

PASSAGES

AZ ORIENT PROJEKT MAGYAR-ÁZSIAI
KAPCSOLATTÖRTÉNETI PLATFORM ÉVKÖNYVE

orient-projekt.hu

OP

II. ÉVFOLYAM | 2024

India • Japán • Kína • Koreai-félsziget

Közel-Kelet • Közép-Ázsia • Szibéria

EURASIA
CENTER

Neumann
János
Egyetem

PASSAGES

Az Orient Projekt

Magyar-Ázsiai

Kapcsolattörténeti Platform

Évkönyve

2024

PASSAGES

Az Orient Projekt
Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve

2. évfolyam

Budapest

2024

orient-projekt.hu

PASSAGES

Az Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve
2. évfolyam | 2024

A *Passages* az Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform (OP) Évkönyve. Kiadványunk elektronikus folyóirat formájában, *Open Access* rendszerben évente egyszer jelenik meg honlapunkon. Ennek megfelelően díjmentesen hozzáférhető, és a szerzők számára is díjmentes publikációs lehetőséget nyújt. A kéziratok benyújtásához segédlet szintén honlapunkon található.

Főszerkesztő: NAGY ELEK

Szerkesztők: CSOMA MÓZES, KIRÁLY ATTILA, KISS SÁNDOR, SIPTÁR DÁNIEL,
SZILÁGYI ZSOLT

A lapszám szakmai szerkesztője: KIRÁLY ATTILA

A lapszám olvasószerkesztője: LACZKÓ KRISZTINA

Grafikai terv: KIRÁLY ATTILA

Tördelés: KÓNYA ANITA

Felelős kiadó: Neumann János Egyetem, Eurázsia Központ
– Orient Projekt

Nyomdai előkészítés és nyomtatás: Neumann Lapkiadó
és Kommunikációs Kft., Horváth Levente ügyvezető

Honlap: <https://orient-projekt.hu>

Kapcsolat: info@orient-projekt.hu

ISSN 2939-8592 (Online)

ISSN 2939-8584 (Nyomtatott)

DOI: <https://doi.org/10.59608/pas2024a000.00>

A kiadvány Spectral és Ambient betűtípussal, 210 x 297 mm méretben készült. A borítón Stein 1910–1917 között az Északnyugati Határtartomány régészeti főfelügyelője volt. Ez a felvétel hivatali munkájához kapcsolódik. Cat. Stein LHAS 39/2/011 Takht-i-Bahi, gandhári stílusú Buddha relief.

©️🌐📄 Ez a Mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

PASSAGES 2. ÉVFOLYAM (2024)

NAGY ELEK: <i>Főszerkesztői köszönetnyilvánítások</i>	5
Tanulmányok	
KELECSÉNYI ÁGNES: <i>A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Keleti Gyűjteménye</i>	11
LÁZÁR IMRE: <i>A kultúrák közötti kommunikáció lehetőségei és csapdái Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet munkásságában</i>	23
SOLYMÁRI DÁNIEL: <i>Nyugat és Kelet határán: Vay Péter püspök, pápai küldött korai útjai</i>	39
India	
PAP ÁGNES: <i>Fábri Károly Lajos (1899–1968)</i>	77
LÁZÁR IMRE: <i>Georgette Coty (Kuti Györgyi) (1922–2005)</i>	87
LÁZÁR IMRE: <i>Ghós Eta (Boglár Etelka) (1911–1963)</i>	95
BALDAVÁRI ESZTER: <i>Kertész Károly Róbert (1876–1951)</i>	105
LÁZÁR IMRE: <i>Leitner Gottlieb Vilmos (Gottlieb Wilhelm Leitner) (1840–1899)</i>	115
PAP ÁGNES: <i>Umrao Singh Sher-Gil (1870–1954)</i>	131
Japán	
DOMANICZKY ENDRE: <i>Gubányi Károly (1867–1935)</i>	145
KISS SÁNDOR: <i>Haár Ferenc, fotóművész, dokumentarista filmrendező (1908–1997)</i>	171
KISS SÁNDOR: <i>Haár Irén, autodidakta fényképész, étteremtulajdonos, vállalkozó és háziasszony (1912–1999)</i>	193
KISS SÁNDOR: <i>Weltmann Ferenc (Fery Loránt 1892–1978) és Weltmann Rózsa (1898–1972)</i>	209
KISS SÁNDOR: <i>Sikos János (1895–1969)</i>	225
SZÉKÁCS ANNA: <i>Székács Imre (1920–2006)</i>	243
Kína	
SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉSZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR: <i>Fr. Bencze István SJ (1906–2002)</i>	259
MERVAY MÁTYÁS: <i>Frank László (1890–1965)</i>	267
CSEJDY JÚLIA – CSEJDY VIRÁG: <i>Hudec László (1893–1958)</i>	273
SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉSZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR: <i>Jaschkó István SJ (1911–2009)</i>	297
MERVAY MÁTYÁS: <i>Komor Pál (1886–1973)</i>	305
KELECSÉNYI ÁGNES: <i>Stein Aurél (1862–1943)</i>	313

PASSAGES 2. ÉVFOLYAM (2024)

Koreai-félsziget

CSOMA MÓZES: *A koreanisztika Magyarországon* 333

CSOMA MÓZES: *Baráthosi Balogh Benedek élete és utazása Koreában* 341

Közel-Kelet

UDVARVÖLGYI ZSOLT ANDRÁS: *Germanus Gyula (1884–1979)* 357

Közép-Ázsia

SOMFAI KARA DÁVID – SÁNTHA ISTVÁN: *Almásy György (1867–1933) és Turgan Berdike-úlu (1890–?)* 385

SOMFAI KARA DÁVID: *Vámbéry Ármin (1832–1913)* 397

Szibéria

GULYÁS ZOLTÁN: *Reguly Antal (1819–1858)* 407

Buddhizmus Magyarországon

SZATHMÁRI BOTOND: *Hetényi-Heidelberg Ernő (1912–1999)* 425

KELÉNYI BÉLA: *Lénárd Jenő (1878–1924)* 443

FŐSZERKESZTŐI KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁSOK

Immáron második évfolyamához ért a *Passages*, az Orient Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform évkönyve. Az első kiadás tapasztalatait és az elmúlt év legértékesebb tartalmait igyekeztünk beépíteni a most megjelenő közel 500 oldalba, amit nagy szeretettel nyújtunk át a keletkutató szakmának és minden kedves érdeklődő olvasónak.

Köszönjük a szerzők odafigyelő munkáját, a cikkek megszületésének hosszú folyamatában való együttműködő részvételüket!

Külön köszönet Bartha Júliának a barátságáért, a Lénárd-tanulmányhoz nyújtott hatékony segítségéért és a szívélyes karcagi vendéglátásért. Vajdovics Zsuzsannának és Giovanni Lenardnak a fotóanyagokért.

Nagy Molnár Miklósnak, a Karcagi Múzeum Igazgatójának az orientalisztikai gyűjtemény megnyitásaért és a Lénárd-expedíció digitalizált fotóiért.

A Hudec Kulturális Alapítványnak és külön Csejdy Virágnak a türelméért és segítőkészségéért.

Solymári Dánielnek, a Magyar Máltai Szeretetszolgálat Nemzetközi kapcsolati vezetőjének az értékes tanácsokért.

Puskás Katalinnak az érdi Földrajzi Múzeum kurátorának és Bata Tímeának, a Néprajzi Múzeum muzeológusának a szakmai segítségért.

Fejes Lászlónak a kiapadhatatlan együttérzéséért.

És végezetül ismét nagy köszönet Kiss Sándor kulturális diplomatának, Japán-szakértőnek és Kiss Sándorné Székely Ilonának a szerdai találkozókért, a baráti szavakért és a sok segítségért!

Vác–Budapest–Kecskemét, 2025. január

Nagy Elek
főszerkesztő/projektvezető
Neumann János Egyetem
– Eurázsia Központ

GP

TANULMÁNYOK

Az előző lapon

*Kettős lótusztalapzaton álló
Amida Buddha-alak. Fa, lakkozott, aranyozott.
17. század, Edo (Tokugawa)-kor, Japán.
Forrás: Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, 5608.1-2.
© Szépművészeti Múzeum*

Tanulmány

A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Keleti Gyűjteménye

KELECSÉNYI ÁGNES

könyvtáros, indológus, MTA Könyvtár és Információs Központ, Keleti Gyűjtemény,
info@orient-projekt.hu

Kivonat: Az MTA Könyvtár Keleti Gyűjteménye 1951 óta a magyar keletkutatás alapkönyvtára. Ez a dátum azonban csak az önálló különgyűjteményként való működésnek a kezdete, mert a kéziratok, könyvek, folyóiratok gyűjtése közel kétszáz évre tekint vissza. A 2025-ben bicentenáriumát ünneplő Akadémia megalapítását egy évvel követte a könyvtár létrehozása, és ez éppen abban az időben történt, amikor a magyarság őshazája, a nép és a nyelv eredetének tisztázása központi kérdés volt. E témakörök kutatói, a keleti országokat felkereső utazók és tudósok gyűjtései, valamint saját kézírataik az ország első tudományos testületének a könyvtárába kerültek. A könyvtártörténeti tanulmány bemutatja a fő gyűjteményi egységeket és azt a sokoldalú tevékenységet, amelyet a Keleti Gyűjtemény a szakma dokumentum- és információellátása, illetve a Kelettel kapcsolatos ismeretek széles körű megismertetése érdekében végez.

Kulcskifejezések: könyvtártörténet, keletkutatás, MTA

Hivatkozás: Kelecsényi Á. (2024). A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtár és Információs Központ Keleti Gyűjteménye. *Passages* 2: 11–22. <https://doi.org/10.59608/pas2024a001.00>

Kollázs képei:

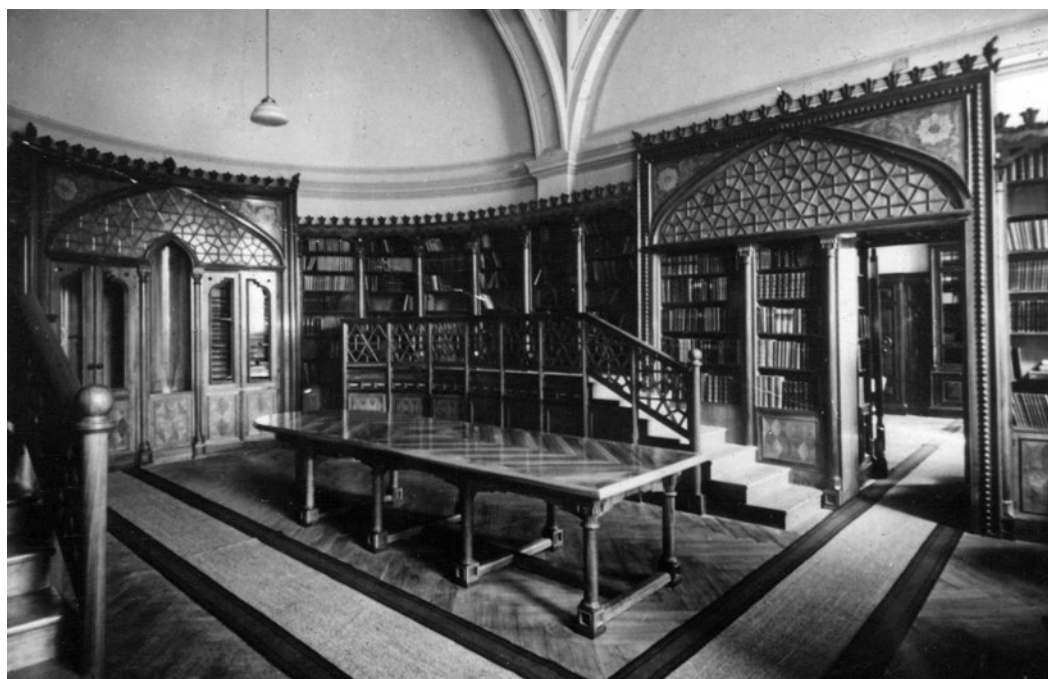
Balra: Rásonyi László az olvasóteremben

Középen: lásd a 2. képnél

Jobbra: lásd a 8. képnél

Az Akadémia könyvtára 1826-os alapításától kezdődően a hazai keletkutatás fő dokumentációs bázisa volt, majd az országos szakkönyvtári rendszerben az orientalisztika alapkönyvtárává vált.

A bibliotéka létrejötte egybeesett a keletkutatás 19. századi európai virágkorával, és ez ösztönzően hatott arra, hogy a polgári fejlődés útjára lépő Magyarországon is tudományos alapossággal vizsgálják a nemzeti identitással összefüggő, a magyarság tudatában mindig is élő keleti eredet kérdését, illetve azokat a keleti forrásokat, amelyek a magyarok őshazájára, korai történelmére vonatkoznak. A magyar utazók és tudósok közül, akik népünk őstörténete miatt vonzódtak a Kelethez, ugyanakkor jelentős szerepet játszottak Ázsia földrajzi, geológiai, néprajzi, állat- és növénytani leírásában, számosan tagjai voltak a tudós testületnek, és nemcsak saját publikációikkal, hanem az utazásaik során gyűjtött kéziratokkal és könyvritkaságokkal is rendszeresen gyarapították az Akadémia könyvtárát. Már a 19. század végén megfogalmazódott az igény, hogy a törzsállományból le kellene választani és különgyűjtemény formájában őrizni, feldolgozni és hozzáférhetővé tenni a keleti nyelveken íródott, illetve keleti országokra vonatkozó állományi egységeket, de erre csak az Akadémia 1949-es újjászervezése után kerülhetett sor.

*1. kép.
Az olvasóterem
a nyitás idején.
A cseresznyefa
polcrendszer iszlám
építészeti motívumok
felhasználásával
készült.
Forrás: MTA KIK
Keleti Gyűjtemény*

Az Akadémia palotája elhelyezkedésénél fogva is komoly károkat szenvedett Budapest ostroma alatt, sérült az épület Duna felőli oldalát elfoglaló könyvtár. 1943 tavaszától kezdődően az intézmény vezetése több lépcsőben biztonságos helyekre, vidékre vagy akár az országhatáron kívül eső területekre szállította a legféltettebb kincseket, elsősorban a kéziratokat. A helyben maradt állomány egy része is betonhordókban, az épület pincéjében vészelte át a háború időszakát. Történelmi okai voltak tehát annak, hogy a világégést követően újra fel kellett állítani a könyvtárat. Ez a szükségszerűen elvégzendő feladat ugyanakkor időszerűvé tette a szerkezeti megújítást is.

A folyamatosan szaporodó állományt jelentős mértékben növelte az a második világháború utáni országos szakkönyvtári gyűjtőköri megosztásra vonatkozó rendelet, amely a könyvtárakból a feladatrendszerükhöz nem

2. kép.

Az olvasóterem napjainkban.

Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

kapcsolódó, tovább nem fejlesztett állománytestek áthelyezését írta elő. Ennek következtében a keletkutatás szakirodalmának gyűjtésére kijelölt Akadémiai Könyvtárhoz került egyebek mellett a Fővárosi Könyvtár rendkívül értékes keleti gyűjtése. De a különgyűjtemény megálmodói számoltak egyéb, akkortájt elérhető nagy dokumentumegységekkel is: például a volt kolozsvári Török Filológiai Intézet vagy a Balkáni Intézet könyvtára, Szilágyi Dánielnek a halasi gimnázium által megvásárolt könyvei, a Kecskeméti Városi Könyvtár Szilády Áron hagyatékának keleti nyelvű könyvei és kéziratái stb.

1949 nyarán az igazgató főkönyvtáros, Keresztury Dezső öttagú bizottságot állított fel olyan kiváló keletkutatók, mint Németh Gyula, Telegdi Zsigmond, Fekete Lajos, Czeglédy Károly és Ligeti Lajos részvételével, majd előterjesztést nyújtott be az Országos Könyvtári Központ vezetőjének egy felállítandó keleti könyvtár tárgyában. Ebben az időben a központ élén az általános nyelvész és nem mellesleg kiváló iranista Telegdi Zsigmond állt. Az Akadémia alelnöki tisztségét pedig az év végétől kezdődően a korszak legnagyobb hatású keletkutatója, a turkológus-mongolista Ligeti Lajos töltötte be. A könyvtáron belül is minden adott volt, hogy létrejöhessen ez az új szervezeti egység, mert megszakításokkal ugyan, de 1923-tól itt dolgozott a turkológus Rásonyi László, aki mindkét szakterületen kiváló, sok ismerettel, gazdag tapasztalattal rendelkező szakember volt. Ő dolgozta ki és készítette elő a kialakítandó különgyűjtemény felállításának a tervzetét, majd 1951–1961 között annak első vezetője volt. Javaslati alapján készült el az olvasóteremnek az iszlám építészet motívumait felhasználó belső kialakítása. A gyűjtemény először két helyiségből állt, majd később csatolták hozzá a mai raktárként és munkaszobaként funkcionáló harmadik szobát.

Rásonyi állította össze az Akadémiai Könyvtár régi szakrendi katalógusa alapján az orientalisztika tárgykörébe tartozó anyagot. Elsődlegesen ide került a müncheni katalógus úgynevezett „keleti irodalom” szakának teljes állománya. Ez az alap egészült ki az Afrika és Ázsia kutatásával foglalkozó tudományszakokba tartozó dokumentumokkal, ezen belül minden

3. kép.
Középen Rásonyi
László, a Keleti
Könyvtár első
vezetője. Forrás:
MTA KIK Keleti
Gyűjtemény

térségre vonatkozóan elsősorban a nyelvvel, történelemmel, irodalommal, vallással és művészettörténettel, kapcsolatos művek. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a gyűjtemény csupán a bölcsészettudomány művelőinek kutatómunkáját szolgálja, hiszen az ókori Kelettől a mai társadalmakig, e két kontinens civilizációjának minden megnyilvánulása helyet kap itt: az indiai csillagászattól, a kínai porcelángyártáson és az arab orvostudományon át a sztyeppei lótarásig.

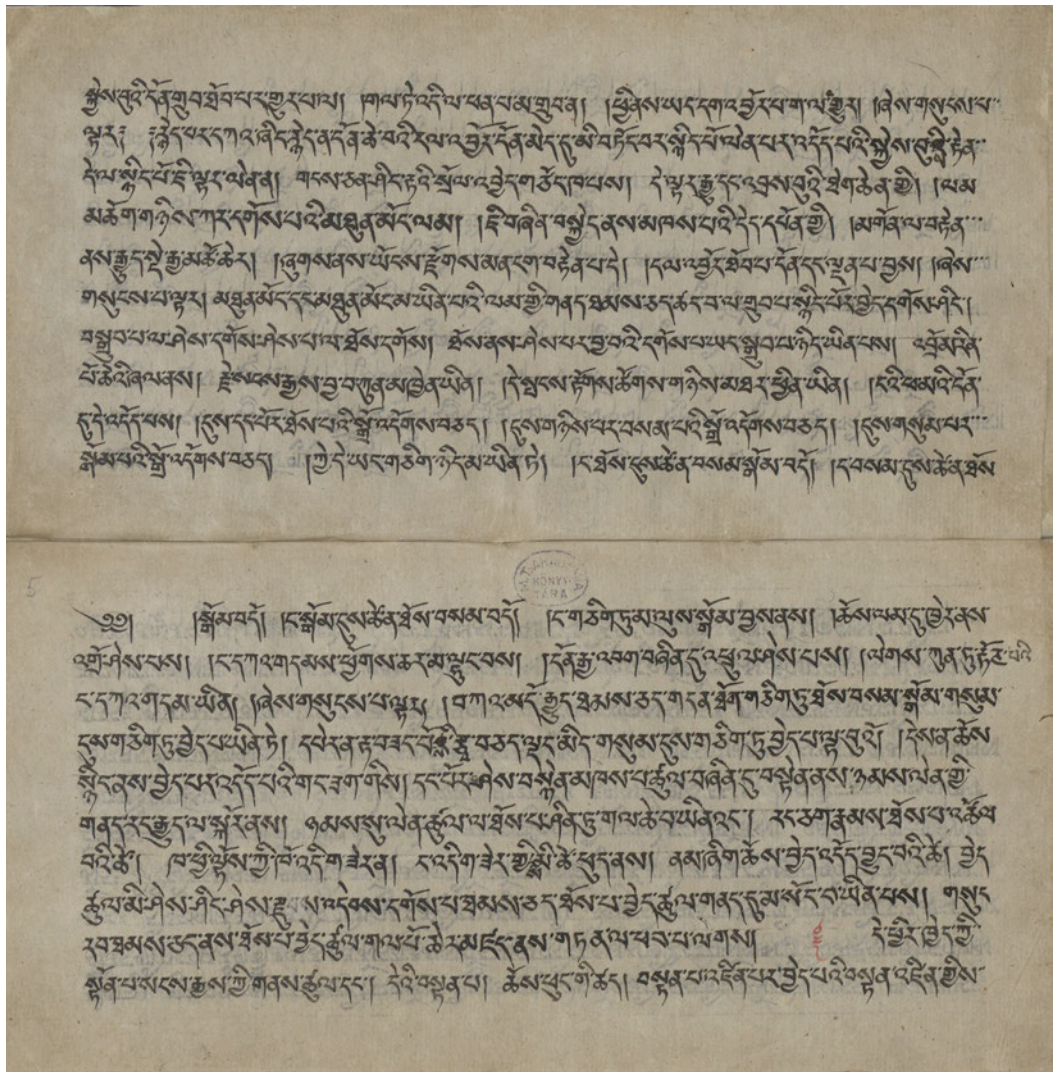
A nyomtatott és modern adathordozókon elérhető dokumentumokon kívül a kezdetektől fogva jelentős értéket képviselő, ritka keleti kéziratos hagyatékok és ajándékok kerültek az Akadémia könyvtárának tulajdonába, amelyek sok esetben nemzetközi szinten is egyedülállóak. Első helyen kell említeni a hazai tudományos keletkutatás megteremtőjének, Kőrösi Csoma Sándornak (1784–1842) a hagyatékát, amely 1885-ben, a tudós első életrajzírója, a néhány évtizeddel Csoma halálát követően Indiában szolgáló Duka Tivadar (1825–1908) orvos-ezredes erőfeszítése révén és az általa gyűjtött dokumentumokkal kiegészítve került az Akadémia könyvtárába. A gyűjtemény és annak legkülönlegesebb darabjai, az úgynevezett Alexander-könyvek 2009 óta az UNESCO egyetemes értékű dokumentumokat számba vevő *Világemlékezet* listáján szerepel.

Kaufmann Dávid (1852–1899) hebraika gyűjteménye halála, illetve feleségének halála után, az ő intencióiknak megfelelően anyósa, Gomperz Róza ajándékként került 1905-ben az Akadémia könyvtárába. Az Országos Rabbiképző professzora, a zsidó vallásfilozófia és művelődéstörténet tudósa elsősorban itáliai eredetű héber kéziratos- és könyvgyűjteménye, illetve a kairói genizából származó kéziratai révén a világ egyik legkiemelkedőbb magángyűjteményét hozta létre. A szakértő válogatás eredményeként olyan darabokkal dicsekedhet, mint a 11. századra datált *Misna* vagy a középkori könyvművészet remekei, például a Katalóniából származó 14. századi *Haggáda*, pészahi szertartáskönyv vagy a zsidó jog első szisztematikus ösz-

szefoglalása a *Misné Tóra*. Maimonidész munkájának ez a gazdagon illusztrált kézírata 1296-ban Dél-Franciaországban került ki a másolóműhelyből. A magyar történelem szempontjából különösen érdekes a *Budai krónika*, a város 1868-as visszafoglalása a szemtanú, Schulhof Izsák tollából.

A közös történelmi múlt fényében érthető, hogy a könyvtár leggazdagabb kéziratgyűjteménye a török. A közel 800 kötetből álló együttes magvat Szilágyi Dániel (1831–1885) gyűjtötte, aki az 1848–49-es szabadságharc leverése után Isztambulban élt, és híres könyvesboltot tartott fenn, amelyet nagy előszeretettel látogattak a magyar turkológusok. Szilágyi fő érdeklődési területe a hódoltság korára vonatkozó történeti munkák voltak, de ő figyelt fel a szultáni könyvtárban lévő Corvinákra, majd közreműködött a visszaszerzésükben is. Gyűjteményének hazakerülésében nagy szerepet játszott Vámbéry Ármin (1832–1913), aki maga is a könyvtár gazdagítói közé tartozik: saját gyűjteményéből mintegy hatvan került az Akadémia könyvtárának állományába, ebből 48 török, a többi perzsa, illetve arab kézirat volt. Az oszmán-török kéziratok közül különös jelentőségűek azok a krónikák, amelyek forrásul szolgálnak hazánk történetének a kutatásához. A Vámbéryhez köthető kéziratok között igazi különlegesség a *Tárik-i Üngürüs*, 1543 körül írt krónika a magyarok történetéről. Az 1860-ban az Akadémiának ajándékozott autográf munka, amelynek egyetlen példánya ismert, a török gyűjtemény talán legértékesebb kézírata. Az irodalmi művek közül

4. kép. Az ún. Alexander-könyvek, Csoma kérdései alapján a lámák által írt összefoglaló művek a tibeti vallás és kultúra különböző témáiról. Csoma-gyűjtemény, No. 3. „A (különböző) filozófiai rendszerek tengerére szálló hajó – kérdések és feleletek.” Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

5. kép. Exodus jelenetek, felül a fáraó és katonái, lent: az izraeliták átkelnek a Vörös-tengeren, Haggáda, Katalónia 14. század, Kaufmann A422 Fol. 58r. Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

kiemelkedő az 1451-re datált *Feredzs bad es-Sidde*, azaz *Borúra derú* címet viselő mesegyűjtemény. A népszerű munkának számos kézírata létezik, ez az Edirnében készült legrégebb ismert példány. Az Oszmán-török Birodalomban az arab írásos könyvnyomtatás megteremtése egy magyar származású nyomdászhoz köthető. A kolozsvári születésű Ibrahim Müteferrika, akinek eredeti nevét nem ismerjük, 1728-ban Isztambulban alapított nyomdájából kikerülő nyomtatványok, amelyeknek szinte teljes sorozata megtalálható a Keleti Gyűjteményben, az adott területen ősnymtatványoknak számítanak, Magyarországon pedig hungarikaként tartjuk számon.

Kégl Sándornak (1862–1920), a budapesti tudományegyetem első perzsa nyelv és irodalom tanárának hagyatéka öccse ajándékként 1925-ben került az Akadémia gyűjteményébe. A 11 ezer kötetes gyűjtemény a második legnagyobb adomány volt a könyvtár történetében. A hagyaték orientalisztikai része került a Keleti Gyűjteménybe, benne ötvenkilenc perzsa, elsősorban irodalmi munkákat tartalmazó kézirat. Közülük a legrégebbi egy mesegyűjtemény, az 1319-ben másolt *Kalila va Dimna*. Ez a kéziratgyűjtemény ékes bizonyítéka annak, hogy a perzsa kultúrkör mindig is nagyobb volt a mindenkori Irán határánál: döntő részben vannak az Indiában és az Oszmán Birodalomban másolt darabok, de Közép-Ázsia területéről származó kéziratokat is tartalmaz az állomány. Kégl Sándor szoros kapcsolatban állt az Akadémia könyvtárával, és önzetlenül segített az arab írásos kéziratok leírásában. Évtizedeken keresztül volt a nyilvántartás fő segédeszköze az a müncheni rendszerű katalógus, amely elsősorban neki köszönhetően készült el.

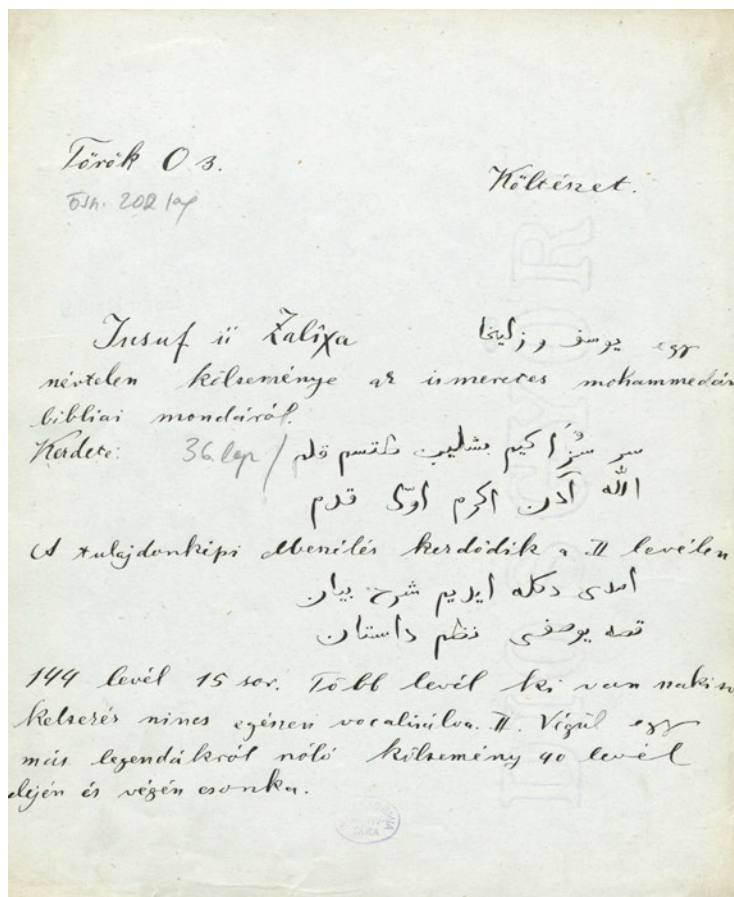
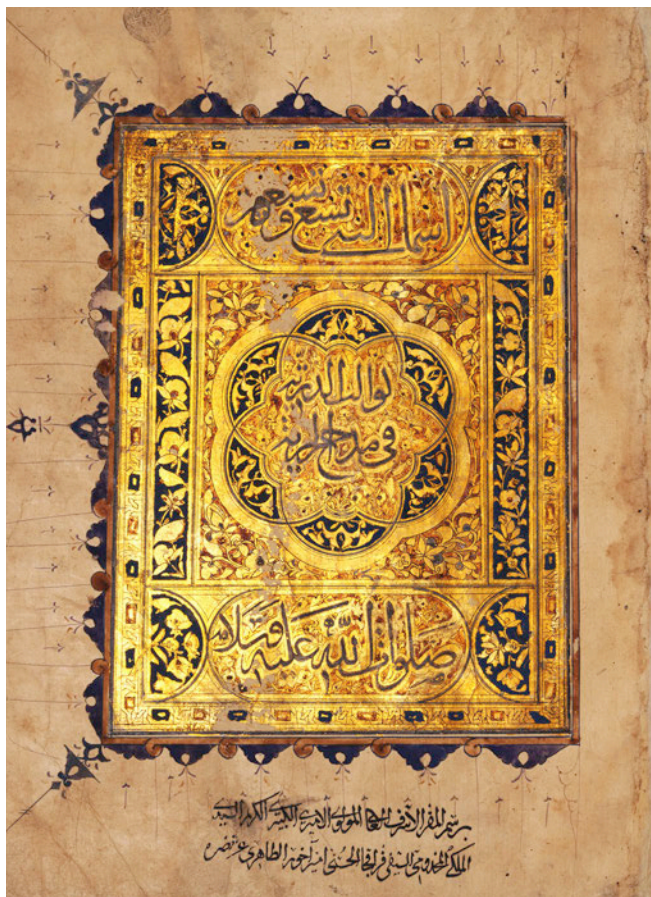
Hazánk legnagyobb arab kéziratgyűjteményét is az MTA könyvtára őrzi. A 179 arab kézirat jellemzően nem gyűjtőktől származik, hanem a hódoltságtól a 20. századig terjedően hazánkban élő különféle muszlim közösségek, elsősorban oktatási célú kéziratokat tartalmaznak. Kiemelkedő darabja az 1440-ben, a késő mamlúk, Kairóban keletkezett, szép kiállítású *Tahmisz al-Burda*.

Az európai iszlámkutatás máig legnagyobb alakjának, Goldziher Ignácnak (1850–1921) több mint 13 ezer levelét fia, Goldziher Károly rendezésében 1926-ban kapta meg az Akadémia könyvtára. A hatalmas forrásértékű tudományos levelezés, valamint a tőle maradt kéziratok anyag már online is elérhető a könyvtár repozitóriumában, a REAL-ban. Goldziher hosszú időn keresztül tagja volt az MTA Könyvtári Bizottságának, így jelentős szerepet játszott a beszerzésekkel stb. kapcsolatos döntésekben. A Kaufmann-gyűjtemény első értékelő leírása is az ő tollából származik.

A mongol-mandzsú gyűjtemény is alapító tudósokhoz köthető: Ligeti Lajos (1902–1987) több mint száz kéziratot és fanyomatot hozott 1928–1930 között megtett, belső mongóliai és kínai tanulmányútjáról.

Legrégebbi és legértékesebb darabja egy 17. századi kézirat, Szá-Szkja Pandita művének, a *Bölcs mondások kincsestárának* preklasszikus mongol és tibeti nyelvű változata. A gyűjtemény folyamatosan növekedett, jelenleg 337 egységből áll.

A 36 kéziratot tartalmazó kis mandzsú gyűjteményt Szentkatolnai Bálint Gábor (1844–1913) gyűjtése alapozta meg, aki Széchenyi Béla kelet-ázsiai expedíciójának (1877–1880) tagja volt.

6. kép. Mohamed prófétát dicsőítő költemény kézírata 1440 körül Egyiptomban készült. Arab F. 3.
Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

7. kép. A keleti kéziratok müncheni rendszerű katalóguslapja Kégl Sándor kézírásával.
Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

A 20. századi Selyemút-kutatás meghatározó tudósa, a régész-felfedező Stein Aurél (1862–1943) hagyatéka a kéziratok, térképek mellett a 19. század végétől az 1940-es évekig terjedő, több ezer, dokumentációval ellátott, történeti értékű belső-ázsiai és indiai fotót is tartalmaz. Az életének java részét külföldön, elsősorban Indiában töltő Stein sosem szakadt el szülőföldjétől, az Akadémia külső tagjaként már életében is rendszeres adományokkal gazdagította a tudós testület könyvtárát, 1925-ben például saját költségén szállíttatta Indiából Budapestre könyvtárának nélkülözhető részét, azzal a kikötéssel, ha bármire is szüksége lenne, ő is csak kölcsönöz, és vállalja a kiszállítás díját.

Fentiekén kívül a pálmalevéltől a fakéregig és selyemig terjedő hordozóanyagokon, számos nyelv és kultúrkör legkülönbözőbb írású dokumentumai teszik színessé a kéziratgyűjteményt.

A kéziratok és fanyomatok gyarapodása a második világháború után lecsökkent, kivéve azokat a mongol és tibeti nyelvű darabokat, amelyeket Mongóliában dolgozó magyar szakemberek ajánlottak fel vételre a könyvtár számára. A gyarapodás fő forrása a továbbiakban a vásárlás volt, illetve az Akadémia rendkívül kiterjedt nemzetközi kapcsolatainak köszönhetően a világ különböző tájain működő szakkönyvtárakkal, kutatóintézetekkel kialakított kiadványcsere révén nőtt jelentősen a Keleti Gyűjtemény állománya. Hazai és külföldi orientalisták hagyatékaival változatlanul érkeznek, de egyetlen magánszemély van, aki rendszeresen vásárol a könyvtár számára: a hosszú ideig Szaúd-Arábiában működő Korvin Gábor matematikus-geofizikus professzor ajándékaiként 2008 óta mintegy 3500 könyvvel, valamint arab, perzsa, urdu, szanszkrit, tibeti, török kéziratokkal, ösnyom-

8. kép. Tarih-i
 Üngürüş, azaz
 Magyarország története.
 A kéziratot Vámbéry
 Ármin ajándékozta
 az Akadémiának.
 Ms Török F. 57
 Forrás: MTA KIK Keleti
 Gyűjtemény

9. kép. Mongol kézirat buddhista pokolábrázolással. Mongol 279. Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

tatványokkal gazdagodott a különgyűjtemény. Jelenleg több mint 250 ezer kötet könyv, 15 ezer kézirat és fanyomat, valamint 1300 folyóiratcím, közülük 224 kurrens, teszi ki a teljes állományt.

Az elmúlt hét évtized alatt a gyűjtemény feladatköre és olvasói tábora is megváltozott. Létrehozásakor még egy szűk kutatói réteg kiszolgálása volt a feladata, és egyben kötetlen fórumot biztosított az orientalisztikai műhelymunka számára. Az Akadémiai Könyvtár országos szakkönyvtárrá válása a Keleti Gyűjtemény vonatkozásában is új helyzetet teremtett. Ma a legtöbb olvasó a felsőoktatási intézmények hallgatóiból és oktatóiból, valamint tudományos intézetek kutatóiból kerül ki.

A gyűjtemény munkatársai valamennyien orientalista szakos diplomával rendelkeznek, ám természetesen nemcsak a gyarapítás, de a feldolgozás is csak úgy működhet, hogy együttműködésben a hazai egyetemekkel, egyes nyelvek esetében külső szakértők segítségét kell igénybe venni.

A 21. század új kihívások elé állította a világ könyvtárait: előtérbe került az online hozzáférés biztosítása, adatbázisok előfizetése, a digitalizált tartalom-szolgáltatás. Egyre inkább globalizálódik a könyvtárak olvasótábora, a szakkönyvtárak esetében is a tudományos igények kielégítése mellett szerepet kap a széles tömegek elérése, az ismeretterjesztés különböző formái. A hagyományos, tudományhoz kötődő elvárást elégíti ki a Keleti Gyűjtemény akkor, amikor a magyar keletkutatáshoz, illetve könyvtári állományához kapcsolódó konferenciákat szervez. Több könyvsorozatot is jegyez a gyűjtemény. 1976-ban indult a *Keletkutatás – Oriental Studies*, majd hamarosan a *Budapest Oriental Reprints* című könyvsorozata. Az ezredforduló óta külön sorozata van a gyűjtemény kézirat-katalógusainak is. A könyvtár hangsúlyt helyez arra, hogy kiadója legyen az állományában őrzött kéziratoknak és azok fordításainak, közülük a széles körű érdeklődésre számot tartó, különleges szövegek a *Lichniae* című sorozatában jelennek meg. A Keleti Gyűjtemény nagy érdeklődéssel kísért kiállításai hamar kinőtték

az épület adta szűk kereteket, és nemcsak országon belül mutatták be őket, de eljutottak például Hongkongba, Delhibe, illetve Ázsia számos országába. Kéziratok kincseit, a hazai orientaliztika nagyjairól, illetve gyűjteményeikről készült többnyelvű összeállításait nemcsak időszakosan, hanem tematikus digitális gyűjtemények formájában honlapján (www.mtak.hu) teszi megtekinthetővé.

Szerteágazó tevékenységeivel a Keleti Gyűjtemény a folyamatosan változó igényeknek megfelelően igyekszik hasznos könyvtári háttérrel nyújtani a térség kutatóinak, illetve a Kelet világa iránt érdeklődő nagyközönségnek egyaránt.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ \$ ⊖ CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

- Apor É., Kelecsényi Á. 1997. *MTA Könyvtára Keleti Gyűjtemény – LHAS Oriental Collection*. Budapest: MTAK.
- Dévényi K., Kelecsényi Á. 2013. Új kihívások előtt a Keleti Gyűjtemény. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 60(4): 175–178.

Fascinated by the Orient

Life and Works of Marc Aurel Stein

18.3 ~ 4.5.2008

匈牙利教育和文化部主辦
Presented by the Ministry of Education and Culture of the Republic of Hungary

匈牙利科學院圖書館東方收藏部與香港大學美術博物館聯合策劃
Jointly organised by the Oriental Collection of the Library of the Hungarian Academy of Sciences and the University Museum and Art Gallery of The University of Hong Kong

冠軍科技集團協辦
Co-organised by Champion Technology Group

東方奇程：
史坦因的生平與著作

香港大學美術博物館
香港般咸道九十四號
上午九時半至下午六時
星期日下午一時至六時
大學及公眾假期休息
免費入場

University Museum and Art Gallery
The University of Hong Kong
94 Bonham Road, Hong Kong
9:30 am to 6:00 pm on weekdays
1:00 to 6:00 pm on Sundays
Closed on University and public holidays
Free admission
Tel: 2241 5500
www.hku.hk/hkumag

匈牙利節在中國
2007 至 2008 年度中國匈牙利節“自由與愛情”聚焦匈牙利文化節目
Programme of "Liberty, Love!" Hungarian Culture in Focus, Hungarian Season in China 2007/2008

Produced by KulturPont India

KulturPont
KULTURPONT INDIA

「更好明天」與「中華世界文化遺產保護基金」聯合贊助
Co-sponsored by A Better Tomorrow and Chinese World Cultural Heritage Foundation

a better tomorrow
更好明天

世界文化遺產
Chinese World Cultural Heritage Foundation

10. kép. A gyűjtemény hongkongi kiállításának plakátja. Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

Tanulmány

A kultúrák közötti kommunikáció lehetőségei és csapdái Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet munkásságában

LÁZÁR IMRE

kulturális diplomata, India-kutató, a Magyar-Indiai Baráti Társaság alelnöke,
a Delhi Magyar Tájékoztatói és Kulturális Központ volt igazgatója, info@orient-projekt.hu

Kivonat: A tanulmány Sass Brunner Erzsébet (1889–1950) és leánya, Brunner Erzsébet (1910–2001) festőművészek munkásságán keresztül, konkrét példákön mutatja be a kultúrák közötti kommunikáció lehetőségeit és csapdáit. A két magyar művész 1929-ben vágott neki a világnak, hogy Itálián, Líbián és Egyiptomon át eljussanak Indiába. Innen 1935-ben indultak tovább Japánba, az Egyesült Államokba, majd Angliába. 1938-ban rövid időre hazautaztak Magyarországra, de hamarosan visszatértek Indiába, és végleg ott telepedtek le. Művészetük ott teljesedett ki igazán, bámulatos azonosulási képességgel szívták magukba az ország kultúráját, szellemi örökségét. Az Európából hozott festészeti látásmód és India ősi szellemisége sajátos szintézisre lépett művészetükben. A Brunnernek kultúrák közötti közvetítő szerepe, illetve hazai és külföldi recepciójuk számos következtetés levonására alkalmas a kultúrák közötti kommunikáció kérdéseinek a vizsgálatában.

Kulcskifejezések: kultúra, kommunikáció, képzőművészet, India

Hivatkozás: Lázár I. (2024). A kultúrák közötti kommunikáció lehetőségei és csapdái Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet munkásságában. *Passages* 2: 23–38. <https://doi.org/10.59608/pas2024a002.00>

Kollázs képei:

Balra: lásd a 2. képnél

Középen: Brunner Erzsébet
Dzsaváharlál Néhrút
festi, Újdelhi, 1952

Jobbra: lásd a 9. képnél

1. kép.
Sass Brunner
Erzsébet és
Brunner
Erzsébet,
Tokió, 1937

A tanulmány Sass Brunner Erzsébet (1889–1950) és leánya, Brunner Erzsébet (1910–2001) festőművészek munkásságán keresztül, konkrét példák alapján kísérli meg bemutatni a kultúrák közötti kommunikáció lehetőségeit és csapdáit.

A két magyar művész 1929-ben vágott neki a világnak, hogy Itálián, Líbián és Egyiptomon át eljussanak Indiába. Innen 1935-ben indultak tovább Japánba, az Egyesült Államokba, majd Angliába. 1938-ban rövid időre hazautaztak Magyarországra, de hamarosan visszatértek Indiába, és végleg ott telepedtek le. Művészetük ott teljesedett ki igazán, bámulatos azonosulási képességgel szívták magukba az ország kultúráját, szellemi örökségét. Az Európából hozott festészeti látásmód és India ősi szellemisége sajátos szintézisre lépett művészetükben.¹ A Brunnerék kultúrák közötti közvetítő szerepe, illetve hazai és külföldi recepciójuk számos következtetés levonására alkalmas a kultúrák közötti kommunikáció kérdéseinek a vizsgálatában.

A Nyugatra a gyarmatosítás következtében jutott el először szélesebb körben a keleti kultúra, és gyakorolt rá meghatározó hatást. Egyre több kutató kezdett el foglalkozni az ázsiai – indiai, kínai és japán – kultúrákkal. A képzőművészetben divatossá vált az orientalizmus, amely buja, erotikusan fűtött és egzotikus képekben ábrázolta a Kelet világát. Meg kell jegyezni, hogy Edward W. Said palesztin származású amerikai tudós az „orienta-

1 Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet életrajzáról bővebben lásd: Raju 1991; Lázár 2011, 2022. Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet művészeti törekvéseiről lásd: Sass Brunner, Brunner 1937; Bethlenfalvy 1979: 1–9, 39–42, 79–82; 1990: 5–7; Bincsik 1997; Mago et al. 2000: 9–16; Renner 2007.

lizmus” kifejezést tágabb értelemben, nem csak képzőművészeti stílusként használta. Ő az „orientalizmust” hamis feltevések konstellációjának tekintette, amelyek a Nyugatnak a Kelettel szembeni viszonya mögött állnak. Ebből a szempontból az orientalizmust a Nyugat Keletről alkotott fogalmának kiterjedt eszmei-intézményi rendszereként, a gyarmatosítás kiszolgálójaként határozta meg. Azzal érvelt, hogy az ázsiai hamis és romantizált képek hagyománya a nyugati kultúrában implicit módon igazolta Európa gyarmati és birodalmi ambícióit.²

A gyarmatosítással együtt sok keleti műtárgy is Nyugatra került, lefordították a keleti vallások alapvető munkáit, a keleti filozófiai műveket, amelyek nagy hatással voltak a 19. századi, 20. század eleji európai filozófiára, szellemi mozgalmakra, hogy csak Hegelre, Schopenhauerre és Nietzschére, a zenében Wagnerre gyakorolt hatását említsük. Az értelmiségi körökben divatosá vált a keleti eredetű irányzatok követése.

Az első világháború borzalmainak átélése, a nyugati civilizáció értékrendjéből való kiábrándulás újabb lendületet adott a keleti kultúra befogadásának, értékrendje átvételének. Az alternatív életmódot kereső életreform-mozgalmak, a nem ártás eszméjének követése, a vegetarianizmus, a böjtölés gyakorlása, a természetes anyagok használata, az anyagiasság, az érzékiség elvetése, a spirituális értékek felé fordulás mind a keleti vallások, filozófiák hatását, értékrendjük átvételét jelzik. Ez a folyamat a Kelet alaposabb, mélyebb megértésének igényével járt, mind a tudomány, mind a szellemi élet, mind a keleti művészeti alkotások befogadása tekintetében.³

Sass Brunner Erzsébet férje, Sass Brunner Ferenc tanítványa volt, rajta keresztül érvényesült a nagybányai iskola és férje mesterének, Hollósy Simonnak a hatása. Sass és Sassné gyakran meglátogatták a mestert Münchenben, ahol megismerkedtek a Kelet iránt rajongó művésztársasággal. Közéjük tartozott Hollósy buddhizmus iránt érdeklődő öccse, de Hollósy tanítványa volt Baktay Ervin, a későbbi nagy indológus is. Sassné nagybányai hatásra panteisztikus, szellemi tartalommal átítatott képeket festett.

Az első világháború után mély magánéleti és alkotói válságba került, amelyből életmódjának teljes megváltoztatásával talált kiutat. Nagy hatással voltak rá a 20. század eleji életreform-mozgalmak és az azokból fakadó szellemi inspirációk. Látta, hogyan keresnek kiutat a magyar művészek és értelmiségiek a nyugati civilizáció válságából, az iparosodás, a természetkárosítás, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, a háborúk okozta traumákból. Új életmódbeli és művészi utakat próbált találni a vegetarizmussal, az élet kioltásától, állatok bántalmazásától való tartózkodással, a böjttel, az aszkétizmussal, a keleti vallások és filozófia tanulmányozásával. Egyáltalán, az anyagiság helyett a szellemi értékek előtérbe helyezésével. Bicsérdy Béla követőjeként vegetáriánus lett, és egy szélsőségesen merész, 28 napos böjttel – amely kis híján az életébe került – teljesen megváltoztatta addigi életét. Az életmódváltás nyomán a művészete is teljesen megváltozott, eksztatikus látomásait spirituális ihletésű képekben fejezte ki, amelyekben a spirituális tartalmakat markáns fényhatások, fénykiáradások segítségével ábrázolta.

2 Said 1978: 12.

3 Vincze et al. 2020.

Sass Brunner Erzsébet figyelme az 1920-as években a Kelet, elsősorban India felé fordult. Keleti, főleg indiai hatások Magyarországon akkora már jelentős nyomot hagytak a magyar kultúrában. Az indiai építészet hatása markánsan tetten érhető a szecesszióban (például Iparművészeti Múzeum, Uránia Filmszínház).⁴ Baktay Ervin Tagórról, Gándhíróról és Indiáról szóló könyvei hatására nagy tömegek kezdtek el érdeklődni a Kelet iránt. Rabindranáth Tagór Nobel-díjas költőnek példátlan kultusza alakult ki Magyarországon. A bengáli író számos művét magyar nyelvre fordították. 1926-ban Magyarországra látogatott, útját hatalmas érdeklődés kísérte. Népszerűvé váltak a keleti vallásokat propagáló mozgalmak, különösen az óperzsa Zarathustra-vallás hatására kialakult Mazdaznan. A Kelet iránt érdeklődők ikonikus alakja, példaképe volt Kőrösi Csoma Sándor, aki elképzelhetetlen nehézségek és kitartás árán jutott el Keletre.

A Sass Brunner Erzsébet által átélt személyes és alkotói válság, a nyugati kultúrával történt meghasonlás törvényszerűen vezette új utak kereséséhez, a keleti, elsősorban indiai értékrend ösztönös átvételéhez. Úgy érezte, hogy a Nyugat nem kínál több inspirációt számára, ahhoz, hogy művészi elképzeléseit megvalósítsa, Indiába kell utaznia.

Leánya, Brunner Erzsébet szobrászatot tanult Kisfaludi Strobl Zsigmondnál a Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolán. Erősen anyja hatása alatt állt, és amikor Sassné elhatározta, hogy elutazik, ragaszkodott ahhoz, hogy tanulmányait megszakítva kövesse őt. Először Szicíliába utaztak, ahol Brunner Erzsébetnek egy álom mutatta meg, hogy Sántinikétanba, Rabindranáth Tagórhoz kell menniük.

Sass Brunner Erzsébet példája azt mutatja, hogy milyen erős hatást tud gyakorolni egy keleti, ismeretlen kultúra egy nyugati művészre. Különösen figyelemre méltó ez a hatás, ha belegondolunk, hogy Sassné nem vagy csak kevés közvetlen hatás érte az indiai kultúrából. Soha nem járt Indiában, nem találkozott indiaiakkal, nem végzett mélyreható tanulmányokat, nem ismerte az indiai kultúra kódrendszerét. Nem rendelkezett azzal a tudással, amely felvértezte volna arra, hogy megfejtse az indiai kultúra kódolt üzenetét. Az őt ért hatások mind másodlagosak voltak, közvetítőkön keresztül jutottak el hozzá. Ennek ellenére ez a hatás olyan erős volt, hogy elhatározta, útnak indul Indiába, amire semmilyen feltétel nem volt adott. Nem voltak elegendő anyagi forrásai, nem voltak ismerősei, akiktől segítséget remélhetett volna, nem ismert nyelveket. Elindult a Nagy Ismeretlenbe.

Mi válthatta ki ezt a rendkívül erős hatást, amely az indiai kultúrából érte? Először is minden őt ért hatásra ösztönös volt a válasza. Kialakult nála egy olyan értékválság, egy űr, amelyet az indiai kultúra tudott betölteni. Az indiai kultúra azért hatott rá ennyire erősen, mert annak alapértékeire, a spiritualitásra, a nem ártásra, a materiális értékek elvetésére érzett rá, illetve ezek voltak azok az értékek, amelyekre már eleve fogékony volt, és az ezekkel való azonosulást saját személyisége kiteljesedéseként élte át. Egy másik kultúra befogadásában tehát rendkívül fontos, hogy a befogadóban eleve megtalálható-e a nyitottság ezekre az értékekre, illetve a külső körülmények (társadalmi értékválság, aktuális értelmiségi trendek stb.) ezek elfogadására ösztönzik-e a befogadót. Mondhatni, hogy ezek a társadalmi

---

4 Keserü 1992: 57–67.

és pszichológiai tényezők sokszor fontosabbak, mint a konkrét ténybeli ismeretek (nyelvtudás, országismeret, műveltségbeli tájékozottság).

A két Brunner 1930. február 17-én érkezett meg Indiába. Vizsgáljuk meg, hogy milyen, a kultúrák közötti különbségek által okozott konfliktusokkal kellett ott szembesülniük. Furcsa módon, az első két konfliktus, amelyeket meg kell említeni, nem köztük és az indiaiak között alakult ki, hanem először a brit gyarmati hatóságokkal, másodszer két Indiában élő magyarral akadtak nehézségeik.

Az első bonyodalmat a fehér zsákruha okozta, amelyet Magyarországról történő távozásuk óta viseltek. Sassné még Magyarországon kapott egyik iparművész barátnőjétől házi szövésű vászonanyagot, amelyből elkészítette az úti ruháikat. Egyszerű, zsákszerű fehér ruhák voltak ezek, amelyekhez a ferences szerzetesek csuhái szolgáltak mintaként, a derekukon kötéssel kötötték meg őket.

Sassnét és leányát háziszóttos ruhájuk miatt a brit határrendészek Gándhí-szimpatizánsoknak hitték, és majdnem visszaküldték őket. Indiában ugyanis akkor zajlott az angol textilárak bojkottja, és Gándhí felhívására a követői mind háziszóttosba, *khádí*-ba öltöztek, amely nagyon hasonlított Brunner ruhájára. Szerencsére egy szikh utastársuk felelősséget vállalt értük, és segített nekik felvenni a kapcsolatot a magyar konzullal.⁵

A háziszóttos ruha ebben a történetben mint kódolt üzenet jelentkezik, amelyet az adott szituációban másképp értelmeztek a Brunner és másképp a brit hatóságok. A Brunner számára ez az életformájukat és az értékrendjüket kifejező szimbólum volt (egyszerű életvitel, magas röptű gondolkodás), a brit tisztviselők számára a lázadókkal való azonosulást jelentette (a háziszóttos *khádí* a gyarmati uralommal szembeni erőszakmentes lázadás szimbóluma volt).

A második konfliktussal Sántinikétanban, Rabindranáth Tagór egyetemén szembesültek. Akkor ott tanított Germanus Gyula, az arab nyelv és irodalom professzora, és vele volt felesége, G. Hajnóczy Rózsa, aki a *Bengáli tűz* című regény szerzőjeként ismert. A „két Böske” sántinikétani megérkezésüket és Germanusék elképedését érzékletesen írja le a *Bengáli tűz*. A Germanus házaspár az első pillanattól kezdve nagy ellenérzéssel viseltetett irántuk. Megütköztek a megjelenésükön, viselkedésükön. Nem leplezték, hogy úgy gondolják, a két magyar nő megjelenése szégyent hoz az európaiakra. Egyszerűen bolondnak tartották, a hátuk mögött kigúnyolták, kinevették őket.⁶

A konfliktus rávilágít arra, hogy éles különbség mutatkozott Germanusék indiaiakkal szembeni távolságtartása, az indiai viszonyokkal szembeni idegenkedése és a Brunner indiaiakéhoz hasonló életmódja, gondolkodása között. Germanusék az indiaiakat mindvégig kívülállóként szemlélték, idegennek érezték az indiai környezetet, azt szerették volna, ha olyan lenne, mint Európa. Lesújtó véleményük volt az indiai (főleg a hindú) kultúráról, az indiai zenéről, sőt magáról vendéglátójukról, Tagórról is. Nem láttak lehetőséget a kommunikációra, a megértésre a „fejlett” Nyugat és az

2. kép. Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet háziszóttos ruhában, Tokió, 1937

5 Mago et al. 2000: 49–50.

6 G. Hajnóczy 2002: 295–299.

„elmaradott” Kelet között. Ugyanakkor féltékenyen figyelték, hogy a két magyar festő egyre nagyobb rokonszenvet kelt az indiaiak körében, az indiaiak befogadják, szeretik őket.⁷

Germanusékkal szemben a Brunnerék az indiai életbe könnyen beilleszkedtek, az első perctől természetesnek tekintették, hogy úgy éljenek, mint a többi indiai. Nem ettek húst, nyers zöldségeken és gyümölcsökön éltek, amelyet maguk termesztettek a lakásuk melletti kertben, nem viseltek bőrből készült ruhát, cipőt. Gondolkodásuk meghatározó eleme volt az élet tisztelete, az *ahimszá* (nem ártás), amely az indiai vallások: a hinduizmus, a buddhizmus és a dzsainizmus egyik legfontosabb tétele. A Brunnerék azonban nem csak az egyszerű emberek körében keltettek szimpátiát. Tisztelték őket az egyetem indiai oktatói, és amikor kimozdultak Sántinikétanból, és keresztül-kasul végigutazták Indiát, szoros barátságot kötöttek vezető értelmiségiekkel, művészekkel, elsősorban az indiai függetlenségi mozgalom vezetőivel. Meghívták őket számos mahárádza udvarába is, ahol egyszerű megjelenésük nemegyszer zavarba hozta az ottani személyzetet, de művészetüket nagy elismeréssel fogadták az uralkodók.

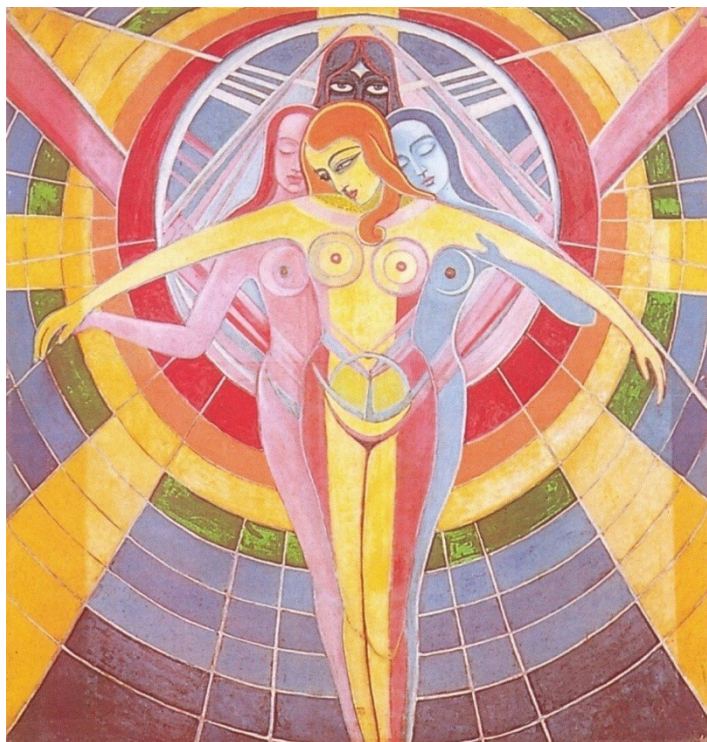
A beilleszkedés kérdései után nézzük meg, hogy hogyan hatott India a Brunnerék művészetére. Az indiai festészet teljesen más utakon jár, mint az európai. Óriási teljesítményei, amely Adzsantá barlangfreskóin, a rádzsasztháni vagy mogul miniatúrákon vagy a dél-indiai ikonszerű Tandzsór-festményeken látható, a gyarmati korszakra feledésbe merültek, vagy túlhaladottnak, elavultnak tekintették őket. A népművészet gazdag és eredeti vizuális világát (például a Kelet-Odiszában és Nyugat-Bengálban honos *pattacsitrát*) is csak a helyi közösségek értékelték, a magas kultúra képviselői nem tartották sokra. A gyarmati időkre a nyugati festészeti stílus átvétele volt jellemző, ennek tipikus képviselői Ravi Varmá rokokót idéző, édeskés képei. Az indiai festészet éppen a Brunnerék Indiába érkezése idején kezdett megújulni, mégpedig a közvetlen közelükben, a bengáli úttörők, Dzsaminí Rój és Nandalál Bósz munkássága nyomán, akik saját hagyományaikhoz, elsősorban Adzsantá örökségéhez, a miniatúrafestészethez és a népművészethez nyúltak vissza ihlető forrásként.

A Brunnerék művészetében az Indiával való azonosulás nem formai jellemzőkben, hanem a témaválasztásban és a szellemi tartalmak átvételében nyilvánult meg. Sassné a spiritualitás festészetben való kifejezésének a lehetőségeit kereste. Egy sor misztikus képet készített, amelyek hosszan tartó meditáció gyümölcseként születtek meg. Sajátos szimbolizmusát gyakran az úgynevezett színjóga révén érte el. Ezeken a képeken meditáció révén a színeknek, illetve ezek kombinációjának spirituális tartalmat tulajdonított. Az ilyen, meditatív módszerrel született képek leghíresebb darabjai *A hold négy aspektusa*, a *Szivárvány-vágyakozás*, a *Siva*-képek, a *Trimúr*ti változatai, valamint a *Buddha megvilágosodása* sorozat. Ezeken a képeken a keleti spiritualitás kifejezése a nyugati festészeti stílus alkalmazásával történik.

Sassné a modern spiritualitás kifejezése érdekében nem alkalmazkodott az indiai ikonográfia szabályaihoz, hanem saját ikonográfiát alkotott. Ez merész kísérletezésnek tekinthető, ha figyelembe vesszük, hogy a keleti

---

7 G. Hajnóczy 2002: 315–318.

3. kép. Sass Brunner
Erzsébet: A hold négy
aspektusa, Bangalór, 1934

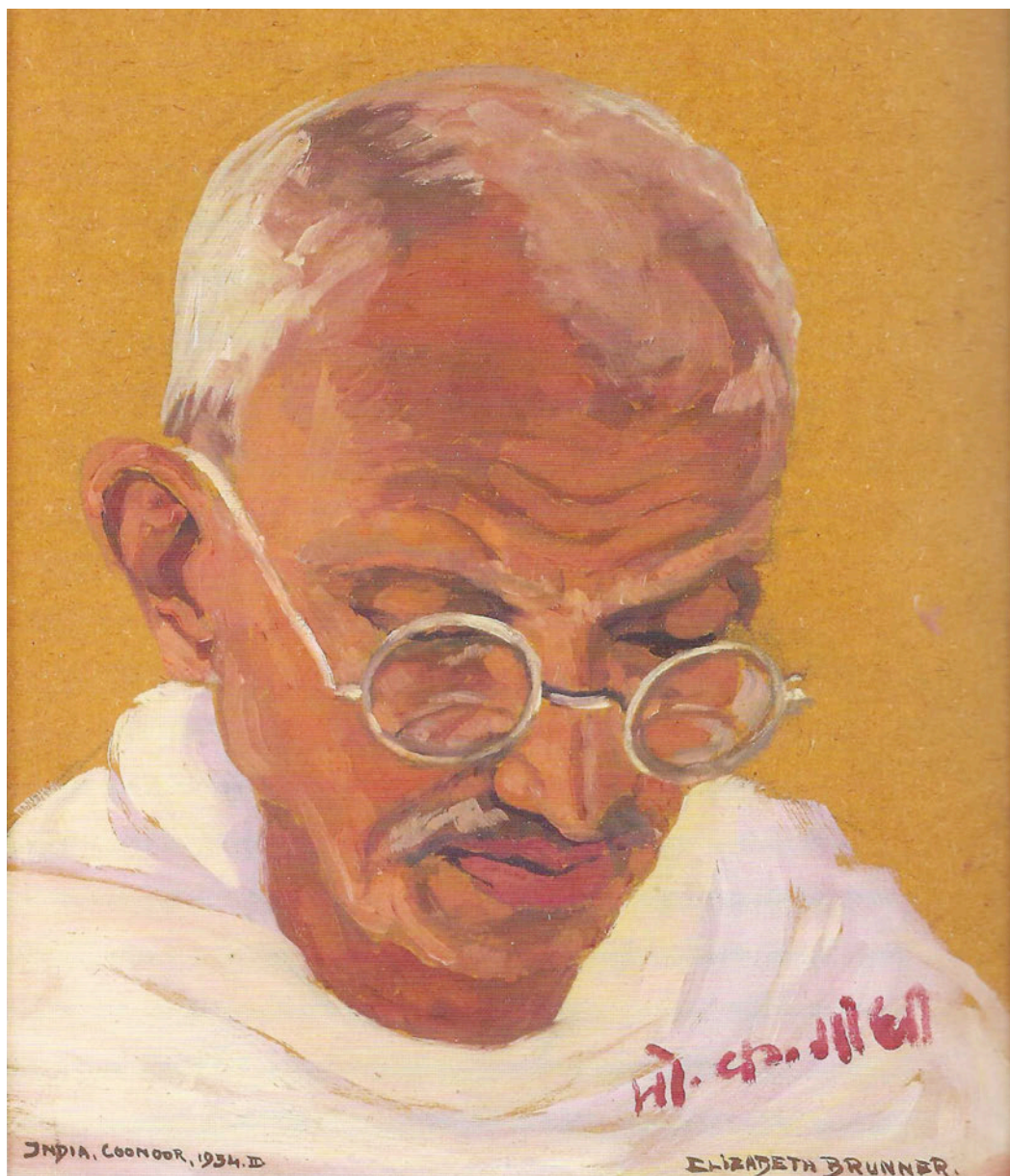
vallási művészetekben az ikonográfiai szabályok meglehetősen kötöttek. Az ikonográfiai szabályok felrúgása Láhórbán, 1932-ben rendezett kiállításukon komoly botrányt okozott. Brunner Erzsébet így emlékezik erről:

„Nem sejtettük, hogy anyám egyik képe, amelyik Krisnát, a népszerű hindú istent ábrázolja, problémás lesz. Egy egész kulturális háborút robbantott ki. Anyám képén ugyanis Krisna nem egészen úgy fújta a furulyát, ahogyan azt a hindúk évezredek óta megszokták. A különbség »lényeges« volt. Míg az indiai hagyományos ábrázolásokon Krisna oldalt tartja a furulyát, addig az anyám képén szemben, úgy, ahogy a magyar pásztorok szoktak furulyálni. Elvégre Krisna is egy pásztoristen volt. És akkor kitört a botrány. Láhór két pártra szakadt. Voltak a konzervatív »harántfurulya-pártiak« és a forradalmár »csőrifurulyapártiak«. Napokon ált dült a háború az újságok lapjain. Az ifjúság persze anyám mellé állt, a művészet szabadságára esküdött. A vége az lett, hogy a múzeumigazgató tizenöt múzeumőrrel bevonult a kiállításra, és a képet eltávolították. A forradalom elbukott. Az igazgató elmagyarázta, hogy a környéken tapasztalható vallási fanatizmus miatt maguk a képek is veszélynek voltak kitéve.”⁸

Ugyanezen a kiállításon okozott problémát a *Szivárvány-vágyakozás* című kép is. A múzeumigazgató megdöbbenve vette észre, hogy Sassné kompozícióján egy akt látható. Udvariasan megkérte, hogy távolítsa el, mert sértheti egyes emberek, különösen a muszlimok érzékenységét. Sassné az igazgatónak szegezte a kérdést, hogy ha így áll a helyzet, akkor előbb-utóbb a hindú templomok meztelen szobrait is mind le fogják verni? Látta azonban, hogy a múzeumigazgató szörnyen zavarban van, ezért engedett a kérésének.⁹

8 Lázár 2022: 237.

9 Lázár 2011: 120.

4. kép.
Brunner Erzsébet:
Mahátmá Gándhí
portréja, Kúnúr,
1934

A Szivárvány-vágyakozás egyébként éppen ellenkezőleg, túlságosan is tetszett Bhúpéndra Szinghnek, Patiálá maharádzsájának. Meg akarta vásárolni a képet Sassnétól. „Felségednek nincs annyi pénze, hogy ezt a képet megvegye!” – utasította el a festő a maharádzsát. Az elképedt uralkodó, aki a világ egyik leggazdagabb embere volt, akkor kiállított egy biankó csekket, és átnyújtotta Sassnénak. Ő, anélkül, hogy rátekintett volna, összetépte, és visszaadta a maharádzsának. Később azonban ajándékba küldött neki egy újabb változatot, amikor újraalkotta a képet.¹⁰

A történet ismét egy kommunikációs problémára vet fényt. Sassné a képet spirituális alkotásnak tekintette, míg a maharádzsa érzékien fogta fel, és csak a mezítelenséget látta benne.

Sassné lánya, Brunner Erzsébet Indiában felhagyott a szobrászattal, és elsősorban arcképfestővé képezte magát, Sántinikétanban pedig festészetet és táncot tanult. Akár csak édesanyja, ő is kezdettől fogva arra törekedett, hogy kifejlessze azt a módszert, amellyel a Nyugaton tanult

10 Lázár 2011: 112.

művészeti technikával képes ötvözni az indiai hagyományok eredményeit. Portréiban megpróbálta minél jobban megérteni és visszaadni az indiai szellemiséget. Modelljeihez pszichológiai módon közelített. Spirituális arcképeket alkotott, amelyek fő jellemzője, hogy a külső, fizikai megjelenés visszaadásánál fontosabbnak tartotta a modell lelkének megragadását, elsősorban a szemek érzékeny ábrázolásán keresztül. Számos portrét készített Tagórról¹¹ és családjáról, ábrázolta a környezetében élő embereket. Megfestette, többek között, Szaródzsini Náidú, Szarvapallí Rádhákrisnan, Dzsaváharlál Néhrú, Indirá Gándhí és gyermekei, Rádzsív és Szandzsáj portréját. Az volt a terve, hogy egy portrégalériát hozzon létre a kor nagy indiai alakjait ábrázoló festményekből. India modern történelmének akkor zajlott a legérdekesebb és legfontosabb időszaka, a függetlenségért folytatott küzdelem és a szabad India megteremtése. Úgy érezte, hogy meg kell ragadnia a történelemnek ezt a pillanatát, és meg kell őriznie a vásznán a kor nagy személyiségeit. A függetlenségi mozgalom szellemiségének spirituális, nem pedig politikai vonatkozásai voltak azok, amelyek megragadták a képzeletét. Azokat a nagy formátumú vezetőket igyekezett lefesteni, akikben megnyilvánulni látta India szellemét.

Brunner Erzsébet sok olyan vázlatot és festményt készített, amelyeket az indiai templómépítészet és -szobrászat inspirált. Később más ázsiai országokban is készített képeket buddhista épületekről és szobrokról. Akkoriban teljesen új és eredeti elképzelésnek számított, hogy egy festő közvetlenül, a helyszínen örökítsen meg fontos vallási műemlékeket. Különösen szívesen festette Adzsantá, Élóra, Khadzsuráhó és Módhérá templomfaragásait.

Az indiai plasztikai alkotások megfestése a kultúrák közötti kommunikáció szempontjából is nagyon érdekes folyamatról tanúskodik. Egy indiai művész egy adott kultúra kontextusában született szakrális alkotását befogadja egy 20. századi európai művész, majd ezeket a képein újraalkotja, és üzenetüket a saját személyiségén átszűrve átadja a kortárs keleti vagy nyugati befogadónak. Így jön létre a keleti művész – nyugati művész – keleti és nyugati befogadó kommunikációs láncolata. Brunner Erzsébet nemcsak a látvány szépségét kívánta visszaadni, hanem át akarta élni és tovább akarta adni azok spirituális erejét is. Szerette volna visszaadni azt az alkotói lázat, amelyet azok a művészek érezhettek, akik létrehozzák ezeket a csodákat. Erről így vallott: „A szakrális szobrokat én mélyen vallásos módon közelítettem meg. Intenzíven átadtam magam a szellemüknek, alázatosan alávettem magam lenyűgöző hatásuknak, hogy újrateremtsem a misztikus varázsukat. Hogy felidézzem annak az odaadásnak az érzését, amely a régi szobrászokat inspirálta. Mindegyik ilyen kép, amit ezekről a szobrokról festettem, egy véremmel töltött fiola. Azt remélem, hogy a modern emberek, akik félelmetes konfliktusok és vágyak között őrlődnek, megtalálhatnak valamilyen belső egyensúlyt, ha ezzel az ősi szellemiséggel kapcsolatba kerülnek.”¹²

Különösen érdekes Brunner Erzsébet viszonya Khadzsuráhó templomának erotikus szobraihoz, szanszkrit műszóval élve a *mithunák*hoz. A helyszentsége és a látszólag vulgáris erotikus képek közötti ellentmondás sokat foglalkoztatta. Arra a következtetésre jutott, hogy ezek az erotikus szobrok

11 Brunner 1957: 12.

12 Lázár 2022: 534.

legalább három szinten szemlélhetők. Az első a materialista szempont. Ebből a nézőpontból a testi vágyak kielégítésének az ábrázolását lehet látni bennük. Az oda látogató nyugatiak nagy része így is látja ezeket a templomokat. A második megközelítés az esztétikai, ahogyan a művészek és a művészetkedvelők értékelik a korabeli szobrászoknak ezeket a csodálatos alkotásait. Ez a megközelítés már nem olyan vulgáris, mint az előző, de még mindig nem haladja meg az anyagi szintet. Van azonban egy harmadik szint, a spirituális megközelítés. Az indiaiak többsége ösztönösen eleve így látja ezeket a templomokat. Ezek a szobrok ugyanis vallási tartalommal és filozófiai háttérrel rendelkeznek, alkotóik a felfokozott szexuális élvezetre és örömeire úgy tekintettek, mint ami a legközelebb áll az Isten megtapasztalásakor érzett ekstázishoz. Ezért ahelyett, hogy vulgárisnak vagy obszcénnek tartanák őket, úgy tekintenek rájuk, mint az ekstázis révén elért spirituális beteljesülés és a végső igazság művészi eszközökkel történő kifejezésére. A Brunnernek kezdettől ösztönösen úgy értelmezték ezeket az alkotásokat, ahogyan az indiaiak. Brunner Erzsébet sok *mithunát* lerajzolt, megfestett. Ezek a képei is bizonyítják, hogy képes volt az indiai műalkotások rejtett, sokszor félreértelmezett üzenetét is megfejteni.

A buddhizmus Indiába érkezésüktől nagy hatással volt a Brunnernek művészetére. Brunner Erzsébet érdeklődése azonban csak az ötvenes években fordult intenzíven a buddhizmus felé. 1956-ban ünnepelték Gautama Buddha születésének 2500. évfordulóját, és ennek alkalmából elhatározta, hogy végiglátogatja és megörökíti a buddhizmus legfontosabb szent helyeit. Ezzel az volt a szándéka, hogy mások részére is elérhetővé tegye azokat a nagyszerű élményeket, amelyet ő maga átértékel és átél.¹³ A buddhista zarándoklat a vallásos festészet új kifejezési módjainak keresését jelentette számára.

A zarándoklat egyik állomásán, Burmában egy művészi újítása, a gyékényszőnyegek használata konfliktust okozott. Sokat festett, minden vásznát elhasználta, újakat akart vásárolni, de kiderült, hogy festővászon nem kapható Burmában. A problémát különös ötlettel oldotta meg. Rájött, hogy a burmai gyékényszőnyeg a megoldás, így ezekre festett képekkel kezdett el kísérletezni. Az eredmény művészi szempontból valami teljesen szokatlan és újszerű volt. Amikor elkezdett buddhista témákat szőnyegekre festeni, a szerzetesek és az idősebb burmai emberek nagyon felháborodtak, mert nem tetszett nekik, hogy a Buddha képmását olyan szőnyegre festi, amelyen taposni szoktak. Sokáig kellett győzködni őket, amíg megértették, hogy azok a gyékényszőnyegek, amelyekre festett, még teljesen újak voltak, és sohasem taposott láb rajtuk. Végül elfogadták a szőnyegekre festett képeket. Az eset arra világít rá, hogy konzervatív közegben a hagyományoktól való eltérés ellenállásba ütközhet, ugyanakkor az alkotó jó szándéka meggyőzheti a legkonzervatívabb befogadót is.

A Brunnernek művészetete technikáját tekintve nem volt újító, az Európából magukkal hozott eszközöket alkalmazták, és nem vették át az indiai művészet formai elemeit. Szellemében azonban munkásságukat teljes mértékben a keleti spirituális tartalom határozta meg. Az európai örökség és az indiai kultúra hatása művészetükben szintézist alkot, és ez teszi képeiket egyedülállóvá.

13 Brunner Erzsébet buddhista zarándoklatáról részletesebben lásd: Bethlenfalvy 1978.

5. kép. Brunner
Erzsébet: A
Buddha születése.
Lumbini, 1956

A Brunnernek kortárs indiai recepciója rendkívül pozitív volt. Kiállításai nagy sikert arattak. Elismerően nyilatkoztak róluk azok az indiai képzőművészek, akik az indiai művészetet a saját hagyományaik alapján szerették volna megújítani. Különösen nagyra értékelték őket a bengáli művészek, Rabindranáth Tagór, Abanindranáth Tagór, Nandalál Bósz és Dzsaminí Rój. Elismerően nyilatkoztak róluk olyan neves műkritikusok mint Stella Kramrisch, P. Sésádri, C. H. Langley, Raymond F. Piper, Randzsí Sahaní, Charles Fabri, Dzsajá Appászámí, P. N. Mágó és mások. Az indiai függetlenségi mozgalom iránti rokonszenvükkel elnyerték az indiai elit, Gándhí, Rád-hákrishnan, Néhrú, Indirá Gándhí támogatását, barátságát. Gándhí nagyra értékelte művészetükben az indiai élet hű ábrázolását, Néhrú pedig azt nyilatkozta, hogy a Brunnernek India-szeretete döbbsenti rá az indiaiakat saját hagyományaik fontosságára. Néhrú támogatása odáig terjedt, hogy az állam számára javasolta megvásárolni Sass Brunner Erzsébet *Amarnáth*-sorozatát, és amikor kultuszminisztere, Mauláná Ázád vonakodott ezt megtenni, vállalta a vele való konfliktust is, hogy az akaratát keresztülvigye.

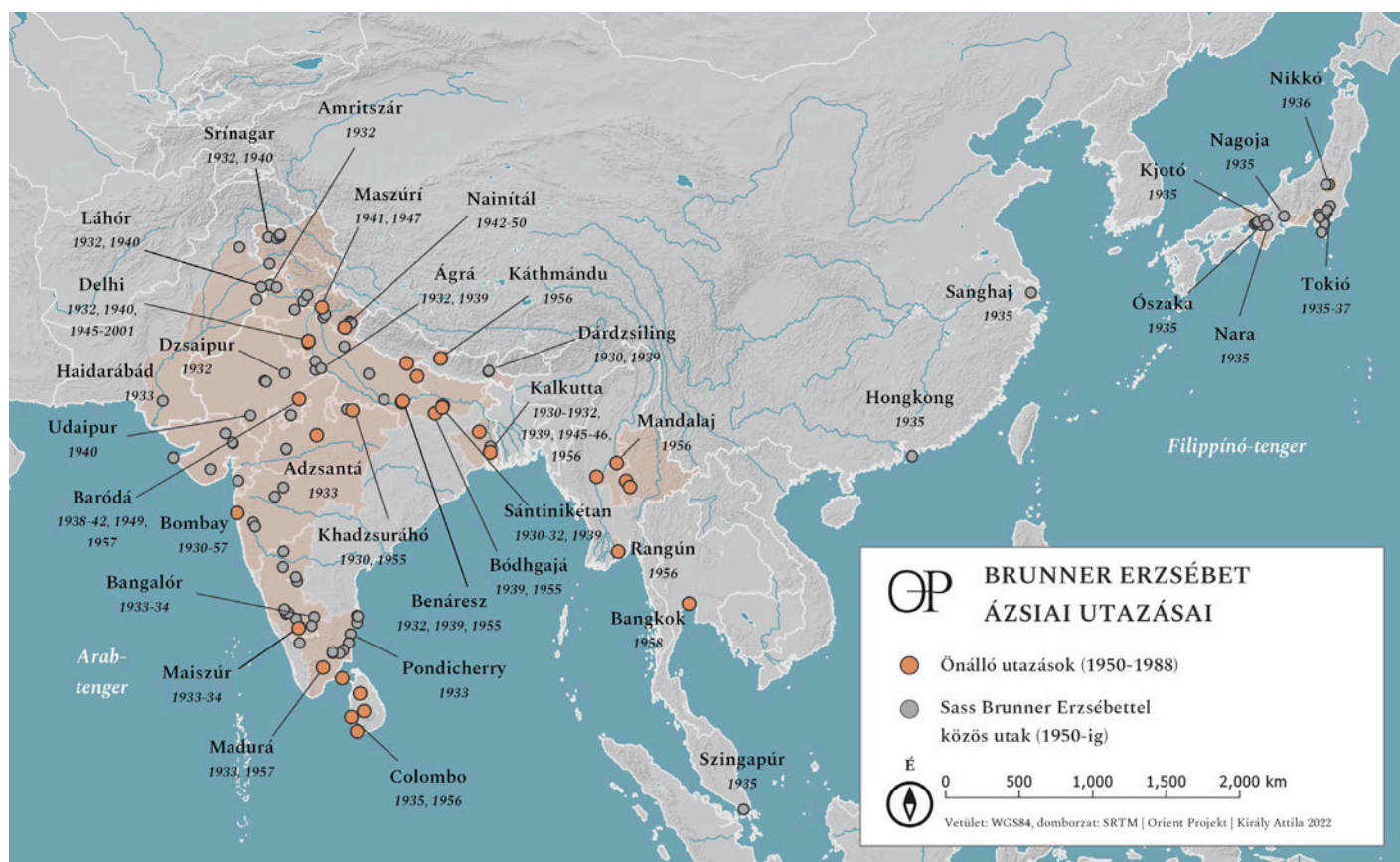
Brunner Erzsébet élete alkonyán számos indiai és magyar kitüntetésben részesült. 1985-ben kapta meg a *Padmasrít*, India egyik legmagasabb állami kitüntetését. 1988-ban vehette át a Magyar Népköztársaság Zászlórendjét, 1995-ben megkapta a Magyar Köztársaság Középkeresztjét. Szülővárosa, Nagykanizsa 1994-ben tiszteletbeli polgár címet adományozott neki. 1997-ben elnyerte a *Désikottamát*, a sántinikétani Visva-Bhárati Egyetem tiszteletbeli doktorátusát.

A Brunnernek életét két világfelfogás, a racionalitást előtérbe helyező nyugati és a spirituális értékeket fontosabbnak tartó keleti szemlélet pólusai határozták meg. Életük az illúzióvesztés, a fájdalmas belső keresés, a spirituális tökéletesség iránti vágy és a megtalált harmónia eksztatikus boldogságának útját járja végig. A magyar festők nem hittek a civilizációk kibékíthetlenségében. Életművük üzenete, hogy a különböző kultúrákból érkezőknek együttérzéssel kell viseltetniük egymás iránt, hogy a művészet át tudja hidalni a kultúrák és a hitvallások különbségeit. Egy olyan úton jártak, amely sok tekintetben ma is kiutat mutat civilizációs problémáinkból.

Nyilatkozat, köszönetnyilvánítás

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ Ⓞ Ⓡ CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

A szerző köszönetet mond Száraz Csillának, a nagykanizsai Thúry György Múzeum igazgatójának, valamint Szmodics-Tugya Beátának, a Brunner-gyűjtemény kurátorának a fotók és festményreprodukciók közlésének engedélyezéséért.

6. kép. Sass Brunner
Erzsébet Dvárká
látképét festi, 1939

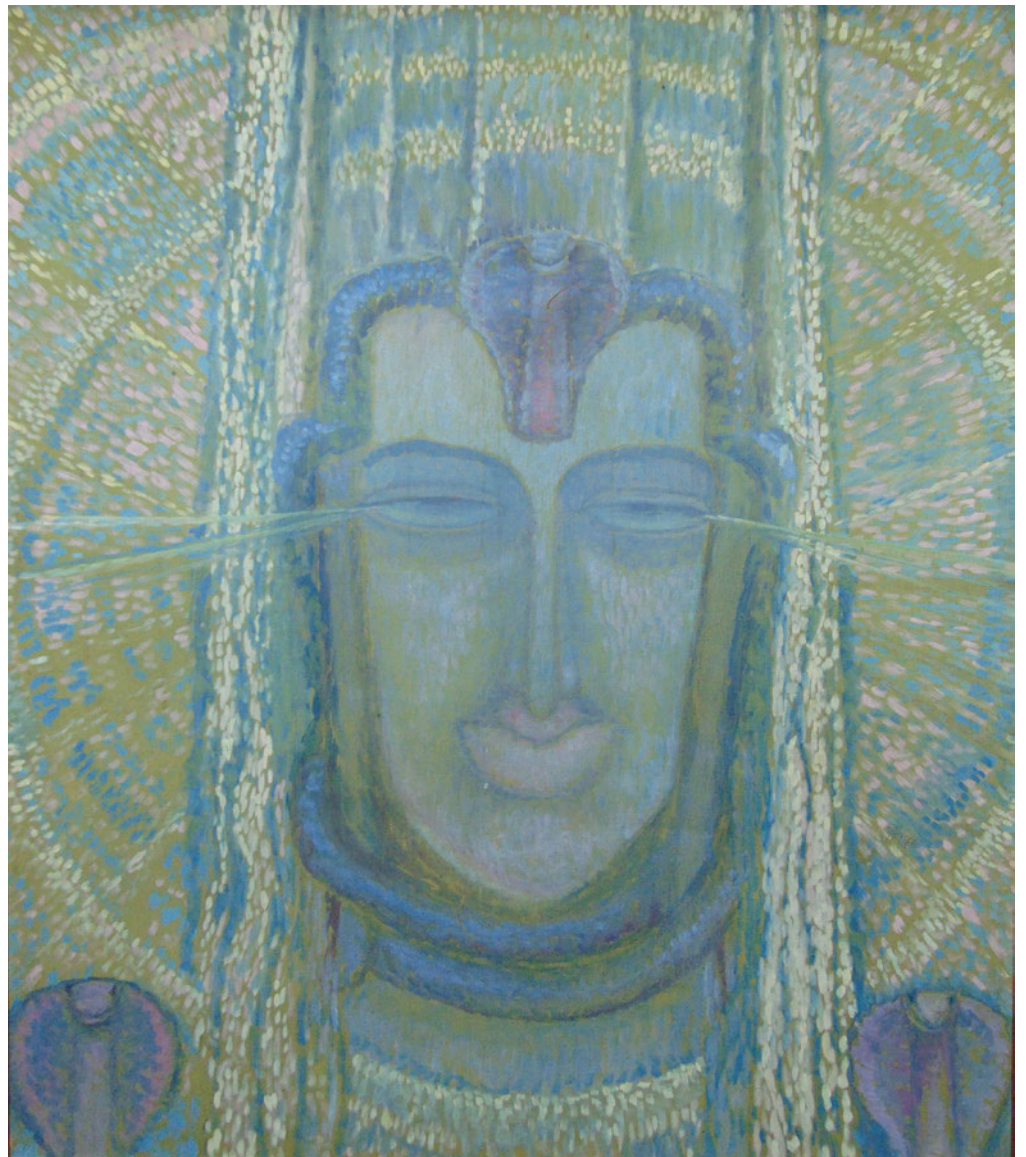
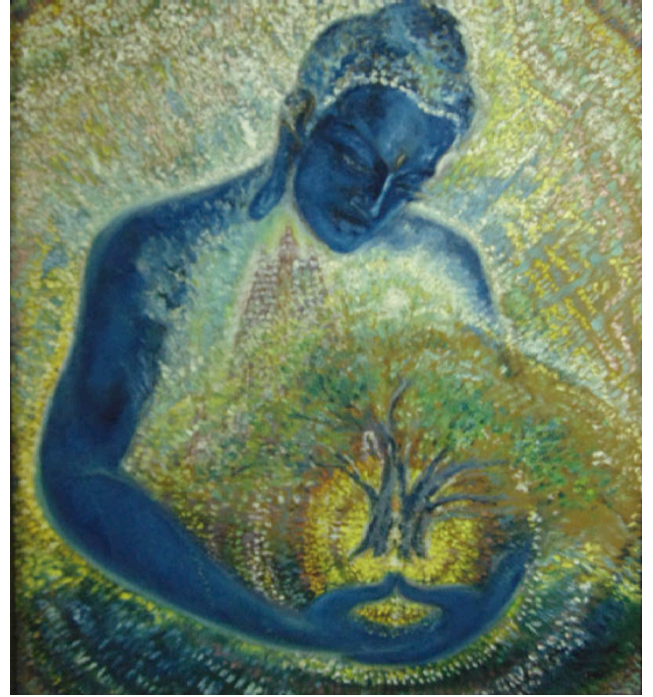
Felhasznált irodalom

- Bethlenfalvy, G. szerk. 1978. *A Painter's Pilgrimage. Elizabeth Brunner's Buddhist Paintings from India, Nepal, Burma, Sri Lanka and Thailand*. New Delhi: Hungarian Information and Cultural Centre.
- Bethlenfalvy, G. szerk. 1979. *A Vision of India. The Art of Elizabeth Sass Brunner and Elizabeth Brunner*. New Delhi: Allied Publishers.
- Bethlenfalvy G. 1990. Misztikus élmény a festészetben. Sass Brunner Erzsébet felfedező útjai. *Új Horizont* 18(4): 5–8.
- Bincsik M. 1997. *Álomjárók Indiában. Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet kiállítása*. Kiállítási katalógus. Nagykanizsa: Képzőművészetek Háza.
- Brunner, E. 1957. Tagore Reminded Me of Moses. *The Sunday Standard*, augusztus 4.
- G. Hajnóczy R. 2002. *Bengáli tűz*. Budapest: Palatinus.
- Keserü, K. 1992. Indian Influence on Hungarian Architecture. In: Nyusztay, L. (ed.): *Hungarian Scholars on India and Indology*. New Delhi: Hungarian Information and Cultural Centre, 57–67.
- Lázár, I. ed. 2011. *Elizabeth Brunner. Her Life – Her Words*. New Delhi: Niyogi Books.

- Lázár, I. ed. 2010. *The Call of India. Retrospective Exhibition of Paintings by Elizabeth Sass Brunner and Elizabeth Brunner*. Kiállítási katalógus. New Delhi: Indira Gandhi National Centre for the Arts, Department of Culture, Govt. of India, Hungarian Information and Cultural Centre.
- Lázár I. 2006. Festőecsettel a világ körül. Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet utazásai. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 15: 39–52.
- Lázár I. 2022. *Szerelmem, India. Brunner Erzsébet festőművész csodálatos élete*. Budapest: Medicina Kiadó.
- Mago, P. N., Brunner, E., Bethlenfalvy, G. 2000. *Dreams and Visions. An Exhibition of Paintings by Elizabeth Sass Brunner and Elizabeth Brunner*. Kiállítási katalógus. New Delhi: Indira Gandhi National Centre for the Arts, Hungarian Information and Cultural Centre.
- Raju, R. K. 1991. *A Mystic Link with India. Life Story of Two Pilgrim Painters of Hungary*. New Delhi: Allied Publishers.
- Renner Zs. szerk. 2007. *A misztikus India – két magyar festőművészeten keresztül. Mystic India – Through the Art of Two Hungarian Painters*. Kiállítási katalógus. Budapest: Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum.
- Said, E. W. 1978. *Orientalism*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Sass Brunner, E., Brunner, E. 1937. *Mystic India through Art*. Tokyo.
- Vincze, B., Kempf, K., Németh, A. eds. 2020. *Hidden Stories – the Life Reform Movements and Art*. Berlin: Peter Lang GmbH.

7. kép. Brunner Erzsébet U Ba Szvé burmai miniszterelnököt festi, Rangún, 1956

8. kép. (fent bal oldalon)

Sass Brunner Erzsébet:
Esti ima Gándhídszíval,
Bangalór, 1934

9. kép. (fent jobb oldalon)

Brunner Erzsébet: A kék
Buddha, Újdelhi, 1962

10. kép. Sass Brunner

Erzsébet: Siva, Bangalór, 1934

11. kép. Sass Brunner Erzsébet: Kasmíri táj, Kasmír, 1940

Tanulmány

Nyugat és Kelet határán: Vay Péter püspök, pápai küldött korai útjai

SOLYMÁRI DÁNIEL PTE BTK Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok Tanszék, solymari.daniel@maltai.hu

Kivonat: Vay Péter élete és munkássága szinte teljesen eltűnt a magyar történettudományi korpuszból. Eredményeit máig döntően keletkutatói szempontból vizsgálták, amelyben nem jelent meg kellő hangsúllyal a püspök, a pápai küldött, a missziós, a magyarság és a kivándorlók, valamint általában a szegények lelkipásztora. Vay Péter, megtérését és katolizálását követően, XIII. Leó pápa közeli munkatársa, a Pápai Ház tagja, szentszéki diplomata lett. Éveket töltött Európa és Amerika között menekülthajókon, és látogatta a külföldre szakadt honfitársait, majd pápai küldötként ázsiai missziókba ment. Eközben folyamatosan írt, festett, előadott. A korabeli királyi családokkal rokonságban álló gróf élete a magyar történelem feltárára váró része. Jelen rövid írás a szentszéki diplomata, műgyűjtő és lelkipásztor életének főbb elemeit mutatja be röviden.

Kulcskifejezések: Vay Péter, missziók, XIII. Leó pápa, keletkutató, menekültek

Hivatkozás: Solymári D. (2024). Nyugat és Kelet határán: Vay Péter püspök, pápai küldött korai útjai. *Passages* 2: 39–54. <https://doi.org/10.59608/pas2024a003.00>

Kollázs képei:

Balra: Vay Péter az Egyesült Államok felé egy menekülteket szállító hajón. Forrás: Bain News Service, P. Count Vay de Vaya, [No Date Recorded on Caption Card] [Photograph] Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/2014686808/>

Középen: peracet áruló magyar menekültek az Egyesült Államokban. Forrás: Austen, A., photographer. (ca. 1896) Street types of New York City: Emigrant and pretzel vendor. New York, ca. 1896. [Photograph] Retrieved from the Library of Congress, <https://www.loc.gov/item/2002699108>

Jobbra: lásd a 2. képnél

A Szent István Társulat kiadásában megjelent *A Kelet és a diplomácia művésze – Vay Péter püspök világméssziója* című monográfia új kutatási eredményekkel gazdagítja a szentszéki magyar diplomata és világotutató lelkipásztorral kapcsolatos tudáskorpuszt.¹ Az alapkutatásnak is felérő, elsődleges dokumentumok alapján összeállított munka hiánypótló a Vay-kutatásban, ugyanis eleddig nem vagy csak alig került a magyar püspök a figyelem középpontjába. Ha mégis, akkor is elsősorban keletkutatóként és döntően az általa szerzett kínai, japán és koreai műtárgyak vonatkozásában. Keleti irányultsága azonban, jóllehet alapvetően fontos a magyar ázsiai művészet számára, és nagy jelentősége van Vay Péter vonatkozásában is, csak kisebb részét teszi ki a teljes életműnek. Vay kapcsán eddig alig esett szó a kulturális és egyházi diplomatáról, a XIII. Leó pápához fűződő kapcsolatáról, a családi és társadalmi környezetéről, a személyes kapcsolati hálójáról, az amerikai útjairól és az azzal összefüggő hajókápláni, a menekültek lelkipásztori szolgálatát ellátó papi erőfeszítéseiről, az afrikai és oroszországi utazásairól, a külföldre távozott magyarok körében betöltött hiánypótló szerepéről és az első világháború ideje alatt tett frontszolgálatáról. Mindezeket együttesen mutatja be a Solymári Dániel, Pallós Tamás és Fajcsák Györgyi által írt könyv, amelynek az a vágyott célja, hogy elindítsa a Vay Péterrel kapcsolatos ismeretterjesztő és tudományos gondolkodást.

Egy elfeledett élet

Vay Péter 1863. szeptember 26-án született a Pest megyei, ma Dabashoz tartozó Gyón településen. Az egyik legrégebbi, máig létező magyar arisztokrata család tagja volt. Felmenői több száz éves történetét szemlélve egy klasszikus, a mindenkorai társadalmi elithez tartozó arisztokrata família képe rajzolódhat ki előttünk: várnagyok, tisztviselők, alispánok, főispánok, országgyűlési képviselők, bírók, vezérek, magas rangú katonatisztek, tudós társaság alapítója. Vay Péter, ha püspökként tekintünk rá, tökéletesen illeszkedik is ebbe a sorba. Szülei, folytatva a család Vay Ábrahámmal kezdődő ágon elindított hagyományát, reformátusnak kereszteltették.² Korai iskoláit változó helyszíneken, egyházi és civil, „állami” intézményekben végezte. Tizenegy évesen került a kegyes tanítórendiek pesti főgimnáziumába, ahová 1874 és 1875 között két tanévben járt. Innen 1877-ben a budapesti Református Főgimnáziumba került (későbbi Lónyay Utcai Református Gimnázium), ahol a IV. és V. osztályban magántanuló, a VI. osztályban pedig az iskola rendes tanulója volt.³ 1880-ban a VII. osztályból kiléptették, majd a budapesti Országos Köznevelési Egyesület nyilvános Minta-Középtanodája Nevelőintézetének VII. osztályos tanulója lett, és tett érettségi vizsgát 1881-ben.⁴ Vay Pétert apja a családi hagyomány nyomán közhivatali pályára szánta, ezért érettségi után, 1882-ben, hogy az államigazgatásban dolgozhasson, a kor szokása szerint joghallgatóként a Királyi Magyar Tudományegyetemre íratta be.⁵ Vay itt két évet tanult jurátusként,

1 Solymári et al. 2022.

2 Öry 1910.

3 Református Főgimnázium 1877: 26.

4 Dr. László Mihály Nyilvános Főgimnáziuma és Nevelőintézete Iskolai értesítője 1881: 8–9.

5 *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja* 1882–1883: 103; valamint *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja* 1883–1884: 109.

majd – szintén az arisztokrata családokra akkoriban jellemző módon – szülei európai tanulmányútra küldték. Európai útjáról kevés biztos adattal rendelkezünk. Visszaemlékezései alapján úgy tűnik, hogy Németországban, Svájcban a Genfi Egyetemen, Angliában, majd Franciaországban tanult hosszabb-rövidebb ideig. Hazatéréséről sincs pontos adat. Annyi bizonyos, hogy családja a tehetséges, több nyelven beszélő fiatalember jövőjét államigazgatási, diplomáciai pályán képzelte el. Ennek eredményeképpen Pest megye közgyűlése 1888-ban tiszteletbeli szolgabírává nevezte ki. Vay mégis a diplomáciai utat választotta. Személyi dossziéja az Osztrák Állami Levéltár „közös külügyminisztériumra” vonatkozó iratanyagában található, amely szerint 1889 januárjában ideiglenes fogalmazójelölti állást kapott. 1890-ben azonban, mindössze két év külszolgálatot követően felmentették (vagy felmentését kérte) az apparátusból.⁶

Korai utak, távoli tájak

Vay Péter fiatalkorát átszöttek a külföldi utazások. És nem csupán az európai „Grand Tour”, a kor arisztokrata (és művész) fiataljainak említett tanulmányútja biztosította nemzetközi kitekintését. Olyan távoli földekre is eljutott, mint Afrika és Ázsia, de beutazta Észak-Európa magyarok által akkortájt ritkábban látogatott területeit is. Összességében elmondható, hogy e korai útjai, amelyekre 1885 és 1892 között került sor, a maguk idejében kiemelkedő vállalkozásnak számítottak.⁷ Nem csoda, hogy olyan későbbi jeles utazók, felfedezők is megtalálhatók útítársai között, mint Teleki Sámuel afrikanista vagy Mailáth László, illetve Széchenyi Lajos. Vay elkötelezett és termékeny író volt. Közleményeit olvasva érzékelhető, hogy örömet lelt az írásban, ugyanakkor kötelességének is érezte, hogy reflektáljon a látottakra, a hazai olvasók számára közelebb hozza a felkeresett idegen tájakat. Első nagy ívű, már nem csak európai útjait a már említett Justh Zsigmonddal, Térey Gáborral (a Szépművészeti Múzeum későbbi igazgatójával) és Széchenyi Lajossal tette 1885 és 1888 között. A *Magyar Szalonban* megjelent sorozataiban Itáliából, Korzikáról, Szardíniáról, Spanyolországból és Franciaországból tudósított. Ebben az időszakban eljutott Észak-Afrikába: Marokkóba, Tunéziába és Algériába is.

Vay Péter 1892-es kelet-indiai útja a korszak említésre méltó expedíciós vállalkozásai közé tartozik. A szubkontinensre Justh Zsigmonddal egy időben utazott, jóllehet ez alkalommal nem voltak útítársak; a gyermekkori barát saját útját tulajdonképpen a híres brit tábornok, Lionel Charles Dunsterville tanácsára és meghívására szervezte.⁸ Vay valójában roppant keveset írt indiai útjáról, ellentétben Justhtal, aki *Az utazás filozófiája* című munkájában, más jegyzeteiben és leveleiben egyaránt részletesen beszámol kalandjairól. Az 1892-es év indiai vonatkozásban fontos volt a magyar felfedezők számára: Széchenyi Andor, akinek a *Pesti Hírlap* szerint az volt a célja, hogy „Perzsián és Beludzistánon keresztül Indiába jusson, s ez év novemberében Szingapúrból expedíciót tervez Borneón keresztül, április közepén Teheránba érkezett”, valamint ugyanott volt Stein Aurél is, aki szintén Dunster-

6 AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F4-362-15, Personalakt Vay, Peter Graf, 1889–1890 (Akt. Sammelakt, Grundz., Konvolut, Dossier).

7 Gróf Vay 1887–1888: 258.

8 Magyar főúr India kormányzójánál, 1892: 2432.

1. kép.
Búcsú Marokkótól.
Vay Péter gróf rajza.
Forrás: Magyar Szalon
1887-1888, 263

ville tábornokkal ápolt szorosabb kapcsolatot.⁹ Ők valamennyien a 19. századi magyar tudományos expedíciózás kiemelkedő alakjai. Vay Péter indiai útján, az említett Lumsden tábornok mellett, Henry Petty-Fitzmaurice indiai főkormányzó vendége is volt. Útjának részletei a Vay-életmű feltárássra váró elemei.

9 Széchenyi Andor gróf Persiában, 1892: 5.

2. kép. Vay Péter akvarellje. Forrás: Kanada und Indien Volume 1 of Gross-Britannien jenseits des Ozeans, Peter Vay (graf). Author, Peter Vay (graf). Publisher, Gebrüder Paetel, 1910

Hajókáplán Amerikában – „A mélységek apátja”

Vay Péter először 1900 nyarán kelt át a „nagy vízen”: útja az Egyesült Államokba vezetett, ahová a következő években közel tucatnyiszor tért vissza. Az (a későbbiektől eltérően) nem egyértelmű, hogy legelső amerikai utazására miért került sor, mennyiben volt szentszéki megbízatás vagy inkább magánvállalkozás. Egyrészt azért, mert visszaemlékezéseit, amelyeket naplóból és kiadott műveiből rekonstruálhatunk, nem kronologikusan, rendezetten, hanem „összevágva”, vegyesen egymáshoz illesztve jelentette meg – nagyvonalúan kezelve a dátumokat, eseményeket, földrajzi helyszíneket. Másrészt első amerikai útján nem végzett olyan mértékű szentszéki szolgálatot, mint a következők során. *The Inner Life of the United States* című munkájából megtudjuk, hogy New Yorkot először egy közel húsz napig tartó hajóutat követően, a *Kaiser Wilhelm der Grosse* nevű német transzatlanti gőzessel érte el.¹⁰ Ez az utazása nincs pontosan dokumentálva, leginkább viszonyítási pontként használta a néhány évvel későbbiekkel összevetve.

3. kép.

Menekülteket szállító hajó érkezik New Yorkba, 1912.
Forrás: Library of Congress

Vay Péter súlyos történelmi időszakban kezdte meg missziós szolgálatát. E mára magyarul is jól feldolgozott időszak a 19. század legjelentősebb nemzetközi és itthoni kivándorlási hullámát jelentette. A magyar vonatkozású adatok különösen drámaiak: minden bizonnyal közel kétmillióan hagyták el hazájukat, ez a századforduló és az első világháború előtti ország legsúlyosabb vesztesége volt. Teljes megyék néptelenedtek el, a lakosság összetétele alapjaiban változott meg. Vay Péter ebbe a folyamatba kapcsolódott be, 1900-as útja során, a kezdetekben mint megfigyelő.¹¹ Ebben az időben már látszólag szüntelenül írt és publikált. Rendszeres és aktív kapcsolatban levelezett magyar és külföldi írókkal, utazókkal, politikai és egyházi vezetőkkel. Életét – mint egyfajta hírességét – nem csupán a lapok követték, rendszeresen tudósítva a különleges magyar grófról, de ő maga is folyamatosan küldte haza úti beszámolóit és művészeti témájú reflexióit. A magyar és angol mellett franciául és németül is írt. Amerikai élményeit a magyarul 1910-ben, a Szent István Társulatnál megjelent és mára szinte beszerezhetetlen *Amerikai naplókivonatok – Utijegyzetek – Levéltöredékek* című munkájában összegezte, amely 1908-as angol nyelvű kötetének a „folytatása” volt. Ez utóbbi, közel négyszázötven oldalas könyvére olyan természetességgel hivatkozik a magyar nyelvű kötetében, mintha idehaza a legtermészetesebb dolog lett volna az ismerete, illetve elolvasása. Vay Péter írásaiból tudhatjuk, hogy lelki életének, küldetésének központi eleme lett a rászorulókkal, a társadalom periferiájára szorultakkal való közösségvállalás mély vágya. Jól lehet otthonosan mozgott a kor vallási és polgári „elitje” köreiből, a szegények és nélkülözők közt érezte magát a legjobban. 1900-as útján döbbsen rá, hogy nincs, aki ellássa a hajókon utazók lelki szükségleteit.¹²

Kiszakítva magát a paloták és udvarok világából, önkéntes alapon hajókáplánnak jelentkezett a Magyarország és az Egyesült Államok közötti utakon. Idővel teljesen magáévá tette a migránsok ügyét. 1900 és 1913 között tizenkétszer tette meg a Fiume és New York közötti utat a kivándorlókkal túlszűfolt hajókon, hogy lekipásztorként lehessen jelen közöttük. Gyóntott, és naponta misézett a fedélzeten, nemritkán a hajó teljes utasközön-

10 Gróf Vay 1908: 5.

11 Count Vay de Vaya Abbot of the Deep, 1911.

12 Mass on Board Steamers, 1911: 297.

4. kép.

Menekültek az Újvilág felé, c.a. 1902.

Forrás: Library of Congress

sége előtt, a kapitányi „toronyból”. Magától értetődően végezte szolgálatát, teljes sorsközösséget vállalva, együtt étkezve és hálva honfitársaival. Vay nem csupán a hajókon, de a már letelepedettek körében is kiemelkedően tevékeny volt. Feladatának tekintette, hogy támogassa az új társadalmi közegbe való integráció lelki folyamatát, valamint segítse az idegen nyelvet nem beszélő, lelkipásztor nélkül maradt emberek hitének megtartását.¹³ Megfigyelte, hogyan hatott „a metropolisz örvénylő forgataga” a „szinte archaikus egyszerűségből érkező” honfitársaira. Hamar belátta az előttük kinyíló világ lehetőségeinek a kockázatát, például az alkoholfogyasztás és a szerencsejáték veszedelmeit.¹⁴ Ennél is nagyobb gondnak látta, hogy az újonnan érkezők elveszíthetik hitüket, így igazi pásztorként kereste fel a legeldugottabb és legszegényebb amerikai településeken élő magyarokat is. Később kezdeményezte, hogy egy-egy magyar pap időnként utazzon körbe a magyarok lakta külföldi területeken, jóllehet ekkor még nem létezett olyan vatikáni hivatal, amely a menekültek lelkipásztori ellátását tekintette volna fő feladatának.¹⁵

Pápai küldött

Pápai küldöttként öt alkalommal járta be a Földet, hosszú utazásai során azonban legközelebb Kelet-Ázsiához került. Kína, Japán és Korea különösen magával ragadta, és mágnesként vonzotta. Vonatkozó beszámolóit felbecsülhetetlen értékűek, nemzetközi szinten is érdeklődésre tartottak számot, angolul, németül és franciául is megjelentek. Az alapműnek szá-

5. kép. A Titanicről mentett utasok a Carpathia fedélzetén. c.a.1902.

Forrás: Library of Congress

13 Magyar zenészmise Fiumében, 1905: 9.

14 Vay 1910: 61–62.

15 Vay Péter gróf Amerikában, 1905: 8.

6. kép. Vay Péter amerikai útjai alkalmával látogatta a magyar bevándorlókat. Forrás: Library of Congress

mító, ugyancsak több nyelven kiadott *Kelet császárai és császárságai* mellett, valamint a *Kelet művészete és műízlése*, illetve *A keleti féltekén* című könyvein túl tanulmányok, ismeretterjesztő írások, cikkek, előadások sorában szólt külföldön szerzett széles körű tapasztalatairól, kivételes vizitációiról. Vay ugyanis számtalan történelemformáló személyiséggel találkozhatott: II. Miklós cárral, Theodore Roosevelt elnökkel, Lord Curzonnal, India brit alkirályával, Cixi kínai anyacsászárnéval, Koreában Kodzsong császárral; Japánban Meidzsi császár és Sóken császárné fogadta.¹⁶

Közben még arra is jutott ideje, hogy a budapesti Szépművészeti Múzeumnak felajánlva szolgálatait, színvonalas japán anyaggal gazdagítsa az ígéretesen bontakozó hazai orientalisztikát. Az *Élet* hasábjain utolsó nagy útjának tanulságait leszűrve, a szeretett Pekinget viszontlátva már Kína, a „mesebeli Kelet” átalakulásán és eltűnésén merengett: „A kiábrándulás teljes. Milyen rettenetesen romboltak az utolsó forradalom alatt. Alig ösmerem meg az egykori büszke császárvárost mai siralmas állapotában. A pompás jamenek, paloták és pagodák nagy részben romba fekszenek. Még szomorúbban hatnak az új épületek. Megannyi ízléstelen modern alkotmány, melyek teljesen tönkreteszik Peking egykori bámulatosan művészies harmóniáját.”¹⁷ A nagy háborúval, a forradalmakkal az „ántivilág” egyszer és mindenkorra megsemmisült. Az elegáns, de mindig gyakorlatias Vay Péter figyelmét és energiáit ekkoriban már leginkább a jótékony-ság, a karitatív munkák koordinálása kötötte le. Mozgalmas életpályája zárásaként szűkebb pátriájában még egyszer felpörgette az eseményeket: a gyóni családi fészket parkostul a köz javára ajánlotta fel, a kúriát hadiárvaházzá alakíttatta, és mellette rendházat alapított a szolgálattelvő karmelita nővérek számára.¹⁸ Maradék műtárgyait, ingóságait elárvereztette, elajándékozta. 1924-ben visszavonult az új világ zajától, Assisi kapucinusai fogadták be. Még huszonnégy meditatív év adatott meg neki Itáliában. Csak nagyritkán, egy-egy „közeli” meghívásnak tett eleget. A nyughatatlan vándor révbe ért, és emlékeiből élve, bizalommal, reménnyel már egy másik ismeretlen világ örökébe tekintett.

16 Vay 1908: 947.

17 Vay 1915: 42.

18 Az első hadiárvaház bokrétaünnepe, 1917: 6.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ Ⓞ) CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

- AT-OeStA/HHStA MdÄ AR F4-362-15, Personalakt Vay, Peter Graf, 1889–1890 (Akt. Sammelakt, Grundz., Konvolut, Dossier).
- Az első hadiárvaház bokrétaünnepé 1917. *Budapesti Hírlap*, május 11., 6.
- Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja* (1882–1883). Egyetemi hallgatók. Budapest: Franklin Társulat.
- Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem Almanachja* (1883–1884). Egyetemi hallgatók. Budapest: Franklin Társulat.
- Count Vay de Vaya Abbot of the Deep 1911. *New York Times*, december 3.
- Dr. László Mihály Nyilvános Főgimnáziuma és Nevelőintézete Iskolai értesítője 1881. Budapest.
- Gróf Vay A. P. 1908. Kwang-Su császár és Csu-si császárné. Visszaemlékezés látogatásomra a khinai császár és császárné udvarában, *Vasárnapi Újság*, november 22., 946–947.
- Gróf Vay, P. 1887–1888. Marokkói képek. Naptöredék. *Magyar Szalon* 5(9): 258–263.
- Magyar főúr India kormányzójánál 1892. *Fővárosi Lapok*, november 24., 2432.
- Mass on Board Steamers 1911. *The Tablet*, augusztus 19., 297.
- Magyar zenésmise Fiumében 1905. *Budapesti Hírlap*, január 11., 9.
- Öry L. 1910. Kalicza Ferencz emlékezete. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, április 17., 246–249.
- Református Főgimnázium, Iskolai értesítő* 1877. Budapest
- Solymári D., Pallós T., Fajcsák Gy. 2022. *A Kelet és a diplomácia művészete – Vay Péter püspök világmissziója*. Budapest: Szent István Társulat.
- Széchenyi Andor gróf Persiában 1892. *Pesti Hírlap*, május 22., 5.
- Vay Péter gróf Amerikában 1905. *Budapesti Hírlap*, március 14., 8.
- Vay, P. 1908. *The Inner Life of the United States*. New York: E. P. Dutton.
- Vay P. 1910. *Amerikai naplókivonatok – Utijegyzetek – Levéltöredékek*, Budapest: Szent István Társulat.
- Vay P. 1915. Kína átalakulása. *Élet* 7(27): 42.

8. kép. László Fülöp: Vay Péter gróf 1935 (olaj, fatábla, Galleria d'Arte Moderna, Palazzo Pitti, Firenze)

9. kép. A Tama-ya házbeli Shiratama kurtizán a „Száz költemény” című sorozatból, fametszet, Utagawa Toyokuni II., 1825–1834 között. Vay Péter gyűjtése. Forrás: HM 6874. © Szépművészeti Múzeum

10. kép. Kōbai / A rózsaszilva ága, fametszet, Utagawa Kunisada I., 1852, Vay Péter gyűjtése.
Forrás: HM 7729. © Szépművészeti Múzeum

11. kép. (bal oldalon fent) Yokohama virágzó kereskedőházai, fametszet, Utagawa Hiroshige III., 1871, Vay Péter gyűjtése. Forrás: HM 7578 © Szépművészeti Múzeum

12. kép. (bal oldalon lent) Mandali: Daizuigu – darani, selyemfestmény, 17–18. század, Vay Péter gyűjtése. Forrás: HM 5614 © Szépművészeti Múzeum

13. kép. Aisen Myoo lótuszkehelyben ülő alakja, selyem tekerckép, 17–18. század, Vay Péter gyűjtése. Forrás: HM 5837 © Szépművészeti Múzeum

14. kép. Fudó lakkozott faszobor, 17–19. század, Vay Péter gyűjtése. Forrás: HM 5619.1-2 © Szépművészeti Múzeum

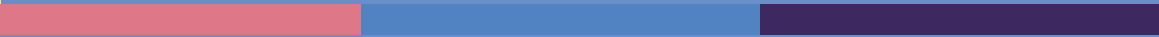

INDIA

Az előző lapon

*Amrita Sher-Gil, Simla, India, c.1937,
fotó: Umrao Singh Sher-Gil.*

*Forrás: The Estate of Umrao Singh Sher-Gil
& PHOTOINK*

Tanulmány

Az 1911-es koronázó darbár Delhiben – magyar szemmel

PAP ÁGNES

történész, Országos Széchényi Könyvtár, pap.agnes@oszk.hu

Kivonat: A három „koronázó”-darbár (1877, 1903, 1911) közül csak az utolsó, 1911-es ünnepségen jelent meg személyesen is az uralkodó, az első kettőn az alkirályok, lord Lytton, illetve lord Curzon képviselték őt, de mindháromra Delhiben és nem Kalkuttában, az alkirály indiai székhelyén került sor. Ennek az volt a jelentősége, hogy a brit uralkodó India császáráként a nagymogulok utódjának tekintette magát, akiknek Delhiben volt a székhelyük. Delhit azonban csak 1911-ben V. György tette meg az Indiai Császárság fővárosává. A magyar napilapok mindhárom eseményről beszámoltak, de az 1911-es darbárról szóló tudósításoknak azért volt különleges jelentősége, mert akkor Ferenczy Árpád a helyszínről küldött részletes cikkeit olvashatta a *Budapesti Hírlap* közönsége. Az események és a helyszín bemutatásán kívül Ferenczy találkozott a Delhiben élő magyarokkal is. Tanulmányomban bemutatom Ferenczy Árpád kalandokban gazdag életét és műveit is.

Kulcskifejezések: darbár, Delhi, Brit Rádzs, presscamp, sajtótábor, alkirály, Lord Lytton, Lord Curzon, Viktória királynő, VII. Edvárd, V. György, Mária királyné, maharádza, barodai gaekvár, Leitner Gottlieb Vilmos, Ferenczy Árpád, Telléry János, Schwaiger Imre, Iván József, Palágyi Lajos, Erdősi Károly, Ország Oszkár

Hivatkozás: Pap Á. 2024. Az 1911-es koronázó darbár Delhiben – magyar szemmel. *Passages* 2: 59–76. <https://doi.org/10.59608/pas2024a004.00>

Fotók forrása: © Royal Collection Trust

Kollázs képei:

Balra: György király és Mária királyné kalkuttai látogatásuk alkalmával

Középen: uralkodói díszben a darbár hivatalos fotóján, Delhi 1911 december.

Jobbra: George Percy Jacomb-Hood (1857–1929) Mária királyné születésnapjára készült ajándék festménye a beiktatási ünnepségről (1911. december 14.)

Viktória királynő 1858. november 1-jén egy kiáltványt bocsátott ki arról, hogy India kormányzását a Kelet-indiai Társaság feloszlását követően az uralkodó veszi át. Ennek eredményeként sikerült a felkelés elhagyására készítenie az 1857-ben kitört britellenes, szipáhilázadásban¹ részt vevő indiai hűbérurakat, akiket tulajdonjogaik tiszteletben tartásáról biztosított. A gyarmati adminisztráció a brit parlament és a kormány ellenőrzése alá került, külön minisztérium, az India Office egyidejű felállításával. Indiában az angol főkormányzó alkirályi rangban képviselte az uralkodót. A magyar származású Leitner Gottlieb Vilmos, a Punjab University megalapítója tett javaslatot egy memorandum formájában Viktória királynőnek – illetve a brit-indiai kormányzatnak – arra vonatkozóan, hogy milyen címet vegyen fel indiai uralkodóként.² Ő az „India császára” (Kaisar-i-Hind) címet tartotta megfelelőnek, mert ezzel egyrészt a brit uralmat le lehet választani, meg lehet különböztetni az azt megelőző dinasztiáktól, másrészt az indiaiak a császár vagy cézár elnevezést a római, a német vagy a török birodalom esetében használták, míg például a sah, padisah, sahinsah címek már jóval általánosabb, tágabb értelműek voltak. Az angol parlamentben hosszan tartó vita bontakozott ki a cím elfogadásáról, amelyről a magyar lapok is beszámoltak. A *Politikai Ujdonságokban India császárnéja* címmel adtak közre egy rövid összefoglalást, amelyben nemcsak a vitáról esett szó, hanem arról is, hogy mi indokolta az új titulus felvételét.

„A királynő új czime ez: »Viktória, isten kegyelméből Nagy-Britannia és Írország egyesült királyságának királynője, a hit védője és India császárnéja«. Ez új czimmal az angolok az indiai lakosságra kívánnak hatni; az önállóság bizonyos czimét adván meg csaknem 200 millió lakóval bíró roppant birodalomnak, azt ez által még szorosabb kapcsolattal akarják a brit királysághoz kötni. Általában Anglia, mióta Oroszországot félelmes vetélytársának tekinti ázsiai birtokaira nézve, nem bánik többé úgy Indiával, mint a mely pusztán kizsákmányolás tárgyául szolgál, hanem az angol politika oda irányul, hogy minél jobban biztosítsa magának a jövőre is a világ ez egyik leggazdagabb országát.”³

Elsősorban Disraeli angol miniszterelnök kardoskodott amellett, hogy a cím elfogadásával Oroszország India felé nyomuló hatalmát is megakadályozhatják, ezt így indokolta: „Mindamellett tudom, hogy birodalmak csak éberség, szilárdság, bátorsággal tarthatók fen. A vasutak 1858 óta egészen megváltoztatták India népeit. Ha ő felsége proklamációban tudatja India népével, hogy felvette a »császárné« czimet, ez bizalmat fog bele önteni s azt fogja jelenteni, hogy az angol parlament az indiai birodalom fentartását határozatilag kimondotta.”⁴ Az angol parlament végül megegyezett a cím elfogadásáról, ezt 1877. január 1-jén hirdették ki Delhiben egy nagy ünnepélyes gyűlésen, a darbáron. A darbár⁵ szó ünnepi fogadtatást vagy hódolatbemutatót jelent, ezzel a ceremóniával a britek az indiai maharádzsák ünnepi darbárjaira kívántak utalni, amelyek mindig fényes külsőségek

1 Angolosan sepoy. A sepoy/szipoj a lovaskatona jelentésű perzsa–urdu szipáhí szó torzított változata.

2 Leitner 1876.

3 India császárnéja, 1876. Az idézeteket mindenkor betűhíven, stilisztikai változtatások nélkül közlöm.

4 A királynő új czime, 1876.

5 A darbár szót a napilapok rendszerint az angol formában „darbar”-nak írják, de tanulmányomban a magyar kiejtés szerinti írásmódot használom.

1. kép. Lord Kitchener (1850–1916), Connaught hercege (1850–1942) és Lord Curzon (1859–1925) visszatérőben a kadétszázalój (Imperial Cadet Corps) szemléléről. Háttérben az indiai lovasság sorfala. Delhi, 1903

közepette folytak le. A hódolatbemutatásra külön darbárcsarnokot építettek az indiai rádzsák, ezt természetesen India alkirályai is követték. Az ünnepséget gondosan megtervezték, hogy az külsőségeiben is párja lehessen, megfeleljen a pompához szokott indiaiak elvárásának. A *Politikai Ujdonságokban* erről az eseményről is részletes tudósítást kaphattak az olvasók.

„Az indiai császári czim kihirdetése jan. 1-én történt meg Delhiben, egy nagy »császári gyűlésen«, melyet lord Lytton, indiai alkirály hívott össze. Az ünnepélyen jelen voltak a kormányzók, alkormányzók, állami főhivatalnokok és 63 uralkodó fejedelem. Ezek kíséretükkel a trón előtt voltak felállítva, a trón mögött téres amphitheatrum emelkedett a külföldi követségek, a benszülött nemesség és főrend számára. Ezek mögött foglalt helyet a roppant néptömeg, mely a szertartás tanujául jelent meg. Az ünnepély hallatlan pompával és fénynyel folyt le. A téren 15.000 főnyi katonaság volt felállítva, ezek közt a madراسi, bombayi és pendzsabi csapatok; ezektől külön állottak az alárendeltebb főnökök csapataik és kíséretükkel. Az alkirály 1 órakor jött az ünnepélyre, s elfoglalta a trónt. Jöttére zene harsant meg, s az angol néphymnus eljátszása után Barnes őrnagy felolvasta a proclamációt, s ezután a császári zászló kitűzetett. A proclamáció felolvasását 101 ágyulövés követte s a gyalogság üdvlövésai, s a zenekarok újból a néphymnust játszták. Az alkirály ezután beszédet tartott a jelen voltakhoz. Elmondá, hogy a császári czim India fejedelmei és népei egységének jelvényeül szolgálni van hivatva, s a császári hatalom a részrehajlatlan igazságszolgáltatás záloga. Üdvözölte a fejedelmeket, kiknek az ünnepélyen megjelenése hűségükről tanuskodik. Az invazió lehetőségére vonatkozólag megjegyze az alkirály, hogy semmiféle ellenség nem támadhatja meg az indiai birodalmat a nélkül, hogy az egész birodalmat meg ne sértse, s hogy a szövetkezettek hűsége kielégítő eszközt nyújt ő felségének a támadókat visszaverni és megfenyíteni. Végül Viktória királynőnek egy táviratát olvasta föl, melyben ő britt felsége indiai alattvalóit legőszintébb és legjobb indulatáról biztosítja.”⁶

6 Az indiai császári czim kihirdetése, 1877.

Ennek az első koronázódarbárnak – habár csak közvetetten – egy magyar „szemtanúja” is volt, az éppen világ körüli úton lévő Cziriák Károly szabómester, aki a *Fővárosi Lapok*nak több tudósítást is küldött utazásáról. Allahabad felé menet az egyik állomáson észrevett egy cifra karavánt négy elefánttal, amelyeknek a hátára szőnyeget terítettek, a legnagyobbra pedig még egy vörös karosszéket is tettek, és az állatok körül mintegy száz ember heverészett. Megkérdezte útítársaitól, hogy kik lehetnek ezek az emberek, és megtudta, hogy a karaván „egy féligmeddig független indus törzs királynője volt kíséretével, ki az új év napján Delhiben tartott nagy ünnepélyre utazott, eddig elefánton, innen odáig pedig vasuton, természetesen az angolok költségén, mivel őneki magának aligha volt tizenkét annája.⁷ Ilyenféle királyi ingyenélők sokan voltak akkor Delhiben, hűségüket az ott akkor ünnepélyesen kikiáltott India császárnője (Viktoria angol királynő) iránt bebizonyítandók.”⁸

A három koronázódarbár (1877, 1903, 1911) közül csak az utolsó, 1911-es ünnepségen jelent meg személyesen is az uralkodó, az első kettőn az alkirályok, lord Lytton, illetve lord Curzon képviselték őt, de mindháromra Delhiben és nem Kalkuttában, az alkirály indiai székhelyén került sor. Ennek az volt a jelentősége, hogy a brit uralkodó India császáráként a nagymogulok utódjának tekintette magát, akiknek Delhiben volt a székhelyük. Delhit azonban csak 1911-ben V. György tette meg az Indiai Császárság fővárosává. Viktória királynő soha nem járt Indiában, de VII. Edvárd igen, még walesi herceggént 1875-ben, viszont 1903-ban már nem jelent meg a koronázódarbáron. Indiai útja nem volt élvezetes számára, ahogyan ezt harminc évvel később, az akkori walesi herceg, a későbbi V. György látogatása kapcsán a *Hazánk* című lap megírta.⁹ Így tehát a darbáron lord Curzon mellett a connaughti hercegi pár képviselte az uralkodót. Lord Curzon nyilvánvalóan még színpompásabb ünnepséget kívánt rendezni, mint elődje, lord Lytton, habár az ő mintáját vette alapul, de ahol mégis változtatott, ott részletesen megindokolta, hogy azt miért tette. Majdnem hat hónapot töltött az ünnepség előkészületeivel, amelyet igyekezett még „indiaibbá” tenni, így az indoszaracén motívumot domborította ki a viktoriánus-feudálissal szemben. És még aktívabb szerepet szánt az indiai fejedelmeknek abban, hogy közvetlenül mutassák be hódolatukat a császár iránt.¹⁰ A darbár megrendezése természetesen rengeteg pénzbe került, ami meglehetősen visszás volt az akkor nagy éhínséggel küzdő Indiában. A hosszú évek óta Indiában élő Telléry János már 1900-ban több javaslatot is kidolgozott a kormány számára az éhínség enyhítésére az indiai háziipar fellendítése révén.¹¹

Az 1903-as darbárról kisebb-nagyobb terjedelemben a magyar napilapok is beszámoltak. A *Budapesti Hírlap* így írt az ünnepélyes bevonulásról:

2. kép. (túldalon fent)

A darbár brit vendégeinek szállítására kirendelt, ünneplőbe öltöztetett és felékszerezett elefántok csoportja. Delhi, 1903

„A bevonulás pompás látványt nyújtott. Az udvari elefántokat ezüsttel kivert óriás csipkeháló borította, ezen megint számtalan mindenféle színes, villogó, drága keleti szőnyeg, a hátukon rézből készült tornyocskák számtalan ezüstcsengő. A mint ez a színes, ragyogó és csilingelő

3. kép. (túldalon lent)

Connaught hercegi párja, Lord és Lady Curzon fogadja az üdvözléseket a darbár amfiteátrumában. Delhi, 1903

7 Indiai pénzegység, értéke 1/16 rúpia.

8 Cziriák 1877.

9 A walesi hercegi pár Indiában, 1905.

10 Cohn 1983: 208.

11 Egy hazánkfia India iparáért, 1900.

4. kép. (balra)

A 6100 gyémánttal, briliánssal, zafírral kirakott, arany és ezüst királyi korona

5. kép. (jobbra)

György király és Mária királyné a királyi haditengerészet hajójának (HMS Medina) fedélzetén 1911 karácsonya előtt

tömeg végigvonult az utcákon, mintha egy selyemtenger kiáradt hullámai borították volna el a várost. A szem belekáprázott a hömpölygő fényesség nézésébe. A sok udvari elefántot még kétszáztíz egyszerű, polgári sorban élő elefánt követte, valamivel szerényebb, de azért nagyon mutatós diszben. Szigorúan megtiltották, hogy a bevonulás napján bárki is fegyvert elsütni merészeljen. 1877-ben nem gondoltak erre, mikor azt a durbart nyitották meg, a mely Viktória királynőt India császárnőjévé kiáltotta ki. Akkor üdvölvéseket tettek, a mi az elefántokat megvadította, úgy hogy majdnem katasztrófa lett belőle.”¹²

Három nappal később a darbáron történekből az alkirály beszédét emelték ki a lapban.

„Az alkirály azután beszédet intézett a gyülekezethez, a melyben azt mondta, hogy a durbáron az egész emberiségnek majdnem ötödrésze van képviselve és mindnyájan egy trón előtt hajolnak meg. Ilyen uralmat megszerezni nagy munka volt, de ezt az uralmat egységes egészszé összeforrasztani a legnagyobb munka. Az alkirály fölolvasta azután Edvárd király üzenetét, a melyben a király India iránt érzett jóindulatának, az indiai csapatok szolgálataiért való elismerésének és annak a reményének ad kifejezést, hogy a velszi herceg és neje nemso-kára meg fogják látogatni Indiát. A király, mondja azután az üzenet, szívesen jött volna el maga Indiába, ha lehetséges lett volna. De elküldte maga helyett testvérét. Végül újra biztosítja valamennyi indiai vazallusát és alattvalóját, hogy szabadságaikat és jogaikat tisztelni fogja és jólétüket szíven viseli. Az üzenet fölolvastása után az alkirály kihirdette, hogy a kormány három évre nem követel kamatokat azokért a kölcsönökért, a melyeket az angol kormány az éhínség enyhítésére Indiának adott.”¹³

12 A durbár, 1902.

13 Az indiai császár-koronázás, 1903.

A walesi hercegi pár látogatására két évvel később, 1905-ben került sor. A *Budapesti Napló* a darbár méreteinek ismertetésével kápráztatta el olvasóit.

„A tábor körülbelül harmincöt angol mérföld területet foglal el. A sátrak száma 92.000, a résztvevőké körülbelül negyedmillió. A kirendelt helyőrség és diszőrség 45.000 európai és indiai katona. Az egész tábort villamos világítással és óriási telegráföszereléssel látták el. A tábort 12 mérföldnyi hosszúságban – vasút szeli át, amelynek tiz állomása van. A durbár résztvevői, személyzete, továbbá a 2000 tevé számára óriási sátrakba 30.000 tonna eleséget hordtak össze, de négyezer ökrösszékér még azután is hozta az élelmiszert és takarmányt. A hirszolgalat teljesítésére 400 távirótisztet és 50 kerékpáros katonát dirigáltak a táborba. Az amfiteátrumba, amelyben a proklamációt fölolvasták, tizenötezer ember fér. Az épület, egy indiai művész alkotása, szaracén stílusban épült, gyönyörű aranydiszes tornyok, kupolák és boltívek ékesítik. Valósággal káprázatos látnivaló a bennszülött fejedelmek, hercegek sátrainak négy mértföld [sic!] hosszú sora. A sátrakat drága, aranyos, ezüstös himzések és csillogó selyemszőnyegek borítják.”¹⁴

V. György, elődeivel ellentétben, nemcsak walesi hercegként látogatott Indiába, hanem koronás uralkodóként is megjelent 1911-ben a darbáron. Ebben a tekintetben a *Budapesti Hirlap* határkönek ítélte India történetében a látogatást.¹⁵ Az uralkodó nagy meglepetést keltett beszédével a parlamentben, amelyben bejelentette, hogy úgy döntött, személyesen vesz részt a darbáron, mert erről előzőleg nem konzultált a kormánnyal. Sőt azt is elutasította, hogy hitvese, Mária királyné addig régensként Londonban maradjon, amíg ő Indiában tartózkodik, így végül együtt utaztak el.¹⁶ 1911. december 2-án érkeztek meg Bombayba. A magyar lapokban számos érdekességet osztottak meg az olvasókkal az eseményről. A *Délmagyarország* egy olyan ősi indiai szokásról számolt be, amelyet az indiai uralkodók a koronázáskor szoktak tenni. „Ősi szokás Indiában, hogy a koronázáskor lemérik az új császárt aranypénzzel, s amennyit nyom, annyi aranyat dobálnak a durbar nézőközönsége közé. Most van Delhiben a koronázás s ezuttal 83 kilogramm aranypénzt fognak a viaskodó indusok közé hajigálni, mert ennyi a súlya György királynak.”¹⁷ A *Pesti Napló*ban nemcsak arról olvashattak, hogy milyen ruhát viseltek a megérkezésükkor – V. György király tengernagyi egyenruhát, mellén az indiai csillaggal, míg Mária királyné vörös bársonyruhát szürke díszítéssel –, hanem arról is, hogy az uralkodó fontosnak tartotta megemlíteni, hogy 1905-ben már járt Indiában.¹⁸ A darbárról is részletesen beszámolt a lap, és az elhangzott proklamációból kiemelte, hogy a császár Kalkuttából Delhibe helyezte át India fővárosát

„A főváros áthelyezése még legalább három-négy évig fog tartani, mert Delhiben megfelelő középületeket kell emelni. Ez a legnagyobb változás, mióta az indiai mohamedán tartományokat a brit királyi ház jogára alá vette. Kalkuttát, mely 150 évig volt az angol-indiai birodalom fővárosa, 1686-ban India más városaiból elűzött angol kereskedők

14 A durbár, 1903.

15 A durbár, 1911.

16 Raman, Agarwal 2011: 24 ff.

17 Az angol király súlya, 1911.

18 Az angol királyi pár Indiában, 1911.

alapították. Külvárosaival együtt több mint egy millió lakosa van és Bombay után nagy kereskedelmével India második legnagyobb városa. Eddig székhelye volt az indiai alkirálynak, a hadsereg főparancsnokainak, a közigazgatási hatóságoknak és a legfőbb bíróságoknak. Delhinek alig egy negyedmillió lakosa van, de stratégiai szempontból fontosabb, mint Kalkutta.”¹⁹

A *Pesti Napló* a darbárt követő eseményekről is tájékoztatta olvasóit: míg Mária királyné az indiai hölgyeket fogadta, akikkel a nők helyzetében bekövetkezett pozitív fejleményekről beszélt,²⁰ és később Agrába látogatott, addig V. György király vadászni indult Nepálba.²¹ Az *Ujság* koronázási beszámolójában olvashattak a királyné darbáron viselt vörös és violaszínű rózsákkal hímezett nehéz indiai selyem díszruhájáról, amelyet később, az indiai fejedelmek hódolásának fogadására fehér brokátruhára cserélt, és az angol térdszalagrend jelvényeit viselte. Bár az indiai fejedelmeket pazar, káprázatos ruháikban nehéz volt túlszárnyalni, festői látványt keltettek.²² Ugyancsak Az *Ujság* írt arról, hogy a koronázásra az uralkodó külön koronát készíttetett, amelynek karimájába 6170 drágakövet foglaltak. Egy londoni ékszerész kapta a megbízást, aki hat hónap alatt készült el a remekművel, amelynek a tervezésében a király és a királyné is részt vett. „A korona abroncsán két sor gyémánt van. Ezek közé tizenhatsz nagy drágakő van erősítve és pedig négy smaragd, négy zafir és nyolc nagy briliáns. A nagy drágakövek között üresen maradt tért is drágakövek töltik ki és pedig kicsi gyémántok, a melyek lombalakban összerakottak. A korona elülső középfeületét különösen pompás, indiai smaragd disziti, a mely 34 karát súlyu és alkalmasint páratlan a maga nemében. Ám a többi drágakő is méltó arra, hogy helyet foglaljon a koronán, mert akármelyik is fölér egy vagyonnal.”²³ Ha valakinek ez a beszámoló nem csigázta fel a kíváncsiságát, az *Ország-Világban*,²⁴ a *Tolnai Világlapjában*²⁵ vagy a *Vasárnapi Ujságban*²⁶ képes híradásokat is talált a koronáról és a darbárról. 1912. március 12-én mutatták be és játszották hetekig nagy sikerrel az Uránia Magyar Tudományos Színházban Tóth Jenő, Indiában élő festőművész *Mesés India* című darabját, amelynek mozgóképei között V. György koronázása is szerepelt.²⁷

A *Budapesti Hirlap* abban a szerencsés helyzetben volt, hogy nem a londoni lapok hírei alapján, hanem saját tudósítója által tájékoztathatta az olvasóit. Ez a tudósító Ferenczy Árpád volt, akit a következő szavakkal mutattak be a sorozat bevezetőjében: „Ferenczy Árpád jogakadémiai professzor, a ki tanulmány céljából huzamosabb idő óta Londonban él s a *Budapesti Hirlap* egyik régi levelezője, Indiába utazván, vállalkozott arra, hogy lapunkat a durbar minden részletéről tudósítani fogja.”²⁸ Összesen tizenkilenc cikke jelent meg Ferenczynek a lapban *India és a Durbar* címmel, de csak

19 A delhi-i durbár, 1911.

20 Az angol királyné az indiai nőkhöz, 1911.

21 Indiai királyvadászatok, 1912.

22 Az indiai koronázás, 1911.

23 György király indiai koronája, 1911.

24 *Ország-Világ* 1912.

25 *Tolnai Világlapja* 1912a; 1912b.

26 A *Vasárnapi Ujság* 1911/50. számában (1010–1011) az előző darbárról készült képeket adták közre, de a felirat téves, mert az a darbár nem 1906-ban, hanem 1903-ban volt, és azon nem vett részt a walesi herceg.

27 „Mesés India”, 1912.

28 *India és a Durbar*, 1911.

ebből az első közlésből derült ki, hogy ki a szerzője a tudósításoknak, mert a következő tizenhét cikkénél nem tüntették fel a nevét.

Ferenczy Árpád (1877–1927) kiváló jogász volt, aki mielőtt Londonba utazott volna, 1902-től a Sárospataki Református Kollégium jogakadémiáján tanított, majd a kolozsvári, és a budapesti tudományegyetemen. A nemzetközi jog területén számos jogi cikket publikált, Londonban az angol parlamenti szólásjog és fegyelem kérdését tanulmányozta, és jó kapcsolatokat szerzett, ennek köszönhetően kapott meghívást 1911-ben Indiába a koronázódarbárra. Indiából előbb Sárospatakra tért vissza, majd onnan újra Londonba ment, ekkor már – a *Budapesti Hirlap* tájékoztatása szerint – Tisza István felkérésére tanulmányozta az angol alsóház naplóit, különös tekintettel a fegyelmi szabályozásra, míg Zichy János megbízásából az angol jog- és államtudományi vizsgarendszert vizsgálta meg.²⁹ Az első világháború kitörése is itt érte, de sikerült hazajutnia, a londoni osztrák-magyar követségnek felajánlott hajóval Genovába, onnan pedig vonaton Budapestre.³⁰ A háború alatt jelent meg indiai tárgyú regénye *A Nirvána felé* címmel,³¹ amelyről többek között a *Magyar Figyelő* is közölt kritikát, amelyben a recenzens (f. gy.) némiképpen kétségbe vonta a regény alapját képező tamil kézirat létét.³² A regény bevezetőjében azt írta a szerző, hogy a kéziratot Madraszban vásárolta egy régiségboltban, amikor néhány évvel azelőtt Indiában utazgatott. (Ez nyilván akkor történt, amikor a darbárra látogatott, bár azt itt konkrétan nem említette.) Ez a történet kissé hasonlít az Angliában akkoriban nagyon népszerű F. W. Bain hindu meséinek kerettörténetéhez, amelyekben Bain már a címben is jelezte, hogy műveit szanszkrit kézirat nyomán írta, ezekről azonban kiderült, hogy nem is léteztek.³³ Ferenczy szépíróként is sikeres lett, de a legnagyobb elismerést nem ezzel a művével, hanem az 1925-ben Londonban napvilágot látott *The Ants of Timothy Thümmel* című regényével aratta. A mű angliai visszhangjáról Rohoska József írt hosszabb ismertetést a *Világ* című lapban.³⁴ Írásában idéz egy részletet a *Now and Then* című irodalmi folyóiratban megjelent cikkből, amelyben a szerző a National Liberal Clubban beszélgetett Ferenczyvel, aki magáról a következőket mondta neki: „Magyar ember vagyok. 46 éves. Magántanár a budapesti egyetemen. Legelőször 1909-ben jöttem Angliába, mint bécsi és budapesti újságok tudósítója s itt különösen politikai és társadalmi tanulmányokkal foglalkoztam. Felvettek a *National Liberal Club*-ba s aztán elhatároztam, hogy nem hagyom el többé Angliát. 1911-ben résztvettem az indiai durbar-ban s már folyamatban volt angol állampolgárrá való naturalizálásom, mikor kitört a háború s nekem vissza kellett térnem Magyarországra. Most ismét Angliában vagyok, tanulok és írok.” Rohoska recenziója élénk tiltakozást váltott ki egy magyar íróból, Palágyi Lajosból, aki magának tulajdonította a regény alapötletét, és azt nemcsak a magyar újságoknak írta meg, és kérte írása közzétételét, hanem az angol lapoknak is elküldte a levelét. Bár hangsúlyozta, hogy nem plágiummal vádolja Ferenczyt, hiszen művét nem is olvasta, csak pusztán a maga írói reputációja érdekében jelentette ki – amelyre bizonyítékot is mellékel, a Kisfaludy Társaság pályázatára benyújtott könyvét –, hogy a téma alapöt-

29 Ferenczy Árpád dr. Angliában, 1913.

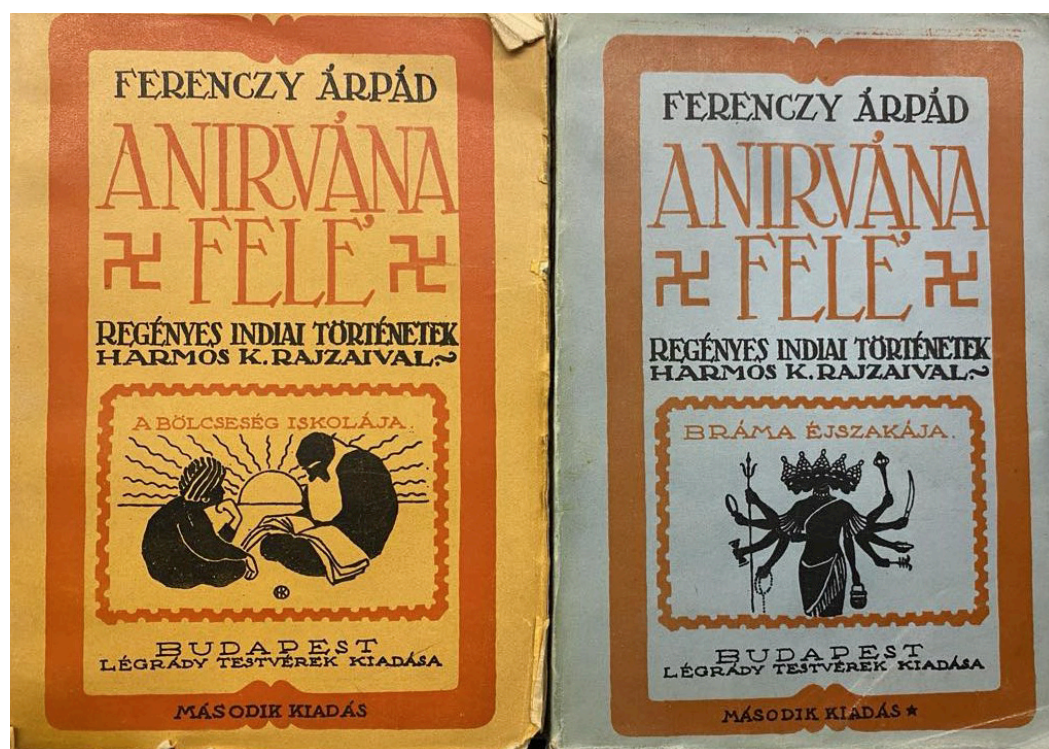
30 Londonból Budapestig, 1914.

31 Ferenczy 1917.

32 *Magyar Figyelő* 1917.

33 Lásd például Bain 1916: 21 ff.

34 Rohoska 1925.

6. kép.

Ferenczy Árpád:
A Nirvána felé I-II.
Légrády Testvérek.
Budapest, 1918

lete, gondolatának elsőse az övé.³⁵ Ferenczy életéről a halálakor írt nekrológokból tudhatunk meg további részleteket. A *Pesti Napló*ban Ferenczy Árpád professzor vérhasban meghalt Ceylon szigetén címmel írtak a haláláról, részletesen beszámolva különös életútjáról is.³⁶ Nyughatatlan életmódja ellenére családot is alapított. Az Indiában szerzett tamil kézirat elolvasásához Londonban keresett szótárt és nyelvtant, és ekkor ismerkedett meg egy magyar leánnyal, akit feleségül vett, házasságukból egy gyermek született. De nemsokára elhagyta családját – megélhetésükre csak egy szőlőbirtokot hagyva hátra a Hegyalján, amely semmit nem jövedelmezett –, és Svájcba ment, ahol a *Neue Zürcher Zeitung* haditudósítója lett. Ezt követően Berlinben élt, és itt kezdte el írni a *The Ants of Timothy Thümmel* című regényét, amelyet később Londonban fejezett be. Ezután még egy hindu mesegyűjteményt is kiadott *Kunala, an Indian Fantasy* címmel.³⁷ Londonban találkozott egy Monsika nevű hindu orvossal, akinek a fivére Ceylonban egy buddhista kolostor vezetője volt. Az ő meghívására ment Ferenczy Ceylonba, és ott is halt meg 1927-ben. Kandybe való megérkezéséről levelet írt egy pesti barátjának, amelyet a cikk névtelen szerzője is olvasott. A kolostorban megtanult tamilul és szanszkritul is, és angol nyelvet és irodalmat tanított a fiataloknak. Haláláról özvegye egy Londonból küldött táviratból szerzett tudomást. A *Prágai Magyar Hírlap* hasonló tartalmú cikke *Egy kalandos életű magyar pusztulása Ceylon szigetén* címmel jelent meg.³⁸ Ceylonban nemsokkal a halála előtt találkozott az éppen arra utazó Erdősi Károllyal, aki a *Pesti Napló*ban³⁹ számolt be a látogatásról, és erről később a *Napsütéses Indiában* című könyvében is említést tett.⁴⁰ A *Pesti Napló* hosszabban idé-

35 Palágyi 1925a, 1925b.

36 Ferenczy Árpád professzor vérhasban meghalt Ceylon szigetén, 1927.

37 Ferenczy 1925.

38 Egy kalandos életű magyar pusztulása Ceylon szigetén, 1927.

39 Erdősi Károly pápai prelátnak elmondja találkozását Ferenczy professzorral Ceylon-szigetén, 1927.

40 Erdősi 1928: 63–65.

zett Ferenczy utolsó leveléből, amelyben terveiről is írt pesti ismerősének. Egy buddhista propagandakörútra készült, többek között Kínába, Koreába, Mongóliába, Tibetbe, emellett megemlítette, hogy szigorú böjtöt tart, talán ez is hozzájárulhatott korai halálához. Egy évvel később a *Keleti Ujság*⁴¹ arról számolt be, hogy Ferenczy életjelet adott magáról, de ez a hír nyilvánvalóan téves volt. A *Budapesti Hirlap*ban 1929-ben emlékeztek meg róla annak kapcsán, hogy az akkoriban Indiában kutatóúton lévő Ország Oszkár orvos megpróbálta felkutatni Ferenczy nyomait Kandyban, és ott tudta meg, hogy elhamvasztották, és hamvait elmosta az eső.⁴² Ugyanezt a hírt a *Prágai Magyar Hirlap* is közölte.⁴³ Pár hónappal később egy Dzsingisz kánról írt regénye ürügyén bukkant fel ismét Ferenczy neve. A *Magyarország* című lap tudósítója az özvegyét kereste fel ebben az ügyben. A cikk arról számolt be, hogy Pudovkin Dzsingisz kánról szóló filmje valószínűleg Ferenczy azonos témájú regényén alapulhatott. Az özvegy ennek készült utánajárni, feltételezve, hogy a kézirat másolatát férje titkárnője, vélhetően az az orosz hölgy, akit Ferenczy Svájcban ismert meg, vitte magával Oroszországba. „Művészi körökben érdeklődéssel várják, küld-e választ Pudovkin, és bebizonyul-e, hogy magyar író regényéből készítette el a filmet az orosz szovjet” – zárta cikkét a szerző.⁴⁴ A történet végét nem tudjuk, mindenesetre a helyzet hasonlít a *The Ants of Timothy Thümmel* című regény sorsához, csak éppen most fordítva: az ő alapötletét használta fel más.

1911-ben Ferenczy Árpád Londonból kelt útra, hogy részt vegyen a delhi darbáron. A *Budapesti Hirlap* tizenkilenc részben közölte tudósításait, amelyekben nemcsak magáról az eseményről, hanem az odáig tartó utazáson szerzett benyomásairól is beszámolt. A *Dunottar Castle* nevű hajóval kelt útra, amelynek utasai már a hajóút során megismerkedhettek Indiával vetített képes előadások formájában, és a hajón rendelkezésükre álló több ezer kötetes könyvtár segítségével. A darbárról előzetesen megtudhatták, hogy fényben és pompában messze felül fogja múlni a westminsteri koronázóünnepségeket. S minthogy az eseményen több százezernyi európai és indiai fog részt venni, elhelyezésükre hatalmas sátrakat állítanak fel. A sajtó képviselőit külön táborban, a Presscampben fogják elszállásolni, a császári sátor közelében. Delhiről, mint a koronázás helyszínéről, azt írta Ferenczy, hogy talán helyesebb lett volna erre a célra Kalkuttát vagy Bombayt választani. „De Delhi, mint India egykori fővárosa, a hol a nagymogulok évszázadokon át székeltek, oly varázst gyakorol még ma is a benszülött népekre, hogy józan politikából Delhit kellett a koronázás céljára kiszemelni, ezzel mintegy jelezvén, hogy az angol király jogszerű utódja India régi császárajainak.”⁴⁵ A *Dunottar Castle* november 30-án kötött ki Bombayban. A városban a legmeglepőbb benyomást az autók hiánya és az ökrös szekerek látványa tette Ferenczyre, de a brit uralom javára írta, hogy nem próbáltak Bombayból egy újabb európai jellegű nagyvárost csinálni, hanem arra törekedtek, hogy a belföldi építészeti jellegzetességek megtartásával fejlődjön tovább a város. Ami a lakosságot illeti, a legfeltűnőbb volt számára, hogy az emberek mezítláb járnak, nem hordanak cipőt. Kivéve a párszikat, akiknek a viselete kissé hasonlított az európaiakéra. A további utazáshoz, mint minden európainak,

41 A tiz év előtt eltűnt Ferenczy Árpád életjelt adott magáról, 1928.

42 Diószeghy 1929a.

43 Diószeghy 1929b.

44 Magyar író kiadatlan regényéből csinálták a szovjet „Dsingis kán” filmjét?, 1929.

45 *Budapesti Hirlap* 1911.

neki is fel kellett szerelnie magát ágyneművel a vonatra, és fel kellett fogadnia egy angolul beszélő szolgát, aki vele utazott mint a tolmácsa. Narszu kalauzolásával olyan helyekre is eljutott, ahová európaiak ritkán, például villamosra szálltak, és elmentek egy hindu színházba. Bombayi tudósításából nem hiányozhatott a királyi pár partra szállásáról való beszámoló sem. Ezzel kapcsolatban azt jegyezte meg, hogy az uralkodó és hitvese egyszerű, divatos öltözékben szállt partra, míg a bennszülött fejedelmek és a katonaság színgazdag, pompás ruhákat viseltek. Az újságírók között is vitatkoztak arról, hogy vajon miért nem volt fényesebb az uralkodó és felesége öltözete, de végül egyetértettek abban, hogy az Indiában élő angolok iránti tiszteletet fokozni fogja, hogy megjelenésében az uralkodó sem nagyon különbözik tőlük. A következő részekben Ferenczy a Delhiig tartó út során érintett főbb látnivalók közül felkereste az Abu hegyén lévő dzsaina templomokat, amelyeknek márványcsodái nagy hatással voltak rá. Ahmedabadot az egyik legszebb indiai városnak tartotta, épületei a tevék látványával együtt az ezeregyéjszaka meséinek a hangulatát idézték. Ádzsmirral kapcsolatban azt emelte ki, hogy bár a városban számos európai lakott, keleties jellege mégis érintetlenül maradt. Angol ismerőse révén bepillantást nyerhetett az angol tisztviselők indiai életébe is, amely kívülről igen kényelmesnek tűnt számára a nagy házzal és a szolgálattal, de szinte minden angol arra panaszkodott, hogy legszebb éveit kénytelen hivatali szolgálatban tölteni, és ezért csak csekély kárpótlást jelent a fényűző életmód. A város közelében található a Puskár-tó, amely Brahmá tiszteletének egyetlen központja Indiában. Dzsaiurban felkereste a helyi múzeumot, ahol különösen az igazságszolgáltatás eszközei vonták magukra a figyelmét.

A sorozat VIII. részében⁴⁶ írta le a császár bevonulását Delhibe, amelyre december 7-én került sor. Ekkor Ferenczy már a sajtótábor sátrainak egyikében lakott. Az egész tábor méreteinek érzékeltetésére számos adatot osztott meg az olvasókkal. A Presscamp csak egyike volt a száz meg száz sátortelepnek, amelyek Delhi falain kívül helyezkedtek el. A sajtótábor a térkép szerint a maga kb. 150 sátrával az egész területnek alig kétszázad részét foglalta el. A Presscamp összes lakója cselédséggel, kiszolgáló és hivatalos személlyel együtt mintegy 500 ember volt. Az egész darbár népessége a kb. 60 ezer főnyi katonasággal együtt hozzávetőleg 200 ezer főből állt. Az egész terület kb. akkora lehetett, mint Pest, és Delhi falaitól a tábor végéig eljutni egy órába telt. Hatalmas munka lehetett a terület fölszerelése villannyal, vízzel, távíróval, széles utak kialakításával. Maga a sajtótábor két telepből állt, mert külön részben voltak elhelyezve az európaiak, akikhez az Indiában kiadott angol vagy más európai nyelven megjelenő újságok tudósítói is tartoztak, és külön szállásolták el az indiaiakat. Ez Ferenczynek kissé furcsának tűnt, és csak a darbár végén volt lehetősége arra, hogy az indiai újságírókkal eszmét cserélhessen India helyzetéről. Ami a sajtómunkások kényelmét illeti, minden tudósító mellé két bennszülött szolgát osztottak be, mindenkinek saját tongája (kétfogatú kocsija) volt, valamint két másik kollégával közös automobilja. A sátrak egyenként egy kis pitvarból, egy vagy két tágas lakószobából, valamint fürdőszobából álltak, a magánszolgák pedig e mögött laktak külön hálósátorban. A közös étkezés céljára egy hatalmas sátrat állítottak fel, amelyhez dohányzó- és kártyaszoba, valamint egy szalon is tartozott. Utóbbit nemcsak pompás indiai tárgyak díszítették, hanem zongora is állt benne.

A december 7-én tartott ünnepi bevonulást Ferenczy a tribünről kísérté figyelemmel, amelyet örökké emlékezetes, történeti nevezetességű látványként írt le, bár a bevonulásról legnagyobb sajnálatára hiányoztak az elefántok. A császár tábornokai között lóháton vett részt a menetben, emiatt alig volt megkülönböztethető a kíséretétől. A mintegy három órán keresztül tartó menetben az indiai fejedelmek látványa csodálatos ruháikban egészen rendkívüli, szemkápráztató volt. A császárné hintója után közvetlenül a leghatalmasabb indiai fejedelem, a hájderábádi nizám és kísérete sorakozott fel. Az ő öltözte meglepte Ferenczyt, mert egyszerű, európaias jellegű fekete ruhában, dísz nélküli fehér turbánban vonult fényes öltözetű katonasága kíséretében. Az indiai fejedelmek politikai függését jelezte, hogy valamennyiük kocsijában ott ült egy-egy, némelykor egészen fiatal európai úr, a melléjük rendelt brit rezidens. A nizám esetében a rezidensnek nem volt rendelkezési joga, csak „tanácsokkal” látta el a fejedelmet, aki ugyan nem volt köteles megfogadni ezeket, de uralma fennmaradása érdekében nem is ellenkezett velük. Külpolitikai tekintetben azonban a Brit Rádzsna⁴⁷ volt alárendelve. Mint minden indiai fejedelemnek, úgy neki is ügyelnie kellett arra, hogy alattvalói felett ne zsarnokoskodjon. Az indiai kormányzat egyik legnehezebb feladata volt az indiai fejedelmek rangállásának a megállapítása. A rangsor egyébként nem a fejedelmek címében, hanem az őket megillető tiszteleti ágyúlövések számában jutott kifejezésre. A birodalomnak nyújtott érdemeik és kipróbált hűségük növelhette az ágyúlövések számát, de egyikük sem kaphatott többet, mint 21 lövést. A darbár kitűnő alkalom volt arra, hogy előbbre lépjenek a ranglistán. Vagy hátra, erről a *Tolnai Világlapja* számolt be, mert Ferenczynek úgy látszik, nem tűnt fel a „botrányos” eset.

„Az indus fejedelmek elég okosak voltak ahhoz, hogy az angol uralkodópár előtt hódolatukat félreérthetetlen alázatossággal mutassák be, mégis akadt köztük egy, a barodai gajkvár,⁴⁸ a ki – mint olvasóink emlékeznek – Budapesten is megfordult egyik, európai körutjában, s a ki az indiai császári trónon ülő uralkodópár előtt alig bicczenetette meg a fejét és magasan hátra szegett fővel jött le a trón lépcsőjén. Az angolok nem csináltak a nyilvánosság előtt nagy kázust a dologból, ellenben a többi indus fejedelemben felülkerekedett az okosság, még aznap törvényt ültek a renitens gajkvár felett, a ki azzal védekezett, hogy nem ismerte a hódolati formákat. A fejedelemtársai azonban nem hittek neki és arra ítélték, hogy ezentul csak kilencz ágyúlövés illeti meg és nem tizenkilencz.”⁴⁹

A bevonulást követő napokban egymást érték az ünnepségek. December 8–9-én a császár az indiai fejedelmek látogatását fogadta, pontosabban azokat, akik a tiszteleti ágyúlövés jogával rendelkeztek. 8-án VII. Edvárd császár szobrának az alapkövetését is megünnepelték. Az ünnepségsorozat eseményei közé tartozott az európai közönség jelenlétében tartott tábori istentisztelet és a császár által az Indiában állomásozó ezredeknek ajándékozott zászlók felszentelése.

A koronázási ünnepségre december 12-én került sor. Ferenczy nemcsak a darbár jelentését („fejedelmi udvar”) világította meg olvasói előtt, hanem

47 India közvetlen brit kormányzása.

48 A gaekvár nemcsak a címet, hanem egyúttal a barodai dinasztia nevét is jelzi.

49 *Tolnai Világlapja* 1912b, 204. Lásd még: Az áruló mozgófénykép 1912. A barodai gaekvár 1894-ben járt Budapesten. Lásd A barodai maharadzsa Budapesten, 1894.

az indiai szokásról is írt.⁵⁰ A mogul uralkodók esetében nem a koronázásra, hanem a trón ünnepélyes elfoglalására hívták egybe az ország nagyjait, hűbéreseit és a népet, és ezt az asztrológus által megállapított kedvező időpontban tartották meg. A szertartáshoz tartozott az uralkodói cím kihirdetése mellett az uralkodó súlyával egyenlő, újonnan vert pénz szétszórása a nép között, továbbá a fejedelmi kegy megnyilvánulása a foglyok szabadon bocsátásában és az adók és vámok elengedésében. A jelenlegi darbár időpontját azonban már nem a csillagjósok határozták meg, és ajándékok sem zúdultak a résztvevőkre.

Az uralkodópár érkezése előtt a katonazenekar különböző nemzetek himnuszait játszotta el, köztük Ferenczy kellemesen meglepődve hallotta a Rákóczi-induló⁵¹ hangjait. „Egy nemzet sem tiszteli annyira Magyarország közjogi helyzetét, mint az angol; míg más országokban sajnós, igen gyakran egyedül Ausztriát említik Ausztria és Magyarország helyett, az angol még a zenében sem felejt el, hogy mi magyarok külön nemzet vagyunk, s hogy Ausztriával egyenlő rangunk van a nemzetek között.”⁵² A koronázási szertartás keretében koronával a fején, hermelinpalástban, oldalán a drága diadémot viselő császárnéval fogadta a császár az indiai fejedelmek hódolatát. Ferenczy ezzel kapcsolatban csak egy négyéves fiúcskát, egy dél-indiai fejedelemség uralkodóját említette meg, de azt a tényt nem, hogy a barodai gaekvár nem hajolt meg. A ceremónia estéjén a császári sátorban tartottak ünnepélyes fogadást, másnap pedig a várban, a régi mogul császárok palotájában és kertjében került sor garden partyra. Ezzel az aktussal azt kívánta demonstrálni az uralkodó, hogy a mogul császárok örökébe lépett.

„Ott ragyogott az egyedüli tanuja, ugy a mogul, mint a brit birodalom dicsőségének, a ragyogó tűzü Kohinór India császárnőjének, a magyar grófnő unokájának a homlokán. Oly rendkívül szép, búbajos volt mindez, hogy megvalósulni látszott a néhány lépésnyi távolságban levő sok százados császári palota fölé irt arabbetüs perzsa költemény:

»Agar Fardaus, bar rué ramin ast,
Hamin ast wa, hamin ast wa, hamin ast«
»Ha van e földön menny egyáltalán
Ugy itt van az, oh itt van az, csak itt.«⁵³

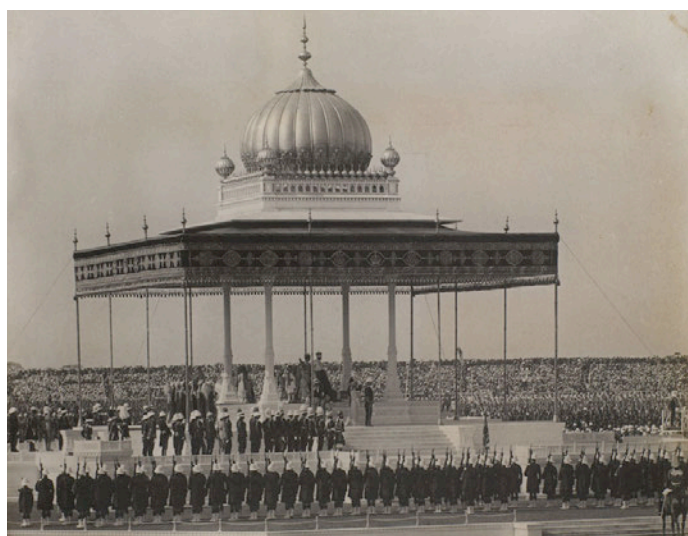
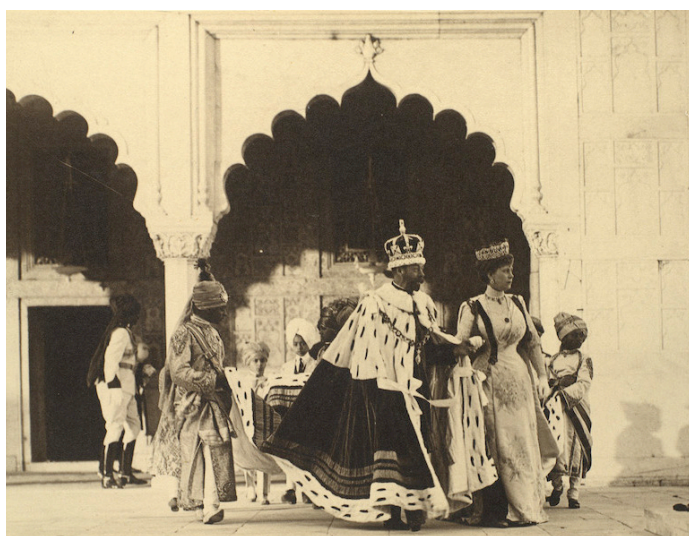
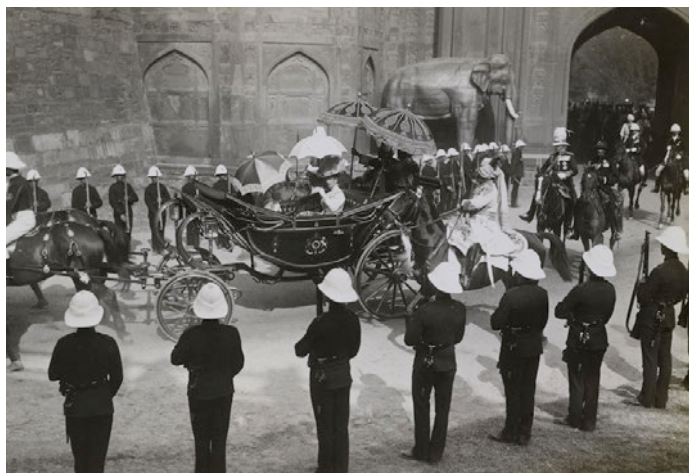
Az ünnepségek folytatásaként a következő napokban a császár megsejmelte a brit és indiai csapatokat, kitüntetésekkel osztott, és mindenekelőtt a birodalom fővárosává emelte Delhit. Ezzel kapcsolatban Ferenczy igen részletesen mesélt a város történelméről, amelyet csak az ünnepségek befejeztével sikerült megtekintenie újságíró kollégáival együtt. Ekkor volt alkalma találkozni az indiai lapok tudósítóival is, akik közül Denison Ross doktort, a *Rangoon Times* küldöttjét méltatta, akinek a neve a magyarok előtt sem volt ismeretlen Kőrösi Csoma Sándorra vonatkozó értékes kutatásai és tanulmányai miatt, amelyekért a Magyar Tudományos Akadémia külső tagjává is megválasztották. Ferenczy kereste az alkalmat, hogy indiai kollégáival vitathassa meg az indiai viszonyokat, és minél többet

50 *Budapesti Hirlap* 1912b.

51 Kölcsey Ferenc és Erkel Ferenc Himnuszát a rendszerváltásig semmilyen törvény nem tette kötelezővé, így ezt megelőzően az egyházi „néphimnuszok” mellett a Rákóczi-induló is a nemzeti induló szerepét töltötte be. Lásd: <http://erkel.oszk.hu/tan/himnusz>

52 *Budapesti Hirlap* 1912b: 2.

53 *Budapesti Hirlap* 1912b: 3.

megtudhasson tőlük Indiáról, de sokáig leküzdhetetlen akadályokkal találkozta szemben magát, például a sajtótáborban az indiaiak nem étkeztek együtt európai kollégáikkal.

Delhiben és környékén nemcsak a látnivalók megtekintésével töltötte az idejét, hanem Indiában élő magyarokkal is találkozott.

„Igen nagy örömet okozott Delhiben való tartózkodásom alatt több, Indiában élő hazámfiának a látogatása. Az egyik, Telléry ur, hatvan év körüli uriember, a ki több mint harminc év óta él Indiában s tekintélyes szőnyegkereskedő Bombayban; a másik Svájger Imre régiségkereskedő Delhiben, a legelőkelőbb üzletek egyikének tulajdonosa, a ki indiai műtárgyak terén elsőrendű szaktekintély. Az ő üzletében szives meghívása folytán, százezreket érő műkincsei között, az ő szakavatott fölvilágosításait hallgatva, kellemes órákat töltöttem. A császári sátor belsejében elhelyezett remek indiai régészeti műtárgyakat ő kölcsönözte a kormánynak; üzletét a császárné látogatásával tüntette ki, a ki ez alkalommal ezrekre menő bevásárlásokat tett. Svájger Imre szegedi származású, magyar érzésű és gondolkodású uriember, a kihez indiai utjában bátran és bizalommal fordulhat bármely hazánkfia.

Harmadik látogatóm egy derék magyar iparos volt, Iván József cipésmester, a kinek Bombayban van virágzó üzlete. Igen meglepett, a mikor előadásából megtudtam, hogy a nála megrendelt jobbfejta

7–8. kép. (fent balra és jobbra)

A királyi hintó érkezése az eseményre. Delhi, 1911. december

9. kép. (lent balra)

A királyi pár érkezése az eseményre. Delhi, 1911. december

10. kép. (lent jobbra)

A királyi pár a darbáron. Delhi, 1911. december

cipőket – Magyarországon készítetteti. Üzletfelei tulnyomórészt a felső osztályból kerülnek ki; ötven vagy hatvan rádzsának is dolgozik s Delhibe mint kitűnő üzletember azért jött, hogy az összesereglett rádzsák és návabok között összeköttetéseit kibővitse; sikerült is neki, mint büszkén elbeszélte, ez alkalommal magát a Nizámot is, India első benszülött fejedelmét megnyernie.”⁵⁴

Telléry János nemcsak szőnyegkereskedő volt, az indiai gránitbányák egyedüli monopóliumát élvezte, sokat tett az indiai kézművesipar fellendítéséért, olyannyira, hogy az 1893-as chicagói világkiállításra őt küldte ki az indiai kormány, és az ő gyáraiban készült iparművészeti remekeket állították ki nagy sikerrel. Schwaiger Imrét ő hívta ki Indiába, és bízta meg fióközletei egyikének a vezetésével. De a tehetséges Schwaiger hamarosan önálló üzletet nyithatott Delhiben. A császári sátrat azért az ő tárgyaival rendezték be, mert az eredeti sátor a pazar berendezéssel együtt tűzvészben pusztult el, ahogyan erről annak idején a *Budapesti Hirlap* is hírt adott.⁵⁵ A császárné látogatása után a császár is fogadta Schwaigert, és emlékeztette rá, hogy amikor walesi hercegként 1905-ben Indiába látogatott, már járt az üzletében. A császári látogatásról a *Délmagyarország* is büszkén számolt be, mert a hír különösen nagy feltűnést keltett Szegeden, ahonnan Schwaiger Imre származott.⁵⁶ A „derék iparos” Iván József cipésmester nemcsak a mesterségét gyakorolta Indiában, hanem több levelet és cikket is küldött – olykor Vándor Madár álnéven – a *Czipész-szaklap* számára, amelyekben az indiai cipésziparról, a cipőviseletről írt, bár azt nem említette, hogy részt vett volna a darbáron.⁵⁷ Ugyanebben a lapban *Maharadzsák pesti czipésze* címmel jelent meg róla egy hosszabb méltatás Nádor Jenő tollából.⁵⁸ Iván József Ferenczyvel is megosztotta az indiai munkásviszonyokról szerzett tapasztalatát.

A darbár végén a Presscamp valamennyi tudósítója megkapta a koronázási érdemrend kitüntetését, amelyet a császár egyik tábornok hadsegéde osztott ki közöttük. Delhiből azonban még nem utaztak mind vissza Európába, hanem néhányan folytatták útjukat Amritsárba, Lahórbá, majd Agrába és Benáreszbe. Ferenczy *India és a Durbar* című sorozata a benáreszi beszámolóval zárult a *Budapesti Hirlapban*, de ugyanitt rövidesen újabb cikkei láttak napvilágot. Elsőként *A brit uralom Indiában* címmel jelent meg két tanulmánya,⁵⁹ amelyek közül az elsőhöz írt bevezetőjében említette, hogy a koronázásról írt úti jegyzeteinek egy része korábban már megjelent a lapban. Ebből szerezhettek röviden tudomást a sorozatot figyelemmel kísérő olvasók arról is, hogyan folytatódott útja Benáreszből Kalkuttába, Madraszba, Rangunba, majd Ceylonba. Ugyanitt jelezte, hogy később majd ezeket az úti jegyzeteit is közölni fogja.

Indiai útja életreszóló, meghatározó élménye lett Ferenczy Árpádnak, a koronázásról való tudósítás csak lehetőséget adott számára az indiai vallásokban, különösen a buddhizmusban való elmélyülésére. Erről egy későbbi

54 *Budapesti Hirlap* 1912c.

55 A delhi sátor elpusztult, 1911.

56 Egy szegedi ember műkincsei, 1912; Egy szegedi műkereskedő és az angol királyi pár, 1912; Szegedi ember karrierje Indiában – Schwaiger Imre itthon, 1912.

57 Magyar czipész levele Indiából, 1910; Vándor, 1911; Egy magyar mestertársunk indiai levele, 1912.

58 *Czipész-szaklap* 1912: 340–342.

59 Ferenczy 1912a, 1912b (a harmadik közlemény nem jelent meg); 1913, 1915a, 1915b.

cikkében írta a következőket: „Néhány évvel ezelőtt tett indiai utam alkalmával a Budapesti Hirlap hasábjain egy levél-sorozatban a buddhista válást személyes benyomások alapján akként jellemeztem, hogy ez a vallás a legnagyobb kuriózum az összes vallások között, annak a sajátságos körülménynek a következtében, hogy ez a vallás matematikai ridegséggel az isten fogalma nélkül van megkonstruálva s ennek ellenére képes az emberi lelket az élet küzdelmeire a leghatalmasabban fölvertezni s az emberi lélek számára a legstoikusabb nyugalmat biztosítani.”⁶⁰ De ezt a nyugalmat Ferenczy csak a ceyloni buddhista kolostorban lelhetette meg – ha egyáltalán meglelte.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

- A barodai maharadzsa Budapesten 1894. *Budapesti Hirlap*, december 24., 3.
 A delhi-i durbár 1911. *Pesti Napló*, december 14., 3.
 A delhi sátor elpusztult 1911. *Budapesti Hirlap*, december 6., 9.
 A durbár 1902. *Budapesti Hirlap*, december 30., 7.
 A durbár 1903. *Budapesti Napló*, január 5., 3.
 A durbár 1911. *Budapesti Hirlap*, augusztus 13., 5.
 A királynő új czime 1876. *Politikai Ujdonságok*, április 5., 149.
 A tíz év előtt eltűnt Ferenczy Árpád életjelt adott magáról 1828. *Keleti Ujság*, szeptember 22., 2.
 A walesi hercegi pár Indiában 1905. *Hazánk*, október 26., 6–7.
 Az angol király sulya 1911. *Délmagyarország*, december 13., 7.
 Az angol királyi pár Indiában 1911. *Pesti Napló*, december 7., 10.
 Az angol királyné az indiai nőkhöz 1911. *Pesti Napló*, december 17., 10.
 Az áruló mozgófénykép 1912. *Pesti Napló*, január 5., 8.
 Az indiai császár-koronázás 1903. *Budapesti Hirlap*, január 2., 9.
 Az indiai császári cím kihirdetése 1877. *Politikai Ujdonságok*, január 10., 18.
 Az indiai koronázás 1911. *Az Ujság*, december 14., 9.
 Bain, F. W. 1916. *Holdszarló, ford. Baktay Ervin*. Budapest: Rózsavölgyi és Társa.
Budapesti Hirlap 1911. december 16., 2–3.
Budapesti Hirlap 1912a. január 2., 1–4.
Budapesti Hirlap 1912b. január 3., 1–2.
Budapesti Hirlap 1912c. január 21., 6.
 Cohn, B. S. 1983. Representing Authority in Victorian India. In: E. Hobsbawm, T. Ranger (eds.): *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.
 Cziriák K. 1877. Kelet-Indiából. *Fővárosi Lapok*, április 1., 365.
 Diószeghy M. 1929a. Egy magyar tudós hamvait elmosta az eső. *Budapesti Hirlap*, március 3., 7–8.
 Diószeghy M. 1929b. Ferenczy Árpád egyetemi magántanár tragikus regénye, különös élete és pusztulása Indiában a buddhista szemináriumban. *Prágai Magyar Hirlap*, március 6., 6.
 Egy hazánkfia India iparáért 1900. *Magyar Ipar* 2: 1148.

- Egy kalandos életü magyar pusztulása Ceylon szigetén 1927. *Prágai Magyar Hirlap*, május 3., 5.
- Egy magyar mestertársunk indiai levele 1912. *Czipész-szaklap*, július 15., 216–218.
- Egy szegedi ember mükincsei 1912. *Délmagyarország*, január 24., 6.
- Egy szegedi mükereskedő és az angol királyi pár 1912. *Délmagyarország*, január 25., 3.
- Erdösi K. 1928. *Napsütéses Indiában*. Budapest: Szent István Társulat.
- Erdösi Károly pápai prelátnak elmondja találkozását Ferenczy professzorral Ceylon-szigetén 1927. *Pesti Napló*, május 8., 10.
- Ferenczy Á. 1912a. A brit uralom Indiában – Három közlemény –. *Budapesti Hirlap*, március 24., 44–47.
- Ferenczy Á. 1912b. A brit uralom Indiában – Három közlemény –. *Budapesti Hirlap*, május 26., 33–35.
- Ferenczy Á. 1913. India és a rituális emberáldozatok. *Budapesti Hirlap*, december 14., 9.
- Ferenczy Á. 1915a. A buddhizmus és Japán. *Budapesti Hirlap*, április 7., 2–4.
- Ferenczy Á. 1915b. Japánország célja a buddhizmussal. *Budapesti Hirlap*, május 9., 12–13.
- Ferenczy Á. 1917. *A Nirvána felé, regényes indiai történetek, I. A bölcsesség iskolája, II. Bráma éjszakája*. Budapest: Légrády testvérek.
- Ferenczy Á. 1925. *Kunala, an Indian Fantasy*. London: Cape.
- Ferenczy Árpád dr. Angliában 1913. *Budapesti Hirlap*, február 22., 10.
- Ferenczy Árpád professzor vérhasban meghalt Ceylon szigetén 1927. *Pesti Napló*, május 1., 13.
- György király indiai koronája 1911. *Az Ujság*, december 31., 71.
- India császárnéja 1876. *Politikai Ujdonságok*, március 15., 114–115.
- India és a Durbar 1911. *Budapesti Hirlap*, december 16., 1.
- Indiai királyvadászatok 1912. *Pesti Napló*, január 5., 22.
- Leitner, G. W. 1876. *Kaisar-i-Hind: The Only Appropriate Translation of the Title of Empress of India*. Lahore: I.P.O.Press.
- Londonból Budapestig 1914. *Budapesti Hirlap*, augusztus 27., 11.
- Magyar czipész levele Indiából 1910. *Czipész-szaklap*, április 1., 83–84.
- Magyar Figyelő* 1917. 3: 430.
- Magyar író kiadatlan regényéből csinálták a szovjet „Dsingis kán” filmjét? 1929. *Magyarország*, május 12., 6.
- „Mesés India” 1912. *Uránia* 4: 173–174.
- Ország-Világ* 1912. január 7., 29.
- Palágyi L. 1925a. A Hangyák csodálatos útja. *Világ*, április 22., 5.
- Palágyi L. 1925b. A költő tiltakozik. *Budapesti Hirlap*, április 22., 3.
- Raman, S., Agarwal, R. 1911. *Delhi Durbar, 1911, the complete story*. New Delhi, Bangalore, Chennai, Mumbai: Roli Books.
- Rohoska, J. 1925. Nagyszerű angol irodalmi ujdonság – magyar szerzőtől. *Világ*, április 19., 17–18.
- Szegedi ember karrierje Indiában – Schwaiger Imre itthon 1912. *Délmagyarország*, május 11., 3.
- Tolnai Világlapja* 1912a. január 14., 137–139.
- Tolnai Világlapja* 1912b. január 21., 201–204.
- Vándor M. 1911. A fiatalok temetője Bombayban, *Czipész-szaklap*, február 15., 50–52.

Életút

Fábri Károly Lajos (Charles Louis Fabri)

(1899–1968)

régész, művészettörténész, múzeumi kurátor

PAP ÁGNES

történész, Országos Széchényi Könyvtár, pap.agnes@oszk.hu

Kivonat: Fábri Károly Lajos régész, művészettörténész, múzeumi kurátor, professzor, India első művészetkritikusa volt. India iránti érdeklődését többek között Umrao Singh Sher-Gil ösztönözte, és Stein Aurél segítette leginkább, aki meghívta őt első iráni expedíciójára. Miután a budapesti egyetemen nem tudott elhelyezkedni, Stein Aurél támogatásával Indiában kezdett el tanítani, majd muzeológusként dolgozott. India függetlenné válásakor hagyta el Lahórt, és Delhiben telepedett le, ahol művészetkritikusként számtalan cikket írt, tanított, és jelentős hatással volt több művész pályájára. Nevéhez fűződik az odisszi tánc újrafelfedezése is.

Kulcskifejezések: Fábri Károly Lajos, Kőrösi Csoma Archívum, Kern Institute, Annual Bibliography of Indian Archaeology, odisszi tánc, Orissza

Hivatkozás: Pap Á. (2024). Fábri Károly Lajos (1899–1968). *Passages 2*: 77–85. <https://doi.org/10.59608/pas2024a005.00>

Kollázs képei:

Balra: portré,
ismeretlen fotós.

Forrás: Courtesy of the
Society of Friends of
the Kern Institute

Középen: Virendra Pradeep,
Zakir Husain

és Fábri Károly. Kumar
Gallery, Újdelhi, 1957.

Forrás: Wikipedia

Jobbra: Fábry Károly
professzor előadás
tart India művészetéről.

Fészek Művészklub,
Budapest, 1962.

Forrás: Magyar Hírek,
1970, 378-378-1

Fábri Károly Lajos régész, művészettörténész, múzeumi kurátor, professzor, India első művészetkritikusa 1899. november 18-án Budapesten született egy jómódú, felső középosztálybeli, művészetet és zenét kedvelő család második gyermekeként. Apja Fábri (Fraenkl/Frenkl) Henrik sokat utazó, világlátott ember volt, 1909-ig az Erzsébet körúton lévő Angol kávéház, majd a Király és a Belvárosi kávéházak tulajdonosa, később a szállodaiparban tevékenykedett. Kibérelte a Teréz körút és a Szondi utca sarkán álló négyemeletes bérházat, és Málnai Béla építésszel szállodává alakíttatta át. A legkorszerűbb szolgáltatásokkal 1913. május 10-én megnyílt Britannia Szállót részvénytársaság formájában üzemeltették. A Nyugati pályaudvar közelében lévő hotelt „a modern szállóépítkezés csodájaként” hirdették a lapokban. Fábri Henrik azonban hamarosan belebukott vállalkozásába, és kénytelen volt eladni részvényeit, amelyeket később Németh Aladár és felesége vett meg.

Fábri Károly édesanyja, Fischer Ilona zongorán játszott, különösen Bachot kedvelte, a zenét ő szerettette meg gyermekeivel. Károly bátyja, Fábri Rezső / Ralph Fábri (1894–1975) festőművész, grafikus, belsőépítész volt, emellett tanított, és könyvkiadással, szerkesztéssel is foglalkozott, valamint kritikákat írt, 1921-től az Egyesült Államokban élt. Két lánytestvérük, Elza (1901–1989) és Ottília (?–1965) közül az előbbi szintén festőművész lett (Fábri vagy Dési Elza néven), utóbbi pedig zenei tehetségét kamatoztatta.

Az első világháborúban Fábrinak is be kellett vonulnia, itt szerzett tapasztalatairól, a háború hiábavalóságáról mindig keserűen emlékezett meg. Nem harcolt közvetlenül a fronton, a sajtóhadiszállásra osztották be, ezért írásra, fordításra is maradt ideje, erről barátjának, Keleti Arthurnak számolt be. Lefordította Gabriele D’Annunzio *Jorio leánya* című művét, a fordítást elküldte Keletinek, remélve, hogy barátja a kapcsolatai révén szerez hozzá kiadót is, de nem így történt, ahogyan a többi, fronton készült írása sem jelent meg.

A háború után apja Abbáziában kezdett új vállalkozásba, szállodát nyitott, a „legszebb fekvésű”, „pazar kilátással bíró” Penzió Villa Fábrtit a napilapokban is hirdette. Ugyanekkor kisebbik fia, Károly a pécsi egyetemre iratkozott be, ahol filozófiát, pszichológiát és német nyelvészetet tanult. Mivel családja nem tudta anyagilag támogatni – vélhetően az abbáziai szálloda a hirdetések ellenére sem prosperált –, a pécsi lapokban hirdetés útján vállalt magánoktatást irodalomból, művészettörténetből, valamint német, angol és francia nyelvből. De nemcsak a modern nyelvek érdekelték, hanem a szanszkrittal is elkezdett foglalkozni. A Kelet és elsősorban India iránti érdeklődését elsőként az akkoriban még Magyarországon tartózkodó Umrao Singh Sher-Gil ösztönözte, de – ahogy Stein Aurélnak írt egyik levelében említette – a vele való kapcsolata nem minősült tudományos képzésnek. Később, Amrita Sher-Gilről írt tanulmányában úgy emlékezett, hogy Umrao Singhgel való kapcsolata az indiai mester és tanítványa viszonyhoz, a guru-sisja paramparához hasonlított. Rendszeres oktatást Schmidt Józseftől sem kaphatott, mert őt 1919 után eltávolították a pesti egyetemről. Stein Aurél azonban Indiából nemcsak a tanulmányaira vonatkozó hasznos tanácsokkal látta el, az európai egyetemek nyújtotta alapos képzést javasolva neki, hanem az ő ajánlására bízta meg Fábrtit Felvinczi Takács Zoltán a Hopp Múzeumban lévő indiai eredetű szobrok szanszkrit feliratainak a tanulmányozásával. A *Pesti Hírlap* tudósítója valóságos szenzációként

számolt be itteni munkája eredményéről. Felvinczi Takács Zoltán 1925-től 1939-ig a pécsi egyetemen is tanított Kelet-Ázsiával foglalkozó tárgyakat, feltehetően itt is volt alkalmuk találkozni.

1926-ban Fábri a pécsi tudományegyetemen négy részből álló előadás-sorozatot tartott a hindu kultúráról klasszikus szövegekkel illusztrálva mondanivalóját, amelyeket saját fordításában adott elő. Az előadásokról a *Dunántúl* és a *Pécsi Napló* című lapok közöltek lelkes beszámolókat. A *Nacsi-kétasz* és a *Halál* címmel készült költői fordításáról, amelyben megtartotta az eredeti versformákat, azt is megírták az újságok, hogy ezzel Fábri elnyerte az egyetemi pályadíjat. „A műfordítások tökéletessége, a szakirodalomban érezhető jártasság és a tárgy iránti szeretet arról győztek meg bennünket, hogy Fábri Károly jövője felé a legnagyobb várakozással tekinthetünk.” 1926 szeptemberében a *Dunántúl* című lap arról adott hírt, hogy Stein Aurél nagylelkű ajánlékkal lepte meg Fábrit, az 1892-ben kiadott *Rádzsatarangini* (Királyok Krónikája) általa készített angol fordításával. Neki köszönhette azt is, hogy 1927-ben Leidenben az indológiai tanszéken tanársegédi állást ajánlottak fel számára. Jean-Philippe Vogel, a leideni egyetem szanszkrit-professzora és a Kern Institute vezetője régi jó ismerőse volt Stein Aurélnak, 1899-től szuperintendánusként dolgozott Lahórban, majd 1914-ben visszatért Hollandiába. Mielőtt még Fábri elfoglalta volna a helyét a leideni egyetemen, megjelent első könyve Pécsen *Az értelemvizsgálat módszerei* címmel, majd a következő évben, amikor az Erzsébet Tudományegyetemen doktorrá avatták, napvilágot látott *William James: Egy filozófus arcképe* című műve is.

Egyetemi tanársegédi állása mellett Fábri a Kern Institute-ban az *Annual Bibliography of Indian Archaeology* szerkesztőbizottságában is dolgozott. Emellett többször látogatott Párizsba, ahol Sylvain Lévi professzor intézetében, az Institut de civilisation indienne-ben folytatta tanulmányait. Kutatásairól, munkájáról Németh Gyulának küldött leveleiben részletesen beszámolt. Az egyetemen régészetet és művészettörténetet tanult, emellett fordított, a szanszkrit *Raghuvanszát* és *dzsátaka* szövegeket páliból. Elűjsá-golta, hogy meghívták a dákái (daccai) egyetemre docensnek (readernek), de Stein Aurél és a holland tanárok egyöntetű tanácsára ezt nem vállalta el. Többször felajánlotta, hogy szívesen küldene könyvismertetéseket a Németh Gyula által szerkesztett *Kőrösi Csoma Archivumba*, hiszen az *Annual Bibliography* egyik szerkesztőjeként minden számottevő, a munkakörével kapcsolatos könyvet kézhez kapott. Így örömmel ismertette volna Stein Aurél *Innermost Asia* című kötetét is. „Azt hiszem az 1928-as év legnagyobb eseménye az orientalisztikában. Szívesen írnék róla referátumot a KCSA-ban” – írta Némethnek. A Leidenben tartott orientalista konferenciáról ugyancsak érdemesnek tartott volna néhány részletet megosztani a magyar olvasókkal. A folyóiratban azonban Németh Gyula semmit nem közölt Fábritól, sem az általa is szerkesztett bibliográfiáról.

Az egyetemi és a Kern Institute-ban való elfoglaltságai mellett Fábrit 1929-ben megválasztották a Németalföldi Magyar Diákegyesület alelnökének. Abban az évben, amikor Stein Aurél Leidenben járt, előadást tartott az egyetemen és a Kern Institute-ban, és ellátogatott a Diákegyesületbe is. Személyes találkozásuk nyilván jó benyomást tett Steinre, és szerepet játszott abban is, hogy később meghívta Fábrit Indiába. Annabel Walker szerint az ifjú Fábri Károly háttéré, körülményei saját fiatalságára emlékeztették Stein Aurélt. 1931-ben Hágában tartották az orientalisták nemzetközi

kongresszusát, ahol Fábri az adzsantái sziklafreskókról tartott vetített képes előadást. Ezt követően kapta kézhez Stein Aurél megtisztelő meghívását, hogy csatlakozzon hozzá asszisztensként következő iráni kutatóútjára. Ez volt az első és egyetlen alkalom, amikor Stein magyar munkatársat vitt magával expedíciójára. Az ekkor már nős Fábri Károly (első felesége Olivia Lucas, festőművésznő volt) Budapesten keresztül utazott Indiába. A perzsa Makránon és a Perzsa-öböl tengerpartján folytatott négy hónapig tartó expedíció után Fábri a British Museumban dolgozta fel az általuk gyűjtött leleteket F. H. Andrewszal, Stein Aurél régi barátjával és művészettörténész munkatársával, majd visszatért Leidenbe, mert Stein anyagi okokból kénytelen volt lemondani további segítségéről második iráni kutatóútján. Kern halála után az intézet sorsa pénzügyi okokból bizonytalanná vált, így Fábri Németh Gyulánál érdeklődött budapesti egyetemi állás iránt. „Talán nem szerénytelenség, ha újból emlegetni bátorkodom egy magyarországi elhelyezkedés lehetőségét. Tudom, hogy milyen szörnyű a helyzet odahaza. S mégis vágyódom arra, hogy kis tudásomat (s amit még tanulni fogok!) odahaza váltsam hasznos aprópénzre. Tudományágom otthon nemcsak, hogy teljesen elhanyagolt, de soha még nem volt képviselve!” De hiába mellékelte kéréséhez Stein Aurél levelét is, Németh nem tudott kérésének eleget tenni.

1933. szeptember 28-án Fábri Budapesten a Kőrösi Csoma Társaság ülésén számolt be Stein Auréllal együtt tett expedíciójukkal kapcsolatban az Indus-völgyi civilizáció régészeti feltárájáról. Minthogy nem sikerült budapesti egyetemi katedrához jutnia, 1933-ban elfogadta Rabindranath Tagore meghívását Sántinikétanba, ahol művészettörténeti előadásokat tartott az egyetemen. Már néhány hónapja Bengálban tartózkodott, amikor Theodor van Erp, a hollandiai Ázsiai Művészeti Társaság (Asian Art Society in the Netherland) megbízásából elérte őt a társaság kérésével, hogy segítsen megvásárolni egy szobrot a múzeum számára. Fábri elfogadta a felkérést, annál is inkább, hiszen megbízatása Sántinikétanban csak időleges volt. Két hónap alatt talált megfelelő szobrot, amelyet a mellékelt fotó alapján a társaság jóvá is hagyott. 1934. július 23-án elküldték a pénzt Kalkuttába a műtárgyra és a felmerülő költségekre, amely több volt, mint Fábri egyéves fizetése a Kern Institute-ban. A szobrot október 12-én tették hajóra Kalkuttában, és néhány hónap múlva megérkezett Hollandiába. A Társaságban azonban ekkor már többen kritikával illették a művet, így Fábri megbízatása ezzel az akcióval lezárult.

Sántinikétanból gyakran látogatott el Kalkuttába, ahol szintén előadásokat tartott az egyetemen. Később meghívást kapott Lahórból, a Punjab Universitytől, ahol korábban Stein Aurél is dolgozott. Ahogy Budapesten tartott előadásaiból kitűnt, Fábri különösen foglalkoztatták a harappái és mohendzsó-dárói ásatások. Mások mellett ő is kísérletet tett a civilizáció írásának a megfejtésére, amelyet kapcsolatba hozott a magyar rovásírással, de ez neki sem sikerült. Neve ekkor már jól csengett a régészszakmában a Kern Institute-ban végzett szerkesztői tevékenysége és nem utolsósorban Stein Auréllal való munkakapcsolata folytán, akitől elsajátította a terepmunka módszereit. 1935-től a kormány megbízására az Indiai Régészeti Felügyelőség éves beszámolóinak, az *Annual Report of the Archaeological Survey of India* című sorozatnak a szerkesztésével is foglalkozott, 1936–1937-ben pedig a Lahore Central Museum átszervezésének feladatát vállalta el. Kurátori tevékenysége mellett „A hónap műtárgya” program-

sorozat elindításával a nagyközönség érdeklődését igyekezett felkelteni az archaeológia iránt. Régészeti tárgyú cikkeiben, tanulmányaiban arra törekedett, hogy a laikusok számára is közérthető formában tárgyalja a témát. Ugyanakkor írásainak jellemzője volt, hogy vitára sarkalljon, gondolatokat ébresszen az olvasóiban. 1938–1939-ben csatlakozott a Punjab Exploration Fundhoz, ahol ásatásokon dolgozhatott. A legtöbb régészeti tárgyú munkája még azelőtt született, mielőtt áttelepült volna Delhibe, 1947 után terepmunkán már csak Orisszában vett részt. Munkája mellett beutazta Indiát, és alkalma nyílt találkozni India számos vezető személyiségével, így például Gandhival is, a vele készült beszélgetését a *Harijan* című lap közölte.

1937-ben megkapta a brit állampolgárságot, és a második világháborúban már ebben a minőségében csatlakozott a hadsereghez, ahol a Királyi Légierőnél szolgált, majd a hírszerzésnél. A háború után visszatért Lahórhoz, és a múzeum kurátora lett, új leletekkel gyarapítva az állományt. Ekkoriban írta meg *Indian Flamingo* című regényét is.

1947-ben feleségül vette C. L. Mathur professzor leányát, Ratnát, aki festőművész és belsőépítész volt. India kettéosztása, a vallási fanatizmus mélyen érintette Fábri, hiszen felesége hindu volt. Itteni életükről Anwar Ali memoárjában azt írta, hogy Fábri akkor hagyta el Lahórt, amikor az újságok elkezdték támadni őt zsidó származása miatt, majd a Lahore Museum megszüntette kurátori állást, így fizetést sem kapott. Anwar Ali, a pakisztáni karikaturista adott neki kölcsönt, hogy ne nélkülözzenek. Fábri végül úgy döntött, hogy feleségével elhagyja Lahórt, és végleg Delhibe települtek át. Itt a Nemzeti Múzeum munkatársa lett (1947–1950), és művészeti kritikákat kezdett írni a *The Statesman* című lap számára, amelynek presztízséért is sokat tett, hiszen ez volt az első fővárosi lap, amely művészetekkel is foglalkozott. Emellett a *Marg* és a *Design* című folyóiratokban jelentek meg cikkei.

G. D. Birla, a Birla Education Trust elnöke az 1950-es években egy tudományos és technikai múzeum megalapítását határozta el, amelynek felállításával Fábri bízta meg. A múzeum a Rádzsasztánban lévő Pílaniban volt, ezért Fábri, mivel élete alapvetően Delhihez kötötte, az intézmény alapjainak létrehozása után hamarosan szakított a projekttel, asszisztensére, V. P. Berire bízva a munkát. 1950-ben született meg kislánya, Christopher Gautam, akit buddhistává fogadtak. Fábri maga is buddhista volt, erről Indrani Rahman táncművész azt mondta egy beszélgetésben, hogy amikor együtt utaztak Indiában, és olyan templomokban jártak, ahová csak buddhisták mehettek be, Fábri is buddhista öltözetben lépett be.

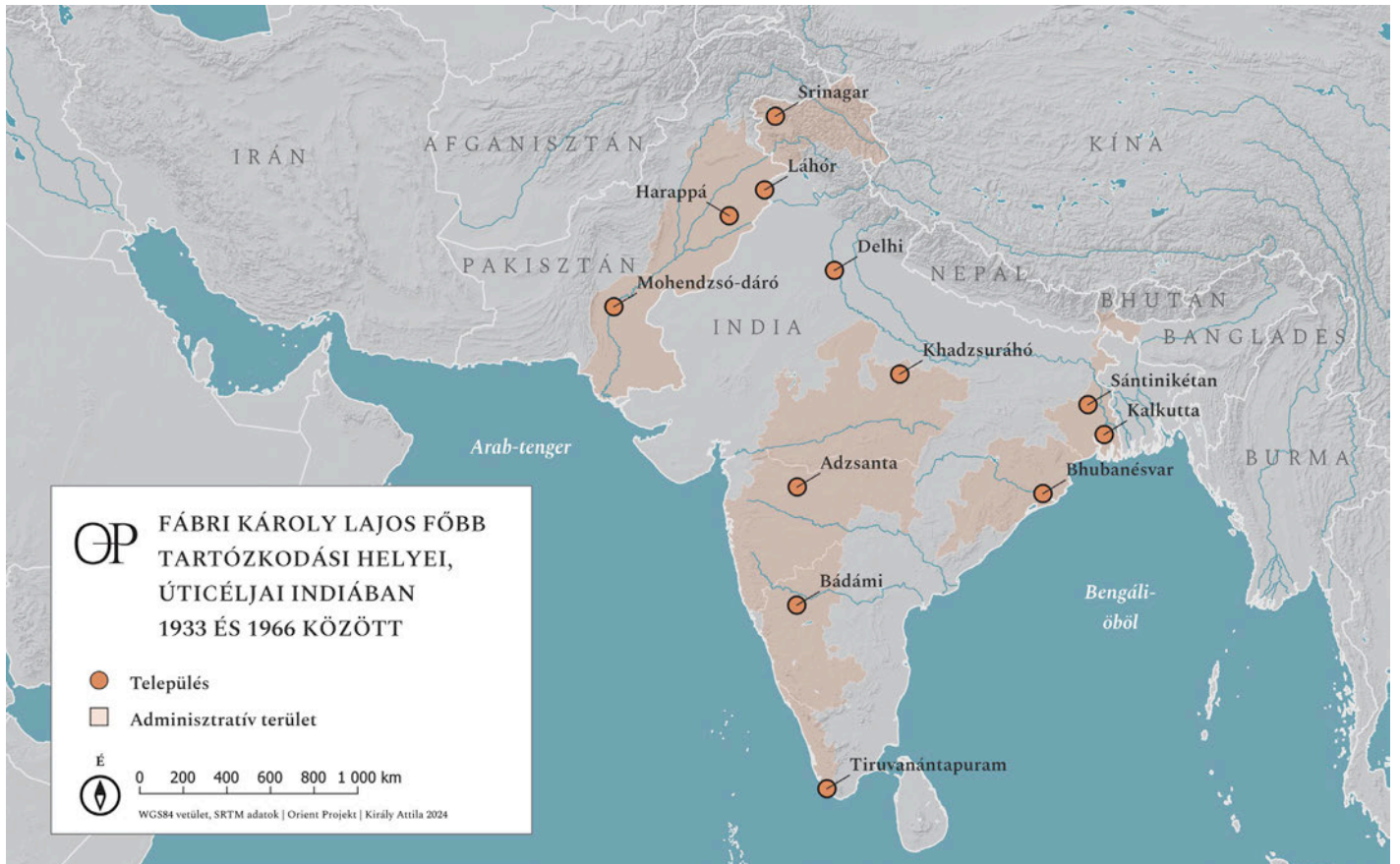
1950–1959 között művészettörténeti előadásokat tartott a Delhi Polytechnic (ma The Delhi School of Architecture) építészeti és művészeti tanszékén. 1956–1958 között elnyerte a Bollingen Foundation támogatását is. Ebben az időben sokat utazott, bejárta egész Indiát, volt Khadzsuráhóban, Adzsantában, Bádámiban, Kasmírban és persze Orisszában, ahová többször is visszament. 1958-ban készült el India művészettörténetéről szóló munkájával, amelyről Keleti Arthurnak azt írta, hogy forradalmi munka, élete fő műve, de a *Fundamental History of Indian Art* végül halála után sem jelent meg, kéziratban maradt. Yasodhara Dalmia szerint vélhetően azért, mert túl kritikus, tekintélyromboló látásmódja miatt a művészettörténet „enfant terrible”-jének tekintették.

Delhiben Fábri a főváros kulturális életének számos eseményére, kiállításokra, koncertekre, színházi előadásokra hívta fel a napilapok olvasóinak a figyelmét. Uma Sharma kathak táncos szerint „sasszemű” kritikus volt, egyedülálló pontossággal látta és kommentálta a művészvilágot, a művészeti eseményeket, az értékítéletek tekintetében övé volt az utolsó szó. Szenvedélyes elkötelezettje volt az esztétikai nevelésnek is. Az indiai művészethez, műalkotásokhoz új szemléletmóddal közelített, mert szerinte elfedi az igazságot, elrejtje a műalkotások valódi szépségét, ha azokat pusztán spirituális, vallási-filozófiai keretek között értelmezik. Ő honosította meg a művészetkritikát Indiában, amelynek jelentőségéről a *The Indian Listener* című lapban írta a következőket. „A műalkotások hatalmas óceánja tele van varázslatos szigetekkel, ahol a fáradt utazó nemcsak pihenést, hanem váratlan örömet is találhat. A hatalmas óceánon való átkelés legjobb módja nyilván az, ha jó kapitányt kap az ember, aki megmutatja az utat ezekre a kedves szigetekre. Ilyen kapitány a művészettörténész vagy a művészetkritikus.” Azt is hangsúlyozta, hogy az eredeti művekkel való találkozást nem pótolhatják a reprodukciók. Példaként Amrita Sher-Gil festményeit hozta fel, mert, ahogy fogalmazott, a vásznakról a génusz beszél hozzánk. Amritát egyébként nyolcéves kora óta ismerte, és India legnagyobb művészeként tisztelte. Egy róla szóló tanulmányában úgy fogalmazott, hogy bár élete során kora számos kiváló emberével sikerült találkoznia, Einsteinnel, Stein Auréllal, Tagore-ral, Sylvain Lévyvel, Mahatma Gandhival, de egyikük sem volt rá érzelmileg olyan hatással, mint ő. Barátságuk 1937-től mélyült el, amikor Amrita Lahórban a Faletti’s Hotelben állította ki festményeit. Isar Renée Amritáról írt cikkében úgy emlékezett, hogy „az öreg Fábri, aki a Lahori Múzeum igazgatója volt, mikor Amrita ott festett, a legnagyobb csodálattal adózott már akkor is művészetének”.

Fábri Károly Amritán kívül elismeréssel szólt Satish Gujral festészetéről is. Gujral művészetét kivételesen eredetinek tartotta, 1964-ben, a New York-i Forum Galleryben nyílt kiállításának katalógusát ő szerkesztette. Gujral önéletrajzában Fábriról is megemlékezett. Utolsó találkozásukról azt jegyezte fel, hogy azon az estén egy kiállításon jártak, és Fábri ahelyett, hogy a *The Statesmannél* lévő irodájába ment volna, hogy megírja kritikáját a tárlatról, egy borítékot nyújtott át neki, amelyről később kiderült, hogy a saját gyászjelentése volt.

Dhanraj Bhagat szobrászművészt, aki Lahórban született, szintén Fábri fedezte fel, 1964-ben egy kötetet is megjelentetett róla. Yamini Krishnamurthy táncművész említette egy interjúban, hogyan segítette Fábri pályájukon a fiatal művészeket. Delhiben a lakásán fogadta őket, személyesen elbeszélgetett velük, nemcsak rámutatott a hibáikra, hanem útmutatást is adott nekik azok javítására. Élete végéig egyfajta összetartó erőt jelentett Delhi művészeti és kulturális elitjében.

Indiai utazásai közül különösen nagy hatást gyakorolt Fábrira Orissza, kivételes szerepe volt ősi táncának újrafelfedezésében. Erről Magyarországon Sipos István több helyen is írt indiai táncokkal foglalkozó cikkeiben. 1962-ben, amikor Fábri hazalátogatott Magyarországra, Sipos találkozott vele, és sikerült élőszóban olyan értesüléseket szereznie „erről a mozgalomról, amit a nehezen hozzáférhető könyvek és folyóiratok amúgy sem minden esetben tartalmaznak”. 1972-ben pedig a következőket írta: „Az odisszi tánc újrafelfedezésében és a világ elé tárásában három személynek jutott

jelentős feladat és szerep. Ez a három személy Mayadhar Mansinha író, irodalomtörténész és kutató, Fábri Károly művészettörténész és tánckritikus, valamint Indrani Rahman, a félig amerikai származású kitűnő indiai táncosnő. Az 1950-es évek második felében kezdtek el foglalkozni Indiában az odisszi tánc újrafelfedezésével, az emlékek és régi írások felkutatásával.” Kritikusként Fábri ösztönzően hatott Indrani Rahman táncművészetére, arra buzdította őt, hogy foglalkozzon az odisszi tánccal, amely akkoriban még nem került reflektorfénybe. Fábri szerint ez a tánc hétszáz éves múltra tekinthetett vissza, és lehetségesnek tartotta, hogy jobban megőrizte eredetiségét, mint a bharatanatjam. Évekig küzdött a Sangeet Natak Academyn (Nemzeti Előadóművészeti Akadémián) az odisszi tánc elismertetésére a klasszikus táncok között. Erről Rukmini Devi, a Kalakshetra táncegyüttes igazgatója is megemlékezett, amikor az együttes 1970-ben Magyarországon lépett fel. Fábri Orissza művészettörténetéről írt könyve csak évekkel halála után, posztumusz jelent meg 1974-ben Delhiben és Londonban. A könyvről írt recenziójában Krishna Chaitanya Fábri egyik legfontosabb művének nevezte ezt a kötetet, mert szerinte ebben a szerző kísérletet tett az orisszai művészet főbb szakaszainak a megállapítására. Az indiai viselettörténetről is megjelent egy könyve, ehhez művészettörténeti tanulmányain kívül a színház iránti rajongása vezette. 1963–1964-ben elnyerte a legjobb kosztümtervért járó díjat a Durbar-e-Akbari éves drámaversenyén a Delhi Natya Sanghtól.

1962-ben Magyarországra is ellátogatott, több előadást tartott India művészetéről az egyetemen, a Hopp Ferenc Múzeumban, a Kossuth Klubban és a Fészek Klubban. Ez utóbbiról a *Magyar Hírek*ben megjelent egy fotó is, amelyen a hallgatóság első sorában Baktay Ervin látható. A cikk

szerzője, Hernádi Magda a rokonai lakásán kereste fel egy rövid beszélgetésre Fábrit, aki elmondta, hogy 1959-ben is járt Európában, de Magyarországra csak most kapott meghívást a Kulturális Kapcsolatok Intézetétől. Örömmel tapasztalta, hogy Baktay Ervin könyvei révén nőtt az érdeklődés India művészeire, majd megemlítette, hogy India és Magyarország között a zene is fontos közvetítő szerepet játszik: „Bartók akkordjai a modern indiai nagyvárosok koncerttermeiben is mindig elementáris erővel csendülnek fel.” Budapesti látogatásán találkozott Fábri Halász Ferencsel, aki akkoriban Stein Aurélról szóló könyvén dolgozott. Erről Fábri egy ismerőse révén szerzett tudomást, felkereste Halászt, és mesélt neki Steincről, közösen megtett kutatóútjukról, majd együtt elmentek a Keleti Könyvtárba „Stein Aurél emlékét idézni a régi könyvek között”.

Fábri 1966-ban kezdett betegeskedni, amikor rákot diagnosztizáltak nála. 1968. július 4-én halt meg, másnap hamvasztották el, barátok, tisztelők százai voltak jelen utolsó rítusánál.

Fábri Károly életéről és munkásságáról 1980-ban Delhiben jelent meg egy kötet Bethlenfalvy Géza szerkesztésében, amelynek válogatott bibliográfiája másfél száz tételt tartalmaz. Itt található cikkei, tanulmányai angolul és külföldön jelentek meg. Magyarul csak azt a két kötetet publikálta, amelyet a pécsi egyetem adott ki.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ Ⓞ Ⓜ) CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

- Bethlenfalvy, G., 1980. *Charles Louis Fabri. His life and works*. New Delhi: Sterling.
- Buddha élete és tanítása. Fábri Károly utolsó előadása az egyetemen 1926. *Dunántúl*, május 29., 3.
- Dalmia, Y. ed. 2014. *Amrita Sher-Gil. Art & Life. A Reader*. Oxford: Oxford University Press.
- Egy Pécsről elindult karrier 1937. *Pécsi Napló*, július 22., 5.
- Előadás Buddháról és a buddhizmusról 1926. *Pécsi Napló*, június 2., 4.
- Fabri, Ch. 1951. The Joy of Discovery. *The Indian Listener*, július, 8., 10–11.
- Fábri K. L. 1927. *Az értelemvizsgálat módszerei*. Pécs: Egyetemi Nyomda.
- Fábri K. L. 1928. *William James: Egy filozófus arcképe*. Pécs: Egyetemi Nyomda.
- Fábry Károly levelei Keleti Arthurnak. OSZK Kézirattár, Fond 117/288.
- Fábri Károly Lajos levele Németh Gyulának. OSZK Kézirattár. Fond 121/188.
- Fábri Károly Lajos második előadása Indiáról 1926. *Dunántúl*, május 18., 5.
- Halász F. 1975. Klasszikus indiai táncok kecskeméti színpadon. *Petőfi Népe*, november 17.
- Halász Gy. 1936. Stein Aurél és Fábri Károly kutatóútja az Indus völgyében, *Pesti Hírlap*, szeptember 13., 12.
- Halász Z. 1966. *Romvárosok a sivatagban: Stein Aurél belső-ázsiai utazásai*. Budapest: Móra Kiadó.
- Halász Z. 1987. Stein Aurél hagyatéka. *Magyar Hírek*, november 20., 15.

- Hernádi M. 1962. A magyarszármazású India-kutató, Dr. Charles Fabri Budapesten. *Magyar Hírek*, november 15., 4.
- A hindu kultúra Buddha haláláig 1926. *Dunántúl*, május 11., 3–4.
- A hindu kultúra fénykora 1926. *Dunántúl*, május 22., 3.
- Huszághné K. Á. 2004. *Stein Aurél és a magyar tudomány*. PhD-disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem. <https://doktori.btk.elte.hu/lit/huszaghne/disszertacio.pdf>
- Isar R. 1973. Amrita Sher-Gil. *Irodalmi Újság*, május–július, 4.
- Kalmár Gy. 1970. A Kalakshetra sikere. Indiai Balett Budapesten. *Népszabadság*, március 19., 7.
- Ma mutatkozik be a Kalakshetra indiai táncegyüttes 1970. *Népszabadság*, március 3., 7.
- Nagyértékű kincseket fedeztek fel a budapesti Keletázsiai Múzeum Buddha szobrainak belsejében. Egy magyar szanszkritológus szenzációs leletei 1926. *Pesti Hírlap*, július 27., 7.
- Pap Á. 2022. Stein Aurél magyar munkatársa, Fábri Károly Lajos. *Orpheus Noster* 14(3): 37–54.
- Pap I. 2021. A Britannia Szálló története bankok szemüvegén keresztül (1913–1918). *Lymbus* 2: 235–254.
- Pécsi bölcsészhallgatóból leydeni tanársegéd 1927. *Pécsi Napló*, október 16., 10.
- Pécsi nyelvész meghívása a leideni egyetemre 1927. *Magyarság*, október 16., 14.
- Sipos I. 1963. Az indiai táncokról és táncmozgalomról. *Népművelés* 13(1): 34–35.
- Sipos I. 1963–1964. Az indiai klasszikus táncok megújítása. I. *Tánc-tudományi Tanulmányok* 4: 45–56.
- Sipos I. 1967–1968. Az indiai klasszikus táncok megújítása II. *Tánc-tudományi Tanulmányok* 6: 41–60.
- Sipos I. 1972. Odisszi táncok Indiában és nálunk. *Táncművészeti Értesítő* 1: 11–15.
- Sir Aurél Stein nagy ajándéka 1926. *Dunántúl*, szeptember 19., 6
- Stein Aurél levele Fábri Károlynak*. OSZK, Kézirattár, Fond 121/741.
- Stein Aurél magyar útitársa 1937. *Az Est*, július 22., 8.
- Slaczka, A. A. 2012. Temples, Inscriptions and Misconceptions: Charles-Louis Fábri and the Khajuraho Apsaras. *The Rijksmuseum Bulletin* 60: 213–233. <https://doi.org/10.52476/trb.9878>
- Világhírű magyar indológus halála 1968. *Amerikai Magyar Szó*, december 12., 7.
- Walker, A. 1995. *Aurel Stein. Pioneer of the Silk Road*. London: Murray. <https://doi.org/10.1080/714857139>

Életút

Georgette Coty (Kuti Györgyi)

(1922–2005)

költő, író, esszéista, képzőművész

LÁZÁR IMRE

kulturális diplomata, India-kutató, info@orient-projekt.hu

Kivonat: Georgette Coty (1922–2005) holokauszt-túlélőként, a kommunizmus elől emigrált Ausztráliába, majd onnan a spirituális útkeresés vitte Indiába. Pondicherryben a Srí Aurobindó Ásramba költözött, és ott folytatta alkotó tevékenységét íróként, költőként, esszéistaként. Könyvet jelentetett meg magyar nyelven Srí Aurobindó életéről, és magyarra fordította a Mester *Az Anya* című munkáját.

Kulcskifejezések: Pondicherry, Srí Aurobindó, *Az Anya*

Hivatkozás: Lázár I. (2024). Georgette Coty (Kuti Györgyi), (1922–2005) költő, író, esszéista, képzőművész. *Passages* 2: 87–93. <https://doi.org/10.59608/pas2024a006.00>

Kollázs képei:

Balra: lásd az 1. képnél

Középen: lásd a 6. képnél

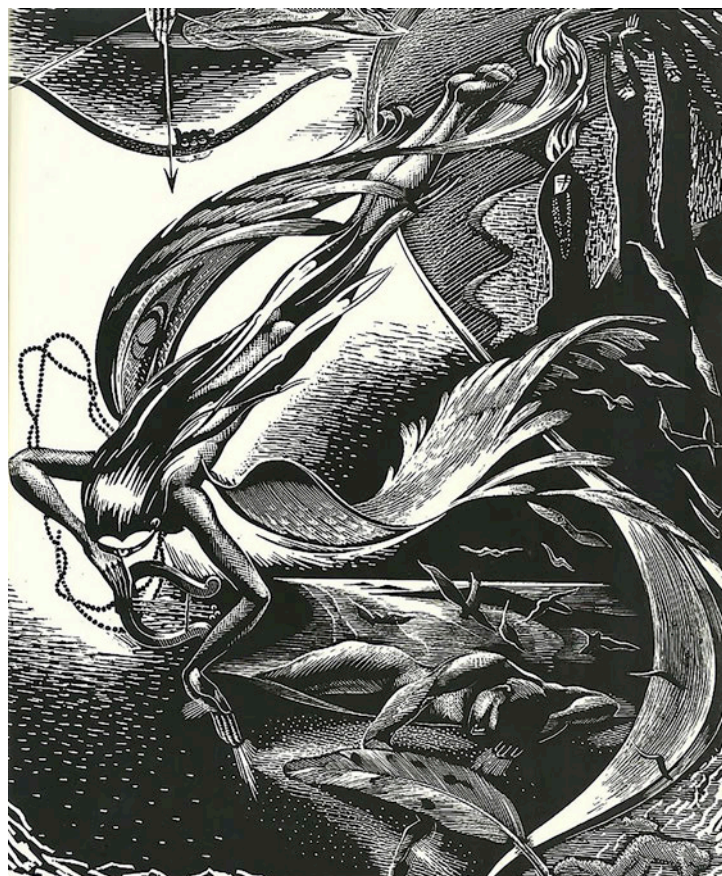
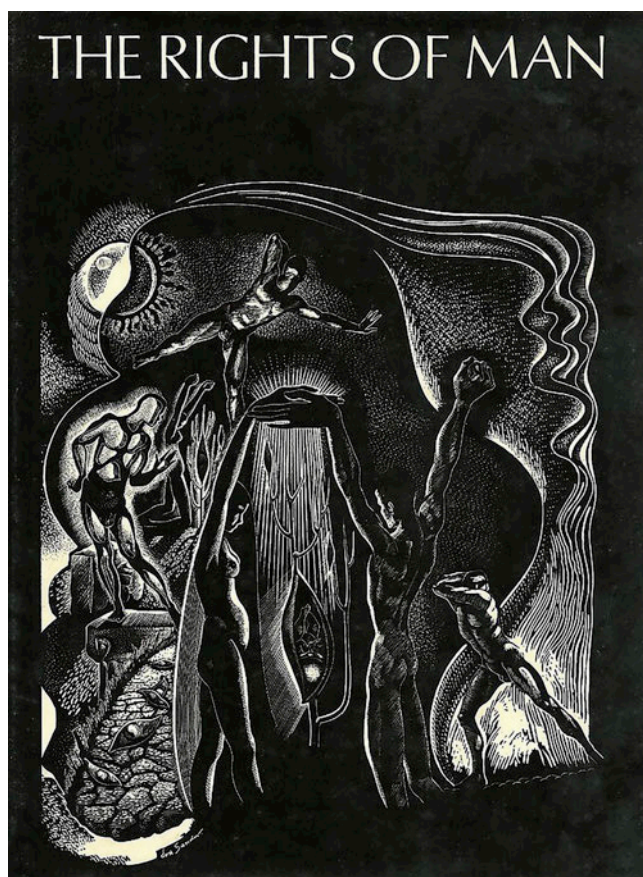
Jobbra: lásd a 3. képnél

1. kép.
Georgette Coty
az 1960-as években.
Forrás: Srí Aurobindó
Ásram, Pondicherry

Budapesten született 1922. december 8-án. Gyermek- és ifjúkori éveiről szinte semmit sem tudunk. Eredeti nevét sem ismerjük, csak valószínűsíthetjük, hogy Kuti Györgyinek hívták. Visszaemlékezéseiből annyi tudható, hogy az iskoláit Budapesten végezte. A Kelet iránti vágy már akkor megfogant benne. Szorgalmasan látogatta a Szépművészeti Múzeum, a Műcsarnok és a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Múzeum kiállításait. Az első keresetéből egy Buddha-szobrot vásárolt.

A boldog ifjúkort a náciizmus előretörése és uralomra jutása borította sötét árnyékba, mivel ő is az üldözöttek közé tartozott. A második világháború borzalmai mély nyomot hagytak a fiatal leány érzékeny lelkében. Szülei koncentrációs táborban pusztultak el, de ő és a nővére túlélte az üldöztetést. Soha nem tudta elfelejteni ezeket a szörnyű éveket. A háború emberi életekre és lelkekre gyakorolt nyomorító hatása együttérzést váltott ki benne szenvedő embertársai, az egész emberiség iránt.

A második világháború után lezárta, emlékezetéből is kitörölte életének ezt a szakaszát. Elhagyta meghurcoltatása színterét, 1947-ben férjével és hét hónapos fiával Ausztráliába vándorolt ki. Ott teljesen új életet kezdett, korábbi életének minden nyomát, minden dokumentumát eltüntette, a nevét Georgette Cotyra változtatta.

Az átélt háborús borzalmak után új hazájában érdeklődése az Egyesült Nemzetek Szervezete ideáljai felé fordult. Tíz évig önkéntes munkát végzett az Ausztrál ENSZ Társaságban. Sándor Éva grafikusművésszel tíz éven át dolgozott egy, az Emberi jogok egyetemes nyilatkozatát illusztráló műtárgyakból és az azokat magyarázó irodalmi szövegekből álló kiállítás előkészítésén. A kiállítás Sándor Évának a nyilatkozat 30 pontjához készített rajzaiból és Georgette Coty ezekhez kapcsolódó szövegeiből állt. 1966-ban körbejárta vele a világot, Ausztrália városain kívül Délkelet-Ázsiában, New Yorkban, Londonban, Genfben és egyéb ENSZ-központokban is bemutatták. A kiállítás tartalmát 1968-ban, Melbourne-ben a *The Rights of Man* (Emberi Jogok) címmel könyv alakban is megjelentették.

Attól kezdve több irodalmi művet, verseket és esszéket írt. Figyelme a pszichológia felé fordult, majd összehasonlító vallási és filozófiai tanulmányokat folytatott. Végül India nagy vallási és spirituális tanításai ejtették rabul. Művészi ambícióinak, írói próbálkozásainak, spiritualitásra hajló életszemléletének azonban az ausztráliai környezet nem kedvezett. A házassága is tönkrement. Elvált a férjétől, és egyedül nevelte a fiát.

Thaiföldi utazása során az ottani szerzetesektől kért útmutatást, hol tudna spirituális tanulmányokat folytatni. 1966-ban útnak is indult Indiába. Először több himáljai meditációs központot látogatott meg, majd

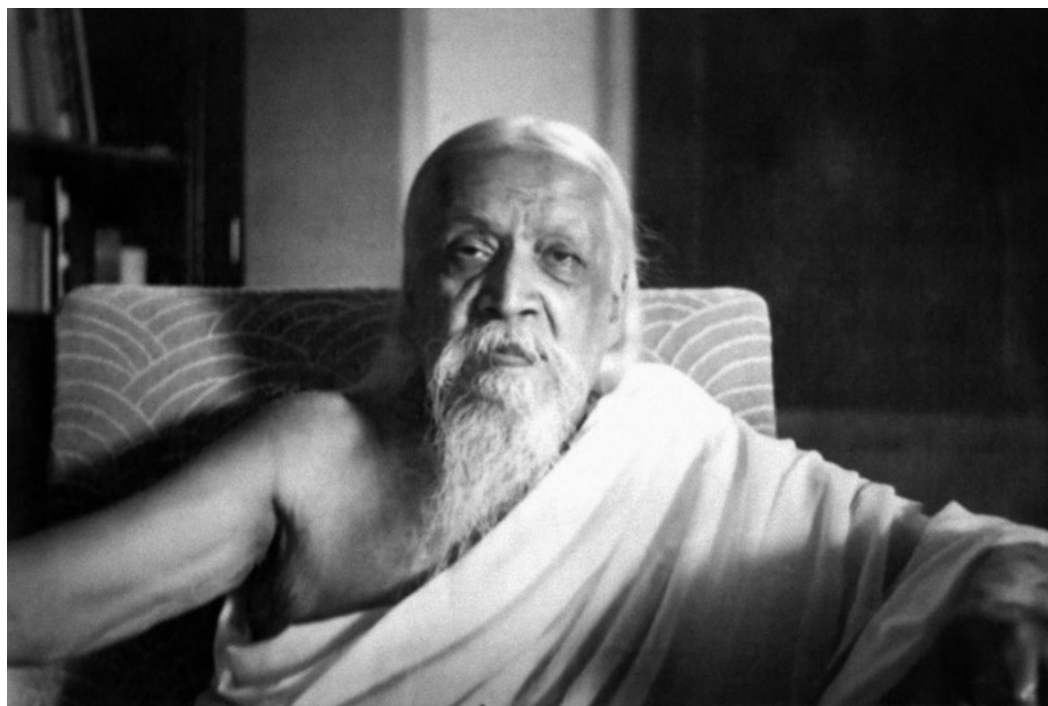
2. kép. Az *Emberi Jogok* című könyv borítója.

Forrás: Georgette Coty: *The Rights of Man*, Melbourne, 1968

3. kép. Sándor Éva illusztrációja az *Emberi Jogok* kiállításához.

Forrás: Georgette Coty: *The Rights of Man*, Melbourne, 1968

Dél-Indiában az Arunácsolát, a Ramána Mahárisi Ásramot. Ezek után egy barátja biztatására Pondicherrybe, az egykori francia gyarmatra utazott, amely akkorra már India részévé vált. Felkereste Srí Aurobindó 1926-ban alapított ásramját, amely igen nagy hatással volt rá. Pondicherry (hivatalos nevén Puduccseri), az India délkeleti részén fekvő tengerparti város, a 18. század elejétől 1954-ig francia gyarmat volt, a francia jelleget máig magán viseli. Itt alapította meg ásramját Srí Aurobindó Ghós (1872–1950), nagy hatású filozófus és spirituális vezető, amelyet társával, Mirra Alfassával (1878–1973) vezetett, akit az anyaistennő inkarnációjának tekintett, és az *Anyának* nevezett.

4. kép.
Srí Aurobindó Ghós.
Forrás: auroville.org

5. kép.
A Srí Aurobindó
Ásram
Pondicherryben.
Forrás:
a szerző felvétele

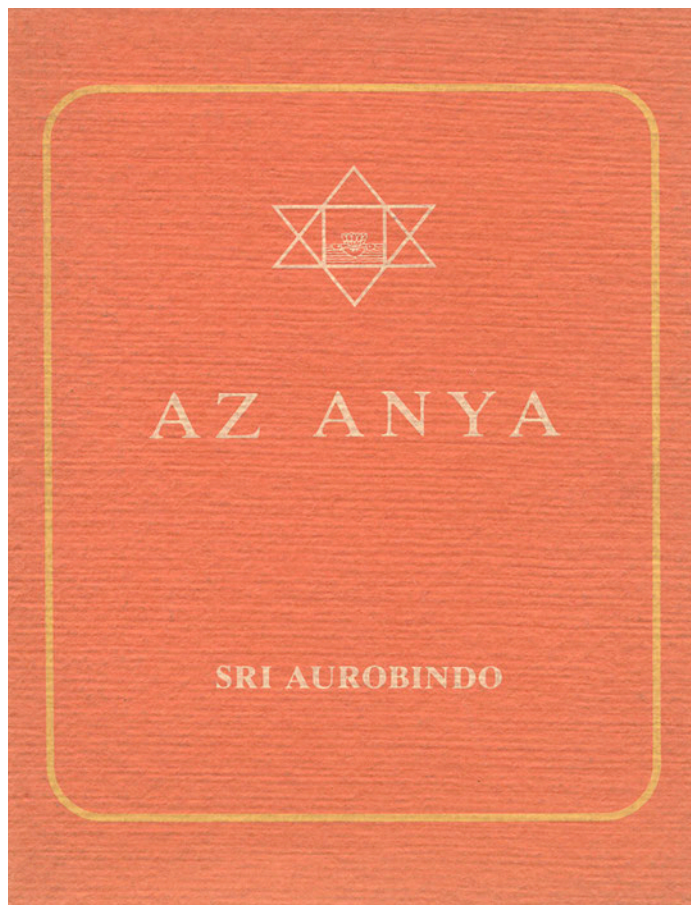

Georgette Coty 1971-ben elhatározta, hogy végleg feladja az ausztráliai életét, elbúcsúzott az akkor már nagykorú fiától, és végleg Pondicherrybe, a Srí Aurobindó Ásramba költözött. Amikor Pondicherrybe érkezett, Aurobindó már nem élt, az ásramot az Anya vezette. Az ő spirituális víziója alapján kezdték el megépíteni Pondicherrytől körülbelül 10 km-re északra az Auroville nevű kísérleti várost Roger Anger francia építész tervei szerint. Auroville meghirdetett célja Aurobindó örökségének, az emberiség egységének a megvalósítása a gyakorlatban, ahol férfiak és nők békében és harmóniában élhetnek egymással, felülemelkedve minden hitvalláson, politikán és nemzeti hovatartozáson.

Georgette Coty Indiában megtalálta a lelki békéjét és a nyugalomát. Ettől kezdve az idejét és az energiáját a Srí Aurobindó és az Anya által hirdetett eszmék terjesztésének szentelte. 1983-ban kis könyvecskét jelentetett meg magyar nyelven Srí Aurobindó életéről, és magyarra fordította a Mester Az Anya című munkáját.

Georgette Coty rendszeresen írt angol nyelvű esszéket és verseket az Aurobindó Ásram havonta megjelenő folyóiratába, a *Mother Indiába*. Verseit *Sing My Soul* (Énekelj, én lelkem) és *Child of My Soul* (Lelkem gyermeke) címmel rendezte ciklusokba. Válogatott versei és írásai *Sing My Soul* címmel 2001-ben láttak napvilágot. Szerepeltek továbbá a versei az *In Celebration* –

6. kép. A Mátrimandir Auroville központjában.
Forrás: a szerző felvétele

7. kép. Az Anya című könyv borítója. Forrás: wikimedia

8. kép. Georgette Coty az 1980-as években. Forrás: Srí Aurobindó Ásram, Pondicherry

9. kép. Georgette Coty 2001-ben. Forrás: Srí Aurobindó Ásram, Pondicherry

Women Poets of Pondicherry (Ünneplésben – Pondicherry női költői) című, 2003-ban megjelent, P. Rádzsá által szerkesztett kötetben is. Fő művének a *Christalis – A jövő éneke* című regényét tartotta, amely 2001-ben jelent meg. A regény Srí Aurobindó eszméit tükröző spirituális utópia, a lelkiségben eltöltött földi élet látomását tükrözi, amely révén elsősorban a fiataloknak szeretett volna vigasztaló és bizakodó perspektívát nyújtani. Irodalmi alkotó tevékenysége mellett képzőművészként is ismert volt. Rajzsorozatot készített az 1956-os forradalomról.

Pondicherryben nem csak önmagával békült meg, de immár szeretettel gondolt a hátrahagyott Magyarországra is. Kereste a magyarok társaságát, szerette a magyar kultúrát, és maga is aktívan hozzájárult a népszerűsítéséhez. A Navdarsan Filmtársaság Végrehajtó Bizottságának tagjaként is aktív szerepet játszott, és nagy érdemeket szerzett a magyar filmek bemutatásában Pondicherry filmrajongóinak.

Georgette Coty Pondicherryben hunyt el 2005. augusztus 7-én. Hagyatékának, felbecsülhetetlen szellemi értéket képviselő kéziratának, naplójegyzeteinek, vázlatának, rajzainak nyoma veszett. Csak remélhetjük, hogy nem semmisültek meg, hanem valahol lappangnak. Ami azonban megmaradt utána, az mindenképpen megérdemli a tiszteletünket. Egy olyan kutató szellem alkotásai, aki folyton kereste az igazságot, akinek kompromisszum nélküli idealizmusa nem naivitás volt, hanem bátor kiállás az elvei mellett.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ Ⓞ) CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

Lázár I. szerk. 2008. *Hungarian Explorers and Travellers in India*. New Delhi: HICC, Hungarian Geographical Museum, Himalayan Research and Cultural Foundation, 21–22.

Georgette Coty könyvei

Georgette Coty: *The Rights of Man. The Universal Declaration of Human Rights*. Illustrations by Eva Sandor and commentary by Georgette Coty, Melbourne, 1968.

Georgette Coty: *Sri Aurobindo 1872–1950, Életrajzi adatok*. Pondicherry, Sri Aurobindo Ashram Trust, 1983.

Georgette Coty (ford.): *Sri Aurobindo: Az Anya*. Pondicherry, Sri Aurobindo Ashram Trust, 1983.

Georgette Coty: *Sing My Soul – Selected Poems and Other Writings*. Pondicherry, 2001.

Georgette Coty: *Christalis. Saga of the Future*. Pondicherry, 2001.

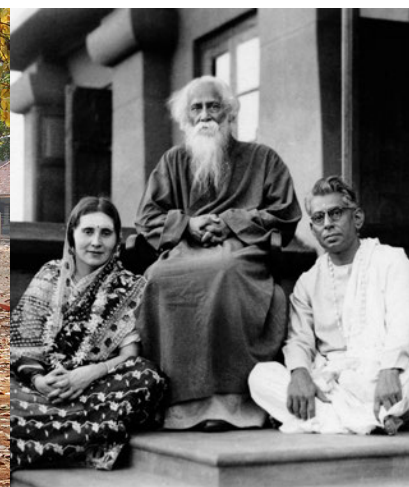
Életút

Ghós Eta (Boglár Etelka)

(1911–1963)

könyvtáros, a magyar irodalom fordítója

LÁZÁR IMRE

kulturális diplomata, India-kutató, info@orient-projekt.hu

Kivonat: Ghós Eta (Boglár Etelka) (1911–1963) Kánti Csandra Ghós neves bengáli költőhöz ment férjhez, és Rabindranáth Tagór közvetlen közelében élt Sántinikétanban. Sikeresen beilleszkedett új környezetébe, gyakorlatilag indiaivá vált. Férje halála után is Indiában maradt, könyvtárosként dolgozott Sántinikétanban. Elévülhetetlen érdeme, hogy az első volt, aki Rabindranáth Tagór magyar kapcsolatait kutatta, és ismereteinket a költő magyarországi tartózkodásáról fontos dokumentumokkal gazdagította.

Kulcskifejezések: Kánti Csandra Ghós, Rabindranáth Tagór, Sántinikétan

Hivatkozás: Lázár I. (2024). Ghós Eta (Boglár Etelka) (1911–1963), könyvtáros, a magyar irodalom fordítója. *Passages* 2: 95–103. <https://doi.org/10.59608/pas2024a007.00>

Kollázs képei:

Balra: lásd a 7. képnél

Középen: lásd a 6. képnél

Jobbra: lásd a 4. képnél

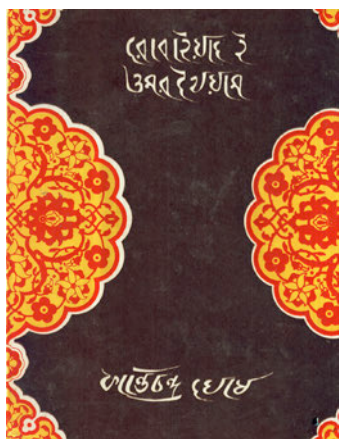
1. kép. A Pál utcai ház
Budapesten,
ahol Ghós Eta
a szüleivel lakott.
Forrás: a szerző
felvétele

Ghós Eta Weiss Etelka néven született 1911. február 19-én, Nagytétényben. Édesapja, Weiss Ferenc sváb, édesanyja, Zsufka Emília szlovák származású volt, mindketten pedagógusok. Apai nagyapja Nagytétényben volt kocsmáros, anyai nagyszülei Árva megyéből jöttek. Apjának köztisztviselőként magyarosítani kellett a nevét, ekkor vette fel a Boglár nevet. A házaspárnak három leánygyermek közül Etelka volt a középső. Akár csak a szülei, ő is a tanári pályát választotta.

A harmincas évek elején szülői segítséggel külföldre utazott, először Párizsban tanult a Sorbonne-on, majd Londonba ment. Ott ismerkedett meg Kánti Csandra Ghós (Kanti Chandra Ghosh) indiai költővel, aki sokat mesélt neki Indiáról. Ghós 1886-ban született Kalkuttában, huszonöt évvel volt idősebb Boglár Etelkánál. Amikor megismerkedtek, már elismert költő volt, jó hírnevet szerzett íróként és újságíróként is. A legnagyobb elismerést műfordítóként kapta Omár Khájjám és Háfiz költeményeinek bengáli nyelvre ültetéséért.

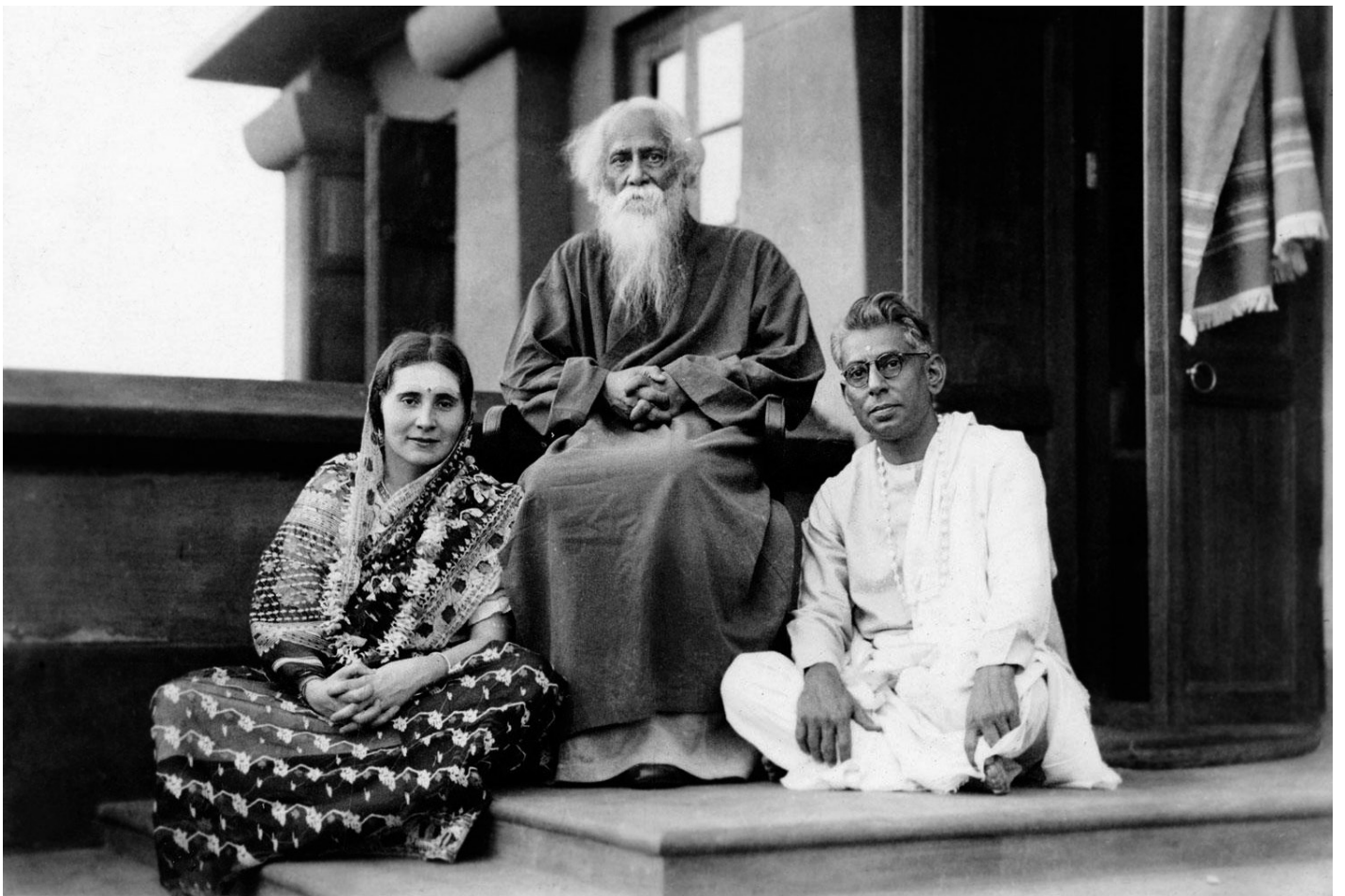
Rokonszenvesnek találták egymást, de a kapcsolatuk akkor néhány találkozásnál nem jutott tovább. Eta Olaszországba, Perugiába utazott, ahol újra találkoztak, majd az indiai férfi és a magyar lány között szerelem szövődött. Kánti Ghós levelet írt Eta szüleinek, és megkérte a lány kezét. A szülők tanácstalanok voltak, hogyan adják a lányukat egy idegen országba, egy idegen emberhez, akiről semmit sem tudtak. Amikor aztán Kánti Ghós megjelent Budapesten, és megismerték a rokonszenves férfit, az aggodalmuk hamar eloszlott. A bizalmuk csak tovább erősödött, amikor megtudták, hogy az indiai író lelki tanítómestere nem más, mint Rabindranáth Tagór (Rabindranath Tagore), akit a művelt olvasóközönség már nagyon jól ismert Magyarországon. Áldásukat adták a házasságra.

2. kép. Kánti Ghós Omár
Khájjám-fordítása

3. kép. (túloldalon fent)
Ghós Eta és férje Tagórral
és rokonokkal.
Forrás: A Keszthelyi
család archívuma

4. kép. (túloldalon lent)
Ghós Eta és férje
Rabindranáth Tagórral,
Sántinikétan, 1937.
Forrás: A Keszthelyi
család archívuma

5. kép. Látogatók Tagór palotájánál.
Forrás: Visva-Bhárati, Sántinikétan

Az esküvő 1937. március 28-án volt Sántinikétanban. Maga Rabindranáth Tagór is részt vett rajta. Eta, Indiába érkezése pillanatától teljesen azonosult az indiai társadalommal és kultúrával, amelybe beházasodott, és amelynek részévé vált. Szárit öltött, megtanulta a bengáli nyelvet, bengáli ételeket főzött, bengáli módon étkezett, és minden praktikus dologban bengáli hindu szokásokat követett. Örömmel végezte a *púdzsákat*, és énekelte a vallásos énekeket. A Sántinikétanba látogató magyarokat, vagy akikről megtudta, hogy részben magyar származásúak, kedvesen hívta, hogy lakjanak nála, és gulyást főzött nekik.

Tagórral nagyon szoros maradt a kapcsolatuk. A költő sokszor látta vendégül a házaspárt, élete végéig gyengéd szeretetet táplált irántuk. Eta, mivel a költő közvetlen közelében élt, napról napra megfigyelhette őt. Tagór azzal a feladattal bízta meg, hogy kalauzolja a Sántinikétanba látogató külföldi vendégeket, amelynek ő készséggel eleget is tett. A Tagór által alapított Visva-Bhárati Egyetem nyitott szellemű intézmény volt. A költőnek az volt a célja, hogy harmóniát teremtsen a keleti és a nyugati kultúra között. A hallgatóknak az indiai kultúra megismerésén túl a nyugati művészet és tudomány eredményeit is el kellett sajátítaniuk. Az egyetemen sok külföldi professzor is oktatott, köztük magyarok, mint Germanus Gyula orientalista és Fábri Károly régész-művészettörténész, de magyar művészek is éltek az egyetemen, például Sass Brunner Erzsébet és Brunner Erzsébet festőművészek.

A rövid sántinikétani tartózkodás után a házaspár Kalkuttában telepedt le. Kánti Csandra a *Bangijá Száhitja Parisad*, a Bengáli Irodalmi Társaság könyvtárosaként dolgozott, közben folytatta irodalmi tevékenységét, és újságírással is foglalkozott, tudósítója volt a Bengáli Törvényhozó Gyűlésnek. Sorra jelentek meg a könyvei, elbeszélései, cikkei.

Tagór 1941-ben elhunyt. A Ghós házaspár minden bizonnyal a költő akaratát teljesítette, amikor a Tagór halálát követő évben, 1942-ben Sántinikétanba költöztek, és ott házat építettek. Ghós a Visva-Bhárati professzora lett, bengáli nyelvű lapot szerkesztett, míg Eta, betartva Tagórnak tett ígéretét, mindenben segítette a Sántinikétanba érkező külföldieket.

Alig tizenkét évig éltek boldog házasságban, amikor Kánti Ghós 1949. május 17-én Kalimpongban, egy himáljai nyaralás közben hirtelen elhunyt. Eta a férje halála után is Sántinikétanban maradt. Ugyanakkor továbbra is ragaszkodott a hindu szokásokhoz, akárcsak férje életében. Először az ősi hagyomány szerint ő is fehér özvegyi ruhát öltött, levetette ékszereit, nem evett húst többé, és zarándokútra indult. Híven őrizte elhunyt férje emlékét, megemlékezést is tartott róla az Indiai P.E.N. Clubban, amelynek Kánti Ghós a tagja volt.

Hosszú idő kellett ahhoz, hogy Ghós Eta kiheverje a nagy csapást, férje elvesztését. Tudta, csak úgy sikerülhet túltennie magát a gyászon, ha elfoglaltságot talál magának, a munkába temetkezik. A fehér ruha után ismét tarka szarít öltött, és dolgozni kezdett az egyetem könyvtárában. Minden téren próbálta hasznossá tenni magát. Bengálból, angoltól fordí-

6. kép. Hallgatók a Sántinikétani ligetben.
Forrás: Visva-Bhárati, Sántinikétan

tott a múzeumnak, és híven a Tagórnak tett ígéretéhez, továbbra is segítette munkájukban a külföldről érkező tudósokat, kutatókat. Ő lett a külföldi diákok tanácsadója, barátja, az egyetemen csak a *Nemzetközi Anya* néven szólították. Egyetemi munkája mellett fogadott lányai nevelését, kiházasítását tartotta a legfontosabb feladatának. Az addig magányos asszony visszatért régi barátai körébe is, akik szeretettel fogadták vissza.

Az egyetemnek tett szolgálatai mellett úgy érezte, hogy a magyar kultúra indiai megismertetése érdekében is tennie kell valamit. Így talált rá élethivatására, a magyar–indiai kapcsolatok szolgálatára. Elkezdte fordítani a magyar irodalmat angol, hindi és bengáli nyelvekre. Lefordította például Gárdonyi Géza több novelláját, köztük a *Két állat* és a *Büntárgyalás* címűeket, ezek a *Shantiniketan Quarterly*ben, valamint az *Indian Quarterly*ben, a Száhitja Akadémia (Sahitya Akademi) indiai irodalmi folyóiratában jelentek meg. Lefordította Mécs László *A királyfi három bánata* és *A szegény ember kertecskéje* című verseit is.

Magyarországra azonban egy további évtizedig nem tért vissza. Nyilvánvalóan visszatartotta a politikai helyzet, de anyagi lehetőségei is sokáig késleltették az utazást. Először 1959-ben látogatott haza. Régi vágya teljesült, hogy Budapesten újra láthatta idős szüleit.

Ekkor azonban már más célt is maga elé tűzött. Indiában megkezdődtek az előkészületek Rabindranáth Tagór születése két év múlva, 1961-ben esedékes centenáriumának a megünneplésére. Sántinikétan már ekkor a nagy esemény lázában égett, és az előkészítő bizottság tagjai megkérték őt, kutasson fel Magyarországon minden olyan adatot, amely a költő 1926-os magyarországi látogatásával kapcsolatban még fellelhető. Nagy lelkesedéssel vetette bele magát a munkába. Ebben a tekintetben valóban úttörő feladatot végzett.

Ghós Eta elévülhetetlen érdeme, hogy első volt, aki Rabindranáth Tagór magyar kapcsolatait kutatta, és ismereteinket a Nobel-díjas bengáli költő magyarországi tartózkodásáról fontos dokumentumokkal gazdagította. Még Sántinikétanban összegyűjtötte Mahalánobísné asszony, Tagór titkárnője leveleit. Az indiai hölgy a költő kíséretének tagja volt a magyarországi látogatásakor, és naponta írt az eseményekről apjának, amelyek alapján meglehetősen pontos képet alkothatunk az akkor zajlott eseményekről. Ghós Eta ezeket a bengáli nyelvű leveleket magyarra fordította, és ezzel elérhetővé tette őket a magyarországi kutatók számára is. Ugyancsak ő fordította magyarra azt a verset, amelyet Tagór írt Balatonfüreden abból az alkalomból, amikor fát ültetett:

„Oh fám, ha nem leszek többé a földön,
az új tavasz zöldellő lombjai
Susogják el a vándornak:
A költő szeretett, míg élt.”

Az egzotikus Keletre elszármazott magyar asszonyra a hazai sajtó is felfigyelt. A *Magyar Nemzet* 1959. augusztus 9-ei számában terjedelmes cikkben írt róla. 1961-ben, a Tagór-centenáriumi évében Ghós Eta újra Magyarországra utazott. Ezúttal az indiai kormánytól kapott ösztöndíjat, hogy részt vegyen Rabindranáth Tagór centenáriumi ünnepségein Magyarországon. Most is a szüleinél lakott a Pál utcában, de közben tovább gyűjtötte az ada-

7. kép. Ghós Eta
1961-ben.
Forrás: A Keszthelyi
család archívuma

tokat Tagór magyarországi látogatásáról. Ez alatt a második magyarországi látogatása alatt számos előadást tartott Indiáról és Rabindranáth Tagóról a Magyar Rádióban, a TIT-ben, valamint több iskolában. Ezeken az előadásokon hindu szokás szerint illatos füstölőt gyújtott Tagór arcképe előtt, majd lótuszülésben leült az oda készített szőnyegre, bengáli nyelven elénekelt Tagór egyik versét, és csak ez után kezdte el az előadást hibátlan magyar nyelven.

Az *Esti Hírlap* ugyanezen év októberében arról is beszámolt, hogy Ghós Eta ellátogatott a VIII. kerületi Tanács Dankó utcai szociális foglalkoztató üzemébe, és mesélt a hindu asszonyokról, gondjaikról, szokásaikról. Budapest után országjárásra indult. Szoros kapcsolatban volt Baktay Ervin indológussal is, aki rendszeresen meglátogatta. Magyarországon is száriban, saruban járt, *bindít* helyezett a homlokára, indiai szőttes tarisznyát hordott. Lemezekről indiai zenét hallgatott, elvégezte a kötelező hindu vallási rítusokat, füstölővel áldozott a házi oltáron.

Ghós Etának sajnos nem adatott meg, hogy kutatásainak eredményét publikálja, ebben egyre súlyosbodó betegsége megakadályozta. Amikor visszatért Indiába, már csak egy rövid írásra maradt ereje, hogy a Tagór magyarországi látogatásával kapcsolatos legfontosabb adatokat összefoglalja. Az őt követő kutatókra maradt a feladat, hogy Ghós Eta eredményeire építve egyre pontosabb képet rajzoljanak Tagór magyar kapcsolatairól.

Ötvenegy évesen, 1962-ben, immár súlyos betegen még egyszer hazatért, hogy megrendült egészségét gyógykezeltesse. Akkor még ő sem gondolta, hogy ez a hazatérés végleges lesz. Barátai, tisztelői sokan meglátogatták a betegágyánál. Betegségén azonban a hazai orvostudomány sem tudott segíteni: hosszú szenvedés után, 1963. október 14-én, ötvenkét éves korában Budapesten elhunyt. Csekélyke vagyonát a Visva-Bhárati Egyetemre hagyta.

1963. november 9-én búcsúztatták a rákoskeresztúri temetőben. A gyászszertartáson megjelentek az Indiai Nagykövetség képviselői is. Ghós Eta magnetofonszalagról, saját hangján búcsúzott el a szeretteitől, Tagór gyönyörű versciklusának, a *Gítándzsalinak*, azaz Áldozati énekeknek egyik darabját szavalta el. Személyes jóbarátja, Szendrei-Karper László gitárművész Ghós Eta egyik kedvenc Bach-művét játszotta el a fehér urna előtt. Hamvait a budapesti Indiai Nagykövetség segítségével Indiába szállították, ahol az ősi indiai rítusok szerint a szent folyóba, a Gangeszbe szórták.

„Fáradhatatlan, nagy kultúrájú harcosa volt a magyar-indiai kapcsolatoknak” – mondta róla búcsúztatójában Sántilál Vithalbhái Patél, India nagykövete. Ghós Eta úgy vált indiaivá, hogy közben minden ízében magyar is maradt. Ez a kettős kötődés, a mindkét ország, mindkét kultúra

8. kép. Ghós Eta a Magyar Rádió stúdiójában, 1961.
Forrás: A Keszthelyi család archívuma

iránt érzett olthatatlan szerelem volt a forrása annak az ellenállhatatlan kisugárzásnak, amellyel Magyarországon Indiának, Indiában Magyarországnak szerzett megannyi elkötelezett hívet.

A családra vonatkozó adatokat a szerző Keszthelyi Imre, Ghós Eta unoka-öccse szíves közlése alapján ismerteti.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (©(i)(s)(=) CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

- Bethlenfalvy, G. 1980. *India in Hungarian Learning and Literature*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers.
- Lipták G. 1961. Rabindranath Tagore Balatonfüreden. In: Lipták, G., Somogyi, M. (szerk.): *Rabindranath Tagore*. Veszprém: Hazafias Népfront.
- Lázár I. szerk. 2008. *Hungarian Explorers and Travellers in India*. New Delhi: HICC, Hungarian Geographical Museum, Himalayan Research and Cultural Foundation.
- Bangha I. 2011. *Jöttem a Gangesz partjairól: Bengáli kultúra és magyar irodalom*. Budapest: L'Harmattan.

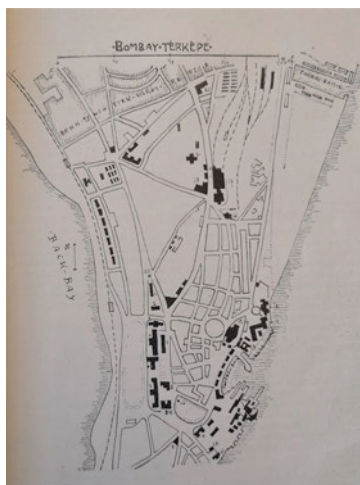
Életút

Kertész Károly Róbert

(1876–1951)

építész

BALDAVÁRI ESZTER

művészettörténész, főosztályvezető Adattár, Könyvtár, MNM KK – Iparművészeti Múzeum,
eszter.baldavari@gmail.com

Kivonat: A 20. század elején a magyar építészek körében is egyre népszerűbb vállalkozássá vált a keleti tájak megismerésére indított utazás. Amíg mások – például Medgyaszay István – egyetlen országba, Indiába látogatott el, addig Kertész Károly Róbert világ körüli útra ment friss házas emberként. Hazaérkezve 1906-ban megjelent *Képek Ázsia Keletéről – Pillanatfelvételek egy világ körüli sétáról* címmel megjelent könyvében betekintést nyújt a keleti országok mindennapi életébe és építészetébe.

Kulcskifejezések: építészet, sztúpa, dagoba, Ceylon, India, utazás

Hivatkozás: Baldavári, E. (2024). Kertész Károly Róbert (1876–1951). *Passages* 2: 105–114.

<https://doi.org/10.59608/pas2024a008.00>

Kollázs képei:

Balra: Mumbai városának térképe 1904 körül.

Forrás: Kertész Károly Róbert: *Képek Ázsia Keletéről – Pillanatfelvételek egy világgörülű sétáról.* Budapest, 1906

Középen: Kertész

K. Róbert portréja. Ismeretlen fotós, Györgyi Dénes-hagyaték, 1929.

Forrás: MÉM MDK. Ltsz. 2011.02.42.1

Jobbra: a mumbai

főpályaudvar homlokzata napjainkban.

Fotó: Baldavári Eszter, 2020

Kertész Károly Róbert építész (1876. június 9., Budapest – 1951. augusztus 28., Budapest) a bajor Friedbergből származó Gärtner nyomdászcsalád sarja, édesapja Kertész Tódor ismert játék- és sportszerkereskedő volt Budapesten. Kertész K. Róbert 1898-ban szerzett oklevelet a József Műegyetemen, ahol 1900 és 1908 között az ókori építészet tanszéken volt tanársegéd Czigler Győző mellett. 1904-ben részt vett a kelet-ázsiai¹ és a bécsi vadászati kiállítás rendezésében.²

Amikor Kós Károly és a Fiatalok erdélyi népművészeti gyűjtőútra indultak, ő Sváb Gyulával az Alföldön kereste a magyar népi építészet gyökereit. 1908-ban a Mérnök és Építész Egylet Hollán-díját és Czigler-plakettjét nyerte el, majd a Bécsi Építészeti Világkongresszus elnökének választották.³ Ugyanebben az évben, mint műszaki főtanácsos a Kultuszminisztérium építési osztályának vezetője lett, 1922 és 1934 között pedig kultuszminisztérium művészeti osztályának államtitkára volt.⁴

1916-ban IV. Károly király koronázásának művészi munkáiért felelt, mint a művészeti bizottság előadója. A Margitsziget rendezési pályázatán első díjat nyert a pályaterve, az 1903. évi monzai kiállításon Milánó város ezüstérmét kapta meg. Olyan tervpályázatok elbírálásában vett részt, mint az Erzsébet királyné számára kiírt szoborpályázat, a kassai Rákóczi-epitáfium, a miskolci vagy a székesfehérvári városszabályozási pályázatok.

Nevéhez fűződik a héjjasfalvi honvédemlék és a Buday László utca (egykor Tudor utca) 5/a szám alatti Kertész Árpádné számára épült villa is. 1903-ban épült a kaposvári városháza, amelyet Kopeczek Györggyel közösen tervezett. Sváb Gyulával közös tervei alapján épült 1923-ban a gödöllői premontrei gimnázium, a mai Szent István Egyetem főépülete. A Svábbal való együttműködés után Weichinger Károllyal dolgozott együtt: első díjjal jutalmazták közös tervüket a budapesti Városmegye (Fórum) pályázatán, és közös alkotásuk a lőrinci erőmű lakótelepének rendezési terve és középületei is.

1931-ben Kertész Károly Róbert tervei szerint épült meg a Napraforgó utcai lakótelep 9. szám alatti háza, a Kozma Lajos által tervezett 6. és 8. szám alatti ikerházzal szemben.

Kertész számos szakmai szervezet tagja volt: a Műemlékek Országos Bizottságának elnökhelyettese, a Mérnök- és Építész-Egylet alelnöke, az Országos Képzőművészeti Tanács elnöke, valamint a Turáni Társaság művészeti szakosztályának az előadója. 1934-ben mint államtitkár vonult nyugalomba, munkásságát Corvin-koszorúval jutalmazták. A sportban és a sportirodalomban is fontos szerepet töltött be: 1927-ben a Nemzeti Hajós Egyletnek volt az elnöke.

Magángyűjteményéből kb. egytucatnyi építészeti témájú könyv és makett gazdagítja a Hopp Ferenc Ázsiai Múzeum gyűjteményét, amelyek 1958-ban fia révén kerültek a múzeumba.

1 Cholnoky 1904.

2 Kertész K. Róbert a magyar művészetek ügyeinek vezetője, 1922.

3 Szentmiklóssy 1930: 745.

4 Kenyeres 1967.

Kertész K. Róbert Ázsiában

Tanulmányútjai során bejárta Európát, Amerikát és a Távol-Keletet, 1904-ben a Vallás- és Közoktatásügyi, valamint a Kereskedelmi Minisztérium támogatásával Kelet-Ázsiában építészeti tanulmányutat tett, amelynek eredményeként látott napvilágot a *Képek Ázsia Keletéről – Pillanatfelvételek egy világ körüli sétáról* című kötet 1906-ban. Az ázsiai élményeken kívül történelmi adalékokkal is szolgált, megírta például Tiencsin felosztásának a történetét, valamint az ottani majd 1 km² kiterjedésű osztrák–magyar területet is megemlítette. A kínai építészetet pedig így jellemezte: „Szembeszökő az a tökély és készség, melyet eme kínai építészetben oly ritkán egymagában alkalmazott kőanyag megdolgozása itt mutat. Különösen a domborművek leheletszerű árnyékhatásra számított finomsága megragadó. Másrészt a négy kapu, teljesen hű másolatai a faszerkezettel bíró hasonló kapuknak, azt mutatja, hogy a kőnek megfelelő szerkezet.”

Távol-keleti útjáról hazatérve 1904-ben kiállítást szervezett további hat magyar világjáró bevonásával a Nemzeti Múzeumban, köztük voltak Komor Siegfried és Kuhn Artúr műtárgykereskedők is.⁵

Srí Lanka és India Kertész Károly Róbert szemével

Az építész és felesége 1903 karácsonyán indultak Budapestről, és hajón tették meg az út nagy részét. Első ázsiai állomásuk Colombo városa volt, az akkori Ceylon szigetén. A leírásokból nem derül ki, hogy itt mennyit időztek pontosan, de Colombón kívül Kandyba is ellátogattak, ahol a Queens Hotelben szálltak meg. Kertészt elsősorban a szingaléz építészet érdekelte: Anuradhapura romjairól számos felmérési rajzot készített a dagobákról és az azokhoz tartozó oltárokról és palotákról.

Elhagyva Ceylont, a colombói kikötőből indulva Indiában az egykori Tuticorin (ma Thootukudi) tamilföldi városban kötöttek ki, ahonnan egy rövid dél-indiai körutat tettek Madura, Trichinopoly és Tanjore meglátogatásával. Ezután Bombaybe utaztak, ahonnan a gudzsaráti Ahmedabadba és a radzsasztáni Dzsaiपुरba látogattak. Innen Delhibe, majd Gwaliorba, Varanasziba, Kalkuttába és Dardzsilingbe is ellátogattak, ahol felkeresték Körösi Csoma Sándor sírját is. Az itt 1904 júniusában megfogalmazott gondolatait „Dardzsilingi levél” címmel, a *Vasárnapi Újság* adta közre: „A magyar ember első útja Darzsilingben a kegyelet útja, mely Körösi Csorna Sándor sírjához vezet. [...] Áhítat fogja el az embert ebben a templomi magasztos csendben és elbűvölve a látományszerű képtől, csak nézzük szótlanul, míg az lassan, szinte észrevétlenül ismét eltűnik szemeink elől.”⁶

A világ körüli útról hazatérve a szingaléz építészet szakszerű bemutatásán dolgozott az építész, az összegyűjtött forrásokból és felmérési rajzok segítségével megírta a *Ceylon építészete* című tanulmányt, amelyet 1906. március 20-án adott elő a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet mű- és középítési szakosztályának ülésén. A korabeli szakirodalom külföldi publikációi sem kerültek el figyelmét, William Knighton, Henry W. Cave és Alastair Mackenzie Ferguson tanulmányaira többször is hivatkozott a dagobák le-

5 Keleti ázsiai kiállítás, 1904: 1421.

6 Kertész 1904.

1. kép. (túloldalon)

Az anuradhapurai ruanwelli dagoba felmérési rajza.

Forrás: Kertész Károly Róbert: *Ceylon építészete, Magyar Mérnök- és Építész Egylet Lapjai, 1906, XL/II., 41–61*

2. kép. (túloldalon)

„A világ egynéhány magasabb épülete összehasonlítva az anuradhapurai Abayagiriya dagobával.”

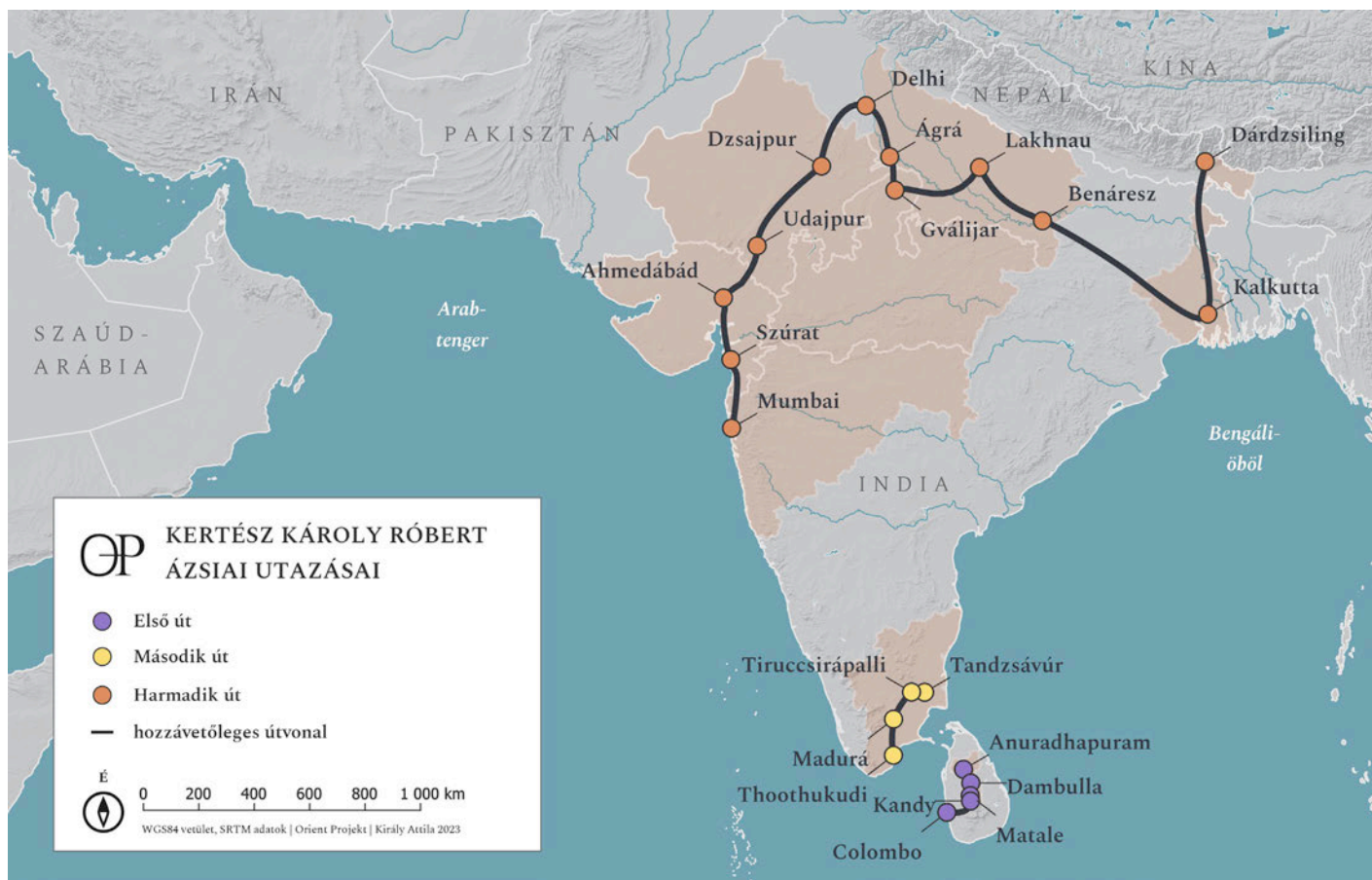
Forrás: Kertész Károly Róbert: *Ceylon építészete, Magyar Mérnök- és Építész Egylet Lapjai, 1906, XL/II., 41–61*

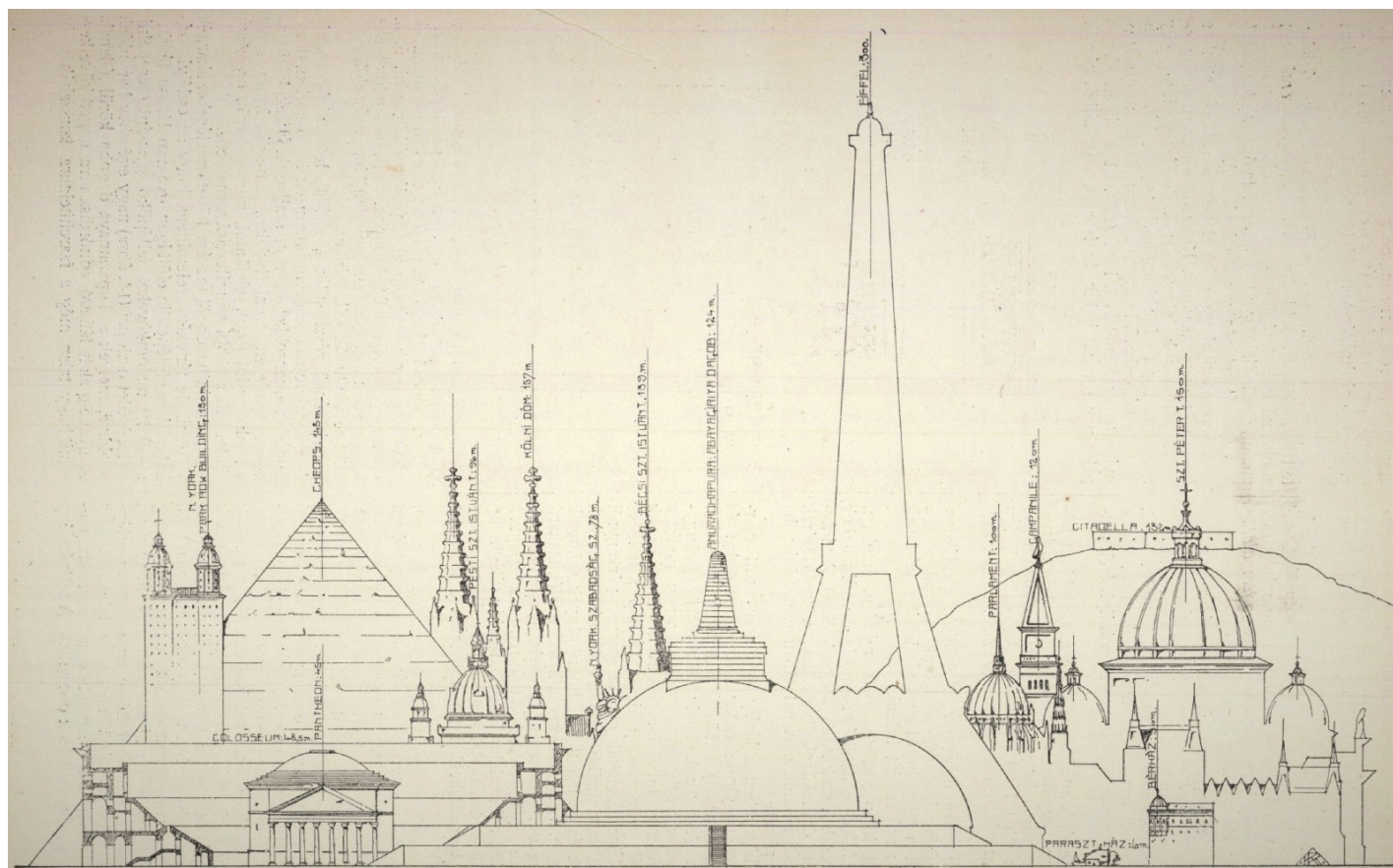
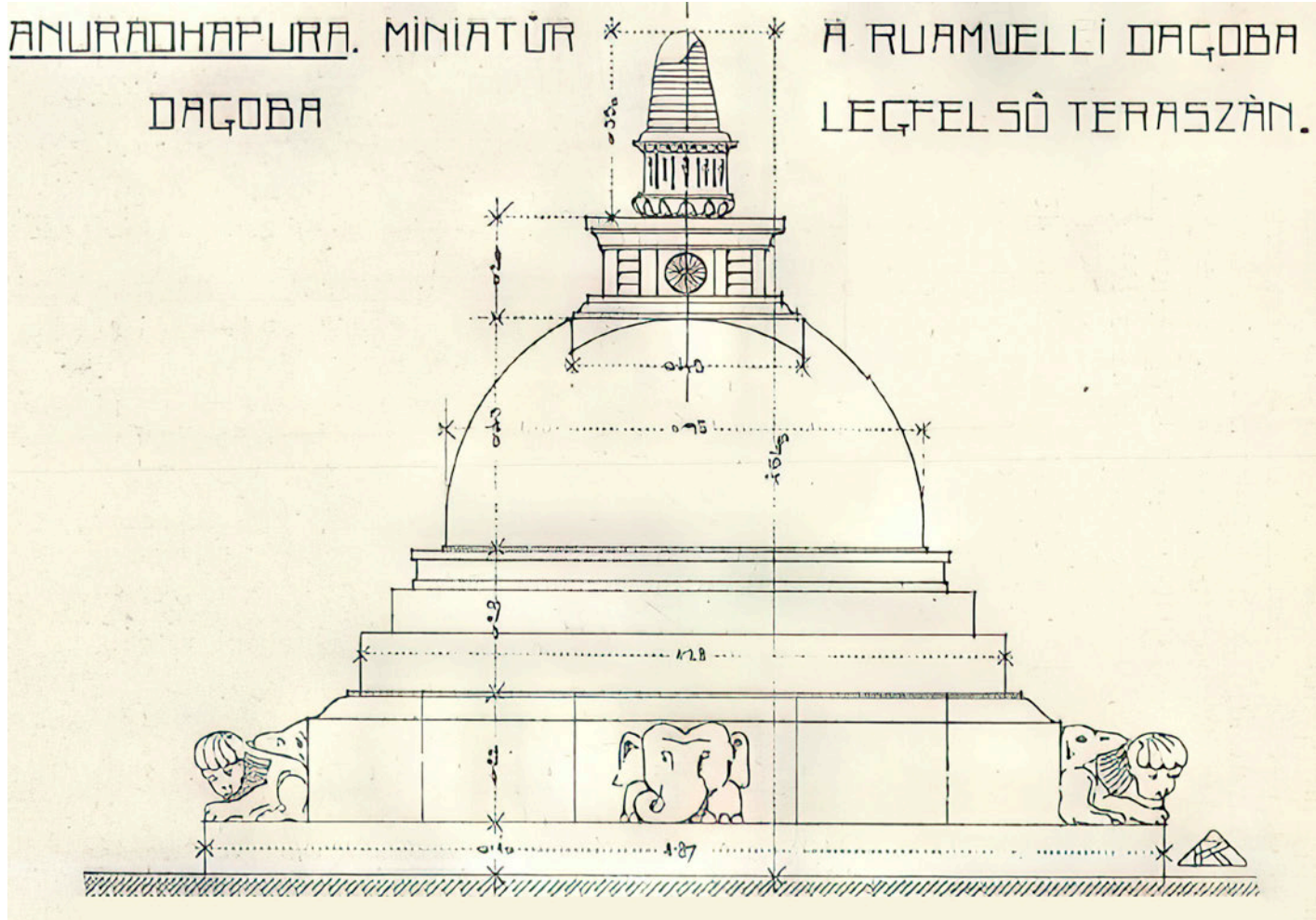
írásánál. Kertész K. Róbert tanulmánya Xantus János 1877-ben „Néhány hét Ceylon szigetén” címmel a *Budapesti Szemlé*ben több részletben közreadott feljegyzését is alapul vehette, a többször idézett szingaléz őseposz, a *Mahavamsza* Xantusnál is többször előkerül. Mindkét szerző az elsőként George Turnour által angolra fordított 1837-ben Londonban kiadott szöveget használhatta fel.

Kertész Károly Róbert az egyes épületekkel kapcsolatos észrevételei előtt a ceyloni buddhista építészet két épülettípusát írja le a következőképpen: „A dagoba és sztúpa alapalakja a félgömb, mely néha hengeres alépítményen, esetleg még teraszokon is áll. A félgömb tömör építmény, mely a vízből felszálló légbuborék alakjára emlékeztet, melyhez a »nagy felvilágosított« leggyakrabban hasonlította a mulandó emberi életet.”

Anuradhapura romjainál a Buddha jobb állkapcsát őrző Tuparamaya dagoba teraszain koncentrikusan négy sorban elhelyezett oszlopokkal kapcsolatban William Knighton és Alastair Mackenzie Ferguson feltételezéseit cáfolva Kertész szerint az oszlopok elhelyezéséből és a méretüknek csökkenéséből arra lehet következtetni, hogy szilárd fatetőzetet és cseréptetőt hordozott.

A ruanwelli dagoba közelében fekvő palota romjaival kapcsolatban az oszlopcsarnokhoz vezető lépcső előtt fekvő, félkör alakú úgynevezett „holdkő” keltette fel figyelmét, amelyet a székely lakóházak előlépcsője előtti félkör alakú fellépőként használt malomkövekhez hasonlított. A kolostorok kerítésénél a faragott sztélék életfamtívumát a székely kapuk zábéfájához érezte hasonlónak.

3. kép. A tuparamayai dagoba oszlopairól készített felmérési rajz.

Forrás: Kertész Károly Róbert: *Ceylon építészete, Magyar Mérnök- és Építész Egylet Lapjai*, 1906, XL/II., 41–61

4. kép. (túldoldalon)

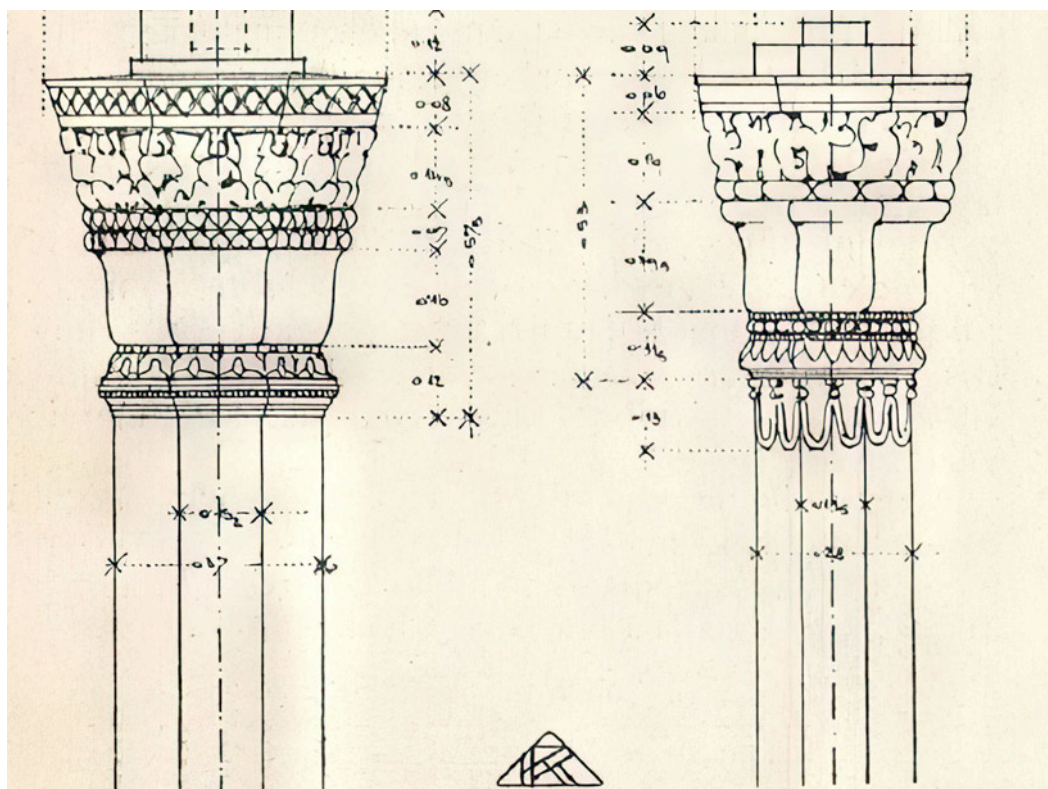
A ruanwelli dagoba főoltárának felmérési rajza.

Forrás: Kertész Károly Róbert: *Ceylon építészete, Magyar Mérnök- és Építész Egylet Lapjai*, 1906, XL/II., 41–61

5. kép. (túldoldalon)

A ruanwelli dagoba oszlopairól készített felmérési rajz.

Forrás: Kertész Károly Róbert: *Ceylon építészete, Magyar Mérnök- és Építész Egylet Lapjai*, 1906, XL/II., 41–61

Gondolatainak zárásként a szingaléz építészetben tapasztalt jelenséget a hazai építészeti törekvésekkel kötötte össze: „Röviden, iparkodjunk megismerni az őseredetet, a fejlődés minden stádiumát, a vele járó külső körülményekkel együtt, mert így és csak így, beható művészettörténeti tanulmányok útján biztosíthatjuk magunknak azt a tudást, mely kell, hogy párosuljon a nemzeti művészi inspirációval, invencióval, ha valóban el akarjuk érni a kitűzött fennkölt célt vagy legalább annak megközelítését, a magyar nemzeti építészeti stílus kialakulását.”

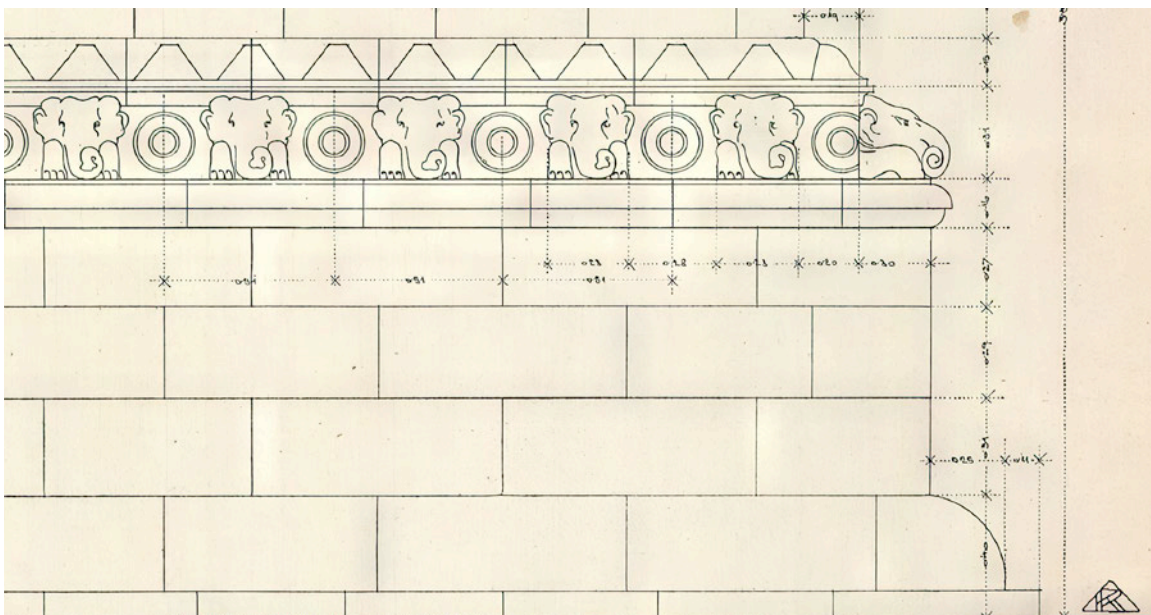
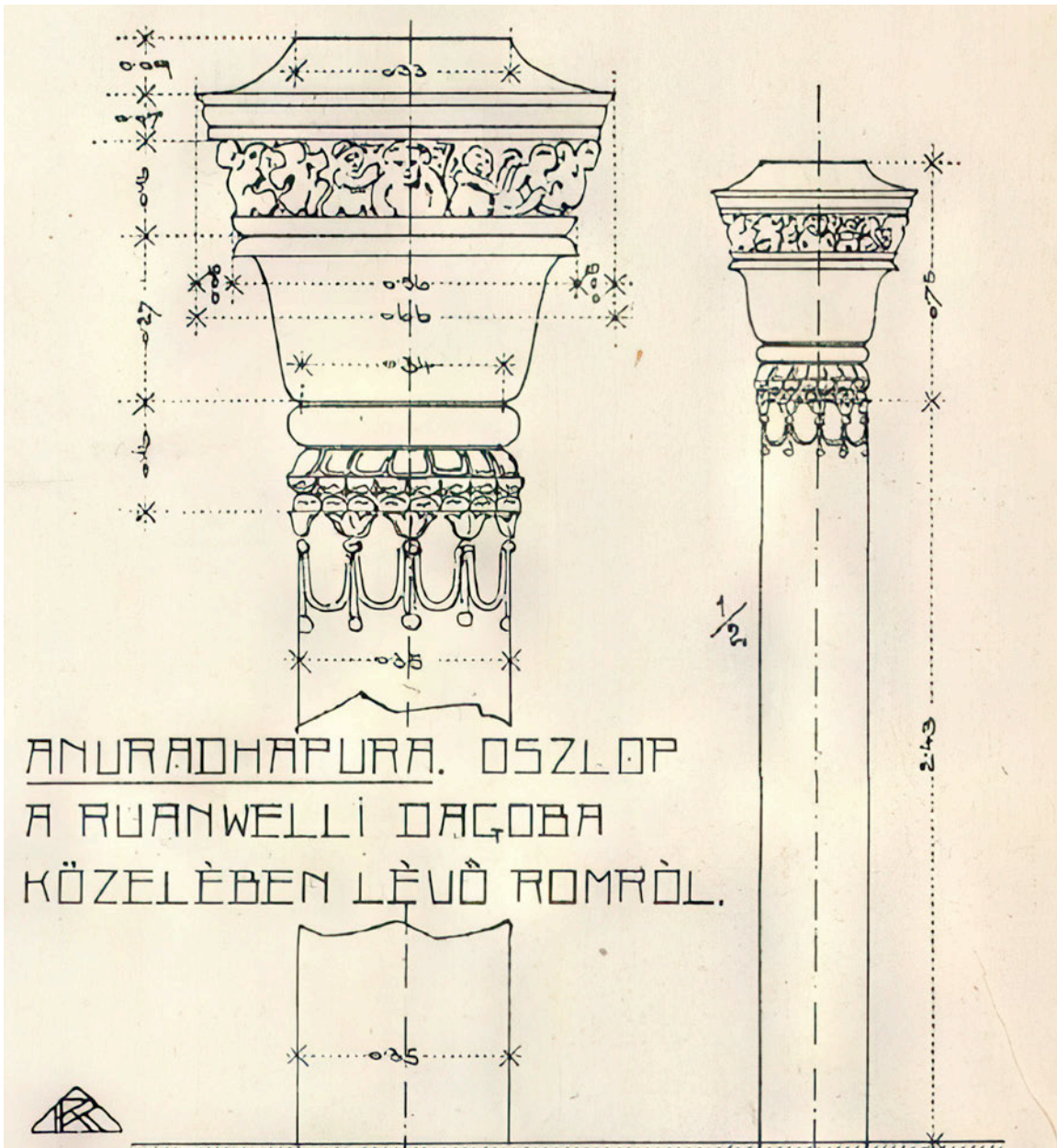
Kertész K. Róbert 1907-ben nyomtatásban is megjelent, *Ceylon építészete* című munkáját Hollán-díjjal jutalmazta a Magyar Mérnök- és Építész-Egylet. Az egylet közleményében megjelent tanulmány a Hopp Ferenc Ázsiai Múzeumban is megtalálható, a szerző dedikálta Hopp Ferencnek 1908. március 21-én őszinte tisztelete jeléül. Kertész később ismereteit a Kelet-Ázsia építőművészete című tárgykör magántanáraként a Magyar Királyi József Nádor Műegyetemen is kamatoztatta, 1918-ban habilitált kelet-ázsiai építőművészet tárgykörből.

Ázsiához fűződő kapcsolatáról így írt könyvében: „A szülő anyaföld-rész, Ázsia vissza-visszasírja magának gyermekeit. Él a vonzódás, a lelkek mélyén a Kelet felé. Úgy gondolunk reá, mint a gyermekkori szép tündérmesékre.”

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

- Baldavári E. 2022. Magyar építészek Dél-Ázsiában és közvetítőszerepük a magyar építészetben. *Modern Geográfia. A Pécsi Tudományegyetem Földrajzi és Földtudományi Intézetének szakmai folyóirata* 17(2): 141–156. <https://doi.org/10.15170/MG.2022.17.02.09>
- Baldavári E. szerk. 2024. *Keletelt sorsok: magyar építészek Ázsiában*. Budapest: Műcsarnok.
- Cholnoky J. 1904. Ázsiai kiállítás a múzeumban. *Földrajzi Közlemények* 32(8): 381–383.
- Cholnoky J. 1906. Kertész K. Róbert: Ceylon építésze. *Földrajzi Közlemények* 34: 405.
- Gerle J., Kovács A., Makovecz I. 1990. *A századforduló magyar építésze*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Keletázsiai kiállítás 1904. *Tolnai Világlap* 4: 1421.
- Kenyeres Á. szerk. 1967. *Magyar Életrajzi Lexikon* 1. kötet. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kertész K. R. 1904. Dardzsilingi levél. *Vasárnapi Újság* 51(28): 482–483.
- Kertész K. R. 1905. Hátsó-Indiából. In: Hankó V. (szerk.): *Universum: tanulmányok, felfedezések, utazások, vadászkalandok, természetcsodák, hasznos tudnivalók; természettudományok, a földrajz és az egészségtan köréből való olvasmányok. Évkönyv a család és ifjúság számára*. Budapest: Lampel R. Könyvkereskedése, 234–248.
- Kertész K. R. 1906. Ceylon építésze. *Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 40: 41–61.
- Kertész K. R. 1906. *Képek Ázsia Keletéről. Pillanatfelvételek egy világszerű sé-tárról*. Budapest: „Pátria” Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részv.-Társ.
- Kertész K. Róbert a magyar művészetek ügyeinek vezetője 1922. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 56: 34–35.
- Szentmiklóssy G. szerk. 1930. *A magyar feltámadás lexikona, 1919–1930*. Budapest: Magyar Feltámadás Lexikona Kiadása.
- Xántus J. 1877. Néhány hét Ceylon szigetén. *Budapesti Szemle* 13(25–26): 127–151.

6. kép. Régi királyi palota mianmari Mandalayban. Forrás: Kertész Károly Róbert: Hátsó Indiából. *Universum*, Budapest, 1905, 234–248

Válogatás a BME Építészettörténeti és Műemléki Tanszék
Könyvtárának Kertész K. Róbert-gyűjteményéből

7. kép. Monkey Bridge, Koshu, Japán. Jelzet: 903036

9. kép. Négy ülő japán nőalak. Jelzet: 903010

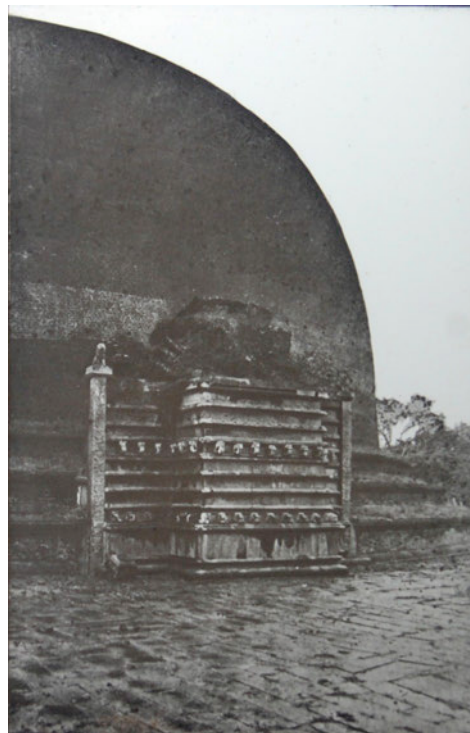
8. kép. Portré, Japán. Jelzet: 903001

10. kép. Nigatsu-do, Todai-ji templom, Nara, Japán. Jelzet: 903011

11. kép. Grafika női alakokkal. Jelzet: 903024

13. kép. Épületrészlet. Jelzet: 903026

12. kép. Idős pár portréja. Jelzet: 903052

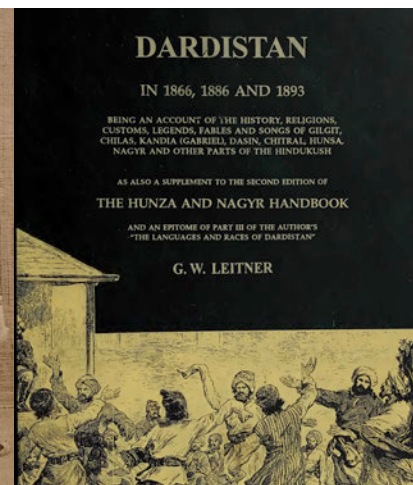
Életút

Leitner Gottlieb Vilmos (Gottlieb Wilhelm Leitner)

(1840–1899)

orientalista

LÁZÁR IMRE

kulturális diplomata, India-kutató, info@orient-projekt.hu

Kivonat: Leitner Gottlieb Vilmos (1840–1899) alapítója és első igazgatója volt a láhóri Government College-nak. Fontos szerepet játszott az Oriental College létrehozásában is és abban, hogy ezeket az intézményeket 1882-ben sikerült egyetemi rangra emelni, és ezzel megszületett a mai napig fennálló Pandzsábi Egyetem. Emellett még számos iskolát, irodalmi egyesületet, közkönyvtárat és tudományos folyóiratot is alapított. Antropológiai kutatásai során ellátogatott Kasmírba, Ladákba és Dardisztánba. Phuktalban meglátogatta a kolostort, ahol Csoma tibeti nyelvet tanult. Ő volt az első, aki felfigyelt Gandhára művészetére, és használta a „görög-indiai művészet” kifejezést.

Kulcskifejezések: Government College, Oriental College, Pandzsábi Egyetem, Dardisztán, Gandhára

Hivatkozás: Lázár I. (2024). Leitner Gottlieb Vilmos (Gottlieb Wilhelm Leitner), (1840–1899) orientalista. *Passages* 2: 115–129. <https://doi.org/10.59608/pas2024a009.00>

Kollázs képei:

Balra: Leitner 21 évesen, a londoni King's College professzoraként, 1861.
Forrás: *The Strand Magazine* 7 (January to June 1894)

Középen: lásd a 9. képnél

Jobbra: a *Dardistan* 1866-os, 1886-os és 1893-as új kiadása

1. kép. Tolmács
a krími háború idején,
15 évesen, 1855.
Forrás: *The Strand*
Magazine 7
(január–június, 1894)

Leitner Gottlieb Vilmos sokoldalú ember volt, kutató, nyelvész, orientalista tudós, egyetemi tanár, a láhóri egyetem alapítója, a Magyar Tudományos Akadémia kültagja. Ezen kívül irodalmár, szerkesztő, utazó, felfedező, régiséggyűjtő – egy igazi reneszánsz polihisztor.

1840. október 14-én, Pesten született, zsidó családban. Még fiatal gyermek volt, amikor apja, Leopold Saphir, aki gyapjúkereskedő volt, meghalt. Édesanyja, Marie Henriette Herzberg ez után Johann Moritz Leitnerhez ment feleségül, aki nevére vette Gottliebét és nővérét, Elisabethet. Nevelőapja orvos volt, aki a judaizmusból áttért a keresztény hitre. Az 1848–49-es magyar forradalom és szabadságharc bukásával a család arra kényszerült, hogy elhagyja az országot, és Törökországba vándoroljon. Bursában, majd Konstantinápolyban telepedtek le. Leitner mostohaapja először katonorvos volt, majd egy, a zsidók körében a kereszténységét népszerűsítő londoni társaság orvos-misszionáriusként alkalmazta. Gottlieb multikulturális oktatásban részesült, amely döntő hatással volt élete hátralévő részére, érdeklődésére és tudományos karrierjére. Számos, különböző felekezeti iskolában tanult. Először alighanem egy missziós iskolába küldték, de öröme, görög, német iskolába is járt, majd egy török Korán-iskolában tanult. Később Málta szigetén, egy vallettai protestáns angol középiskolában folytatta tanulmányait. Ezek az iskolák lehetővé tette számára, hogy megtanulja a régió nyelveit, könnyen mozogjon a kultúrák között, és tisztelje a más vallásúak hitét. Leitner már gyerekkorában rendkívüli nyelvézérővel tett tanúbizonyságot. A német, angol, francia, olasz, görög és perzsa mellett folyékonyan beszélt törökül és arabul, kívülről tudta a Korán jelentős részét.

Tizenöt éves volt, amikor 1855-ben kitört a krími háború. Abban az évben versenyvizsgát hirdettek meg tolmácsposztra a krími Brit Biztonsághoz, amelyet Leitner sikeresen elnyert. Első osztályú tolmáccsá nevezték ki a hadsereghez, ezredesi ranggal. A háború utolsó nyolc hónapját 1855–1856-ban Szevasztopol alatt töltötte. Amikor a krími háború véget ért, visszatért Törökországba, és Bursában befejezte iszlám teológiai tanulmányait. A muszlimok között tett utazásai során felvette az Abdur Rasíd Szajjáh nevet.

1858-ban Angliába ment, és sikeresen felvételizett a londoni King's College-ba. Tizenkilenc évesen kinevezték az arab, a török és az újjörög nyelv oktatójává, majd három évvel később, 1861-ben, J. J. S. Perowne tiszteletes utódja lett az arab és az iszlám jogtudomány professzoraként. A College tiszteletbeli tagjává is választották. Professzori ideje alatt több könyvet publikált, nagyrészt iszlám témákról és Törökországról, köztük egy bevezetőt az arab nyelv filozófiai nyelvtanába, amelyet később angolra és urdúra is lefordítottak. 1862-ben a németországi Freiburgi Egyetem B/I.A és PhD fokozatot adományozott neki, és még ugyanabban az évben a King's College keleti tudományok karának dékánja lett. 1864-ben a londoni Antropológiai Társaság tagjává, az ugyancsak londoni székhelyű Német Tudomány- és Művészpártoló Egyesület pedig tiszteletbeli tagjának és elnökének választotta. Ekkorra már állítólag mintegy ötven nyelvet ismert meg, amelyek közül sokat folyékonyan beszélt.

Az 1864-es év nagy változást hozott Leitner életében. Brit Indiában, Láhór városában megalakult a Government College. A Pandzsábi Kor-

2. kép. A 26 éves Leitner dardisztáni kutatásai alatt, helyi öltözetben, 1866. Forrás: The Strand Magazine 7 (január–június, 1894)

mányzóság meghirdette az újonnan létrehozott felsőoktatási intézmény igazgatói posztját. Leitner, aki mindig törekedett arra, hogy újabb és újabb nyelveket és országokat ismerjen meg, jelentkezett, és elnyerte az állást.

A pandzsábi Láhór már korábban is fontos szerepet játszott a magyar-indiai kulturális kapcsolatok alakításában. A szikh uralkodók udvarában magyar orvos és festő működött, majd az ottani felsőoktatás megszervezésében és magában az oktatásban is nagy érdemeket szereztek a magyar tudósok. Közülük az úttörő munkát Leitner végezte.

Leitner életének legjelentősebb szakasza kétségtelenül pandzsábi tartózkodása volt. Összesen huszonkét évet (1864–1886) töltött Láhórban, hatalmas szolgálatot téve Pandzsáb oktatási és kulturális felemelése érdekében. Mielőtt Leitner Láhórba érkezett, csak három egyetem volt Indiában: Kalkuttában, Madrászban és Bombayben. A nagy távolság ellenére Pandzsáb tartomány oktatási szempontból a Kalkuttai Egyetem alá tartozott. Leitner folyamatosan küzdött azért, hogy Pandzsábnak külön egyeteme legyen. Törekvésében Sir Donald Friell McLeod, a tartomány akkori kormányzója, Sir Lepal Griffen és sok más pandzsábi vezető személyében aktív támogatókra talált. 1868. március 12-én egy láhóri nyilvános ülésen határozatot fogadtak el a pandzsábi egyetem létrehozásáról.

Leitner kitartó erőfeszítéseinek köszönhetően 1869. december 8-án megalakult a Punjab University College, amelynek 1870 és 1886 között ő volt az igazgatója. Bár ez az intézmény formálisan még nem rendelkezett egyetemi ranggal, gyakorlatilag Északnyugat-India központi egyetemének minden funkcióját ellátta. A Punjab University College keretében jött létre az Oriental College, amelynek létrehozásában Leitner szintén fontos szerepet játszott. Ebben az intézményben arab és perzsa nyelvet, valamint néhány indiai nyelvet, például szanszkritot és hindit oktattak.

Ezeket az intézményeket végül 1882. október 14-én emelték egyetemi rangra, és ezzel megszületett a mai napig fennálló Pandzsábi Egyetem, amelynek Leitner lett az első adminisztratív vezetője (registrar). Méltán tekinthetjük őt az egyetem megalapítójának.

Ebben az időszakban született Leitner egyik legfontosabb tudományos műve, *Az iszlám története* című urdú nyelvű kétkötetes munkája, amelyet 1871-ben és 1876-ban adtak ki. 1869–1872 körül iskolafelügyelőként is dolgozott, sok eredményt ért el az oktatás színvonalának a javításában. Könyvet is írt a pandzsábi oktatási rendszerről és az urdú nyelvről.

Leitner, intézményszervezői és oktatói tevékenysége mellett, az indiai szubkontinens kulturái tanulmányozásának szentelte életét. 1866-ban az angol kormány antropológiai és nyelvészeti kutatásokkal bízta meg. Felkereste az északnyugati határon található régiókat, Kasmírt, Ladákhót és Dardisztánt. Ez utóbbi, Kabul, Badakhsán és Kasmír közötti területeknek ő adta a Dardisztán nevet. Ezeknek az utazásoknak fontos lingvisztikai eredménye volt, hogy felfedezett tizenegy, a szanszkrittal rokon dard nyelvet. Fáradságos, időnként életveszélyes útjain rengeteg politikai, etnológiai és filológiai információt gyűjtött, amelyeket háromkötetes *The Races and Languages of Dardistan* (Dardisztán népei és nyelvei) (Láhór, 1867–1871) című könyvében és számos más, Dardisztánról szóló írásában tett közzé. Leírta a felfedezett nyelvek nyelvtanát, összeállította szójegyzéküket. Az egyik ak-

3. kép. (túldoldalon)

Leitner Láhórban, 1870-es évek. Forrás: *A Writings of Dr. Leitner: Islam, education, Dardistan, politics and culture of Northern areas* c. könyv, Láhór, 2002

4. kép. (túldoldalon)

Leitner, a Government College igazgatója, 1870-es évek. Forrás: *A The Languages and Races of Dardistan* c. könyv, Lahore, 1877

5. kép. (túldoldalon)

A Government College, Láhór. Forrás: *The British Library Board Photo*

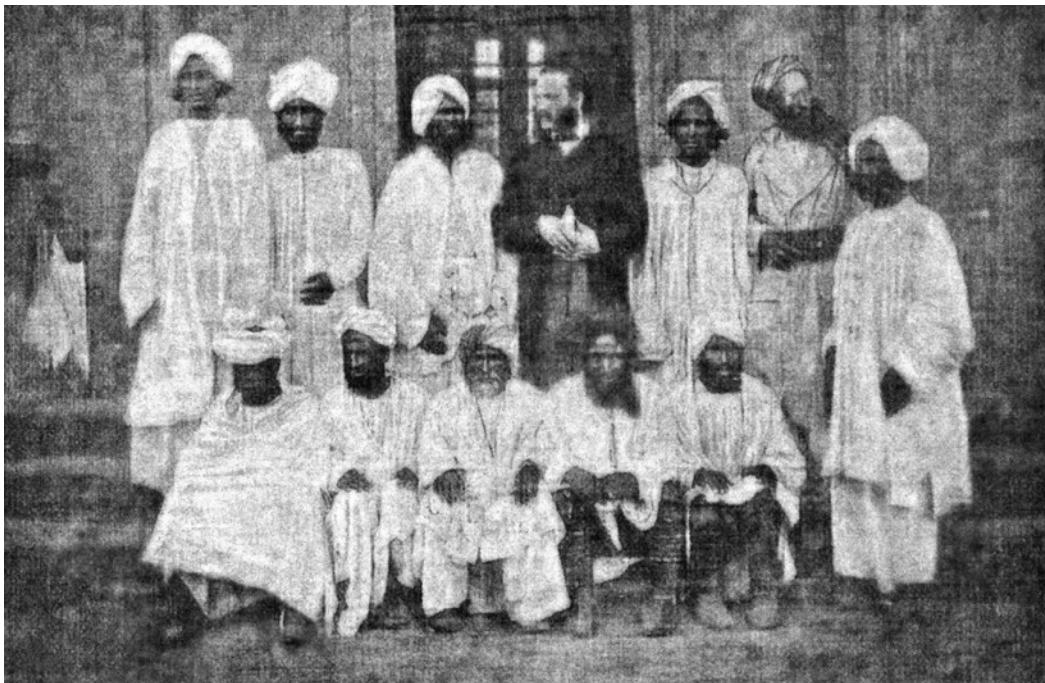

6. kép. Leitner Bukhara Maulvi álöltözeten, 1866. Forrás: *A Dardistan in 1866, 1886 and 1893* c. könyv, Oriental University Institute, Woking, 1893

7. kép. Tánc Gilgitben. Leitner a háttérből figyel.
Forrás: A *The Languages and Races of Dardistan* c. könyv, Lahore, 1877

8. kép. Leitner dárdok körében. Forrás: A *Dardistan in 1866, 1886 and 1893* c. könyv, Oriental University Institute, Woking, 1893

9. kép. Dárdok és közép-ázsiaiak csoportja Leitnerrel.
Forrás: *A The Languages and Races of Dardistan* c. könyv, Lahore, 1877

kor fölfedezett népcsoportról feltételezte, hogy Nagy Sándor által letelepített makedónok leszármazottai.

Leitner az első magyar volt, aki 1866-ban a Ladákban található Phuktalban eljutott abba a kolostorba, ahol Kőrösi Csoma Sándor lakott, és tibeti nyelvet tanult. Személyesen is megtapasztalta, hogy az ottani nép és a szerzetesek még akkor is szeretettel és megbecsüléssel emlegették a „csilingi dásza”, vagyis az „európai tanítvány” nevét. Amikor megtudták, hogy Leitner Csoma honfitársa, őt is a legnagyobb rokonszenvenben részesítették.

Leitnert sok Közép-Ázsiát járó kutató kereste fel, akiknek mindig szívesen segített. Amikor a Franciaországban élő magyar Ujfalvy Károly és felesége, Bourdon Mária 1881-ben felfedező expedícióra indult a Nyugat-Himálajába, Simlában találkozott Leitnerrel, aki értékes tanácsokkal látta el őket.

Kutatói munkássága mellett számos szervezet életre hívását kezdeményezte. Ezek közül talán a legfigyelemreméltóbb az 1865-ben megalapított *Andzsuman-i-Pandzsáb* irodalmi társaság, amelynek fő célkitűzése az volt, hogy előmozdítsa a keleti nyelvek és kultúra megismerését, irodalmi és tudományos érdeklődésre számot tartó hasznos ismereteket terjesszen helyi nyelveken, illetve szabad diskurzust folytasson különböző társadalmi és politikai témákról. Több arab, perzsa, urdú és angol nyelvű folyóiratot és újságot is alapított. Kiadványai forradalmasították a szubkontinens irodalmi életét és publicisztikáját. Ő volt többek között az *Asiatic Quarterly Review* folyóirat és az *Indian Public Opinion and Panjab Times* napilap alapító szerkesztője (az utóbbi társszerkesztője Rudyard Kipling volt).

1869-ben szabadsága alatt bejárta Európát, ekkor a Royal Asiatic Society, az angol nyelvészeti és néprajzi társaság is tagjává választotta. 1871-ben Ferenc Józseftől megkapta a Vaskorona rendet és a vele járó lovagi címet.

Miután visszatért Indiába, újabb kutatóútra indult. A Juszufzai körzet és Szvát közötti határvidéken régészeti ásatásokat végzett, amelynek eredményeként görög–buddhista régiségeket talált. Ez a környék volt Gandhára korai buddhista civilizációjának fő központja. Ezekről a leletekről Leitner azt feltételezte, hogy azokból a hellén vagy részben hellén királyságokból származnak, amelyeket a Nagy Sándor által odatelepített makedónok leszármazottai hoztak létre. Az ott talált szobrok az indiai és a görög művészet kapcsolatáról tanúskodtak. A görög művészet buddhizmusra gyakorolt hatása vezetett a „görög–buddhista” művészet kialakulásához, amely sokáig virágzott. Leitner volt az első, aki felismerte Gandhára művészetének fontosságát, és használta a „görög–indiai művészet” kifejezést.

Az 1870-es években többször visszatért Európába. Keleti régiségekből álló jelentős gyűjteményét az 1873-as bécsi világkiállításon mutatta be nagy sikerrel, és a Magyar Nemzeti Múzeumnak is küldött belőlük néhány darabot. Ugyanebben az évben részt vett a Nemzetközi Orientalista Kongresszus bécsi ülésén, és megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia kültagjának. 1878-ban Firenzében mutatták be Leitner főleg gandháriai szobrokból álló gyűjteményét, a 4. Nemzetközi Orientalista Kongresszus alkalmából. Az 1870-es évek végén a Heidelbergi Egyetemen is oktatott, és dolgozott az osztrák, a porosz és a brit kormány megbízásából.

10. kép. Leitner gyűjteménye gandháriai művészeti tárgyakból. Forrás: A The Languages and Races of Dardistan c. könyv, Lahore, 1877

An important photograph of part of Leitner's original 'wandering collection' of Gandharan art, on display at an exhibition, with simple hand-written labels.

11. kép. Leitner, a Pandzsábi Egyetem registrarja.
Forrás: *The International Dr. G.W. Leitner Trail*

Leitner végül 1886-ban vonult nyugdíjba az indiai közszolgálatból. Amikor 1887-ben visszatért Angliába, elhatározta, hogy egy központot hoz létre a keleti nyelvek, kultúra és történelem tanulmányozására. Megszerezte a wokingi Királyi Drámai Főiskola üresen álló épületét, és ott megalapította az Egyetemi Keleti Intézetet (University Oriental Institute), amely a láhóri Pandzsábi Egyetemhez tartozott. Az intézetben a főbb indiai nyelveket és irodalmakat oktatták, és platformot biztosítottak a vallások közötti párbeszéd számára. Az intézet része volt egy múzeum, ahol a Leitner által összegyűjtött régiségeket, nyelvi, néprajzi és történelmi anyagokat mutatták be. Az intézet fennmaradása teljesen Leitner anyagi támogatásán múlt, ezért nem is élte túl alapítóját. Gandhári szoborgyűjteményét halála után a Berlieni Múzeumnak adták el, és jelenleg a berlini Ázsiai Művészeti Múzeumban található. Az intézet épületének szomszédságában 1889-ben Bhópál uralkodójának adományából mecsetet építettek az ott tanuló muszlim diákok számára. Ez Anglia legrégebbi mecsete, amely a mai napig működik.

12. kép. Leitner portréja, 1894.
Forrás: *The Strand Magazine* 7 (január–június, 1894)

Leitner 58 évesen 1899. március 22-én, Bonnban halt meg. Sírja Woking közelében, a brookwoodi temetőben található. Sírkövére egy arab közmondás: „Al-Ilmu Khayram Min al-Maal” (A tudás jobb, mint a gazdagság) van felvésvé. Az iszlamábádi magyar nagykövetség szorgalmazására 2015-ben Láhórbán, a Pandzsábi Egyetem Bukhari előadótermében emléktáblát avattak a tiszteletére.

Leitner egész élete a keleti nyelvek és kultúra megismertetése érdekében folytatott misszió volt. Őszinte érdeklődést és tiszteletet mutatott az indiai szubkontinens kulturális hagyományai, nyelvei és történelme iránt, és ezt az érdeklődést kívánta továbbadni sokoldalú és rendkívül hatékony oktatásszervezői és intézményalapítói munkásságában. Életművének nemzetközi hatása és elismertsége alapján a legkiválóbb magyar származású orientalisták között tarthatjuk számon.

Gottlieb Leitner, † am 22. März.

13. kép. Leitner portréja röviddel halála előtt, 1899.
Forrás: Wikipedia

14. kép. Leitner sírja a brookwoodi temetőben. Forrás: Wikipedia

15. kép. Mecset Wokingban. Forrás: <https://www.baytalfann.com/>

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

Akadémiai Értesítő 1873. 145, 168.

Akadémiai Értesítő 1874. 107.

Baktay E. 1984. *Kőrösi Csoma Sándor*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.

Balázs D. szerk. 1993. *Magyar Utazók Lexikona*. Budapest: Panoráma.

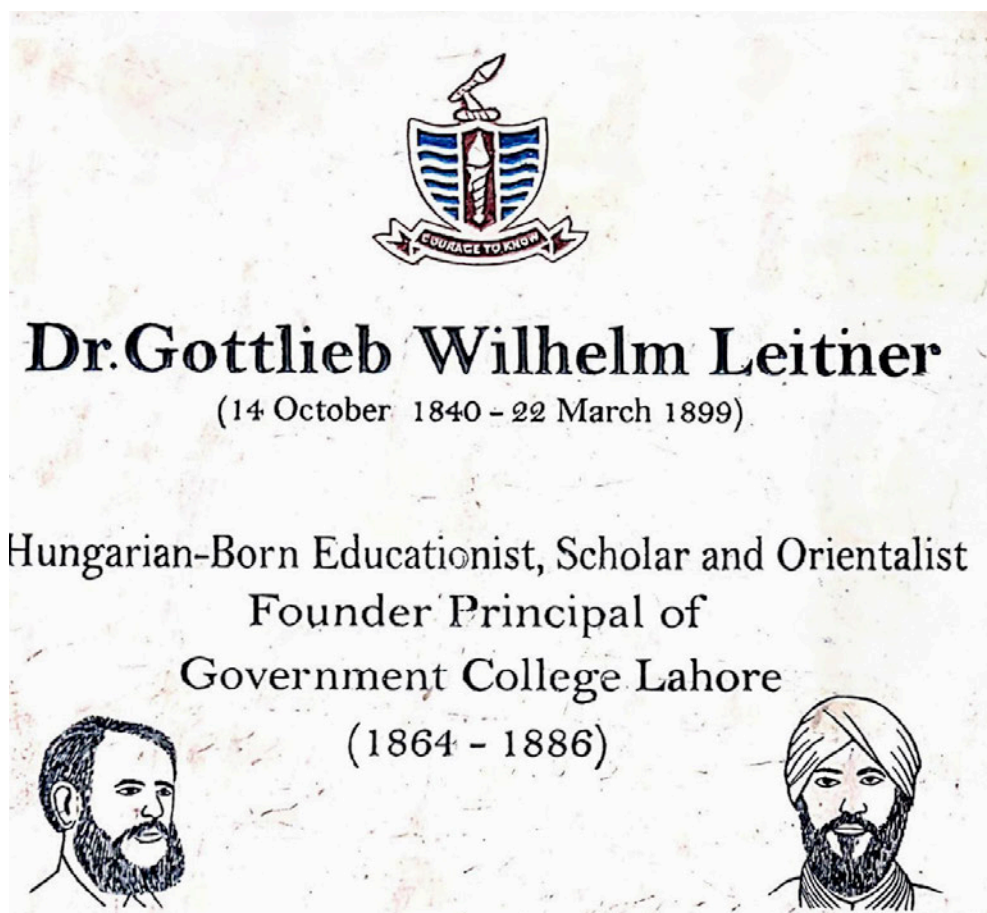
Buckland, C. E. 1905. *Dictionary of Indian Biography*. [Reprint 1971] Varanasi.

Errington, E. 1997. The 1878 Florence exhibition of Gandharan sculpture. In: Taddei, M. (ed.): *Angelo de Gubernatis. Europa e Oriente nell'Italia umbertina*, Vol. 2. Nápoly: Istituto Universario Orientale, 141–214.

Gerő L. szerk. 1895. *Pallas Nagy Lexikona XI. Közép-Magyar*. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.

De Gubernatis, A. ed. 1879. *Dizionario Biografico degli Scrittori Contemporanei ornato do oltre 300 ritratti*, Firenze: Con Tipi dei Successori Le Monnier.

16. kép. Leitner emléktáblája a láhóri Government College Universityben. Forrás: Government College University, Láhór

17. kép. Szabó István magyar nagykövet megkoszorúzza Leitner emléktábláját, Láhór, 2020. Forrás: Magyarország Nagykövetsége, Iszlámábád

- Gulyás P. (1939–1944, 1990–2002). *Magyar írók élete és munkái – új sorozat I–XIX*. Budapest: Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesülete.
- Havasné Bede P., Somogyi S., szerk. 1973. *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Lázár, I. ed. 2008. *Hungarian Explorers and Travellers in India*. New Delhi: HICC, Hungarian Geographical Museum, Himalayan Research and Cultural Foundation.
- Magyarország és a Nagyvilág 1874*. 48, sz. arczk.
- Markó L., szerk. 2003. *Új Magyar Életrajzi Lexikon IV*. Budapest: Magyar Könyvklub.
- Roberts, M., Dovoli, S. é. n. *The International Dr. G.W. Leitner Trail*. Oxford University Jewish Country House Project. <http://www.jtrails.org.uk/trails/international-dr-g-w-leitner-trail/history>
- Rubinstein, W. 2000. The secret of Leopold Amery. *Historical Research* 73(181): 175–196.
- Stocqueler, J. F. 1875. *A review of the Life and Labours of Dr. G. W. Leitner*. Brighton: Tower Press.
- Szinnyey J. 1891–1914. *Magyar írók élete és munkái*. 14 kötetben. Budapest: Hornyánszky Viktor akadémiai könyv-kereskedése.

LEITNER GOTTLIEB VILMOS FŐBB MŰVEI

- On the Sciences of language and of ethnography, with general reference to the language and customs of the people of Hanza: A report of an extempore address (nach 1856).
- Introduction to a philosophical Grammar of Arabic: Being an attempt to discover a few simple principles in Arabic Grammar. Reprinted and slightly enlarged from the “Panjab Educational Magazine”, Lahore, 1871.
- A lecture on the races of Turkey, both of Europe and of Asia, and the state of their education: being, principally, a contribution to Muhammadan education. Lahore: Indian Public Opinion Press, 1871.
- Sinin-i Islam [The annals of Islam]: being a sketch of the history and literature of Muhammadanism, for the Use of Maulawis. 2 vols. Lahore: Indian Public Opinion Press, 1871–1876.
- The Languages and Races of Dardistan. Lahore: Government Central Book Depot, 1877.
- A detailed analysis of Abdul Ghafur’s dictionary of the terms used by criminal tribes in the Panjab. Lahore, 1880.
- History of indigenous education in the Punjab since annexation and in 1882. Calcutta: The Superintendent of Government Printing, 1882.
- The Kunza and Nagyr handbook being an introduction to a Knowledge of the language. Calcutta, 1889.
- Dardistan in 1866, 1886 and 1893: being an account of the history, religions, customs, legends, fables and songs of Gilgit Chilas, Kandia (Gabrial) Yasin, Chitral, Hunza, Nagyr and other parts of the Hindukush; as also a suppl. to the 2. ed. of The Hunza and Nagyr handbook and an epitome of p. 3 of the author’s “The languages and races of Dardistan”. Woking: Oriental University Institute, 1893. Oriental Translations of English Texts. The Imperial and Asiatic Quarterly Review and Oriental and Colonial Record, n.s., 5(10): 374–388, 1893.

Graeco-Buddhist Sculpture. *The Imperial and Asiatic Quarterly Revue*, set 2: VII, 1894.

Writings of Dr. Leitner: Islam, education, Dardistan, politics and culture of Northern areas. Comp. by Muhammad Ikram Chaghatai: Government College Research and Publ. Society. Lahore: Sang-e-Meel Publ., 2002.

Életút

Umrao Singh Sher-Gil

(1870–1954)

nyelvész

PAP ÁGNES

történész, Országos Széchényi Könyvtár, pap.agnes@oszk.hu

Kivonat: Umrao Singh Sher-Gil of Majithia tekintélyes szikh családból származott, öt nyelven beszélt, filozófiával, vallástörténettel foglalkozott, amatőr szinten jártas volt az asztronómiában, szenvedélyesen érdekelte a fényképezés. Számos fordítása jelent meg az *East and West* magazinban, amelynek szerkesztőivel mély baráti kapcsolatban állt. Második felesége Marie-Antoinette Gottesmann, Baktay Ervin nővére volt, akivel nyolc évig Budapesten éltek. Itt születtek meg leányaik, a festőművészként híressé vált Amrita Sher-Gil és húga, Indira. Umrao Singh Budapesten is kereste a kapcsolatot azokkal a tudósokkal, írókkal, művészekkel, akik a Kelettel, kiváltképpen Indiával foglalkoztak, és jelentős hatással volt sógora, Baktay Ervin India iránti elköteleződésére. Magyarul is megtanult, Jászai Mari hatására Petőfi korai költeményeiből fordításai jelentek meg az *East and West* magazinban. Emellett Omar Khayyam, Háfiz, Nárada, Bhartri Hari, Muhammad Iqbal verseit fordította a magazin számára.

Kulcskifejezések: életút, Umrao Singh Sher-Gil, szikhek, India, Baktay Ervin, Rabindranath Tagore

Hivatkozás: Pap Á. (2024). Umrao Singh Sher-Gil (1870–1954), nyelvész. *Passages* 2: 131–141. <https://doi.org/10.59608/pas2024a010.00>

Kollázs képei:

Balra: lásd a 2. képnél

Középen: Baktay Ervin és Umrao Singh Sher-Gil Lahórbán, a Sálímár Bágh díszkertben, 1927. Forrás: HMA, LTSZ.: AD/5756.4.136

Jobbra: lásd a 4. képnél

Umrao Singh Sher-Gil of Majithia 1870-ben született az Amritszár kerületéhez tartozó Majithában Surat Singh Majithia legidősebb fiaként. Apja a Khalsa Army (a szikh birodalom katonai erejének) katonatisztje volt, és tekintélyes földbirtokos (dzsagirdar/zamindár). Kisebbik fia, Sunder Singh Majithia később a Pandzsáb kiváló politikusa lett. Umrao Singh Amritszárban kezdte tanulmányait, majd Lahórbán, az Aitchison College-ben folytatta. 18 éves korában házasodott meg először, első felesége Narindar Kumari, Gulab Singh of Atari leánya volt, akitől négy fia született. Mint a Majithia család feje, Umrao Singh a szikh társadalom egyik vezető személyisége volt, a britek nagyra becsülték a családját, számos brit barátja volt, de mindig nyomasztotta őt alattvalói státusza, és nem fogadta el a britek jogát a Pandzsáb felett. Tagja lett a Teozófiai Társaságnak, ahol elsősorban filozófiai vitákat folytattak, de a századfordulón az összejövetelek már nyíltan politikai színezetet öltöttek. Mivel Umrao Singh nézeteit titokban tartotta, meghívást kaphatott családjával Viktória királynő gyémánt-jubileumára, és részt vett az 1903-as és 1911-es koronázó darbárokon is. Fiatalkorától kezdve tolsztojánus eszméket vallott, még öltözéke, tunikája is hasonlított az orosz mesteréhez. Az 1890-es évektől kezdve érdeklődött a fényképészet iránt, amely egyre inkább a szenvedélyévé vált, felvételein elsősorban családját és saját magát örökítette meg. 1901-ben indította útjára Behramji Malabari, a kiváló költő, író és társadalmi reformer az *East and West* magazint, amelyben Umrao Singh már a kezdetektől fogva rendszeresen publikált, mert a havilap szerkesztőivel, Malabarival, Jogendra Singhgel, valamint Zulfiqar Ali Khannal és Muhammad Iqballal, akinek a verseit ő fordította angolra, mély barátságot ápolt. A húsz évig fennálló folyóiratnak még Budapestről is küldött cikket, hazatérve Indiába, pedig itt jelentek meg Petőfi-fordításai.

Első felesége 1907-ben bekövetkezett halála után Umrao Singh Lahórbán élt a családjával. Az elegáns, arisztokrata, művelt, öt nyelven beszélő, filozófiával, vallástörténettel foglalkozó, az asztronómiában amatőr szinten jártas, kiváló fényképeket készítő Umraót az utolsó szikh uralkodó, Dalip Singh maharádzsa (Viktória királynő keresztfia) mindhárom leánya őszintén kedvelte, tiszteletük jeléül szirdar-dzsínak (tiszteltreméltó szikhnek) nevezték el. A maharádzsa legidősebb leányára, az 1869-ben Londonban született Bamba Sophia Jindan Dalip Singh hercegnőre pedig Umrao Singh jövendőbelijeként tekintettek. Bamba hercegnő Londonban ismerkedett meg Baktay Ervin nővérével, Marie-Antoinette Gottesmann-nal, akit magával hívott Indiába. Marie-Antoinette-t 1911-ben Lahórbán mutatták be Umrao Singhnek, akivel egymásba szerettek, és 1912. február 4-én szikh szertartás szerint össze is házasodtak. Decemberben érkeztek Budapestre Marie-Antoinette családjához, ahol hosszabb időt kívántak eltölteni, hiszen bútoraik egy részét is magukkal hozták. Különleges házasságkötésükről igen részletesen beszámoltak a budapesti és a vidéki napilapok, az *Új Idők*ben pedig fényképekkel illusztrált cikk jelent meg Szederkényi Anna tollából, aki az újdonsült feleséggel beszélgetett. A sajtó mindig felfigyelt a turbános indiai arisztokratára, ha megjelent valahol, igaz a nevét a legkülönbözőbb formában írták le. Azt nem tette szóvá Umrao Singh, ha a nevét eltévesztették, de azt igen, ha valótlanul állították róla, hogy ő volna a simlai maharádzsa. Hamarosán, 1913. január 30-án megszületett első leányuk Amrita, a következő évben, 1914. március 28-án pedig Indira.

A Gottesmann család művelt, nagypolgári család volt, élénk társasági életet folytattak, amelynek Umrao Singh is a részese lett, habár jobban kedvelte a visszahúzódó, szemlélődő életet, szeretett könyveivel körülvéve. Budapesten kereste azokkal a tudósokkal, írókkal a kapcsolatot, akik a Kelettel és kiváltképpen Indiával foglalkoztak. A Gottesmann családhoz bejáratos Pásztor Árpád író *Savitri* című darabját feleségével együtt tekintették meg, amelyben Jama, a halál istene szerepét Jászai Mari, a család bizalmas jó barátja játszotta, akivel Umrao Singh élénk levelezésbe kezdett. 1913. április 9-én érkezett Magyarországra Abdul Bahá, Umrao régi ismerőse. A híres perzsa tudóst fogadó népes küldöttségben részt vett többek között Germanus Gyula, Kúnos Ignác, Starker Lipót, Nádler Róbert is, így Sher-Gil velük ez alkalommal találkozhatott először. A résztvevőkről egy csoportképet is közöltek az *Érdekes Újságban*, a *Világ* című lapban a cikket jegyző Balogh Vilma pedig külön felhívta a figyelmet a fehér turbános indiai úrra. A festőművész Nádler, aki a Magyar Teozófiai Társaság képviselőjében köszöntötte a tudóst, egy portrét is készített Abdul Baháról, ahogy később Sher-Gilt is megörökítette. Mahmud Zarquani, Abdul Bahá titkára, visszaemlékezésében azt írta, hogy a perzsa tudós és Umrao Singh régi jó barátok voltak, amit az is bizonyít, hogy budapesti tartózkodása során otthonukban is felkereste Sher-Gilét, és megáldotta a kis Amritát. 1913. május 8-án Umrao Singh a Brit-Amerikai Irodalmi Társaság (British-American Literary Society) felkérésére előadást tartott a szanszkrit fonetikáról, és megjelent egy rövid írása a társaság lapjában, a *The Hungarian Spectatorban*. Az írás a jogijának szóló levél volt, amelyben megemlítette egy festő ismerősét név nélkül – aki a leírás szerint Nádler Róberttel azonosítható –, valamint azt is, hogy felkereste a Képzőművészeti Akadémiát. Magyarországi tartózkodása során Umrao Singhről több portré is született, Helbing Ferenc egy rajzot készített róla, a Nemzeti Szalon ki-

1. kép. Gottesmann Marie-Antoinette, Amrita édesanyja, Lahore, 1912.
Forrás: mandarchiv.hu

2. kép. Amrita, Indira és Umrao Singh a Szepessy-lakásban, a lányok indiai viseletben. Budapest, 1930-as évek. Forrás: Hopp Ferenc Ázsiai Művészeti Múzeum, HFA_F.2013.20. © Szépművészeti Múzeum

állításai katalógusai alapján lefestette őt többek között Schulz Ila, Gyöngöshalászi Takách Béla, Kunwald Cézár, Berg Tiborné Hegedűs Theodóra, Haranglábi Nemes József és második budapesti útja során 1930-ban Nádler Róbert is. 1913. júniusában tartották Budapesten a Nők Világkongresszusát, amelyen Sher-Gil is megjelent a feleségével. A szervezők nevében Szirmai Oszkárné előzőleg Jászai Marin keresztül próbálta megtudakolni, hogy hajlandó lenne-e előadást tartani az indiai nők helyzetéről, de

ő végül csak a jelenlétével tisztelte meg az eseményt. Szeptemberben részt vett Vámbéry Ármin temetésén, koszorújának feliratát (Esteem of India – Nagyrabecsülés Indiából) a lapok is idézték. 1914. február 7-én Umrao Singh újabb előadást tartott a Brit–Amerikai Irodalmi Társaságban, ezúttal az indus költészetéről, és még abban az évben a társaság díszelnökévé is megválasztották őt Palkovics József tábornokkal együtt.

Az első világháború kitörése alapvetően változtatta meg a Sher-Gil család életét. A hír Rozsnyón érte őket, ahol éppen a Szilvássy kastélyban nyaraltak. A *Gömör* című lap jegyezte fel, hogy a közeli Oláhpatakon meglátogatták a Gyermekvédő Liga telepét, és gyakran mentek ki a vasútállomásra búcsúztatni a frontra induló katonákat. Umrao Singh brit alattvalóként az ellenséges táborhoz tartozott, de mégsem internálták, ahogyan ez az Indiában tartózkodó magyarokkal (például a Brunner Erzsébettel és édesanyjával történt). Metzger Nándor diplomata és japanista, aki többször felkereste őt budapesti otthonában, említette egy Vasváry Ödönnek írt levelében, hogy Sher-Gil háborítatlanul élte tovább az életét. Umrao Singh a világháborúval kapcsolatos nézeteiről, India szerepéről, esetleges lázadásáról a britek ellen az újságíróknak is nyilatkozott. Ezekben a cikkekben nem írták ki a nevét, csak a „Magyarországon rekedt indus főúrként” említették. Később a berlini *The Continental Times* közölte egy írását India gazdasági kizsákmányolásáról. A briteknek tudomására jutottak kapcsolatai az indiai nacionalistákkal, a Ghaddar Párttal, amelynek alapítójával, Lala Har Dayallal többször is találkozott Berlinben, illetve Bécsben. Az utóbbi helyen nemcsak politikai célból találkoztak, hanem a tudománynak is szenteltek időt. A bécsi Phonogramm Archive-ban hangfelvételeket készítettek velük, amelyeken Umrao Singh a Bhagavad Gitából, az Isopanisadból mondott el részleteket, és hindu dalokat adott elő. Családjával ellentétben Umrao nem volt a brit kormány hűséges alattvalója, lojalista, ezért Indiában lévő birtokait lefoglalták, így jövedelme erősen megcsappant. Családjával az olcsóbb megélhetés végett Budapestről elköltöztek a Gottesmann család Dunaharasztiiban lévő házába. Itt Umrao Singh a külsejét is megváltoztatta, a szikh szokásokkal ellentétben a haját levágta, és megborotválkozott, de életmódjában vegetariánus maradt. Magyarországon jógaórákat is tartott. Dunaharasztiból gyakran ment fel a fővárosba, és egyik alkalommal megismerkedett Szirbik Antal íróval, feltalálóval, Rákosi Jenő pártfogoltjával, akinek keleti szemléletmódról tanúskodó, *Írások* című művét később, amikor családjával visszatért Indiába, angolra fordította, és előszót is írt hozzá. 1918 augusztusában Szirbikkel együtt keresték fel az óbudai Táborhegyen tartózkodó Mahendra Pratapot, aki szintén tagja volt a Ghaddar Pártnak. Budapesten kiskocsmákban találkozott Germanus Gyulával is, aki azt írta, hogy Umrao Singh a vacsora közben Sankara ácsárjáról tartott neki „tudományos előadásokat”.

Losonczi Miklós egyik cikkében a szomszédok szóbeli elbeszéléseire hivatkozva részletesen írt Umrao Singh mindennapi életéről Dunaharasztiiban. Feljegyezte, hogy szerepelt egy itt készült némafilmben, jó kapcsolatba került Lóth Ila színésznővel és a híres pilótával, Las-Torres Viktorral, rajzolgatott – Losonczi szerint Tiszay Andor 98 rajzát őrizte meg –, megjavította a katolikus templom toronyóráját. Később, Amritáról szóló visszaemlékezésében Sher-Gil megemlítette, hogy ő maga is kivette a részét a mindennapi feladatokból, tűzifát aprított, és a szörnyű hidegben a kútról

hordta a vizet, így nem csoda, hogy a Dunaharaszttiban töltött időt száműzetésként élte meg. Ekkoriban kezdte el fordítani Petőfi Sándor rövidebb verseit. A fordítással kapcsolatban többször fordult segítségért Jászai Marihoz, aki rajongott Petőfiért. Jelentős hatással volt sógora, Baktay Ervin indiai tanulmányaira, és döntő módon befolyásolta Fábri Károly pályaválasztását is. Az ő javaslatára kezdte fordítani Baktay F. W. Bain meséit és Omar Khayyam négysorosait. Tanácsaiért, a szövegek értelmezéséért, a minél autentikusabb fordítások elkészítéséhez nyújtott segítségével Baktay több műve előszavában fejezte ki neki a köszönetét. Umrao révén vette fel a kapcsolatot sógora Rabindranath Tagore-ral és Mahátma Gandhival is. A Tagore családot, a költő édesapját már régóta ismerte, első találkozásukról az *East and West* magazinban írt cikket 1904-ben.

Nem messze lakott Dunaharaszttól Kégl Sándor iranista, de vele személyesen nem találkozott Umrao Singh, csak az Akadémia Kézirattárában őrzött levelei tanúskodnak arról, hogy felfigyelt rá, Omar Khayyammról és Háfizról írt neki.

Umraót nagyon érdekelte a pszichológia, a lélektani kísérletek. 1919-ben és 1920-ban a Zeneakadémián rendeztek ilyen jellegű kísérleteket Újhely(i) Bálint ideggyógyász vezetésével, aki később Amerikában jelentős tudományos pályát futott be. A kísérletet Donáth Gyula neurológus magyarázta el Umrao Singhnek, aki a társaságtól egy díszoklevelet kapott. A kísérletet Amritával is megismételték szülei kérésére az otthonukban.

1918augusztusában avilágháborúárváinak megsegítésére Dunaharaszttiban keleti estet rendeztek, amelyen a díszlethez Umrao Singh bútoraiból kölcsönöztek néhányat, de Marie-Antoinette is fellépett rajta. A háború végén a Sher-Gil család ismét Budapestre költözött, ahol a Margitszigeti Nagyszállóban laktak. Az 1919-es eseményekről, a Tanácsköztársaságról szerzett tapasztalatairól Umrao utóbb Simlában egy előadáson számolt be, és Tagore-nak is írt róla. Schmidt József érdekében pedig Indiából küldött támogató levelet, bár sajnos ennek nem lett hatása, mert nem tudta megakadályozni, hogy ne távolítsák el őt az egyetemről.

1921-ben, az általános amnesztia után utaztak vissza családjával Indiába, amikor Umrao Singh visszakaphatta elkobzott birtokait. Előbb Delhi-ben és Lahórban töltöttek egy kis időt, majd áprilisban értek Simlába, ahol Umrao Singh újra bekapcsolódott az *East and West* magazin életébe. Bharti Hari verseit, Nárada aforizmáit és Iqbal urdu nyelven írt verseit tolmácsolta angolul. És itt jelentek meg nyomtatásban Petőfi-fordításai is három részletben, amelyről Baktay Ervin írt lelkes kritikát többek között a *Magyar Bibliofil Szemlében*. Umrao fordításai elementáris hatással voltak India nagy költőjére, Muhammad Iqbalra, aki ennek nyomán írta meg *Petőfihöz* (To Petőfi) című versét perzsa nyelven. E vers kéziratát, angol fordítását és transliterált szövegét Umrao Singh elküldte Jászai Marinak, abban a reményben, hogy a Petőfi-centenáriumon Jászai Iqbal művét fogja elszavalni, de nem így történt. Az *East and West* magazinnak volt egy indiaiakból és angolokból álló baráti köre, olvasóköre is, ahol Umrao Singh Szirbik Antalról és a magyar Tanácsköztársaságról tartott előadásokat. 1922-ben pedig előszót írt Zulfikar Ali Khan Iqbalról szóló monográfiájához. Jászai Marinak beszámolt róla, hogy felesége, Simlában nagy sikereket aratott mint operaénekes, és magyar zenei estet is rendezett.

3. kép. Önportré,
Párizs, 1930. július. Fotó:
Umrao Singh Sher-Gil.
Forrás: *The Estate of
Umrao Singh Sher-Gil
& PHOTOINK 2024*

1924-ben Marie-Antoinette úgy döntött, hogy Olaszországba utazik leányaival, hogy Amrita ott járjon művészeti iskolába, de Umrao Singh nem tudott velük tartani, mert anyagi forrásai ezt nem tették lehetővé. 1926-ban Indiába érkező sógorát, Baktay Ervint is csak a kapcsolatai révén tudta támogatni, portréfestőként beajánlotta őt indiai maharádzsákhhoz. Öccse, Sundar Singh politikai pályára lépett, ezt neki is felkínálták, de nem fogadta el. Miután Amrita nem szerette meg az olasz iskolát, a család hamarosan hazatért Indiába. 1929-ben azonban újra Európa felé vették az irányt, ahová már Umrao is velük tartott, Párizsba utaztak, hogy Amrita az École des Beaux Artsban kezdjen komolyabb festészeti kurzusba, Indira pedig zenei tanulmányokat folytasson. 1934-ig, hat éven keresztül maradtak Párizsban, ahol Umrao Singh kapcsolatba lépett Henri Bergsonnal, akinek később ő mutatta be Muhammad Iqbalt, és Sylvain Lévy kurzusait is látogatta, sőt néha helyettesítette. Emellett, mint az amritszári dialektus autentikus képviselője, segített Emanuel Šrámek pandzsábi fonetikai kísérleteiben. Erről a cseh egyetemi tanár, aki akkoriban a Collège de France fonetikai kísérleti laboratóriumának kutatója volt, 1932-ben a *Journal of Urusvatiban* megjelent cikkében írt. Természetesen Umrao Singh Párizsban is hódolt fotózás iránti szenvedélyének, de itt sem külső helyszí-

4. kép. Önportré,
Párizs, 1930 körül. Fotó:
Umrao Singh Sher-Gil.
Forrás: *The Estate of
Umrao Singh Sher-Gil
& PHOTOINK 2024*

neket örökített meg, hanem a családját, a Rue de Bassanóban lévő lakásuk enteriőrjét, és portrékat fényképezett. Magyar vonatkozású eseményekre is ellátogatott, megjelent Harangláb Nemes József tárlatán is, aki szintén lefestette őt, mint olvasó férfit.

Párizsból többször utaztak Magyarországra, hogy felkeressék Marie-Antoinette rokonait. Amikor 1930-ban Budapestre látogattak, útjukat ezúttal is figyelemmel kísérte a sajtó. A *Színházi Életben* fényképes beszámoló jelent meg a családról, a *Pesti Naplóban* pedig beszélgetést közöltek vele, míg a *Pesti Hírlap* egy levelét adta közre. Umrao Singh ez alkalommal a Magyar Teozófiai Társaság kérésére tartott előadást *Teozófia és jóga* címmel. Ugyanekkor érkezett Budapestre barátja, Zulfiqar Ali Khan diplomataként, hiszen a Nemzetek Ligájában a Brit-Indiai birodalmat képviselte. Vele ugyancsak készítettek egy riportot a *Pesti Hírlapban*, a *Képes Pesti Hírlapban* megjelent fényképen pedig Zulfiqar Ali Khan a fia, Umrao Singh és Baktay Ervin társaságában látható.

Hazatérve Indiába, Umrao Singh Simlában építtetett egy házat, amelyben Amritának egy műtermet is kialakítottak. Tudományos tevékenysége mellett a fényképészet volt a fő szenvedélye, visszavonult életet folytatott.

5. kép. Amrita Sher-Gil portréja, Párizs, 1930 körül. Fotó: Umrao Singh Sher-Gil. Forrás: *The Estate of Umrao Singh Sher-Gil & PHOTOINK 2024*

Amrita váratlan halála után Marie-Antoinette teljesen összeomlott, 1948. július 31-én véget vetett az életének. Umrao Delhibe költözött kisebbik leányához, Indirához és az unokáihoz. 1954-ben halt meg. Fábri Károly Amritáról szóló cikkében írta, mekkora tragédia, hogy ez a csodálatra méltó nyelvész, élete vége felé elvesztette a beszédképességét és az emlékezetét is.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ \$ ⊖) CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

Anand, A. 2015. *Sophia. Princess, Sufragette, Revolutionary*. London, Oxford, New York, New Delhi, Sydney: Bloomsbury.

Az angol-indiai birodalom képviselője, a trianoni békaszerződésről és Gandhiról. Beszélgetés Nawab Sir Zulfigarral 1930. *Pesti Hírlap*, november 8., 5.

6. kép. Amrita Sher-Gil
a festményeivel
(a tükörben Umrao Singh
Sher-Gil is látható),
Párizs, 1930 körül.
Fotó: Umrao Singh Sher-Gil.
Forrás: The Estate of
Umrao Singh Sher-Gil
& PHOTOINK 2024

- Baktay E. 1922. Petőfi versei Indiában. *Világ*, március 3., 3.
- Baktay, E. 1924. Gandhi, Tagore és Ikbál. *Magyar Bibliofil Szemle* 3–4: 139–142.
- Balaram, R. 2017. A Savage Garden: The Paris Photographs of Umrao Singh Sher-Gil. *Marg. A Magazine of the Arts*, szeptember 1., 48–57. <https://www.thefreelibrary.com/A+Savage+Garden%3A+The+Paris+Photographs+of+Umrao+Singh+Sher-Gil.-a0512184505>
- Balogh V. 1913. Egy érdekes próféta. Abdul Beha Budapesten. *Világ*, április 10. 7.
- Bhatnagar, A. 2023. *Amrita & Victor*. New Delhi: Fingerprint.
- Bráma isteni szelleme egy budai házban 1922. *Világ*, február 26., 11–12.
- Dalmia, Y. ed. 2014. *Amrita Sher-Gil. Art & Life. A Reader*. New Delhi: Oxford University Press.
- Germanus Gy. 1972. Magyar–indiai festőművésznő emlékkiállítás a delhi Nemzeti Galériában. *Magyar Nemzet*, június 14., 8.
- Hang Indiából 1918. *Budapesti Hírlap*, július 2., 7.
- A hindu nábob magyar felesége 1930. *Színházi Élet* 46: 45–48.
- India szerepe a világháborúban 1914. *Magyarország*, november 15., 17–18.
- Indus herceg a Gyermekvédő Liga telepén 1914. *Világ*, július 23., 14.
- Jhaveri, S. 2016. *The Journey in My Head: Cosmopolitanism and Indian Male Self-Portraiture in 20th Century India*. Umrao Singh Sher-Gil, Bhupen Khakhar, Raghubir Singh. PHD-disszertáció, The Royal College of Art. <https://researchonline.rca.ac.uk/1808/1/Shanay%20Jhaveri%20PhD%20Thesis.pdf>
- Kardos T., Kincses K. 2014. Az indiai fotográfia és Umrao Singh Sher-Gil felvételei Baktay Ervin hagyatékában. In: Kelényi, B. (szerk.): *Az indológus indián. Baktay Ervin emlékezete*. Budapest: Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Művészeti Múzeum, 173–197.
- Keleti est Dunaharasztn 1918. *Budapesti Hírlap*, augusztus 28., 7.

- Khan, Z. A. 1922. *A Voice from the East [The poetry of Iqbal]*. Lahore: Mercantile Electric Press <https://rekhta.org/ebooks/a-voice-from-the-east-the-poetry-of-iqbal-zul-fiqaar-ali-khan-ebooks> Umrao Singh előszava a könyvhöz: <http://republicofrumi.blogspot.com/2011/11/umrao-singh-sher-gil-value-of-iqbals.html>
- Losonczi M. 1980. Ki volt Umrao Singh? *Pest Megyei Hírlap*, január 20., 8.
- Magyar az anyanyelve az indiai filozófus sirdar leányainak. Umrassin Sher-Gil Sirdar of Majitha Budapestre érkezett hindu–magyar családjával 1930. *Pesti Napló*, november 19., 6.
- Magyar zene – Indiában 1921. *Magyarország*, október 30., 11.
- Magyarország indiai barátja 1930. *Pesti Hírlap*, október 29., 6.
- Metzger N. 1977. Tollhegygel a világ körül. *Új Világ*, január 28., 3.
- Műtét a lelken. Sher-Gil hindu herceg egy érdekes szeánszon 1920. *Pesti Napló*, október 12., 4.
- Pap Á. 2012. Umrao Singh Sher-Gil és felesége levelei Jászai Marihoz. In: *Az identitás forrásai. Hangok, szövegek, gyűjtemények*. Budapest: OSZK – Gondolat Kiadó, 151–161.
- Pap Á. 2017. Petőfi Indiában. In: Boka, L., Földesi, F., Mikusi, B. (szerk.): *Fordítás, tolmácsolás, értelmezés*. Budapest: OSZK – Gondolat Kiadó, 79–89.
- Pap Á. 2017. Umrao Singh Sher-Gil in Hungary – His Figure in the Hungarian Newspapers. *Kalakalpa* 2(1): 217–231.
- Pap Á. 2018. East and West – egy indiai folyóirat történetéhez. *Orpheus Noster* 10(2): 7–17.
- Singh Sher-Gil, U. 1942. Some reminiscences of Amrita. *The Usha, Journal of Art and Literature* 3(2): 77–89.
- Sirdar Umracsing Sher-Gil indiai földbirtokos Budapesten tartózkodik 1930. *Magyar Hírlap*, november 29., 3.
- Sundaram, V., Ananth, D. eds 2008. *Umrao Singh Sher-Gil. His Misery and his Manuscript*. New Delhi: Photoink.
- Szederkényi A. 1913. Látogatás Mrs. Sirdar Umrao Singh úrnőnél. *Új Idők* 7: 169–172.
- Szirkik A. 1918. Mahandra Pratap hindu herceg otthonában. Látogatás a vallásalapító otthonában. *Pesti Napló*, augusztus 13., 8.
- Szirdár Umraoszing levele 1923. *Budapesti Hírlap*, március 1., 7.
- Translation from the Hungarian of Alexander Petofi by Sirdar Umrao Singh 1921. *The East and West*, augusztus, 84, 106; november, 45–53; december, 45–48.
- Singh Sher-Gil, U. 1913. Impression of an oriental. *The Hungarian Spectator*, 73–74.
- Umrao Singh Sher-Gil és felesége levelei Jászai Marihoz 1912–1924. Budapest: OSZK, Kézirattár, Levelestár.
- Vasváry Ö. 1973. Petőfi hindu fordítója. *Szabadság – Amerikai Magyar Népszava*, november 16., <http://ekonyvtar.sk-szeged.hu:80/?docId=54659>

JAPÁN

Az előző lapon

*Haár Irén főzőműsorának felvétele
a japán televízióban, 1956.*

Forrás: Haár családi hagyatéka.

© Tom Haár 2024

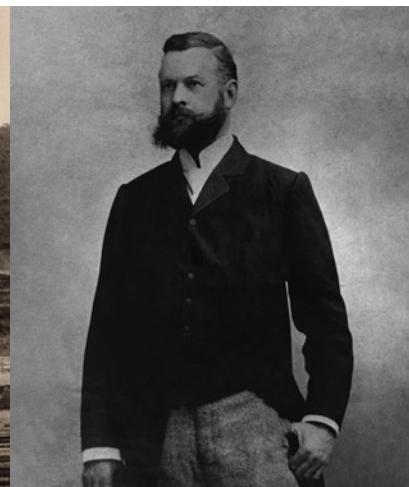
Életút

Gubányi Károly

(1867–1935)

tudós mérnök

DOMANICZKY ENDRE

vezető kutató, IM Mádl Ferenc Összehasonlító Jogi Intézet, Budapest,
edomaniczky@gmail.com

Kivonat: Gubányi Károly, az ismert vasútépítő mérnök és ausztráliai farmer már életében legendás személyiséggé vált. Ezt részben az általa bejárt távoli, egzotikus vidékeknek köszönhetően, másrészt viszont szerény és visszahúzódozó jellemének, hiszen mindvégig kerülte a felhajtást, és tudatosan elutasította a pozíciókat, illetve elismeréseket. Könyvei, mindenekelött az *Ausztrália* révén az utókor sohasem felejtette el, de évtizedeken keresztül adós maradt a részletes életrajzával és tudományos hagyatékának a feldolgozásával. Ez a munka 2022-ben, az *Ausztrália* új, magyar-angol nyelvű változatának megjelenésével vette kezdetét. Jelen tanulmány e kutatáshoz kapcsolódva mutatja be a tudós mérnök életét és működését.

Kulcskifejezések: Gubányi Károly, Ausztrália, Mandzsúria, Oroszország, Kína, Magyar Földrajzi Társaság, Távols-Kelet

Hivatkozás: Domaniczky E. (2024). Gubányi Károly (1867–1935). *Passages* 2: 145–170. <https://doi.org/10.59608/pas2024a011.00>

Kollázs képei:

Balra: lásd a 16. képnél

Középen: lásd a 12. képnél

Jobbra: lásd az 1. képnél

Családi háttér és gyermekkor

Gubányi Károly a Nógrád vármegyei Jobbágyiban született egy elszegényedett felvidéki kismemesi család harmadik gyermekeként. Az apa és két testvére ebben az időben vasútépítéssel foglalkozott, Gubányi Mihály és Ungváry Róza első gyermekei ezért különböző településeken látták meg a napvilágot. A Gubányi család központja azonban ekkor már jó ideje Cegléd volt, ahová Mihály néhány testvére a Pozsony vármegyei szülőfaluból, Szencről érkezett szerencsét próbálni.

Károly tehát Jobbágyiban született, de Cegléden nőtt fel, amelyhez élete végéig szoros szálakkal kötődött – még azután is, amikor az 1870-es évek közepén a család a Budapesthez közelebb fekvő Pilisre költözött át.

Gubányi Mihály – akinek háza még ma is ott áll Cegléd központjában – sikeres vállalkozó volt: a nincstelenségből a jómódba küzdötte fel magát. Fő célja az volt, hogy „annyit össze tudjon szerezni, hogy gyermekei jól el legyenek látva”.¹ Világos elképzelései voltak a gyermekeivel kapcsolatban – ezeket korai halála után felesége igyekezett megvalósítani –, amelyek a család további emelkedését célozták a társadalmi ranglétrán. Az apa a földben látta a jólét elsődleges zálogát, ezért ragaszkodott ahhoz, hogy mindkét életben maradt fia végezze el a Magyaróvári Gazdasági Akadémiát. Azt is gondolta, hogy legalább egy gyermeket taníttatni kell, aki majd diplomás emberként – talán hivatalnokként – egyrészt emeli a család ázsióját, másrészt segíti a mindennapi gazdasági ügymenet során felmerülő problémák megoldását. Harmadrészt fontosnak tartotta, hogy a gyerekek megházasodjanak, méghozzá a család szempontjából jól házasodjanak.

Gubányi Károly sorsát így az apai szándék jelölte ki: miután a szépen gyarapodó birtokot a bátyjának, Józsefnek szánták, ő tanulhatott. Ezen a téren, bár nem tűnt különösebben tehetségesnek, minden lehetőséget megkapott, ezért csak az elemi végezte Cegléden, gimnáziumba viszont már akkor is az ország egyik legjobb iskolájának számító budai főreálba (a mai Toldy gimnázium) járhatott. Itt nem csupán a korszak egyik legfelkészültebb tanári kara várta, hanem nyelveket is tanulhatott. A németet, angolt és franciát itt sajátította el, később már utazásai során tanult meg oroszul és valamennyire kínaiul is. Valószínűleg nem járunk messze a valóságtól, ha azt feltételezzük, hogy a reáliskola már a mérnöki tanulmányokra való felkészülés részét képezte. Gubányi Károly tehát miután elvégezte a gimnáziumot, a budapesti Műegyetemen folytatta tanulmányait. Itt azonban több olyan hatás is érte, amely hosszú távon is befolyással volt a pályájára. Egyrészt a hallgatók részéről, akik közül többen – például Schick Emil vagy Kenessey Béla – később a hazai vízépítés élvonalába emelkedtek. Másrészt pedig itt találkozott a korszak egyik legjelentősebb tudósával, Lóczy Lajossal, akinek az óráit látogatta. Lóczy már ekkor felfigyelt – elsősorban értékes emberi tulajdonságai miatt – a fiatalemberre, akivel azonban néhány évvel később már a terepen, a Cuha-vasút² építése közben találkozott.

Gubányi tehát a szülei által kijelölt pályán indult el, de az egyetemi éve alatt nemcsak belekóstolt a tudományba, hanem a tudományos élet képviselői is felfigyeltek rá. Érezte az elhivatottságot, de nem kívánt szembe-

1 Gubányi Károly 1930. 02. 26-i levele Gubányi Emilnek (Érd, MFM, Gubányi-hagyaték).

2 Ma Bakonyvasút néven ismeretes.

fordulni a családjával: így az egyetem után hivatalnokként kezdett el dolgozni.³ Szorgalmának, hozzáértésének és emberszeretetének köszönhetően felettesei itt – a vízügynél – nagy jövőt jósoltak számára, ám Gubányi már ekkor úgy érezte, hogy az íróasztal mögötti munka nem neki való.⁴

A terepen

Magyarország

A továbblépésben egyik rokona, a szintén mérnök végzettségű Gettó Gyula segítette, aki apja egykori vállalkozótársaként továbbra is vasútépítéseken dolgozott. Gubányi Károly így került a Győr–Veszprém–Dombóvár-vonal mentén zajló építkezésre. Nem kivételeztek vele, építésvezető mérnökként az egyik legnehezebb részen, „...a vasútvonalnak a Bakonyszentlászló és Zirc állomások közé eső szakaszán, a támfalak, a völgyáthidalások, alagutak építését vezette”.⁵ A jelenlegi nyomvonal legfestőibb pontján ma is álló Cuha-völgyi viadukt és a hozzá tartozó alagút építése szintén a nevéhez köthető. A fővállalkozó elégedett volt a fiatalember munkájával, aki mellett szinte egész idő alatt legjobb barátja, egykori egyetemi hallgatótársa, Kellner Antal (aki később Szentgáli Antalként vált ismertté) is ott dolgozott.⁶ A munka végeztével kiállított bizonyítványban az áll, hogy – az ekkor éppen 30. évét taposó – Gubányi a munkálatok során mindvégig „kiváló szakértelmet, szorgalmat és önállóságot tanúsított”.⁷

Gubányi (és Szentgáli) már a munkába állás környékén elhatározták, hogy legközelebb külföldön vállalnak munkát. Néhány héttel ezt követően – tehát még 1895 nyarán – Gubányi és Szentgáli itt, a mérnöki barakk közelében találkozott újra egykori professzorával, a festői völgyben éppen terpebejárást végző Lóczy Lajossal. Lóczy maga írta később, hogy a két barát figyelmébe „élénk szavakkal ajánlám... Kelet-Ázsiát”.⁸

---

3 Gubányit a földművelésügyi minisztérium irányítása alá tartozó Magyar Királyi Folyam- és Kultúrmérnöki Hivatal állományába vették fel 1892-ben, és 1895-ig a budapesti székhellyel működő VIII. kerületi kultúrmérnöki hivatal állományába tartozott. Ennek illetékessége Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Bács-Bodrog, Krassó-Szörény, Temes és Torontál vármegyékre terjedt ki. Vö. Antos János 1895. 05. 15-i levele Gubányi Károlynak (Érd, MFM, Gubányi-hagyaték). Erről az időszakról Gubányi mindössze egyszer beszélt nyilvánosan: a halála után megjelent egyik tanulmánya bevezetőjében (Gubányi Károly: *A rizs. Vízügyi Közlemények* 1935/2: 181–182).

4 Erről később így írt József bátyjának: „...az általános egészségi állapotommal van összefüggésben az, hogy csak a sok szabad mozgással járó munkakörben érzem állandóan jól magamat, e nélkül egy aranypalotában sem volna maradásom. Ezért nem vállalom városi hivatalt sem, mert a sok ülő foglalkozást nem bírom ki” (Gubányi Károly levéltervezete Gubányi Józsefnek, dátum nélkül [1919 körül] [Érd, MFM, Gubányi-hagyaték]).

5 Gettó Gyula 1897. 01. 01-jén kelt bizonyítványa Gubányi Károly számára (Érd, MFM, Gubányi-hagyaték).

6 Szentgáli Antal életére lásd Gulyás 2023.

7 Gettó Gyula 1897. 01. 01-jén kelt bizonyítványa Gubányi Károly számára (Érd, MFM, Gubányi-hagyaték).

8 A szerkesztő előszava (Gubányi 1906: V).

Mandzsúria

Gubányi 1897 tavaszának végén – szerződése lejártát követően, számos ajánlólevéllel felszerelve – kelt útra a Távól-Kelet felé. Az Egyesült Államokon keresztül utazott, és megállt az akkor még független Hawaii-szigeteken is. 1897 augusztusában érkezett meg Sanghajba, amely az első évben fő bázisául szolgált. 1897 augusztusa és 1898 áprilisa között Kínában és Oroszországban utazgatott, de ellátogatott Japánba is⁹. Bár azt gondolta, hogy ajánlólevelei birtokában könnyedén kap majd munkát, erre csak azután kerülhetett sor, hogy elsajátította az orosz nyelvet. Így már alkalmazták az orosz beruházásként megvalósuló kelet-kínai vasút építkezéseiben, ahol – kisebb megszakításokkal – egészen 1903 nyaráig dolgozott. Noha tehetségét és munkabírását itt is elismerték, ő minden előléptetést és jobb állásajánlatot elutasítva kitarthatott a szabad élet mellett: mindvégig az építkezés közelében, munkásai szomszédságában lakott egy barakkban. Az őt,¹⁰ vasútépítéssel eltöltött év alatt három pályaszakaszon dolgozott:

a) 1898. május és 1901. július között egy pályaszakasz kiépítésén a Tahejás-patak völgyében, ez jelenleg az oroszországi Usszurijszk és a kínai Ningan között található.

b) 1901. január és augusztus között „egy sorozat kisebb köhíd” építésén a Lao-je-ling-hágó környékén, ez a szakasz a kínai Ningan és Harbin városok között terül el.

c) 1901 szeptembere és 1903. év júniusa között egy alagút megépítésén a Cseng-lung-ce-hágó alatt (ez a szakasz ugyancsak a kínai Ningan és Harbin városok között fekszik).

Gubányi rövid idő alatt megkedvelte a térséget, ahol – Szentgálival közösen – hosszabb tartózkodásra készülhetett; ehhez ekkorra már a nyelvtudása mellett saját tőkéje is rendelkezésre állt. Szerződése lejártával úgy döntött, hogy Port Arthurban telepedik le, ahol házat is vásárolt. Ezt követően, 1903 vége felé utazott haza Magyarországra, hogy még nyitva lévő ügyeit lezárja. A japán–orosz háború kirobbanása Budapesten érte, és itt kapott hírt a háza megsemmisüléséről is. A háborús helyzet miatt nem tudott visszatérni a Távól-Keletre, ezért Budapesten maradt, és – Lóczy biztatására – nekiállt megírni Mandzsúriáról szóló könyvét, amely végül 1906-ban jelent meg a Magyar Földrajzi Társaság gondozásában.

Mérműkből farmer

Gubányi helyismeretét és fejlett adaptációs képességét jelzi, hogy szinte azonnal felismerte, hogy a japán győzelemmel a térségbeli erőviszonyok jelentősen és hosszú távon változtak meg. Ennek tudatában úgy döntött, hogy nem költözik át Szentgálihoz Vlagyivosztokba, hanem egy teljesen új helyen próbál szerencsét. Ausztrália, a nagy déli kontinens akár mandzsúriai éve alatt is felkelthette az érdeklődését, hiszen az általa jól ismert

9 A Japánban tett első utazásának útvonalát a *Budapesti Hírlap*ban megjelentetett tárcái segítségével rekonstruálhatjuk. A Gubányi által meglátogatott legfontosabb japán városok a következők voltak: Nagaszaki, Jokohama, Tokió, Kiotó és Kóbe.

10 Valójában – láthattuk – Gubányi hat évet töltött el a térségben, amelyből az első év az ismerkedés és a nyelvtanulás időszakaként jellemezhető.

kínai és japán kikötőket az ausztrál postahajók rendszeresen látogatták. Ám – a források alapján – az is elképzelhető, hogy korábbi, még az iskolai éveire visszanyúló érdeklődésről van szó. Az azonban biztos, hogy döntését nemcsak a kalandvágy és – vélhetően – Lóczy tanácsa befolyásolta, hanem családi-magánéleti problémák is. Édesanyja a hivatalnoki karriert, a nőülést és a család nevéhez illő életet várta volna el tőle, Gubányi viszont úgy érezte, hogy konvenciók helyett egyelőre látni, tanulni és írni akar, ráér még megállapodni.

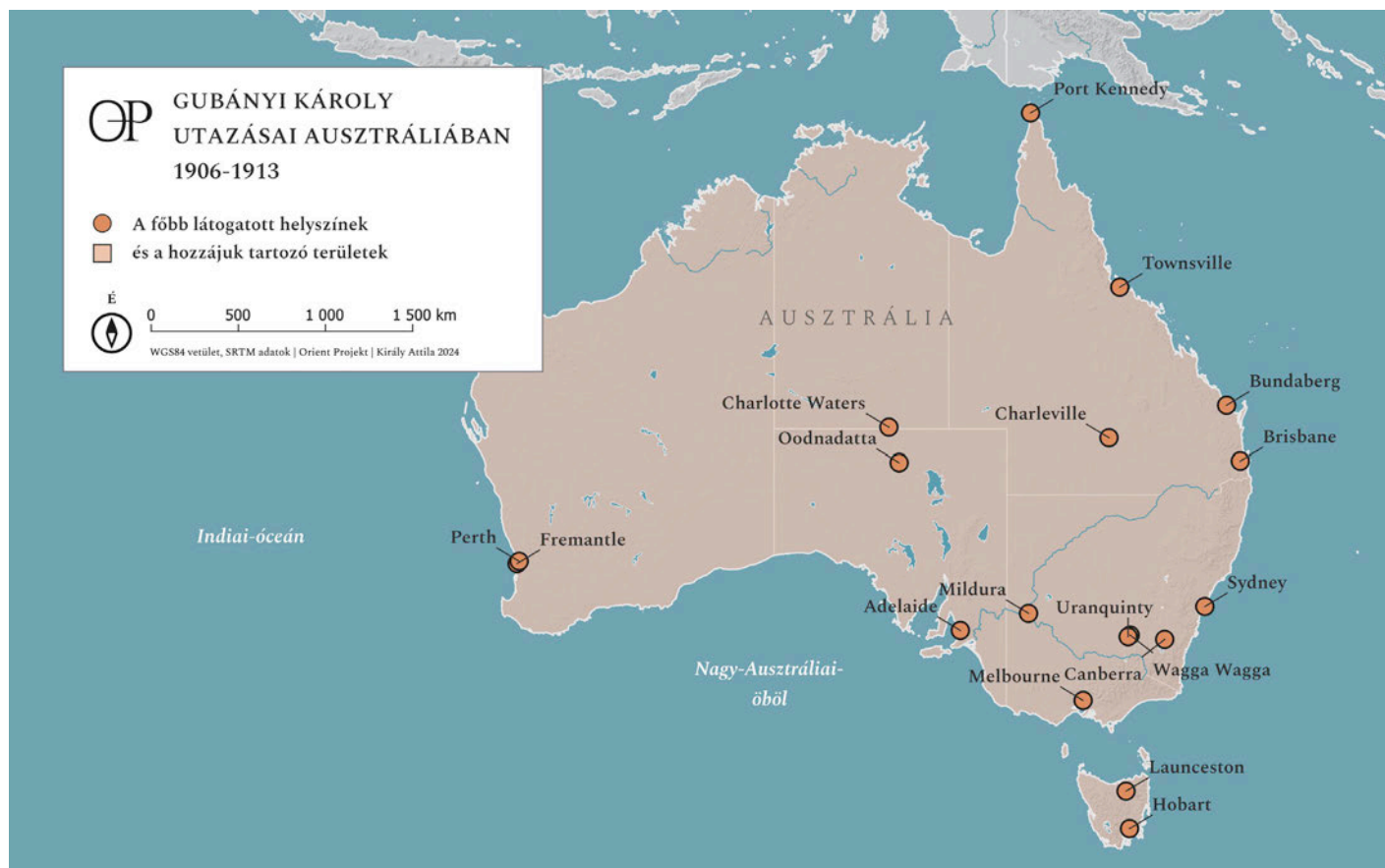
Búcsú nélkül indult el Melbourne-be 1906 tavaszán.

Ausztrália

Noha a victoriai kormány vízépítési miniszteréhez, George Swinburne-hoz szóló ajánlólevele alapján elsöre úgy tűnhet, hogy egy rövid tanulmányutat tervezhetett Ausztráliába, hogy közelről is megvizsgálhassa az ott zajló hatalmas gát- és vasútépítési munkákat, valójában Gubányi célja kezdettől fogva az lehetett, hogy tudását valamelyik projektnél munkavállalóként is hasznosítsa. Egy ilyen, a victoriai vasúttársaság elnökével folytatott „interjú” emlékét őrizheti a könyvében a melbourne-i főpályaudvar (Flinders St Station) működésének részletes leírása.¹¹ Munkavállalás céljából tartózkodott hosszabb ideig Adelaide-ben, majd Sydney-ben, de egyik helyen sem járt sikerrel.

Amikor Ausztráliába utazott, Gubányi tulajdonképpen jegyet váltott az ismeretlenbe. Úgy hajózott át a Föld túlsó végébe, hogy nem tudta, ott milyen körülményekre számíthat. Ennek ellenére, szinte a partra szállástól kezdve

11 Gubányi 1915: 92–95.

otthon érezte itt magát, a nagyvárosokban és vidéken egyaránt. Röviddel az érkezése után már biztosan tudta, hogy könyvet szeretne írni erről az országról, utazásait tehát legalább annyira motiválta az anyaggyűjtés, mint a munkakeresés vágya.¹² Miután azonban két évig hiába keresett munkát, úgy határozott, hogy farmot vásárol, és gazdálkodni kezd. Magyarországot viszont sohasem tudta elfelejteni, ezért egy olyan vidéken telepedett le, amely szinte megszólalásig hasonlít az Alföld Pest környéki részeihez, ahol egykor gyermekéveit töltötte. A *Riverina* régiója éppen olyan termékeny, mint a magyar puszta, és Gubányi, aki – mint láttuk – értett a földműveléshez, rövid idő alatt sikereket ért el terményeivel a környék mezőgazdasági versenyein. Öt évébe telt, mire a gazdaságot termőre fordította – ez idő alatt, a tanyája csendjében, „az esős időszak nyugalmasabb napjai és hosszú magányos estéi folyamán”¹³ elkészült az Ausztráliáról szóló könyvének kézírata is –, és csak ezután kezdett el újra utazni. Első útja Melbourne-be vezette, ahol újra találkozott a helyi magyarokkal, majd Sydney-ben láthatta a magyar zászló alatt befutó első hajókat, a Turult és az Attilát. Feltámadt a honvágya, és elhatározta, hogy hazatér Budapestre. Mindenét eladta, és két bőrönddel – ahogy érkezett – elindult Magyarországra felé.

Magyarország

1913 nyarán érkezett haza, de itthon felemás fogadtatásban részesült. Lóczy és Cholnoky, valamint a vezetésük alatt álló Magyar Földrajzi Társaság lelkesen üdvözölték, és megkezdték az Ausztráliáról szóló könyv szerkesztési

12 Gubányi Károly 1907. 02. 27-i és 1907. 07. 05-i levele Cholnoky Jenőnek (Érd, MFM Cholnoky-hagyaték).

13 A szerző előszava, Gubányi 1915: 1.

munkálatait. Családja viszont azt várta volna, hogy állapodjon meg végre: nősüljön meg, alapítson családot, és vállaljon a családi névhez méltó hivatalt. Gubányi láthatóan öröklődött, de arra már nem maradt ideje, hogy újra útra keljen, mert kitört az első világháború. Szinte azonnal jelentkezett a hadseregbe. Itt előbb megpróbált szakmai tapasztalatának megfelelően a mérnöki, illetve az utász csapatoknál elhelyezkedni, de nem járt sikerrel, így három évet töltött a keleti fronton, és csak 1917-ben tért haza. Túl az ötvenedik életévén és különböző betegségekkel küzdve végül sikerült megegyeznie a bátyjával, és Pilsen, a családi birtok egy saját maga számára kialakított részén rendezkedett be. Trianon és a Monarchia összeomlása lelkileg megtörte, és belátta azt is, hogy hiába vágyik rá, már nem tud visszatérni Ausztráliába.

A kiutat és a lelki megnyugvást a gazdálkodás és az írás jelentette a számára. Mindenekelőtt megpróbálta kicsiben megalkotni azt a farmot, amelyet Ausztráliában eladott. Kiegyezett a családjával is: bár maga nem alapított családot, de egyik unokaöccsét, Schick Emilt (1898–1971) örökbe fogadta, így ma is élnek közvetlen leszármazottai. Végül pedig visszatalált a tudományhoz is, amellyel fiatalon – a családi elvárások miatt – csak távolról kacérkodott. Gátépítéssel és öntözéssel kapcsolatos tanulmányainak és fordításainak köszönhetően rövid idő alatt a vízépítés országos szakteknévé vált. Így tulajdonképpen elmondható, hogy idős korában, sikerei teljében érte a halál pilisi otthonában.

Tudományos tevékenysége és értékelése

Az eddig elmondottak nagy vonalakban már kijelölik Gubányi Károly helyét a magyar tudományos panteonban. Láthattuk, hogy pályafutása alapvetően az édesapja nyomdokain indult, és haladt mindvégig. Egyrészt a vasútépítési területen, ahol legelső munkájával, „a Bakonyi-vasút építkezései közben itthon is már jó nevet szerzett magának”.¹⁴ Később pedig külföldön, Mandzsúriában is megállta a helyét, és – ha Ausztráliában kapott volna ilyen megbízást – még magasabbra tudott volna lépni. Miután azonban ott nem tudott elhelyezkedni, gazdálkodni kezdett. Gubányi élete végéig büszke volt az apja gazdálkodói ismereteire, szaktudására és ezen a területen (főleg szőlészet és borászat) végzett innovációra, a témáról élete alkonyán külön cikksorozatban is megemlékezett.¹⁵ A farmerlét tehát sohasem állt tőle távol, ő ebben is ki tudott teljesedni, ahogy azt ausztráliai, majd magyarországi birtokával kapcsolatos tevékenysége is mutatja.

Az apai örökség továbbvitele azonban szépen belesimult a saját személyiségéhez közel álló vízügyi mérnöki tevékenységbe. Ez a témát az egyetemről hozta magával, vélhetően részben a korszak kiemelkedő tanáregyénisége, Klimm Mihály, részben pedig diáktársai – különösen a vele később családi kapcsolatba is kerülő Schick Emil – hatására. Bár Gubányi a vízépítésben kezdetben főként az irodai kötöttségeket látta, a téma egész életében foglalkoztatta. Bármerre is járt a világban, mindenhol az elsők között kereste fel a gátakat és öntözőrendszereket, és az ezzel kapcsolatos szakirodalmat is szisztematikusan gyűjtötte. A téma évtizedeken keresztül „érett benne”, hogy majd az 1920-as évek második felétől tanulmányok és fordí-

14 Lóczy 1897: 204.

15 Gubányi 1932.

tások formájában „törjön ki” belőle. Gubányi tehát mérnökként sikeresnek mondható, hiszen a gyakorlat és az elmélet területén egyaránt maradandót alkotott.

Volt azonban egy harmadik terület is, amelyben – családja értetlenségétől kísérve – lassanként, lépésről lépésre kibontakozhatott. Ez pedig az írás. Gubányiban valószínűleg kezdettől fogva dolgozott a közlési vágy, amely először – mandzsúriai tartózkodása idején – levelek és apró, főleg mérnöki szakközlemények formájában jelentkezett. Mestere, Lóczy és annak tanítványa – Gubányi közeli barátja –, Cholnoky Jenő hatására azonban egyre bátrabban és magabiztosabban kezdett írni. A mérnöki témák helyett egyre inkább társadalomföldrajzi, néprajzi, gazdasági és történelmi összefüggések vonták magukra a figyelmét. Ezeket összegezte – Lóczy biztatására – első könyvében. Ennek stílusán még érződik némi bizonytalanság, de Ausztráliába érkezve mindez már a múlté. Ettől kezdve már egy magabiztos, saját stílusára ráérezett tollforgató küldi haza a tanulmányait, majd pedig készíti el könyve kéziratát. Bár hazaérkezése után még évekig jelennek meg társadalmi kérdésekkel kapcsolatos írásai, írói tevékenységének csúcspontja egyértelműen az *Ausztrália*, amely az első, tudományos igénnyel készült országleírás a déli kontinensről, amelyben ráadásul nemcsak a magyarokhoz, hanem az ausztrálokhoz is szól (ezért kellett elkészíteni a kötet eredetileg is tervezett angol fordítását).

Gubányinak tehát annak ellenére helye van a magyar tudományban, és – két szépirodalmi jellegű próbálkozására tekintettel az irodalomban is –, hogy sohasem állt a katedrán, nem írt tankönyveket, és nem gyűjtött maga köré tanítványokat. Sorsa és személyisége miatt elsősorban a terepen és a praxisban mozgott otthonosan, de neve mellé – különösen az ausztráliai kutatásai miatt, amelyekkel Magyarországon egy önálló tudományterületnek jelölte ki a határait – állandó jelzőként illik odatenni, hogy ő volt a „tudós mérnök”.

Gubányi-emlékhelyek

Jobbágyi: emléktábla

Pilis: Gubányi Károly Általános Iskola, Gubányi Károly utcai emléktábla

Bakonyszentlászló / Cuha-patak völgye: vasúti híd, emléktábla

Érd: Magyar Földrajzi Múzeum (a Gubányi-hagyaték egy részét a múzeumban őrzik, illetve külön tárlók foglalkoznak az életútjával)

Fő művei¹⁶

Könyvek

Gubányi K. 1907. *Öt év Mandzsúrországbán*. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára 9. Budapest: Lampel R. Könyvkereskedése (Wodianer F. és fiai) Részvénytársaság [két kiadásban, 1906, 1907].

Gubányi K. 1915. *Ausztrália*. Budapest: Lampel R. Könyvkereskedése (Wodianer F. és fiai) Részvénytársaság [három kiadásban: 1915, 1927, 2022].

Gubányi K. 1915. *Tengerentúli történetek*. Budapest: Singer és Wolfner Bizománya.

16 Ausztrál vonatkozású bibliográfiája megjelent: Domaniczky 2022a: 44–49. Teljes bibliográfiája megjelent: Domaniczky 2024: 401–410.

- Gubányi K. 1915. *Mukdeni sírok*. Budapest: Singer és Wolfner Bizománya.
- Gubányi K. 1927. *Itthon és a nagyvilágban. Világutazásaim tanulságai I.* Budapest: Országos Magyar Gazdasági Egyesület Könyvkiadó-Vállalata.
- Gubányi K. 1929. *Itthon és a Nagyvilágban. Világutazásaim tanulságai II.* Budapest: Országos Magyar Gazdasági Egyesület Könyvkiadó-Vállalata.
- Gubányi K. 1931. *Derűs hadiemlékek* (Kézirat).¹⁷

Tanulmányok

- Gubányi K. 1906. Utazás a Murray-folyó völgyében. *Földrajzi Közlemények* 34(7): 243–258.
- Gubányi K. 1930. Híres tengerentúli öntözések közgazdasági eredményei. *Vízügyi Közlemények* 12(2): 5–73.
- Gubányi K. 1931. Tengerentúli öntözések közgazdasági eredményei. In: Földművelésügyi Minisztérium Vízügyi Műszaki Főosztálya: *Az öntözésről*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 311–390.
- Gubányi K. 1931. A Milk-River Project öntözés Montana államban. In: Földművelésügyi Minisztérium Vízügyi Műszaki Főosztálya: *Az öntözésről*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 391–408.
- Gubányi K. 1931. A Salt-River Project öntözés Arizonában. In: Földművelésügyi Minisztérium Vízügyi Műszaki Főosztálya: *Az öntözésről*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 409–416.
- Gubányi K. 1933. A tengerentúli öntözések újabb fejleményei. In: Sajó E., Trummer Á., *Újabb tanulmányok az öntözésről*. Budapest: Stádium Sajtóvállalat Részvénytársaság, 439–492.
- Gubányi K. 1935. A rizs. *Vízügyi Közlemények* 17(2): 181–215.

Cikkek

- Gubányi K. 1897. Keletázsia vasútai. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 31(12): 535–536.
- Gubányi K. 1898. Kína pénzügyi viszonyai és épülő vasútai. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 32(2): 56–58.
- Gubányi K. 1901. Alagútépítés Keletázsiaiában. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye* 35(8): 454–459.
- Gubányi K. 1905. A Peking-Hankau-Kanton-i vasút. *A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet Heti Értesítője* 24(36): 251–253.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (©(i)(s) CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

- Balázs D. 1990. Magyar utazók Ausztráliában. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 8: 37–42.
- Domaniczky E. 2018. *Ausztrália magyar szemmel*. Budapest: Fakultás.
- Domaniczky E. szerk. 2022a. *Gubányi Károly – Ausztrália*. Budapest: Fakultás.
- Domaniczky E. 2022b. Ausztrália, Új-Zéland, Óceánia. *Vigilia* 1: 2–11.

17 Két bekötött példánya ismert: egy a Hadtörténeti Levéltár könyvtárában, egy pedig a Gubányi család tulajdonában található.

- Domaniczky E. 2022c. Egy szenvedélyes vadász puska nélkül: Vojnich Oszkár barangolásai Ausztráliában és Óceániában. In: Fekete-Mácsai A., Leviczki A. (szerk.): *Természet és vadászat tudományos konferencia*. Érd: Magyar Földrajzi Múzeum, 56–62.
- Domaniczky E. 2022d. Trianon menekültjei Ausztráliában és Új-Zélandon. In: Kubassek J., Fekete-Mácsai A. (szerk.): *A Kárpát-medence földrajzi egysége. Trianon a geográfia tükrében, a história mérlegén*. Érd: Magyar Földrajzi Múzeum, 231–257.
- Domaniczky E. 2022e. Ausztrál állatnevek Gubányi Károly Ausztrália című könyvében, különös tekintettel a madárnevekre. In: Fekete-Mácsai A., Leviczki A. (szerk.): *Természet és vadászat tudományos konferencia*. Érd: Magyar Földrajzi Múzeum, 64–71.
- Domaniczky E. in press. Gubányi Károly. Mérnök és tudós (megjelenés alatt a *Földrajzi Közleményekben*).
- Domaniczky E. *Határterületeken II. Ausztrália és Óceánia vonzásában*. Budapest: Mádl Ferenc Intézet, 2024. A Gubányival kapcsolatos kutatások teljes anyaga ebben a kötetben jelent meg.
- Domaniczky E. „Ők a földrész jogos urai” Magyar utazók az ausztrál őslakosokról (1848–1918). *Valóság* 10: 56–62.
- Gubányi K. 1906. *Öt év Mandzsuországban*. Budapest: Lampel R. Könyvkereskedése (Wodianer F. és fiai) Részvénytársaság.
- Gubányi K. 1915. *Ausztrália*. Budapest: Lampel R. Könyvkereskedése (Wodianer F. és fiai) Részvénytársaság.
- Gubányi K. 1932. A szakszerű bortermelés úttörői Cegléden. *Ceglédi Kisgazda*, 1932. július 2., 27; 1932. július 9., 28; 1932. július 16., 29; 1932. július 23., 30; 1932. július 30., 31.
- Gulyás Z. 2023. Szentgáli Antal (1868–1945). *Passages. Az Orient Projekt Magyar–Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform Évkönyve* 1: 239–250. <https://doi.org/10.59608/pas2023a017.00>
- Kubassek J. 1985. Gubányi Károly szerepe Kelet-Mandzsúria földrajzi megismerésében. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 1: 45–50.
- Lóczy, L. 1897. Egy magyar mérnök Khinában. *Földrajzi Közlemények* 25: 202–204.

1. kép. Portré. Forrás: a Magyar Földrajzi Múzeum gyűjteményéből. A fotó 1900-ban készült Vlagyivosztokban

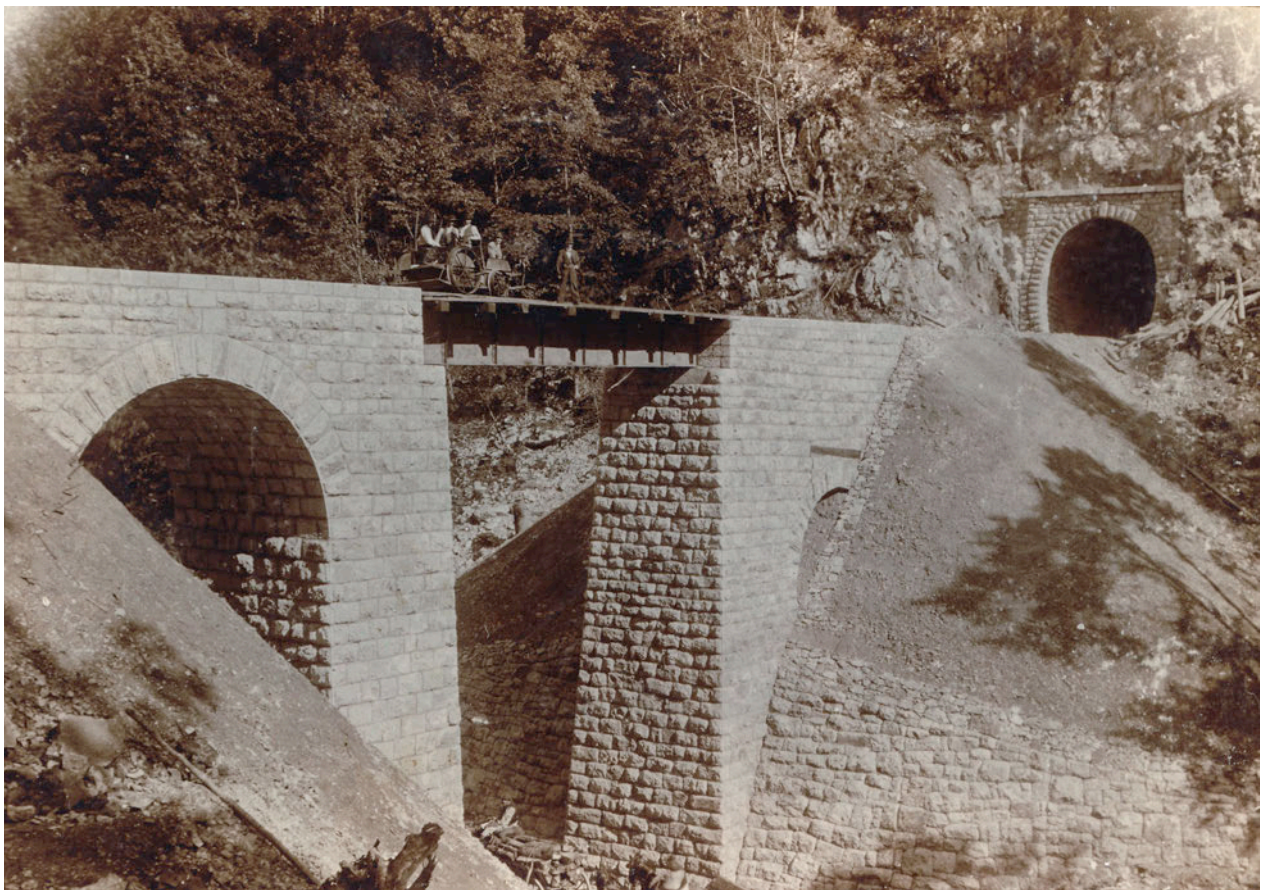
Válogatás az érdi Magyar Földrajzi Múzeum Gubányi-hagyatékából

2-5. kép. A Cuha-völgyi viadukt építésén. Forrás: MFM Érd

6–8. kép. A Cuha-völgyi viadukt építésén. Forrás: MFM Érd

9. kép. A viadukt ma. Fotó: Domaniczky Endre

10. kép. A mandzsuri vasút Nikolszk–Ninguta-szakaszának építése, Gubányi tábora 1900 telén.
Forrás: MFM_Erd_Gubanyi_5877_20032

11. kép. A mandzsuri vasút Nikolszk–Ninguta-szakasza. Gubányi-völgy. Itt lakott Gubányi Károly 18 hónapig. 1900. október. Forrás: MFM_Erd_Gubanyi_5878_20032

12. kép. A mandzsúriai vasút Nikolszk–Ninguta-szakaszának építése. Az alagutat Gubányi Károly építette. Forrás: MFM_Erd_Gubanyi_5879_20032

13. kép. A mandzsúriai vasút Nikolszk–Ninguta-szakaszának építése. Alagútépítés a 113. km-nél. Forrás: MFM_Erd_Gubanyi_5881_20032

14. kép. (túloldalon) A mandzsúriai vasút Nikolszk–Ninguta-szakasza. Alagútépítő orosz és kínai munkások. 113. km. 1900. július. Forrás: MFM_Erd_Gubanyi_5882_20032

15. kép. (túloldalon) Alagútépítés a mandzsúriai vasút Nikolszk–Ninguta-szakaszán. Forrás: MFM_Erd_Gubanyi_5883_20032

16. kép. Belga rendszerű boltozat. Építi Gubányi Károly (előtérben, jobbra). 1900. július. Forrás: MFM_Erd_Gubanyi_5884_20032

Magyar-óvári m. kir. gazdasági akadémia.

51. szám.

BIZONYÍTVÁNY.

Hogy *Gubányi Károly* író

oklev. minisleri segédkutatómérnök

*a magyar-óvári m. kir. gazdasági akadémia tanári karából
s ezébről alakított vizsgáló-bizottság előtt*

a mezőgazdaság encyclopaediájából,
az általános növénytermelésből,
s a rétmívelésből gazdasági részéből

*a magyarsági földművelés, ipar- és kereskedelemügyi m.
kir. Ministerium 1886 márczius hó 10-én 11266. sz. a.
kelt k. leiratával elrendelt vizsgálatot*

megfelelő

*sikerral letette, azt jelen bizonyítvány kiadásával ezennel
hitelesen bizonyítjuk.*

Holt Magyar-Császárt, 1893 január hó 14-én

A vizsgáló-bizottság tagjai:

Balantján
oklev. tanácsos
akad. igazgató,
mint a vizsgáló-bizottság elnöke.

Szerhati Sándor
akad. r. tanács.

Hensch Árpád
akad. r. tanács.

17. kép. Gubányi magyaróvári bizonyítványa, 1893. 01. 14. Forrás: MFM Érd

TEKINTETES

Gubányi Károly Kultur mérnök Urnak.
Budapest

Van szerencsénk értesíteni, hogy alulírott vállalatunknál a következő feltételek mellett alkalmazzuk:

1. Alkalmazásának minősége... *Stakasz mérnök*.....
 2. Alkalmazása 1895... *április hó 1-én*.....

veszi kezdetét és az Ön által vezetendő vonalrésznek a közforgalom részére való átadásáig tart, a mely időpontban minden felmondás nélkül megszűnik.

3. Kötelezi magát minden idejét, összes munkaerejét, a vállalat érdekében, az Önre bízott teendők elvégzésével minden egyéb mellékfoglalkozást elmellőzve, hasznosítani és a vállalat által kirendelt eljárási utasításait és rendeleteit hiven és lelkiismeretesen teljesíteni.

4. Havi illetményei, melyek mindenkor utólag, a hó végén, lesznek kifizetendők, a következők:

Fizetés.....	<i>100</i>
Építési pótlék.....	<i>70</i>
Lakáspénz.....	<i>30</i>
Összesen.....	<i>200 ft</i>

azaz Kettőszáz forint
 Állomás helye... *Óbuda barak*..... leendő, de munkaköre a változott viszonyok szerint az irodában, vagy az építés más részén is kijelölhető.

Kijelölt hivatalos működésének körletén kívül teljesített munkálatoknál tényleg felmerült költségeit utiszámlában elszámolhatja. Kivételt képez a nyomjelzés és a végleges kitűzés esete, mely munkáknál elszámolásnak helye nincs.

7. Alkalmaztatása megszűnik a 2-ik pont intézkedésén kívül kölcsönösen igénybe vehető előleges három havi felmondás után, - a-zonnal pedig: egy hónapig tartó betegség esetén, valamint ha önhibáj-a folytán a munkálatok előhaladása vagy jósága veszélyeztetnek, vagy ha a 3-ik pont követelményeivel szemben tanusított működése nem volna megfelelő.

8. Végkielégítésül alkalmaztatásának befejezésekor az ad-dig élvezett összes illetményeinek 25 %, azaz huszonöt száztólíjá-ban részesül, mely végkielégítésre azonban nem tarthat igényt, ha al-kalmaztatása önhibájából eredő ok miatt szűnt meg.

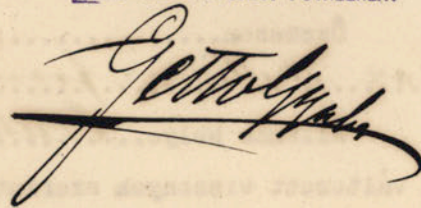
9. Utazási költségei állomás helyére és annak idején visz-sza mindenkor *ötven* forint.....kr. általán összegben fognak megtérített-ni.

10. Alkalmaztatásából származó adókat, pótlékot és illetéke-
ket kizárólag sajátjából tartozik fedezni és viselni.

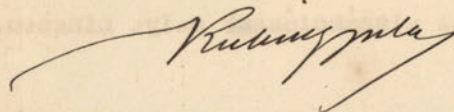
11. ....
.....
.....
.....

kelet Veszprémben, 1895. évi. *május*.....hó. *30*.....napján.

GYÓR-VEZSPRÉM-DOMBOVÁR
H. É. VASUT ÉPÍTÉSI FŐVALLALAT

*Hivataltas működésünk elfoglalás a
1895. évi május hó elején történt
Képeim 1895. április 28. an*

19. kép. Munkaszerződése a vasútnál. 1895. Forrás: MFM Érd

GYŐR-VEZPRÉM-DOMBOVÁRI H. É. VASÚT
ÉPÍTÉSI FŐVÁLLALATA.

szám

189

Bizonyítvány

Alulírott ezennel hiteltelen bizonyítom, hogy Gubányi Károly ur, okleveles mérnök, a győr-vezprém-dombóvári h.é. vasút építési fővállalatánál 1895. évi május hó 1-től 1897. évi január hó 1-ig, vagyis az építés kezdetétől a vasút forgalomba adásáig, mint építésvezető mérnök, volt alkalmazásában.

Ezen minőségében a vasútvonalnak Bakonyszent-lőrisztől és Lirc állomások közeli eső szakaszán, a támpfalak, völgyáthidalások, alagutak építését vezette és az összes műszaki munkálatsokat végezte.

Mindezen munkáknál kiváló szakértelmet, szorgalmat és önállóságot tanúsított úgy, hogy az építési fővállalat teljes elismerését érdemelte ki.

Veszprém, 1897. évi január hó 1-én

GYŐR-VEZPRÉM-DOMBOVÁR
H. É. VASÚT ÉPÍTÉSI FŐVÁLLALAT helyett

Geduly Gyula

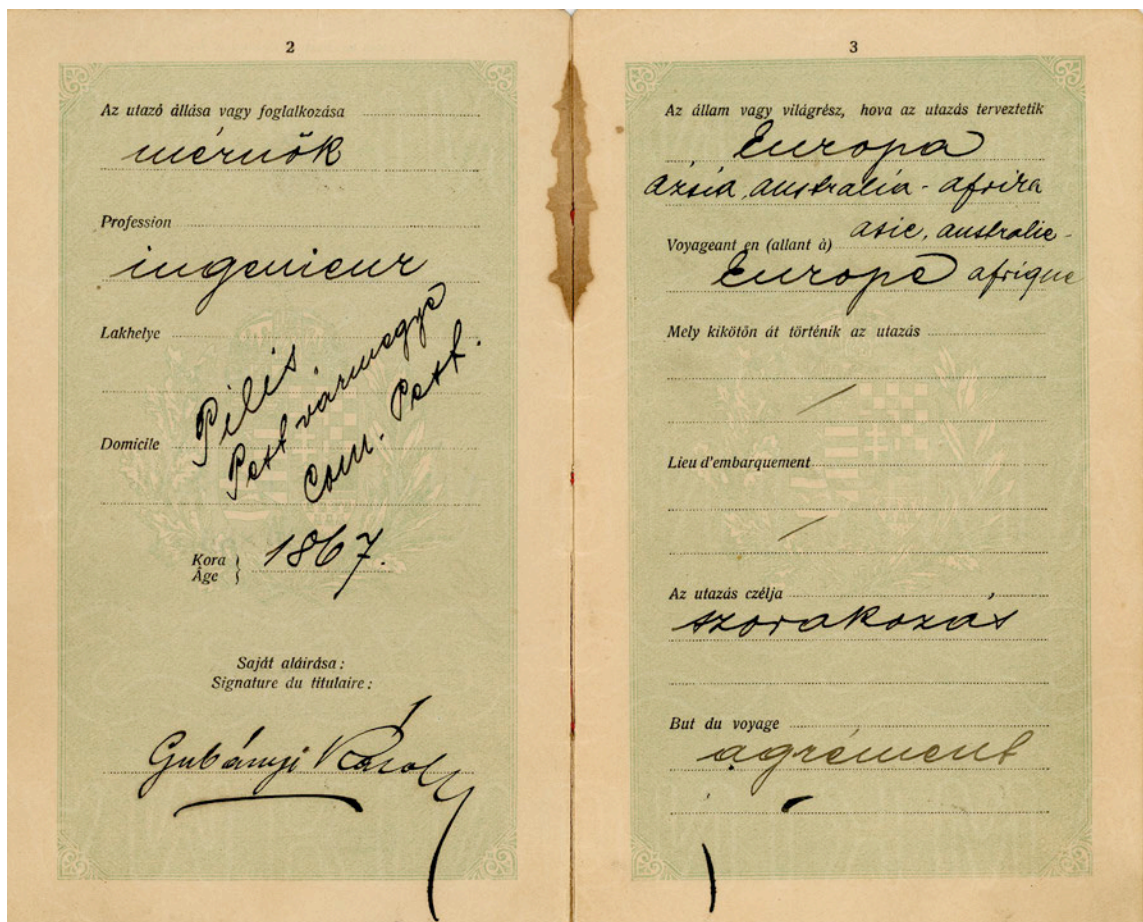
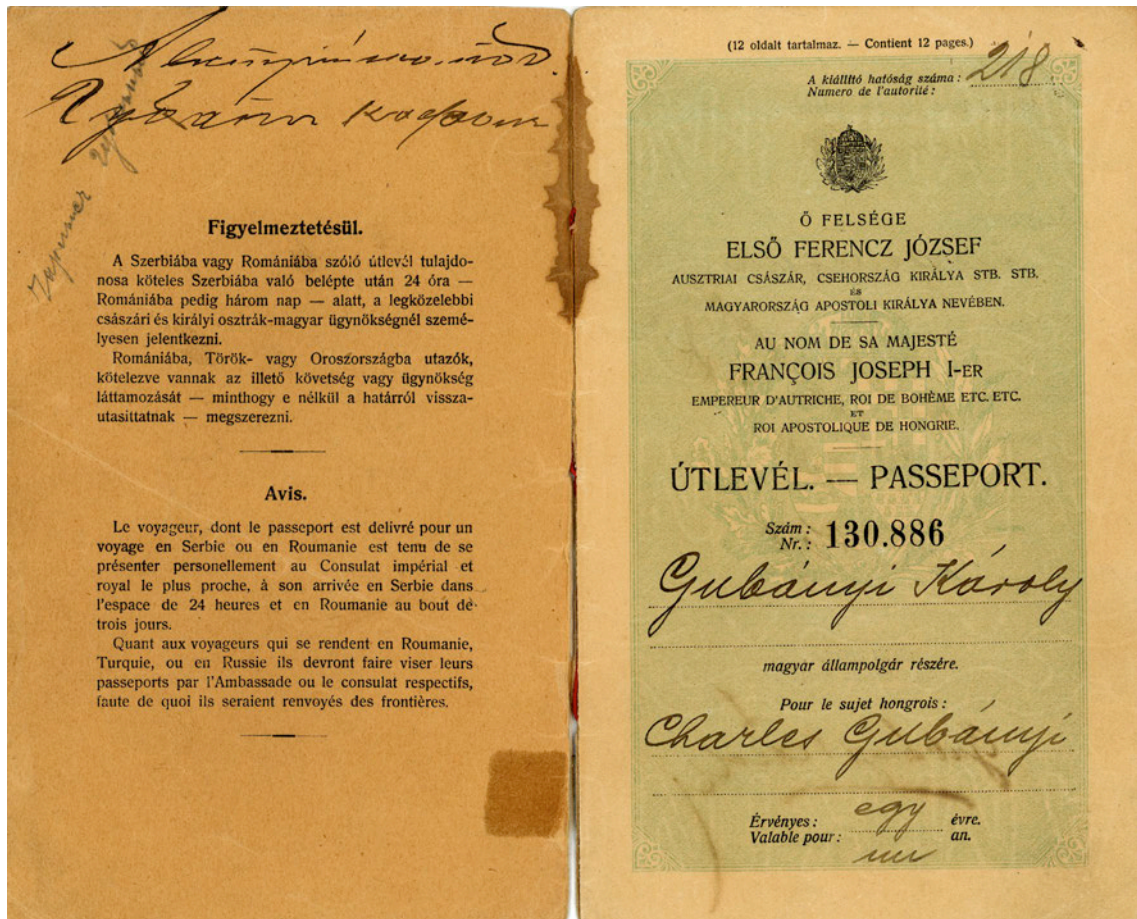
A fentebbi bizonyítványban foglaltak valódiságát a saját tapasztalataim alapján bizonyíthatom.

Budapesten, 1897. évi május hó 11-én

Geduly Gyula

a győr-vezprém-dombóvári h.é. vasút építésének állam felügyeletével megbízva volt miniszeri osztálytanácsos.

Geduly Gyula

21–22. kép. Gubányi útlevele. Forrás: MFM Erd

Agreement.

This Rough-Agreement is made between Mr Charles Gubanyi (native of Hungary) and Mr Yoong Tsa Koo (native of China) they were introduced by Mr Eug. de Cholnoky. Now Mr C. Gubanyi and Mr Y. T. Koo have agreed to contract to make the Railway for Russian Government in Russia and Mancholia it is called East China Railway. According the Russian Law it must to have an honest and diligent European and Chinese to contract to make it, therefore, Mr C. Gubanyi have agreed Mr Y. T. Koo to accompany with him in Railway business, and to prepare \$10.000 each and make the sum of \$20.000. and for the expenses to pay for Russian in the first month. The profits to be divided into two parts that Mr C. Gubanyi and Mr Y. T. Koo will take one each. The European assistants will be charged by Mr C. Gubanyi and the Chinese assistants by Mr Y. T. Koo. Mr C. Gubanyi will to go to Peking, Schipoo, Kirin, and Vladivostok to see the Railway-line first, and will send a telegraph to Mr Y. T. Koo if it is good to do, and Mr Y. T. Koo or his nephew Y. A. Koo will start for Vladivostok as soon as possible and to make the Proper-Agreement there.

Signed by All conditions, of The definitive contract, between Mr Y. T. Koo and Mr Ch. Gubanyi, will be fixed at the time, when The building contract is to be made, with the direction of - East-Chinese Railways, in Vladivostok, Assistant.

Witness.

Eug. von Cholnoky

1.1.1. ony

Shanghai 24th of March 1898

齋庸頤
庵彙頤

Gubanyi Charles
Engineer and
railway builder.

今為說項事大馬坳國碩羅呢介紹大馬坳國古邦理大清國顧庸齋
 合夥色造俄羅斯國在大清國新立租界鐵路工程因遵俄羅斯
 國例必須大清國人出名事關重大非老誠鍊達意氣相投者不
 可今古邦理至中國訪得上海英租界顧庸齋意欲同事辦理晤談
 之下兩相投機各議備資本洋二萬元古邦理與顧庸齋各出英
 洋一萬元以作墊本所有盈餘銀兩除開銷花紅外二人均派用
 人等項外國人歸古邦理作主中國人歸顧庸齋作主古邦理先
 行往北京燕臺海參威吉林等處踏堪鐵路工程始末果有成效
 即憑古邦理電函關照顧庸齋即赴海參威面訂正議如顧庸齋
 一時不能動身立命胞侄顧彝菴代辦與顧庸齋自辦無二恐虛
 言無據互立草議各執一帋以憑信實

Életút

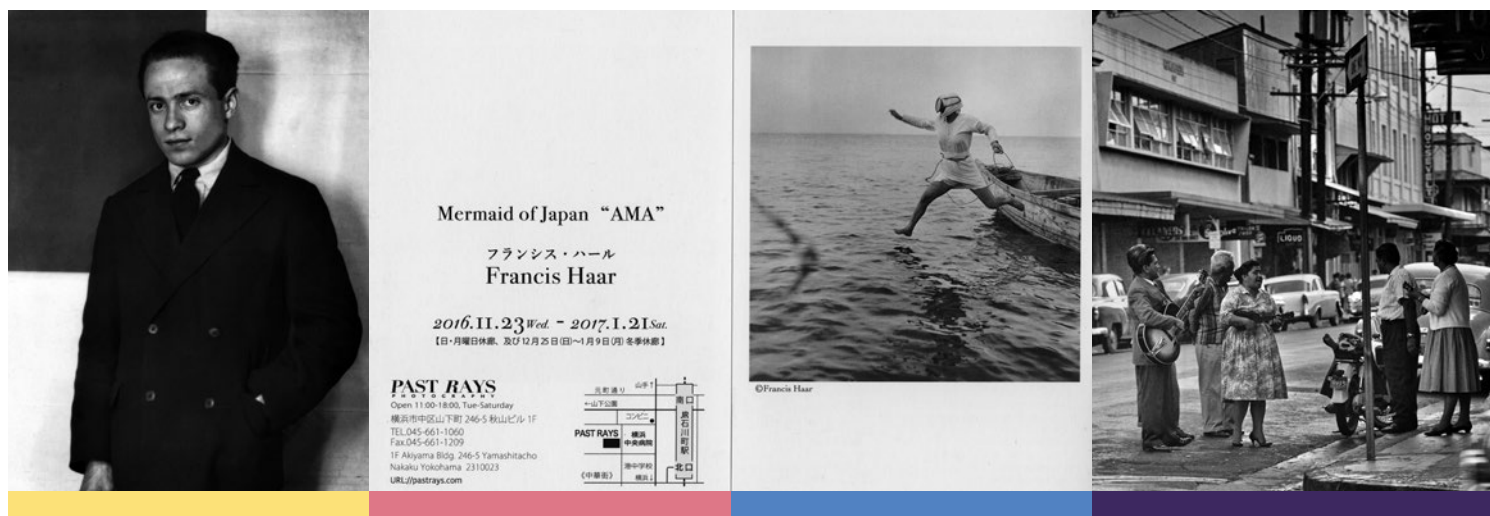
Haár Ferenc

(1908–1997)

fotóművész, dokumentarista filmrendező

KISS SÁNDOR

kereskedelmi diplomata, Japán-kutató, sandor4u@gmail.com

Kivonat: Kontinenseken keresztül vezető életútja Erdélyből indult. Budapesten végezte iskoláit, építészeknél dolgozott, de érdeklődése a szociofotózás felé fordult, és csatlakozott a Munka-kör mozgalomhoz. Kivételes a fényképezési látásmódja, született fotóstehetség volt. Letette a mestervizsgát, és megnyitotta első fotóműtermét. 1934-ben megnősült, felesége Pápa Irén volt. Pályázatokon indult, és díjakat nyert. A Műcsarnokban rendezett Magyar nemzeti nyomtatványkiállítás teljes fotóanyagát felesége közreműködésével készítette el. Ennek köszönhetően hírnevet szerzett Európában is. Két díjnyertes felvételét kiállították az 1937-es párizsi világkiállításon. Párizsba beleszeretve költöztek ki a fények városába, ahonnan életútja Japánon át, az Egyesült Államok szigetállamáig, egészen Hawaiiig vezetett. Hatalmas út volt ez a Munka-körtől a zen buddhizmusig. 1981-es budapesti útján így nyilatkozott: „Magyarország a származást, az emberré nevelkedést s a véremmé vált kulturális tradíciót jelenti nekem még ma is. [...] Akárhol voltam a világon, mindenhol igyekeztem tenni valamit a magyar kultúráért.”

Kulcskifejezések: életút, Haár Ferenc, Japán

Hivatkozás: Kiss S. (2024). Haár Ferenc (1908–1997). *Passages* 2: 171–192. <https://doi.org/10.59608/pas2024a012.00>

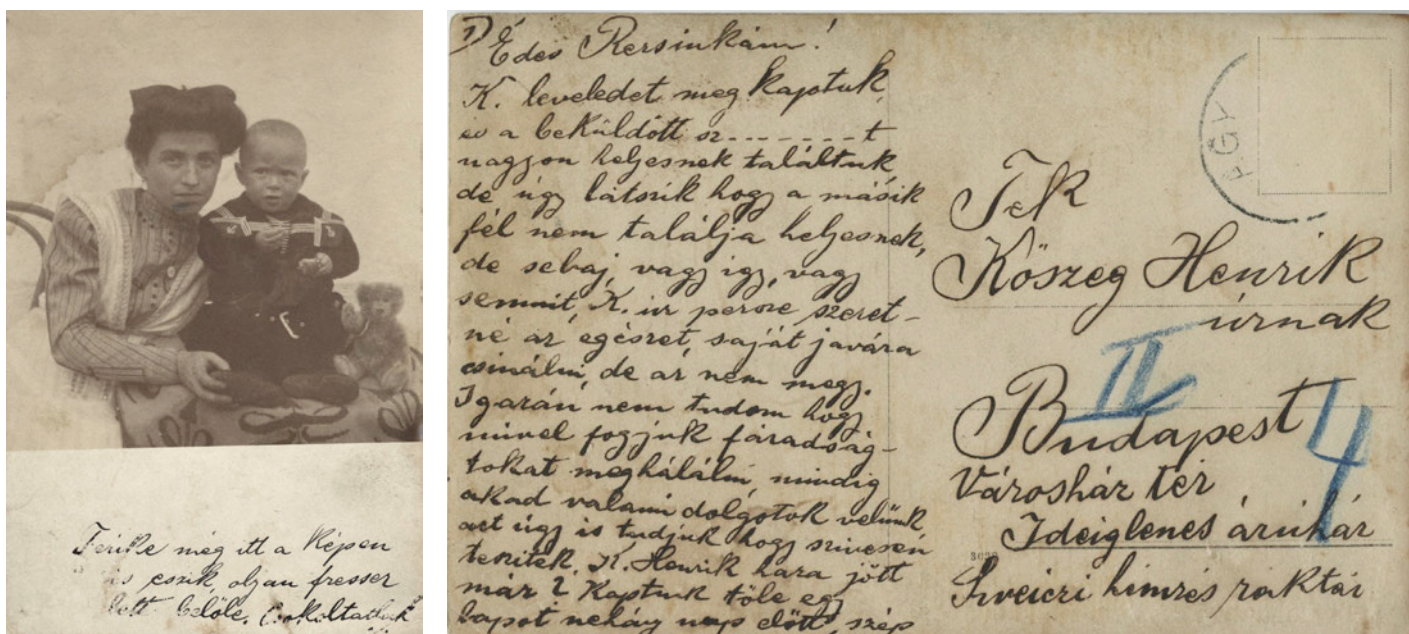
Kollázs képei:

Balra: Haár Ferenc katonakorában

Középen: Mermaid of Japan „AMA” fotóalbum

Jobbra: lásd a 22. képnél

Haár Ferenc (angolul: Francis Haar, japánul: ハール・フェレンツ Csernátfalu, 1908. július 19. – Honolulu, 1997. december 22.) fotóművész, dokumentarista filmrendező, édesapja Haár Arnold zsinór- és paszománygyártó mester, édesanyja Reiter Adél. Kétéves koráig a romániai Csernátton nevű községben éltek. Innen költöztek Magyarországra, Nagyatádon és Szekszárdon keresztül vezetett az útjuk Budapestre. Felesége Pápa Irén volt. Mindhárom gyermekük Japánban született: Tamás (1941), Veronika (1942) és András (1946).

1. kép. Haár Ferike édesanyjával. Fotós postai lap

2. kép. A fotós postai lap címzésoldala

3. kép. (túloldalon) Haár Ferenc katonaként

4. kép. (túloldalon) Haár Ferenc és felesége, Irén

1924-ben az Országos Iparművészeti Iskolában Kaesz Gyulánál tanult belsőépítészetet és reklámgrafikát. Diplomáját 1927-ben szerezte meg. Gerlóczy Gedeon építészeti stúdiójában kezdett dolgozni. Ekkor kezdett fényképezni egy kis bokszkamerával. Így beszélt az indulásról: „Aztán kezdtem építészeti fotókat is csinálni. Amikor az építészek látták, hogy milyenek, megbíztak azzal, hogy az általuk tervezett házakat is fényképezem le. Volt egy egyéni látásmódom, elgondolásom, hogy melyik házat honnan érdemes fotografálni. A harmadik évben lecsökkentek a megbízások, és többeket elbocsátottak. Én már annyira bedolgoztam magam a fényképezésbe, hogy kaptam annyi munkát, amiből meg tudtam élni.”¹

A fényképezés egyre jobban érdekelte, és a Munka-kör munkásfotócsoportjában mélyítette a tudását. Társai: Gönci Sándor, Kepes György és Lengyel Lajos voltak. Kassák Lajos hatására lett elhivatott szociofotográfus.

A saját műteremének története: „Kozma Lajos építésznek is csináltam pár dolgot, szerette a munkáimat. Egyik nap felhívott, hogy Máté Olga, aki neves portréfényképész, a stúdiója a Belvárosban, a Veres Pálné utcában működött, vissza akar vonulni és keres egy fiatalembert, akinek átadhatja műtermét. [...] már másnap elmentem hozzá a kollekciómmal, ami nagyon tetszett neki, s csak azt kérdezte, miként állnak a jogaim, mert Magyarországon fotóműtermet vezetni csak mestervizsgával lehetett. Alkalmazott egy évre, hogy meglegyen a szükséges gyakorlatom. Tetővilágításos műterme volt,

1 Kincses 1989.

portrékhöz nem is használt mesterséges fényt. Én már főleg lámpákkal dolgoztam, mert szerettem rövideket exponálni. [...] Letettem a mestervizsgát, és 1935-ben Máté Olga rám hagyta a műtermét. Attól kezdve a saját nevemen ment, mint Haár fotó.”² Portré-, belsőépítészeti, termék- és idegenforgalmi reklámfotózással hírnevet szerzett, és díjakat nyert.

1931-ben behívták a magyar hadseregbe, ahol térképészként szolgált. A Munka-kör tevékenysége révén ismerkedett meg későbbi feleségével, a váci származású Pápa Irénnel. Házasságot 1934. március 11-én kötöttek. Ferenc közeli barátai, Lengyel Lajos és Gönci Sándor szintén Pápa lányokat vettek feleségül, barátságuk életük végéig megmaradt. Legnevezetesebb munkája az Országos Nyomdaipari Kiállításra készített fotóalfestmény-sorozata volt, amely a nyomdaipar minden szakaszát bemutatta. Felesége és sógora, Lengyel Lajos főként labormunkákban járult hozzá a hatalmas alkotáshoz.

Nevét, illetve munkásságát a harmincas évek második felében már a külföld is megismerhette. A *Studio* angol művészeti folyóirat magyarországi tudósítója, Rosner Károly írta az első cikket Haár munkásságáról. Rosner volt az, aki a hazai fényképezés új útkeresőit számontartotta és dokumentálta. *Magyar fényképezés* című albuma 1939-ben végre megjelenhetett, benne két Haár-felvétellel. Bodnár János 1986-os Haár Ferencsel készített riportjában, a fotóművész korai újszerű reklámfotóiról így nyilatkozott: „Elkezdtem kísérletezni a fényvel és árnyékkal, és olyan képeket sikerült produkálnom, amilyenek addig nemigen voltak Magyarországon, de talán Angliában sem.”³

2 Kincses 1989: 4.

3 Bodnár 1986: 7.

5. kép. Templomból
hazafelé, 1933

Haár Ferenc a magyar modern fényképezés egyik kiemelkedő alakjává vált, megbecsültségét a Daguerre-centenáriumra 1937-ben rendezett viganóbeli nemzetközi fényképkiállítás zsűritagsága is igazolja. Ebben az évben kiutaztak Párizsba, hogy megnézzék az 1937-es világkiállítás magyar pavilonját, amelyhez a Külügyminisztérium tőlük rendelt meg két nagy méretű faliképet. Élvezték, hogy a kiállítás sikeréhez saját alkotásuk is hozzájárult. Ottlétük alatt régi barátokkal és ismerős magyarokkal is találkoztak. Párizsba könnyű volt beleszeretni. Elhatározták, hogy mindenképpen meg kell próbálni saját műtermet nyitni a fény városában, mert a rövid látogatás során látták, hogy tudásuk és felkészültségük előnyt jelent számukra. Hazatérésük után mindenüket pénzzé tették, műtermüket Reismann Mariann vette át. Közvetlenül Budapest elhagyása előtt Ferenc felhívta egykori osztálytársa, a tíz éve Párizsban élő Gergely Ferenc édesanyját, hogy elkérje fia telefonszámát.

A Haár házaspár, Ferenc és Irén 1937-ben Párizsba költözött, és ahogy az életútjukat feldolgozó Kolta Magdolna és Kincses Károly róluk szóló könyvükben⁴ megjegyzik, oly sok kortársukétól eltérően kiköltözésüknek a francia fővárosba nem volt politikai motivációja. A kezdet döccenővel indult. A *Vogue* divatmagazin magyarországi tudósítója, Cserépfalvi Imre személyesen mutatta be a tulajdonos Lucien Vogelnek Ferencet és portfólióját,

4 Kolta, Kincses 2004.

aki megjegyezte, hogy legalább tíz hasonló kvalitású fotóművész dolgozik Párizsban, és nem mondott biztató szavakat. Ennek ellenére kis idővel behívták a *Vogel* központjába próbafelvétel elkészítésére, ahol egy ismeretlen géppel, nyelvi nehézségekkel küzdve egy cseh modellel kellett dolgoznia. Sikerült egy olyan fényképet készítenie, amelyet a divatmagazin egyik mellékletében leközltek.

Nemsokára Párizsban élő főiskolai évfolyamtársa, Gergely Ferenc, az *Avanue de l'Opéra 35.* szám alatt egy megfizethető bérleti díjú üzlethelyiséget ajánlott nekik, amelyhez az üzlet feletti kislakás is hozzátartozott. Szakszerűen berendezték, és kitűnő helyen, Haár néven megnyitották elegáns műtermüket.

6. kép. Halászat
a Hortobágy folyón,
1935

Gergely Ferenc főnökét, Kawazoe Hiroshit⁵ elvitte Haár műtermébe, ahol Ferenc egy portrészorozatot készített a japán férfiről, aki meglepődve látta az eredményt. Már első látásra szimpatikusak voltak egymásnak. Felesége, Hara Csieko a párizsi Zeneakadémia zongora szakán tanult. Kiváló zongorista volt, aki nemrég második helyezést ért el a varsói Chopin Nemzetközi

5 Kawazoe Hiroshi 川添浩史 (1913–1970) a Tosza klánhoz tartozó befolyásos politikus, Gotó Taketaró házasságon kívüli fia, akit a gazdag Kawazoe család fogadott örökbe. Kiváló kapcsolatépítő és kommunikációs képességekkel rendelkezett. A háború után nemzetközi ügyekben Takamacu herceg tanácsadója volt.

7. kép. (fent) Hortobágyi csikós pányvát vet, 1935 körül

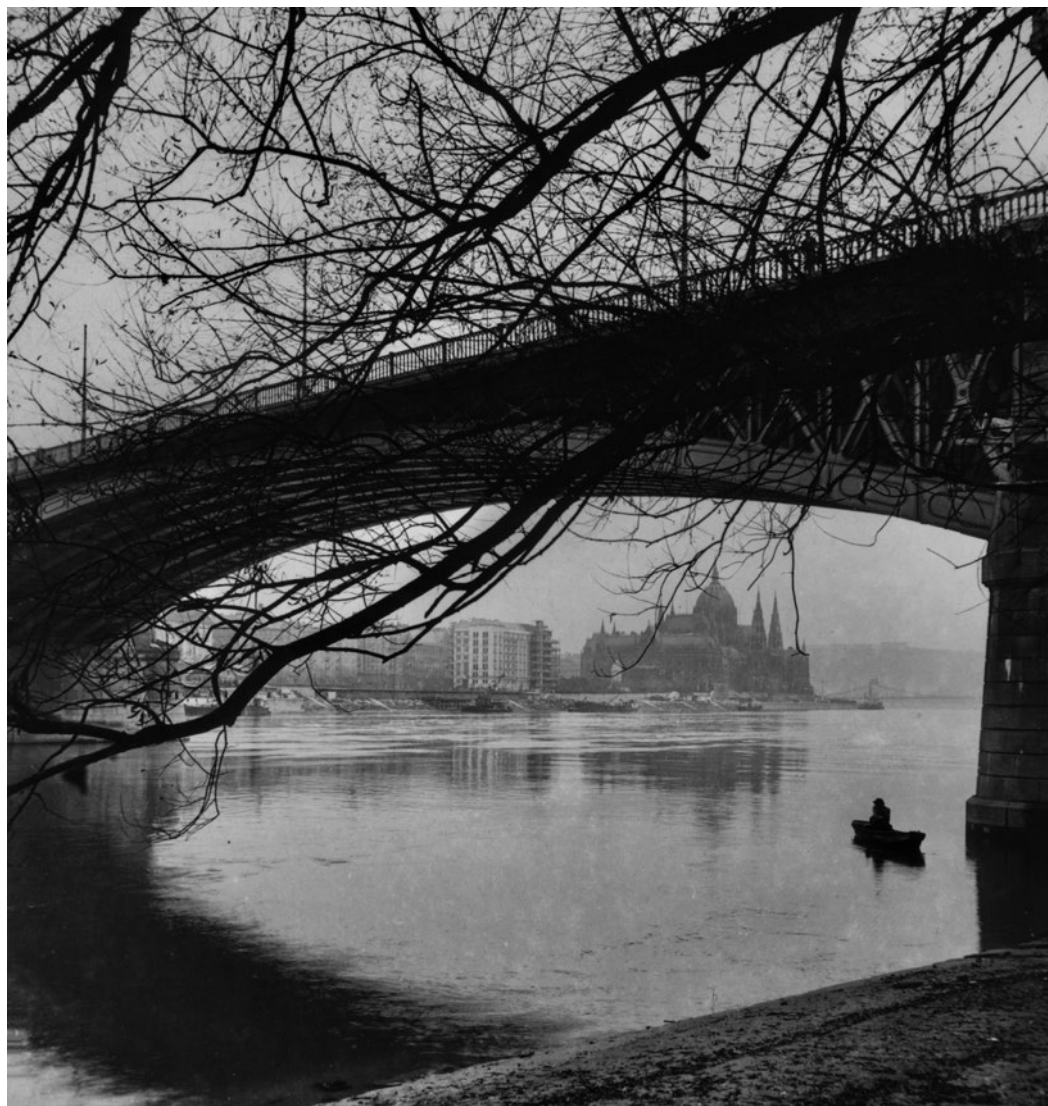
8. kép. Hortobágyi pásztor panyókára vetett cifraszűrrel és pipával

9. kép. Erzsébet híd

Zongoraversenyen. A művészetekben jártas Irén rögtön megtalálta Csieko-szannal a közös témát. A japán és a magyar házaspár barátsága francia földön, de keleti szálon – hasonló életelvek alapján – született meg. Kavazoe, aki 1934-től élt Párizsban, filmek importálásával foglalkozott, és elfogadott, jól ismert személy volt a kulturális élet irányítói között is. Születése révén rendkívül jó kapcsolatokkal rendelkezett a japán felsőkörökben, valamint összejárt a szigetország Párizsban élő művészeivel és építészeivel. A francia fővárosba érkező japánok közül sokan keresték fel, és kérték Kavazoe segítségét kapcsolatok létesítésére a francia hírességekkel. Szinte mindegyiküket vagy beajánlotta, vagy el is vitte Haár Ferenc Avenue de l'Opéra 35. szám alatti műtermébe portréfotózásra, és ez hírnevet, egzisztenciális és anyagi megerősödést is hozott Haáréknak.

Természetesen összejárt a két házaspár, Haárék közelebbről megismertek a japán filmmel, a japán konyhával, ily módon igen élővé tették a kapcsolatukat. Cserébe Irén elkészítette a családi recepteket, bemutatta a magyar konyhát és kultúrát. Barátságuk annyira elmélyült, hogy Ferenc

10. kép. Országház
a Margit híd alól

szavait idézve, amikor „1939 elején készültek hazamenni Japánba, s megkérdezte, lenne-e kedvünk vele menni? Nekem ez egy álmom volt, egy fényképésznek a Távol-Keletre menni...! Mondtam, hogyne szeretnék.”⁶ Kavazoe Hirosi közvetítésével a Kokusai Bunka Shinkyokai (a mai Japán Alapítvány elődje) hivatalos meghívása postafordultával meg is érkezett.

Haár Ferenc és a Kavazoe házaspár – a Szuva Maru fedélzetén – 1939. december 1-jén együtt indultak a nagy útra. A gyors ügyintézésnek köszönhetően nem volt választásuk, ezért Ferenc feleségét hátrahagyta azzal a nem kis feladattal, hogy a magyar asszisztenssel együtt fejezze be a futó rendeléseket, és számolja fel párizsi műtermüket, végül csomagoljon össze, és hozza ki felszerelésüket, negatívárakat és minden holmijukat Japánba. Felesége Marseille-ből indulva hat hónap múlva tudott férjéhez csatlakozni.

Érdekes egybeesés, hogy Ferenc megérkezésekor kezdte meg a működését a magyar külképviselet az Imperial Hotelben. Haár Ferenc érkezése után röviddel találkozott a magyar misszióvezetővel, Ghika György követtel és munkatársaival. A kis létszámú magyar kolónia tagjai örömmel befogadták a fotóművészt.

---

6 Kincses 1989: 17.

11. kép. Havas
gellérthegy lépcsők

Kavazoe Hirosi ígéretét betartva, első teendői között segítette magyar barátja elindulását. Haár Ferenc életének legtermékenyebb időszakasa kezdődött el. Ámbár nem ismerte a nyelvet, a szokásokat, de szerencséjére a párizsi japán ismerősök közül is sokan és sokat segítettek az indulásban. Természetesen Tokiót választotta lakhelyül. Arisima Ikuma festőművész bére adta nekik egyik belvárosi házáat. Első japán stúdióját, a FOTO HAAR-t az Akaszaka Hiniki-csó 6. szám alatti kiürült osztrák legátus épületében alakította ki.

Kavazoe ajánlásával nemsokára együttműködött a japán külügyi tárca kulturális osztályával, az Idegenforgalmi Hivatallal és a kulturális tárca több illetékes részlegével is. Rögtön megbízást kapott, hogy fényképezze le Kiotó, Nara és Oszaka híres helyeit.

Japán barátja azt is elintézte, hogy megérkezése után fél évvel, 1940 júniusában az előkelő Nihonbasi kerületben, a Sirokija áruház galériájában Haár Ferenc kiállítást tudjon rendezni. Lázás és lelkes laboratóriumi munkával készült el a nagyításokkal. 1939-es párizsi és régebbi magyar fotóinak színe-javát, valamint a Japánig tartó hajóútjának képeit állította ki. Ez lett a legjelentősebb magyar esemény a háború alatti Japánban. A kiállítás vonzotta a magyar ügyek iránt érdeklődőket. Sikerének köszönhetően még ebben az évben megjelenhetett első albuma *Tójóe no micsi* (東洋への道 – Út Kelet felé) címmel a rangos tokiói fotográfiaira specializálódott ARS (アルス) kiadó gondozásában, amely mind a 90 kiállított felvételt tartalmazta. A siker folytatódott, mert a Tamaja kjúsui áruházlánc rögtön bejelentette igényét, és ezt a remek anyagot júliusban Fukuokában és Szagában is kiállították.

Az 1941-es év családi örömeiket is hozott, június 2-án megszületett fiuk, Tamás, aki ma Tom néven él. Az októberi keresztelő nagy esemény volt. Tamást keresztapja, Horváth Tibor és keresztanyja Halász Zoltánné tartotta a keresztvíz alá, az újszülött fiút Erdő Ferenc jelenlétében Hermann Heuvers jezsuita atya keresztelte meg.

Augusztusban a helyi magyar kolónia szokásai szerint megtartották a Szent István-napot, ahol gyerekekkel együtt ünnepeltek a családok. Kisleányuk, Veronika 1942-ben született meg Tokióban.

A magyar fényképeinek nem várt sikere a Sirokija kiállításon adta azt a gondolatot, hogy egy, csak Magyarországról szóló képeskönyvet jelentesenek meg. Az ötletet sokan támogatták. Haár Irén tervezte meg a borítót, és rajzolta a könyvbéli grafikai elemeket. Az előszót Micui Takaharu báró, a könyv szövegét Irén írta. A könyv szerkesztője Inoue Szeiicsi, ő fordította le a dalok szövegét is. Kiadta a Japán–Magyar Kultúrintézet, és a Berindo

12. kép. Irén és Ferenc az Irene's Hungaria vendéglő pultjánál

13. kép. Haár család az óceán partján

14. kép. (lent)
Haár Tamás
(Tom) keresztelője
Tokióban, 1941

15. kép. Haár Ferenc
Tommal a nyakában,
Gizella asszony ölében
a kis Veronika ül.
Karuizava, 1944

Nyomda nyomtatta 1941 decemberében. „ハンガリア” (Hangaria), fordításban *Magyar képeskönyv* lett a címe. Nem a Hungária szót, hanem Magyarország japán elnevezését a Hangariát, a japánok által kedvelt formát választották címül. A későbbiekben a Haár és a Hangaria szavak összekötésének jelentőségét még látni fogjuk.

A japán hivatalok támogatásával számos további munkalehetőséghez jutottak. Vállalták, hogy ezt a kulturális szempontból fontos szunnyadó vulkánt különböző szögekből fényképezzék le. Feleségével együtt 1940 nyarán körbejárva a Fudzsi hegyet és a Fudzsi öt tavát, meglátták a szent hegy igen sok arcát. Eredménye egy remek fotóalbum lett, amely a következő évben jelent meg.

Japán élményeit és tapasztalatait így foglalta össze Ferenc a magyar olvasók számára⁷:

„Most, hogy hosszabb ideje itt vagyok közöttük, csak most látom igazán, mennyi energiával dolgoznak itt a japán művészek. Milyen lelkesedéssel akarnak rákontrázni az európai civilizációra. Nemcsak a fényképezésben, de minden terén az építésnek. Most azonban beszélnek egy hatalmas gyorsvasút építéséről Kínán keresztül Európába – két hét alatt (lehetne eljutni). Általában mindent felül akarnak múlni. Beszélnek egy filmvállalatról, amelyet háromszor akkorára szánnak,

7 Andreánszky 1941: 5.

mint az amerikai Paramount. Terveznek egy kultúra- és sportközpontot és ebben az épületben a filmmúzeumtól az úszócsarnokig mindent el akarnak helyezni. A fényképezésnél is egészen érdekesen állok a japánokkal. Csak ötleteket kell, hogy adjak, és ők azonnal nekiállnak megszervezni, hogy én azokat megvalósíthassam. Most van nyomdában egy kiadványom, egyelőre Párizsról és az európai utazásaimról. Készülnek a Fudzsijama körül készült képeim is, ebből albumot ad ki a külügyminisztérium. Ez a kezdet, amelynek a folytatása, sajnos, egyelőre, úgy látszik, nehéz, mert nincs idegenforgalmi propaganda Japánban.

Részt vettem egy japán kultúrfilm fölvételeinél is, mint tanácsadó. Adtam néhány ötletet és viszontláttam összemontírozva filmen. Egész jó eredményt értünk el. Viszont egyelőre ez is megállt. Most kidolgoztak részemre programot: Mandzsúria, Korea, Formosa vidékét akarják velem fotóztatni és filmezni. A kritika nagyon jól fogadta a főként magyarországi képeimből készült kiállításomat. Ezek a képek a magyar munkásság, parasztság életét, Magyarország népét és vidékét hozták közelebb a japánokhoz. Persze, nem a paprika-füzéren és a dekoratív csárdajelenetekből vett életképeken keresztül. A kiállításnak a japán sajtóban is nagy a visszhangja. Most tartottam előadást a tokiói rádióban magyar nyelven, melyet a mikrofon előtt japán nyelvre fordítottak. A fotó művészetéről beszéltem. Az előadás után sok levelet kaptam japán hallgatóimtól, sőt hazulról Magyarországról is.

Még csak annyit..., a mandzsúriai vasúti társaság igazgatósága fölkért egy vándorkiállítás rendezésére. A tokiói kiállításom anyagával megyek el Mandzsúria négy legnagyobb városába. Egyébként Mandzsúriába fotózni is kell és a mandzsúriai képeimből Budapesten akarnak kiállítást rendezni. Otthon azután találok majd képeimmel.”

Haár Ferencék pár hónap alatt megérezték, hogy a japánok kedvelik őket, magyarokat. Szeretnek velük együtt lenni egy társaságban. Hajlandók tenni a magyar–japán kulturális kapcsolatokért; kezdeményezők, segítőkészek, és a közös ügyért szívesen adakoznak is. Világos lett számára az is, hogy Kavazoe érdeklődése nemcsak személyének, hanem magyar voltának is szólt, tehát barátságuk két szálon szövődött.

Imaoka Dzsúicsiróval közösen megalapították a Japán–Magyar Kultúrintézet könyvkiadóját. Az kiadó bejegyzett székhelye Haárék házának földszintje lett. Természetesen a magyar irodalom remekeinek japán kiadását tervezték. Elsőként jelent meg Imaoka fordításában Madách Imre *Az ember tragédiája*, amelynek illusztrációit a Haár házaspár készítette el.

Annak ellenére, hogy Japánban már háborús üzemben működött a gazdaság, és a civilszférában megszorításokat vezettek be, hírnevének megerősítéséhez, tehetségének köszönhetően további kiállítási és könyvkiadási lehetőségeket kapott. 1942-ig összesen három fotóalbuma jelent meg.

1943-ban a japán kormány Karuizavát jelölte ki a külföldi lakosok egyik fő evakuációs központjának. A japán kormány a külföldiek ottani felügyeletére Okubo Tositakát, az utolsó Magyarországon szolgáló japán követet rendelte ki. A Haár család szintén erre a hegyvidéki területre költözött. Mostoha idők következtek ezen a főként nyári üdülőhelyként működő terü-

leten, ahol a házak nem rendelkeztek semmilyen szigeteléssel, valamint munkalehetőség sem igen adódott senkinek. Egymást támogató külföldi közösség jött létre. Életerejük tartásához kulturális összejöveteleket szerveztek, és sokszor a gyerekeket közösen felügyelték.

Haárek kereseti forrás nélkül maradtak, kecskét tartottak, és baromfit neveltek, gyűjtögettek a hegyekben, hogy legyen élelem apró gyermekeik számára. Egy velük maradt szolga képes volt ruhákat, sőt egy értékes holmit, egy fényképezőgépet is elcserélni a környező mezőgazdasági területekről származó élelemre. 1945 májusában tokiói műtermüket és lakásukat bombatalálat érte. A nélkülözések és az alultápláltság Haár Ferenc megbetegedését okozta. Értékes felszerelése további darabjainak az eladásából tudott gyógyszert és élelmiszert venni.

Ott fent a hegyen sorstársaikkal összetartva éltek túl a legnehezebb időket, és érték meg az augusztusi két amerikai atombomba bevetését. Augusztus 14-én együtt hallgatták meg Hirohito császár rádióüzenetét, amelyben kimondta: „Az idő és a sors szavának engedve elhatároztuk, hogy elindulunk a generációk nagy békéje felé azért, hogy elviseljük az elviselhetetlent, és eltűrjük az eltűrhetetlent.”

Az amerikai megszállás hamarosan munkalehetőséget és vitaminokat hozott Haár Ferencnek, aki egy fél évig – a magazin megszűnéséig – az amerikai hadsereg *Yank* magazinjának fotográfusa lett. Alkalmi dokumentumfilm- és propagandafilm-operatőri megbízásokat is kapott. Gyorsabban telt az idő, 1946-ban megszületett András fiuk. Haár Ferenc csak ezután tudta leköltöztetni családját Karuizavából Kamakurába. Tokió és Jokohama szóba se jöhetett, mivel az amerikai bombázások a belső területeket lényegében és ténylegesen a földdel tették egyenlővé.

1946-tól az amerikai főhadiszállás audiovizuális tanácsadója lett, de csak japán bért kapott. A már ötfős család életviteléhez ez a csekély bevétel nem volt kielégítő. Megélhetésükhöz Haár Ferenc 1946-ban műteremet nyitott az Old Kaidzsó Hotelben, amely portréfotózásból, különösen a karácsonyi időszakban, jó jövedelmet termelt, de a következő évben amerikai döntésre be kellett zárnia.

Tovább kellett ekkor lépnie. 1947-ben nyitotta meg Exhibit elnevezésű stúdióját Kamakurában, amely több társaságnak is otthont adott. Ez komoly új kapcsolatokat hozott, és egy kis plusz jövedelmet is jelentett. Egészen eddig, hét éven keresztül nem kapott megbízásos művészeti munkát.

Haárek pezsgő életet varázsoltak maguk körül Kamakurában. A házaspár a munka és a három gyerek mellett újra felvette a kapcsolatot mindenkivel, a magyarokkal, más nemzetiségűekkel és a japán művész barátokkal. Sok mesélnivalójuk volt egymásnak, a megélt izgalmakat és szituációkat megbeszélték, egymástól tapasztalatot is gyűjtve, hogy ki milyen módon találta fel magát a szűkös és kritikus helyzetekben. Az ellátási gondok alig javultak az 1946-os 297 gramm/nap/fő élelmiszeradaghoz viszonyítva. A lakosság nagy része éhezett, és helyenként járványok is pusztítottak. Sok mindent nem lehetett kapni, sorba álltak, és élelmiszerjeggyel vásároltak, valamint virágozott a feketepiac is.

Haár Irén remek szakács volt, aki a szegényes alapanyagokból is ízletesen tudott és szeretett is főzni. Ingyensiklandozó előadásmódjától elragad-

tatva sok barátja javasolta neki, hogy nyisson éttermet. Ferenc örömmel támogatta az ötletet, bár nem volt tőkénk ekkora vállalkozás indítására. Az elképzelés híre szétfutott kiterjedt kapcsolati rendszerük sok ágában, és egy gazdag japán barát jelentkezett, aki csendestársként nemcsak a tőkét adta, hanem segített eligazodni az amerikai–japán dupla bürokrácia útvesztőiben is.

A Ginzán, a Yomiuri újságkonzern melletti háztömbben megfelelő méretű helyet találtak egy alagsorban. A vendéglő neve japánul az Airinsu restoran Hangarija nevet kapta, míg angolul pontosítva és rövidítve Irene's HUNGARIA lett. Szemet vonzó grafikai megjelenést alkottak. A táncoló magyar párt ábrázoló logójuk figyelemfelkeltő és könnyen felismerhető, nehezen feledhető védjegyük lett. Az angol nevükben dominált a HU. Engedélyük biztosította, hogy az első osztályú éttermeknek kijáró ON LIMITS táblát a bejáratnál helyezték el. Éttermük rövidesen nagy népszerűsége telt szert, híres emberek, művészek, sportolók törzshelye lett.

Haár Ferenc 1950-ben kapott újra kiállítási lehetőséget, ekkor jelenhett meg a háború utáni első albuma. Az amerikai megszállás 1951-ben ért véget, bár amerikaiak nagy számban továbbra is maradtak. Az államigazgatást Japán a kezébe vette, ügyesen igazítva – mondhatnánk a részleteket kedvelő japán nép meglegedésére – a megszállók ügyviteli rendjén. Végre Haár is újra önálló fotóművészként dolgozhatott Japánban.

Az elkövetkező években további öt albumot adott ki, amelyek szociofotográfiának tekinthetők. Témája a japán ember, a japán gyöngyhalászok, a japán művészek élete. Az állóképfotózás mellett több dokumentumfilm rendezőjeként is dolgozott, amelyek közül kiemelkedik a *Japán művészete* című, az USIA (United States Information Agency) részére készült film. Felesége ginzai éttermének életét, a Hangariját a kialakítástól kezdve a bevezetéséig rendszeresen fényképezte, ezek a fotók kordokumentum-értékűek.

1956 elején munkát kapott az Egyesült Államokban. Chicagóban két építészeti magazinnak és a Container Corporation of America cégnek dolgozott. A magyar 56-os szabadságharc idején nem tudott Japánba visszatérni, pedig felesége vendéglője lett a magyar hír- és akcióközpont, és többek között a japánok segítőprogramját is itt szervezték meg.

A magyar szabadságharc leverése után talált rá régi barátjára, Kepes Györgyre, aki áthívta magukhoz promóciós fotográfusnak. Egyik felvételével első díjat nyert, és a versenyt rendező Art Institute of Chicago felkérésére filmet készített neves ukijo-e gyűjteményükről. A film hanganyagát ellenben Honoluluban kellett felvennie, mert a gyűjteményt ajándékozó James A. Michener író ott élt. A vele töltött idő alatt megszerette Hawaiiit, a várost és megkedvelte a helyi embereket.

1959-ben döntöttek arról, hogy családotul elhagyják Japánt. A bevándorlási kérelmüket még Tokióban, az amerikai nagykövetségen nyújtották be. Érkezésükkor az egész család státusza hontalan volt. Honoluluban telepedtek le. Egy nagy szigetországból egy kicsi szigetországba költöztek, de nem volt teljesen idegen világ a számukra, mert Hawaiiiban a lakosság 12%-a japán volt. Kapcsolataik, beleértve a japán munkakapcsolatokat is, természetesen nem szakadtak meg. Az amerikai állampolgárságot végül 1965-ben kapták meg.

16. kép. (fent)
Gyöngyhalász lány
a parton, felszerelésével
17. kép. Lemerüléshez,
beöltözve úszik
a kagylótelep felé

*18. kép. Megérkeztek
a gyűjtött kagylókkal*

*19. kép. (lenti)
A fej védelme
speciális kötéssel*

Ferenc első kiemelkedő alkotása a kihaltó Hawaii táncművészetről készített *Ho'olaule'a* című 1961-es dokumentumfilmje, amelyben Iolani Luahine, a 20. század leglegendásabb hula táncosnője szerepel. 2013-ban Haár Ferenc nagy sikerű alkotását – amelynek operátőre és rendezője is volt – a Hula Preservation Society digitalizálta.

1963-ban Kavazoe Hiroshi barátjának közvetítésével megbízást kapott egy forgatókönyv elkészítésére. A téma: Japán kultúrtörténete időléptékben a mítoszoktól a jelenkorig. A film az 1964-es tokiói olimpiára érkező külföldiek tájékoztatására készült *Tenno – Szimbólum és mítosz* címen.⁸ A forgatáshoz Haár a stábbal egész Japánt beutazta, és olyan zárt helyszínekre is engedélyt kapott, ahová mások nem. A japán televízióban filmjét 1964-ben a császár születésnapján mutatták be. Később ez a film a velencei fesztiválon is komoly sikert aratott. Haár Ferenc munkásságára visszatekintve, élete egyik legnagyobb feladatának értékelte ezt az alkotását. A filmnek köszönhetően oktatási állásajánlatot kapott a honolulu egyetemre. Vonakodva, de elvállalta, ahol egészen 1974-ig tanított.

Fényképezett, filmezett. Honolulu gyorsan változott, negyedeket számoltak fel, de Haár Ferenc jó érzékkel még időben visszatért a szocifotografáláshoz, és hatalmas anyagot rögzített. Felvételei és filmjei egymást kiegészítik. A Hawaii szigetein élő ázsiai népcsoportok erősen őrzik saját kultúrájukat, az ezt dokumentáló filmje aranyérmet kapott Washingtonban. A téma mélysége izgatta, ezért úgy döntött, hogy kiegészítésként könyvet is ír *Hawaii művészek* címen, amelynek nem várt sikerén felbuzdulva folytatásként megírta a második kötetet is.

Honoluluban az indulástól számított fél évszázados (1934–1984) fotóművészeti munkássága tiszteletére nagyszabású retrospektív kiállítást rendeztek. Feleségével és fotográfus Tom fiával fél évet dolgoztak a kiválasztott 180 kép nagyításán. Ez alkalommal kapta meg Ferenc a „Living Treasure of Hawaii” – Hawaii művészetének élő kincse – megtisztelő címet.

Suzuki Daisetz zen buddhista tudóst⁹ még Japánban kezdte el Haár Ferenc fényképezni. Munkamódszeréhez tartozott, hogy a felvételek idején együtt élt alkotásainak alanyaival, így ismerte meg őket mélyebben, és figyelte meg szokásaikat és környezetük sajátosságait. A zen buddhizmus akkor érintette meg, amikor meglátta, hogy Daisetz, a tudós hogyan adja fel teljesen saját mivoltát. Nem vett tudomást róluk, csak tanult, olvasott és filozofált. Hosszú idő elteltével Ferenc megértette, hogy az egyéni átélésen nyer a szubjektív valóság jelentőséget. Haár önmaga is ebben találta meg lelki békéjét. 1986-ban jelent meg az *A Zen Life: D. T. Suzuki Remembered* című esszégyűjtemény, amelynek fényképanyagát Haár Ferenc fotóiból válogatták.

8 Tenno – Symbol and Myth (Tenno – Szimbólum és mítosz). Asuka Production with Fuji Television Co., Honolulu, 1964. <https://alchetron.com/Francis-Haar> Közli: Kolta, Kincses 2004: 67.

9 Daisetsu Teitaro Suzuki (1870–1966) nemzetközileg elismert japán esszéíró, filozófus, vallástudós, fordító és író, aki 1894-ben felvette a Daisetz nevet. Könyve, a *Bevezetés a zen buddhizmusba* 2019-ben jelent meg.

20. kép. (fent)
Az ALAA zálogház

21. kép. Élet a mellékutcán

22. kép. Utcai zenészek

23. kép. (túloldalon)
Haár Ferenc 50 éves
művészetének kiállítási
plakátja a Honolulu
folyóirat 1984. novemberi
számában

Időskorában életszemléletének megváltozását így foglalta össze: „Nagyon érdekelt a japán életforma, a nyugati személyközpontúsággal szemben a családcentrikusság s a tradíciókhoz való erős ragaszkodás. Japánban egészen más szellemű emberré váltam. Csak a modern irányzatokra figyelő, nagy fejlődésben bízó fiatalemberként érkeztem Japánba, s itt felfedeztem a tradíciót, a japánok mindennapi életét átfogó, a családi és művészi aktivitást egyaránt átszövő, élő hagyományt. A művészi hagyomány anyagszeretével, célszerűségével a legkorszerűbb mentalitást fejezte ki.”

Élete során, a tiltott korszakban is, sikerült magyarországi rokonaival és barátaival ügyesen és okosan fenntartani és ápolni a kapcsolatot. 1972-től párszor hazalátogatott, itthonlétét műveinek kiállításával emelték és ünnepelték. Riportok is készültek vele. A hazai nagyközönség így ismerhette meg egyre mélyebben e rendkívüli szerény ember munkásságát és életét.

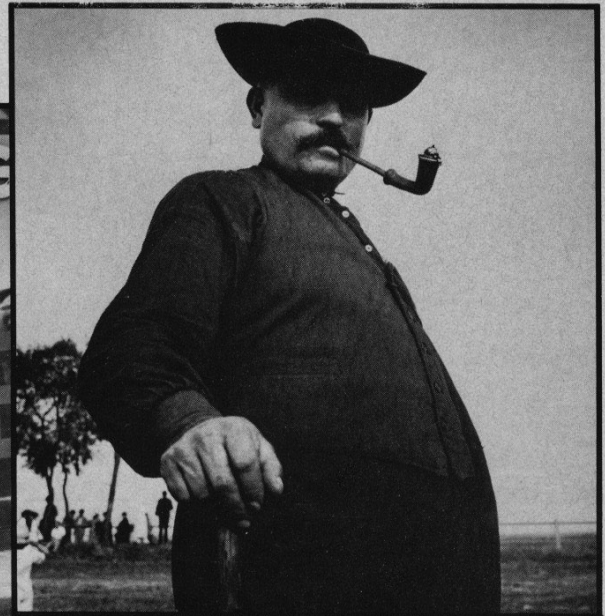
Boldog házasságban 38 évet élt Hawaii szigetén. 1997-ben halt meg. Hamvait a hawaii Memorial Park temető buddhista szekciójában helyezték el.

FRANCIS HAAR:

A LIFETIME OF IMAGES *By Brett Uprichard*

A photographer's odyssey that began 50 years ago in Hungary continues today in Hawaii

Clockwise from top left: "Movie Poster" (Paris, 1937); "Landowner, Hortobagy" (Hungary, 1936); "Critical Times" (Paris, 1939); "Village Morning" (Hungary, 1932).

Francis Haar has led four very different lives in his 76 years. The first began in his native Hungary, and was followed by a short but exhilarating time in Paris, then came two decades in Japan, and now Hawaii. Throughout these varied lives there have been two constants: his photography and his wife of 50 years, Irene.

The camera demands for its successful use a trained eye, a sure, disciplined technique, keen perception and swift creative judgment. The artist who would use his photographic powers to the full must have all these, plus the first requisite for the artist in any medium—something to say.

Edward Weston, from "Photographic Art," Encyclopedia Britannica

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ Ⓞ) CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált és ajánlott irodalom

Andreánszky I. 1941. Magyar kiállítás Japánban. *Népszava*, 1941. január 10., 5.

Bodnár J. 1983. Út kelet és nyugat felé. Beszélgetés a 75 éves Haár Ferencel. *Fotóművészet* 26(1): 3–11.

Bodnár J. 1986. „Egyik munkámat sem a siker kedvéért csináltam.” Beszélgetés Haár Ferenc fotóművésszel. *Interpress Graphic* 1: 7.

Broder Van Dyke, M. 2020. Francis Haar’s Bittersweet Photographs Capture a Lost Honolulu. *Flux. The Current of Hawaii*. <https://fluxhawaii.com/francis-haar-hawaii-honolulu-chinatown-from-the-rubble/>

E. Csorba Cs. 1979. Beszélgetés Haár Ferencel. *Fotóművészet* 22(2): 9–12.

Kincses K. 1989. „Mint csoport mi nem éreztünk semmit, csak magamról tudok beszélni...” (Haár Ferenc képeiről). *Fotóművészet* 32(3): 14–22.

Kiss S. 2017. *Japán vonzásában – Magyarok, akik szerették Japánt*. Budapest: Holnap Kiadó Kft.

Kolta M., Kincses K., Haar T. 2004. *Haár Ferenc magyarországi képei. Út a munka-körtől a zen-buddhizmusig*. Budapest: Magyar Fotográfiai Múzeum-MTA Művészettörténeti Kutatóintézet.

Tőry K. 2019. Haár Ferenc (1908–1997) élete és ritkán látott felvételei. *Mai Manó Ház Blog*. https://mamanohaz.blog.hu/2019/06/23/haar_ferenc_1908-1997_elete_es_ritkan_latott_felvetelei_tory_klara_irasa

University Of Hawai’i - Department Of Art & Art History 2024. Francis Haar : Disappearing Honolulu. *University Of Hawai’i – Department Of Art & Art History*. <https://hawaii.edu/art/francis-haar-disappearing-honolulu/>

University Of Hawai’i – Department Of Art & Art History 2024. Online Exhibition / Francis Haar : Disappearing Honolulu. *University Of Hawai’i – Department Of Art & Art History*. <https://hawaii.edu/art/online-exhibition-francis-haar-disappearing-honolulu/>

Életút

Haár Irén

(1912–1999)

autodidakta fényképész, étteremtulajdonos,
vállalkozó és háziasszony

KISS SÁNDOR

kereskedelmi diplomata, Japán-kutató, sandor4u@gmail.com

Kivonat: A váci, Pápa Irén néven született Haár Irénnek különleges, kontinenseken átívelő sors jutott. Fényképész férjével, Haár Ferencsel 1937-ben indultak útnak Magyarországról, és két évet töltöttek Párizsban, ahol férje előkelő helyen, az operaház közelében fotóstúdiót működtetett. Férje Párizsban igazi baráti kapcsolatba került a jó nevű Hiroshi Kavazoe japán filmforgalmazóval, aki 1939-ben hazatértükkor felajánlotta, hogy tartsanak vele Japánba. Örömmel elfogadták a meghívást. A Japán Alapítvány ösztöndíjat adott férje számára azzal a feladattal, hogy Japán történelmi helyeit és látványosságait saját, azaz Haár-stílusban felvételeken rögzítse. Néhány sikeres év után a várható háborús események miatt, a legtöbb más külföldi lakoshoz hasonlóan őket is kitelepítették egy hegyvidéki régióba. Japán megszállása alatt Irén három kisgyermekének nevelése mellett sokat segített a laborálási munkákban. Kitűnő szakács volt, vendégei biztatására világhírt nyert éttermet nyitott Tokió belvárosában, a Ginzán. A Haár család 1959-ben vándorolt ki Honoluluba.

Kulcskifejezések: életút, Haár Irén, Haár Ferenc, Japán

Hivatkozás: Kiss S. (2024). Haár Irén (1912–1999). *Passages* 2: 193–207. <https://doi.org/10.59608/pas2024a013.00>

Kollázs képei:

Balra: lásd a 11. képnél

Középen: Haár Irén és Misima Jukio az Irene's Hungaria étteremben, 1956

Jobbra: lásd a 14. képnél

Haár Irén (született Pápa Irén, angolul: Irene Haar, japánul: ハール・アイリン, ritkán ハール・イレーヌ, Vác, 1912. december 16. – Honolulu, 1999. szeptember 1.), édesapja Pápa Sándor, édesanyja Fried Eszter. Hét gyermekük született, a legfiatalabbak a három leány: Aurelia (Relli), Gabriella (Ella) és Irén, aki nagyon ügyesen rajzolt és főzött, ezt édesanyjától tanulta. Mivel jó érzéke volt a konyhai munkához, már 15 éves korától önállóan főzött, süttött és cukrászkodott is. A három Pápa lány a Munka-kör szavalókórusához csatlakozott, ahol Lengyel Lajos grafikus, a Munka-kör egyik alapítója, Haár Ferenc fényképész és Gönci Sándor grafikus gyakran megfordult. A csoport szeretett kirándulni, ez hozta közelebb őket egymáshoz. Lengyel Lajos itt ismerkedett meg Ellával 1928-ban, és kapcsolatukból egy életen át tartó házasság született. Haár Ferenc beleszeretett a legfiatalabb Pápa lányba, Irénbe, becenevén Iricbe. 1937. március 11-én kötöttek házasságot. Haár Ferenc ekkor már hivatásos fényképész és iparművész volt. A sógorok, Lengyel Lajos és Haár Ferenc egymás tevékenységét is fényképezték.

A Munka-kör erőteljes mozgalmat indított, a munkásfotózást, amelyet később szociófotózásnak neveztek. Első kiállításukat a Kovács Szalonban rendezték meg 1931 áprilisában, a kiállítók Basch Tibor, Haár Ferenc és Lengyel Lajos voltak. A csoport egy másik sikeres budapesti kiállítás eredményeként növekedett, amelyet további kiállítások követtek. A kezdet nehéz volt, mivel néha összeütközésbe kerültek a rendőrséggel a képeik tartalma miatt, sőt néhányukat további kiállítási részvételtől el is tiltottak.

A professzionális fotózás Magyarországon is megindult. Irén férje mellett elsajátította a fotózás minden műveletét, a képalkotástól a laboratóriumi munkáig. Hogy képet kapjunk feladataik nehézségéről és nagyságrendjéről, álljon itt például férje addigi életének legjelentősebb megbízása.

1. kép. Irén szüleivel
Honoluluiban

2. kép. Esküvői emlékkép,
1937. március 11.

A Műcsarnokban rendezett 1937-es Magyar nemzeti nyomtatványkiállítás installációjához hatalmas, 10-15 méteres fotóhátér-sorozatot kellett készítenie. Ferenc a sokrétű nyomtatási műveletek minden folyamati lépését lefényképezte, Irén pedig közreműködött a hatalmas hátterek laborálásában, elkészítésében. Ez a projekt indította el férje hírnevét, és hamarosan egy pályázaton már fődíjat nyert.

A siker hozta azt a lehetőséget, hogy az 1937-es párizsi világkiállításon, a magyar pavilonban Haár Ferenc két díjnyertes képének óriási méretű nagyításait is kiállították, amelyet külügyminiszteri megrendelésre készítettek el. A megnyert pályázat díja lehetőséget teremtett arra, hogy még a kiállítás alatt kiutazhassanak Párizsba. Párizsba érkezni, magyar barátokra lelteni és Párizsba beleszeretni egy pillanat műve volt, és ez arra ösztönözte őket, hogy itt kell élni és a nyelvi nehézségek ellenére fényképészként működni. Döntöttek, felszámolták budapesti stúdiójukat, és még abban az évben ki is költöztek.

3. kép. Ferenc és Irén a feleség

4. kép. Családi kép a Pápa szülőkkel és Lengyel Lajossal

5. kép. (lent) Irén férjével, szüleivel és sógorával

Ferencnek éppen Budapest elhagyása előtt még eszébe jutott, hogy egykori osztálytársa, Gergely Ferenc jó pár éve Párizsba költözött. Ferenc felhívta Gergely édesanyját, és sikerült megkapnia osztálytársa párizsi telefonszámát. Párizsba érve azonnal felhívták Gergely Ferencet, aki segített nekik berendezkedni. Haárék fotóstúdiót alapítottak az Avenue de l’Opera sugárúton, és különböző megbízásokon dolgoztak, többek között divatfotókon is.

Gergely majdnem tíz éve Hirosi Kavazoe, a neves japán kulturális importőr-exportőr titkára volt, bemutatta magyar fényképész barátját főnökének, aki próbaportrét kért Ferencről, és helyette egy sorozatot kapott. Meggyőződésem, hogy mindketten felismerték egymásban, hogy kivételes képességgel rendelkeznek. Kavazoe ajánlásával Ferenc a Párizsban megforduló japán hírességekről számos portrét készített. Kavazoe felesége, Csieko Hara a párizsi Zeneakadémia zongora szakán tanult, és nemrégiben második helyezést ért el a varsói Chopin zongoraversenyen. Irén és Csieko rögtön megértették egymást. A két házaspár megkedvelte egymást, gyakran összejártak, élvezték egymás főztjét. Sok szó esett saját országaikról, ezzel kölcsönös kíváncsiságot keltve.

1939-ben a hazájába visszatérő Kavazoe felvetette, hogy jöjjenek át Japánba, amelyhez meghívót a Kokusai Bunka Shinkokai (a mai Japán Alapítvány elődje) ösztöndíjat tudna adni. A csábító ajánlatot elfogadva a hivatalos meghívó rövid alatt megérkezett, és hirtelen indulni kellett. Ferenc, akinek francia vízumja lejárfélben volt, csatlakozott barátjához. A háborús idők elején még biztonságosan lehetett utazni.

Irénre hárult a műteremzárás és csomagolás nagyon sokrétű feladata, aki 1940 elején Marseille-ből indulva utazott Tokióba. Japánba érve Irén nemcsak a háztartásukat vezette, hanem alkalmanként együtt utazott férjével a vidéki fényképészeti munkákra, és a laborálásban is közreműködött. Megnyitották a Foto HAAR stúdiót, és hamarosan a család egy fiúcskával gyarapodott. Fiuk, Tamás (ma Tom) 1941-ben, Tokióban született.

Férje sikeres kezdése és magyar voltuk iránti japán érdeklődés adta az ötletet, hogy 1941-ben kiadjanak Magyarországról egy albumot, amelynek borítóját és a könyvbéli grafikai elemeket Irén rajzolta meg. A „Hangarija”, *Magyar képeskönyv* nagyon keresett lett. Irén dekorálótelhetsége ekkor tűnt fel először másoknak. Szintén ő illusztrálta *Az ember tragédiája* japán kiadását. Irén kommunikatív személyiség lévén gyorsan haladt a japán nyelv elsajátításában. A kezdeti háborús események nem korlátozták őket a fejlődésben, komoly megrendeléseket kaptak. Könyveik megjelenését, a sikeres kiállítások sorát egy újabb családi öröm tetézte. 1942-ben megszületett leányuk, Veronika. Eddigre férje Francis Haar néven egyre ismertebbé vált Tokióban.

Amikor Japán szerepe a második világháborúban kezdett romlani, a japán kormány 1943 elején a baráti országok állampolgárainak kitelepítését rendelte el. A Haár családot számos más országbeli lakossal együtt a hegyvidéki Karuizava üdülőhelyre evakuálták. Kereseti lehetőség nem nagyon akadt. A bajban való összetartozásnak köszönhetően egy soknyelvű közösség formálódott, amely azzal kezdődött, hogy egymás gyermekére vigyáztak, majd később komoly kulturális események szervezésére is volt erejük. Természetesen a folyamatos, több forrásból származó információcsere lételeme volt az összetartozásnak.

6. kép. Elöl ülnek Haár Irén, Halász Zoltánné a keresztmama, Horváth Tibor a keresztapa, hátul ülnek a jezsuita atyák, Erdő Péter és a keresztelő Hermann Heuvers a születésnap tortás asztalnál, 1941

A jegyre adott fejadagok nagyon kicsik voltak. Kecskét és tyúkot tartottak. Saját maguknak kellett megtermelniük az ételmüket, ezt az erdőben gyűjtött bogyókkal, gombákkal és minden ehetővel egészítették ki. Szűkös évek következtek a kétgyerekes család életében, de Irén östehetség volt a falusi háztartás vezetésében. Nagy segítségére volt, hogy tokiói szolgálóleányuk fizetést nem kérve csatlakozott hozzájuk, aki a helyi lakosokkal jól szót tudott érteni. Férje egészségügyi állapota nagyon leromlott, betegségek is kínozták. Örömet a családi együttlét, a gyerekek fejlődése jelentett. A háború utolsó éveit felé közeledve egyre növekvő nélkülözések mellett sorstársaikkal együtt éltek meg Japán kapitulálását. Pár héten belül megérkeztek az első amerikai egységek állapotfelmérésre, és alapélelmiszereket és gyógyszereket is hoztak magukkal.

Férje az amerikai hadseregtől állandó szabad utazást jelentő alkalmi fényképész munkákat kapott a katonák *Yank* magazinjánál. Tokiói otthonukat lebombázták, maradniuk kellett Karuizavában, ahol 1946-ban megszületett András fiuk. Ezzel a háztartás háromgyerekesre nőtt, de már segítség is akadt. Ferenc családját csak 1946 nyarán tudta Kamakurába költöztetni. Nagy házat béreltek, ahol mindenki elfért, és társaságot is tudtak fogadni.

Francis Haar úgy biztosította a család jövedelmét, hogy fotóstúdiót nyitott a tokiói Old Kaidzsó Hotelben, amely amerikai katonanők szállóhelye volt. Irén a gyakorlott portréfotós vitte az üzletet, így férje napközben más

7. kép. (túloldalon fent)

A galuskaszaggatás műveletének felvétele. Balról jobbra Szaitó Josimasza szakács, Haár Irén, Asihara Kuniko riporter és Vakui Torao operatőr, 1956

8. kép. (túloldalon lent)

Karácsonyi ünnepség az étterem munkatársaival, 1959

9. kép. Az étterem szakácscsapata Irénnel.

Előttünk konyhájuk csúcsfogása, a homard thermidor, töltött homár francia recept szerint, 1959

munkát is tudott vállalni. 1946–1948 között a hétköznapi munkával kitöltve teltek. A magyarokkal összetartva, minden évben megünnepelték a Szent István-napot. A hétvégeken összejártak barátaikkal. Irén ízletes ételleinek fogyasztásakor kicsit vicces formában merült fel a társaságban az az ötlet, hogy miért nem nyitnak egy vendéglőt?

Amerikai barátaik is sokszor nógatták: „Irénnel, aki ilyen jól tud főzni, annak vendéglőt kell nyitni!” Végül a buzdítás és a baráti társaságok szeretete juttatta eszébe, hogy a Tokiótól való távolságot is lehetne rövidíteni, ha a megszállás alatt éledező Tokió szívében nyit egy magyar vendéglőt, amely hasznot is hozhat. 1948–1949-et írtak ekkor. Úttörő ötlet, ez időben nagyon kevés külföldi vendéglő működött Tokió szívében, a Ginzán. Irén kitűnően beszélt már japánul, ismerte a japánok ízlését, és kipróbált receptjei voltak. Persze mindez nem lett volna elég, mert kellett egy tőkéstárs is, aki a működéshez megteremti az anyagi alapot. Jelentkezett csendestársnak egy gazdag japán barát, aki hitt és bízott Haár Irénben, mert látta, hogy amihez nyúlnak, abból komoly érték születik. Egyetértettek abban, hogy legyen a vendéglő a város szívében, jó közlekedés közelében. További baráti segítséggel találtak egy megfelelő méretű bérleményt.

Ezután következett az izgalmas tervezési fázis. Irén ragaszkodott a magyaros atmoszférához. Sajat maga tervezte a magyaros bútorokat, ő festette ki magyaros vidéki életjelentekkel a falat és mintákkal a bútorokat, sőt az étkezéshez, az éttermi kellékekhez, textíliákat szintén ő tervezte meg, illetve választotta ki. A világítást az asztalokra helyezett gyertyafénnyel tette meghittebbé, és ez különösen vonzó volt, mert ez lett az első gyertyafényes étterem az akkori Tokióban. Azt, hogy a falakat Irén saját maga fesse ki, régi építész barátjuk, Szakakura Dzsunzo-szan ajánlotta, aki felismerte Haár Ferenc *Magyar képeskönyvében* megjelent, Irén által rajzolt vonalas grafikák erejét. Irén vadász-, tehéncsordás, táncos életképeket

pingált a falra, amelyek egyszerű, csalogató, békebeli légkört teremtettek. A vele készült riportban mosolyogva mondta: „én paraszt vagyok, és élvezem ezeket a tipikus magyar jeleneteket”. Rá jellemző módon gondja volt arra is, hogy a székek ülőkéje nádfonatú legyen, szellős és kényelmes, az otthoni székek emlékét felidézve. A hírneves Ginza első magyar vendéglője igen előkelő helyen, bár alagsorban lett kialakítva.

Végre nyitásra készen álltak, de még a működési engedélyt a megszálló hatóságtól meg kellett szerezni. A GHQ (General Headquarters) ellenőrzése alá tartozott minden tokiói étterem és vendéglő. Megkapták az engedélyt az *On Limits* tábla kihelyezésére, ami azt jelentette, hogy biztonságosan ehető ételeket szolgálnak fel, és a kiegészítő A jelet is, amely csak az első osztályú éttermeknek járt. A magyar vendéglő a Hangarija nevet kapta. Japánul 『ハンガリヤ』, ahogy a helyiek írták és mondták Magyarországot. Címük: Tokió, Csúó-ku, Ginza Nisi 3, 2-csóme volt.

Megnyitottak, elsőként megvendégelve barátait és segítőkét. Haár Irén gyakran végigjárta a vendégasztalokat, és szívesen elmondta az ételek elkészítésének apró konyhatitkait. Megnyerő természete étteremének élő reklámja volt. Címüket összehajtható kis kártyán és ajándék gyufásdobozon is magával vihette a vendég. Grafikus védjegyük a falra festett táncoló pár lett. A vendéglő nagyterme mellett két kis különszoba szolgált meghittebb együttlétre.

Az egyre keresettebb magyar éttermet átnevezték 1949-ben „Airinszu Hangarija”-ra 『アイリンス ハンガリヤ』, a nevet lopkodó japán versenytársak elriasztására. 1950-től a tokiói belváros egyik legkeresettebb étkezőhelye lett. Diplomataik, katonatisztek, világhírű művészek, sportolók, írók és újságírók belföldről és külföldről egyaránt látogatták. A szigetországba érkező magyarok szinte kivétel nélkül felkeresték Irén éttermét, és vitték jó hírért szerte a világban. Az sem meglepő, hogy a követség nélkül maradt magyarok és japán barátai törzshelye lett a Hangarija, rendszeresen itt jártak össze. Ez a népszerűség Irén elbűvölő személyiségének és a konyha kitűnősége mellett annak is köszönhető, hogy Irén maga volt a magyarok hírközpontja.

A japán külkereskedelem meglendülése egyre több üzletembert hozott Japánba. Erre az időre – 1951–1952-re – tehető a japán kultúra iránti érdeklődés hirtelen növekedése is, mert sokan úgy érezték, hogy eddig féltve őrzött titkokhoz lehet közelebb kerülni. Azt se feledjük el, hogy 1951-ben vége lett az amerikai megszállásnak. A turistákat a kíváncsiság vonzotta: milyenné is lett a demokratizált Japán? Kutatók, művészek, írók és filmesek érkeztek és fordultak meg a fővárosban. Haár Irén vendéglőjének jó híre eddigre annyira szétszaladt a világban, hogy felkerült a bedekkeres *meg kell látogatni listáira* is. Tipikusan „When you dine at Ginza enjoy Goulash at Irene’s Hungaria” volt a hívó szlogen. Esténként a vendégek sorban álltak vendéglőjük előtt, de kivárták a sorukat, a hangulat, a paprikás csirke vagy a gulyás miatt.

A császári család tagjai mellett kabuki és nó színészsztárok, híres japán írók és azok külföldi barátai sokszor megfordultak náluk. Extraszolgáltatásokra is vállalkoztak, például a császár és barátainak teniszpartijaira rendszeresen készítettek hagyományos dobozos ebédet, úgynevezett obentóbakót, természetesen kiszállítással.

10. kép. Reklámgyufa térképpel

Az étteremben olyan hírességek vendégeskedtek, mint Marcel Marceau pantomművész, Gérard Philippe filmszínész, David Oistrakh világhírű hegedűművész, William Holden színész, aki az 1950-es évek egyik legnagyobb kasszasikere volt, valamint Nora Kaye amerikai prímabalerina és Rjó Ikebe neves japán filmszínész. A franciák véleménye sokat számított, és 1952-ben az Irene's Hungaria megkapta a Medaille du Cordon Bleu kitüntetést. Ha híresség érkezett, akkor az éppen ott lévő, kis fruskává nőtt Veronika odaszaladt a vendéghez, udvariasan üdvözölve kért egy autogramot.

Összegezve: az étterem mágnesként vonzotta a hírességeket, sőt a japánok, ha egy neves külföldit jól meg akartak vendégelni, sokszor Irén magyar éttermét választották. A híres orosz balett-táncosnőt, Alexandra Danilovát öt különböző vendéglátó is elvitte hozzájuk. A belépő Danilova és Irén az első vacsora után mindig eljátszották azt, mintha csak most találkoztak volna először, ezzel is igazolva a meghívók kiváló választását.

11. kép. Irén az asztalnál saját faldekorációjával a háttérben, magyaros díszítéssel mindenütt a szerviztől a székig. Saját maga részére tervezett ruhában

12. kép. Irén dekorál

1953–1954-től vacsorázni már csak előzetes foglalással lehetett. Bekerültek a Ginza legrangosabb – *diners only with reservations* – éttermei közé. A külföldi és japán vendégek aránya hozzávetőlegesen kétharmad-egyharmad volt.

1954 februárjában Marilyn Monroe és férje Joe DiMaggio mézeshetekre érkezett Japánba. Ők is felkeresték Irene's Hungaria éttermét, persze nagy csődületet és rengeteg újságíró vonzva maguk után. A vendéglő japán személyzete és szakácsai teljesen el voltak ragadtatva Mon-csantól, ahogy ők hívták, közvetlenségétől és szépségétől. Szébb és elbűvölőbb volt az életben, mint a filmen. Szaitó Josimasza főszakács is kiszaladt a konyhából, de utána sietett vissza, hogy a legfinomabbat készítse el számukra.

Nem véletlen, hogy a nászutas pár Tokióban töltött első napjaik során keresték fel az éttermet. Az Irene's Hungaria volt az egyik kedvenc tokiói étterme a San Franciscó-i Lefty O'Doul baseball-legendának, amelyet gyakran látogatott. Az Irene's Hungariába eredetileg japán baseballmenedzserek vitték el O'Doult, aki hagyományosan népszerű volt a szigetországban, mert ő hozta be a baseballt Japánba még az 1930-as években. Meg kell jegyezni, hogy nagyon közel állt Joe DiMaggio és Lefty egymáshoz, hiszen ő fedezte fel Joe tehetségét, és utána sokáig személyes edzője is volt.

1932 októberében O’Doul közel három hónapig edzette a japán Big Six főiskolai baseballcsapatokat, Ő segített az első japán profi csapat, a Tokyo Giants létrehozásában is. A háború után, a megszállás alatt, közreműködött Japán és az Egyesült Államok közötti megbékélésben azzal, hogy 1949 októberében a nagy nevű San Francisco Seals csapatát vendégjátéokra elhozta a szigetországba. Tíz mérkőzést játszottak, amelyekre félmillió néző volt kíváncsi. Őfelsége Hirohito császár és fia, Akihito trónörökös néhány öszszecsapást szintén megtekintett.

*When you dine
in Ginza
Enjoy Goulash
at*

**Irene's
HUNGARIA**
Restaurant & Bar

Open 7 days a week
11:30 a.m.—10:30 p.m.
Tel: 561-1010, 6327

For Reservations, call Henry
3, 2-chome, Ginza Nishi (NAKAJIMA BLDG.)
Parking space available on weekdays after 6:00 p.m.
(All day on Sundays & holidays)

中央区銀座西2-3 (中島ビル・地下)

YOMIURI PRESS
ヨミウリ
シンアン

NAMIKI-DORI 並木 通り

YURAKU-
BASHI
有楽橋

セゾウデパート
SOGO DEPT. STORE
YURAKUCHO STATION

有楽町駅
FOOD CENTER
フードセンター

Diners Club

13. kép. Az étterem 1957-es plakátja. Hargitai Miklós és felesége Jayne Mansfield közrefogja Irént. Felül a jelmondat „When you dine in Ginza Enjoy Goulash at Irene’s Hungaria”

14. kép. Szigeti József hegedűművésznek Irén bemutatja Jano Sige énekesnőt

A Tokióba látogató magyarok szinte kivétel nélkül betértek Irén magyar vendéglőjébe. Szigeti József 1953-as hangversenykörútján, a Hibija Hallban adott nagy sikerű koncertje után itt pihent meg, élvezte a magyaros ételeket és a figyelmes vendégszeretet. Haár Irén meghívta és bemutatta neki Jano Sige-t, az egyik legtehetségesebb japán ifjú szoprán énekesnőt. Jano Sige később sokat szerepelt együtt a híres magyar tenorral, Kónya Sándorral.

Irén Hangarija éttermében a legsikeresebb étel elkészítését 1955-ben a japán televíziózás zászlóshajója, a JOKR-TV (ma TBS) vette fel. A gulyás elkészítésének minden lépését és apró konyhatitkait Irén mondta el és főszakácsa, Szaitó Josimasza mutatta be. A főzőcskeprogram házigazdája Asihara Kuniko, a híres tévészemélyiség az étteremet is bemutatta. A nagy nézettségű főzőcskeprogram Hangarija-epizódja adásba került, és már másnapról nagyon sokan csak gulyásért álltak sorban délidőben Irén vendéglője előtt az utcán, nem bánva a várakozást.

Az étterem kitűnő ételei is vonzották a japán hírességeket, köztük Misima Jukiót, a nagy hírű befutott író, aki kifejezetten imádott jól enni. A dedikált fénykép 1956 egyik péntek tizenharmadikáján készült.

Irene's Specialities

Pickled Herring, Chicken Paprikas, Goulash, Gypsy Steak, Paprika Schnitzel, Beef Stroganoff, Spaghetti, Meat Balls, Lobster Thermidor, etc. . . . . and a big variety of all the tastiest dishes. Bar with the choicest wines and liqueurs.

Delightful Atmosphere

with colorful Hungarian motifs awaits you in the pleasant dining room.

Separate room for your parties at reasonable price. Service with a well-known Hungarian hospitality.

DINNER MENU B

¥600

Potage
Goulash w/Galuska
Green Salad
Bread & Butter
Pastry or Ice Cream
Coffee or Tea

Air Conditioned

OPEN 7 DAYS A WEEK

11:30 a.m.—10:30 p.m.

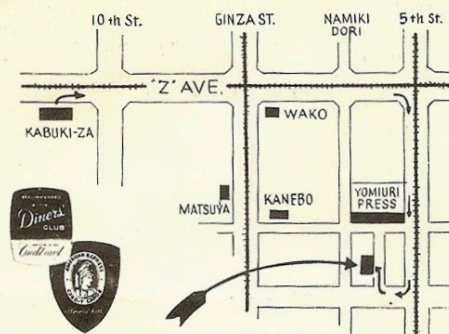
Tel: (561) 1010, 6327

3, 2-chome, Ginza Nishi, Chuo-ku
 (near Yomiuri Press)

Mrs. Irene Haar

For Reservations

- Call Henry T. Sasaki

Irene's
HUNGARIA
 Restaurant & Bar

Férje 1956 elején munkát kapott az Egyesült Államokban, Chicagóban két építészeti magazinnak dolgozott. A magyar 56-os szabadságharc idején nem tudott Japánba visszatérni, pedig felesége vendéglője lett a magyar hír- és akcióközpont. Irén feltalálta magát, telefonált férjének, továbbá megpróbálta elérni az otthoni rokonokat és barátokat is, de az első napokban eredménytelenül. Ugyanakkor a helyi magyar és japán barátok egymás után jelentkeztek, személyesen és telefonon. Özönlöttek a kérdések és a hírek, és egybegyűrva innen futottak szét. Egy pillanat alatt Irén Hangarija vendéglője lett a Magyar Hírközpont. Szabadságharcunk eltírása után az aktivitás nem lanyhult. A japánok segítőprogramját is Irén Hangarija éttermében szervezték meg. A gyűjtött pénzadománnyal Imaoka Juicsiró és kis csapata indult el Bécsbe.

Jogos a kérdés, hogy hogyan fogadták a japán emberek ezeket a híreket? 1956 tavaszán kezdett enyhülni a japán–szovjet viszony, ezért a japán kormány nem merte elítélni a szovjetek magyarországi brutális beavatkozását. A japán civilek – a megélt és átélt második világháborús borzalmak, valamint az Északi területek szovjet elfoglalása miatt is felháborodva – hiányolták kormányuk elítélő állásfoglalást. A magyar forradalom kirobbanása után, pár napon belül cikkek áradata jelent meg pró és kontra. Az 1956-os forradalomnak és leverésének hatalmas sajtója lett, több mint négyezer közleménnyel.

1959-ben Nagy Imre kivégzése elleni tiltakozó gyűlést az étteremmel szomszédos Jomiuri újságkioszorn nagytermében rendezték meg, amelyen közel ezer fő japán egyetemista vett részt. Nemeshegyi Péter jezsuita szerzetes, a tokiói Sophia Egyetem Hittudományi karának professzora játszotta el zongorán a magyar himnuszt. Irén köszönte meg a japán emberek erkölcsi és anyagi támogatását. Számos beszéd elhangzása után Haár Irén tevékenységét kitüntetéssel ismerték el.

Ezt követően a magyar miniszterelnök kivégzése miatt több japán nagyvárosban a civilek rendeztek tiltakozó gyűléseket.

A Haár házaspár 1959-ben nehéz döntési helyzetbe került. Egyfelől Irént és Ferencet egyaránt aggasztotta az, hogy a megnyíló magyar külképviselet szemében politikailag ellenoldalinak, nemkívánatosnak minősíthetik őket. Másfelől a ginzai nagy rekonstrukció miatt vendéglőjüknek helyet adó épületet lebontásra jelölték ki. Döntöttek, eladták az éttermet, és felszámolták japán létük minden hivatalos szálát. Barátaik szomorú szívvel búcsúztatták őket.

A Haár család 1959 novemberében az Orcades brit óceánjárón érkezett meg Hawaiiiba. Sidy Adolf a megszállási évekből származó barátjuk segítette őket az indulásban. Adolf Irénnel társulva a tokiói magyar vendéglő minitáján megnyitotta vendéglőjét Honoluluban, de az a körülmények romlása miatt csak egy évig üzemelt.

A következő harminc évben Irén férje munkáját támogatta, nevelte gyermekeit és unokáit. Férjével együtt sokat utazott, és többször itthon is jártak. 1999-ben halt meg. Hamvait a hawaii Memorial Park temető buddhista szekciójában, férje mellett helyezték el.

16. kép. A Haár házaspár sírfelirata

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ Ⓞ) CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

- Albertini B. 2017. A Magyarországi Munka-kör fotócsoportja (1930–1932) – Második rész. *Fotóművészet* 60(3). https://fotomuveszet.net/korabbi_szamok/201703/a_magyarorszagi_munka-kor_fotocsoportja_masodik_resz
- Ferguson, J. S. 1952. Authentic Dishes At Hungaria Reastaurant. *Japan Times*, augusztus 21.
- Griffin, S. 1959. Meeting the People, Irene Haar. *Mainichi Shinbum*, június 28.
- Haar F. 1941. *Magyar Képeskönyv*. Kiotó: Benrido Publishing Company.
- Hőgye M. 1954. Magyarok Japánban. *Hírünk a világban* 4(7–8): 7.
- Kiss S. 2017. *Japán vonzásában – Magyarok, akik szerették Japánt*. Budapest: Holnap Kiadó Kft.
- Rally Held to Mourn, Protest Nagy Killing 1958. *Japan Times*, július 9.
- Vadas J. 2010. *Lengyel Lajos (1904–1978). A magyar fotográfia történetéből* 49. Kecskemét: Magyar Fotográfiai Múzeum.

Életút

Weltmann Ferenc (Fery Loránt, 1892–1978) és Weltmann Rózsa (1898–1972)

hegedűművészek

KISS SÁNDOR

kereskedelmi diplomata, Japán-kutató, sandor4u@gmail.com

Kivonat: Weltmann Ferenc és Rózsa hegedűvirtuózok pályafutása Hubay Jenő zeneiskolájából Bécs, Párizs, Oostende, Róma, majd Berlin és London leghíresebb koncerttermein át Japánig ívelt, ahol zenei sikereik mellett a társasági élet és a magyar közösség elismert tagjai lettek.

Hivatkozás: Kiss S. (2024). Weltmann Ferenc (1892-1978) és Weltmann Rózsa (1898-1972). *Passages* 2: 209–224. <https://doi.org/10.59608/pas2024a014.00>

Weltmann Ferenc és Rózsa a Bodroghöz egyik jelentős településén, zsidó családban születtek. Édesapjuk Weltmann Sámuel üzletember biztosítási ügynök, édesanyjuk Nebenzahl Mina (névváltoztatás után Nemes Hermína) volt. A gyerekek zenei tehetsége egészen korán megmutatkozott, csodagyermeknek számítottak.

A család Budapestre költözött, és a gyerekeket Hubay Jenő Magyar Hegedűiskolájába iratták. Weltmann/Lóránt osztálytársai között volt Szigeti József és Vecsey Ferenc is.

1905 decemberében így ír róluk a *Magyarország*: „Weltmann Rózsika és Ferencz, Huber »Hunyadi László fantáziá«-ját játszották két hegedűn olyan temperamentumosan és megbízható hangadással, amely felnőtteknek is dicséretére vált volna. A szünni nem akaró tapsokra a Ferike gyerek még

Kollázs képei:

Balra: lásd a 2. képnél

Középen: lásd az 1. képnél

Jobbra: lásd az 5. képnél

1. kép. Gratuláló üdvözlő németül: a Weltmann csodagyerekek Rózsi és Feri

ráadást is adott: Bach egyik szonáta-tételét. A kicsinyek, akik a hallgatóság zömét képezték, alig győzték a tapsot, annyira tetszett nekik a liliputi-művészek játéka.”

Az Országos Zeneakadémia rendezett 1906-os növendékhangverseny tudósítója kiemeli, hogy, a kis Weltmann Rózsi (8 éves), „Hubay-növendék, eddigi sikereihez újabbat fűzött, főleg Wieniawski Tarantellájával”.

1907. május 12-én kezdődő, több napra terjedő ünnepség keretében avatták fel az Országos Magyar Királyi Zeneakadémia új palotáját. Az avatáson a világ összes zenei társasága képviseltette magát, köztük olyan kiváló zenészek jelentek meg, mint David Popper, Dohnányi Ernő, Kodály Zoltán és Bartók Béla. Hubay Jenő vezetésével a növendékek házi zenekara előadta Beethoven V. szimfóniáját és Bach egyik vonószekarra írt versenyművét, zárásul Weltmann Ferenc eljátszotta Csajkovszkij hegedűversenyének első tételét. Az ötnapos zenei programok zárásakor Weltmann Ferenc a nyerte el a nagydíjat.

Az esztendő végén Weltmann Rózsi és Ferenc – a zseniális ifjú művész testvérpár – európai koncertkörútra indul. Természetesen útjukat Pesten kezdték. Búcsúzóul 1907. december 1-jén a Vigadó nagytermében hangversenyt adtak, és ezután kiléptek a nagyvilág elé. A frenetikus bemutatkozás számos meghívást hozott, a következő három koncertturnéjuk során Bécs, Párizs, Oostende, Róma, majd Berlin és London leghíresebb zene-terméiben arattak óriási sikert, és szereztek dicsőséget a magyar zenének.

A két hegedűvirtuóz csodagyerek 1908-ban végezte el a Zeneakadémia hegedűosztályát, és Hubay mester kedvencei közé tartoztak. 1910-ben már így tudósít róluk a hazai sajtó:

„Magyar művészek sikere Londonban. Az Ujság, 1910. december 7.

Weltmann Rózsi és Feri, a kitűnő hegedűművésztestvér-pár jelenleg Anglia műértő közönségét hódítja meg művészetével. A közönség mindenütt lelkesen ünnepli őket, a sajtó pedig egyhangú magasztalással ír a művész testvér-párról. Egyöntetűen dicsérik pompás technikájukat és érzéssel telt, nemes ízlésű előadásukat. A fiatal művészek a magyar művek terjesztése körül is sikerrel buzgólkodnak. Műsorukon sok magyar szerző műve, de első sorban mesterüknek, Hubay Jenőnek számos szerzeménye szerepel.”

Weltmann Feri és Rózsi, magyar hegedűművész testvérpár. A Hubay-mesteriskolából kerültek ki s nemcsak itthon, hanem a külföldön is nagy sikereket arattak hangversenyeiken. Valósággal elragadták a közönséget meleghangu, közvetlen érzésű játékkal és briliáns technikájukkal. Alig jutottak ki még a gyermekkorból s máris egész Európában dicsőséget szereztek a magyar művészetnek.

2. kép. Megjelent a Tolnai Világlapja 1914. februári számában

A koncertutak között komoly tanulással és repertoárbővítéssel készülnek Hubaynál a Zeneakadémián, mert a közönség vágyakozása az új darabokra szinte kielégíthetetlen. Hubay bevonta Ferencet az oktatásba, és mesterkurzusán olyan későbbi művészeket tanított és korrepetált mint Kornstein Egon Ferencet vagy amint a mára teljesen elfeledett, akkor nyolcéves Gyárfás Ibolykát, akiről a német sajtó ezt írta:

„Ha egy gyermek már négy és fél éves korától olyan ügyességgel bír, hogy minden szülői és tanári segítség nélkül képes egy hegedű darabot megtanulni egy értéktelen, vásári hegedűn, nagy tehetséggel és erős akarattal kell rendelkeznie. Ez könnyebb a zongorán, ahol a billentyűk ott vannak a gyermek szemei előtt, de a hegedű esetében ehhez jelentékeny ügyességre, éles zenei hallásra, és ösztönösen jó hangszer- és vonókezelésre van szükség. Ezt a »trükköt« valósította meg Gyárfás Ibolyka. A hegedű iránti érzett zeneszeretettől hajtva, amihez a szülők részéről nem kapott segítséget, saját maga ötlötte ki első gyakorlatait – egyszerre volt tanár és növendék. Három hétig tartó igyekezet után hozzátartozóit egy hegedű-ballada előadásával lepte meg, bizonyítva, hogy rendkívüli tehetséggel rendelkezik.”

3. kép. I. Károly császár születésnapjára koncertjének plakátja, 1917. augusztus 17.

4. kép. (túldoldalon fent) Magyar hangverseny Przemysilben

5. kép. (túldoldalon lent) Fery Loránt 1920/21 németországi koncertturnéjának plakátja

A külföldi koncertek hirdetésein neve egyre gyakrabban Fery Loránt hegedűvirtuózként szerepelt. Ennek történetét később így mesélte el: „1910-ben az angolok »a budapesti Lóránt gyerekek« elnevezést felkapva Fery Loránt néven írtak rólam először. Ebben felidéztek az 1000 angol font értékű díjamat, a Ruggieri hegedűt, amit elnyertem, megjegyezve David lett a győztes a Góliátokkal szemben.”

Az *Ujság* 1914. március 17-én rövid cikke „Weltmann Fery Londonban” címmel jelent meg, benne felsorolva a védnökséget vállaló személyiségeket: „A kitűnő magyar hegedűművész március 10-én a londoni Queens Hallban hangversenyt rendezett, Viktória schleswig-holsteini hercegnő, George Teck herceg, Mensdorf-Pouilly-Dietrichstein Albert gróf és Rothschild Alfréd védnöksége alatt. A nagyszerű hangverseny műsorából az angol sajtó különösen Bach Chaconne-jának kiváló előadását emeli ki.”

A nagy háború felborította az európai zenei életet is. Az országok hirtelen ellenségek lettek. Ez kihatott a művészek koncertlehetőségeire is.

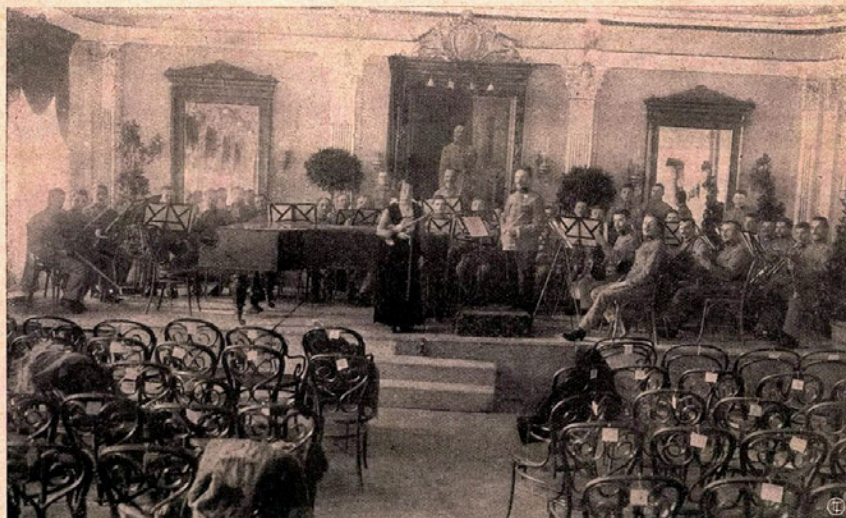
Weltmann Rózsi férjhez ment Szalay István Károly orvoshoz, tartalékos hadnagyhoz, diszpenzációval, azaz hatósági felmentést kaptak a házasságkötési szándék kötelező kihirdetése alól. Az ifjú férj az esküvő után a harcra indult. Ettől kezdve a feleség az Sz. Weltmann Rózsi nevet használta egészen 1923-ig, amikor is elvált.

Weltmann Ferenc fellépésre várva éppen Londonban volt, amikor a szigorú előírások betartásával letartóztatták – hivatalosan internálták – az összes ellenségesnek minősített zenésszel és művésszel együtt. Mindannyiukat a legnagyobb hangversenyteremből kialakított „internálótáborban” a londoni Alexandra Palace-ben, vastag katonai vásznakkal elszeparált cellákban helyezték el. A *Tolnai Világlap* fotós tudósításának címe: „Egy különös fogolytábor”.

A csaknem négy évig tartó internálás körülményeit az Alexandra Palaceban a hely szelleme ellenére pocséknak lehet mondani, ezért hárman – idézem: „Weltmann Ferenc magyar hegedűművész, akit odakünn most már Lóránt néven ismernek, azon kívül Újhelyi lovag hegedű- és Reschofsky Sándor zongoraművész” – átkérték magukat Wakefieldbe, ahol összehasonlíthatatlanul jobb körülmények voltak. A Wakefieldhez közeli tábor az 1908-ban megnyitott Lofthouse Park nevű „angolparkból” alakították ki. Lofthouse „úri tábor” volt, ahol körülbelül 1500 ember tartózkodott. Többnyire a középosztálybeli internáltak, akik fizették a fenntartásukat, és vásárolhattak árukat és szolgáltatásokat a környékről. A pénzteleneket az internált társaik alkalmazták fodrászként, szabóként stb. A civileket nem tudták munkába helyezni, ehelyett írással, színdarabokkal, tábori egyetem létrehozásával és tanulással találtak elfoglaltságot. Lóránt Ferenc 1917. augusztus 17-én I. Károly császár születésnapján az internálótáborban születésnapjára ünnepi koncertet adott, amelynek híre eljutott a császárhoz, aki az érdekeinket képviselő londoni svéd nagykövetségen keresztül köszönőlevelet küldetett a hegedűművész részére.

A nagy háború idején és utána sem maradtak tétlenek a testvérek. Sz. Weltmann Rózsi, a jeles magyar hegedűművésznő Galiciának csaknem minden nagyobb városában hangversenyzett jótékony célokra. Mindenütt

Magyar hangverseny Przemyslben

Az egykor orosz uralmat is látott Przemyslben ma már nyugodtan folyik az élet és semmisen emlékeztet az ostrom napjaira és a szomorú orosz uralomra. A napokban a Militárkommando pártfogása alatt katonai jótékony célra Przemyslben nagyszabású katonai zenekari hangversenyt rendeztek, melyen Sz. *Weltmann Rózi* a neves magyar hegedűművész, játszott a Goldmark egyik koncertjét. Felvételünk a magyar hangversenyfőpróba alkalmával készült.

Tournée 1920/21 * Deutschland

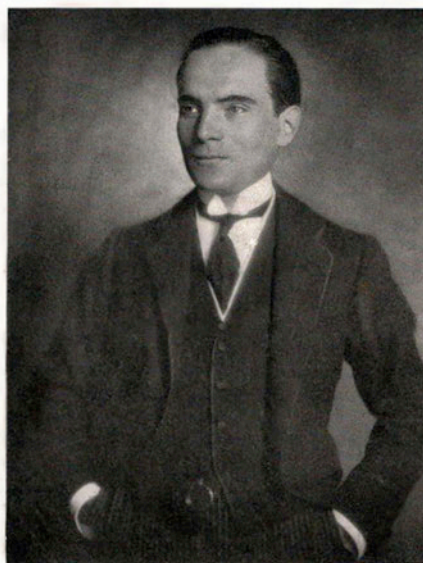
FERY LORÁNT

Konzertdirektion Robert Sachs

Inhaber E. Sachs und E. Kula

Berlin W. 50, Regensburger Straße 23

Telefon: Pfalzburg 3565 • Telegramm-Adresse: Impresachs Berlin

1. Oktober . . . . . Halle	15. Oktober . . . . . München
2. " . . . . . Leipzig	17. " . . . . . Nürnberg
4. " . . . . . Dresden	19. " . . . . . Würzburg
6. " . . . . . Breslau	21. " . . . . . Bamberg
11. " . . . . . Berlin	26. " . . . . . München

Ferner Hamburg, Hannover, Düsseldorf, Bremen, Köln etc. etc.

The Graphic, 29. Oct. 1910, London. Der junge ungarische Violinvirtuose Fery Loránt wird nach einem hervorragenden europäischen Tournée in kurzer Zeit sein Debut in London geben. Bereits mit 10 Jahren gewann er einen der wertvollsten Preise auf der Königlichen Akademie für Musik mit dem Bemerken der Direktoren, daß David den Preis gegen Goliath gewonnen habe. Bei der Einweihung der neuen Musikakademie in Budapest, bei welcher Gelegenheit alle musikalischen Vereine der Welt vertreten waren, erhielt Fery Loránt eine Ruggieri-Violine im Werte von 1000 Pfund nach der Wiedergabe von Tschaikowskys Konzert als ganz besondere Auszeichnung. Als ein hervorragend begabter Künstler erntete er nennenswerte Erfolge sowohl in seinem Vaterland, als auch in Wien, Berlin, Paris, Ostende und Rom.

felkereste a hadikórházakat is, ahol sebesült hőseinket gyönyörködtette művészetével. A sebesültek és betegek minden alkalommal, meleg tapsokkal ünnepelték a művésznőt.

Nehéz idők következtek. A Zeneakadémia igazgatóját, Mihalovich Ödönt 1919 februárjában nyugdíjazták. Hubay Jenő esélyesként szerepelt, hogy átvegye a rangos intézmény vezetését, de beállítottsága és felesége nemesi származása miatt a minisztertanács úgy döntött, hogy a baloldali beállítottságú, 40 éves Dohnányi Ernőt nevezi ki, aki mindenáron szeretne volna megtartani kamarazene-tanárát és partnerét a hegedűművész tanszak vezetőjeként, de ezt visszautasították. Március 21-én kikiáltották a Tanácsköztársaságot, a gyorsan kibontakozó politikai üldözések láttán Hubay Jenő 1919. május 21-én egész családjával Bécsbe és onnan rövid időn belül Zürichbe utazott, mert a svájci konzervatórium felajánlotta a hegedű tanszak vezetését, és ez megélhetést és nevének megőrzését biztosította. Ezzel megszűnt a hazatérés egyszerű lehetősége az internálásból éppen megszabadult Lóránt Ferencnek.

Visszatérése a pódiumra Bécsben kezdődött. 1919. november 17-én lépett fel a bécsi Konzerthaus nagytermében. Johann Sebastian Bach E-Dúr hegedűversenye (BWV 1042) volt a nyitódarab, amelyen Theodor Christoph vezényelt, Charles Cerné kísérte zongorán. Mint vérbeli koncert-hegedűművész kétéves németországi szereplésre szerződött. Indító szólóhangversenyét 1920. január 31-én adta Berlinben.

Érdeemes megtekinteni az élete végéig őrzött 1920–1921. évi koncertturnéhirdető lapot, ahol látható, hogy októberben tíz városban adott koncertet, felidézve a Ruggieri-hegedű elnyerésének a történetét.

1920-ban édesapjuk a Teréz körút és a Podmaniczky utca sarkán lévő Terminus kávéházban összeesett és meghalt. Hatvanhét éves volt. Rózi az otthonmaradást választotta, Ferenc a külföldi szereplést, és Berlinbe költözött.

Mesterükkel tartották a kapcsolatot. Így tudta meg Ferenc, hogy Hubay több japán üzletemberrel találkozott Zürichben. Egyikükkel, Nabeshima Naokazu örgróffal, a tokiói Főnemesek Klubjának prominens tagjával szimpatikusak voltak egymásnak. Már az első találkozásaik egyikén beszélgettek az ősi japán–magyar rokonság lehetőségéről. Nabeshima örgróf az európai klasszikus zene ismerője és kedvelője volt, ez kialakuló barátságuk forrása lett. Kívánatosnak tartotta, hogy magyar zeneművészek eljussanak Japánba, ehhez segítséget és támogatást ígért. Tájékozott volt a trianoni Magyarország ügyeiben, és a fontosnak tartotta, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvételére sor kerüljön. Búcsúzáskor ígéretet tettek egymásnak, hogy levélben kicserélik gondolataikat a zenéről, a művészetről, a magyar–japán kulturális és gazdasági kapcsolatok alakulásáról. Érdeemes megjegyezni, hogy Japán a győztesek oldalán állt, és a trianoni tárgyalásokon képviseltette magát. Magas rangú katonatisztjei részt vettek a magyar határmegállapító bizottságban, és esetenként javunkra szolgáló kezdeményezéseket tettek. Szimpátiájuknak köszönhető, hogy a Magyar Királyság már 1920. december 30-án diplomáciai kapcsolatot létesített Japánnal.

A 20-as években Weltmann Rózi egyre több lemezfelvételt készített a koncertszereplései mellett. A megindult rádióadások zenei műsoraiban gyakran lejátszották lemezeit. Repcsik Géza, a Ganz gyár gépészmérnöke

du **ALBERT-HALL** London
QUEENS-HALL London
PHILHARMONIE Berlin
GR. KONZERTHAUS Wien
KURSAAL Ostende
VICTOR-HUGO Concert-Hall Nice
TOURNÉES dans tous les Pays d'Europe

LONDON RECITAL sous le Haut Patronage
The Duke and Duchess of Teck
Count Mensdorff-Pouilly, Diltrichstein, Ambassadeur
Lord Rothschild

The Great Hungarian Violonist
 Der Ungarische Violinkünstler

FERY LORANT

Le Célèbre Violoniste Hongrois

▣ RÉCITALS Gramophon : Disques
▣ CONCERTS
▣ AT HOMES
▣ SOIRÉES

"HOMOKORD"

PRINCIPALES STATIONS D'EUROPE : T.S.F., RADIO, RUNDFUNK

Booking trough principal agents.

Direction : Office d'Organisation Internationale de Concerts (Paris-Bruxelles-Nice)
 Directeur : Georges HOTTOIS
 NICE (France) - 48, Boulevard Victor-Hugo - Téléph. 48-48 - Cables : Teatruco - Nice

Wenden P. L. o. T. s. v. p.

6. kép. A Homokord gramofonlemezgyár európai koncertsorozatának plakátja

7. kép. (lent) Újévi szülőkoncert Berlinben, 1920. január 31.

1923 tavaszán feleségül vette Rózsit. Kettőjüket a muzsika hozhatta össze, mert férje kitűnően zongorázott, és orgonán is játszott, sokszor kísérte a feleséget zongorán, sőt később közös lemezfelvételük is készült.

A hivatalos névváltoztatásra 1923-ban került sor. A *Budapesti Közlöny* 1923. december 22-i számában jelent meg, hogy „Weltmann Ferenc királyhelmeci születésű, budapesti illetőségű és ugyanitteni lakos, hegedűművész, továbbá kiskorú Weltmann Andor budapesti születésű, illetőségű és ugyanitteni lakos családi nevének »Loránt« névre kért átváltoztatása az 1923. évi 151.966/IX. számú belügyminiszteri rendelettel megengedett”.

A németországi sikerek és az európai turnék meghozták a hangrögzítési felkérést. Fery Loránttal számos lemezfelvételt készített a német Homokord lemezgyár, amelynek kiterjedt világhálózata volt. Háromnyelvű szórólap készült, feltüntetve a felvétel koncerttermeit és a támogatókat is.

Képző-Értelm. Színház, 11. Január, 7. Úr
Fery Loránt
 (Egy ungarischer Violinkünstler)
 Bach, Paganini, Kreisler, Teichowitzky, Auer, Böhm, Wagner,
 Gótschky, Czerny, Kreutzer, Sarasate
 Aus dem
 Operette Schallplatten. Karten 9-2 50/-
 Besetzung: 11 Musiker-Orchester (Schubert-Schumann)
 Dirigent: F. Feyer, 8 Uhr
BERLIN
 Schuchmann, 11. Január, 7. Úr
 Besetzung: 11 Musiker-Orchester (Schubert-Schumann)
 Dirigent: F. Feyer, 8 Uhr
Rose Schuchmann
 11. Január, 7. Úr
 Besetzung: 11 Musiker-Orchester (Schubert-Schumann)
 Dirigent: F. Feyer, 8 Uhr
Elisabeth Becker
 11. Január, 7. Úr
 Besetzung: 11 Musiker-Orchester (Schubert-Schumann)
 Dirigent: F. Feyer, 8 Uhr
Walter Kerschbaumer
 11. Január, 7. Úr
 Besetzung: 11 Musiker-Orchester (Schubert-Schumann)
 Dirigent: F. Feyer, 8 Uhr

Kiválóságának híre gyorsan terjedt, és a magyar hegedűvirtuóz játékát Ázsiában is előben szerette volna hallani a közönség. A meghívások és az egyeztetések megtörténte után 1929-ben elindult egy nagy távol-keleti turnéra, Kínába és Japánba. Természetesen az újra Budapesten működő mesterével állandó levelezésben voltak, akitől címeket és személyenkénti eligazítást kapott. Koncertezett Pekingben és Tokióban, szinte leírhatatlan volt az ünneplés. Sőt a második ázsiai út előtt a főigazgató, Hubay Jenő személyes igazolást is kiállított arról, hogy Lóránt Ferenc nála végezte el sikeresen a Zeneakadémia hegedű szakát.

aut.

220115
MODELO S.C. 139
57

REPÚBLICA DOS ESTADOS UNIDOS DO BRASIL
FICHA CONSULAR DE QUALIFICAÇÃO

Esta ficha, expedida em duas vias, será entregue à Polícia Marítima e à Imigração no porto de destino

Nome por extenso **ROSA REPCSIK**

Admitido em território nacional em caráter: **Permanente** (temporário ou permanente)

Nos termos do art. 80 letra ---- do dec. n. 7967, de 1938

Lugar e data de nascimento **Király Helme, 13 12 1898**

Nacionalidade **Hungara** Estado civil **Viúva**

Filiação (nome do Pai e da Mãe) **Weltman Saumce e Nemes Minna**

Profissão **Domestica**

Residência no país de origem

NOME	IDADE	SEXO

FILHOS MENORES DE 18 ANOS

Selo CONSUL

Passaporte n. **REL2857** expedido pelas autoridades de **Polícia Civil do Distrito Federal** na data **10 de Agosto de 1937.** visado sob n. _____

ASSINATURA DO PORTADOR: *Rosa Repcsik*

Consulado **Geral** do Brasil em **Lisboa**

20 de **Junho** de 19 **46.**
O CONSUL **Geral,**

NOTA—Esta ficha deve ser preenchida à máquina pela autoridade consular, sendo as duas vias em original.

8. kép. Brazil rendőrségi nyilvántartó lap, hibákkal

1926-ban Rózsi férjével együtt Brazíliába költözött, São Paulóban telepedtek le. Ide küldte ki a férjet a Ganz gyár képviselőnek. Mozgalmas világba és új lehetőségekhez jutottak mindketten. Érdemes részletet idézni Az Ujság 1929. február 16-i cikkéből:

„A férj, Repcsik Géza mérnök, szervezője és irányítója a São Pauloi civakodó, egymást meg nem értő, széthúzó, boldogtalan magyarságnak, az asszony pedig a hegedűjével szerzett becsületet a magyar névnek, sok dél-amerikai város internacionális publikuma előtt, ismeretlen tájakon, ahová csak New Yorki művészek kaptak eddig vendégjogot. Meséli, hogy első koncertjét odakünn a hatalmas olasz kolónia rendezte. A Municipálban. Ez egy óriási színház és sikerére egész csokorra valószínűsítést kapott minden nagyobb brazil városba. Persze, az ura nem engedte az ország belsejébe, ahová veszélyes dolog bemerészkedni egyedülálló fiatal hölgyeknek. Weltmann Rózsi – az előttem fekvő illusztrált kritikák tömkelegeiből látom – a világ legkülönb művészegyeniségei sorában is dicsőséggel állotta meg a helyét. Santos, Rio de Janeiro, Caldas da Rainha, Guarulhos, Piracicaba mind egy-egy állomása a magyar művésznő tengerentúli sikereinek. Nagy programom megvalósítása előtt áll még Európában Weltmann Rózsi. Márciusban egy-egy koncertet kell adnia Montecarloban, Cannesben és Nizzában. Azután Berlinbe megy, ahol bátyjával, Weltmann Ferivel együtt jelenik meg ismét a pódiumon, majd Milanóban is ad egy hangversenyt, mielőtt Génúában hajóra szállna, hogy újból visszatérjen Dél-Amerikába.”

„A gondos előkészítésnek köszönhetően évek után újra találkoztak. R. Weltmaim Rózsi, a Brazíliában élő ismert magyar hegedűművész nő Nizzába érkezett, ahol a keleti turnéjáról visszatérő bátyjával, Fery Lóránt hegedűművésszel ismét találkozott. Mindketten nagyjelentőségű és nagysikerű művészi munkájuk közepette elsőrendű megbecsülést vívtak ki maguknak és a magyar névnek. Pihenésük után eleget tesznek újabb kötelezettségeiknek: R. Weltmann Rózsi folytatja amerikai turnéját, bátyja pedig hozzáfog a következő nagy ázsiai hangversenykörút megszervezéséhez. Célja: eljutni Pekingig és Sanghajig majd tovább Japánig, ahol magyar zenét és kultúrát néhány alkalommal már sikerrel bemutatták. Az ázsiai körutazás során a művésznevét, a Fery Lorant nevet használta.

Japánba érve, 1934. január 30-án az Imperial Hotelben adott nagysikerű szólókoncertet, majd március 14-én Jokohamában jótékonyági koncertet a Sacred Heart új templomának építkezéséhez.”

1934. november 30-án a *Pesti Naplónak* Tokióból jelentik:

„A magyar kultúra ünnepe a japán előkelőségek körében

Nabeshima Naokazu örgróf kezdeményezésére a japán főnemesi társadalom, továbbá a japán művészi és tudományos világ képviselőinek közreműködésével Tokióban Japán-Magyar Társaság alakult, mely magyar előadó- és zeneestély rendezésével mutatkozott be. A nagysikerű estély a japán főnemesség tokiói klubjában — a Peers' Club-ban — folyt le rendkívül díszes keretek között. Rendezésében közreműködött a japán császári hadsereg Akasaka nevű tisztiegyesülete is. A japán és a magyar himnusz elhangzása után Nabeshima Naokazu örgróf nagy elismeréssel méltatta a magyar nemzet kultúráját. Rámutatott arra, hogy Magyarország milyen hősieen viselkedik mostani súlyos helyzetében is. Watanabe Metzger Nándor, a budapesti törvényszék hites angol tolmácsa, aki filológiai tanulmányokat folytat Japánban, vetített képekkel és filmmel kísért előadásban ismertette japán nyelven a magyar nemzet történelmét, majd (levetítette) a magyar föld népének és tájainak jellegzetességeit. Fery Lóránt magyar hegedűművész, Hubay Jenő tanítványa, adta elő Liszt, Hubay, Dohnányi és Zsolt szerzeményeit.”

A nagy sikerű esemény híre valóban megmozgatta a komolyzenei köröket, és egy hónapon belül már az eredményről tudósított a *Budapesti Hírlap*:

„Nabeshima Naokazu örgróf, a tokiói Magyar-Japán Társaság alelnöke, a magyar zeneművészet, nép- és műdal-költés japáni népszerűsítése céljából megalakította a társaság magyar zeneművészeti szakosztályát. Az örgróf, aki maga is zeneértő, tervbe vette, hogy a nevesebb magyar zeneműveket, továbbá a nép- és műdalokat fokozatos népszerű kiadásokban teszi hozzáférhetővé a japán nagyközönség számára és magyar műsorú hangversenyeket rendez a japán rádióban és az ország főbb városaiban. Ezen kívül máris lehetővé tette, hogy az érdeklődők Tokió egyik magán zeneiskolájában elméleti és gyakorlati szakoktatást nyerhessenek a magyar zenéből. Az örgróf felkérésére Lóránt Ferenc magyar hegedűművész, Hubay Jenő tanítványa, aki most hangversenykörúton Tokióban időzik, készséggel vállalkozott arra, hogy ta-

nári minőségében támogassa a magyarbarát őrgróf nemes munkáját. Előkelő japán festőművészek bevonásával megalakult a Magyar–Japán Szépművészeti Szakosztály is, amelynek az a feladata, hogy ismertesse és megkedveltesse Japánban a magyar festő- és szobrászművészek munkáit. Tervbe vették, hogy évenként a tokiói Főnemesek Klubjában egy-egy kisebb magyar szépművészeti kiállítást rendeznek, amelyen bemutatják a mai magyar művésznemzedék jellegzetes munkáit.”¹

Nemzeti ünnepünk napján, 1935. március 15-én, a tokiói J.O.A.K. rádió esti zenei blokkjában Lóránt Ferenc magyar hegedűművész, Hubay Jenő tanítványa, Liszt, Hubay, Dohnányi és Zsolt műveit játszotta. Két hónappal később májusban, Lóránt Ferenc hegedűművész rádióhangversenyt adott. Hubay, Dohnányi és Bartók műveket szólaltatott meg, ez a magyar program kimagasló művészi eseménye volt a japán modern zenevilág számára. Ebből az alkalomból Nabeshima őrgróf a Japán–Magyar Társaság elnöke, valamint az alelnök Watanabe Naomi, japán császári udvarmester, egyben a Japán–Magyar Társaság igazgatója, személyesen megjelentek a tokiói Atagoyama rádióstúdióban.

Az 1936-os japán koncertek közül is kiemelkedett a Liszt Ferenc halálának ötvenedik évfordulójára adott díszhangverseny, amelyet a frissen alakult Liszt Ferenc Társaság rendezett. A társaság elnöke Nabeshima őrgróf, igazgatója Fery Lorant volt.

A japánok által szervezett zenei események mellett 1936 nyarán Fery Lorant hegedűművész egy volt budapesti előkelő társasági élet népszerű tagjának a házavatóján is koncertet adott. Tudniillik gróf Tascher Benjamingt kinevezték francia kereskedelmi attasénak. A házavató estélyen megjelent a Tokióban akkreditált diplomáciai kar és a japán arisztokrácia számos tagja. Paul Weingarten, a holland ügyvivő, aki egyben Magyarországot is képviselte, zongoraművész feleségével érkezett, megtisztelte az eseményt Batthyány grófnő és Naokazu Nabeshima őrgróf, a tokiói Japán–Magyar Társaság elnöke, aki egyben a Liszt Ferenc Társaság elnöke is volt. Az említett társaságoknak örökös díszelnöke Hubay Jenő, akinek budapesti baráti köréhez tartozott gróf Tascher és felesége, természetesen tanítványa, Fery Lorant is. Az estély nagy sikert aratott.

Egy hosszabb részletet idézek Hubay Jenő cikkéből, aki maga is járta a világot, és volt növendékeivel tartotta a kapcsolatot.²

„Tokió legnagyobb és legszebb kertjében, a Hibiya parkban épült a nagy zeneterem, mely 2200 hallgatót fogad magába. Ebben egy 75 tagú filharmóniai zenekar működik. Rendkívül sok hangversenyt rendeznek és a világmárkák, a hangverseny-sztárok nagy része felkeresi Tokiót és fellép e hangversenyeken.

Szigeti József majdnem évenként fordul meg ott és rendszeren 5-6 hangversenyre van szerződötve. Legközelebb Weingartner Félix³ utazik oda feleségével; a filharmóniai társulat több hónapra kötötte

1 Magyar zenei és képzőművészeti szakosztály alakult Japánban, 1934.

2 Hubay 1937: 15–16.

3 Weingartner Félix osztrák zeneszerző, karmester és zongorista, 1920-ban a Liszt Ferenc Zeneakadémia professzora.

le őket. A műsorokon a klasszikusok szerepelnek legsűrűbben, de a legismertebb európai zeneszerzők neveivel is találkozunk. A zenekar vezetése ismeretlen karmesterekre van bízva. Nem tudnám megállapítani, milyen nemzetiségűek ezek, de feltűnő, hogy a cseh zeneszerzők sűrűn szerepelnek; nemcsak a nagynevűek, mint Smetana és Dvorzsák, hanem sok ismeretlen, kik a fiatalabb nemzedékhez tartoznak. Valószínű tehát, hogy Tokióban sok cseh karmester és zenész van alkalmazásban, kik a műsorokat saját nemzeti érdekeik szerint állítják össze. A legnagyobb befolyást azonban a németek gyakorolják. Bámulatos szervezőképességük folytán első helyen állanak, s a legjobban fizetett állásokat a maguk részére biztosítják. Gazdasági tekintetben is ők vezetnek. Hangszereiket, főképpen zongoráikat nagyszerűen értékesítik. A kották, gramofonlemez, rádiógépek stb. eladásával is rekordot érnek el.

A mi részünkről milyen jó beviteli cikk volna pl. a pedálos cimbalom. Ez a speciálisan magyar hangszer, mely exotikus, szépen is hangzik és könnyen is kezelhető, bizonyára megnyerné a japánok tetszését. Ha kellő üzleti ügyességgel lenne e hangszer ottan propagálva, sok ezer cimbalmot lehetne évenként odaszállítani. Hogy Nabeshima vicomte oly jól van értesülve a magyar viszonyokról, ez az ottan élő fiatal magyar művészeknek köszönhető. Tudtommal növendékeim sorából ketten élnek ott. Lóránt Ferenc és dr. Tomassich Ernő, mindkettő a zeneművészeti főiskolán a hegedű művészképzőt végezte. Az előbbi bejárta hegedűjével az egész világot s különösen Amerikában aratott nagy sikereket. Végre Tokióban telepedett le, ahol kinevezték zeneakadémiai tanárnak. Minden magyar mozgalomban részt vesz és Nabeshima vicomte állandó tanácsadója. Dr. Tomassich a magyar zenét terjeszti főképpen a gépzene útján. Ő ugyanis szerződött tagja az ottani gramofontársulatnak és rádióknak.

Igen sok jó barátunk van jelenleg Japánban, de ez nem elég. A mostani nagy érdeklődés hivatalos buzdítás és támogatás nélkül előbb-utóbb le fog lohadni. Sok idő kell hozzá, hisz az egész óriás, és hatalmas japán birodalom közvéleményét felénk tudjuk irányítani, irántunk való rokonszenvét fel tudjuk ébreszteni. Nagy hivatalos apparátus nélkül alig számíthatunk sikerre. Az európai hatalmak nagykövetei nagy pompával rendezkedtek be Tokióban, teljes vértézettel sorakoztak s mindent elkövetnek, hogy nemzeti érdekeiket előmozdítsák. De nemcsak a nagyhatalmak, hanem a kicsinyek is ugyanazt teszik. Képviselőjük van Tokióban és éber figyelemmel kísérik a politikai és gazdasági mozgalmakat, hogy elkaparintassák nemzeteik számára legalább a nagyhatalmak által meghagyott morzsákat.

Fájdalom, Magyarországnak az európai államokat kivéve az egész világon csak két helyen van külképviselete: Washingtonban és Ankarában. Tehát Észak-Amerikában és Törökországban. Dél-Amerikában ugyan van még egy-két helyen konzulunk, de több ezermillió embernél nem létezőnk – legfeljebb papíron. Az egész immenzis pacifik-területen, Ausztráliával s a számlálhatatlan szigetcsoporttal Japánig, egész Ázsiával le Törökországig, csak két magyar követet és 2-3 konzult találhat a magyar ember! Ha valahol védelemre szorul, azt hiába keresi.

És a mi kulturális és gazdasági érdekeinket a jó Istenen kívül ki védi meg?... Rövid idő előtt a magyar kormány Tokióban felkérte a spanyol követet, hogy intézze el a legszükségesebb magyar ügyeket. Ez az intézkedés életben volt, míg a spanyol követ nem csatlakozott a burgosi nemzeti kormányhoz. Akkor bezárták a magyar követséget, s most nincs ki elintézte a magyar ügyeket.

Azt hiszem, nagyérdemű külügyminiszterünk, kinek oly nagy érke van kulturális törekvéseink iránt, latba vetve az ennél is fontosabb gazdasági érdekeinket, nem fog habozni s a lehető legrövidebb időn belül intézkedik, hogy magyar követség állíttassék fel Tokióban.

Ha ez lehetetlen volna, legalább egy magyar konzulátust kellene ott létesíteni. Meggyőződésem, hogy bármilyen nagy is volna az anyagi áldozat, csakhamar busásan megtérülne minden kiadás, mert gazdaságunk új utakat kereshetne s a magyar kulturális érdekek is jól járnának: tekintetbe véve a rádiók, film és gépzene világot összefogó propagandisztikus erejét, mely az európai irányzatú kultúrának fellendülését is mindenütt biztosítja, a mi kultúránk is gyökeret verhetne és terjeszkedhetnék az egész világon.

Csak így biztosíthatjuk számunkra az állandó japánbarátságot, mely eltekintve a két nemzet egymásiránti rokonszenvétől, oly rendkívül gyümölcsözőnek ígérkezik.”

Szerencsére a szorosabb diplomáciai kapcsolatok kiépítésére az elkövetkező években került sor. Ennek előkészítése 1932 óta kulturális területen egyre tevélegesebben folyt. A politikai kapcsolatok a civil szféra sikerei után élénkültek meg, amely a magyar külképviselet 1939-es kétoldali megnyitását hozta, ehhez tagadhatatlanul szükség volt az 1938. március 12-én bekövetkezett Anschlusra, amelynek következményeként a bécsi japán követséget Budapestre telepítették át.

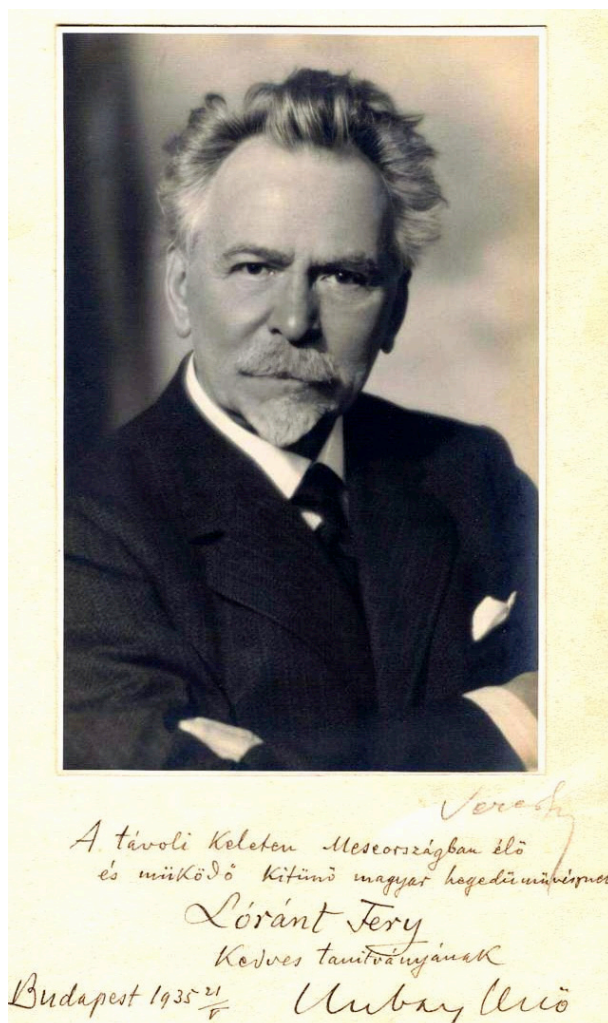
A nehezen elviselhető tokiói forró nyarak alatt Lóránt Ferenc is sokszor keresett pihentető hűvösséget fent a hegyekben, a közel kilencezer fős lakosságú Karuizava városkában. A szokatlanul nagy méretű telkeknek köszönhetően nyolcvan fő/km² volt a népsűrűség a háborús évek alatt. A nyári nappali átlaghőmérséklet 24–26 Celsius-fok közötti volt, kellemesen hűvös estékkel. A településen számos kultúrát szerető, tehetős japán család és több ország külképviseletének a nyaralója működött. Mai szóhasználatigazi üdülőváros, japán egyik legősibb és legkedveltebb nyári pihenőhelye volt. A közelben helyezkedett el a császári család egyik nyári rezidenciája is. Értendő az is, hogy nyaranta számos külföldi zenész pihent itt, és kihasználva az alkalmat közösen hangversenyeket is adtak. A fennmaradt hirdetésekéből tudjuk, hogy Fery Loránt a városi könyvtárban, az „Auditórium”-ban 1935-ben és 1937-ben is adott koncertet. 1939. augusztus 5-én a város szeretett otthonának támogatására rendezett hangversenyt.

A második világháború előtt tanított, több felvétel készült vele, koncertezett és népszerűsítette a Magyar–Japán Társaságot is. Nevesebb tanítványai: Matsudaira gróf és Nabeshima örgróf voltak.

1939-ben a magyarság tiszteletére Fery Loránt hegedűvirtuóz teljes estés koncertet adott Tokió egyik legnagyobb előadótermében, a Gunjin Kaikanban. Műsorát a neves Paul. W. Rosenstand dán zongorista kísérte.

9. kép. A karuizavai szeretet otthon javára rendezett koncert plakátja

10. kép. Hubay
Jenő üdvözlőlevele
tanítványának, 1935

Tokió amerikai szőnyegbombázása előtt, 1943. december 12-én a Tanácsosok Halljában adott támogató koncertet a Magyar–Japán Társaság javá-
ra, Sonoko Tanaka zongorista közreműködésével. Jól ítélte meg a várható
helyzetet, és Karuizavában vásárolt házában töltötte a háború utolsó éveit.

A megszállás után alig két hónappal, a Hirosimára és Nagaszakira dobott
atombombák katasztrofális pusztítása után, a jokohamai Memorial Hallban
már újra hangversenyezhetett. Hubay Magyar fantáziáját és Bartók Román
táncait adta elő nagy odaadással és hatalmas sikerrel. Rövid ideig tanított a
8. Amerikai Hadsereg kulturális osztályának zenetanfolyamán is.

1946-ban Loránt Ferenc feleségül vette egy szamuráj család leányát,
Kyokót. 1948-ban megszületett fiuk, Paul, aki élete végéig gondozta édes-
apja örökségét. A hetvenes évek elején Kenton Egon mesélte, hogy Fery
Loránt kijelentette, hogy „azóta boldog” ember, amióta házas.

Az ötvenes évek elejétől egyre kevesebbet koncertezett, ugyanakkor
egyre keresettebb tanár lett. Megmaradt a tokiói konzervatórium hegedű
szakának vezetőtanári állásában. Elhatározta, hogy a felnövekvő hegedűs-
generáció számára maradandót produkál. Igazán zenei tudásának átadása,
annak módszere foglalkoztatta, de néhány megbékélésre serkentő filozófiai
cikket is írt. Pacifikus embernek született, és az is maradt.

Ezen kívül Fery Loránt rendkívül gyakorlatias szellemű ember is volt.
Ezt bizonyítja egyebek között, hogy 1953-ban – Liszt Ferenc „néma zongó-

11. kép. Hegedűszólokonzert az Imperial szállodában, 1934

世界的提琴家
フェリー ローラント

提琴演奏會

昭和9年1月30日夕7時開演
帝國ホテル演藝場
會員券2圓(指定席)1圓

ジャパンタイムス・メール紙
1933年2月2日

Violin Recital
FERY LORANT

Jan. 30th. (Tues.) 1934.
7.00 p. m.
The Imperial Hotel
¥ 2.00. (Reserve!) ¥ 1.00

ローラント氏は倫敦のクネンズホール、
伯林、ウィンナの公演音楽の中心地に於て
多大なる成功を納めたる巨匠倫敦に於ける
演奏會はエツク公、メンズドルフ、ブイリ
ー伯、及ロスチャイルド卿等の後援のもと
に開催せられたもの。

S.H.G.

PROGRAM

I. SONATA in G MINOR "The Devil's trill".....Tartini.	IV. a. Chant du Soir .....Florent-Schmitt.
II. CIACCONA For the Violin alone.....Bach.	b. Caprice.....Paganini-Vogrich. Dans les bois.
III. CONCERTO A MAJOR .....Saint-Saëns. (interval)	c. Dragon Flies.....Zsolt. d. RURALIA HUNGARICA: 1. Andante rubato, } Dol- alla zingaresca } nanyi. 2. Presto

rájának” mintájára – feltalálta a hegedűsök „stummerlijét”, amelyet néma fogólapnak nevezett el.

1955-ben adták ki *Violin For All* (Hegedű mindenkinek) nagy sikerű könyvét. A vele egykorú Mischa Elman hegedűvirtuóz – a világhírű magyar hegedűpedagógus, Auer Lipót tanítványa – éppen Japánba látogatott, és személyesen gratulált a könyvéhez. Az ötvenoldalas könyv a hegedülés elvi és gyakorlati kérdéseit foglalja össze, helyenként humoros magyarázatokkal. A japán hegedűsök körében egyre népszerűbb lett, kisebb változtatásokkal, Mischa Elman bevezetőjével, többször is kiadták.

Japánban, a hatvanas évektől kezdve az egyik legismertebb ott élő magyar személyiség volt. Szoros kapcsolatot ápolt a magyar kolóniával. Kedvenc városában, Karuizavában hunyt el 1978 nyarán. Jokohamában a Külföldiek temetőjében helyezték örök nyugalomra.

Felesége a halála után férje emlékére és tiszteletére *Nemzetközi Klaszikus Zenei Társaság*ot alapított. A Fery Loránthoz köthető társaság több művészt támogatott a tokiói nagykövetségeken rendezett nagy sikerű zenei események alkalmával. Fery Loránt emlékét ma is sokan őrzik.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ \$ ⊖) CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

12. kép. Az 1937-es koncert emlékképe a karuizavai lávakövek előtt. Jobbra fent Fery Loránt, baloldalt fent Mr. Watson, guggolva felesége, aki a zongorán működött közre

Felhasznált irodalom

Magyar zenei és képzőművészeti szakosztály alakult Japánban 1934.

Budapesti Hírlap, december 28.

Hubay J. 1937. Japán magyar barátkozás. *Pesti Napló*, február 21., 15–16.

13. kép. Emlékkép
a Liszt Ferenc
halálának ötvenedik
évfordulója adott
díszhangverseny
után. Tokió, 1936

Magyar hangverseny résztvevői a tokiói rádióban: álló alakok, jobbról balra: Takhashi Okumura festőművész, Yukimasa Komori, a tokiói rádió titkára, Metzger Nándor, Naotaku Watanabe, a Magyar Japán Társaság igazgatója, a császári ház ceremóniamestere, Okuka, a rádió karigazgatója, Janovszki, német zongoraművész, Yoshikazu Uno, a Magyar Japán Társaság főtitkára. Ülő alakok (jobbról balra): Okumura fia, Toshinobi Mori fuvolaművész, Naokazu Nabeshima vicomte, a Magyar Japán Társaság elnöke, Janovszkiné, német zongorművésznő, Lóránt Ferenc hegedűművész, Tomassich Ernő hegedűművész.

Életút

Sikos János

(1895–1969)

műszaki vállalkozó, hadiipari szakember

KISS SÁNDOR

kereskedelmi diplomata, Japán-kutató, sandor4u@gmail.com

Kivonat: Az első világháború alatt több ezer honfitársunk került Szibériának a legtávolabbi csücskébe, a vlagyivosztoki lágerbe, a Pervaja Recskába. Ide került Sikos János, a zseniális magyar mechanikus, aki bármit meg tudott javítani, és újat is tudott építeni. Tehetségének köszönhetően sorsa nem hadifogolysors, hanem egy kreatív vállalkozóé, amely igazán Japánban teljesedett ki, mérnökként és családapaként.

Kulcskifejezések: életút, Sikos János, Japán, Magyar Vörös Kereszt Misszió, kelet-ázsiai magyarság, világháború

Hivatkozás: Kiss, S. (2024). Sikos János (1895–1969) műszaki vállalkozó, hadiipari szakember. *Passages* 2: 225–241. <https://doi.org/10.59608/pas2024a015.00>

Kollázs képei:

Balra: Sikos János

Középen: lásd a 6. képnél

Jobbra: lásd a 2. képnél

Magyar hadifoglyok több mint 2500-an kerültek Szibériának a legtávolabbi csücskébe, a vlagyivosztki lágerbe, a Pervaja Recskába. Ide került Sikos János, a zseniális magyar mechanikus, aki bármit meg tudott javítani, és újat is tudott építeni. Tehetségének köszönhetően sorsa nem hadifoglyosors, hanem egy kreatív vállalkozóé, amely igazán Japánban teljesedett ki.

Sikos János 1895. október 20-án látta meg a napvilágot a Veszprém megyei Vid községben, a Somló hegy északi oldalán. A győri ipari iskolában tanult kiemelkedő előmenetellel. Nagyon fiatalon besorozták, a 19. gyalogezred tizedese volt. Kivezényelték a frontra, és korán, 1915-ben esett orosz fogságba, Galíciában, ahol az osztrákok hirtelen kivonták csapataikat, a magyarokat védtelenül otthagya. Kihaszánva a gyűjtőtábor rendezetlenségét sikerült az egyik őrtől egy lovat vennie, amelyhez kapott egy paraszti öltözetet is. Megszökött, de az egyhetes út végén a gebe kimúlt, és újra elfogták.

A szigorított foglyok állományba került, és kivitték Szibériába. Krasznnojarszk felé haladva a lehasznált francia gőzmozdony a téli tajga közepén felmondta a szolgálatot. A szorult helyzetben az orosz kísérő tiszték a hadifoglyok között kerestek mozdónyszerelőt, aki vállalja a javítást. Nem akadt senki, végül Sikos János jelentkezett, hogy megnézi a mozdonyt, hogy mi lehet az oka a működésképtelenségnek.

Félnapi szerelés után sikerült üzembe állítania a gőzmozdonyt, és mikor az elindult, talán ő volt a legboldogabb ember az egész szerelvényen, mert megjavította élete első mozdonyát. Ennek köszönhetően, szigorított státuszát azonnal elfeledve, kiemelték és átvitték Vlagyivosztkba. Német vasúti gépészmérnökökkel került egy csapatba. Szakértelmének hála nemsokára nem a foglyok életét élte, hanem nagybetűs Инженер, mérnök lett. Javítás és karbantartás mellett fejlesztettek is, például egy hókotró postavonatot téli szolgálatra. Később az orosz hadsereg harci járműveit is javította; a motorok hűtésének egyik specialistája lett. Húszéves alig múlt, amikor feltalált egy teljesen új rendszerű, lefulladás elleni gépkocsimotor-szabályzót. A háború végén, 1918-ban, amikor a szovjetek bejöttek, marasztalták, de az oroszokkal együtt átkérte magát a Kínához visszacsatolt Harbinba.¹

A városról pár mondatban meg kell emlékezni, hogy érzékeltessem, hová is került Sikos János. Harbin² már ekkor kulcsfontosságú szerepet töltött be. 1896 körül a transzszibériai vasútnak köszönhetően az egyszerű régi kínai halászfalu helyén a semmiből közlekedési csomópont született. Az új települést az oroszok alapították, és fejlesztését finanszírozták. A japán–oros háború alatt az orosz katonai főparancsnokság itt székelte. Adottságai miatt kitűnő kereskedelmi központ lett, amely vonzotta a külföldieket. Az orosz–japán háború után 33 ország több ezer vállalkozó szellemű állampolgára költözött a városba. 1913-as összeírás szerint összesen már 53 nemzet polgárai éltek itt. Az oroszok és a kínaiak adták a lakosság

1 Sikos Jánosról 70. születésnapjára jelent meg életműriport, amelyben elmesélte a hadifoglyéveket is (Óubei ni cui cuke cui kosze. Kjú nippon kaigun to gidzsucu teikei, 1965).

2 Harbin Hejlungkiang tartomány fővárosa, amely az Amur legnagyobb mellékfolyója, a Szungari (Songhua) partján fekszik. Ma Kína 8. legnépesebb városa.

1. kép. A magyar királyi állami fa- és fémipari szakiskola, Győr

2. kép. Sikos János fiatalon

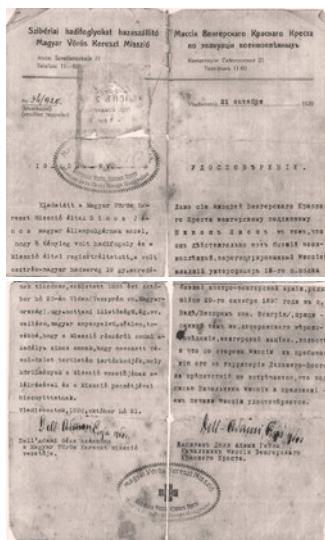
3. kép. A harbini nemzetközi gépkocsijavító műhely mesterei. Bal oldalt áll vezetőjük, Sikos János

többségét, de mellettük voltak zsidók, lengyelek és japánok is. Hitközségek szerveződtek. 16 ország nyitott konzulátust. A 70 ezer fős várost, a Szovjetunió megalakulásával rövidesen 100 ezer orosz menekült lepte el, és ez a nagy vagyonok mellett tudást, kultúrát, szolgáltatásokat is hozott. A japán expedíciós hadsereg egyik központja is itt épült ki.

A várost igen eleven élet jellemezte, ide, ebbe a soknyelvű világba került Sikos János. Kihaszználva kijáró hadifogolystatusának előnyét, érkezése után egy laktanyán kívüli gépjármű-javítóműhelyt alapított. Többnemzetiségű szerelőcsapatának tagjai válogatott műszaki tehetségek voltak. Jól kerestek, egy kocsi teljes szervizéért 100 jent, a hadifogoly tiszti havi járandóság kétszeresét kérték. Ez abban az időben nagy pénz volt, de ők voltak a legjobbak és a legmegbízhatóbbak. Egyik nap Mandzsúriába utazva, a határhídon találkozott egy nagojai katonai egységgel, és a Vlagyivosztokból hozott pár japán szóval köszönt nekik, ebből aztán barátkozás alakult ki. Ezután elkezdett komolyan japánul tanulni. A japán expedíciós csapatok kipróbálták műhelyének a szolgáltatásait, és ettől kezdve náluk javítottak. Rövid időn belül Sikos János több japán tiszttel és katonával igen jó viszonyt alakított ki.

Harbinban már nem hadifogolyként élt, hanem vállalkozóként. A hadifoglyoknak mindenben segített, ha anyagra volt szükségük megszerezte, és önzetlenül odaadta. A szervizelésből és a megrendelésekből szépen kerestek, de sokat költöttek arra, hogy jó szerszámaik és gépeik legyenek. Kapcsolatban állt a vöröskeresztes svéddekkel, dánokkal és norvégokkal, próbált a senki által nem képviselt magyar foglyok segítségére is lenni. Jó páran a magyarok közül a városban már munkát is találtak, néhányan családot alapítottak. Találkozóhelyük a magyaroknak még nem volt. Kitűnő alkalom kínálkozott ennek megteremtésére, tudniillik a dán kormány felszámolta harbini működését. Sikos János megtakarított pénzének egy részéből megvásárolta az éppen megürült, a város domboldalán fekvő harbini dán tiszteletbeli konzulátus épületét, és ez lett a magyarok találkozóhelye.

A Dell'Adami Géza vezette hadifogoly-szabadító misszió anyagi helyzete szűkös volt. Állandó irodát csak Vlagyivosztokban tudott fenntartani. Hadifoglyaik ez időben szét voltak szórva; hat kelet-szibériai táborból és az akkor már mandzsú kézen lévő Harbinból³ kellett összeszedni a közel 15 ezer magyar hadifoglyot. Helyi központok felállítása olyan költségesnek bizonyult, hogy nem volt rá lehetőség. Sikos János 1920-ban térítés nélkül átadta a volt dán konzulátusi épületet a szibériai hadifoglyokat hazaszállító Magyar Vöröskereszt Missziónak. Dell'Adami Géza viszonzásul Sikos Jánost regisztrálta, és a teljes Távol-Keletre szóló, szabad közlekedésre jogosító igazolványt, Удостоверение-t adott neki. Nemsokára itt állították fel a harbini magyar vöröskeresztes gyűjtőközpontot, és itt szervezték meg a hadifoglyok összeírását, majd sikeres indításukat Magyarországra.

4–5. kép. Sikos János szabad mozgását biztosító vöröskeresztes igazolvány

3 Csang Co-lin mandzsú hadúr 1920-ban foglalta vissza Harbint. Kemény kézzel és adóztatással felvirágoztatta Mandzsúriát. 1922-ben olyan erősnek érezte magát, hogy Kína megszállására indult, de elbukta a vállalkozást. 1924-ben azonban sikerült Észak-Kínát, majd Pekinget is elfoglalnia. Működése kínai és nemzetközi érdekeket sértett. 1928-ban egy japán tiszt sikeres bombamerényletet követett el Csang Co-lin vonata ellen.

Sikos számára is 1921-ben érkezett el a szabadulás napja. Harbini és vlagyivosztoki japán ügyfelei biztatták, hogy ilyen tehetséggel üzleti sikerre számíthat országukban. Eladta vállalkozását. Tehetős emberként nem a Vörös kereszt szervezésében hagyta el Vlagyivosztokot, hanem saját pénzén vette meg jegyét a Japánba menő Dempa Juszen járatra. Erősen hullámzó tengeren hajózva 1921. február 26-án érkezett Fukui kikötőjébe. Feltételezem, hogy volt jó ajánlólevele, mert életrajzi riportjában nem beszélt a beléptetés nehézségeiről. Egyenesen Jokohamába utazott munkát keresni.

Első munkája nem gépjárművel kapcsolatos volt, hanem a hűtésben szerzett jártasságát tudta kamatoztatni. A legízletesebb piros lazacot Szahalinról⁴ importálták az amerikaiak, és onnan hozták a japánok is. Sok gond volt a halfeldolgozó és szállítóhajók hűtésével. Sikos János elvállalta az általa addig nem ismert robosztus, nagy teljesítményű hűtő- és fagyasztógépek javítását és szervizelését. Ennek során találkozott olyan működési hibákkal is, amelyek csak az erősen hullámzó tengeren jelentkeznek. Izgatta az is, hogy vajon a legjobb műszaki megoldást választották-e a tervezők, vagy sem. A hűtőgépeket a japánok, akik műszakilag nem értettek igazán hozzá, az Egyesült Államokból vásárolták. Egy esős nap vonaton utazva látta, hogy több hűtőberendezés fedetlenül, félig rozsdásan áll egy telepen. A gépek szerelmese volt, nem hagyta nyugton a látvány. Összeállt egy dán vállalattal, és felkeresték a „haldokló” gépek tulajdonosát. Felajánlották neki, hogy megmentik és üzembe állítják a szerkezeteket. Aki csodálkozva, de elfogadta ajánlatukat.

6. kép. Sikos János és munkatársa Szató Sigeo a harmincas években

4 Szahalin japán neve Karafuto, az onnan származó lazacot karafuto salmonnak nevezik. Ma is onnan importálják. Nem tévesztendő azonban össze a hokkaidói piros húsú pisztránggal.

Az első hajóhűtős munkák után az amerikai tulajdonú, szintén lazac-halászzal foglalkozó Szaburo cég vette fel Sikos Jánost szervizszakembernek. Kezdett jól keresni, és nemsokára megnősült, felesége Szueko felvette vezetéknevét, ez az akkori Japánban szokatlan volt. Rövid időn belül sok megrendelője lett, kommunikációs nyelvtudása házasságának köszönhetően gyorsan tökéletesedett. A javításban elért sikereinek köszönhetően a hajókra szerelt hűtő- és fagyasztógépek egyre ismertebb szaktekintélyévé vált. 1922-ben eljött az a pillanat, amikor önállósította magát.

1923. szeptember 1-jén 11:58:40-kor erősen, majd robbanásszerűen megmozdult a föld, és percek alatt megváltozott minden. Tokió és Jokohama, valamint a környék romokban hevert, és tűzfészekek támadtak. A felfutóban lévő hűtőipari vállalkozását és műhelyét tette tönkre az földrengés, amelyet ma Nagy Kantó földrengés néven ismerünk.

Egy fiatal szeizmológus, Imamura Akicune 1905-ben írt egy tudományos dolgozatot,⁵ amelyben megjósolta, hogy 50 éven belül pusztító földrengés csap le a főváros térségére. Javasolta, hogy alaposan megtervezett óvintézkedésekre van szükség, becslése szerint nagyságrendileg 100 ezer halottal kell majd számolni, valamint az épületállomány és az infrastruktúra is súlyosan sérülni fog. Feljebbvalói megtagadták előreléptetését, a szakma lehurrogta, a napi sajtó ismételt és rendszeresen kifigurázta, nem hittek neki, sőt szakértelme gyakori nevetség tárgya lett. 18 év múlva, a fent írt napon őhöz rohantak az újságírók és az állami mentés megbízottai is, gyorsan elfeledve hosszú idejű gúnyos mellözöttségét.

A fővárosi és az a körüli teljes távíró- és telefonhálózat azonnal megszakadt és tönkrement, de a hajókon lévő távíróállomások némelyike működőképes maradt, és a parton látottakról hírt adott. A Tokiótól északra fekvő Ivaki városban lévő távíróállomáson Jonemura Taki mérnök fogta a hajóról leadott első gyenge jelű angol üzenetet, amelyet azonnal tovább relézett külföld felé. Ettől kezdve három napon keresztül ő lett a nagyvilág felé működő hírcsatorna első és egyetlen élő láncszeme.

A 19 szavas üzenet szövege így hangzott: CONFLAGRATION SUBSEQUENT TO SEVERE EARTHQUAKE AT YOKOHAMA AT NOON TODAY. WHOLE CITY ABLAZE WITH NUMEROUS CASUALTIES. ALL TRAFFIC STOPPED (Ma délben heves jokohamai földrengés következtében tűzvész. Az egész város ég, sok halottal és sérülttel. Minden forgalom leállt.)

Sikos János így emlékezett vissza a katasztrófára 1943-ban:⁶

„– 1923. szeptember elsején Nikkó közelében, Mamadában tartózkodtam. Hajnal óta nagy vihar volt. 11 óra felé kisütött a nap és elhatároztam, hogy estére visszautazom Jokohamába.

– Úgy tizenkét óra tájt hirtelen hatalmas földalatti robaj kíséretében megindult a föld a lábam alatt. A szalmatető ház, amelyben voltam, erős oszlopokon nyugodott és nem dőlt össze, de én mégis kiugrottam az ajtón. Amint kértem, láttam, hogy a villanyoszlopok majdnem 45 foknyira elhajoltak. Csak dülöngve bírtam előrehaladni az utcán.

5 Imamura 1905.

6 Linckner 1943.

Tőlem jobbra-balra házak roskadtak össze, tetők csúsztak le, tűzfalak omlottak alá. Amint az út menti vizesárokra esett a tekintetem, a hajam szála is az égnek meredt, mert az árokban folyó patak vize hirtelen ellenkező irányba kezdett folyni. Perceken belül ez a patak hol ide, hol oda folyt.

Az előttem terjeszkedő síkság úgy mozgott, mintha egy óriási test lélegzett volna. Félórán át vonatdübörgésszerű morajlással szünet nélkül rengett a föld. Telefonálni akartam családomnak, de a telefonösszekötés megszakadt Tokióval és Jokohamával; ezért úgy határoztam, hogy az éjszakát Mamadában töltöm Takahashi barátom házában.

Alig feküdtünk le, Takahashi izgatottan felkeltett. Kimeredt szemmel bámult ki az ablakon, bele az éjszakába. Kezével távoli pont felé mutatott: a látóhatár hosszú sávja vészes tűzfényben izzott: Tokió égett!

– Álmatlan izgalomban, félig felöltözötten töltöttük az éjt. Másnap reggel vonaton mentünk a Kurihashi folyóig, onnan azonban már csak gyalog folytathattuk utunkat Tokió északi állomásáig, Uenóig. Égő házsorok, kiégett utcák, embermagasságú zsarátnokok közül menekülő emberekkel találkoztunk, közöttük sok volt a sebesült.

Délután 4 órakor rettenetes forgószelek támadtak a városban, amelyekről egyszerre lángba borult az egész város.

Uenóból Kandán át, nagy nehézségekkel, a Ginza felé igyekeztünk. Jobbról-balról megszenesedett oszlophalmazok mutatták a kisebb fából épített házak helyét. A nihonbasi Micukosi áruház, egy hatalmas vasbetonpalota, vakító izzással égett.

– Majdnem óraszerű szabályossággal hatalmas dörejvel zuhantak alá a tűz következtében meglazult hatalmas márványdarabok. Elviselhetetlen hőségben, fojtó füstszagban, tüzes romok között botorkáltunk tovább. A Ginzán üszkös házak sora között összeégett villamoskocsikat, és a házak mentén megszenesedett holttesteket láttam.

Ékszerészüzletek előtt az utca közepén ládaszámra heverték órák, ékszerek, amelyeket az üzletesek rendre kihordtak az út közepére, abban a hitben, hogy ott valahogy biztos helyen lesznek. De a hatalmas arányokban dühöngő tűz és a meg nem szűnő földlökések miatt a boltosok végül is minden vagyonukat hátrahagyva menekültek amerre lehetett. Voltak a nép között olyanok is, akik turkáltak a kincsek között, válogattak maguknak egy-egy órát, vagy ékszert.

– Simbasitól Sinagava felé menet a rombolás még nagyobb arányokat mutatott. Simbasi állomáson a sínek a levegőben lógtak, alattuk a töltés három-négy méterre lesüllyedt. Odébb 5-6 méter mélységben több helyen széles sávokban megnyílt a föld.

– A földlökések állandóan tartottak. Egész nap és egész éjjel gyalogolva értem Jokohamába. Az állomáson egy félig összeégett villamoskocsiban pihentünk meg többedmagammal. A városban már csak hamu, pernye és hullák között botorkálhattunk. Az egész városból alig néhány épület maradt meg.

Haza, Honmokuba érve, házamat félig ledőlve találtam, de szerencsére feleségemnek nem történt semmi baja.”

A vele készült interjú felidezéséből látjuk, hogy a katasztrófa után pár nappal ért haza Jokohamába, és praktikussága, a szibériai fogolytáborban szerzett gyakorlata segítette a pillanatnyi kárelhárításban. Saját félig ledőlő házának rendbetételével kezdte, amelyhez a ledőlő részek anyagaiból is válogatott. Izgatta a magyarok sorsa is, keresték egymással a kapcsolatot. Mentett, és akin tudott, segített. Japán feleségével együtt fontos szerepet töltöttek be a külföldiek és a helyiek közötti kommunikációban. Ezt követően rengeteg munkája akadt, mert nagyon sok jármű roncsolódott, vált menetképtelenné. Mivel otthon is volt műhelye, sokféle szerszámmal, ezért biciklit, motorkerékpárt és gépkocsit – a roncsokból bányászott alkatrészekkel – gyorsan megjavított, de egyéb gépeket is elvállalt.

Praktikus tanácsai miatt neve ismertté vált. A földrengéskárok felszámolása után a helyzet többé-kevésbé normalizálódott, és Sikos János visszatért az ipari hűtőgépek fejlesztéséhez. Azon törte fejét, hogyan lehetne csak Japánban gyártott anyagokból egy ipari hűtőrendszert összeállítani. Elkezdte a tervezést, néhány próba után rájött, hogy nem kell mindent lemásolni, hanem több ponton újítani is lehet. Az általa kitalált új technikai megoldás ráadásul műszakilag jobbnak és megbízhatóbbnak bizonyult a használatban levőknél. Új típusú kompresszora jobban állta az erős tengerhullámzást is. Tovább lépve kikísérletezett egy diklórmetán-bázisú újfajta hűtőgázt, és ettől kezdve gépei ezzel működtek. Ő építette meg Japán első ipari hűtőgépét, tisztán japán alkatrészekből. Ettől kezdve a hűtéstechnika lett az élete. Munkája miatt sokat utazott, de ahol lehetett, ott felkereste a magyarokat is.

Gyártmányainak jobb teljesítménye és üzemi megbízhatósága miatt az éppen születőben lévő japán hűtőipar szakemberei is felfigyeltek rá; sokan kapcsolatba léptek vele, köztük a Toshiba elődjének, a Tokyo Electric Companynak a szakemberei is. Sikos János ekkor már jó tíz éve működött a hűtéstechnika terén. Nem sajnálta a pénzt, a legjobb gépekkel, szerszámokkal és anyagokkal dolgozott. Halászhajókon, gyárakban és hűtőházakban szervizelt, javított, és saját fejlesztésű hűtőrendszerére is egyre több megrendelést kapott. Üzleti filozófiája az volt, hogy a gyártót és a vevőt közvetlenül össze kell kapcsolni, ezért Japánban elsőként egyben vállalta hűtőrendszerek tervezését, gyártását, installációját, karbantartását és javítását.

Munkásait állandóan továbbképezte, de a gyengéket lecserélte. Nem igazán reklámozta magát, ezt elégedett vevői megtették helyette. Széles körű gyártmányismerete miatt kérte tanácsát sok cég és számos japán szakember, a tervezőktől kezdve az üzemeltetőig. Túlzás nélkül elmondható, a szaksajtó is úgy ítélte, hogy felkészültsége és szaktudása szinte nélkülözhetetlen volt.⁷ Családi örömkben is akadt része; fia Alfréd 1928-ban, leánya Kijoko 1935-ben született.

A haditengerészet is felfigyelt termékeire; először klímaberendezéseket vettek tőle katonai élelmiszerraktárokhoz. Az üzemszerű használat bizonyította, hogy a Sikos-rendszer jobb és megbízhatóbb, mint a beszerzett amerikai gyártmányok. A haditengerészet konzultációra hívta néhány kritikus eset megoldásához, amelyhez nemcsak elméleti javaslatot adott, ha-

7 Szató 1965. A betétcikk írója öt éven keresztül volt Sikos János kísérője és munkatársa.

nem felkérésre az ajánlott megoldást is kivitelezte. Ezzel olyan bizalmat szerzett, hogy magyar állampolgársága ellenére a haditengerészet olyan titkos bázisaira is beléphetett, ahol az ő rendszerét használták. Később a haditengerészet tervezőintézetében taníthatott is.

Tárgyalások kezdődtek egy új hajóhűtőberendezés-család fejlesztéséről, ennek eredményeként megbízást kapott a koncepcionális terv elkészítésére. A fejlesztés célja az új sorozatú hadihajók és tengeralattjárók hűtőrendszerének a kidolgozása volt. Egymással párhuzamos üzemben dolgozó, de üzem közben is egységenként szervizelhető rendszer alaptervét tette le az asztalra. Megbízta egy mintarendszer legyártásával. A leszállított hűtőrendszer kifogástalanul működött, a cserék nem zavarták a teljesítménymutatókat.

Az első haditengerészeti megrendelést a harmincas években továbbiak követték. A megnövekedett munka mennyisége és az elvárt biztonság megkívánta, hogy egyre több bedolgozót foglalkoztasson, ám rövid időn belül kiderült, hogy a feladathoz a családias kisvállalkozásnál komolyabb szervezetet kell felállítania. Döntött, és a kiválóságra utaló Manzen néven nagyvállalatot alapított.⁸ Új hűtőrendszerét az 1930-as években épített I-6-os osztályú tengeralattjáróhoz⁹ rendszeresítették. Harmincnál több tengeralattjáróba építettek be Sikos-féle hűtőrendszert.

A hűtőrendszereinek installációja, karbantartása és javítása céljából szabad bejárást kapott további titkos bázisokra, közöttük a Hiroshima közelé-

7. kép. I-7 osztályú tengeralattjáró a Kure Tengeri Arzenál előtt, 1937

8 Manzensa (万全社). A manzen szó jelentése: tökéletes, zökkenőmentes, a „sa” pedig vállalat.

9 I osztályú tengeralattjáró (igoszenszuikan 伊号潜水艦), más néven szentaka osztály. Ebbe tartoztak a nagy sebességű tengeralattjárók.

ben lévő Kure Tengerészeti Arzenálba és a Tokiói-öbölben lévő Jokoszuka Tengeri Arzenálba. Máig fennmaradt az a történet, hogy egy alkalommal a jokoszukai bázis bejáratához egy időben érkezett meg a hadügyminiszter-helyettes szolgálati kocsiával és Sikos János oldalkocsis motorkerékpárján. A hadügyminiszter-helyettest és kíséretét félreállítva személyenként leigazoltatták, ugyanakkor Sikos Jánosnak felhúzták a sorompót, és őt „dozó Sikosi szan – tessék Sikos úr” üdvözlettel minden további nélkül beengedték.

Tudta, hogy ha megfelelő tudás nélkül üzemeltetik gépeit, egymásra halmozódó hibák is felléphetnek. Sikos János ezért kidolgozott egy tananyagot is, amely az elméleti alapoktól egészen a gyártástechnológián keresztül a szervizelésig mindent magában foglalt. Célja az volt, hogy az összes munkatárs és tengerész – beleértve a beszállítók alkalmazottjait is – jól értsék a hűtő működését, és ismerjék minden elem üzemi funkcióját. A cégen belüli tanfolyamjainak olyan híre támadt, hogy később a jokohamai szakiskola, majd a Tokió Nakano városrészében ma is működő Katonai Akadémia is felkérte a hűtéstechnika-elmélet és -gyakorlat oktatására.

Mint igazi vérbeli konstruktőr mindig az elérhető maximumra tört. Tudását úgy is fejlesztette, hogy beszerezte az új külföldi kompresszorokat, majd szétszedte. Érdekelte, hogy milyen új megoldásokat találtak ki, vizsgálta a szerkezet gyenge pontjait, és nem utolsósorban azon törte a fejét, hogy mit lehetne rajta újítani. Életrajzi cikkének alcíme a „Megelőzni Amerikát...” nem véletlen. A haditengerészet egyre jobban megbecsülte tudását; mérnökeivel az új típusú úszó járművek hűtését is együtt fejlesztették. A halásztársaságokkal kiépített régi jó kapcsolatát is tovább ápolta; részükre emberei végezték a javításokat, és természetesen ők adták a szervizt is.

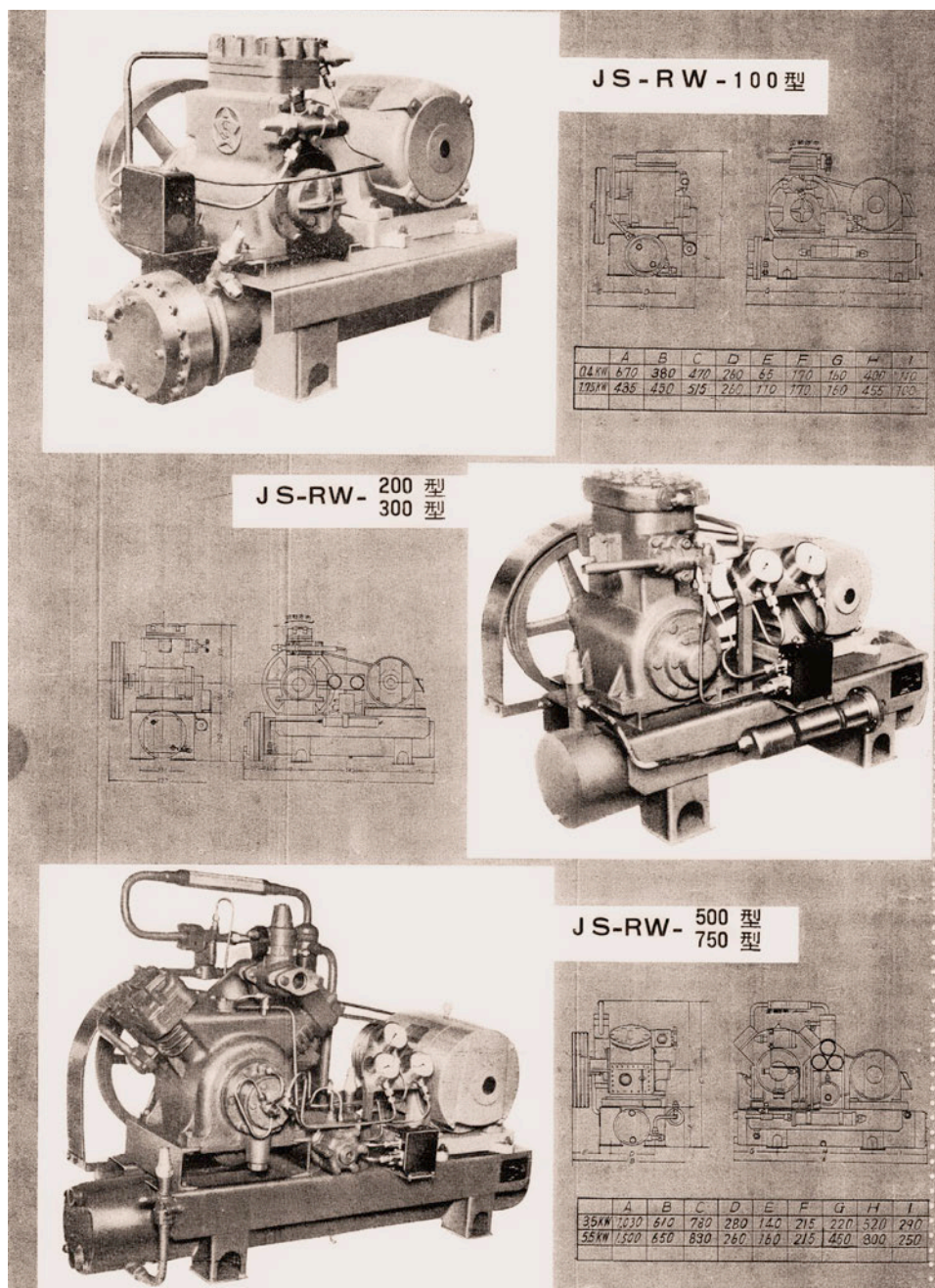
Mindenképpen idevalónak érzem azt is, hogy fontosabb megbízóit, ott betöltött pozícióját, illetve részükre gyártott berendezéseit felsoroljam: Micubisi hajógyár hűtőspecialistája (Nagaszaki); a szárazföldi erők részére szibériai típusú teherautóhoz fűtő-hűtő egységek fejlesztője; a kokurai tűzértség szakmai tanácsadója. Megrendelést kapott Talien (Port Arthur) város raktárhűtésére; sőt részt vett egy orvosi ügyeleteskocsi fejlesztésében; megbízást kapott a Taijo Gjógjó és Simonoszeki Dzsújó cégektől halhűtő rendszer és lazac-mélyfagyasztógép szállítására.

Az általa kinevelt munkatársak egy része kilépett, és saját vállalkozásokba fogtak. Talán társultak is – bár erre nem találtam adatot – és jó pár további haditengerészeti megrendelést elvittek cégétől, a Manzensától. Életrajzi riportjában büszkeséggel emlékszik vissza, hogy mennyi jó szakembert tudott kiképezni, nem haragudott azért, mert külön céget alapítottak. Jogosan úgy érezte, hogy megint eljött az idő a váltásra, és 1940-ben, nevének kezdőbetűit felhasználva J. S. Eretá Gósi Kaisa¹⁰ néven egy kisebb vállalkozást alapított. Kapcsolata nem szakadt meg a haditengerészettel, szabad közlekedési engedélye egészen a háború végéig érvényes maradt. Régi megbízói szakértelmére és szolgáltatásaira igényt tartottak.

Az I sorozat topmodellje, a szupertitkos fejlesztésű I-400-as tengeralattjáró tulajdonképpen 120 méter hosszú tengeralattjáró-repülőgépanyahajó volt, amelyből összesen három készült el. Ennek hűtését már a cégéből kivált mérnökei a Sikos-elvek felhasználásával fejlesztették és tervezték.

---

10 J. S. Aerator Goshi Kaisha.

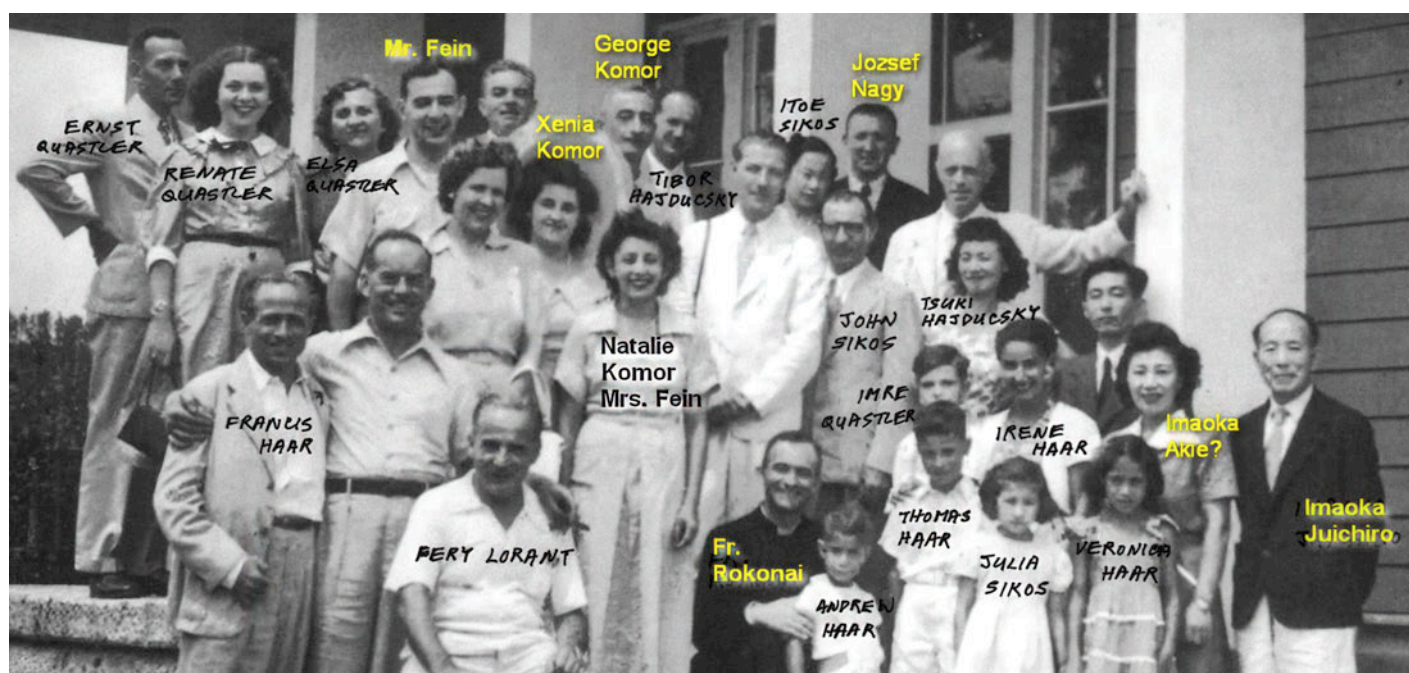

8. kép. Kompresszorok választéka a J. S. Aerator Gomei Kaisha katalógusában

Az amerikai hadsereg a háború végén elfogta és birtokába vette mindhárom tengeralattjárót. Természetesen előtte a japánok, amit lehetett, leszereltek, vízbe dobtak, illetve kilőtték az összes torpedójukat. A szovjetekkel kötött megegyezés szerint az amerikaiaknak a hadizsákmányt, a haditechnikai megoldásokat és titkokat meg kellett volna osztaniuk, de a japánok olyan sok, addig mások számára nem ismert szerkezeti megoldásokat és gépészeti innovatív technikát alkalmaztak, hogy alapos átvizsgálás, felmérés, dokumentálás és megoldás-begyűjtés után az amerikaiak mindhárom egységet Hawaii közelében elsüllyesztették. Tették ezt annak ellenére, hogy a már úton lévő szovjetek követelték saját vizsgálati lehetőségüket. Az akkori dokumentumok és felvételek egy része csak pár éve lett hozzáférhető, az azt megelőző évtizedekben szinte semmi nem szivárgott ki az I-400-asokról. A sajtó is csak egy jó évtizede kezdett a témával behatóbban foglalkozni.¹¹

11 Burke, Kusumoto 2013.

A pusztító földrengés után újjáépített Jokohama hangulata valamit megőrzött a régi időkől. A harmincas évek második felében a legtöbb Japánban élő magyar Jokohamában élt, sokan családosan. A volt hadifoglyok mellett Metzger Nándorék is itt telepedtek le. A rangidős George Komor volt, de a földrengést szintén itt átélte Elked Antal és Sikos János is szenior jokohamainak számított. Mindhárman tapasztalt jó hírű üzletemberek voltak, sikerüket szaktudásuknak, ügyességüknek és nem utolsósorban jó japán nyelvtudásukkal megszerzett szimpátiának köszönheték. A jokohamai magyarok összetartása Magyarországon is köztudott volt. Hubay Jenő tanítványa, Lóránt Ferenc magyar hegedűművész 1934-es tokiói hangversenykörútján találkozott a jokohamaiakkal is, és mikor két év múlva Japánba települt, szintén Jokohamát választotta első lakóhelyéül, és ettől kezdve használta a Fery Loránt művésznevet.

9. kép. Szent István-napi összejövétel, 1950

1943 januárjában jelent meg a követség *Hivatalos Közlönyének* első száma. Felelős szerkesztője, részben írója Metzger Nándor. A hivatalos közlőnyév súlyt és komolyságot adott a jellemzően 6-8 oldalas havi kiadványnak, amelyben tartalmilag a hivatalos rész mellett vegyes hírek, cikkek, nyelvleckék és egyéb írások is megjelentek. Támogató hirdető: a J. S. Aerator Gomei Kaisha – a Sikos Hűtőberendezések Gyára, valamint egy-egy számban a Haar-Sato Studio. Az utolsó számot 1945 szeptemberében vehették kezükbe az előfizetők és az olvasók.

Japán szigetország-adottsága sokáig megtévesztő látszatot jelentett lakóinak, beleértve az ott élő külföldieket is. A háború hírei aggasztóak és zavaróak voltak, de az események még a messze távolban történtek. A japán közigazgatás azonban már készült a legrosszabbra, ezért a külföldieket – a baráti diplomatákat és állampolgárjait – jobbnak látták orientálni. Azt sugalmazták, hogy költözzenek ki a nagyvárosokból, mert az ellenséges erők bombatámadása, sőt inváziója sem zárható ki. Térségeket jelöltek ki mindenki számára, először csak ajánlottan, majd később kényszerlakóhelyül.

1944 februárjában a japán külügy Hakone területét jelölte ki a baráti országok külképviseleteinek, diplomatainak és részben állampolgárainak a tartózkodási helyül, beleértve a magyarokat is.

A front közeledtével a kitelepedett, az ott élő magyarok sorsa is nehézre fordult. Csökkentek a munkalehetőségek, ha nem is hivatalosan, de néhányan titkosrendőrségi megfigyelés alá kerültek. Bevezették az élelmiszerjegy-rendszert, nem tettek különbséget japán és külföldi között, csak annyi különbséggel, hogy az utóbbiak a rizsjegyüket kenyérszempire cserélhették. Az adagok természetesen kicsik voltak.

A baráti országok állampolgárainak a kijelölt kényszerlakóhelyet hamarabb kellett elfoglalni, mint a fővárosból kikényszerített diplomatáknak. A magyarok többségének Honsú sziget belsejében, Nagano prefektúrában, a jó nevű Karuizava jutott, amely békeidőben igen keresett nyaralóhely volt, de a háború alatt a biztonságos tartózkodáson kívül mást már nem tudott nyújtani. Ma már tudjuk, hogy ottani erdők mélyén volt kiépítve az egyik titkos menedékhely a császári család részére, és ez talán egyfajta rejtett garancia is lehetett az odaköltözőknek.

Sikos János az általa jól ismert Hakonét választotta, és két helyet is biztosított a családjának. Az egyik az erdő mélyén jól eldugott hakonei Mijagino gyógyfürdő, a másik a körülbelül három kilométer távolságra található Szengokuhara faluban bérelt ház volt, ahol japán felesége könnyebben megtalálta magát. Előrelátó választása a bőséges hőforrásokkal rendelkező hely mellett, különösen a téli hidegek alatt, igazolóott. Mivel szabad mozgása volt, továbbá szállítóeszközeit is használhatta, ennél fogva sokszor vitt élelmiszert a követségeknek és az ott lakó magyaroknak is. Legszívesebben oldalkocsis motorbiciklijével járt fel a hegyekbe.

A japán szigetek rendszeres amerikai bombázása 1944. november 28-án kezdődött meg. Az első B-29-es szupererődök 1945. február 19-én 1500–2700 méter magasságból kezdték koncentráltan bombázni Tokió egyik belső területét gyújtóbombákkal. A 174 bombázóval végrehajtott vállalkozásban 28 ezer épület égett el egy 3 km²-es területen. Március 9-ről 10-re virradó éjszaka következett a Meetinghouse hadművelet Tokió legsűrűbben lakott területei ellen, amelyben 334 B-29-es bombázó vett részt. A rendkívül alacsony, 610–760 méteres magasságból végzett bombázásban 41 km²-nyi területet semmisítettek meg. Első jelentések szerint 97 ezren haltak meg, a sebesültek száma meghaladta a félmilliót, és a lerombolt házak száma a tokiói rendőrség felmérése szerint 286 358 volt.

Jokohama bombázása május 29-én éjjel kezdődött, és a város 42%-a megsemmisült. Az amerikaiak által használt gyújtóbombát kifejezetten a faépülettel sűrűn beépített japán célpontok pusztítására tervezték. A kidobás után nem sokkal a hordozóbomba külső héja szétnyílt, és a több száz, egyenként 2 kg-os petróleumzselés bomba még a magasban szétszóródott, majd felhőt alkotva érkezett a célpont felé. Becsapódáskor kapcsolt a gyújtószerkezet, és a töltet azonnal nagy lánggal égett. Jokohama több híres temploma, régi neves épületei sérültek vagy semmisültek meg. A város egyik legnagyobb nevezetessége a honmoku-i festői környezetben kialakított Szankei park (Három völgy park) súlyos károkat szenvedett, épületei részben a tűz martalékává váltak. A polgári célpontokkal együtt a helyi ipari bázist is majdnem lebombázták.

Sikos János, a május 29-i jokohamai hatalmas támadás alkalmával a lakóháza körül égő házak oltási munkálatainál segítendő lábán és karján égési sérüléseket szenvedett. Hiranumacsói gyárüzemét a gyújtóhasábok felgyújtották, összes nyersanyaga, készárui és készletei elhamvadtak, gyártógépeit a tűzvész nagymértékben megrongálta.

1945. július 26-án Potsdamból az USA, Nagy-Britannia, Szovjetunió és Kína a Kuomintang nevében felszólította Japánt, hogy tegye le a fegyvert, de a japán kormány másnap elutasította az ultimátumot. Válaszként az angolokkal megegyezve, Harry S. Truman, az USA 33. elnökének vezetésével, az atomfegyver kifejlesztését irányító néhány vezető szűk körben hozta meg a döntést az atombombák augusztus 3. utáni bevetéséről, de a döntésből a vezérkari főnököket kizárták.

A Little Boy becenevű, urán-235-ös atombombát augusztus 6-án dobták le Hirosimára, 70 ezer ember azonnali halálát okozva. Ezt követte a Fat Man plutóniumbomba bevetése augusztus 9-én a festői szépségű Nagaszakiban, 20 ezer ember azonnali halálával. A két bevetési epicentrum sok kilométeres körzetében szinte elporladt minden.

Összesen 67 fontosabb várost bombáztak az amerikaiak statisztikája szerint. A háború után végzett japán kárfelmérés többet mutatott ki, szertartuk az amerikaiak 130 településen dobtak le bombát.

Bár a japán katonai vezetés az ellenállás folytatása mellett próbált érvelni, de a mandzsúriai szovjet támadás hírére a minisztertanács holtpontra jutott. Ekkor Hirohito császár önállóan cselekedett, és kijelentette: *Az elviselhetlent el kell viselni!* Ekkor mondta el híres rádióbeszédét.

Augusztus 14-én Japán beleegyezett a feltétel nélküli kapitulációba, csak azt kötötték ki, hogy a császár pozíciója és a császársági államforma maradjon sértetlen.

1945. szeptember 2-án a Tokió öbölben lehorgonyzott USS Missouri csatahajó fedélzetén írták alá a feltétel nélküli megadás dokumentumait. Ezzel megkezdődött Japán megszállása, amely 1951-ig tartott.

Sikos János hiranumacsói gyárüzeme a bombázásban leégett, sok mindene odaveszett, de a nehéz időkben használt kedvenc oldalkocsis motorkerékpárja túlélte az amerikai bombázást. Az 1923-as földrengéshez hasonlóan ismét a romokból kellett indulnia. A környéken minden faépület tűz martaléka lett, csak a kiégett vasbeton épületromok adtak biztos támpontot. A romoktól letisztított területeken nem volt árnyék. Néhol akadt csodaszámba menő kivétel is, nevezetesen egy-egy famatuzsálem túlélte a tűzvészt, bár ágai leégték, és törzse is elszenesedett, de nyárra kizöldellt. Ezek az öreg, élő mementók a nép körében máig nagy tiszteletnek örvendenek.

Régi alkalmazottai közül jó néhányan jelentkeztek Sikosnál munkáért. A telephely pontos azonosításához a megmaradt közüzemi csöcsonkokat használták. Először az üzem romjait kellett eltakarítani, a területet újra használhatóvá tenni. Kiválogattak mindent, ami valamilyen célra még használható lehetett. Találékonyak voltak, az induló épületet is ők állították/építették fel. A J. S. Aerator újra felállt, és megkezdte működését. Sikos

megtakarított pénzéből, a háza mellett, még egy munkára alkalmas műhelyt is fel tudott szerszámozni. Régi hírneve vonzotta a megrendelőket.

Sikos János, aki állandóan valami újdonságon is törte a fejét, felismerte, hogy a perzselő nyárban, a faárnyék nélküli városokban a legjobb felüdülés a fagyalt lenne akkor, ha folyamatosan egy gépből jönne. A régi fagylatgépek kapacitása kicsi volt, működtetése szakaszos. Belefogott egy fagyaltautomata fejlesztésébe. Olyan megoldást talált ki, amely folyamatosan gyártja a fagyaltot, és nem kellett leállni a betöltéshez sem. Mechanikusan vezérelt konstrukciója jól sikerült, de sokat kellett finomítani rajta, hogy a fagyasztás szabályozott legyen, és az adagok kimérésének üteméhez igazodva működjön. Természetesen második felesége, Itoe és leányuk, Júlia voltak a próbafogyasztók. A fagyaltgép fejlesztésén mindig munka után, csak otthon, nemegyszer éjjel is dolgozott. Amikor úgy érezte, hogy kész egy kísérleti próbára, elindította a gépét, felkeltette feleségét és kisleányát, hogy kóstolják meg az automata vaníliafagyaltját. Gépe elkészült, gyorsan gyártásba vitték, és nagy sikere lett. Leánya, Júlia, akivel 2011-ben a tóhokui földrengés és pusztító cunami kitörésének pillanatában Jokohama Minato Mirai toronyépületének legfelső szintjén ebédeltünk, elmondta, hogy máig nem tud a vaníliafagyalttal még gondolni sem.

Sikos cége, a J. S. Aerator az egyik első komoly megrendelést a megszálló amerikaiaktól kapta, tudniillik a hadsereg egyik Coca-Cola italhűtő gépe felmondta a szolgálatot, és a forró nyárban a katonák lázadoztak, követelték az azonnali javítást, nem akartak várni az új készülék megérkezéséig. A bemutatkozó javítás olyan jól sikerült, hogy másfél éves szerződést írtak alá a céggel az egység összes italhűtő gépének a szervizelésére. Sőt a javítónivalók mellett egyre több új hűtőeszköz installálására is kaptak megbízást.

Ezekkel a kisebb-nagyobb munkákkal indultak, de rövidesen a régi specialitásukra, a nagygépes hűtésre is újra rá tudtak állni. Halászhajók komplett hűtésének felújítását és karbantartását vállalták. Nem sok időt vett igénybe a Sikos által tervezett ipari hűtőkompresszorok gyártásának az újraindítása, csak ki kellett várni, amíg régi beszállítói is újra termeltek.

1951-ben Japán amerikai megszállása befejeződött. A magyar-japán diplomáciai kapcsolat jogi értelemben nem szakadt meg, csak egyik oldalról sem működtették. Ezt a sokéves szünetet, működés nélküli állapotot oldotta fel prágai nagykövetünk, Marjai József és Kimura Sigeru japán nagykövet megegyezése. 1958. augusztus 29-én ünnepélyes jegyzékváltással – 15 éves szünet után – újra megindult a diplomáciai érintkezés, de most már a Magyar Népköztársaság és Japán között.

Sikos János világlátásban nyitott ember volt, könnyen teremtett kapcsolatot, és szerette a dolgokat mielőbb tisztázni. Útlevele 1948-ban lejárt, így hontalannak számított. Elsőként lépett kapcsolatba a Tokióban megnyitott magyar követséggel, mert mielőbb rendezni akarta állampolgárságát. 1962. október 19-én adta be kérvényét a magyar állampolgárságának megszüntetésére. A kérvényt a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának címezve kellett benyújtania. A számos azonosítóadat mellett rövid indoklást is kértek, az erre adott válaszai: „(Mióta él az országban?) Állandóan 41 éve tartózkodok Japánban; (Indokolja miért él ott?) Szeretem a Japán országot; (Indokolja maradása okát!) Üzleti viszonyok érdekében; (Egyéb indoka

van-e?) Megélhetés érdekében.” Az elbocsátási okiratot 1963. június 14-én Dobi István az Elnöki Tanács elnöke és titkára, Kiss Károly írta alá. Augusztus 6-án adták a kezébe, ezzel lehetősége nyílt, hogy a japán állampolgárságát kérvényezze, amelyet rövid időn belül meg is kapott.

A magyarok olimpiai részvételéről 1960 óta heves vita folyt magyar sportberkekben. A pozitív vélemény így hangzott: „Tokió mindenekelőtt!” A kételkedők azt szajkózták, hogy: „Ne adjuk fel megoldható sikereinket egy messzi, kétes diadal érdekében!” Sokan közülük arra céloztak, hogy a magyar labdarúgás gyengélkedik az 1956-os játékosvesztés miatt. Mára talán már teljesen feledésbe merült Otto Mayer, a NOB-iroda svájci vezetőjének a javaslata, hogy az 1964. évi nyári olimpiai játékok műsorába vegyék fel a cselgáncsot a labdarúgás helyett a rendező Japán kedvéért. A sportvilágban nagy volt a felhördülés, ezzel az indokkal: „Labdarúgás nélkül nem lenne teljes az olimpiai játékok.” A NOB 59. moszkvai közgyűlésén a cselgáncs és a női röplabda is bekerült a programba, és a labdarúgás is maradt. Így hárult el az akadály az 1964-es rendezés előtt.

Természetesen a tokiói új magyar követség egyöntetűen azon volt, hogy a magyar csapat kijusson az olimpiára. Sikos János a követséggel jó kapcsolatot tartott fenn, önkéntes munkát vállalt, programokat szervezett, és tolmácsolt az olimpiai játékok alatt. Csak felidézem a sokszor emlegetett sikert, hogy az első ázsiai olimpián Tokióban 10 aranyérmet nyertünk, tezejébe a labdarúgásban is miénk lett az arany.

Sikos János két atyafijával, a győri labdarúgó Orbán Árpáddal és Palotai Károllyal ekkor kötött barátságot. Palotai Károly, aki a magyar csapat kapitánya volt, sérülése miatt nem játszhatott a döntőben, ezért az akkori merev szabályok értelmében nem kapott aranyérmet. Kárpótlásként a győri szurkolók, az olimpiai bizottság hozzájárulásával, megcsináltatták számára az aranyérmet.

Ötven év után – 1966 nyarán – Sikos feleségével együtt több hétre végre hazalátogatott. Első útja Győrbe rokonaihoz és az olimpiai bajnok barátaihoz vezetett. Felesége fejből sorolta nemcsak a győztes csapat névsorát, hanem az összes magyar aranyérmes nevét is. Sikos János mesélte: „Amikor a labdarúgócsapat első lett, a japán közönség csuda boldog volt. Mindenki ugrált. Én fordítottam a magyar követnek. Sokan gratuláltak nekem is. Aki magyar volt, mindenkinek bőven jutott az ünneplésből.” Majd hozzátette: „A yokohamai utazási irodában egyetlen magyar prospektust sem tudtak adni. Amit tudok, összegyűjtök Magyarországon, és viszek nekik. Ha lenne propaganda, biztos sokan jönnének Japánból. Az olimpia idején nagyon megszerették a magyarokat.”¹²

Japánba felfrissülve tért vissza. Megfiatalodva újra teljes erővel belevetette magát a munkába; új dolgokat tervezett, szervezte a magyar kapcsolatokat, jó szokását megtartva gyártott és javított. Rengeteg megrendelést kapott, nem tudott, és talán úgy, mint egész életében, nem is akart kivenni szabadságot. 1969. október 16-án szívrohamban halt meg. Felesége 2002. augusztus 17-én fejezte be életét. Mindketten a Jokohamai Külföldiek

12 Cseresznyák István: Vendégek Yokohamából. Kisalföld, 1966. július 11.

Temetőjében nyugszanak. Sírjukon nevük nyitott könyvre van írva, és ott is együtt vannak. Felesége az alábbi sírfeliratot vésette a sír fejkövére:

„Itt nyugszik Sikos János. Sorsa volt Magyarországon megszületni, Japánban meghalni. Különleges tehetséggel megáldott, igyekvő és erős akaratú ember volt. Mindent megadott nekem, és semmit sem kért. Ragyogó kék szeme, lágy hangja volt, és karja erős, amikor átölelt. Ki fog erre a csodálatos emberre gondolni, ha én elmegyek?

Itoe”

10. kép. Sikos János és feleségének sírja a Jokohamai Külföldiek Temetőjében. Bronztáblával jelölt védett sír

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (©(i)(s)(=) CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

- Burke, M. M., Kusumoto, H. 2013. Researchers unravel the mystery of Japan's 400-foot, aircraft-launching submarine. *Stars and Stripes*, december 18.
- Imamura, A. 1905. Jishin tsunami no gen'in ni tsuite. *Chigaku Zasshi*, 792–801.
- Linckner E. 1943. Magyar sorsok a húsz év előtti japáni katasztrófális földrengésben. *Keletázsiai Magyarország*, szeptember 9., 5–7.
- Óubei ni cui cuke cui kosze. Kjú nippon kaigun to gidzsucu teikei 1965. *Kúcsó Times*, július 14., 8–9. [空調タイムズ: 欧米に追つけ追こせ。旧日本海軍と技術提携。]
- Szató S. 1965. Emlékezés John Sikosra. *Kúcsó Times* (空調タイムズ), július 14., 8.

Életút

Székács Imre

(1920–2006)

közgazdász, külkereskedő

SZÉKÁCS ANNA

japanológus, Budapesti Gazdasági Egyetem Külkereskedelmi Kar,
szekacs.anna@uni-bge.hu

Kivonat: Székács Imre élete és munkássága közgazdászként, külkereskedőként szorosan kötődik Kelet-, Délkelet-Ázsiához, de számos afrikai és közel-keleti országhoz is. Különösen fontos szerepet játszott életében Japán, ahol évekig dolgozott a Külkereskedelmi Minisztérium kiküldöttjeként. 1960-ban létrehozta Tokióban a Kereskedelmi Kirendeltséget, beindítva és megerősítve újra a két ország közötti áruforgalmat. A magyar-japán gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok alakulását hazaérkezése után is figyelemmel kísérte, részt vett a vegyes bizottsági üléseken.

Kulcskifejezések: Kereskedelmi Kirendeltség Tokió, magyar-japán kereskedelmi kapcsolatok, Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda, Magyar-Japán Gazdasági Klub

Hivatkozás: Székács A. (2024). Székács Imre (1920–2006). *Passages* 2: 243–255. <https://doi.org/10.59608/pas2024a016.00>

Kollázs képei:

Balra: lásd a 9. képnél

Középen: lásd az 1. képnél

Jobbra: lásd a 13. képnél

Székács Imre élete és munkássága közgazdászként, külkereskedőként szorosán kötődik Kelet-, Délkelet-Ázsiához, de számos afrikai és közel-keleti országhoz is. Különösen fontos szerepet játszott életében Japán, ahol évekig dolgozott a Külkereskedelmi Minisztérium kiküldöttjeként. 1960-ban létrehozta Tokióban a Kereskedelmi Kirendeltséget, beindítva és megerősítve újra a két ország közötti áruforgalmat. A magyar–japán gazdasági, kereskedelmi kapcsolatok alakulását hazaérkezése után is figyelemmel kísérte, részt vett a vegyes bizottsági üléseken.

1966-tól a Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda (International Technical and Scientific Cooperation and Trading Office, TESCO)¹ vezetőjévé nevezték ki. A TESCO elsősorban a fejlődő országokba küldött műszaki, ipari, mezőgazdasági, oktatási és egészségügyi szakembereket, valamint biztosította az onnan érkezők képzését, továbbképzését. Ezekben az országokban stadionok, kórházak, iskolák tervezését és kivitelezését végezték, valamint gyógyítási feladatokat láttak el. Tevékenységük eredményeképpen, az európai kétoldalú kapcsolatok erősödésével, az NDK mellett az NSZK-ba is tudtak magyar szakembereket kiküldeni.

1983-ban, a TESCO vezérigazgatójaként elvállalta a Magyar–Japán Gazdasági Klub (MJGK) elnöki tisztségét. 1984-ben Hirohito japán császár a magyar–japán kereskedelmi kapcsolatok építésében nyújtott kiemelkedő szerepéért a Megszentelt Kincs érdemérem második fokozatával (瑞宝章勲二等 zuihósó kun nitó) tüntette ki, amelynek jelentőségét az a tény is emelte, hogy ez volt az első alkalom, hogy egy szocialista ország állampolgárának ezt a magas kitüntetést adományozták.

A nyolcvanas évek végén jelentős szerepe volt abban, hogy Szuzuki Oszamu elképzelése a magyarországi autógyártásról megvalósulhasson.

Tevékenysége Japánban

Székács Imre 1957-től dolgozott a Külkereskedelmi Minisztérium osztályvezetőjeként. Itt kapta 1960-ban a felkérést, hogy költözzön ki Japánba, és létesítsen kereskedelmi kirendeltséget Tokióban. Rajzpedagógus, grafikus feleségével, Székácsné Vida Máriával és három gyermekükkel 1960 decemberében érkeztek Tokióba.

A második világháború befejeztével Magyarország és Japán között a diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok megszakadtak. A kereskedelmi kapcsolatok felvétele 1954-ben indult újra kétoldalú tárgyalásokkal. Hivatalos diplomáciai kapcsolatfelvételre 1956 májusában Boldoczki János külügyminiszter nyújtott be javaslatot.² Bár a javaslatot elfogadták, az 1956-os események miatt a megbeszélések félbeszakadtak. Végül 1959. augusztus 29-én történt meg a diplomáciai kapcsolatfelvétel követi szinten, és az első kikerkező követ 1960-ban Csatorday Károly volt. A követség Tokió

1 Nincs semmiféle köze a brit üzletlánchoz.

2 Kiss 2009; Wintermantel 2015.

belvárosi Meguro negyedében bérelt egy kisebb épületet a Kóno családnak³ köszönhetően.

Bánáti Mária és Szakamoto Eiko személyében 1961-től magyar és japán titkárnő is segítette Székács Imre munkáját. A kommunikáció nyelve közöttük az angol volt, de előfordult, hogy Szakamoto Eiko angolságán átütött a japán gondolkodásmód, a szándékos körülírás, a pontatlan, homályos megfogalmazás – amely a japán nyelv sajátja –, és ez megnehezítette a kölcsönös megértést. Ugyanakkor az ilyen esetek során ismerkedett meg Székács Imre a japános kommunikációs stratégiákkal, és kezdte maga is alkalmazni a japánokkal való tárgyalások során. Megtanulta, hogy a mosoly igen sokszor nem más, mint pókerarc, és az érzelmek eltakarására szolgál, de elsajátította azt is, hogy az „igen”, csak annyit jelent, hogy értem, akkor is, ha angolul hangzik el. Ma ez a tudás már könnyebben hozzáférhető, de 1960-ban erről még sehol nem beszéltek, nem volt ismert az, hogy japánoknak a nyugatitól jelentősen eltérő az értékrendszere, a gondolkodásmódja, a kommunikációja. Székács Imre ehhez a gondolkodásmódhoz közelített oly módon, hogy igyekezett beágyazódni a japán világba. Még indulás előtt Magyarországon kapcsolatba kerültek Hani Kjóköval, aki az ELTE-n volt felesége kolléganője, és aki összeismertette őket kiterjedt családjával. A Hani család híres baloldali értelmiségi család volt. A nagymama Hani Motoko iskolát alapított, Hani Kjóko maga zenész, műfordító, az anyja Szecuko újságíró, a nőmozgalom harcosa, öccse új hullámos filmrendező. Az apja Hani Goró, marxista történész volt, és diplomata, később felsőházi képviselő, az 1959-es Japán–Magyar Baráti Társaság (JMBT) alelnöke. 1961-ben Magyarországon is járt. A Hani családon keresztül számos művészt, zenészt és pedagógust ismertek meg Székácsék. Segítette a japán világ megismerését a szülők elhatározása, hogy a gyerekek kerüljenek a kerületi japán általános iskolába, ismerjék meg ők is a japán világot, a nyelvet, alkalmazkodjanak azokhoz, akiknél több évet fognak eltölteni. Ezzel egy időben, 1961 áprilisában egy fiatal lány, Kobajasi Hiroko került Székácsékhoz, aki segített a gyerekeknek a japán nyelv tanulásában és a családnak eligazodni a mindennapi életben. Mind a gyermekek japán iskolába íratása, mind a japánokkal való intenzív és kiterjedt emberi kapcsolat abban az időben merőben szokatlan volt a szocialista országok kiküldöttjeinél.

Javában tartott a hidegháború, mindössze öt év telt el 1956 óta. Az ellenőrzés nemcsak magyar részről, de a szovjetek részéről is erős volt. A szovjet tömb általánosiskolás-korú gyermekei a szovjet követség iskolájába jártak. A Székács gyerekek kivételt képeztek. A családfő nem kért engedélyt a hazai szervektől a japán iskolához, nem is kapta volna meg. Annak érdekében, hogy ebből ne lehessen konfliktus, felesége a szovjet követség iskolájában önkéntesen rajztanítást vállalt, Székács Imre meg a szovjet követségre járt a diplomatákkal röplabdázni. Vagyis ápolta a baráti kapcsolatot a szovjetekkel, csehszlovákokkal, bolgárokkal, de a japán kapcsolatokat is több irányban el tudta mélyíteni. A japán kapcsolati hálóba idővel bekerültek a tárgyaló-

3 A Kóno család politikus dinasztia. Kóno Icsiró miniszterelnök-helyettes, míg öccse Kenzó, felsőházi elnök volt. Icsiró fia, Kóno Jóhei külügyminiszter, az LDP elnöke, a Japán–Magyar Baráti Társaság (JMBT) vezetője, fia, Kóno Taró jelenleg Japán digitalizációért felelős minisztere. A követség épületeit a kezdeti időszakban a magyarok a Kóno családtól bérelték.

partnerek, cégek vezetői, vállalati emberek, üzletfelek. Velük volt a szakmai tárgyalásokon, az ezt követő vacsorákon, járt vidéki üzleti utakra, vitték gésaházba. Ilyen alkalmakon számtalan japán népdalt, munkadalt, szólásmondást, helyi történetet tanult meg. Az egyes vidékek dalait aztán közös szakéivás közben az új ismerősöknek is elénekelte japánul, és ez nagy elismerést aratott. A japánok értékelték azt, hogy érdeklődött a kultúrájuk iránt, tanulta történelmüket, hogy meg is jegyezte a hallottakat, tanultakat, és a következő tárgyalás alkalmával fel tudta ezeket idézni. Rendkívül jó memóriája volt, évek múlva is név szerint emlékezett az üzleti partnerekre és a kedvteléseikre. Képes volt erős bizalmi légkör kialakítására. Nagyon hamar megértette, mennyire fontos a japánok számára a *ningen kankei* (emberi kapcsolatok), és ápolta a kapcsolatokat. A japánoknak a nyugatiakkal, főleg az amerikaiakkal kapcsolatban nem voltak ilyen téren jó tapasztalataik, ezért nagyra értékelték, megbecsülték, hogy valaki energiát fektetett a kapcsolatok ápolásába.

Az állandó kereskedelmi képviselő és a kereskedelmi tárgyalások beindulása ugrásszerű növekedést hozott az áruforgalomban. 1961 tavaszán Tokióban kereskedelmi szerződést és fizetési megállapodást kötött Magyarország és Japán, amelyben kölcsönösen érvényesült a legnagyobb kedvezmény elve. Ősszel a Magyar Kereskedelmi Kamara és a Japán Kereskedelmi Arbitrázs Szövetség kötött egyezményt, amely a vitarendezés problémáját szabályozta. Ilyen körülmények között a kivitel tizenhatszerezésére, a behozatal közel hatszorosára emelkedett,⁴ és egyre több japán kereskedelmi küldöttség utazott Magyarországra. Az áruforgalom növekedése mellett a kulturális (főleg a zenei) és a sportkapcsolatok is újjá éledtek. Az 1964-es tokiói olimpia mérföldkő volt ebben, magyar turistacsoport érkezett Japánba, filmtudósítás készült Japánról, és a sportsikereken keresztül a japánok is megismerték a magyarokat.

A kereskedelmi kapcsolatok fejlődése, eredményei, az áruforgalom és az üzletkötések számának folyamatos növekedése köszönhető volt az állandó kereskedelmi képviselőnek, a képviselő megbízható működésnek és emellett a kereskedelmi tanácsos egyéni teljesítményének, „Japán-ismeretének” és személyes kapcsolatrendszerének is.

Japán után

Székács Imre 1965-ben, kiküldetése lejártával visszakerült a Külkereskedelmi Minisztériumba, majd 1966-ban kinevezték a Nemzetközi Műszaki Tudományos Együtműködési Iroda (TESCO) igazgatói posztjára. A vállalat élén a fő feladata a kormányközi tudományos és technikai együttműködések koordinálása volt. Műszaki-tudományos megállapodásokat hoztak létre, szellemi termékeket exportáltak, berendezéseket és komplett gyárat állítottak fel és üzemeltettek. Terveztek völgyzáró gátat, végeztek folyómeder-szabályozást vagy talajmechanikai vizsgálatokat. Magyar szakembereket (orvosokat, mérnököket, agrárszakembereket, egyetemi oktatókat) küldtek külföldre. Ezzel párhuzamosan a TESCO végezte a külföldi szakemberek magyarországi képzésének a koordinálását is. Szerveztek középfokú és posztgraduális szakmai továbbképzéseket, tanulmányutakat, 57 or-

4 Kiss 2009: 21.

szággal voltak kapcsolatban. Székács Imre rendszeresen tárgyalt delegáció élén Algériában, Nigériában, Tanzániában, Irakban, Líbiában, Jemenben, Szudánban, Kubában, Vietnámban vagy Észak-Koreában. Ezekben a térségekben is tiszteletet vívott ki, és jó kapcsolatokat épített ki.

A TESCO-nál végzett munkája mellett japán kapcsolatai sem szűntek meg. 1971-ben létrehozták a Magyar–Japán Gazdasági Klubot (MJGK), amelynek alelnöke lett. 1983-ban vette át az elnöki tisztelet Dienes Bélától, a Tungsram vezérigazgatójától. A partnerszervezet, a Japán–Magyar Gazdasági Klub (JMKG) elnöke ekkor Ivata Kazuo volt, a Toshiba cég elnöke, akit Székács Imre ismert még a hatvanas évekből. A két klub közösen elfogadott munkaterv alapján dolgozott, és felváltva tartott Tokióban és Budapesten ülést. Az ülések során magas szintű megbeszéléseket, üzleti tárgyalásokat tartottak, illetve szimpóziumot rendeztek. A klub tevékenységének is szerepe volt abban, hogy hét nagy japán kereskedőház irodát nyitott Budapesten. 1985 áprilisában az MJGK tokiói ülésén, mint delegációvezetőt, fogadta őt Abe Sintaró külügyminiszter (1987-től a japán kormánypart főtitkára), találkozott Komoto Tosio államminiszterrel és Jozsano MITI parlamenti államtitkárral, valamint a C.Itoh és a Marubeni kereskedőházak elnökeivel. Így írt erről az MJGK ötéves tevékenységéről szóló beszámolójában 1986-ban: „Az ő segítségüket is kértem Magyarországnak az Általános Vámpreferenciális Rendszer (GSP) megadására. Az őszi miniszterelnöki látogatás során – a Külkereskedelmi Minisztériummal és a Külügyminisztériummal közösen tett erőfeszítéseink eredményeképpen – kötelező ígéretet kaptunk a GSP megadására vonatkozóan és április 1-től a magyar exportőrök kedvező feltételekkel értékesíthetik áruikat a japán piacon.” 1985 őszén a Lázár György miniszterelnök vezette delegáció tagjaként folytatott tárgyalásokat, és a delegáció tagjai meglepődve észlelték, hogy jelentős japán üzletemberek Székács Imrét régi barátként üdvözölték, és megkülönböztetett tisztelettel kezelték. A két ország közötti gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat erősítő munkáját az MJGK elnökeként egészen 1991-ig látta el. A klubot később is segítette szaktudásával, mint tiszteletbeli örökös elnök.

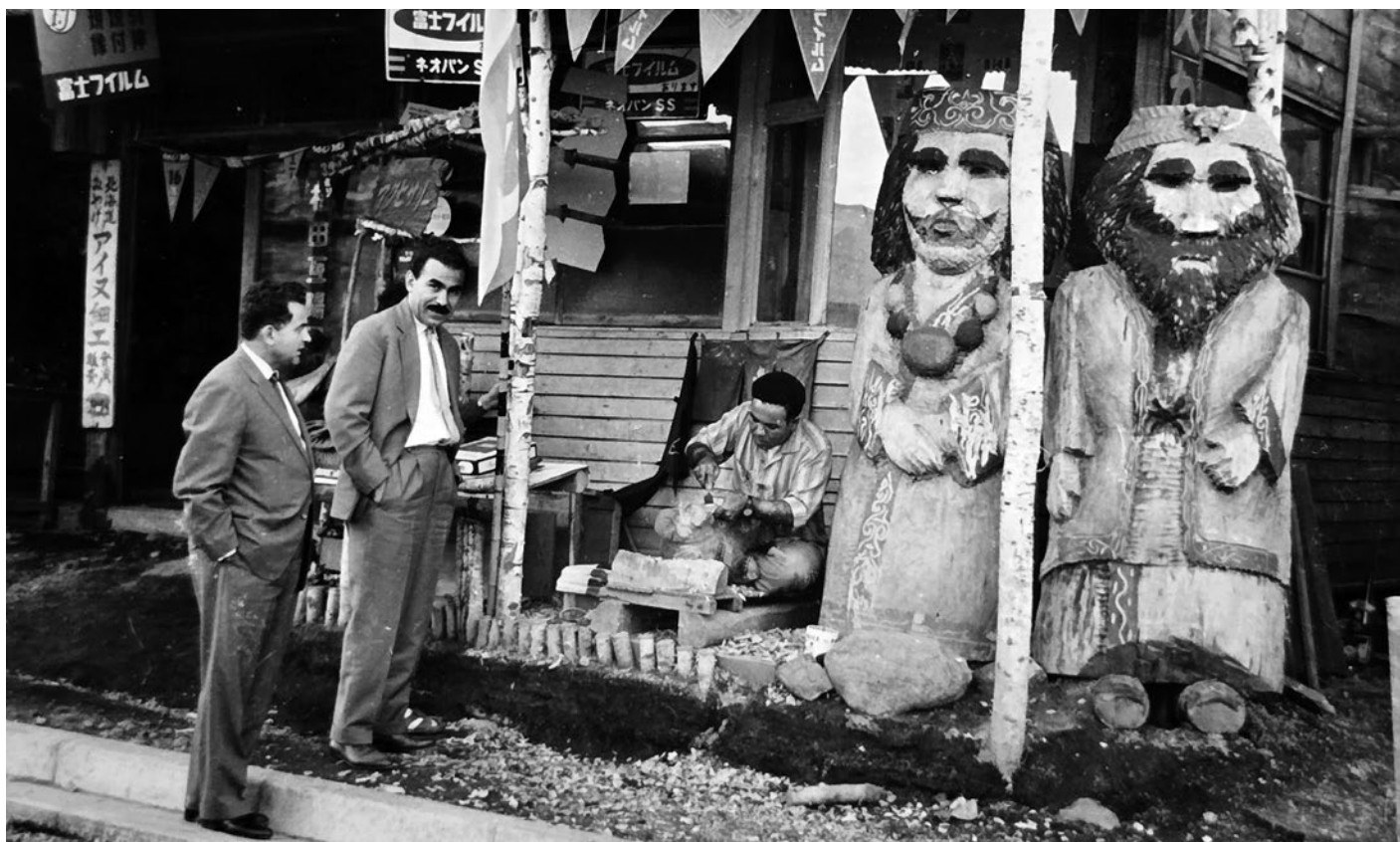
1988-ban munkássága elismeréseként Állami Díjat kapott. 1989 decemberében nyugdíjba vonult, de Japánra vonatkozó ismereteit továbbra is kamatoztatta, részben a Marubeni tanácsadójaként, majd 1997-től részt vett az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság Elnöki tanácsadójaként a Japánnal, Kínai Népköztársasággal és a harmadik világbeli országokkal folytatott K+F és technológiai együttműködésben.

Válogatás a Székács család archívumából

1.kép.(fent) Hokkaidón az ainuk között

2.kép. (lent) Újságírókkal. Kóbe, 1961

3. kép. (fent) Kollégájával az ainuk alkotásaival ismerkednek

4. kép. (lent) Székács Imre és felesége, Székácsné Vida Mária 1963-ban

5. kép. Tárgyalás után egy gésaházban, Székács Imre dalt tanul

6. kép. A japán külkereskedelmi miniszterhelyettes (balról), Csatorday Károly nagykövet és Székács Imre, Tokió, 1961. március 1.

7. kép. Csatorday Károly nagykövet és Székács Imre kereskedelmi tanácsos, Tokió, 1961

8. kép. Csatorday Károly nagykövettel egy megbeszélésen. Tokió, 1961

9. kép. Székács Imre, a TESCO Nemzetközi Műszaki Tudományos Együttműködési Iroda igazgatója és Calabar képviselőjének találkozója (középen Polónyi Károly Ybl-díjas építész, BME)

10. kép. Székács Imre császári kitüntetése alkalmából rendezett fogadás a Marriott Hotelben. Székács Imre Vacci Kazuo nagykövettel beszélget, zakóján a Megszentelt Kincs érdemérem. 1985. február 2.

11. kép. Beszéd a fogadáson. 1985. február 2.

12. kép. A Megszentelt Kincs érdemérem (瑞宝章勲二等 zuihósó kunnitō) oklevele

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ \$ ⊖ CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

- Hogyan állunk a szellemi exporttal? 1975. *Műszaki Élet*, 1975. április 25., 5.
- Kiss S. 2009. *Tanulmányok a magyar-japán kapcsolatok történetéből*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Meddig jutott el a marketingban az egészségügy? 1978. *Világgazdaság*, május 23., 3.
- Rangos Katalin interjúja Székács Imrével 1982. Magyar Rádió.
- Székács I. (é. n.). *Beszámoló a Japán tagozat/Magyar-Japán Gazdasági Klub/öt éves tevékenységéről*. Kézirat. (Kiss Sándor, a MJGK volt elnöke szíves hozzájárulásával).
- Tudományos életünk nemzetközi kapcsolatai. Tudósklub 1969. *Természet Világa* 8: 370–372.
- Wintermantel P. 2014. *A magyar-japán diplomáciai kapcsolatok két évtizede: 1944–1964*. Doktori Disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem. <http://hdl.handle.net/10831/22291>

13. kép. A Megszentelt Kincs érdemérem

KÍNA

Az előző lapon

*Stein 1910–1917 között az Északnyugati határtartomány
régészeti főfelügyelője volt.*

Ez a felvétel hivatali munkájához kapcsolódik.

Cat. Stein LHAS 39/2/011

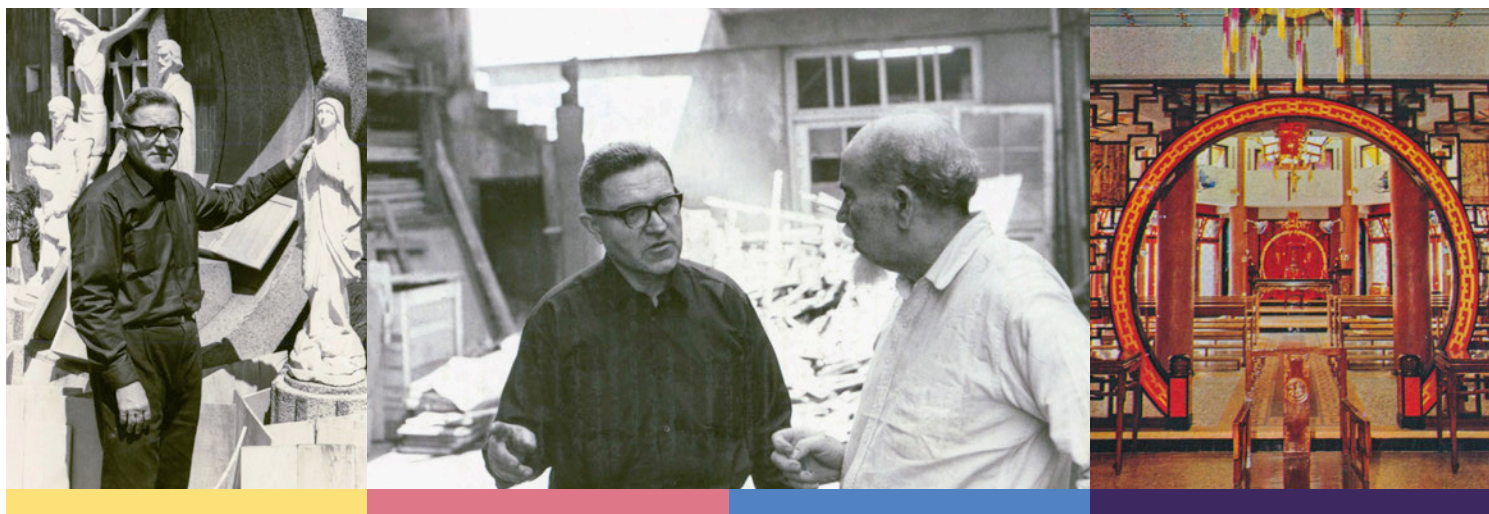
Takht-i-Bahi, gandhári stílusú Buddha-relief

Jezsuita portrék

Fr. Bencze István SJ

(1906–2002)

SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉSZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR

Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára; leveltar@jezsuita.hu**Kulcskifejezések:** életút, Bencze István, jezsuita, Kína, Tajvan**Hivatkozás:** Szilas, L. (2024). Bencze István testvér (1906–2002). *Passages* 2: 259–266.
<https://doi.org/10.59608/pas2024a017.00>

JEZSUITÁK

Fr. Bencze István SJ (1906. június 13., Hernádvecse – 2002. december 7., Tajpei) a műbútorasztalos szakmát a híres miskolci Túróczy gyárban tanulta, de tanoncévei közben kiújult a tüdőbaja, ezért hazaküldték. Otthon szívesen olvagatta Xavéri Szent Ferenc, Kláver Szent Péter és más jezsuiták életrajzait, és feltámadt benne a szerzetesi élet csodálata. P. Figula János SJ ajánlatára jelentkezett a Jézus Társaságába, a noviciátust a zugligeti Manrézában végezte. Már novíciusmesterének, P. Vukov Jánosnak kifejezte szíve nagy vágyát, hogy Kínába szeretne menni misszióba; azt a választ kapta azonban, hogy előbb még be kell bútorozni a lelki gyakorlatos házat és a noviciátust. Ezt a nagy munkát nyolc éven keresztül végezte, Gara József és Herhold Árpád testvérekkel együtt.

1936-ban érkezett Kínába. Tamingban mindjárt felállított egy asztalosműhelyt, ahol kínai tanoncokat képzett. A szegények számára ingyen csinálta a koporsókat, vasárnaponként pedig a falvakban ápolta a betegeket, közben sok újszülöttet megkeresztelt. A kommunista hatalomátvétel után sikerült a gépeket is megmentve Csangtőbe, az olasz misszióba szöknie.

Kollázs képei:**Balra:** lásd a 7. képnél**Középen:** lásd az 5. képnél**Jobbra:** lásd a 11. képnél

1. kép. Bencze István SJ rendtársai körében a hagyományos távol-keleti fehér reverendában (elől középen; sapkában a szintén magyar jezsuita testvér, Herhold Árpád)

Itt nem maradt sokáig, mert a hszenhszieni püspök meghívta F. Herholddal együtt a saját missziójába. Itt F. Bencze egy német gyógyszerésznek segített orvosságot készíteni, majd az építkezésen felügyelt.

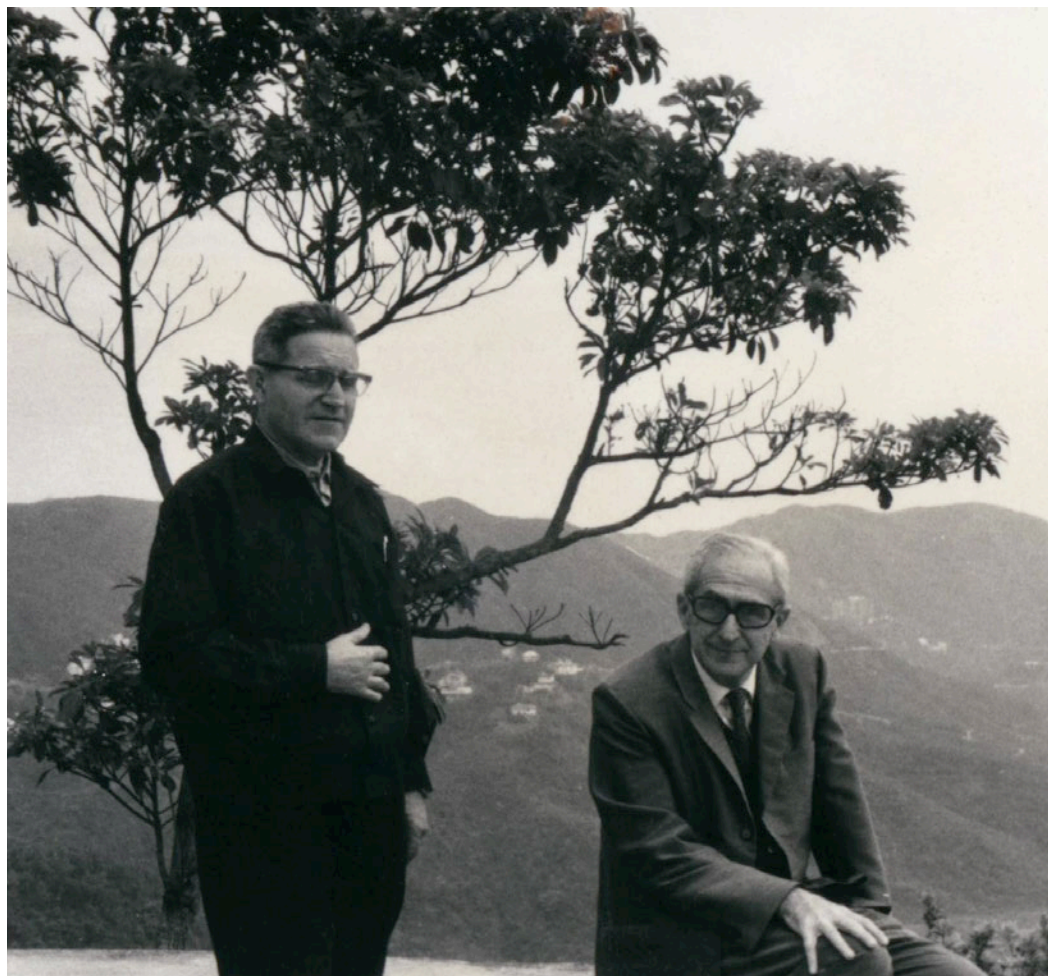
1949-ben elmenekült Kínából, Manilában dolgozott öt évig mint betegápoló. Ekkor Msgr. Eugene Edward Fahy, amerikai jezsuita apostoli prefektus elhívta Tajvanra; Hszincsuban egy nagy asztalosműhelyt állítottak fel, ahol Bencze néhány tanonccal nagyszabású munkákba kezdett. A Catholic Relief Service felfigyelt a munkájára, egy nagy asztalosüzemet épített neki, amelyet felszerelt modern gépekkel. Az új gyár csakhamar világszerte híressé vált fafaragói és szobrászai révén. A raktárai tele voltak szentképekkel, szobrokkal, betlehemekkel, amelyeket a szigeten kívül Amerikában és Európában is sikerrel terjesztettek. A tajvani templomok nála rendelték a templomi padokat és oltárokat. A gyár azonban a helybeliek irigysége és kapzsi követelések miatt tönkrement. F. Bencze a legjobb munkásaival egy kisebb műhelyt létesített, a volt gyárat pedig átalakították szociális központnak. Hszincsuból 1960-ban Tajpejbe kerülve a Fuzsen Katolikus Egyetemen dolgozott, főleg az építkezéseken felügyelt. Az egyetemi templom építésével és berendezésével kezdte a munkáját, majd a különböző hivatalokat, az egyetemi könyvtárat és a hatszáz személyes diákokthont építette fel. A bútorok a hszincsui műhelyben készültek, ahová hetente kétszer is elment a munkát irányítani. Legkedvesebb munkája azonban továbbra is a templomok díszítése, oltárok és tabernákulumok készítése maradt. Az egész szigeten ismerték és elismerték kínai stílusú templomi felszereléseit. A buddhisták is vele dolgoztattak: egyszer a tajpeji főbonc megkérte, hogy faragtassa ki a buddhista „szent”, Hszüan-cang szobrát a Sun Moon-tó melletti pagoda részére. Ez annyira jól sikerült, hogy utána ezerszámra kapta a megrendeléseket még Japánból is. Szabadidejében állandóan úton volt, mert mindenhová hívták tervrajzok készítésére. Élete utolsó éveit a tajpeji egyetem betegtermében töltötte, tolókcóban, itt hunyt el.

2. kép. Bencze István SJ rendtársaival, köztük több magyarral a Fülöpszigeteken (álló sor balról második Németh József, jobbról a második Kráhl József, mögötte Herhold Árpád testvér, guggoló sor balról első Ácsbolt János testvér)

3. kép. Magyar és más jezsuiták Putzében, Tajvanon (középen Lindenberger Sándor, Lischerong Gáspár, Koch István, Bencze István és Kerekes István, jobbra hátul Jaschkó István)

*4. kép. Bencze
István SJ és
Ladányi László SJ*

*5. kép. Bencze
István Ácsbolt
János testvérrel
a műhelyben*

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ Ⓞ Ⓜ) CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Ajánlott irodalom

- Bencze I. 1972. Jezsuita testvér és a buddhisták. *Formózai Magyar Jezsuiták* 30: 4–5.
- Bencze I. 1978. Kedves Olvasó [...] *Formózai Magyar Jezsuiták* 46: 10–13.
- Bencze testvér 1981. *Formózai Magyar Jezsuiták* 49: 3–5.
- Bencze I. 1984. *Barátainknak a Magyar Jezsuiták*, 6
- Bencze I. 1985. Kedves missziós barátaink! *Formózai Magyar Jezsuiták* 59: 7–8.
- Bencze testvér 1965. *Formózai Magyar Jezsuiták* 6: 2.
- Bencze testvér 1986. *Formózai Magyar Jezsuiták* 61: 3–4.
- Bencze testvér 1987. *Formózai Magyar Jezsuiták* 62: 13–14.
- Bencze testvér 1987. *Formózai Magyar Jezsuiták* 63: 10–11.
- Bencze I. 1987. Még egyszer. *Formózai Magyar Jezsuiták* 71: 16–18.
- Bencze I. 2001. Önéletrajz. *Provinciánk Hírei* 72: 16–21.
- Biacsi D. 2003. A karosszék vándorlása, a tabernákulum és a buddhista szobor. *Barátainknak a Magyar Jezsuiták*, 2–3.
- Bikfalvi, G. 2007. *Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003*. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 30.
- Koch I. 1974. Bencze testvér históriája. *Formózai Magyar Jezsuiták* 34: 18–19.
- Pettruch A. 1992–1994. *Száz év a magyar jezsuiták múltjából*. 2. kiadás. Kecskemét.
- Tajvani jezsuita halála 2003. *Keresztény Élet* 11: 6, 12.
- Zsoldos I. 2003. F. Bencze István S. J. (CHN) 1906. 06. 13. – 2002. 12. 07. *Provinciánk Hírei* 80: 2–22.

*6. kép. Bencze István
Lischerong Gáspár
atyával beszélget*

*7. kép. Bencze testvér
a szobrai között*

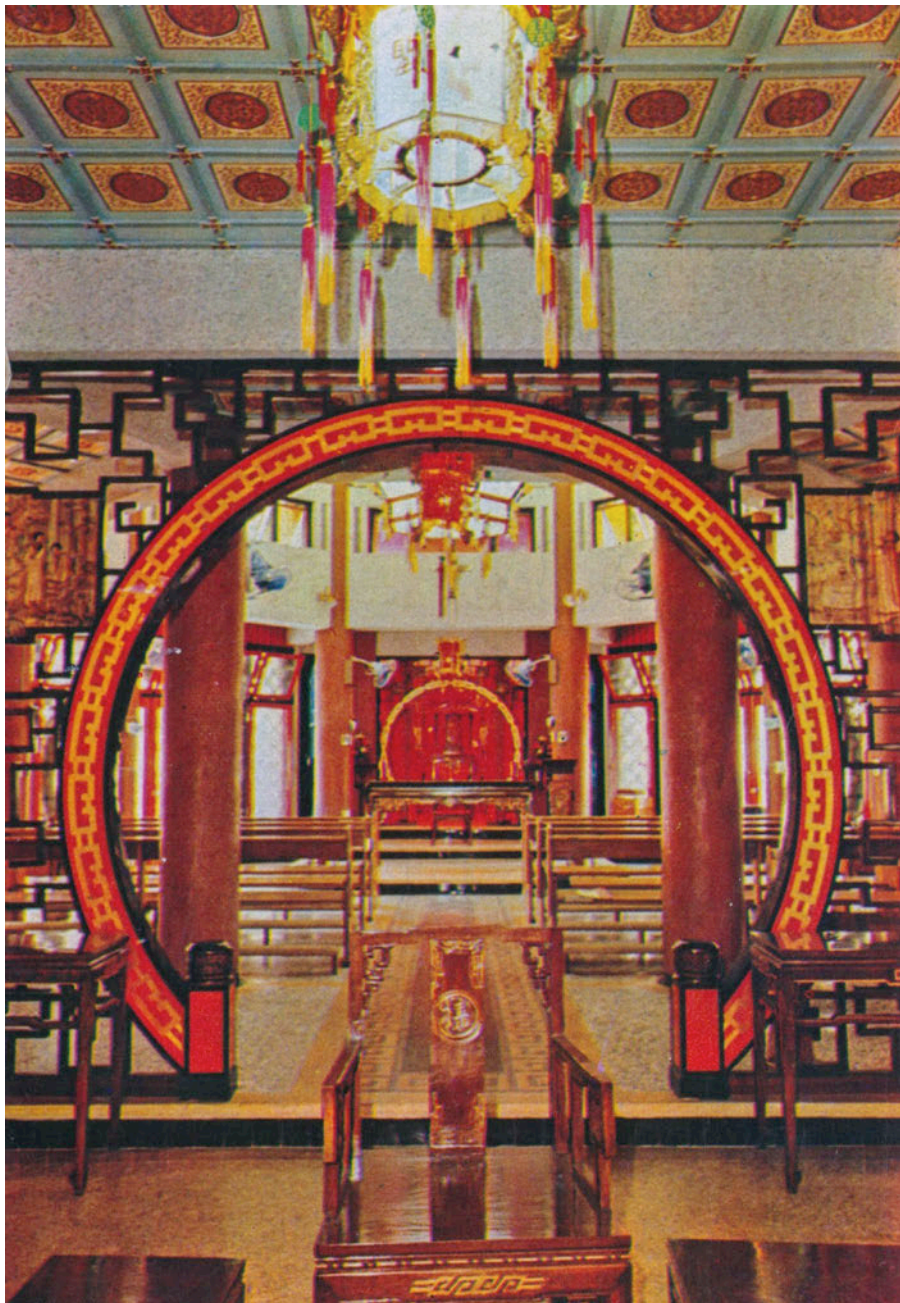
*8. kép. Látogatóban
Papilla Lajos SJ
atyánál Manilában
(1970-es évek)*

*9. kép. Bencze
István időskorában*

10. kép. Bencze testvér által 1975-ben felújított kápolna Jaschkó István hszincsuí plébániáján

11. kép. A hszincsuí Jézus Szíve templom belseje, Bencze testvér munkája az 1970-es évek elején

Életút

Frank László

(1890–1965)

újságíró

MERVAY MÁTYÁS

New York University, matyas.mervay@nyu.edu

Kivonat: Az alábbi rövid tanulmány Frank László, a második világháború idején Sanghajban tevékenykedő magyar emigráns újságíró életét és munkásságát mutatja be Frank emlékirata, illetve a szerző saját levéltári és sajtókutatásai alapján. Középpontban Frank német nyelvű zsidó menekülteknek szóló lapokban végzett munkája, valamint a helyi magyar közösségben játszott szerepe áll. A sokoldalú és kalandos életút budapesti, bécsi, és berlini állomásait is felvillantja az írás.

Kulcskifejezések: sanghaji zsidó menekültek, tanácsköztársaság, sanghaji magyar közösség, baloldali emigráció, sanghaji német nyelvű újságírók

Hivatkozás: Mervay M. (2024). Frank László (1890–1965). *Passages* 2: 267–272.

<https://doi.org/10.59608/pas2024a018.00>

Kollázs képei:

Balra: az egyetlen ismert portré 1925-ből

Középen: szerkesztőtársakkal 1940-ben

Jobbra: az Egy riksakuli történetének borítója. Budapest: Szikra, 1947

Frank László (*Ladislaus Frank*, Budapest, 1890 – Budapest, 1965), magyar emigráns újságíró, szerkesztő, költő, a második világháború alatt több, zsidó menekülteknek szóló sanghaji német nyelvű hírlap alapítója, vezetője. Nemzetközi ismertsége mellett a háború utáni Sanghaj baloldali magyarjait tömörítő, rövid életű szervezete, a kínai diákok antiimperialista megmozdulásaiban való részvétele, illetve magyar nyelven megjelentetett kínai témájú könyvei érdemelnek figyelmet. Ázsiához szorosan nem kapcsolódó munkásságából főként a két háború közötti Bécsben folytatott tényfeltáró újságírás, valamint a weimari Németországban írt globális társadalmi problémákat feszegető cikkei kiemelkedőek. Demokratikus elköteleződését bizonyító múltján a Rákosi- és Kádár-rendszerekben a magyarországi német kisebbségnek szóló propagandalapok vezetésében vállalt szerepe ejt foltot. Sanghaji emigráns éveiről gazdagon beszámoló, 1960-ban kiadott *Sanghajba menekültem* című magyar nyelvű emlékirata az életmű kétségtelenül legértékesebb, a nemzetközi tudományos kutatás számára csak nemrég felfedezett kincse.

A belvárosi szekuláris zsidó családban született ifjú Frank László vélhetően nem gondolta, hogy halála után Kelet-Ázsiában töltött éveiről lesz ismert. A középosztálybeli fiú humán- és politikai érdeklődéséről latin versek, Babitsnak küldött zsengek, egy Tóth Árpádot is „felfedező” irodalmi folyóirat alapítása, valamint a szociáldemokrata párttagság és a szavazati jogot követelő „vérvörös csütörtöki” tüntetésen való részvétel tanúskodnak. A jogi egyetem mellett tagja volt a Galilei kör progresszív diákegyesületnek, amelynek szociográfiai pályázatán díjat nyert, és még Sanghajban is felbukkanó barátokat szerzett. Az első világháború után radikalizálódott, belépett a kommunista pártba, majd a Tanácsköztársaság idején vállalt adminisztratív tisztséget. 1920-ban, a fehérterror alatt, különítményesek le tartóztatták, végül azonban Bécsbe szökött.

Frank német nyelvterületen töltött közel két évtizedes emigrációja meghatározó volt későbbi kínai tevékenységei során. A Monarchiában asszimilált városi zsidó értelmiségre jellemző kétnyelvűségére támaszkodva, sok más elvtársához hasonlóan a „Vörös Bécsben” talált boldogulásra, ahol egy magyar származású sajtómágnás népszerű és botrányokat kavaró lapjánál a főszerkesztőségig vitte. A fasizálódó osztrák kormányzat korrupciós ügyeit, illetve a városi szegénységet feltáró cikkeire hamarosan felfigyelt a legendás Egon Erwin Kisch (1885–1948) is, aki 1931-ben Berlinbe hívta. Az „amerikanizált” metropoliszban Frank számára kinyílt a világ. Az utolsó éveit élő weimari Németország fővárosában megismerte Közép-Európa haladó-baloldali értelmiségének színe-javát, és rangos újságokban publikált. Tengerentúli érdeklődéséről árulkodik az egyik ikonikus magazinba írt tárcája az USA kábítószer-problémájának Indiáig, Kínáig és Japánig nyúló globális összefüggéseiről. Első Sanghajt megjárta ismerősével, a szexológus és melegjogi aktivista Magnus Hirschfelddel (1868–1935) (és feltehetően annak kínai partnerével és kollégájával, Li Shiu Tonggal [1907–1993]) is itt találkozott, akinek „erkölcstörténeti” könyvsorozatába a droghasználat és a kényszerprostitúció kapcsolatáról írt fejezetet. A közeg ismeretében nem csoda, hogy a náci idegenrendészet Frankot, Hitler hatalomra kerülésekor nyomban kiutasította.

Az 1933 utáni évek ausztrofasiszta rendszerébe visszatért Frank körül, bár igyekezett meghúzni magát, egyre inkább elfogyott a levegő. A bécsi

bulvárlapok mellett prágai és budapesti újságoknak küldött szenzációs bűnügyekről szóló apolitikus cikkekből, valamint az *Amerikai Magyar Népszavában* megjelent pár kulturális témájú írásból aligha élhetett meg. 1938-ban, a korábbi tényfeltáró munkája miatt feketelistán lévő újságíró végül utolérni látszott a végzete. Az Anschluss után a Gestapo letartóztatta, majd hónapokig börtönben tartotta, ahonnan csak az országból való távozás fejében engedték ki. Osztrák állampolgárság hiányában, a Horthy-rendszer előli menekülése óta hontalan Frank nem követhette pszichoanalista nővérét a Freud családhoz Londonba, a francia határzár miatt párizsi terve kútba esett, és a lisszaboni barátja által intézett vízummal sem jutott sokáig. Sorsa már-már megpecsételődni látszott, és nem sok híja volt, hogy nem úgy végezte, mint az amerikai partoktól visszafordított „MS St. Louis” gőzhajó tragikus sorsú utasai.

Sanghaj ötlete, mint „utolsó remény”, valószínűleg egyik magyar származású emigráns kollégájától származott, aki talán a kristályéjszaka pogromjai után életmentő kínai vízumokat kibocsájtó Ho Feng-san (*He Fengshan*, 1901–1997) konzulról terjedő híreket hallhatta. Frank kalandos úton végül eljutott Brémába, ahol „árja” civilek és náci tisztek társaságában a fél glóbuszt körbehajózva végül partot ért Kínában. Az akkor már félig japán megszállás alatt álló, de még francia és brit–amerikai zónákra is tagolt kelet-ázsiai világváros ennek a félgymarmati státuszának köszönhetően válhatott a Frankhoz hasonló közel húszezer zsidó emigráns menedékévé. Ezen a zsúfolt „senkiföldjén” ugyanis az útleveleket nem vagy csak ímmel-ámmal ellenőrizték az egymással konkurens hatóságok. Frank 1939 és 1947 között élt „Kelet Párizsában,” ahol nemcsak régi budapesti és bécsi ismerősökkel találkozott, hanem új kapcsolatokra is szert tett.

A közép-európai menekültek közvetítő nyelvén, németül közölt újságok alapításának gondolata szinte rögtön megszületett a fejében, de a *Shanghai Jewish Chronicle*-t végül egy galíciai kollégája indította el. A közel egy tucat német nyelvű emigráns lap jó részében így vagy úgy megfordult Frank, aki a *Chronicle* óvatos hangvételű szerkesztőségét elhagyva, megalapította a tengelyhatalmakat és a menekültsegélyt vezető helyi elitet (köztük a Komor Pál bizottságát is finanszírozó ingatlanmágnást) is radikálisabban bíráló *Shanghai Morgenpost*-ot. A kínai lakosság nyomoráról és a zsidó emigránsok nehézségeiről egyaránt nyíltan író „antifasiszta” lapot azonban az 1941-ben kirobbanó csendes-óceáni háború nyomán a brit–amerikai zónát is elfoglaló japánok bezárták. A megszállás és az 1943-as gettósítás éveiben Frank zugügyvédkedésből, félhomályos kávézóknak tartott ismeretterjesztő előadásokból, valamint a hitközségi lapban publikált kulturális témájú cikkekből tengette magát.

A Japánt sújtó atombomba-támadások után Frank rögtön belevetette magát mind a kínai, mind a magyar politikai szervezkedésbe. Az ellenálló dokkmunkások titkos találkozóiról jutott el a háború utáni amerikai felszabadító/megszálló csapatok túlkapásai és a Kuomintang- (KMT) rezsim korrupciója ellen felvonuló diáktüntetésekre. Mindeközben sokkal közvetlenebb módon, egy másik, kisebb léptékű fronton is felvette a kesztyűt. A sanghaji magyar közösség „demokratizálása” érdekében megalapította a „Magyar Demokrata Egyesülést”, amely rövid fennállása alatt a Magyarországra hazaköltözőknek adott igazolásokat, például az önkéntes orvosnak, Somogyi Györgynek (1912–1977) és feleségének vagy a későbbi ELTE kínai

nyelvi lektor Csu Zsuijü (*Zhu Ruiyu*, 1920–1953) számára elintézte házassági okiratának a fordítását. Az általa „kollaboráns fasisztának” tekintett, a szlovák–magyar sztárépítész Hugyecz László (1893–1958) vezette Sanghaji Magyar Egyesület baloldali alternatívájaként elképzelt szervezetet azonban a KMT-városvezetés hamarosan betiltotta. 1947-ben, az ENSZ (UNRRA) repatriáló hajóján, sanghaji elvtársai győzelmébe vetett hittel és a „szocializmus európai építésének” ideájával szívében Frank elhagyta a polgárháborús Kínát.

A szovjet felszabadításért lelkesedő Frank előbb Bécsben, majd végleg Budapesten telepedett le. A sanghaji menekültekről és a kínai kommunista forradalomról írt német és magyar nyelvű cikkei mellett több könyve is tanúskodik a Kelet-Ázsiában ért benyomásokról. Az egy riksakuliról írt, marxista didaktikus fikció mellett, az 1950-es években kirobbanó tajvani válság geopolitikai elemzése és a köztársasági forradalmár Szun Jat-szenről írt regényes életrajza jelentősebbek. Az 1950-es, 1960-as években, talán meggyőződésből, talán a hazatérés áraként, az egykori demokratikus lázadó a diktatórikus politikai rendszer mellett tette le a voksát. Az általa vezetett, a kitelepítések után Magyarországon megmaradt német kisebbséget célzó állami propagandalapokban publikált saját versek és a német irodalmi klasszikusokról szóló ismeretterjesztés mellett számos, a fennálló rendszert támogató írása jelent meg. Élete végén megjelentetett emlékiratai talán a korábbi meg nem alkuvó múltját előtérbe helyezendő, izgalmas és olvasmányos formában tárják az olvasó elé a Sanghajban (*Sanghajba menekültem*, 1960) és az azt megelőző német nyelvterületen (*Café Atlantis*, 1963) töltött emigráció éveit.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ 💰 ☹ CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Ajánlott irodalom

- Eber, I. 2012. *Wartime Shanghai and the Jewish Refugees from Central Europe: Survival, Co-Existence, and Identity in a Multi-Ethnic City*. Berlin/Boston: De Gruyter, Inc.
- Eber, I. ed. 2018. *Jewish Refugees in Shanghai 1933–1947: A Selection of Documents*. Vol. 3/Band 3. Archive of Jewish History and Culture/Archiv Jüdischer Geschichte und Kultur. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. <https://doi.org/10.13109/9783666301957>
- Frank L. 1947. *Egy riksakuli története*. Budapest: Szikra.
- Frank L. 1956. *Szélhámosok, Kalandorok*. Budapest: Gondolat.
- Frank L. 1966. *Szun Jat-Szen élete*. Budapest: Móra.
- Frank L. 1955. *Tajvan, a Távolkeleti Tűzfészek*. Budapest: [ismeretlen].
- Frank L. 1960. *Sanghajba menekültem*. Budapest: Gondolat.
- Frank L. 1963. *Café Atlantis: Híradás egy elsüllyedt világból*. Budapest: Gondolat.

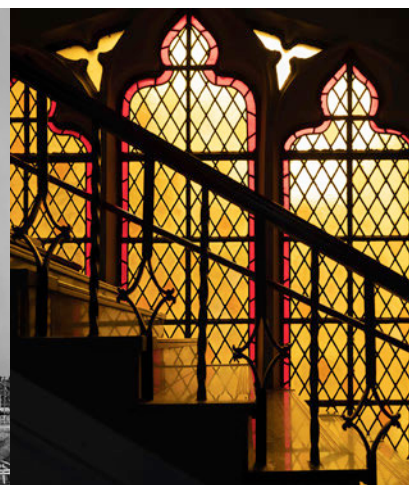
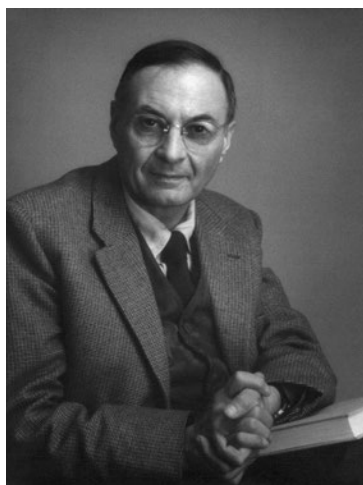
- Mervay, M. 2024. The Globalizing Effects of Exile. Hungarian Communist Journalist László Frank's Memoir from His Years in Vienna, Berlin, and Shanghai. *Journal of Austrian-American History* [megjelenés alatt].
- Mervay, M. 2024. *Habsburg Refugees in China: Postimperial Diaspora, Diplomacy, and Orientalism in the Republican Era (1918–1949)*. Doktori értekezés, New York University.
- Mervay, M. 2023. *I Fled to Shanghai. The Viennese Journalist Ladislaus Frank and His Hungarian Memoir*. Arc GIS Story Map interaktív diavetítés, Bécs. <https://arcg.is/11jWyj0>.
- Ogilvie, S. A. 2006. *Refuge Denied: The St. Louis Passengers and the Holocaust*. Madison, Wis.: University of Wisconsin Press.
- Seywald, W. 1987. *Journalisten im Shanghaier Exil 1939–1949*. Salzburg: Neugebauer.
- Vámos P. 2005. Távoli menedék. Közép- és kelet-európai zsidó menekültek Sanghajban a második világháború idején. *Világtörténet 2*: 72–85.
- Alapvető szakirodalom, források
- Eber, I. 2012. *Wartime Shanghai and the Jewish Refugees from Central Europe: Survival, Co-Existence, and Identity in a Multi-Ethnic City*. Berlin/Boston: De Gruyter, Inc.
- Eber, I., ed. 2018. *Jewish Refugees in Shanghai 1933–1947: A Selection of Documents*. Vol. Band/Vol. 3. Archive of Jewish History and Culture/ Archiv Jüdischer Geschichte und Kultur. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht. <https://doi.org/10.13109/9783666301957>
- Frank L. 1947. *Egy riksakuli története*. Budapest: Szikra.
- Frank L. 1956. *Szélhámósok, Kalandorok*. Budapest: Gondolat.
- Frank L. 1966. *Szun Jat-Szen élete*. Budapest: Móra.
- Frank L. 1955. *Tajvan, a Távolkeleti Tűzfészek*. Budapest: [ismeretlen].
- Frank L. 1960. *Sanghajba menekültem*. Budapest: Gondolat.
- Frank L. 1963. *Café Atlantis: Híradás egy elsüllyedt világból*. Budapest: Gondolat.
- Gao, B. 2013. *Shanghai Sanctuary: Chinese and Japanese Policy toward European Jewish Refugees during World War II*. New York: Oxford University Press.
- Kanzler, D. 1976. *Japanese, Nazis & Jews: The Jewish Refugee Community of Shanghai, 1938–1945*. New York: Yeshiva University Press.
- Mervay, M. 2024. The Globalizing Effects of Exile. Communist Journalist László Frank's Journey from Vienna to Shanghai to Budapest (munkacím). *Journal of Austrian-American History*, megjelenés alatt.
- Mervay, M. 2024. *Habsburg Refugees in China: Postimperial Diaspora, Diplomacy, and Orientalism in the Republican Era (1918–1949)*. Doktori értekezés, New York University.
- Mervay, M. 2023. *I Fled to Shanghai. The Viennese Journalist Ladislaus Frank and His Hungarian Memoir*. Arc GIS Story Map interaktív diavetítés. Bécs. <https://arcg.is/11jWyj0>.
- Mühlberger, S., M. Kohlstruck, G. Armbrüster eds. 2000. *Exil Shanghai, 1938–1947: Jüdisches Leben in Der Emigration*. Schriftenreihe des Aktiven Museums Berlin. Teetz: Hentrich & Hentrich.
- Ogilvie, S. A. 2006. *Refuge Denied: The St. Louis Passengers and the Holocaust*. Madison, Wis.: University of Wisconsin Press.

- Ristaino, M. R. 2003. *Port of Last Resort: The Diaspora Communities of Shanghai*. Stanford, Calif: Stanford University Press.
- Seywald, W. 1987. *Journalisten im Shanghaier Exil 1939–1949*. Salzburg: Neugebauer.
- Vámos P. 2005. Távoli menedék. Közép- és kelet-európai zsidó menekültek Sanghajban a második világháború idején. *Világtörténet 2*: 72–85.

Életút

Hudec László

(1893–1958) építész

CSEJDY JÚLIA – CSEJDY VIRÁG
Hudec Kulturális Alapítvány

Kivonat: Hudec (Hugyecz) László, akit ma a két világháború közötti Sanghaj egyik legjelesebb építészeként tartanak számon Kínában, 2008 után került Magyarországon a közönség érdeklődésének a középpontjába. Sanghaj építészetét vagy a kínai modernizmust bemutató kiadványokban kiemelkedő helyen szerepeltek legjelentősebb épületei (például Park Hotel, Grand Theatre, Green House), de a 2008-ban első alkalommal szervezett Hudec-emlékév nyomán a város újra felfedezte. Azóta is folyamatosan bővül a munkásságával foglalkozó kínai szakirodalom, és népszerűségét mutatja, hogy 2016-ban Sanghaj lakossága a város 100 legfontosabb személyisége közé is beválasztotta. Építészeti hagyatéka mind mennyiségében – közel 60 épülete közül 33 a város jegyzett kulturális öröksége –, mind sokszínűségében – tervezett gyárat, kórházat, templomot, iskolát, szállodát, bankot, színházat, klubházat, bérházat, magán villát – egyedülállóan gazdag.

Kulcskifejezések: életút, Hudec László, építészet, Sanghaj

Hivatkozás: Csejdy J., Csejdy V. (2024). Hudec László (Hugyecz László, L. E. Hudec), (1893–1958). *Passages* 2: 273–296. <https://doi.org/10.59608/pas2024a019.00>

Kollázs képei:

Balra: lásd a 18. képnél

Középen: lásd a 15. képnél

Jobbra: Yulien Yang: Moore Memorial templom (Sanghaj, 2014).

Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

1. kép. Hugyecz György és felesége, Scultéty Paula és négy gyermekük (Besztercebánya, 1931).
Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

Hudec László 1893-ban született Besztercebányán, apja, Hugyecz György jómódú építési vállalkozó volt. Felmenői mindkét ágon evangélikusok, édesanyja, Skultéty Paula családjában több evangélikus lelkész volt, legjelesebb ősük alsólehotai Scultéty Severin esperes (megh. 1600-ban). A családban természetes volt a többnyelvűség, használták a német és szlovák nyelvet is, de egymással magyarul beszéltek és leveleztek. László számára egyaránt fontosak voltak a szorgalmas, feltörekvő gazdálkodó ősök és a közösségért áldozatos munkát vállaló, nyitott szellemiségű tudós papok; ez volt az a közeg, ahonnan elindulva elfogulatlanul gondolkodó, embertársait a bajban segítő, ugyanakkor hatalmas munkabírással alkotó építésszé vált. Hudec László számára nem okozott gondot nemzeti hovatartozása; egyik levelé-

ben így emlékezett: „Hogy vajon magyar vagy tót vagyok, én nem tudom, nem is keresem, magamat széjjel nem vághatom, mint szétvágták hazámat, mindig az maradok, ami voltam. Nem kérdezte senki tőlem a régi szent-istváni Magyarországon, hogy vajon tót vagyok-e vagy magyar? Szerettem mindkettőt, hiszen anyám magyar, apám tót származású volt, és én is mind a kettő voltam.”

Szülővárosa, Besztercebánya és az azt körülölelő hegyek voltak számára az elvesztett Árkádia, ahova mindig visszavágyott. A tízezer lakosú megyeszékhely az 1900-as évek elejére impozáns, historizáló stílusú középületekkel gyarapodott, valóságos iskolaváros is volt három gimnáziumával és két polgárijával, ugyanakkor megőrizte középkori levegőt árasztó zezugos utcáit, gyönyörű főterét.

Hudec László nem csak szemlélte szülővárosa és a környék építészeti gazdagságát: édesapja már kilencéves korától dolgoztatta az iskolai szünetekben építkezéseiben, tizenhárom évesen már egy szerződés megkötését is rábízta. A Hugyecz és Rosenauer cég igen komoly megbízásokat kapott, a korszak jelentős építészeinek terveit kiviteleztek (Besztercebánya, Kereskedelmi és Iparkamara: Sebestyén Artúr 1905; Besztercebánya, Erdőigazgatóság: Wälder Gyula, 1913; Breznóbánya, evangélikus templom tornya: Sándy Gyula, 1905). A fiú megtanulta a szakma csínját-bínját, az érettségi évére megszerezte a kőműves-ács-kőfargó szakvizsgákat. Édesapja nemcsak mint kiváló szakember, hanem erkölcsi és szellemi értelemben is a legfontosabb példakép volt számára – 1920-ban bekövetkezett halála után így emlékezett rá Sanghajban: „Ez első levelem, melyet jó apuka halála után írok, nem tudom, hogy kezdjem, hisz nincsen Ő már többé, ki mindenem volt az életben, apa, barát, mintakép. S most oly üres az életem, nincs célja, hisz minden ház, minden gondolatom, mely pályámmal összefüggésben volt Őt illeti meg, s nekem pályám mindenem – munkám, örömem – épp úgy, mint az övé volt.”

2. kép. A Hugyecz-ház ebédlője (Besztercebánya, cc. 1905)
Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

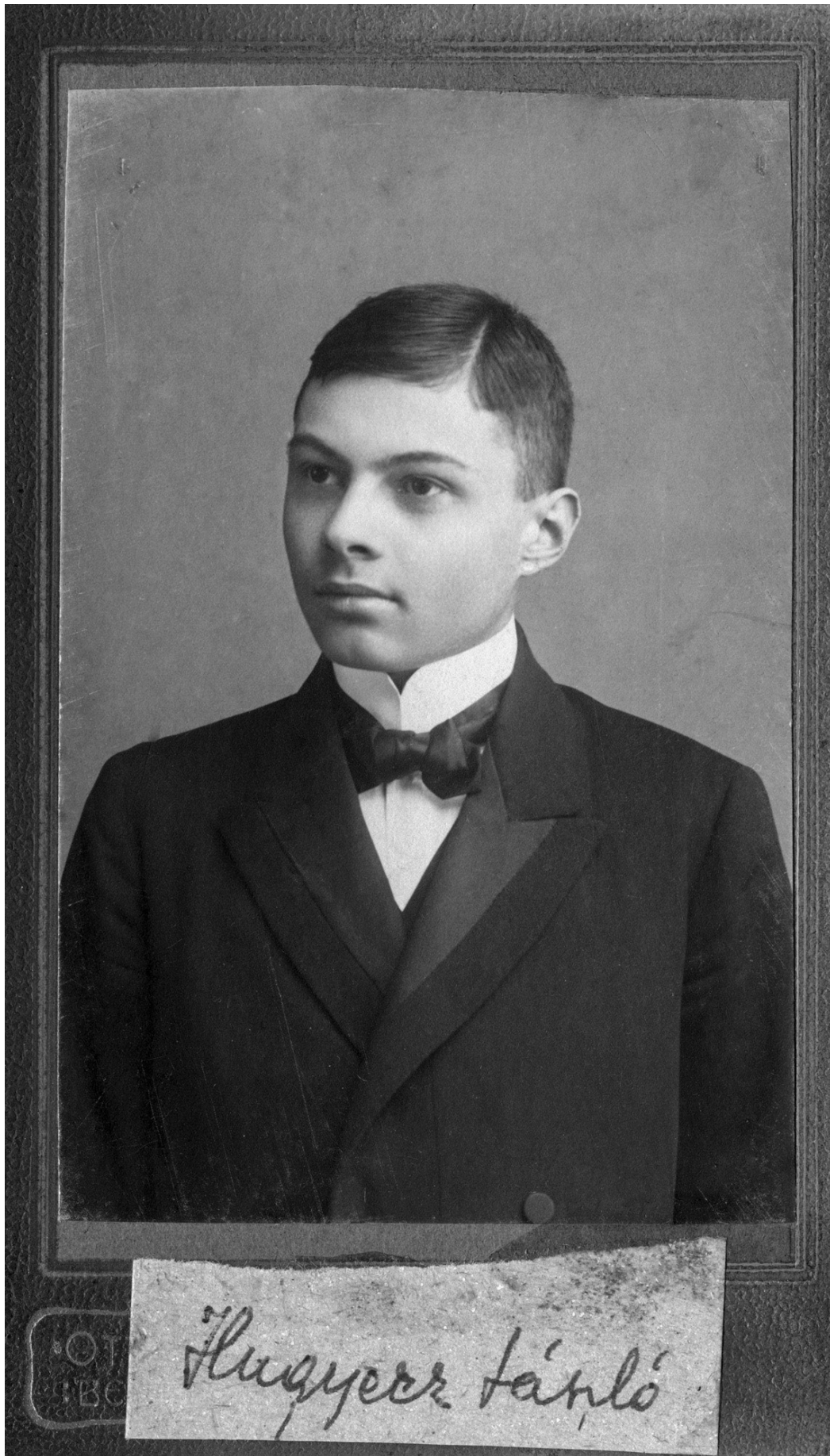
A rajongva tisztelt apa mellől, a meleg családi légkörből – a szülők hat gyermekükkel 1906-tól az édesapa által tervezett klasszicizáló villában laktak a Deák Ferenc utcában – László 1910-ben került Budapestre, zsebében a besztercebányai evangélikus gimnáziumban szerzett érettségi bizonyítvánnyal. Pályaválasztását a családi háttér határozta meg, bár még kamaszkorában is lelkésznek készült, végül az építészkart választotta, hogy később társa lehessen apjának. Önvizsgálatra hajlamos természet volt, akit a valláserkölcsek kérdései már fiatalkorában is izgattak. A teológia és a történettudományok iránti érdeklődése egész életében megmaradt.

Hudec 1910 szeptemberében iratkozott be a Királyi József Műegyetemre. A budapesti építészkar a porosz műegyetemek mintájára a szakma műszaki alapjaira és a történeti stílusok ismeretére helyezte a legnagyobb hangsúlyt, ugyanakkor nagy gondot fordítottak a rajzkészség fejlesztésére is. Hudec Lászlót tanították néhányan a korszak legkiválóbb és legtöbbet foglalkoztatott építészei közül: Nagy Virgil, Pecz Samu, Schulek Frigyes és Hauszmann Alajos is. Egyik legkedvesebb tárgya az ókori építészettörténet volt. Az elméleti és gyakorlati tárgyakon (építészettörténet, geológia, rajz, ábrázoló geometria, mechanika, műszaki fizika stb.) kívül a második félevtől kezdve tervezési feladatok is voltak különböző történeti stílusokban. Egyetemi éve alatt folyamatosan intézte a család ügyeit, bevásárolt az egész családnak, közben szorgalmasan és lelkiismeretesen tanult.

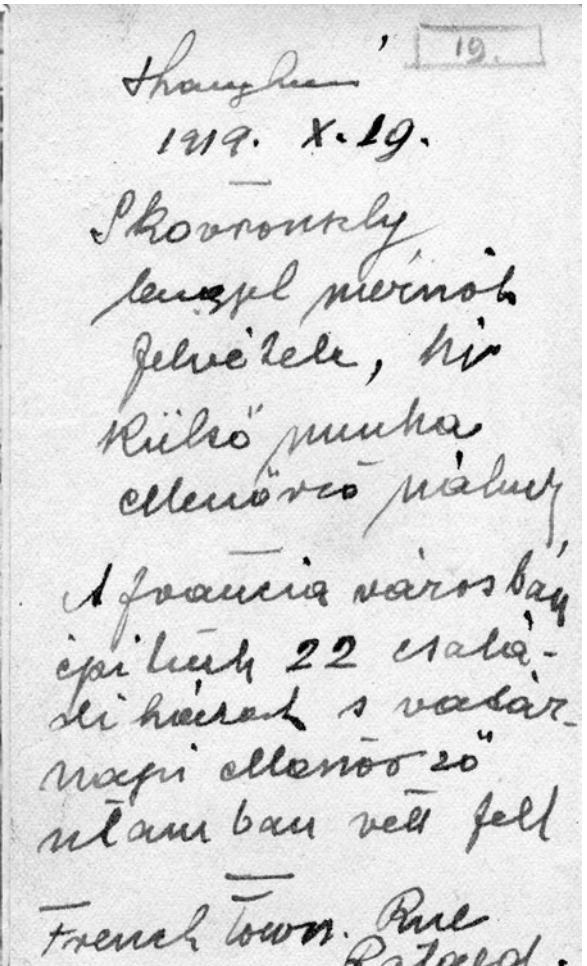
Tanulmányai mellett Hudec tovább dolgozott apja mellett. 1912 és 1913 között részt vett két kis templom tervezésében és kivitelezésében is, az egyik Vihnyén épült, a másik Selmecebányán. Jelen volt az építészkar által szervezett németországi és olaszországi tanulmányutakon, hogy „tanulmányozza és lerajzolja ezeknek az országoknak az építészetét”. 1914. június 18-án Hudec László kiváló osztályzatokkal építészdiplomát szerzett, és már doktori témáját is kiválasztotta, a reneszánsz pártázatos építészettel szándékozott foglalkozni. Közvetlenül ezután felvételt nyert Ybl Lajos – „a magyar király volt udvari építésze” – irodájába, és meghívták a Műegyetem ókori építészet tanszékére tanársegédnek, ahol Nagy Virgil volt a tanszékvezető.

Ragyogó karrier állt előtte, az első világháború kitörése azonban megakadályozta abban, hogy elfoglalja egyetemi állását, és megkezdje tervezői munkáját Ybl irodájában. A huszonegy éves építészt besorozták. Kiképzése az I. honvéd táborigazgató ezrednél kezdődött, ahova a család mentora, báró Radvánszky Albert közbenjárására került, mint önkéntes. Bár előmenetele jól alakult, szeptemberben már tizedes volt, szívből utálta a katonai életet. Apjának így írt róla: „Nem tartom nagyra a katonai tisztségemet, mert ami itten megy az nem emberi, hanem állati dolog. Rettenetesen elvagyok keseredve, mert semmi belátása sincsen itt senkinek. 5-kor ébresztő. 1/2 7-7-ig csuklógyakorlatok, további gyakorlatok, tanulás és állandóan osztályozzák őket.”

1915 áprilisában Hudec az orosz harctéren már mint műszaki tiszt működött, júniusban Breszt-Litovszktól Lembergig gyalog meneteltek, és Kis Ezüst Vitézségi Éremmel tüntették ki. Az állóháború kialakulásakor vasbeton állások építését irányította. Később az év folyamán hadnaggyá léptették elő, és a Nagy Ezüst Vitézségi Érmel is megkapta. 1916 júniusában egy vizsgavonulás alkalmával esett orosz fogságba, addigra már megtanult lengyelül és ukránul is. Szibériába került, ahol angol- és francianyelv-tanulással

3. kép. Hudec László érettségi képe 1910-ből. Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

4. kép. (fent) Hudec László 1914-es építészoklevelének másolata 1920-ból.

Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

5. kép. Hudec László egy építkezésen 1919-ben.

Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

és művészettörténeti tanulmányokkal foglalkozott. 1917-ben tifuszt kapott, és a jobb lába is eltört, néhány centivel megrövidült, és így felkerült az 1918 májusában induló dán vöröskeresztes hadirokkantvonatra. A vonat hetekig vesztegelt Petrovszkij Závodban a Vörös Hadsereg és Kolcsak admirális csapatai között dúló harcok miatt, és mivel reménye sem volt arra, hogy hazajusson, inkább megszökött. Hilokba jutott, ahol nevére szóló hamis orosz útlevelemmel a zsebében műszaki feladatokat látott el, de mikor megérkezett a cseh légió, tartva annak kegyetlenkedéseitől, illetve attól, hogy mint szlovák nevűt besorozzák, elindult kelet felé. Hudec László – aki eddigre már oroszul is beszélt – az orosz hatóságoktól hamis útleveleért cserébe Kínába vagy Japánba szóló menlevelet kapott, és 1918. október 26-án megérkezett Sanghajba.

Sanghaj minden tekintetben megfelelő hely volt egy nincstelen, bizonytalan nemzetiségű, orosz menlevéllel menekülő hadifogoly számára, mivel ebben az időszakban – a marokkói Tanger mellett – ez volt az olyan egyetlen hely, ahol az ember minden személyazonossági irat nélkül tartózkodhatott. Ezen felül a Huangpu folyó partján fekvő város, amely jelentős kereskedelmi kikötő volt, éppen ekkor vált az egyik legdinamikusabban fejlődő gazdasági központtá. Ennek eredője az első ópiumháború lezárásaként megkötött 1842-es nankingi egyezmény volt, amely először Nagy-Britanniának biztosította a területenkívüliség státuszát több kínai városban, köztük Sanghajban is. A 19. század második felében a franciák és az angolok is különböző egyezményekben biztosították maguk számára a kínai közigazgatástól való függetlenséget, az angolok és amerikaiak közösen megalapították Sanghajban az International Settlementet. Kínaiak is betelepülhettek a nemzetközi koncessziók területére, így alakult ki az a helyzet, hogy 1900-ban az angol-amerikai területen lakók 98%-a kínai, ugyanakkor a közigazgatás választott vagy kinevezett testületeiben nem voltak jelen. A külföldi hatalmak minden erőfeszítése arra irányult, hogy megvédjék különleges státuszukat, gazdasági érdekeiket és a megszerzett hatalmas föld- és ingatlanvagyonot. Ebbe az internacionális, pezsgő városba érkezett meg Hudec László, hogy elhatározása szerint elegendő pénzt keressen, és hazautazhasson szereteteihez. Sanghaj építészeti sokszínűsége – a bankok és középületek historizáló stílusa, a jómódú nyugati polgárok lakóházai, amelyek nemzeti építészetük jegyeit viselték magukon az angol cottage-tól a spanyol barokkig és a puritán téглаépületekig – nem lehetett idegen a fiatal magyar építész számára. A Műegyetemen elsajátította a történeti stílusok biztos ismeretét, az egyetemen és apja mellett a műszaki alapokat, és legfogékonyabb éveit a dualizmus kori Magyarország gazdasági-kulturális fellendülése idején élte. Szemtanúja volt a hatalmas építőtevékenységnek, ennek eredményeként a historizmustól a szecesszióig keresztül a modern irányzatokig számtalan stílusban épültek a közigazgatás, a kultúra és az oktatás intézményei. Egyszerre lehetett számára egzotikus és ismerős Sanghaj, ahol jó fellépésének és kiváló szakmai felkészültségének köszönhetően három nap alatt talált rajzoló állást az amerikai Curry építészirodában. Ezt igazi fegyvertényként könyvelhette el, hiszen özönlöttek a munkát keresők a városba, és nemcsak a háborút elvesztő központi hatalmak polgárai, hanem amerikaiak és európaiak is.

Hudec László hatalmas energiával vetette bele magát a munkába, néhány hónap alatt irodavezető lett, négy rajzoló és két munkafelügyelő dolgozott a keze alatt, kínaiak, németek és oroszok. A tulajdonos, Rowland Curry

6. kép. Hudec László portréja 1920-ból. Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

felesége Sanghaj egyik leggazdagabb családjából származott; a kitűnő társadalmi kapcsolatoknak köszönhetően számtalan megrendelést kapott a külföldi koncessziókban, nagypolgári villákat, sorházakat, banképületeket emelnek (például Katz-villa, Beduin-villa, Chinese American Bank). Hudec folyamatosan írta haza a leveleket, apjától kért tanácsokat, várta tőle az elismerést, de az otthoni pénzügyi és egészségi gondok miatt alig kapott választ. Szakmailag és érzelmileg is magányosnak érezte magát, nem elégtette ki a különböző neostílusokban való tervezés, saját bevallása szerint úgy érezte magát, mint egy kezdő Wälder Gyula óráján. És bár kezdett beletörődni, hogy a háború utáni Magyarországon nem találhat munkát, egyre csak a hazautazásról álmodozott, és így írt haza szeretteinek:

„Mondják hogy megbánom ha hazamegyek és látom a viszonyokat, még egy hónapig sem fogom kibírni, hiába a honvágy a legnagyobb betegség, nekem haza kell mennem. Tudom, hogy nem fogok oly finoman enni (nem merek egy közönséges uzsonnát, vagy vacsorát leírni, mert olyat a Rákban csak bankettkor adtak és csak béke idején) mint amilyet itt eszünk nap, nap után. Azt is tudom, hogy nem fog kiszolgálni kínai inas mint itt (ebben a háztartásban most öt ember van, beleértve a szakácsot és a két inast), hanem Gézával fogjuk a tányért mosogatni ebéd és vacsora után, és mindig csak azt gondolom, bár már ott volnék és mosogatónék. A jólét csak teher ha nincsenek ugyanabban a helyzetben az övéi, kikre mindig gondol az ember. 1921 január vagy februárban ha hazaérkeznék körülbelül öt esztendeje lesz, hogy nem voltam otthon, és ha egész jövőmet feláldoznám is, hazajövök.”

7. kép. A Rue Ratard 22. 1920-ban. Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

8. kép. A Beudin-rezidencia
1921-ben.
Forrás: Hudec Kulturális
Alapítvány

1920 decemberében meghalt édesapja, aki saját szavaival mindene volt: apa, barát, mintakép. László 1921 májusában megérkezett Besztercebányára, hogy édesanyja és testvérei mellett legyen, átvette a családfő szerepét, intézte a nehéz pénzügyi helyzetbe került család ügyeit. (A család jelentős ingatlanvagyonának nagy részét jelzáloggal terhelték meg egy selmecbányai építkezésen bekövetkezett halálos baleset miatt.) László most is segített testvéreinek, mint ahogy élete végéig rendszeresen pénzküldeményekkel támogatta összes testvérét és más rokonait, barátait is.

1922-ben megházasodott, felesége a Sanghajban született Gisele Meyer, akinek apja jómódú, brémai származású kereskedő, anyja angol nemesi sarj volt. Három gyermekük született: Theo, Martin és Alessa. A Curry irodá-

ban egyre nagyobb befolyásra tett szert, az amerikai tulajdonos társává tette, Hudec beszámolója szerint az építészeti ötlet felvázolása, a tervezés, a rajzoló irányítása mind az ő feladata lett. Curry igen jó munkaszervező és üzletember volt, de hiányzott belőle bármiféle művészi véna. Hudec is megtanult a megrendelővel tárgyalni, soha nem erőltette rájuk építészeti vízióit, nem tartozott az ideologikus építészek táborába. Az építészetet alkalmazott művészetnek tartotta, amelynél a külső megjelenés a belső következménye: „Úgy a – strukturális kifejezése, mint külső megjelenése egy munka – széjjel nem választható – egy folyamat – szimultán mutatja az építész intuitív tehetségét és strukturális képességeit. Ezért hangsúlyozom, hogy szerettel kell fordulni a konstrukció része felé is, mert művészi munka nem lesz abból, ahol ez hiányzik – hanem csak kulissza.”

Épületeinél a legfontosabbnak a minőségi anyagokat tartotta, a legapróbb részletig megtervezett, magas színvonalú belső kialakítást és a tökéletes műszaki megoldásokat. 1925-ben elérkezettnek látta az időt, hogy

9. kép. The China Press, 1926. június 9. Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

The China Press
Special Country Hospital Supplement
SHANGHAI WEDNESDAY, JUNE 9, 1926

**Magnificent Gift By Anonymous British Resident
New Hospital To Be Opened To Public On Saturday;
Community Enriched One And Half Million Taels**

One Of The Greatest Single Donations Ever Given By A Resident Of The Far East; Benefactor Of Shanghai Also Provides Large Endowment Funds As Well As Initial Expenses When The Great Western Road Institution Starts Operating

By Sydney Tumball

The Country Hospital, the beautiful gift to Shanghai by an Anonymous British Resident, is to be opened to the public on Saturday, June 12, 1926. The building, which is one of the finest in the Far East, is situated on the Great Western Road, and is one of the largest and most modern hospitals in the East. The building is a masterpiece of architecture, and is one of the finest in the Far East. The building is a masterpiece of architecture, and is one of the finest in the Far East. The building is a masterpiece of architecture, and is one of the finest in the Far East.

The donor of this magnificent gift is a resident of the Far East, who has made a magnificent gift to the community. The donor is a resident of the Far East, who has made a magnificent gift to the community. The donor is a resident of the Far East, who has made a magnificent gift to the community.

The building is a masterpiece of architecture, and is one of the finest in the Far East. The building is a masterpiece of architecture, and is one of the finest in the Far East. The building is a masterpiece of architecture, and is one of the finest in the Far East.

The building is a masterpiece of architecture, and is one of the finest in the Far East. The building is a masterpiece of architecture, and is one of the finest in the Far East. The building is a masterpiece of architecture, and is one of the finest in the Far East.

megnyissa saját építészirodáját, ehhez apósa nyújtott anyagi segítséget. Első jelentős, önálló munkája a meglehetősen száraz, neoklasszicista stílusban tervezett Country Hospital volt, amelyet a korabeli újságok elsősorban funkcionalitása, magas színvonalú műszaki berendezései (például a központi légkondicionálás) miatt ünnepeltek. Az elismerésekkel párhuzamosan karrierje gyorsan ívelt felfelé, irodája – amelyben a harmincas évek elején harmincan dolgoztak – folyamatosan kapta a munkákat, továbbra is a megrendelők igényeihez igazodva tervezett akár gótizáló templomot (Moore Memorial Church), art deco stílusú bankszékházat (Joint Saving Society), színházat és a harmincas években modern stílusú ipari épületeket, lakóházakat (D. V. Woo háza). Családjával majdnem minden második évben európai körutat tett, gyakran Magyarország érintésével, és a legújabb építészeti irányzatok, műszaki fejlesztések felől is tájékozódott. Pályafutásának csúcán, a húszas évek végétől a harmincas évek végéig a kínai pénzügyi és politikai elit legfelső rétegétől kapta a megbízásokat, és ez nem csak kivételes szakmai felkészültségének, kitűnő üzleti érzékének köszönhető. Magyarázható azzal is, hogy Sanghajban, ahol körülbelül húsz nemzet élvezte a területenkívüliségből származó előnyöket, csak nagyon kevés volt az olyan külföldi szakember, aki nem tartozott a „Treaty Powers” egyikéhez sem, ilyen volt például Hudec László. Tehát ha a megrendelőnek bármilyen jogi problémája merült fel a tervezővel és kivitelezővel kapcsolatban, a kínai bíróság nagyvalószínűséggel az ő javára döntött. Talán ez is közrejátszhatott abban, hogy Hudec nyerte el Sanghaj első felhőkarcolójának, a Park Hotelnek a tervezését, ahol számtalan műszaki, pénzügyi problémát kellett leküzdenie. Az alapozás bravúros megoldásával ismét bebizonyította azt a kivételes tehetségét, hogy rövid idő alatt képes Nyugatról Keletre átültetni a legfrissebb technológiai újításokat és a modern építészet új szókincsét. Sanghaj történetében először esett meg, hogy egy nagy tömegű épület – mind között a legmagasabb – egyetlen centiméterrel sem süllyedt a talajba. Az 1932–1934 között épült, 22 emeletes felhőkarcoló az új kínai burzsoázia modernsége és eleganciára való törekvésének szimbólumává vált, és évtizedekig Ázsia legmagasabb épülete volt.

A megfeszített munka közben Hudec aktívan részt vett a sanghaji magyar kolónia életében, mint a Sanghaji Magyar Egyesület elnöke szombat délutánonként társasági összejöveteleket tartott a házában. Folyamatosan kérvényezte a magyar útlevelet és a magyar állampolgárságot, de ez csak 1938 után, az első bécsi döntés után sikerült. Tartotta a kapcsolatot Magyarországra áttelepült családtagjaival. Magda húgát kihozatta Sanghajba, és a Country Hospitalban szerzett neki állást. Öccsét, Gézát, aki a Műegyetemen tanult, 1929-ben kiküldte Amerikába, és egy építészirodában próbálta elhelyezni. Ez a gazdasági világválság miatt meghiúsult, a következő évben Géza már Sanghajban, Hudec irodájában dolgozott 1933-ban bekövetkezett haláláig. László egészségi állapota is hanyatlott, kösvény gyötörte, kétszer operálták gyomorfekéllyel. 1935-től a gazdasági és politikai helyzet instabilitása miatt csökkentek az építészeti megrendelések, de mint leveleiből kiderült, szinte fellélegzett, és boldogan vetette bele magát régi szenvedélyeibe, a magyar történelem és a keresztény régészet tanulmányozásába. Sógorától folyamatosan kérte a magyar könyveket és a magyar politikai és szaklapok előfizetését, járatta a *Tér és Formát*, a modern építészeti irányzatok orgánumát. Rákócziról, Kossuthról, Bethlen Gáborról rendelt könyveket, Szekfű Gyula, Eötvös József kötetét olvasta, ked-

*10. kép. (fent) Hudec László felesége, Gisele és a fiúk, háttérben a Burgenland teherhajó (Sanghaj, 1931).
Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány*

*11. kép. A Moore Memorial templom 1931-ben.
Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány*

venc írói Mikszáth és Móra Ferenc voltak. Mélyen és belülről érdekelték a magyarországi változások, ugyanakkor egy távolról, függetlenül szemlélő nemzeti liberális álláspontját alakította ki a nemzetiségi kérdéstről és a hátrévízióról is.

1942-től Hudec László mint tiszteletbeli magyar konzul intézte a sanghaji magyar közösség ügyeit, Magyarországon, Szirákon birtokot vásárolt, hogy a háború végén hazatelepülhessen. A háborús helyzet miatt továbbra is pangott az építőipar, megrendeléseit elsősorban a katolikus egyháztól kapta, lutheránus létére a jezsuita misszió házi építészé lett. Elmélyítette olasz nyelvtudását, intenzívebben foglalkozott Róma topográfiájával és régi kedves témájával, a Szent Péter bazilika és a nekropolisz építéstörténetével. Az 1944. októberi magyarországi nyilas hatalomátvétel után lemondott a konzuli megbízatásról, és mint a Magyar Egyesület elnöke vitte tovább az ügyeket. A túlélők fennmaradt tanúsító levelei szerint felekezeti, faji hovatartozásra való tekintet nélkül mentette bajba jutott honfitársait. 1945-ben így idézte fel ezt az időszakot:

„Konzuli működésem tekintetében nagyon sok esetben független állást foglaltam, pl. a zsidókérdésben mert csak lelkiismeretem vezetett nem a paragrafusok [...] Budapesti születésű zsidó titkárnőmet, Dávid Saroltát végig megtartottam. 12 magyar állampolgárt megmentettem a gettóba való elhurcolástól, nekik menedéket nyújtottam, a japán katonai hatóságoknál kiharcoltam ezt. Soha nem engedtem, hogy a fasiszta párt vezetői beleszóljanak a magyar ügyekbe, ami természetesen nagyon kellemetlen vitákra adott alkalmat. Nagyon kellemetlen napokat éltünk át, amikor Oroszország hadat üzent Japánnak és a helyi kimagasló orosz egyéneket elfogták és a híres »Híd-házba« zárták, ahol a japán csendőrök kínozták a foglyokat. Később tudtam meg, hogy jómagam és három másik magyar elfogatása is tervbe volt véve, de a kapituláció megakadályozta.”

A Hudec család 1947 januárjában, a President Polk fedélzetén hagyta el végleg Kínát. A családfő házi őrizetben volt, csak jó összeköttetéseknek köszönhetően tudtak néhány bőrönddel, mindent hátrahagyva kimenekülni Sanghajból. Hudec László jövedelme egy részét már korábban Európában fektette be, így élete hátralévő éveiben, az 1948-as amerikai letelepedést követően már nem nyitotta meg építészirodáját. 1947-ben, majd 1953-ban – feltehetően kitűnő jezsuita kapcsolatainak köszönhetően – megtekinthette a nagyközönség előtt elzárt vatikáni ásatásokat. 1949-ben a San Francisco Society of the Archeological Institute of America meghívására előadást tartott az eredményekről, amelyet több helyszínen megismételt, és 1952-ben tanulmánya is megjelent a témában. Élete utolsó éveit családjá körében töltötte, de szellemi és társadalmi aktivitása nem csökkent, számos tudományos és egyházi társaság tagja volt. Konzulensként működött közre tervezéseknél, és a Berkeley Egyetem tanárai gyakran kikérték véleményét római régészeti témákban. Hitét, életfilozófiáját tömören így összegezte: „Jézus tanítását nem féltém, minél többet látok az életből és minél több országban éltem, annál inkább látom, hogy csak az az út »Én vagyok az út és az élet«. Ha az emberiség élni és létezi akar, csak ezt az utat választhatja.”

1958-ban, szívroham következtében hunyt el Berkeleyben. Hamvai szülővárosában, Besztercebányán, a családi sírboltban nyugszanak.

Nyilatkozat és köszönetnyilvánítás

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ \$ = CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

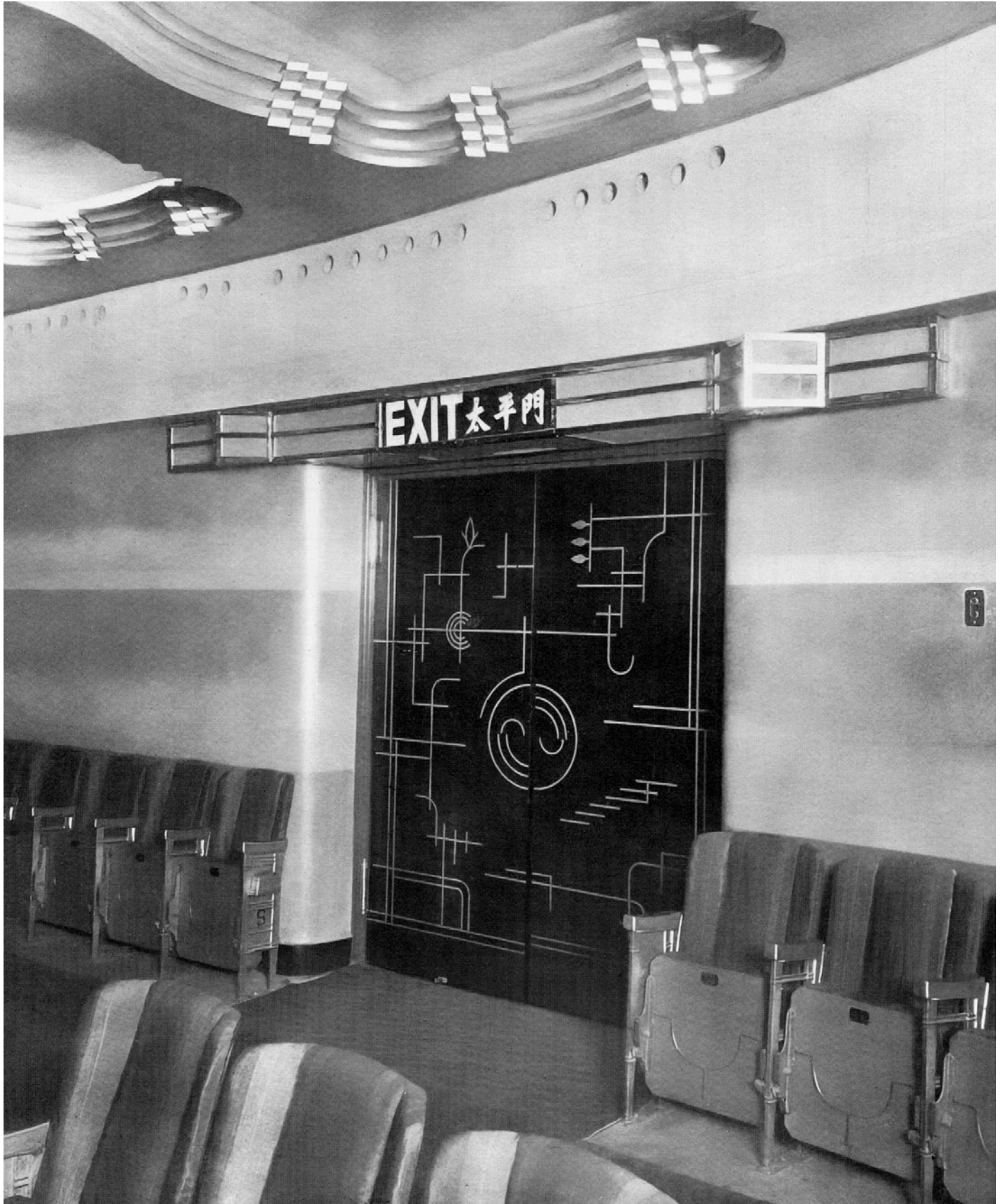
We sincerely thank the School of Design at East China Normal University (ECNU) for providing our day's building photographs.

Felhasznált irodalom

- Csejdy J. 2009. Besztercebányától Sanghajig. Hudec László építész életútja. *Kommentár* 5: 48–59.
- Poncellini L., Csejdy J. 2010. *Hudec László. Az építészet mesterei*. Budapest: Holnap Kiadó.

12. kép. German Church
1932. Forrás: Hudec
Kulturális Alapítvány

13. kép. Grand Theatre, a színházterem ajtaja, 1933. Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

14. kép. Hudec saját háza a Columbia Roadon, 1933-ban. Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

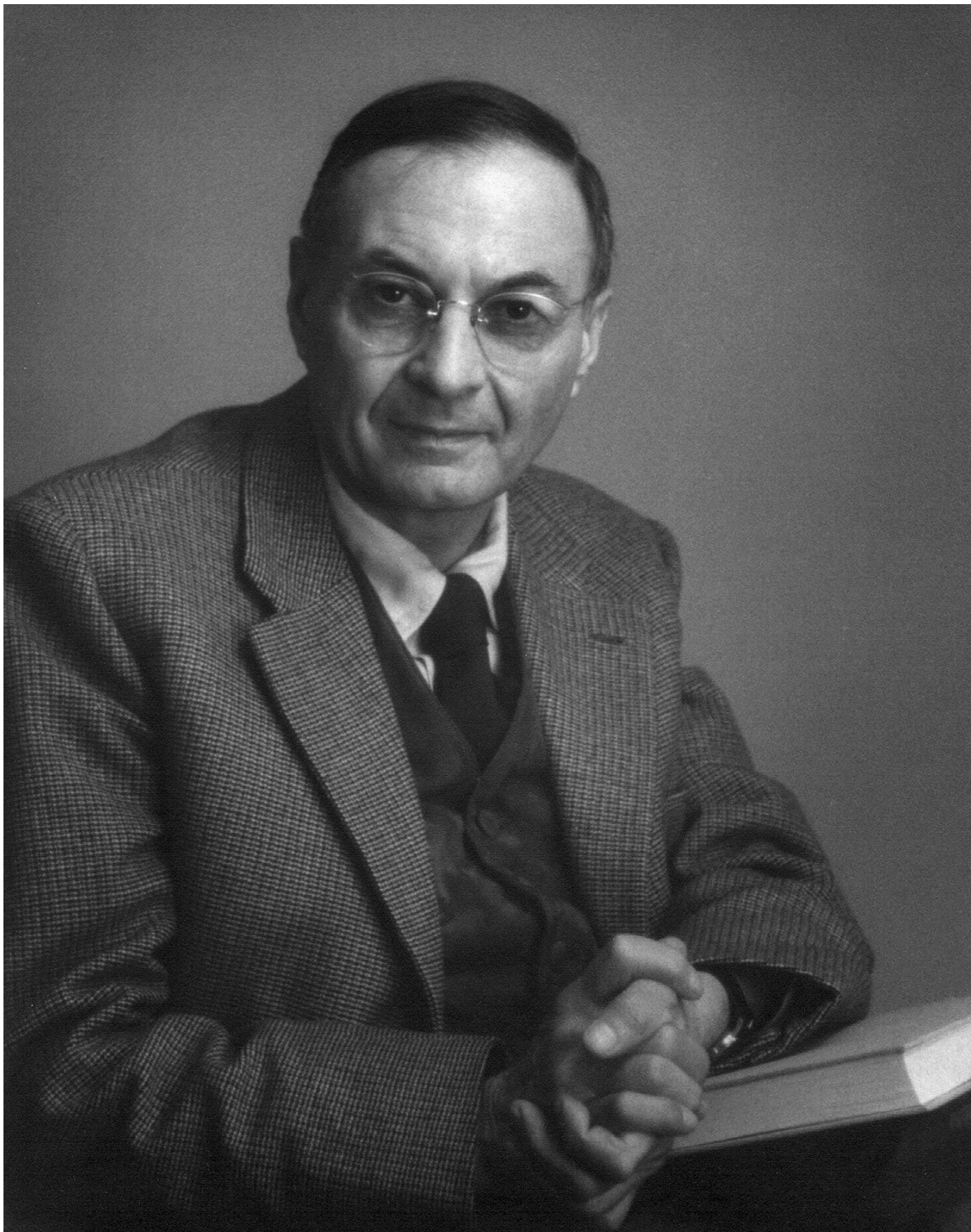

15. kép. (fent) Grand Theatre és Park Hotel, 1934. Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

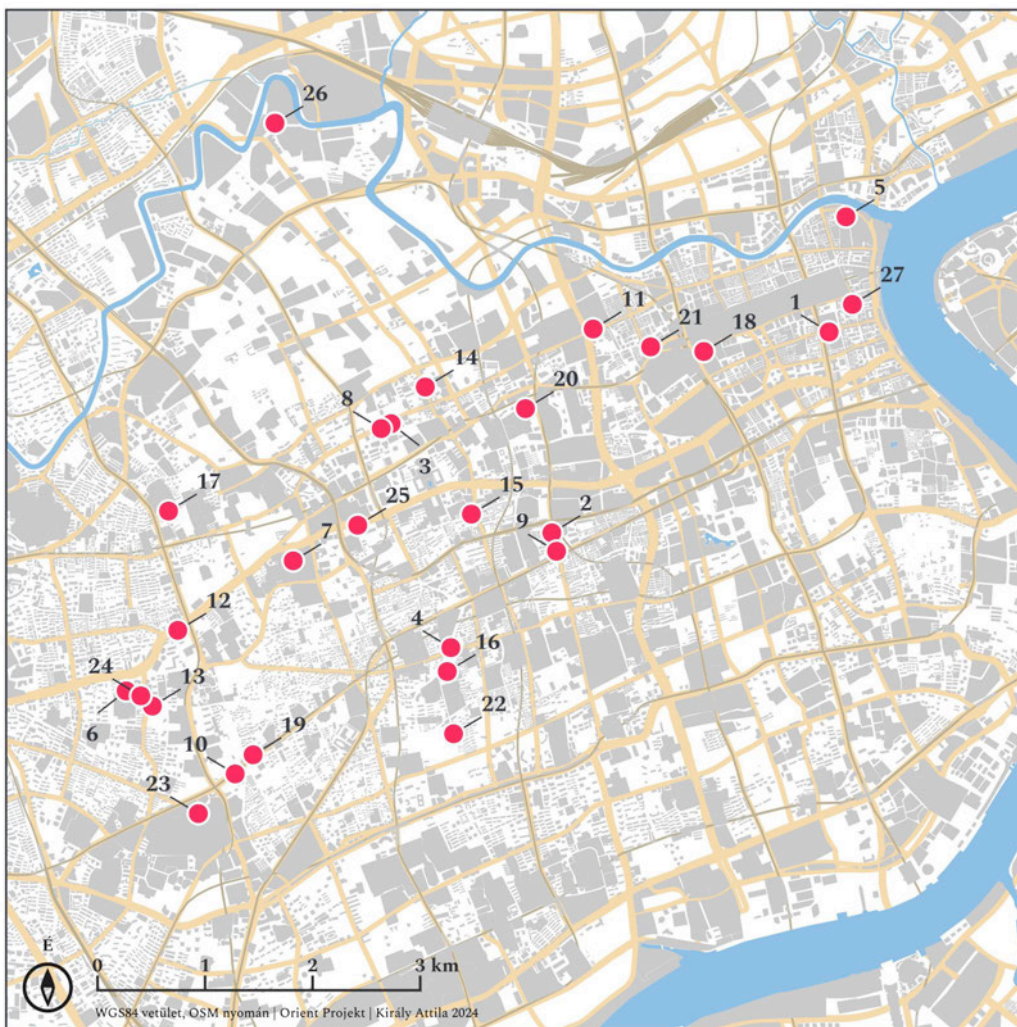
16. kép. (lent) Green House (D. V. Woo háza) 1937. Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

17. kép. XII. Piusz Pápa áldása 1953-ból. Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

18. kép. Hudec László (USA, 1957). Forrás: Hudec Kulturális Alapítvány

OP HUDEC LÁSZLÓ ÁLTAL TERVEZETT FŐBB ÉPÜLETEK SANGHAJBAN

A számok az épületeket jelzik.

Az épületek eredeti elnevezése / Ma használatos angol vagy kínai neve:

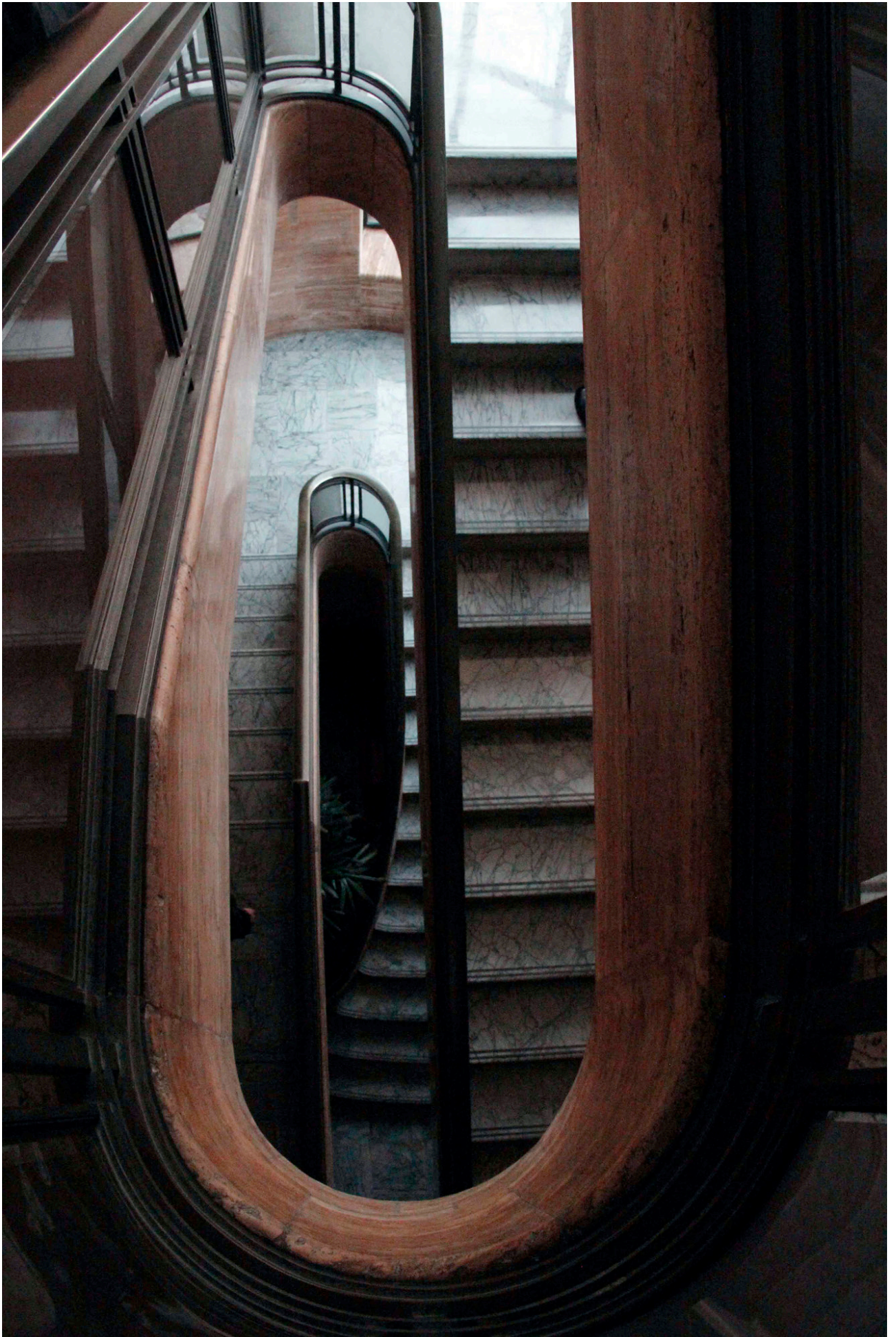
1. American Club / Shanghai Financial Court	16. Madier house / Little White House - Shanghai Arts & Crafts Museum
2. Aurora Women's College of Arts and Sciences / Xiangming High School	17. McGregor Hall, McTyeier School for Girls / Shanghai No. 3 Girls' High School
3. Avenue Apartments / Lianhua Apartments	18. Moore Memorial Church / Mu'en Church
4. Beudin house / Ambrosia BBQ	19. Normandie Apartments / Wukang Mansion
5. China Baptist Publication Building; Christian Literature Society Building / True Light Building	20. P. C. Woo Residence / Shanghai Gonhoui Hospital
6. Columbia Circle / Columbia Circle residences	21. Park Hotel
7. Country Hospital / Huadong Hospital	22. Residence for Frederic Armand du Pac de Marsoulies / Taiyuan Villa (Ruijin Hotel Shanghai)
8. Woo's Residence / The Green House	23. Shanghai Jiao Tong University / Engineering and Laboratory Building of Shanghai Jiao Tong University
9. Estrella Apartment / Ruijin Apartment Building	24. Sun Ke's Residence / Columbia Circle
10. Garden Villa / Anting Villa Hotel	25. 22 Residences on Route Ratard / 22 Residences on Julu Lu
11. Grand Theater / Grand Cinema	26. Union Brewery Co. / Mengqing Garden
12. Hubertus Court / Jinjiang Metropolo Hotel Dahua	27. Union Building of the Joint Savings Society Building / the Bank of Shanghai
13. Hudec's Residence on Columbia Road / Hudec House on Panyu Lu	
14. Katz Residence / Ho Tung's Residence	
15. Liu Jisheng's Residence / Shanghai Writers Association	

Térkép: OSM adatok, a szerzők adatai, Király Attila.

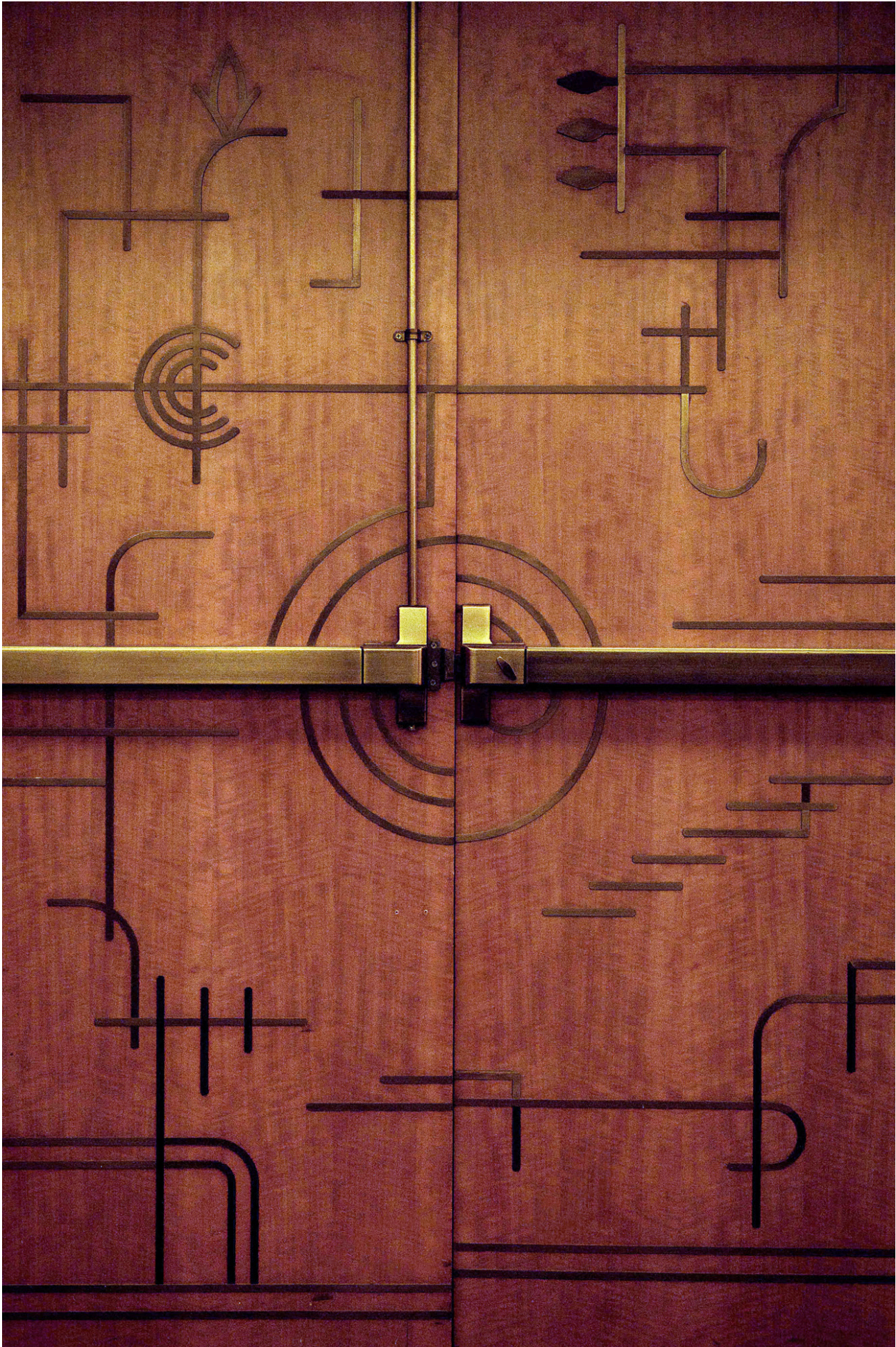

19. kép. Rong Yao & Yao Guo: Grand Theater (2019). Forrás: School of Design ECNU

20. kép. Xiaouri M.: Green Villa. Forrás: School of Design ECNU

21. kép. Yuelin Yang: Grand Theater ajtó (2019). Forrás: School of Design ECNU

Jezsuita portrék

Jaschkó István SJ

(1911–2009)

SZILAS LÁSZLÓ SJ RENDTÖRTÉNÉSZ NYOMÁN JTMR LEVÉLTÁR

Jézus Társasága Magyarországi Rendtartományának Levéltára; leveltar@jezsuita.hu**Kulcskifejezések:** életút, Jaschkó István, Kína, Tajvan**Hivatkozás:** Szilas, L. (2024). Jaschkó István SJ. (1911–2009) *Passages* 2: 297–304. <https://doi.org/10.59608/pas2024a020.00>

JEZSUITÁK

Jaschkó István SJ (kínai nevén Je Jukan, 1911. aug. 18. Kassa – 2009. márc. 17. Kuanhszi) kilencgyermekes családban született (két öccse szintén jezsuita, egyik lánytestvére pedig szerzetesnővér lett). Magyar iskolában tanult Kassa Csehszlovákiához csatolása után, mégsem érettségizhetett le a premontrei gimnáziumban, mert egy cserkészfelvonuláson a kassai Fő utcán a menetelő csapatban magyar énekeket énekeltek, ez pedig az új államban „államellenes tevékenységnek” minősült. Őt, mivel vállalta a felelősséget a magyar énekért, büntetésül kizárták az ország összes középiskolájából. Így a gödöllői premontrei gimnáziumban érettségizett 1932-ben. Már előtte belépett a jezsuita rend magyarországi rendtartományába, és elvégezte a noviciátust a zugligeti Manrézában, bár evangélikus édesapja nem adta ehhez az engedélyét. A filozófiát a németországi Pullachban tanulta, itt ébredt fel benne a misszió iránti érdeklődés. Hazatérte után kérte, hogy küldjék misszióba; ekkor a felkészülés jegyében 1935–1936 folyamán nevelőtanár volt a pécsi Pius Gimnáziumban, közben a pécsi egyetemen egészségügyi ismereteket tanult. Ebben az időben édesapja is katolizált.

Kollázs képei:**Balra:** lásd az 1. képnél**Középen:** lásd a 6. képnél**Jobbra:** lásd a 9. képnél

*1. kép.
A fiatal
Jaschkó István
a szüleivel
vacsorázik*

1936-ban ment a magyar jezsuiták kínai missziójába, két évig Ankingben kínai nyelvtanfolyamra járt, majd 1938–1942 között a sanghaji Zikavej Főiskolán elvégezte a teológiát, amelyből licenciátust szerzett. 1941. május 31-én Cipriano Cassini SJ, Pengpu apostoli vikáriusa szentelte pappá. Utána három évre a tamingi kisszeminarium prefektusa lett, főként a latin nyelvet oktatta a kínai seminaristáknak; egyik diákja, San Kuo-hszi (Paul Shan SJ, 1923–2012) 1979-ben püspök, 1998-ban bíboros lett. Jaschko atya egy évet Anhujban töltött (az ún. harmadik próbaévét), majd visszatért az időközben Tamingból Csebgcsou-ba költöztetett szeminariumba. Ezután 1947–1954-ig Csangjüanban volt misszionárius; itt elsősorban a helyi kis kórházat vezette, de 1951-ben letartóztatták, és három évig házi őrizetben tartották. 1954. november 19-én kitoloncolták Kínából. Ekkor fél évet Hongkongban töltött, pár hónapot Makaóban segített Zsámár Jenő rendtársa plébániáján, majd 1955 májusában Tajvanra érkezett. A putzei magyar jezsuita misszióba került, ennek keretei között Tungsiban és Putajban dolgozott: beteget kezelt, és hitoktatást tartott. 1958 elején átírták az újonnan alapított távol-keleti provinciába. Miután egy évre visszatért a putzei központba, 1962-ben Lucaóba költözött, ahol évek alatt kórházat is épített. 1972-től Tajpej mellett, majd 1974-től Hszincsuban plébánosként működött, és a szellemi és fizikai fejlődésükben elmaradott gyermekek számára intézeteket alapított. Közülük a legfontosabb az 1983-ban létrejött Hua Kuang intézet Kuanhsziban. Ez úttörő vállalkozásnak számított Tajvanon, e téren végzett munkájáért 1998-ban Tajvan elnöke az egyik legmagasabb állami kitüntetésben részesítette. 1987-től Hokou-ban plébánoshelyettes, 1991-től Csutungban plébános volt, miközben rendszeresen látogatta intézeteit. Élete utolsó évtizedében maga is a Hua Kuang lakója volt. 2003-ban a tajvani Providence Egyetem tiszteletbeli doktorává avatta. Gyengülő egészségi állapota miatt 2008 végén kórházba szállították, de saját kérésére visszavitték a Hua Kuang Intézetbe, ahol a következő tavaszon elhunyt.

2. kép.
Jaschkó István
és szülei

3. kép.
Barátok
és a család
koszorújában

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ Ⓞ Ⓝ) CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Ajánlott irodalom

A buddhisták is elismerik és nagyra becsülik Taiwanon egy magyar jezsuita működését 2001. *Arany – Ezüst* 2: 16–17.

Bikfalvi G. 2007. *Magyar jezsuiták történeti névtára 1853–2003*. Budapest: Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány, 105.

Diós I., Viczián J. szerk. 2000. *Magyar Katolikus Lexikon V*. Budapest: Szent István Társulat, 678.

Gömöri P. 1979. Jaschkó István 50 éves jubileumára. *Anima Una* 71: 5–6.

Jaschkó I. 1997. Feljegyzések a kommunistákkal eltöltött évekről Changyuanban (tamingi misszió). In: Szabó F. (szerk.): *Magyar jezsuiták vallomásai I*. Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 206–226.

Jaschkó I. 1983. Missziós káplán napirendje. *Formózai Magyar Jezsuiták* 54: 2–3.

Jaschkó I. 2001. Inkulturáció ma. In: Kiss U., Hofher J., Rigó J., Sajgó Sz., Szabó F. (szerk.): *AMDG*. Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 30–31.

Jaschkó B. 2011. Jaschkó István utolsó missziós munkája Taiwanban. *Provinciánk Hírei* 2011 október, 10–11.

Miklósházy A. 2009. P. Jaschkó István S.J. (CHN) 1911.08.18.-2009.03.17. *Provinciánk Hírei* 109: 33–34.

Vámos P. 1997. *Két kultúra ölelésében*. Budapest: Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya, 135–165.

Válogatás a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartomány Levéltárának gyűjteményéből

4. kép.
Szülei 50. házassági
évfordulója,
1953. május 10.

5. kép. Kínába indulás előtt a budapesti Manrézában, 1936 júliusában

6. kép. A fiatal misszionáriusok már a kínai Támingban, Msgr. Szarvas Miklós jezsuita, apostoli prefektus társaságában

ELT PISTA KAPTA
A PÜSPÖK IRÁSA VAN ALUL

BISHOP'S HOUSE
168, CHUNG MEI ROAD
(950) HUALIEN TAIWAN
REP. OF CHINA
TEL: (038) 323861

天主教花蓮教區
主教公署
(950) 花蓮市私立里中美路一六八號
電話：(038) 323861
Christmas, 1982

Dear Father Jaschkó,
My dear Friend and Benefactor,

JOYOUS CHRISTMAS GREETINGS FROM HUALIEN!

I am very grateful to you for your great interest and deep concern for my missionary work and pastoral activities with the aborigine people on the east coast of Taiwan. Thanks be to God's grace and your constant prayers and generous financial support my missionary work and pastoral activities went along quite well this past year.

In my two previous Christmas letters, I pointed out the promotion and cultivation of native vocations as my first priority. Thanks be to God and the close cooperation of many devoted people last January 27 I ordained the first Bunun, Fr. Mark Li, to the priesthood. On August 15 I ordained the first Hakka seminarian of this diocese, Mr. Philip Huang, a deacon. I will soon ordain another Taroko seminarian deacon. Now we have 8 major and 31 minor seminarians under training to be priests.

Our diocesan congregation of St. Martha Institute has 51 Sisters. All of them are aborigines from different tribes. Now they have 3 novices and 4 postulants who are all aborigines too. This year from July 30 to Aug. 1 these Sisters held their first General Chapter.

The regular courses of our LAY TRIBAL VOLUNTEER APOSTLES AND COMMUNITY LEADERS TRAINING PROGRAM started on March 29 of this year. Since then the 44 trainees come to spend one week a month in our Kenglo Center at Taitung. The pastors and people in Taitung County can already see the important role and influence these generous lay volunteers have in their respective communities. The pastors and people in Hualien County have asked me to do the same thing in their area. I am planning to have another training program done in Hsifu which is about 50 kms. south of Hualien City. Now I am trying to raise the necessary funds for this new project.

"To establish a genuine Christian community based on solid and active faith, hope and charity, through fervent prayer, sacramental life and mutual help and to show a greater zeal in evangelizing their non-Christian neighbors," is the goal or the general pastoral direction set up by our Diocesan Synod in October of last year. Now the whole diocese is trying to realize the goal mentioned above through various concrete and realistic means. In 1981 there were 1,013 baptisms in this diocese. 1982 statistics are not yet available. Now we have 54,569 Catholics. About 92% of our Catholics are aborigines from nine different tribes.

With your generous contributions this year we were able to build a Center for 25 mentally retarded children in Yuli; a kindergarten and social service center in Peipin Chieh and a clinic in Tienpu are now under construction. We are planning to build 3 chapels and a diocesan Caritas House in 1983. Please pray that these projects may be realized successfully.

May the feast of Our Lord's Nativity and the New Year of 1983 bring much peace, joy, hope and love to you and all your beloved ones.

恭賀
聖誕

Devotedly yours in Christ,

+ *Paul Shan, S.J.*
Most Rev. Paul Shan, S.J.
Bishop of Hualien

Last October I paid a visit to your brother in Toronto. He was very kind to me. Please invite him to visit us

8. kép. (fent) Jaschkó István Paul Shan SJ püspökkel, aki 1946–1958 között a magyar jezsuita rendtartomány tagja volt

9. kép. Jaschkó István és Rab Pál magyar jezsuiták Hszincsuban, 1989

10. kép. Jaschkó István fogyatékosok között az általa alapított intézetben

Életút

Komor Pál

(1886–1973)

MERVAY MÁTYÁS

New York University, matyas.mervay@nyu.edu

Kivonat: Az alábbi rövid tanulmány Komor Pál jótékonykodó sanghaji magyar üzletember életét és munkásságát mutatja be a szerző doktori disszertációjához végzett kutatásai alapján. Középpontban Komor karitatív és közösség-szervező tevékenysége áll, amelynek legfőbb állomásai az első világháborús szibériai osztrák-magyar hadifoglyoknak, a két háború közötti kínai magyar emigráns közösségnek, valamint a Sanghajban megszervezett közép-európai zsidó menekülteknek nyújtott sokoldalú segítség.

Kulcskifejezések: osztrák-magyar hadifogoly menekültek; sanghaji magyar közösség; Sanghaji Magyar Konzulátus; sanghaji zsidó menekültek

Hivatkozás: Mervay M. (2024). Komor Pál (1886–1973). *Passages* 2: 305–312. <https://doi.org/10.59608/pas2024a021.00>

Kollázs képei:

Balra: lásd a 11. képnél

Középen: lásd a 4. képnél

Jobbra: lásd a 3. képnél

1. kép. Komor Izidor családjával és Kuhn Arthur. Forrás: Kiss Sándor gyűjteményéből

2. kép. (lent)
A Kuhn & Komor sanghaji üzlete 1905-ben.
Forrás: Kiss Sándor gyűjteményéből

3. kép. (lent alul)
Komor útlevele 1919-ből.
Forrás: A Komor család dokumentumai, Valerie Komor magángyűjteménye, 1885–2012, New York City, NY, B1/F24

Komor Pál (*Paul Komor*, Budapest, 1886 – Santa Cruz [Kalifornia, USA], 1973) sanghaji magyar üzletember, első világháborús szibériai menekült hadifoglyok segítőtje, a kínai magyar emigráns közösség vezetője, valamint a második világháború idején Sanghajba menekült közép-európai zsidókat segítő bizottság alapítója és kulcsfigurája volt. Emlékezetét ma leginkább utóbbi tevékenysége miatt őrzik a hálás túlélők és leszármazottaik, de újabban tudományos kutatások és a magyarországi kultúrdiplomácia is újra felfedezték. Személyében a független Magyarország első tiszteletbeli majdnem konzulját és a magyar–kínai diplomáciai kapcsolatok egyik első fő szorgalmazóját is tisztelhetjük.

Az asszimilált izraelita magyar Komor család felemelkedése jól példázza a kiegyezés (1867) utáni zsidó emancipáció nyújtotta lehetőségeket. Kohn Salamon (1828–1886) komáromi rabbi a pesti Izraelita Tanítóképző Intézet tanára, gyermekei pedig már fővárosi üzletemberek, miniszteri tanácsos, író-kritikus, dramaturg, valamint építész lettek. Legidősebb fia, Komor Izidor (1860–1942), Pál édesapja, a Millennium évében nekivágott a távoli Keletnek, ahol a Jokohamában már régiségekkel sikeresen üzletelő kuzinjával, a Kuhnokkal társult. Az addig a Király utcában nevelkedett kisiskolás Pál édesanyjával és három fiatalabb testvérével, köztük a felnőttként Japánba költözött Györggyel (*George Komor*, 1888–1976) együtt Izidor üzletnyitása nyomán Sanghajban telepedtek le.

Sanghaj központi szerepet játszott Komor Pál életében. Az ópiumháborúk (1839–1860) nyomán erőszakkal megnyitott város brit–amerikai ellenőrzés alatt álló nemzetközi negyedében felnőtt, a helyi protestáns német reáliskolában tanult, de a családban magyar nyelven és magyar hazafiságra nevelt Pál tipikus tagja volt a 20. század eleji gyarmati viszonyokban szocializálódott kozmopolita nyugati közösségnek. Magyar, zsidó, német és brit identitásai mellett elsősorban sanghaji volt. Közel négy évtizeden át végzett munkája, közösség szervezése, valamint harbin orosz ajkú zsidó családból származó feleségével alapított családja is ide kötötték. A világvárossá fejlődő Jangce torkolatvidékén fekvő kikötő aranykorát jelentő két háború közötti időszakban „Sanghaj magyar doyenjeként” tisztelt Komor Pál tekintélyét az első világháború idején alapozta meg.

4. kép.

*A Komor család
Hudec Lászlóval
1922-ben.
Forrás: Hudec
Kulturális
Alapítvány*

Komor a minden későbbi karitatív tevékenységének alapjául szolgáló szibériai táborokba szállított osztrák–magyar hadifoglyokról való gondoskodást apjával együtt kezdte. A lágerebbe postázott küldeményekkel, valamint a Kínán át hazaszökő katonáknak, köztük a későbbi sanghaji sztár-építész Hugyecz Lászlónak (Hudec; 1893–1958) is szállásadással segítő apát és fiát, a Habsburg főherceg kitüntetéssel, a várost uraló britek pedig az „ellenséges alattvalóknak” járó kiutasítással jutalmazták. Komor közel egy év németországi száműzetés után, 1920 év elején tért vissza Kínába, ahol vállalkozásainak felélesztése mellett rögtön belevetette magát a trianoni békekötés után az úgynevezett „Távol-Keleten” rekedt több százezer magyar katona hazaszállításának a lebonyolításába. Az 1920–1922-es Vörös-kereszt-mentőakcióban több száz, hivatalos papírjait elvesztett, Kínán átutazó menekült azonosításával játszott kulcsszerepe nyomán az újonnan kialakuló magyar közösség természetes módon emelte maga fölé Komort.

5. kép.

*Komor árucikkkel
Sanghaj utcáin.
Forrás: A Komor család
dokumentumai, Valerie
Komor magángyűjteménye,
1885–2012, New York
City, NY, B1/F24*

A 20-as években részben a helyi magyarok petíciója nyomán, részben az érdekképviselőket a korszakban ellátó holland diplomaták ajánlására többször is felmerült Komor kinevezése tiszteletbeli magyar konzullá. Mivel azonban a nancsingi kormány Budapestnek feltételül támasztott egyenlő (azaz nem gyarmatosító mintájú) kereskedelmi szerződés aláírását a magyar diplomácia soha nem teljesítette, a kinevezés kínai elismerésére soha nem került sor. A hivatalos cím és állami elismerés helyett Komor számára maradt hát a karitatív közösség-szervezés. A budapesti Magyarok Világkongresszusa diaszpóra (ma: Magyarok Világszövetsége) szervezettel való kapcsolata révén nemcsak rendszeresen tudósított a helyi magyarságról, hanem Sanghajban terjesztette annak Trianon-ellenes propagandaanyagait, valamint tovább szorgalmazta a magyar–kínai kapcsolatok felvételét.

A két háború közti kínai „magyar kolóniát” a Komor által gyorsan pályára állított ambiciózus exhadifoglyok mellett, több tucat Kínában maradást választó vagy arra kényszerülő, hosszú távú támogatásra szoruló magyar férfi és többnyire hontalan orosz feleségeikkel alapított családjai alkották. A közvetlen konzuli érdekképviselő nélkül maradtak felkarolására, egyfajta szociális hálóként alakult meg Komor Pál védnökségével és a lassan gyarapodó diplomás és üzletember tagok támogatásával az 1924–1940 között működő Magyar Segélyalap (*Hungarian Relief Fund*). Komor, aki az ezen a téren végzett munkájáért nem vett fel fizetést, a feliratkozók adományait alkalmi és rendszeres segélyjuttatásokra osztotta szét. A büdzséből temetési, hazaszállítási, kórházi, lakbér- és beiskolázási költségek kifizetésére futotta.

1938 után a magyarországi antiszemita törvényhozás taszító, illetve a náci üldöztetés nyomán Sanghajban felbukkanó közép-európai emigránsok problémájának vonzó hatására Komor figyelme egyre inkább a városban megszervezendő zsidómenekült-segély felé terelődött. A saját állampolgárságát elveszteni látszó magyar hazafi nem tudta hibáztatni antiszemitizmust elutasító társait, amiért azok sorra hagytak fel a Segélyalap támogatásával. Amikor a hamarosan tiszteletbeli konzullá kinevezett és az 1940 óta működő japánokkal kollaboráns kínai bábkormány által is akkreditált „őskeresztény” Hugyecz László vezette rivális csoportosulás átvette a magyar közösség vezetését, Komor energiáinak nagy részét már az új menekültválság kötötte le.

6. kép.
Csoportkép kollégákkal.
Forrás: A Komor család dokumentumai,
Valerie Komor magángyűjteménye,
1885–2012, New York
City, NY, B1/F24

7. kép. Csoportkép az I.C. (International „Komor” Committee) tagjaival.

Forrás: A Komor család dokumentumai, Valerie Komor magángyűjteménye. 1885–2012, New York City, NY, B1/F24

8. kép. (lent)

Magyar lobogó a Komor házon. Forrás: A Komor család dokumentumai, Valerie Komor magángyűjteménye, 1885–2012, New York City, NY, B1/F24

Az 1938–1942 között működő Nemzetközi Bizottság (*International „Komor” Committee* vagy „I.C.”) közel 20 000 Sanghajban menedékre talált zsidónak minősített közép-európai látott el, köztük magyarokat is. A jórészt egy helyi ingatlanmágnás támogatásából gazdálkodó I.C. „újrakezdési alappal” nyújtott kezdőtőkét a vállalkozni kész, de nincstelenül érkezőknek, „tej-”, „iskola-” és „bölcsődealappal” biztosította a gyermekek ellátását, „szén-, cipő- és ruhaalappal” az öltözködésüket, valamint angol nyelvviskolával segítette a főként német nyelvű bevándorlók integrációját. Sok egyéb osztálya és alapjai mellett a nagyrészt iratok nélkül érkezők azonosítására és lehetséges továbbutazására kibocsájtott, úgynevezett „Komor Passok” érdemelnek külön említést, amelyek az egész háború alatt és akár még azután is használatban maradtak.

Komor aktív évei 1942-ben, miután a Sanghajt megszálló japán csapatok letartóztatták, és házi őrizetbe vették, befejeződtek. A zsidó menekültek 1943-as „gettósítását,” az 1945-ös felszabadulást és az azt követő kommunista-nacionalista polgárháborút külvárosi visszavonultságából szemlélte csak. 1948-ban, a kommunista győzelem előszelét megérezve, közel fél évszázad után végleg hátrahagyta választott otthonát, és amerikai állampolgár idősebb fia révén családjával a Csendes-óceán túlsó partján telepedett le. Életműve, negyed évszázaddal később Kaliforniában bekövetkezett halálakor feledésbe merülni látszott. Emlékét a sanghaji túlélők kilencvenes években megjelent memoárjai, az „utolsó pillanatban” felvett *oral history* interjúk, valamint a 2000-es évektől megjelenő tudományos publikációk hozták ismét felszínre. 2014-ben a magyar kormány emléktáblát avatott Komor tiszteletére a sanghaji Zsidó Menekültek Múzeuma (*Shanghai Jewish Refugees Museum, Shanghai youtai nanmin jinianguan* 上海犹太难民纪念馆) falán, valamint a Sanghaji Magyar Főkonzulátus 2019-ben emléke előtt díszbélyeggel tisztelgett.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Ajánlott irodalom

- Kiss S. 2017. *Japán vonzásában: Magyarok, akik szerették Japánt*. Budapest: Holnap.
- Mervay, M. 2024. *Habsburg Refugees in China: Diplomacy, Humanitarianism, Postimperial Diaspora, and Orientalism in the Republican Era (1918–1949)*. Doktori értekezés, New York: New York University.
- Mervay, M. 2024. A Hungarian Old China Hand and the End of Empire. Loyalty Struggles in Interwar Shanghai’s Migrant Community. *Austrian History Yearbook*, 1–21. doi.org/10.1017/S0067237824000328
- Mervay M. 2023. *A cserben hagyott hazafi – Zsidómentés a háborús Sanghajban*. Budapest: Könyv Népe.
- Mervay M. 2022. 1924 Magyar önszegélyező szervezet alakul Sanghajban. In: Laczó F., Varga B. (szerk.): *Magyarország globális története 1869–2022*. Budapest: Corvina, 163–167.
- Mervay, M. 2022. Central European Refugee Diasporas in Republican China: The Shanghai Hungarian Relief Fund and The Roots of The Jewish Refugee Assistance (1924–1940). In: van der Velde, P., van den Haak, M., Riangkruar, N. (eds.): *The Twelfth International Convention of Asia Scholars (ICAS 12)*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 453–457. <https://doi.org/10.5117/9789048557820/ICAS.2022.053>
- Mervay M. 2022. Kuomintang soft power Budapesten – cigányzenés Trianon-propaganda Sanghajban. In: Gulyás, Cs., Szilágyi, Zs. (szerk.): *Kultúrdiplomácia Ázsiában*. Summa Ethnographica 4. Budapest: L’Harmattan, 177–198.
- Mervay, M. 2022. Toward a History of Interwar Sino-Hungarian Cultural Relations: Three Advocates of Kuomintang Soft Power, Hungarian Irredentism and Pan-Danubianism. *Hungarian Cultural Studies* 15: 77–93. <https://doi.org/10.5195/ahca.2022.421>

9. kép. Kínai munkások társaságában.
 Forrás: A Komor család dokumentumai, Valerie Komor magángyűjteménye, 1885–2012, New York City, NY, B1/F24

10. kép. (lent)
 A Radics Cigány Banda Sanghajban, középen Komor Pál, 1938.
 Forrás: Komor Pál a Magyarok Világkongresszusa titkárának küldött level, 1938, MNL (Magyar Nemzeti Levéltár), OL (Országos Levéltár), P975, I-22 1-3

Mervay M. 2020. Komor Pál zászlaja. A cserben hagyott hazafi, a rászoruló sanghaji magyarok és zsidó menekültek megmentője. *Újkor.hu*, július 14. <https://ujkor.hu/content/komor-pal-zaszloalja-a-sanghaji-magyar-hazafi-zsido-menekultek-megmentoje-es-a-kinai-magyar-kolonia-partfoga>

Vámos P. 2005. Távoli menedék. Közép- és kelet-európai zsidó menekültek Sanghajban a második világháború idején. *Világtörténet 2*: 72–85.

11. kép. Komor Pál-portré 1940-ból. Forrás: Magyar Nemzeti Levéltár, Komor Pál a Magyarok Világkongresszusa titkárának küldött levél, 1940, MNL, OL, P975, I-22 1-3

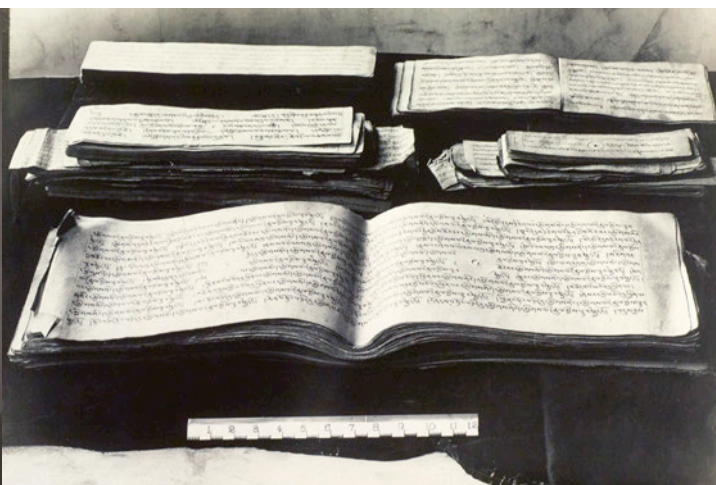
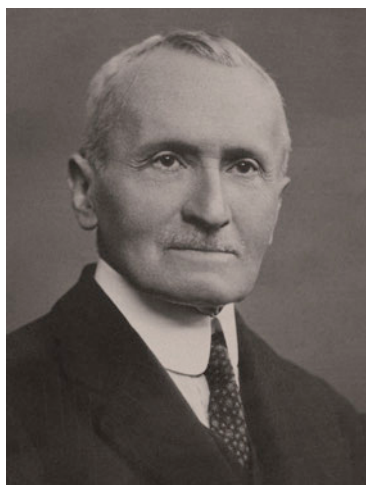
Életút

Stein Aurél

(1862–1943)

orientalista, régész-felfedező

KELECSÉNYI ÁGNES

könyvtáros, indológus, MTA Könyvtár és Információs Központ, Keleti Gyűjtemény,
info@orient-projekt.hu

Kivonat: Stein Aurél (1862–1943) orientalista, régész-felfedező, a Selyemút-kutatás máig meghatározó alakja. 1900–1916 közötti három expedíciója során új megvilágításba helyezte Belső-Ázsiának az emberiség kultúrtörténetében elfoglalt szerepét, közel hat évtizedes pályafutása alatt az indológia és az iranisztika területén is jelentős eredményeket ért el. Jóllehet a budapesti születésű tudós szinte egész életét külföldön töltötte, tehetségét a Brit Birodalom szolgálatába állítva, de szülőhazájáról soha nem feledkezett meg. Szoros kapcsolatban állt a magyar szellemi élet képviselőivel, tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának, nyomtatott könyveit, valamint kéziratainak és expedíciós fotóinak egy részét az Akadémia könyvtárára hagyományozta.

Kulcskifejezések: Selyemút, régészet, földrajz, Belső-Ázsia, MTA Könyvtára, gyűjtemény-történet

Hivatkozás: Kelecsényi Á. (2024). Stein Aurél (1862–1943). *Passages* 2: 313–328.
<https://doi.org/10.59608/pas2024a022.00>

Kollázs képei:

Balra: Stein Aurél
London, 1937

Középen: lásd a 22. képnél

Jobbra: Takht-i-Bahi,
stukkófej. A buddhista
monostor az 1–7. század
között működött

Stein Aurél a 20. századi magyar keletkutatás egyik legnagyobb nemzetközi ismertségnek örvendő személyisége, aki több tudományterületen ért el kiemelkedő eredményeket: filológus, egy szanszkrit nyelvű, egyedülálló indiai történeti munka fordítója, régész, a Selyemút-kutatás meghatározó alakja, akinek ásatásai nyomán új nyelvek, kultúrák kerültek a kutatók látókörébe, kartográfus, aki számos fehér foltot tüntetett el Belső-Ázsia térképéről.

Stein Márk Aurél 1862. november 26-án született Pesten, Stein Nathan és Hirschler Anna harmadik gyermekeként. A szülői ház a Tükör utcában, az Akadémia tözsomszédságában állt. Kései gyermek lévén, szülei inkább nagyszülői feladatokat láttak el mellette. Nevelését, taníttatását, szellemi arculatának formálását két nagy műveltségű férfi családtagja vállalta magára: 19 évvel idősebb bátyja, Ernő és anyai nagybátyja, Hirschler Ignác szemészprofesszor. Hirschler tagja volt az Akadémiának, valamint a zsidóság emancipációja érdekében kifejtett társadalmi tevékenysége révén felsőházi tagsággal is rendelkezett. Kiterjedt kapcsolatrendszere révén unokaöccse már gyermekkorától kezdve ismeretségbe kerülhetett a hazai szellemi élet nagyjával, és a későbbiekben számíthatott a támogatásukra.

Elemi iskolai tanulmányait követően a piarista gimnáziumba iratták be, majd 1872–1877 között a drezdai Kreuzschulében tanult. A történelem iránt érdeklődő kisdíák lelkesen bújta a régi geográfiai munkákat, és egyik tanárának köszönhetően, aki először adta kezébe Arrianosz Nagy Sándor hadjáratairól szóló munkáját, egy életre eljegyezte magát a világhódító makedón keleti hadjáratainak a kutatásával, pontos helyszíneinek a meghatározásával. Tanulmányait a Deák téri evangélikus főgimnáziumban folytatta, és ott is érettségizett. Nagybátyja révén az Akadémia könyvtárát már tanuló korában is látogathatta, visszaemlékezései szerint a szülői házon kívül legkedvesebb óráit ott töltötte, a szanszkrit nyelvvel való ismerkedése is a tudós társaság bibliotékájában kezdődött.

1. kép. A Lahóiban megismert örök barátokkal: balra az arabista-islám művészettörténész Thomas Walker Arnold (áll), lent az Erasmus-kutató Percy Stafford Allen (ül) és jobbra Frederick Henry Andrews, a művésztanár, aki később leletei feldolgozásában is részt vett.
Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

2. kép.

Stein Dash nevű kutyájával. Ezen a néven hét, leginkább foxterrierje volt, közülük több elkísérte expedícióira is. Lahór, 1900. Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

3. kép.

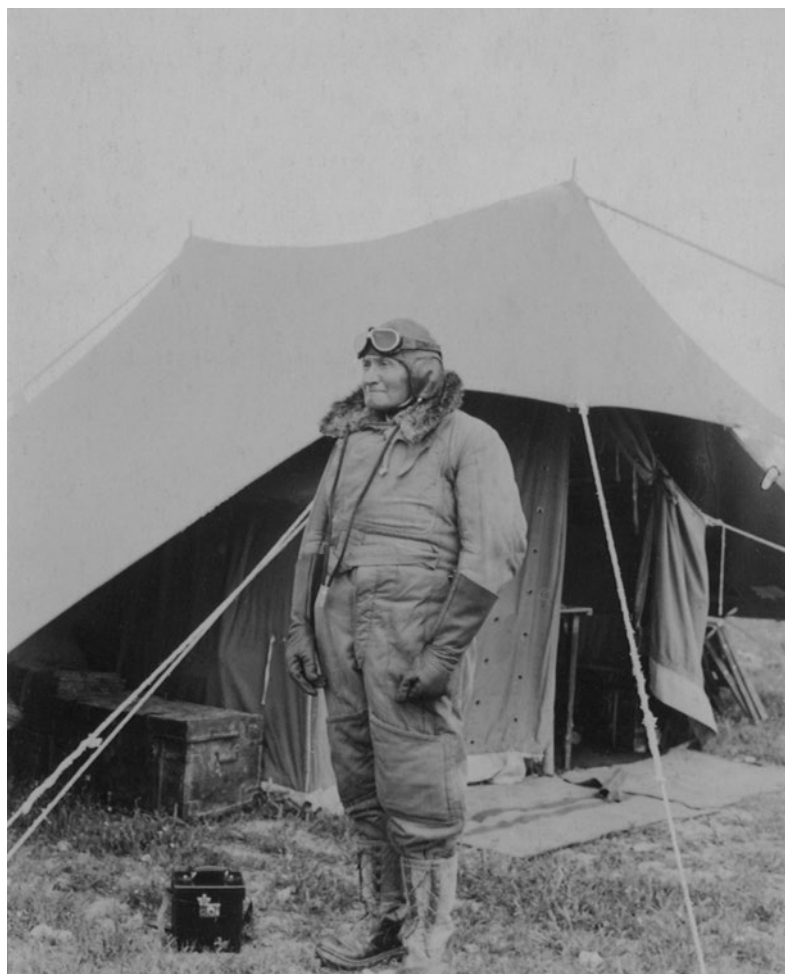
A Mohand Margon, a kép az 1920-as években készült. Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

Egyetemi tanulmányait Bécsben, majd Lipcsében folytatta a korszak legkiválóbb indológus és iranista professzorainak a vezetésével, majd Tübingenben a védikus nyelv és irodalom szakértője, Rudolf von Roth vezetése alatt szerzett doktori fokozatot 1883-ban. Lipcsei tanévétől kezdődően egyetemi, majd az 1884–1885 években folytatott oxfordi, londoni és cambridge-i kutatásait, de még 1887-es indiai kiutazását is magyar állami ösztöndíjak tették lehetővé. 1885–1886-ban megszakítva angliai ösztöndíját elvégezte a Ludovika egyéves önkéntes tiszti tanfolyamát. Az itt elsajátított térképészeti ismeretek nagymértékben hozzájárultak ahhoz, hogy irányítani tudta az Indian Survey Department hozzá beosztott munkatársait, és a földrajztudományban is, különösképp a történeti földrajz terén, elévülhetetlen érdemeket szerzett.

Angliai évei meghatározóak voltak későbbi pályafutása szempontjából. Nagybátyja ajánlásával került kapcsolatba a Londonban élő Duka Tivadarral, az indiai hadsereg orvos-ezredesével, az első jelentős Kőrösi Csoma-életrajz szerzőjével, aki a brit-indiai adminisztráció több fontos személyiségével hozta össze. Támogatásukkal nyerte el a lahóri Pandzsáb Egyetem hivatalvezetői, valamint Keleti Kollégiumának igazgatói posztját, és 1887 végén Indiába utazott.

A szinte minden idejét felörlő hivatali munka és szanszkrit tanítás mellett elkészítette a 12. századi kasmíri költő, Kalhana *Rádzsataranginí* című művének kritikai kiadását, majd fordítását. A kézirat megjelentetésével egy Indiában ritkaságnak számító műfaj, a krónika egyik kiemelkedő darabját tette elérhetővé. Részt vett a kasmíri maharádzsa könyvtára szanszkrit kéziratkatalógusának az elkészítésében is. Miközben a szünidőkben a krónika egyes helyszíneinek azonosítása miatt Kasmírban utazgatott, a hely szerelmesévé vált. Az élete során szinte folyamatosan úton lévő Stein Aurélnak állandó otthona sosem volt, de a Srínagartól 20 kilométerre, északra fekvő, több mint háromezer méteres magasságban található Mohand Margon felállított sáttortáborra évtizedeken át biztosította számára a nyugodt környezetet, ahol expedíciói anyagát feldolgozta, műveit megírta.

4. kép. Stein
pilótaruhában,
Irak, 1938.
Forrás: MTA KIK
Keleti Gyűjtemény

Bármennyire is sikeresek voltak az Indiában töltött első évek, a szubkontinentst pályafutása szempontjából nem tartotta véglegesnek. Vágya az volt, hogy egy magyarországi, vagy ha az nem lehetséges, valamelyik német egyetemen kapjon katedrát. Itthoni támogatói, Goldziher Ignác, Vámbéry Ármin, Duka Tivadar igyekeztek ebben segítségére lenni, ám csak az akadémiai tagság elnyerése sikerült. Ajánlásukra igen fiatalon, már 1895-ben a tudós testület külső tagjává választották, székfoglaló előadását *A fehér hunok és rokon törzsek indiai szerezése* címmel 1897-ben tartotta meg. 1873-tól a pesti egyetemen működött ugyan indoeurópai nyelvtudományi tanészék, de az állás már foglalt volt: Mayr Aurél, aki hozzá hasonlóan Roth-tanítvány volt, töltötte be a tisztséget.

1899-ben Kalkuttában elvállalta a helyi madrasza, a klasszikus iszlám-tudományok oktatására szolgáló iskolatípus igazgatói állását, a következő évben azonban új szakasz kezdődött életében: a filológus mellett mindinkább előtérbe került a régész és a földrajztudós. A három expedíció, amelyet 1900–1916 között Belső-Ázsiába vezetett, hozta meg számára a világhírt.

Stein tudományos érdeklődése India, Irán, Kína és a Nyugat közötti történeti kapcsolatokra összpontosult. Kínai-Turkesztán területe, ez a 7000 méteres magasságot is elérő hegyek által közrefogott sivatagos medence fontos szerepet játszott az egyetemes művelődés történetében. Oázisvárosain keresztül vezetett a selyem útja, amely nem pusztán Kínát a Mediterráneummal összekötő kereskedelmi útvonal, hanem a Kelet és a Nyugat nagy civilizációinak találkozási pontja volt: eszmék, vallási tanok,

művészeti stílusok, technológiák közvetítő csatornája és egy sajátos szinkretikus kultúra megvalósulásának a színhelye volt.

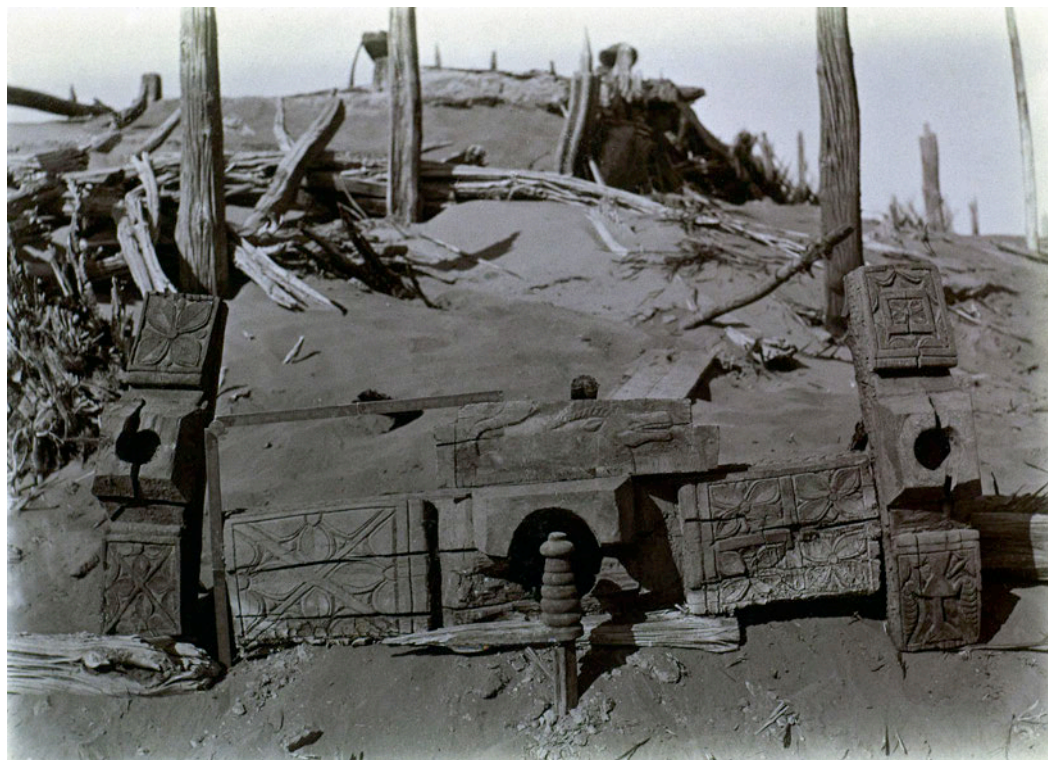
Erről a területről a 19. század utolsó évtizedeiben nagy számban tűntek fel ismert és ismeretlen nyelvű és írású szövegek, amelyek nagy érdeklődést váltottak ki az európai tudósok körében. Mivel a dokumentumok nem módszeres ásatásokból, hanem leginkább kincsvadászok portyái eredményeként kerültek a kutatók látókörébe, lelőhelyük és eredetiségük megállapítása központi kérdéssé vált. Stein Aurél is ezen kérdések tisztázására indult 1900-ban **első régészeti expedíciójára**. Ennek során 1900–1901 között Kasmírból indulva a Tarim-medence nyugati végénél, a mai Kína Hszincsiang Ujgur Autonóm területén fekvő Khotánt és környékét járta be. Az ősi karavánút mentén fekvő települések feltárása a régészeti leletek mellett, nagy értékű kínai, khotáni-szaka, tibeti és szanszkrit írásos emlékek felfedezéséhez vezetett. Egyben gyanúja is igazolódott: a kéziratok némelyike hamisítvány volt, ügyeskedő helyiek közül többen is úgy gondolták, ha nem találnak elegendő jól eladható darabot, akkor csinálnak. A fő kóklér leleplezésével Stein véget vetett ennek a virágzó üzletágnak. A nagy meleg beköszöntét követően a forró sivatagban nem lehet ásatásokat folytatni, ezért munkáját a Kunlun hegységben térképészeti felvételek készítésével folytatta. Ettől kezdődően időben és térben egyre hosszabbá nyúló expedíciói alatt bevett gyakorlatává vált, hogy a nyári időszakot a hegyekben kartográfiai munkával töltse.

*5. kép. Az első freskó és felirat a Khotántól északkeletre lévő Dandan Uilik romjainál, 1900. december 6.
Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény*

A **második expedíció** (1906–1908) során a korábbi útvonalat járta be, majd tovább ment keletre, kutatva a Lop-nor vidékét. Felfedezte és 240 kilométeren át követte a Han-kori kínai limes maradványait, és eljutott Dunhuangba. A városra Lóczy Lajos hívta fel a figyelmét, aki 1879-ben a Széchenyi Béla vezette expedíció tagjaként járt itt, és láthatta az Ezer Buddha barlangtemplomokat. Stein büszke is volt arra, hogy Dun-

6. kép. Níja a Taklamakán déli elkerülő útjának jelentős oázisvárosa volt. Faragott épületelem a település folyó melletti részéről, 1901. február 10.
Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

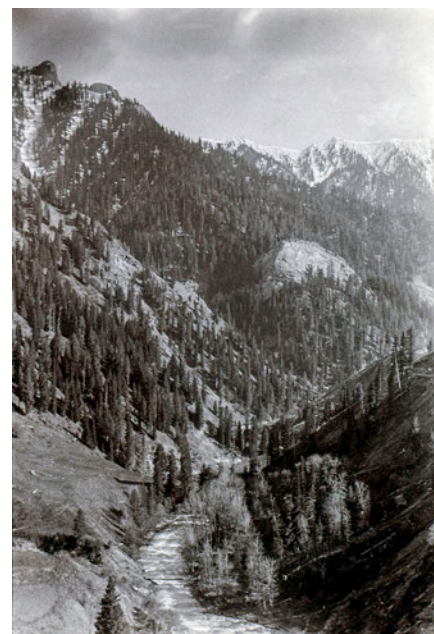
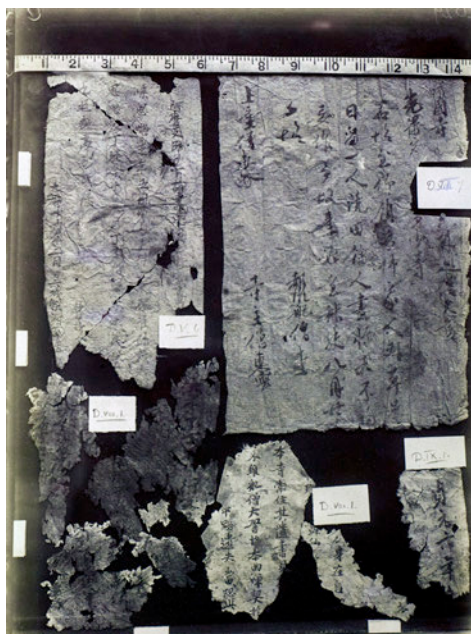

7. kép. (bal lent) Endere, szoborrészlet és kínai felirat. A város katonai állomás volt, ahol Stein több buddhista épületet tárt fel.
Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

8. kép. (középen lent) Kínai kéziratröredékek

9. kép. (jobbra lent) Kasmír, folyóvölgy fenyőerdő borította dombokkal és hegyekkel.
Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

huang körüli munkája éppen oly területen folyt, amelynek első rendszeres vizsgálata magyar expedíció érdeme volt. Kína Gansu (Kanszu) tartományában, Dunhuang városától délkeletre mintegy 15 kilométer távolságban, egy sziklafalban található ezek barlangtemplomok. A 4. század közepétől virágzó buddhista közösség élt itt, amelynek tagjai mintegy ezer éven keresztül építették és díszítették a barlangszentélyeket. Ma 492 barlangban 45 ezer négyzetméternyi falfestmény és több mint 2000 stukkószobor alkotja azt a csodálatos művészeti együttest, amelyet a világ legkülönlegesebb buddhista művészeti galériájaként tartanak számon. Stein helyben értesült arról, hogy a templom taoista papja néhány évvel korábban felfedezett egy cellát, amely kéziratokkal és selyemfestményekkel volt tele. A 11. században befalazott könyvtár a száraz klíma hatására kiváló állapotban őrizte meg az

10. kép. Mecsetudvar,
Kasgar

11. kép. (lent)
Teherhordó jakok
a Yurungkas folyó
Karanghu-tag közeli
szurdokában.
Képek forrása:
MTA KIK Keleti
Gyűjtemény

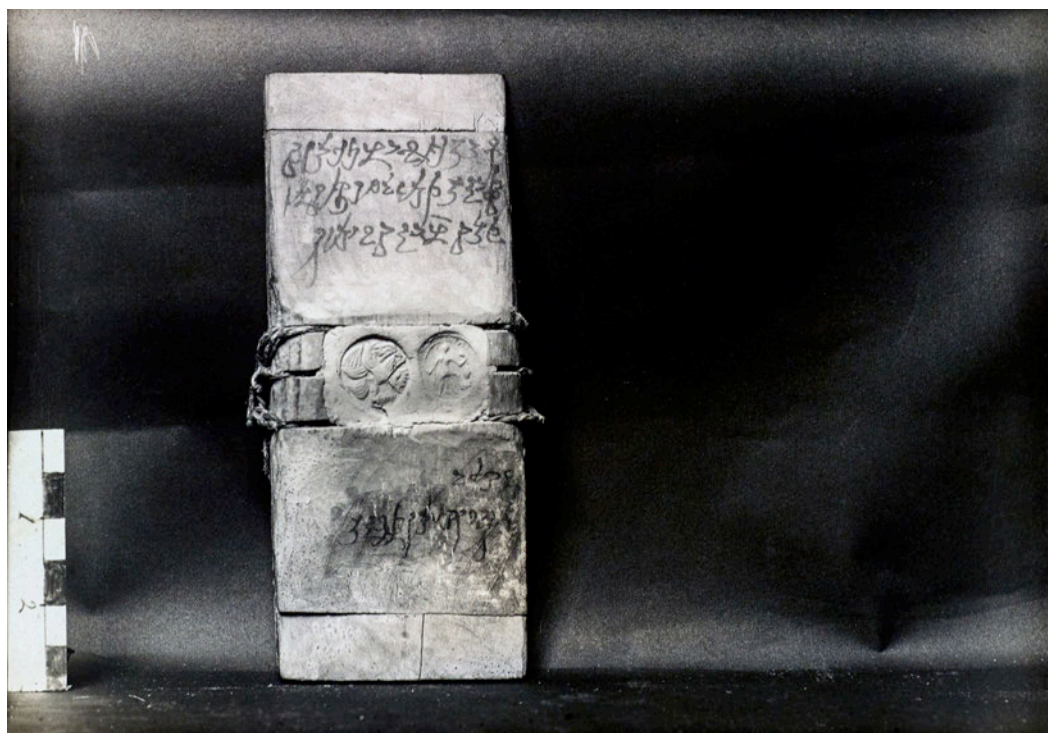
5–10. század között keletkezett és az ezen a területen használt nyelveken és írásokkal lejegyzett kéziratokat. Ezekből Stein az expedíciót finanszírozó British Museum és Brit India kormánya részére megszerzett jó néhány selyemfestményt és nagy mennyiségű kéziratot. Talán már itt kell szólni arról, hogy Stein Aurél régészeti munkájának megítélése nem mindenütt pozitív. Stein jelen esetben fizetett egy csekély összeget a barlangkönyvtárat felfedező és magát annak önkéntes őrének kikiáltó szerzetesnek, aki azonban természetesen nem volt tulajdonosa a megtalált anyagnak. Kínai részről már életében támadások érték Steint, azzal vádolták, hogy a leletek

12. kép. Stein útiruhában és nemezcsizmában.
Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

elszállításával az országot történelmi kincseitől fosztja meg. Ő azonban szilárdan kitartott azon meggyőződése mellett, hogy megmenti a buddhista emlékeket, amikor múzeumi környezetbe helyezi, ahol azokat szakszerűen kezelik, megóvják, és a nagyközönségnek bemutatják.

A sikeres dunhuangi tartózkodást követően a Nansan hegységben kezdett térképészeti felvételeket készíteni, majd a második ásatási szezonban követte azokat a kereskedelmi útvonalakat, amelyeken keresztül a Tang-időktől kezdődően Kína a Nyugattal érintkezett. Eljutott a Taklamakánt északról megkerülő út fontos régészeti lelőhelyeire, majd átszelte a sivatagot észak-déli irányban, arrafelé indulva, ahol a Kerija folyó elvész a homokban. Kockázatos vállalkozás volt ez. Végül kis csapatával, már erősen fogyó ivóvíz-készlettel, de még idejében elérték a befagyott folyót. Ez volt az egyetlen alkalom, amikor egy hipotézisét követve veszélybe sodorta az expedícióban részt vevőket. Sok más felfedezővel ellentétben ő minden lehetséges tényezőt számba véve tervezte útjait, és miatta emberek soha, de még állatok is ritkán veszttek oda egy-egy küldetésben. Önmagára kevésbé vigyázott, így történhetett meg, hogy a nagy sikerű második belső-ázsiai expedíció egy örök nyomot hagyó balesettel zárult. Az ásatások befejeztével magashegységi térképező munkáját egy nap olyan odadással végezte a Kunlun közel hatezer méter magas oldalgerincén, hogy nem figyelt teljesen átázott cipőjére. Mire jakháton leereszkedett táborába, már visszafordíthatatlanná vált a fagyás okozta károsodás. Iszonyú fájdalmak között vitték a legközelebbi orvosi ellátást biztosító helyre, a mintegy 500 kilométerre található Lehbe, a Morva Misszióba. Az üszkösödés megállítására már csak egy mód volt: két lábujj teljes és egy részleges amputálása. Felépülése után változatlan hévvel folytatta nemcsak a sok gyaloglást, de sokszor hegymászói képességeket is igénylő felfedezőmunkáját. Az 1906–1908 közötti második kutatóút több mint harminc hónap terepmunkát jelentett, a megtett út hossza meghaladta a tizenhatezer kilométert. Az összegyűjtött leletanyagot tartalmazó ládákat egy 50 tevéből álló karaván szállította, teljes feldolgozásuk évtizedeket vett igénybe.

13. kép. Fára írt kharosthi írásos szöveg és agyagpecsét. A zsinórral lezárt táblák belső oldala tartalmazta a küldemény szövegét.
Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

14. kép. Angyalábrázolás a Taklamakán sivatagban: freskórészlet a sztúpából, Mirán

15. kép. (lent) Bodhiszattva, selyem templomi zászló. Képek forrása: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

1904-ben felvette a brit állampolgárságot, és ugyanettől az évtől kezdődően az Archaeological Survey of India főfelügyelője lett az Északnyugati Határtartomány és Beludzsisztán területén.

Harmadik, leghosszabb belső-ázsiai expedíciója 1913–1916 között részben a korábbi útvonalat járta be, megismerte Dzsungária egy részét is, majd ásatásokat végzett a Taklamakán északról megkerülő Selyemút lelőhelyein, Turfán környékén, különösképp Bezeklikben és Asztánában. A Pamíron gyalog és lóháton átkelve eljutott Orosz-Turkesztánba, onnan már vonattal utazva 1915 decemberébe érkezett Sisztánba. Először terjesztette ki kutatásait Kelet-Iránig, megvizsgálva az iráni összeköttetést Északnyugat-India görög-buddhista és Belső-Ázsia buddhista művészete között.

1926-ban északnyugat-indiai útján, a Szvát vidékén ókori szerzők Arrianosz, Curtius Rufus művei segítségével Nagy Sándor hadjáratának egyes helyszíneit határozta meg.

E kutatóúthoz kapcsolódóan érdemes részletesebben szólni Steinről, a geográfusról. A fent említett expedíciós térképezésekkor nagy területek közepes mértékarányú topográfiai térképeit készítette el. Munkájának különös értéket ad az, hogy nehezen megközelíthető, szélsőséges időjárású területek, mint például a Pamír, Kunlun, Nansan és Tiensan hegységek, kartográfiai felvételéről van szó. Háromszögelési módszerrel dolgozott, munkáját bőségesen dokumentálta fototeodolit felvételekkel is. De ezen kívül is foglalkozott geográfiai kérdésekkel. Útleírásaiban klimatológiai, geológiai jelenségeket tárgyalt, kőzetmintákat gyűjtött, a Lop-nor, a vándorló tó rejtélyének megfejtésével, valamint Belső-Ázsia deszikkációjának problémájával is foglalkozott. A történelmet és a földrajzot mindig is két egymást kiegészítő diszciplínának tartotta, ezért is nagyon fontosak az ezen a téren megfogalmazott megállapításai. Sokoldalú képzettségét éppen történelmi földrajzi munkája során kamatoztatta a leglátványosabban. Erre

jó példa a *Nagy Sándor nyomában Indiába* című munkája, amely itthon a Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára sorozatában jelent meg. Az Aornosz szikla, egy fontos csata helyszínének meghatározásában például az ókori történeti források leírását veti össze saját helyszíni vizsgálatainak az eredményével és természetföldrajzi megfigyeléseivel. A helynevek azonosításánál a nyelvtörténet, az összehasonlító nyelvészet és az etimológia kínálta bizonyítási lehetőségekkel él. Régészeti tudása mellett, mivel egy hadjárat fontos ostromának meghatározásáról van szó, hadtörténeti és harcászati ismereteket alkalmaz, vagyis komplex, interdiszciplináris megközelítéssel jut el megállapításaihoz. Ami térképészeti munkájának eredményeit illeti, elég itt utalni a három nagy expedíció alapján készült *Memoir on Maps of Chinese Turkestan and Kansu* című, 1923-ban megjelent munkájára, amely ékes bizonyítéka annak, hogy ha nem tett volna olyan felfedezéseket, amely elhomályosítják az egyéb területeken szerzett eredményeit, földrajzi munkássága magában is tartós hírnévre jogosítaná fel.

1929-ben az Amerikai Egyesült Államokba utazott, ahol a bostoni Lowell Institute-ban tartott előadásokat, majd 1930-ban közös amerikai-brit támogatással még egy negyedik kelet-turkesztáni expedícióra indult. A megváltozott politikai viszonyok között azonban a kínaiak már gátolták munkáját, és visszafordulásra kényszerítették.

Ezt követően 1931–1936 között **Perzsia területén folytatott kutatásokat**. Első iráni útjára elkísérte Fábri Károly, így ő volt az egyetlen európai, akit a világhírű régész-felfedező magával vitt kutatóútjára. Stein már korábban is támogatta a pécsi születésű fiatal tudóst indológiai és művészettörténeti tanulmányai külföldi folytatásában, majd ezután – ugyancsak Stein felkérésére – a leletek feldolgozásában vett részt a British Museumban.

1939–1940-ben római limeskutatással foglalkozott **Szíria, Irak és Transzjordánia** területén. A sok tekintetben konzervatívnak nevezhető Stein úttörő módon, a kezdetektől fogva igen intenzíven használta a fotográfiát régészeti munkájának dokumentációs eszközeként, majd időskora ellenére sem riadt vissza attól, hogy Antione Poidebard, a légi archaeológia úttörőjének példáját követve, hasonló kutatásokat végezzen Irakban és Transzjordániában. Az új technika alkalmazásának kipróbálására 1929-ben és 1935-ben rövid felderítőutakat tett a Royal Air Force gépein, majd felismerve a légi fotózással nyerhető ismeretek jelentőségét, 1938–1939-ben terepen és levegőből végzett felméréseket a Tigris észak-iraki völgyétől az Akaba-öböl felé.

1940–1943 között az Indus felső folyásánál Svátban és Délkelet-Beludzsisztánban járt hosszabb-rövidebb kutatóutakon.

1943-ban régi vágya látszott beteljesülni, amikor eljutott Afganisztánba, és az antik Baktria területén készült ásatásokra. Kabulba érkezése után néhány nappal azonban, egy meghűlést követően, pontosan egy hónappal 81. születésnapja előtt, 1943. október 26-án meghalt. Ezek voltak utolsó szavai: „Csodálatos életem volt, és nem is fejeződhetett volna be boldogabban, mint Afganisztánban, ahova hatvan éve vágytam eljutni.”

Ugyan a Mohand Marg egy bizonyos pontját többször emlegette úgy, mint lehetséges sírhelyét, örök nyugalomát a kabuli keresztény temetőben nyert.

16. kép. (bal oldalon fent) Kézirat két Lokapálával. A buddhizmusban ők a nagy égi királyok, az égtájak őrzői

17. kép. (bal oldalon lent) Jarkhoto, épületmaradvány, kasírozott kép alul Stein nyomda számára írt utasításai. Megjelentetett fotói esetében mindig ő határozta meg, hogy a képen milyen beavatkozásokat kér végrehajtani. Képek forrása: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

18. kép. Stein Gharib Khojam Mazarnál, 1931. március 16.

19. kép. Festett kerámia- és fémtárgyak a Saimareh, Rumishkan és Delfan lelőhelyekről. Képek forrása: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

20. kép.
Ertaje, római
erődítmény déli oldala

21. kép. (lent)
A Pesavari Muzeum,
amelynek Stein
tiszteletbeli
kurátora volt.
Képek forrása:
MTA KIK
Keleti Gyűjtemény

J.74. S. face of castellum, Ertaje, ✓
with men at gate and corner. - Chrom.

K. 6- Museum, Peshawar

Stein művei

Közel hat évtizedes tudományos pályája során az Indian Civil Service különböző tisztségeit töltötte be egészen 1928-as nyugalomba vonulásáig. Tankerületi, majd régészeti főfelügyelőként, illetve expedíciói során sok-sok ezer kilométert megtéve hosszú éveket töltött utazással, miközben hatalmas mennyiségű régészeti lelettel és kéziratokkal gazdagította a világ több múzeumát, valamint könyvtárát. Ennek figyelembevételével különösen lenyűgöző az a publikációs tevékenység, amely könyvek, folyóiratcikkek formájában őrizte meg kutatásai eredményeit.

A leletanyag feldolgozása több szakterület tudósainak bevonásával volt csak lehetséges, Stein szakmai és emberi kvalitásai azonban lehetővé tették, hogy expedíciós nagymonográfiáihoz megnyerje a legkiválóbb tudósokat, az adott diszciplína elismert szakértőit. A kiterjedt kapcsolatháló nagyon jól mutatja levelezése is, amely egy olyan korban született, amikor ezek a tudósi eszmecserék a kongresszusok mellett az új ismeretek, elméletek kicserélésének legfontosabb eszközei voltak. Expedícióiról beszámoló tudományos munkái kiemelkedőek a térképek, ábrák, fotók gazdagsága révén is, amelyek elkészítésében aktívan vett részt. Az igényes technikai kivitelezést az oxfordi Clarendon Press biztosította.

Stein azonban tisztában volt azzal, hogy ahhoz, hogy újabb és újabb expedíciós terveihez anyagi támogatást, a munkahelyéről pedig rendkívüli eltávozást kaphasson, szükség van olyan útleírásokra is, amelyek a széles közönséghez szólnak, és egyben a nem tudományos pályán mozgó döntéshozókat is eléri. Első expedíciójáról 1903-ban jelent meg a *Sand-buried Ruins of Khotan*, a részletes tudományos feldolgozás, a kétkötetes *Ancient Khotan* 1907-ben jelent meg. A világraszóló második expedíciót a *Serindia* öt vaskos kötetében írta le, és 1921-re készült el, de előtte 1912-ben napvilágot látott az útleírás, a *Ruins of Desert Cathay*. A harmadik expedícióról már nem írt népszerűsítő beszámolót, az *Innermost Asia* kiadására 1928-ban került sor.

Munkáit angol nyelven publikálta, de leszámítva kifejezetten tudományos publikációit, mindazon műve, amely a nagyközönség számára íródott, megjelent magyarul is a földrajzi író, Halász Gyula fordításában és átdolgozásában. Első magyar nyelvű könyve, az 1900–1901-es expedíció népszerű leírása a Magyar Földrajzi Társaság szép kiállítású, igényes sorozatában látott napvilágot *Homokba temetett városok* címmel, Lóczy Lajos előszavával 1908-ban, majd 1913-ban jelent meg *Romvárosok Ázsia Sivatajgaiban*, amely a második expedíció nagyközönség számára írt munkájának magyar változata, és a Természettudományi Társaság gondozásában jelent meg. Sőt a magyar olvasókat a harmadik expedícióba is beavatta az *Indiából Kínába* című mű. *Ősi ösvényeken Ázsiában: három kutató utam Ázsia szívében és Kína északnyugati tájain* című összefoglaló munkája 1934–1936 között több kiadásban is megjelent. Magyar nyelvű előadásait, tanulmányait legnagyobb számban a *Földrajzi Közlemények*, valamint a Magyar Tudományos Akadémia jelentette meg. Stein nagy írásművei a mai napig sem vesztek értékükből, világszerte újabb és újabb kiadások jelzik, hogy a Selyemút-kutatás területén maradandót alkotott.

A Stein-gyűjtemény

Stein Aurél élete döntő részét hazájától távol töltötte, de soha nem szakadt el tőle. Az évek múltával egyre kevesebb családtag várta a Magyarországra látogató tudóst, de a tudományos kapcsolatok, különösen az Akadémia révén, igen erősek maradtak. 1938-ig rendszeresen hazalátogatott, és nagy sikerű előadásokat tartott az Akadémia vagy a Magyar Földrajzi Társaság szervezésében. Halász Gyula tolmácsolásában magyarul megjelent műveinek lelkes olvasótábora volt. 1912-ben munkássága elismeréseként a brit uralkodótól lovagi címet kapott, és sokszor emlegetik Sir Aurel Steint angol tudósként. A Magyar Rádió archívumában fennmaradt hangfelvétellel azonban bizonyítja, hogy sok évtized idegen környezete sem feledtette vele az ízes magyar beszédet, és soha nem feledte, hogy mennyi támogatást kapott Magyarországtól külföldi tanulmányaihoz, tudósi pályája beindításához. Igyekezett meghálálni a hazának mindazt, amit – őt idézve –: „érte tett és áldozott”. Támogatta a magyar kutatókat, az Akadémia könyvtárának pedig kiemelkedő gyarapítója volt. Stein a megjelenést követően minden művét megküldte a tudós társaság könyvtárának. Nemcsak családi levelezését adományozta a bibliotékának, de már 1922-ben felajánlotta saját könyvtárának nélkülözhető részét, majd a szállítás költségeit is vállalva, Budapestre küldte. 1934-ben kelt végrendeletének két magyar vonatkozása volt: nyomtatott könyveit az Akadémia könyvtárára hagyta, illetve a Belső-Ázsia kutatására létrehozott Stein-Arnold Fund (az elnevezés második tagja Thomas Walker Arnoldnak, a neves orientalista művészettörténésznek, Stein egyik legjobb barátjának kíván emléket állítani) esetében úgy rendelkezett, hogy az ott meghatározott területeken folyó kutatásokat angol vagy magyar tudósok végezzék. Az alapítványt azóta is a British Academy kezeli, és az utóbbi évtizedekben számos magyar orientalistának biztosított lehetőséget terepen végzett kutatásokhoz.

A történelmi események úgy hozták, hogy a hagyaték csak halála után tizennégy évvel, 1957-ben érkezett meg Indiából, illetve Angliából az Akadémia Duna-parti palotájába. A könyvek feldolgozása szinte azonnal megkezdődött, de kéziratos és térkép-, illetve a mintegy 7000 darabból álló fotógyűjtemény katalógizálása még évtizedekig váratott magára. Végül az MTA Könyvtára egy angol–magyar projekt keretében, a British Library-val és a British Museummal történő együttműködés keretében valósította meg. 2002-ben és 2007-ben jelentek meg a hagyaték katalógusának kötetei. Az International Dunhuang Projekttel együttműködésben kezdődött meg a fotógyűjtemény digitalizálása. Fényképek esetében gyakoriak a többspéjű példányok, de mivel a hagyaték elosztása nem valamiféle hely, időhatár, tematikai rendszer szerint történt, hanem meglehetősen esetleges volt, azért a különböző helyeken őrzött anyagok sokszor kiválóan kiegészítik egymást. Például az első expedícióról vagy a dunhuangi selyemfestmények inventáriumához tartozó felvételekből az Akadémia könyvtára őrzi a leginkább teljes sorozatokat, unikális fotók vannak a kudarcba fulladt 4. expedícióról, és sehol máshol nincs annyi, a magánéletéhez kapcsolódó felvétel: családi fotók, barátok, utazások, mint Budapesten. Az IDP honlapján a magyarországi gyűjteménynek egy része elérhető volt, de 2023-ban a teljes fényképanyag bekerült az MTA könyvtárának katalógusába, ahonnan egy link vezet a REAL repozitóriumába, ahol maga a fotó is megtekinthető.

Jelenleg folyik a leginkább kutatott levelezés online feldolgozása és full-text elérhetővé tétele, és a végső cél az, hogy a változatos dokumentumanyagot, térképek, feliratlenyomatok, egyes műveinek a kéziratai, oklevelei, személyes iratai stb. – egytől egyig digitalizálásra kerüljenek, és elérhetővé váljanak a világon mindenki számára.

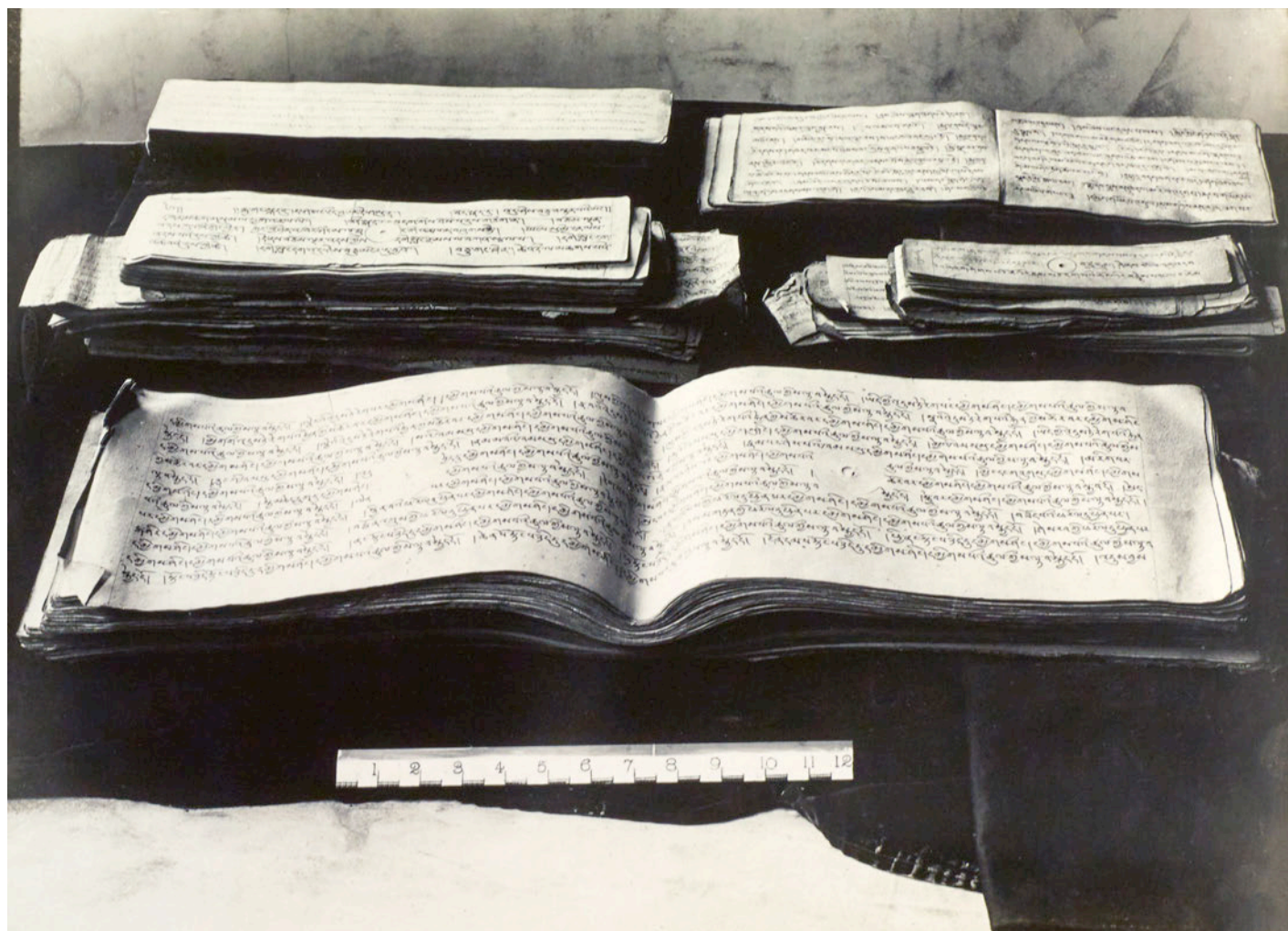
Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Ajánlott irodalom

- Apor, É., Wang, H. eds. 2002. *Catalogue of the Collections of Sir Aurel Stein in the Library of the Hungarian Academy of Sciences*. Comp. by John Falconer, Ágnes Kárteszi, Ágnes Kelecsényi, Lilla Russell-Smith. Budapest: MTA.
- Felföldi Sz. 2015. *Stein Aurél: egy rendhagyó életrajz*. Budapest: Új Palatinus Könyvesház.
- Kelecsényi Á. 2001. A Stein-gyűjtemény. In: Fekete G. (szerk.): *Örökségünk, élő múltunk: Gyűjtemények a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. (MT Könyvtára Kiadványai 37/112.) Budapest: MTA Könyvtára, 292–323.
- Kelecsényi Á. 2007. *A Selyemút rejtett kincsei: Stein Aurél és az Ezer Buddha barlangtemplomok*. Budapest: MTA Könyvtára.

21. kép. Tibeti kéziratok Dunhuangból.
Forrás: MTA KIK Keleti Gyűjtemény

- Kelecsényi Á. 2008. A Stein-hagyaték értékei a földrajztudomány nézőpontjából. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 17: 8–15.
- Kelecsényi Á. 2018. *Magyarok a Selyemúton*. Budapest: Paigeo Alapítvány.
- Rásonyi L. 1960. *Stein Aurél és hagyatéka. Aurel Stein and his legacy*. (MTA Könyvtárának Kiadványai 18.) Budapest: MTA.
- Whitfield S. 2006. *Stein Aurél, a selyemút felfedezője*. Nyíregyháza: Aranyzarvas.

Un concert, en Corée

A concert, Corea

OP

KOREAI-
FÉLSZIGET

Az előző lapon

*Koreai képeslap. Forrás: Ny4362. Magyar
Néprajzi Múzeum Baráthosi-fotóhagyaték*

Tanulmány

A koreanisztika Magyarországon

A 20. század elejétől napjainkig

CSOMA MÓZES

Korea-kutató, Magyarország volt szöuli nagykövete, tanszékvezető egyetemi docens,
Károli Gáspár Református Egyetem, Koreai Tanszék; csoma.mozes@kre.hu

Kivonat: A tanulmány bemutatja, hogy miként jelent meg Magyarországon a Koreai-félsziget nyelve és kultúrája iránti érdeklődés, valamint – jelenlegi ismereteink szerint – ki volt az első magyar, aki kísérletet tett a koreai nyelv elsajátítására. Hazánkban a koreai kultúra elmélyültebb tanulmányozása az 1950-es évek elején kezdődött meg, ugyanakkor abban az időben ez – sajnálatos módon – nem járt együtt egy intézményesített szellemi műhely létrehozásával –, a szerző kutatásai során feltárta ennek okait is. Az intézményesített keretek csak a magyarországi rendszerváltozás idején kezdtek kialakulni. A tanulmány bemutatja a hazai Korea-kutatás úttörő személyiségeit is.

Kulcskifejezések: Korea, nyelvoktatás, Koreai Tanszék, kutatás, koreanisztika

Hivatkozás: Csoma, M. (2024). A koreanisztika Magyarországon. *Passages* 2: 333–340.
<https://doi.org/10.59608/pas2024a023.00>

Kollázs képei:**Balra:** Sövény Aladár
Észak-Koreában.Forrás: Sövény Aladár
hagyatéka**Középen:** Fendler KárolyÉszak-Koreában
(a kép bal szélén).Forrás: Fendler Károly
hagyatéka**Jobbra:** a Magyar–koreai
szótár első változatának
belső borítója.Forrás: az ELTE
Távol-keleti Intézetének
könyvtára

A koreai nyelvről és kultúráról évszázadokon keresztül nagyon kevés információ volt elérhető Európában, ezek az információk pedig a 17. században Koreában járt holland hajótöröttek megfigyelésein alapultak. Miközben a 19. század második felétől egyre többet lehetett tudni Kínáról és Japánról, az elzárkózó Csoszon Királyság továbbra is rejtélyes és ismeretlen terület maradt. Magyarországon a Korea iránti érdeklődés a 19. és a 20. század fordulóján készült útleírások nyomán alakult ki: Gáspár Ferenc és Bozóky Dezső hajóorvosok reprezentatív úti beszámolóí, valamint gróf Vay Péter lelkipásztor helyszíni megfigyelései felkeltették a hazai olvasóközönség érdeklődését a Kína és Japán közt elhelyezkedő félsziget iránt, amely az orosz–japán háború (1904–1905) időszakában amúgy is gyakran szerepelt a hírekben.

Ha arra a kérdésre keressük a választ, hogy ki volt az első magyar, aki megpróbálkozott a koreai nyelv elsajátításával, akkor Ágner Lajos – egy elfeledett magyar orientalista – nevét kell megemlítenünk. Ágner 1878-ban született, nyelvészeti tanulmányait a Budapesti Tudományegyetemen végezte, valamint kínai és japán nyelvi tanulmányokat folytatott Velics Antal amatőr orientalista segítségével.¹ 1903-ban Ágner a Berliini Egyetemen folytatta tovább megkezdett kínai és japán tanulmányait, és vélhetően ebben az időszakban kezdett el foglalkozni a koreai nyelvvel is. E sorok írója 2015-ben interjút készített Csongor Barnabás veterán sinológussal, aki úgy tett említést Ágner Lajosról, mint a hazai koreanisztika első képviselőről. Csongor ezzel kapcsolatosan felelevenítette azt is, hogy Ágner halála után egy 19. századi koreai nyelvkönyv került elő a hagyatékából.²

Mint ismeretes, a Koreai-félsziget 1910-ben elvesztette önálló állami-ságát, a Japán Birodalom gyarmatává vált. A fejlemények következtében a koreai nyelv és kultúra kutatásának lehetőségei jelentősen korlátozódtak, és külföldön csupán olyan helyszíneken kerülhetett sor koreanisztikai tárgyú kutatásokra, ahol kisebb-nagyobb számú koreai közösségek éltek. Magyarország esetében a második világháború előtt ilyen koreai közösség nem létezett, csupán An Ik The zeneszerző – a későbbi dél-koreai nemzeti himnusz szerzője – tartózkodott hazánkban, hogy 1938–1941 között zene-művészeti tanulmányokat folytasson. Összehasonlításként érdemes megemlíteni, hogy egy másik közép-európai fővárosban ugyanakkor az 1940-es években huzamosabb ideig tartózkodott egy olyan koreai tudós, aki aktívan próbált hozzájárulni a helyi koreanisztika gyökereinek a megteremtéséhez. Han Hüng Szu történész Cseh-szlovákiában számos eszközzel igyekezett bemutatni hazája történelmét és kultúráját a helyi közönségnek, majd az évtized végén visszatért a Koreai-félsziget északi részére, ahol a formálódó KNNDK kulturális életének fontos tagja lett.³

Magyarország esetében a koreai nyelv és kultúra iránti érdeklődést a koreai háború kirobbanása hozta meg 1950 nyarán. A konfliktus kezdetétől fogva a hírekben napi szinten szerepeltek a koreai események, ráadásul a magyar orvoscsoportok kiküldésével, majd 1951 végétől a koreai hadiárva-k és vendégdiákok fogadásával a két távoli nép tagjai között személyes kötelékek jöttek létre. Az akkori első számú magyar napilap, a *Szabad Nép* 1951-től

1 Mátyás 2021: 7.

2 A szerző interjúja Csongor Barnabás sinológussal. Budapest, 2015. február 10.

3 Csoma 2021.

kezdődően egy tudósítót is küldött Észak-Koreába. Méray Tibor kétszeri kiküldetése során, összesen tizennégy hónapot töltött Észak-Korea területén, ahol számos kiemelkedő koreai tudóssal – köztük a fentebb említett Han Hüng Szu történésszel – és művésszel találkozott személyesen. Méray könyvei és újságcikkei nem csupán a harci események aktuális fejleményeiről számoltak be, hanem a koreai nyelv és kultúra alapjairól is tájékoztatták a hazai olvasóközönséget. A tudósító munkájának köszönhetően a magyar olvasók elsőként ismerkedhettek meg a koreai betűírással, valamint annak megalkotójával, a középkori Szedzsong királlyal; illetve a koreai történelem olyan ikonikus szereplőjével, mint a kora újkori Li Szun Sin admirális.⁴ Az utóbbi történetéről Méray 1954-ben egy újságcikket, 1956-ban pedig egy gyermekkönyvet is készített, amelyet Gönczi Tibor grafikus rajzai illusztráltak.⁵ Érdekes megemlíteni, hogy miután Méray az 1956-os forradalom bukását követően külföldre emigrált, nem láthatta a könyv elkészült példányait, sőt nem is volt tudomása arról, hogy a Li Szun Sin admirálisról szóló gyermekkönyv végül is megjelent Budapesten. E sorok írója nagyon büszke arra, hogy a Párizsban élő idős író-újságíró az ő közreműködésével láthatta meg először a kötet egy példányát.

Méray Tibornak nagy szerepe volt abban is, hogy a korabeli magyar olvasóközönség megismerkedhetett a klasszikus és a modern koreai irodalom egy-egy darabjával is. A tudósító számolt be ugyanis elsőként a magyar olvasóknak a *Csunhjang története* című újkori irodalmi alkotásról, amely egy szerelmi történet keretében a feudalizmus kritikáját tartalmazta.⁶ Továbbá az ő közreműködésének köszönhetően jelenhetett meg magyarul Szol Csong Sik modern koreai költő egyik eposza is, amely a magyar orvosok koreai tevékenységét méltatta.⁷ Megemlítendő, hogy a Méray Tibor által személyesen ismert vezető koreai értelmiségiek nagy részét – így a fentebb említett Han Hüng Szu történészt és Szol Csong Sik költőt is – az 1953-ban megkezdődött, első helyi koncepciók során elítélték és kivégezték, tehát a magyar tudósító megfigyelései ebből a szempontból is különlegesnek tekintendők.

Magyarország és a Koreai-félsziget északi része között létrejött elmélyült kapcsolatrendszer az 1950-es évek elején indokoltá tette az egyetemi szintű koreai nyelvoktatás megindítását is, amelynek kulcsszereplője Sövény Aladár nyelvtudós lett volna. Sövény 1914-ben született, magyar-francia szakos egyetemi tanulmányait a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen folytatta, ahol 1939-ben doktori oklevelet szerzett japán nyelvből és irodalomból. A kelet-ázsiai kultúrák iránt nagy érdeklődést mutató fiatal tudós az észak-koreai hadiárva Magyarországra érkezésétől kezdett behatóbban foglalkozni a koreai nyelvvel, ugyanis 1951 végétől a koreai kisdiákok számára létrehozott Kim Ir Szen Iskola tanára lett.

Sövény Aladár koreai tanítványainak segítségével gyorsan elsajátította a koreai nyelvet, és hozzálátott a Magyar-koreai szótár szerkesztéséhez, amelynek kéziratosa változata 1953-ban készült el. Sövény számos koreai irodalmi alkotást ültetett át magyar nyelvre, az akkori magyar heti- és

4 Méray a koreai betűírásról és Szedzsong királyról: Méray 1953: 76.

5 Méray a legendás koreai admirálisról: Méray 1954, valamint Méray 1956.

6 Méray a *Csunhjang története* című koreai irodalmi alkotásról: Méray 1953: 370–375.

7 Szol 1952.

napilapok hasábjain megjelentek fordításában Rim Hva és Cso Gi Cson (korabeli átírással Ten Gi Csen) költők versei, valamint Han Szor Ja (korabeli átírással Han Szer Ja) író néhány alkotása is. Az utóbbtól lefordította a *Vihar a Tedong felett* című regényt is.⁸

Visszatérve az egyetemi szintű koreai nyelv oktatás igényéhez, az ELTE Bölcsészettudományi Karán történt kísérlet a hazai koreanisztika megalapítására. E sorok írója az elérhető levéltári dokumentumok és Csongor Barnabás sinológus visszaemlékezése alapján rekonstruálta a hét évtizeddel ezelőtt történt eseményeket. A koreai nyelv oktatás elindításának kezdeményezése az ELTE BTK kari tanácsától származott, a Kelet-ázsiai Tanszéket és a Belső-ázsiai Tanszéket egyszerre vezető Ligeti Lajos professzor pedig a fiatal Csongor Barnabással együtt kezdte meg az oktatóként szóba jöhető személy felkutatását, így találták meg Sövény Aladárt, aki vállalta is a felkérést.⁹ Mindezek után Ligeti Lajos professzor – mint az ELTE Egyetemi Levéltár dokumentumaiból kiderül – levélben kezdeményezte a koreai lektori státusz létrehozását, amelyet Bóka László dékán 1953. február 6-án továbbított a rektori hivatalba. A dokumentumban az is szerepel, hogy a dékán „messzemenően támogatta” az ügyet.¹⁰ Miként az idős Csongor Barnabás e sorok írójának elmondta, Ligeti professzor a koreai nyelv oktatását a Belső-ázsiai Tanszék keretei között képzelte el, ugyanis a koreai nyelv gyökereit a belső-ázsiai térségből eredeztette, így a mandzsu-tunguz tanulmányokkal egy szervezeti egységben kívánta megvalósítani a képzést. Csongor Barnabás azt is elmondta, hogy az előkészületek során Ligeti professzor átadta Sövény Aladárnak azt a 19. századi koreai nyelvkönyvet, amely Ágner Lajos hagyatékából származott, és fentebb már említést tettem róla.¹¹

Az egyetemi szintű koreainyelv-oktatás ügye azonban az 1950-es évek első felére jellemző fordulatot vett. A rektori hivatal válasza 1953. március 20-án érkezett meg Bóka László dékánhoz, amelyben Lengyel Béla rektorhelyettes arról tájékoztatta a kari vezetést, hogy a Felsőoktatási Minisztérium elutasítóan döntött a lektori státusz létrehozásával kapcsolatosan. A minisztérium „időszerűnek” találta ugyan a kezdeményezést, de „megfelelő személy hiányában” azt nem tartották megvalósíthatónak.¹² Mint Csongor Barnabás és Józsa Sándor sinológus is megerősítette e sorok írójának, a Sövény személyével kapcsolatos fenntartások mögött politikai okok húzódhattak, ugyanis a koreanista nyelvész „nem rejtette véka alá” a rendszerrel kapcsolatos fenntartásait.¹³

Bár az intézményesített koreai nyelv oktatás 1953-ban nem jöhetett létre az ELTE Bölcsészettudományi Karán, Sövény Aladár koreanisztikai munkássága mégis több szinten elismerést nyert. A Magyar–koreai szótár megszerkesztéséért és a koreai hadiárvak oktatásáért megkapta a KNDK Nemzeti Zászló érdemrendje kitüntetés III. fokozatát, valamint a magyar állam 1954-ben kinevezte a phenjani külképviselet kulturális attaséjának. Sövény

8 Han 1954.

9 A szerző interjúja Dr. Csongor Barnabás sinológussal. Budapest, 2015. február 10.

10 ELTE Egyetemi Levéltár. 1953 BTK, NYIK, DH. 855. 13.

11 A szerző interjúja Dr. Csongor Barnabás sinológussal. Budapest, 2015. február 10.

12 ELTE Egyetemi Levéltár. 1953 BTK, NYIK, DH. 855. 75.

13 A szerző interjúja Dr. Józsa Sándor sinológussal. Budapest, 2015. február 6.

ebben a minőségében is folytatta kutatói tevékenységét, számos tanulmányt és elemzést készített, ugyanakkor karrierjének kiteljesedését ismét az 1950-es évek politikai viszonyai vonták korlátok közé. Kétéves külszolgálatára 1956-ban véget ért, a forradalom időszakában tett kijelentései – amelyekkel Nagy Imre miniszterelnököt éltette, és a szovjet csapatok kivonását követelte – pedig azt eredményezték, hogy elbocsátották a Külügyminisztérium állományából. A magyar koreanisztika úttörője így az 1950-es évek második felétől középiskolai tanárként folytathatta pályafutását.¹⁴ Miként fia, Sövény Pál e sorok írójának elmondta, édesapja azt tervezte, hogy a hazai lehetőségek hiányában a párizsi Sorbonne Egyetemen fogja kiteljesíteni tudományos pályafutását.¹⁵ Erre vonatkozóan csupán közvetett nyomokat sikerült fellelni: Sövény Aladár hagyatékának átkutatásakor e sorok írója egy útlevéligénylő formanyomtatványra bukkant, amelynek kitöltött része szerint a tudós Franciaországba készült.¹⁶

Sövény Aladár háttérbe szorulásával egy időben a moszkvai Lomonoszov Egyetem Koreai Tanszékén egy fiatal magyar történész szerzett diplomát, aki a kelet-ázsiai ország történelmének első hazai ismerője lett. Ez a fiatal történész az 1933-ban született Fendler Károly volt, aki a budapesti Oleg Kosevoj Iskola – amelynek tanulói a Szovjetunióba készültek egyetemi tanulmányokra – diákjaként ismerkedett meg a Magyarországra érkezett koreai hadiárvékkal. A Lomonoszov Egyetemen így koreai tanulmányokat kezdett folytatni, és ennek részeként egy évet Phenjanban tölthetett. 1958-ban megvédte a középkori koreai történelemről írt diplomamunkáját Moszkvában, de hazatérte után az Oktatási Minisztérium nem tudott neki állást ajánlani, így a Külügyminisztériumban helyezkedett el. Nem sokkal később megkezdte külszolgálatát a KNDK-ban.¹⁷

A hazai koreanisztika fejlődése tekintetében hatalmas hátrányt és pazarlást jelentett, hogy az 1950-es években Sövény Aladár vezetésével nem alakulhattak ki a Korea-kutatás intézményes keretei, valamint Fendler Károly sem a felsőoktatás területén kapott lehetőséget az elhelyezkedésre. Mindezek után csak bő egy évtizeddel később jelent meg ismét egy olyan tudós, akire potenciálisan a hazai koreanisztika kiteljesítőjeként lehetett tekinteni. Ez a személy az 1945-ben született Mártonfi Ferenc nyelvész volt, aki már gimnazista korában elkezdett sinológiával foglalkozni, és külön engedélyt kapott, hogy részt vehessen Csongor Barnabás és Galla Endre szemináriumain. Mártonfi Ferenc egyetemi tanulmányait 1963-ban kezdte meg az ELTE kínai–orosz szakán, az orosz szakot később matematikai nyelvészetre cserélte. 1968-ban sikerült elnyernie a Kínai Népköztársaságba szóló ösztöndíjat, ugyanakkor a „kulturális forradalom” miatt megromlott államközi kapcsolatok lehetetlenné tették a kiutazását. Kárpótlásként viszont egy kétéves észak-koreai ösztöndíjat ajánlottak számára, amelyet a fiatal nyelvész elfogadott, és 1968–1970 között a Kim Ir Szen Tudományegyetemen folytathatott tanulmányokat.

14 Csoma 2015.

15 A szerző beszélgetése Sövény Pállal. Budapest, 2014. december 1.

16 Csoma 2015.

17 A szerző interjúja Fendler Károly Korea-kutató történésszel. Budapest, 2009. január 13.

Mártonfi Ferenc hazatérte után a Szegedi Egyetemen kezdett tanítani, majd 1972-től az ELTE Kelet-ázsiai Tanszékének oktatója lett. Számos tanulmányt publikált a koreai betűírás és a koreai nyelv szerkezetéről, amelyek közül több angol nyelven is megjelent.¹⁸ Az ELTE Bölcsészettudományi Karán ő tartotta az első koreai nyelvi kurzusokat is, az 1980-as évek közepétől munkamódszere és életmódja – éjszakákon keresztül folytatott szellemi munka, fokozott koffein- és nikotinbevitellel – azonban fokozatosan ellehetetlenítette munkásságának a kiteljesedését. E sorok írója, Mártonfi Ferenc unokaöccseként gyermekkorából emlékszik arra, hogy a tudós Honvéd utcai lakásában rendszeresen egész éjjel dolgozott, nappal pedig a fülébe vattát helyezve pihent. Mindez hozzájárult biológiai életritmusának a felborulásához, majd keringési rendellenességek miatt bekövetkező korai halálához.

A koreai nyelv és irodalom hazai kutatásának első olyan alakja, aki intézményi keretek között tudta kiterjeszteni munkásságát az 1946-ban született Osváth Gábor volt, aki 1970–1972 között a Kim Ir Szen Tudományegyetemen Mártonfi utóda lett. Osváth tanár úr 1991-től a Külkereskedelmi Főiskolán beindította a koreai nyelvi képzést, amelynek keretei között elkészítette az első magyar nyelvű koreai nyelvkönyvet, egy magyar–koreai igei vonzatszótárt, valamint egy külgazdasági olvasókönyvet is.¹⁹ E sorok írója 1997-ben csatlakozott a Külkereskedelmi Főiskola koreanisztikai képzéséhez, ahol Osváth tanár úr mellett a fentebb már említett Fendler Károly is tanított, mint a koreai történelem kiváló hazai ismerője. Kettőjük munkáját a Korea Foundation által küldött – gyakran változó – anyanyelvi oktatók egészítették ki. A Külkereskedelmi Főiskola hosszú éveken át a hazai koreanisztika meghatározó műhelye volt, ahol Osváth és Fendler tanár úrnak köszönhetően generációk ismerkedhettek meg a kelet-ázsiai félsziget nyelvvel, kultúrájával és történetével.

A Külkereskedelmi Főiskolán beindult képzésnél valamivel később, 1997-ben az ELTE BTK Belső-ázsiai Tanszékén elindult a Koreai Nyelv és Országismeret Program, amelynek nyelvi kurzusait szintén Osváth tanár úr, a koreai történelemmel foglalkozó előadásait pedig Fendler tanár úr tartotta. A program adminisztratív irányítását Birtalan Ágnes mongolista végezte. Az ezredfordulót követően világszerte megnőtt az érdeklődés a modern dél-koreai kultúra – elsősorban a nagyjátékfilmek, majd később a televíziós sorozatok – iránt, és ez ráirányította a figyelmet a koreanisztika tudományára is. Ennek a folyamatnak a részeként 2006-ban az ELTE fent említett koreai programjából létrejöhett a koreai minor szak, majd 2008-ban a bolognai rendszer szerinti koreai szakos alapképzés. Az utóbbi kidolgozását és akkreditációját e sorok írója végezte, csakúgy, mint a szintén 2008-ban megalapított Koreai Tanszék adminisztratív feladatainak az elvégzését.

Az új évezred első évtizedének végén Magyarországon a közszolgálati televízió két koreai történelmi filmsorozatot (*A palota ékköve*, *A Silla királyság ékköve*) is műsorára tűzött, és ez korosztályoktól függetlenül hatalmas érdeklődést váltott ki a koreai nyelv és a koreai kultúra iránt. Ez termé-

18 Legjelentősebb koreanisztikai publikációi a következők: Mártonfi 1972; 1973; 1977; 1981.

19 Az említett publikációk a következők: Osváth 1995; 1996; 1993a; 1993b.

szetesen érezte hatását a koreai szak jelentkezőinek a számában is, ami – az alapképzést végző első generáció lediplomázásával – indokolta a koreanisztika mesterképzés létrehozását is. E sorok írója 2012-ben kidolgozta, majd 2013-ban akkreditáltatta a mesterképzést, illetve 2017-ben kidolgozta a koreanisztika doktori programot is. Az egyetemi szintű koreanisztikai oktatás kiteljesedésével hazánkban is lehetőség nyílt arra, hogy az új generációk a koreai nyelv és kultúra alapjaitól kezdődően elmélyült kutatások részesei lehessenek. Mindezekhez nagyon kedvező háttérrel kínál az a széles körű kapcsolatrendszer, amely hazánk és a Koreai Köztársaság között nem csupán politikai és gazdasági téren, de kulturális-tudományos vonalon is kialakult. Az egymás fővárosában működő kulturális intézetek fontos szerepet játszanak egymás nyelvének és kultúrájának a népszerűsítésében, illetve ezeken túl koreai részről a Szedzsong Intézetek is fontos részt vállalnak a koreai nyelv tanfolyamjellegű oktatásában. Az ELTE Koreai Tanszékén kívül – amelyet jelenleg Mecsi Beatrix művészettörténész vezet – érdemes megemlíteni, hogy a hazai koreanisztika legújabb műhelyeként 2023-ban Koreai Tanszék jött létre a Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Karán is. Az új tanszék megalapítására egy szimbolikus napon, 2023. május 15-én került sor, amely a koreai nemzeti betűírást megteremtő Szedzsong király születésnapja. A Károli Koreai Tanszék létrehozásának adminisztratív feladatait, valamint a koreai szakos alapképzés kidolgozását és akkreditálását e sorok írója végezte el.

Összefoglalásképpen kijelenthetjük, hogy a hazai koreanisztika meglehetősen késéssel intézményesült – ebben alapvető szerepe volt a történelmi és politikai közeg kedvezőtlenységének –, de az elmúlt bő harminc év során lemaradását behozva a hazai sinológia és japanológia egyenrangú társtudományává vált. Ebben persze kihagyhatatlan érdemei vannak a hazai Korea-kutatás úttörőinek: Sövény Aladárnak, Mártonfi Ferencnek, Fendler Károlynak és Osváth Gábornak.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (©) (i) (s) (e) CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

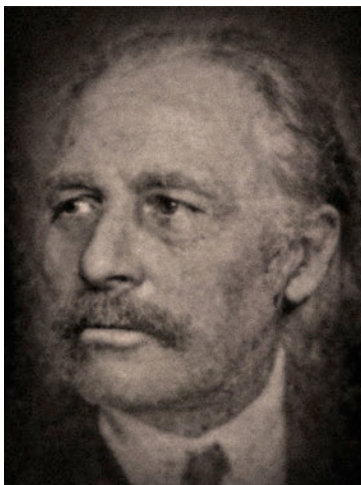
- Csoma M. 2015. *Sövény Aladár, a hazai koreanisztika úttörője*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Csoma M. 2021. *When Admiral Yi appeared in Central Europe*. Korea Joongang Daily, július 18. <https://koreajoongangdaily.joins.com/2021/07/18/national/diplomacy/Admiral-Yi-Sunshin/20210718171900361.html>
- Han, Sz. J. 1954. *Vihar a Tedong felett*. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Mártonfi F. 1972. A tiszteletiség kifejezési formáiról a kelet- és délkelet-ázsiai nyelvekben. A koreai verbum finitum szociolingvisztikai vonatkozásai. In: Kovács, F. et al. (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 159–181.
- Mártonfi F. 1973. A koreai írás rendszere és története. *Keletkutatás*, 113–146.
- Mártonfi F. 1977. Tizennégy hjangga. A koreai nyelvű költészet legrégebbi fennmaradt darabjai. *Keletkutatás*, 21–34.

- Mártonfi F. 1981. Koreai nyelv. In: Ligeti, L. (szerk.): *Keleti nevek magyar helyesírása*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 483–498.
- Mátyás A. R. 2021. *Nemzeti nevelés Japánban – Ágner Lajos (1878–1949) hagyatékában, gépiratos formában fellelt monográfia bemutatása és elemzése*. Szakdolgozat, Budapest: Károli Gáspár református Egyetem.
- Méray T. 1953. *Koreai jelentés*. Budapest: Szikra.
- Méray T. 1954. Koreai népmesék. *Művelt Nép* 5(38): 7.
- Méray T. 1956. *A teknőc hajók*. Budapest: Ifjúsági Könyvkiadó.
- Osváth G. 1995. *Koreai nyelv alapfokon I.* Budapest: Külkereskedelmi Főiskola.
- Osváth G. 1996. *Koreai nyelv alapfokon II.* Budapest: Külkereskedelmi Főiskola.
- Osváth G. 1993a. *Magyar–koreai igei vonzatszótár*. Budapest: Külkereskedelmi Főiskola.
- Osváth, G. 1993b. *Külgazdasági olvasókönyv koreai nyelven*. Budapest: Külkereskedelmi Főiskola.
- Szol, Cs. Sz. 1952. *A barátság hősköltevénye*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- A szerző által készített interjúk és beszélgetések:
- Interjú Osváth Gábor Korea-kutatóval. Budapest, 2008. november 17.
- Interjú Dr. Fendler Károly Korea-kutató történésszel. Budapest, 2009. január 13.
- Beszélgetés Sövény Pállal. Budapest, 2014. december 1.
- Interjú Dr. Józsa Sándor sinológussal. Budapest, 2015. február 6.
- Interjú Dr. Csongor Barnabás sinológussal. Budapest, 2015. február 10.

Életút

Baráthosi Balogh Benedek élete és utazása Koreában

CSOMA MÓZES

Korea-kutató, Magyarország volt szöuli nagykövete, tanszékvezető egyetemi docens,
Károli Gáspár Református Egyetem, Koreai Tanszék; csoma.mozes@kre.hu

Kivonat: Baráthosi Balogh Benedek a hazai keletkutatás kevésbé ismert személyisége. Munkássága különösen izgalmas a Koreai-félsziget kulturális viszonyainak a tanulmányozása szempontjából, ugyanis a magyar néprajzkutató 1907-ben „fapados turistaként” keresztezte az akkor még egységes félszigetet. A tanulmány bemutatja Baráthosi életét, megfigyeléseit a Koreai-félszigeten, valamint 1929-ben megjelent Korea-monográfiáját is, amely hazánkban az első olyan önálló kiadvány, amely kizárólag a kelet-ázsiai ország viszonyaival foglalkozik.

Kulcskifejezések: Korea, néprajz, utazás, 20. század első fele, monográfia

Hivatkozás: Csoma, M. (2024). Baráthosi Balogh Benedek élete és utazása Koreában. *Passages* 2: 341–352. <https://doi.org/10.59608/pas2024a024.00>

Kollázs képei:**Balra:** Baráthosi portréja.Forrás: Szentmiklóssy,
G. szerk. 1930.A magyar feltámadás
lexikona. Budapest**Középen:** zürjén férfiak
két kutatóval, bal oldalon
Baráthosi Balogh Benedek
Ustsisolsk, 1911.Ismeretlen fényképész
felvétele.Forrás: Néprajzi Múzeum
(Budapest), NM F 19374**Jobbra:** ajnu nő
Hokkaidó, 19–20. század
fordulója

Ismeretlen kiadó.

Forrás: Néprajzi
Múzeum, NM Ny 615

Baráthosi Balogh Benedek a magyar keletkutatás egyik méltatlanul elfelejtett szereplője, aki az előző századforduló időszakában több utat tett a távol-keleti térségben, amelyek során néprajzi anyagokat gyűjtött, és számos forrásértékű megfigyelést tett. A leendő néprajzkutató 1870-ben született az erdélyi Lécfalván, középiskolai tanulmányait a Nagyenyedi Református Kollégiumban és a Székelykeresztúri Tanítóképzőben végezte. A fentiek után Budapesten beiratkozott a Polgári Iskolai Tanárképzőbe, közben történelmi és földrajzi előadásokat is hallgatott a Kolozsvári Tudományegyetemen. Tanári képesítését végül 1899-ben szerezte meg, ezt követően tanítóként dolgozott, majd 1905-től polgári iskolai tanár lett.¹

A magyar nép őstörténete és lehetséges rokon népei iránt érdeklődve 1903-ban Japánba utazott, ahonnan Vlagyivosztokba ment tovább, hogy a mandzsú-tunguz etnikumok néprajzát kutassa. Fő terve az volt, hogy keletről nyugatra haladva néprajzos szemmel vizsgálja mindazokat az etnikumokat, amelyek a magyar nép távoli rokonai lehetnek. Első távol-keleti útjának azonban a rövidesen kitörő orosz-japán háború vetett véget, és a magyar kutató kénytelen volt Dél-Ázsián keresztül hazatérni. 1907-ben és 1908-ben ismét tanulmányutakon volt, ekkor került sor rövid, de annál értékesebb megfigyeléseket eredményező koreai látogatására is, amelyet lentebb részletesen bemutatok. 1914-ben újfent egy távol-keleti kutatóútra indult, amelyhez a Magyar Nemzeti Múzeum, az Ázsia Társaság, Jankovich Béla magyar kultuszminiszter, valamint a hamburgi Néprajzi Múzeum nyújtott anyagi támogatást. Az ambiciózus vállalkozás célja az volt, hogy Baráthosi a Szahalín vidékén élő ajnukat és az Amur folyó vidékén élő mandzsú-tunguz népcsoportokat tanulmányozza, valamint összegyűjtött tárgyi emlékeket hozzon a fenti két múzeum részére. 1914 tavaszán a transz-szibériai vasútvonalon keresztül jutott el Oroszország távol-keleti részére, majd onnan Észak-Japánba, ahol azonban a helyi lakosság egészét lefoglaló halászati idénymunka miatt nem tudta megkezdeni az anyaggyűjtést, így az Amur vidékére tervezett kutatását előre véve visszautazott Vlagyivosztokba. Időközben azonban kitört az első világháború, így az Amur környékére érkezett magyar kutatót az orosz hatóságok letartóztatták, és mint ellenséges hadifoglyot Habarovszkba internálták. A helyi kormányzó utasítására Baráthosi szállodában lakhatott, és szabadon is mozoghatott a városban, majd bő egy hónapnyi kényszerpihenő után Vlagyivosztokon keresztül Japánba távozhatott. Szabadulását vélhetően az Orosz Tudományos Akadémia egyik befolyásos tagja közbenjárásának köszönhette.² Az összegyűjtött néprajzi anyagokat tartalmazó ládáit azonban kénytelen volt hátrahagyni, amelyek aztán a habarovszki múzeumba kerültek. Mivel Japán az antant hatalmakhoz csatlakozott, Baráthosi a szigetországban sem maradhatott, így csak a Föld teljes megkerülésével, Amerikán és Olaszországon keresztül tudott hazatérni Magyarországra. Mintegy 13 ládából álló néprajzi gyűjtését kénytelen volt Japánban hagyni, ezeket aztán 1920-ban megkezdődött japán útja során – ellentétben a Habarovszkban maradt ládákkal – sikerült hazahoznia Budapestre.³ Miként egy későbbi lapinterjúban visszaemlékezett, az utazás előtt Horthy Miklós kormányzó is fogadta, hogy támogatá-

1 Szentmiklóssy 1930: 445.

2 Baráthosi Balogh Benedeknek a Nemzetközi Közép- és Kelet-ázsiai Társasághoz intézett jelentése 1914-ben végzett keletázsiai tanulmányútjáról, 1914.

3 Szentmiklóssy 1930: 445.

sáról biztosítsa misszióját. A korabeli politikai szereplők részéről hasonlóan pozitívan emlékezett meg gróf Teleki Pálról, ugyanakkor gróf Bethlen István miniszterelnökről már kritikusan nyilatkozott, aki utazása előtt napokig várakoztatta „előszobájában”.⁴

Baráthosi Balogh Benedek sokat publikált, első kötetét 1906-ban *Dai Nippon. Kelet csodái* címmel jelentette meg Tolnai Simon, a *Világglap* kiadója. Szintén Tolnai felkérésére írta meg 1907-ben a *Séta a világ körül* című képeskönyvet, valamint a *Három székelly diák kalandos utazása a föld körül* című ifjúsági regényt. Utána újabb utazásai miatt sokáig nem publikált, de az 1920-as évek második felében elindította a „Baráthosi Turáni Könyvei” című sorozatot, amelyből huszonnégy kötetet szeretett volna megírni, de végül tizenhét kötet készült el. Ennek a sorozatnak a nyolcadik kötete-ként jelent meg 1929-ben a *Korea, a hajnalpír országa* című könyv, ez az első önálló Korea-monográfia, amely hazánkban megjelent. Mivel a kötet egyértelmű kiállást fogalmazott meg a japán gyarmati uralom alatt lévő Koreai-félsziget függetlensége mellett, csaknem nyolcvan évvel később Baráthosi monográfiája a modern Dél-Koreában is komoly visszhangot váltott ki. A szöuli tudományos körök 2005 februárjában, e sorok írójának a Második Koreanisztikai Világkonferencián (2nd World Congress of Korean Studies) tartott előadásából szerezhettek elsőként tudomást Baráthosi koreai megfigyeléseiről, és ez nagyfokú érdeklődést váltott ki.⁵ 2005 augusztusában pedig egy szöuli társadalomtudományi könyvkiadó erőfeszítéseinek köszönhetően koreai nyelven is megjelenhetett a magyar néprajzos által írt monográfia, amelynek végén e sorok írójának tanulmánya mutatta be a koreaiak számára ismeretlen magyar tudós életútját és munkásságát.⁶

Baráthosi Balogh Benedek 1927–1936 között polgári iskolai igazgatóként dolgozott Budapesten. Az idős kutató élete alkonyán – pontosan a Donkanyarban történt katasztrófa idején – még arról beszélt egy újságírónak, hogy a Szovjetunió területén élő „turáni népek” – amelyeket a magyarság távoli rokonaiként tartott számon – szívesen függetlenné válnának a szovjet birodalomtól. Az újságíró részletes leírásából kiderül az is, hogy Baráthosi zuglói otthona telis-tele volt különböző japán, kínai és mandzsu emlékekkel.⁷ Az idős néprajzos három évvel később, Budapest ostromának idején hunyt el.⁸ Hagyatékának nagy része a Néprajzi Múzeumban található.

Baráthosi Balogh Benedek első utazása Koreában

A magyar néprajzos első koreai utazására 1907-ben, meglehetősen szokatlan körülmények között került sor. A Koreai-félszigetre addig ellátogató magyarok – Gáspár Ferenc hajóorvos 1890-ben és gróf Vay Péter lelkipásztor 1902-ben – ugyanis Csemulpho kikötőjébe érkeztek meg, amely a 19. század végén és a 20. század elején az ország kapujának számított. Baráthosi azonban az orosz Távol-Keletről, egy bambuszvitorlás csempészhajó fedélzetén jutott el a mai Észak-Korea keleti partvidékére, bár a tengeri

4 Baráthosi Balogh Benedek a 72 éves kutató..., 1942.

5 Csoma 2005.

6 Baráthosi 2005.

7 Baráthosi Balogh Benedek a 72 éves kutató..., 1942.

8 Baráthosi Balogh Benedek személyéről bővebben: Bodrogi 1978.

utazás a tervezettnél jóval rövidebb ideig tartott. Mint a naiv magyar néprajzkutató utólag megtudta, a dzsunka az orosz katonaságtól elsikkasztott muníciót szállított a kínai hunhuzok részére, akik a koreai partok közelében elszámolási viták miatt elkobozták a hajót koreai tulajdonosától, a fedélzeten tartózkodókat pedig az éjszaka közepén a partra tették.⁹ Baráthosi és a legénység tagjai így gyalogosan jutottak el egy buddhista kolostorba, majd másnap a magyar néprajzos néhány koreai szerzetes társaságában lóháton folytatta útját Szöul felé. Ennek következtében Baráthosi lett az első olyan magyar utazó, aki „alulnézetből” figyelhette meg a Koreai-félsziget mindennapjait, részletes tapasztalatokat gyűjtve a korabeli társadalomról.

Szöul felé haladva az éjszakákat főként buddhista kolostorokban töltötték, ahol Baráthosi több alkalommal is érdeklődött ősi krónikák és kéziratok iránt. Mindenhol azt a választ kapta azonban, hogy három-négyszáz évvel korábban a japánok betörték az országba, és az összes írott koreai emléket elvitték. A szerzetesek magyarázata egyértelműen az 1592-ben kitört Imdzsín-háborúra utalt, amelynek során valóban pótolthatatlan veszteségek érték a koreai kulturális örökséget.¹⁰ Dél-Koreában még az ezredfordulót követően is napirenden volt, hogy a szöuli nemzetgyűlési képviselők hivatalos látogatásaik során megpróbálták tárgyalásokat kezdeményezni a szigetországban lévő koreai kulturális javak visszaszolgáltatásáról.

A magyar néprajzos és útítársai több ízben töltötték az éjszakát favágók-nál és szénégetők-nél is. A 20. század legelején ugyanis Korea-szerte kiterjedt fakitermelés zajlott, amelynek legnagyobb felvevőpiaca Kína és Japán volt. Különösen az utóbbiban rendkívül kevés a fa: mint a tokiói finn követ a magyar néprajzosnak korábban elmondta, olcsóbban tudna felépíteni egy faházat Japánban úgy, hogy a hozzávaló faanyagot Finnországból hozatja.¹¹ A koreai erdőségeket járó favágókat szénégetők követték, akik a kidöntött faóriások vékonyabb ágait szénné dolgozták fel. A kiegészített szenet szalmazsákokba rakva, bikaháton szállították el Mandzsúriába és Japánba.

Szöul felé haladva a magyar néprajzos és útítársai az útba eső falvakban szálltak meg, ahol Baráthosi megfigyelhette a koreai lakóházak hagyományos padlófűtési rendszerét is, amelyekről a következőket írta monográfiájában: „A koreai házat rendszeren a padló alatt fűtik. A föld és a ház padlója között 50-60 cm-es pincszerű üreg van. Ezt az üreget fűtik fával, s a vékony deszkapadlón és nyíláson keresztül innen kap meleget a szoba. A kályha tüzeit nem is a szobából rakják meg, hanem kívülről, s a füst el-

9 Hunhuzok: fegyveres banditák, akik a 19. század vége és a 20. század eleje között fosztogatták az orosz–kínai határvidéket. Nevük a kínai honghuzi, vörös szakállúak kifejezésből ered. A témáról bővebben: Perry 1980: 60, 98–101.

10 1592. holdnaptár szerinti negyedik hónapjában Tojotomi Hidejosi japán hadvezér parancsára 200 ezres sereg rohanta le a Koreai-félszigetet, hogy azon keresztül hódítsák meg a Ming Birodalmat. A támadás gyors japán sikereket hozott, sikerült elfoglalni Szöult és Phenjant is. A fordulópontot a Hanszan-szigeti tengeri ütközet jelentette, amelynek során a koreai nemzeti hősnek számító Li Szun Sin admirális legyőzte a túlerőben lévő ellenséget. A háború 1598-ban a japán csapatok visszavonulásával ért véget.

11 Baráthosi 1929: 109.

vezetésére külön, rendszeren deszkából készített kémények vannak. Az alacsony szobák így meglehetősen egyenletes meleget kapnak, s ha agyon nem fűtötték a helyiséget, tartósabb a melegség, mint a mi vaskályháinknál...”¹²

A fáradtságos út végén a magyar néprajzos egy dombról pillantotta meg először Szöul városát, amelyet a lemenő Nap fényében egy sok százezer lakosú hatalmas faluhoz tudott hasonlítani. A domboldalon leereszkedve ez a benyomása még inkább megerősödött, ugyanis a széles utcákat szegélyező egyforma vályogviskók kimondottan a korábban látott vidéki településekre emlékeztették. Ugyanakkor látta a fejlődés egyértelmű jeleit is: a városban közlekedő villamoskocsikat, illetve az utcák felett húzódó telefon- és távíróvezetékeket is. Baráthosi csupán négy napot töltött Szöulban, majd Csemulpho kikötőjében hajóra szállva Puszanba ment, ahonnan az „oroszkéntes flotta” személyhajóján folytatta útját Vlagyivosztokba.

Baráthosi Balogh Benedek rokonszenve a koreaiak iránt

Baráthosi Balogh Benedek nagyon sajnálta, hogy a neki igencsak rokonszenves ország a nagyhatalmi vetélkedések áldozatául esett, majd gyarmati sorba került. A magyar néprajzos fentebb bemutatott monográfiájában a következőket írta a koreaiakról: „Csodálatos egy nép ez. Meg merem kockáztatni azt az állítást, hogy elejétől végig úr ez a náció. Annyi értelmesség, annyi öntudat és annyi finomság van még a legutolsó parasztban is, hogy az ember elcsodálkozik rajta.”¹³

12 Baráthosi 1929: 23–24.

13 Baráthosi 1929: 37–38.

Baráthosi teljes mértékben átérezte a koreaiak és a japánok közti ellentétek súlyosságát, ugyanis személyesen is megtapasztalta a gyarmati uralom arroganciáját. A magyar néprajzos 1922-ben Japánban tartózkodott, ahol megalapították a Japáni Turán Központ (Turan Remmen Kai) elnevezésű szervezetet. Az ünnepségre Tokióban az egyik Ueno parki nagyvendéglőt foglalták le, ahova meghívták a „turáni népek” Japánban elérhető képviselőit, tehát mindazon nációkat reprezentálni kívánták, akiket a korabeli népszerű gondolat szerint távoli „rokon nemzeteknek” tekintettek. A terem feldíszítésénél egy Sztriha Sándor nevű, Japánban élő, volt első világháborús hadifogoly festőművész megrajzolta a Magyarországi Turán Szövetség címerét, körülötte pedig feltüntette minden „turáni nemzet” lobogóját, így az akkor már nem létező Koreai Császárság zászlaját is. Már kezdtek gyülekezni a vendégek, amikor egy japán katonatiszt a transzparenshez lépett, és megpróbálta eltávolítani a koreai lobogót. Kínos incidens vette kezdetét: a magyar néprajzos természetesen próbálta udvariasan meggyőzni a japán tisztet, de a vitába két koreai vendég is bekapcsolódott, akik kikérték maguknak a zászló eltávolítását. A konfliktus erős szóváltásba torkollott, a helyi rendőrség pedig addig nem engedte megkezdeni a rendezvényt, amíg a koreai zászlót el nem távolították, illetve a koreai küldött felszólalását a programból nem törölték. A koreai résztvevők nagyon el voltak keseredve, és távozni akartak a helyszínről, de Baráthosi külön kérte maradásukat és képviselőjük felszólalását az esemény bankettjén. A koreai küldött végül szót is kapott a banketten, ahol elmondhatta felháborodását a zászló eltávolítása miatt, a japán hatóságok azonban szigorú büntetésben részesítették, és örökös időkre kitiltották a japán anyaország területéről.¹⁴

A magyar néprajzos 1929-ben megjelent Korea-monográfiája egyértelműen leszögezte, hogy a japánok berendezkedése minden jel szerint örök időkre készül Koreában. A főkormányzóság részére fényes palotát emeltek, a felszigeten pedig nagyszámú japán katonaság állomásozott. A japán rendőrség, valamint a japán posta- és távíróhivatalok miatt a külföldi látogató könnyen azt hihette, hogy a japán anyaország területén van. Baráthosi több olyan japán propagandafüzetet is kapott, amelyben a régi és az új Korea volt szembeállítva egymással. A Csozon-dinasztiabeli koreai hivatalnok háza mellett a modern japán törvényszéki épület képe szerepelt, a régi falusi vízfordó mellett a modern szülői vízvezeték képe volt látható, a falusi kuruzsló mellett pedig egy modern klinika fényképét helyezték el. Csak a régi koreai lélek mellé nem tudják odatenni azt az újat, amelyet annyira szeretnének belenevelni – vontá le a konzekvenciát a magyar néprajzos.¹⁵

Baráthosi Balogh Benedek második koreai látogatására 1921-ben került sor, amikor csupán egy futó pillantást tudott vetni a gyarmati uralom alatt lévő országra. A rövid koreai tartózkodás ugyanakkor meggyőzte őt arról, hogy a „nemzetnek megvannak a maga vezetői”, akik minden bizonynyal el fogják érni Korea önálló államiságának a visszaállítását.¹⁶ Az 1929-ben megjelent profetikus sorok kicsit több mint másfél évtizeddel később

14 Baráthosi 1929: 56.

15 Baráthosi 1929: 154–155.

16 Baráthosi 1929: 155–157.

– a magyar néprajzos halálának évében – meg is valósultak, bár a nemzeti felszabadulással egy újabb történelmi tragédia vette kezdetét a félszigeten. A koreai nemzet kettéosztottsága pedig már csaknem nyolcvan éve tart.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (©(i)(s) CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

- Baráthosi B. B. 1929. *Korea, a hajnalpír országa*. Budapest: A szerző kiadása.
- Baráthosi Balogh Benedeknek a Nemzetközi Közép- és Kelet-ázsiai Társasághoz intézett jelentése 1914-ben végzett keletázsiai tanulmányútjáról 1914. *Keleti Szemle* 15: 335–336.
- Baráthosi Balogh Benedek a 72 éves kutató... 1942. *Magyarság*, február 1.
- Bodrogi T. 1978. *Messzi népek magyar kutatói II*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Borathosi, B. B. 2005. *Khoria, choyong'han achim'ui nara*. (Fordította, jegyzetekkel ellátta, valamint a zárótanulmányt írta: Csoma Mózes.) Seoul: Jipmoon Dang.
- Csoma, M. 2005. Hongari chwe'choro khiphi ittke hanguk'ul yonguhan hakcha'wa yoksa'ui soyong'doli sokeso sara'choy kanun ku'ui choso. (Az első Korea-kutató magyar tudós és a történelem viharaiban elveszett kötet – koreai nyelven.) In: *Korean Studies in the Era of Reconciliation and Cooperation*. 2nd World Congress of Korean Studies. Peking: The Academy of Korean Studies and The Peking University, 151–158.
- Perry, E. J. 1980. *Rebels and Revolutionaries in North China, 1845-1945*. Stanford: Stanford University Press.
- Szentmiklóssy G. szerk. 1930. *A magyar feltámadás lexikona*. Budapest: Magyar Feltámadás Lexikona Kiadása.

További irodalom

- Csoma, M. 2019. Hungary's sympathy for Korean independence. *Korea Joongang Daily*, március 17. <https://koreajoongangdaily.joins.com/2019/03/17/columns/Hungarys-sympathy-for-Korean-independence/3060678.html?detailWord=>
- Csoma M. 2021. *Korea története – a két koreai állam történelemszemléletének összehasonlításával*. Budapest: Antall József Tudásközpont.
- Fendler, K. 2007. Austro-Hungarian Archival Sources of Korean History (1884–1910). *Seoul Journal of Korean Studies* 20(2): 221–235.
- Jaisohn, P. 1999. *My Days in Korea and Other Essays*. Seoul: Yonsei University Press.
- Nahm C. A. 1988. *Korea – Tradition and Transformation. A History of the Korean People*. New Jersey and Seoul: Hollym.

1. kép. Ajnu férfiak fegyverekkel. Hokkaido, Japán, 1880-as évek. Kusakabe Kimbei felvétele.
Baráthosi Balogh Benedek gyűjtése. Forrás: Néprajzi Múzeum, NM F 6717

2. kép. Ajnu csoport. Hokkaidó, 1914. Baráthosi Balogh Benedek felvétele. Forrás: Néprajzi Múzeum, NM F 20210

3. kép. Ajnuk, kezükben kivont kard. Hokkaidó, 1914. Baráthosi Balogh Benedek felvétele. Forrás: Néprajzi Múzeum, NM F 60211

4. kép. (fent) Koreai munkások. Mandzsúria, 1900–1910. Nabholz&Co kiadása. Baráthosi Balogh Benedek gyűjtése. Forrás: NM Ny 366

5. kép. Az emír palotájának őre. Bokhara, 1900–1910. Nabholz&Co kiadása. Baráthosi Balogh Benedek gyűjtése. Forrás: Néprajzi Múzeum, NM Ny 369

6. kép. Temetés. Korea, 1920-as évek. Ismeretlen kiadó. Forrás: Néprajzi Múzeum, NM Ny 4360

7. kép. Tehetős pár esküvői menete. Korea, 1920-as évek. Ismeretlen kiadó. Forrás: Néprajzi Múzeum, NM Ny 4361

8. kép. Koreai zenekar. Korea, 1910 körül. Ismeretlen kiadó. Forrás: Néprajzi Múzeum, NM Ny 4362

68. és 69. UDV. FÉNYKÉPÉSZ.

Strelitsky

KU. K. HOFPHOTOGRAPH

GP

KÖZEL-KELET

Az előző lapon

*A Germanus testvérek, balról jobbra Ferenc, Gyula és Janka,
1890-es évek első fele.*

Forrás: Magyar Földrajzi Múzeum, Érd, Germanus-hagyaték

Életút

Germanus Gyula

(1884–1979)

UDVARVÖLGYI ZSOLT ANDRÁS

történész, szociológus, főiskolai tanár, Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete, zsold.udvarvolgyi@uni-miskolc.hu

Kivonat: Germanus Gyula (1884–1979) orientalista, író, nyelvész, irodalomtörténész, utazó, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő (1958–1966) volt, aki az iszlám előírásait követve, első magyarként zarándokolt Mekkába 1935-ben. Jelen írás először az életpályát foglalja röviden össze, majd a szerző kutatásainak legfontosabb téziseit ismerteti, amely az Evangélikus Hittudományi Egyetemen 2023. április 17-én lezajlott habilitációs eljárás tudományos előadásának az alapja volt. Ezt követően Germanus legfontosabb útjainak térképét közi, illetve korabeli fotókat mellékel, továbbá közreadja a Germanus-művek válogatott bibliográfiáját is. Végezetül a Germanussal foglalkozó szakirodalom listája is megtalálható az életrajzban.

Kulcskifejezések: Germanus Gyula, iszlám, Mekka, haddzs, Egyiptom, Szíria, Törökország, India, arabisztika, Magyar PEN Club.

Hivatkozás: Udvarvolgyi Zs. (2024). Germanus Gyula (1884–1979). *Passages* 2: 357–381. <https://doi.org/10.59608/pas2024a025.00>

Kollázs képei:

Balra: Germanus Gyula, Budapest, 1918., l. sz.: 1522-91

Középen: Hajnóczy Rózsa úton Indiába a Pilsna hajó fedélzetén, 1929. március., l. sz.: 3357-91

Jobbra: Germanus Gyula előadást tart a Magyar Tudományos Akadémián, 1936

Germanus Gyula életútja röviden

1979. november 7-én hunyt el szülővárosában, Budapesten a zsidó családban született, de 1930-ban iszlám vallásra áttért Germanus Gyula (1884–1979) orientalista, író, nyelvész, irodalomtörténész, utazó, egyetemi tanár, országgyűlési képviselő, aki az iszlám előírásait követve, első magyarként zarándokolt Mekkába 1935-ben. Innentől kezdve a *Hadzsi* megszólítás is kijárt neki. Könyvei máig népszerűek, cikkei, tanulmányai arabul és nyugati világnyelveken is számos helyen megjelentek. Germanus mestere volt a nívós ismeretterjesztésnek, a szórakoztatva tanításnak, a hű tanítványok istápolásának, a kapcsolatépítésnek, és – az igazsághoz ez is hozzátartozik – az egyéni érdekérvényesítésnek is. Derűs és joviális karaktere, fáradhatatlan és kitartó munkaszeretete, páratlan nyelvtudása és lebilincselő előadásmódja mind hozzájárultak ismertségéhez és hírnevéhez. Rákosi Mátyás a Keleti Akadémián volt tanítványa, gróf Teleki Pál a Közgazdaságtudományi Karon mentora, és 1956 után a Kádár-rendszer vezetőivel is szót értett. Hosszú élete során bel- és külföldi kalandok, ármányok, intrikák sem kímélték őt.¹ Az iszlám világban jól ismerték a nevét ötven éven át, Indiába Rabindranath Tagore² irodalmi Nobel-díjas költő hívta, Egyiptomban már a harmincas években barátságot kötött Taha Huszainnal,³ Mahmoud Teymourral⁴ és az arab irodalom más nagyságaival. Találkozott Kemal Atatürkkal,⁵ Mahátma Gandhival⁶ Dzsaváharlál Nehruval,⁷ Arábiai Lawrence-szel,⁸ szaúdi királyokkal, indiai maharadzsaikkal, nyugati államférfiakkal egyaránt. 1926-ban a magyar PEN Club titkára lett, majd közreműködött a bolgár és egyiptomi PEN Clubok megalapításában. Több egyetem több tanszékén, intézetében volt professzor, az ELTE-n évekig vezette is az Arab Irodalmi és Művelődéstörténeti Tanszéket. Számos tudományos akadémia a tagjává választotta, a magyart kivéve. Az egyiptomi arab akadémia szótárbizottságában is nagy elhivatottsággal tevékenykedett. Germanus Gyula nagy formátumú, bölcs tudós volt, figyelemre méltó életművet hagyott hátra maga után az utókornak. Nevét máig ismerik az iszlám világban, de hazánkban az elmúlt években sajnálatos módon kezd feledésbe merülni.

1 Lásd például: Kubassek 2013; Udvarvölgyi 2019.

2 Rabindranath Tagore (1861–1941) indiai költő, író, festő, zeneszerző.

3 Taha Huszain (1889–1973) egyiptomi arab író, novellista, műfordító, egyetemi tanár, akadémikus.

4 Mahmoud Teymour (1894–1973) egyiptomi arab színműíró, akadémikus.

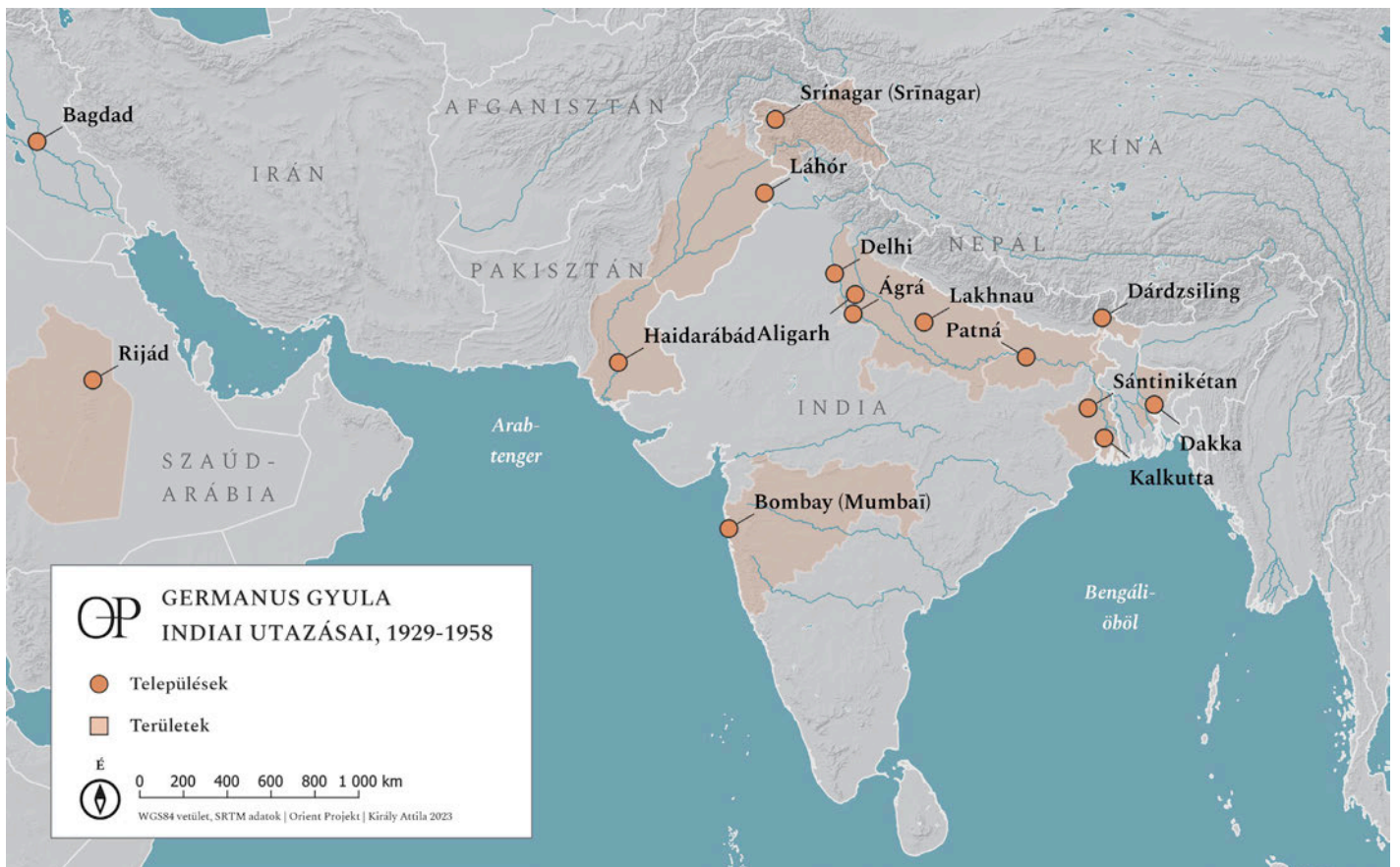
5 Musztafa Kemál Atatürk (1881–1938) török katonatiszt, államférfi, a Török Köztársaság megalapítója és első elnöke 1923–1938 között.

6 Mahátma Gandhi, eredeti nevén: Mohandász Karamcsand Gandhi (1869–1948) jogász, politikus, az indiai függetlenségi mozgalom vezetője.

7 Dzsaváharlál Nehru (1889–1964) ügyvéd, politikus, a független India első miniszterelnöke 1947–1964 között.

8 Thomas Edward Lawrence (1888–1935) angol katonatiszt, író, régész, az arab nemzeti felkelés egyik vezetője, Fejszál emír tanácsadója.

A Germanus Gyula életének és munkásságának kutatása során megfogalmazott tézisek⁹

Germanus Gyula (1884–1979) életéhez és munkásságához kronologikus sorrendben kapcsolódva az alábbi tézisek fogalmazhatók meg:

Germanus Gyula Budapesten, zsidó családban született. Germanusék tipikus példái voltak az Osztrák–Magyar Monarchia asszimilálódó, feltörekvő, tehetséges, szorgalmas, önmegvalósító, a tanulás és önművelés által a társadalmi mobilitás útján előre jutó családjának. A 19. század vége felé a családban a zsidó gyökerek fokozatosan elvékonyodhattak, nem található forrás aktív hitközségi életre sem. Különös, hogy az életét és kalandjait, ezen belül a gyermek- és ifjúkori útkereséseit több ízben, olvasmányosan, sőt néhol dagályosan-terjengősen megörökítő Germanus nem szentelt túl sok figyelmet zsidóságának. Sőt az arab nép történelmét, irodalmát, nyelvét, illetve az iszlám hitet behatóan ismerő tudós alig említi írásaiban a judaizmust, a zsidó népet, Palesztinát, Izrael Államot, és szinte sohasem tér ki a magyarországi zsidó közösségekre. Germanus, noha nem tagadta zsidóságát, de 1909-ben kikeresztelkedett, és a reformátussá lett, majd 1930-ban Delhiben iszlám hitre tért. A vészkorszakban – élete kockáztatásával – más zsidó barátait, ismerőseit mentette, amelyet első felesége, Hajnóczy Rózsa (1892–1944) nem sokáig tolerált, és 1944-ben – férje egy veszélyes vidéki küldetése során – lakásukban öngyilkos lett. A tragédia után Germanus magánélete és szakmai karrierje is megbicsaklott, mély apátiájából csak új kapcsolata és második házassága Kajári Katalinnal (1903–1991) rángatta ki. Mindazonáltal családjával is megromlott a kapcsolata, szülei elhunytak, testvéreitől, unokatestvéreitől, távolabbi rokonaitól, illetve azok leszármazottaitól tudatosan elzárkózott, végrendeletében még az örökségből is kizárta őket. A gyermekkor antiszemita légkörének, a családdal való rossz kapcsolatának és főleg a vészkorszaknak köszönhető, hogy a zsidóság mint hit és közösség nem jelenik meg markánsan a Germanus-életműben.

Germanus 1902-ben beiratkozott a Budapesti Magyar Királyi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára, ahol a történelem és a latin szakot választotta. Tehetségére korán felfigyeltek tanárai. Az egyetemi évek alatt a görög, latin és történelmi tanulmányok mellett és részben ezzel összefüggésben érdeklődése egyre inkább az orientalisztika felé fordult. Hamarosan birtokában volt a legfőbb világnyelveknek, és megtanult törökül, perzsául és arabul is. Számptalan külföldi tanulmányutat tett már egyetemi éve alatt, előadásokat hallgatott a konstantinápolyi, bécsi és lipcsei egyetemeken. Abdul Hamid önkényuralma idején (1903) joghallgatóként csatlakozik az „ifjútörök” mozgalomhoz, ezért le is tartóztatták.

De a Monarchia konzulja kiszabadította, sőt lehetősége nyílt egy kisázsiai utazásra is. 1907-ben avatták bölcsészdoktorrá „summa cum laude” török nyelv és irodalomból (Vámbéry Ármin), arab nyelv és irodalomból (Goldziher Ignác), valamint ókori világtörténetből (Kuzsinszky Bálint). Az egyetem után a tehetséges ifjú elnyert egy 2000 koronás angliai ösztöndíjat keleti történeti kutatásokra, és 1908–1911 között három esztendő telt Angliában. Londonból a Kúnos Ignác hívására visszatérő Germanus a Magyar Királyi

9 Az Evangélikus Hittudományi Egyetemen 2023. április 17-én lezajlott habilitációs eljárásom anyagaként mellékelve.

Keleti Akadémia nyelvtanítója (lektor) lett 1912-ben, majd 1915-ben a török és arab nyelv kinevezett „segédtanára”. Közben a budapesti Református Teológiai Akadémián magántanárként keleti nyelveket és „összehasonlító mohamedán vallástörténetet” adott elő. A kezdő tanár és kutató szakmai karrierje nem ívelt volna ennyire fel, ha Kúnos Ignác, Goldziher Ignác és különösen Vámbéry Ármin nem egyengetik az útját. Ennek bizonyítékaként, a hagyatékban megtaláltam Vámbérynek 1908-ban, illetve 1909-ben kelt, angol nyelvű, Germanushoz intézett leveleit, amelyben gondoskodó, szinte atyai szeretettel, empátiával fordult tanítványához, és felvázolta számára a kínálkozó lehetőségeket.

Germanus sokoldalú, széles látókörű tudós volt, ugyanakkor íróként is definiálta önmagát, sőt előszeretettel vállalt szerepet különböző szépirodalmi körök, fórumok tevékenységében. Életpályájának nem elhanyagolható szeletét jelenti a magyar PEN Club vezetésében való tevékenysége, illetve a bolgár és egyiptomi PEN Club megalapítása. 1926-ban a magyar PEN Club titkárává választotta. Továbbá baráti kapcsolatokat ápolt szerb, bolgár, török, arab és indiai írókkal, költőkkel is. Ezekről a szellemi kalandjairól az *Emlékezés a Pen-Clubra* című géppel írt, kilencoldalas kéziratában írt, amelyet a Germanus-hagyatékban találtam, és amelyet forrásközlésként publikáltam. A tudós élete végéig büszkén tekintett tevékenységének eme elévülhetetlen és jelentőségteljes eseményeire.

Germanusnak 1929-től újabb kihívásokkal kellett szembenéznie, ugyanis meghívást kapott a világhírű, irodalmi Nobel-díjas indiai költőtől, írótól, Rabindranáth Tagore-tól, hogy az elnöklete alatt álló santinikétani egyetemen (Bengál) szervezze meg az iszlamológiai tanszéket, és legyen annak első professzora. A mesés indiai évek mély hatást gyakoroltak a professzorra és első feleségére, Hajnóczy Rózsára. Beutazták a hatalmas szubkontinentst, megfordultak Delhiben, Kasmírban és Haidarábád Fejedelemségben is. A nyári szüneteket a hegyekben töltötték. A házaspár élményeiből született a számos kiadást megélt könnyed, romantikus – ugyanakkor a nívós tudományos ismeretterjesztést is célul kitűző – bestseller, az 1944-ben megjelent *Bengáli tűz*. Germanus más munkáiban is részletes említést tett az indiai munkásságáról, tapasztalatairól. India történelmével, irodalmával, társadalmi, vallási kérdéseivel foglalkozó cikkei, tanulmányai jelennek meg számos újságban, folyóiratban és egyén kiadványban. Az 1929–1932 közötti, embert próbáló, ám egy életre meghatározó élményt jelentő indiai tartózkodásuk és vendégprofesszori tevékenysége azonban nem csak „komoly” szaktanulmányokat eredményezett. A „termés” ennél sokkal bővebb volt. A hagyatékban megtaláltam, a már elfeledett, a Germanus-bibliográfiákban sem szereplő, indiai témájú írásainak egész sorát, ugyanis számos rövidebb cikket publikált magyarországi lapokban, ahol kissé hatásvadász eszközökkel ugyan, de blikkfangosan és szórakoztatóan írt az egzotikus országról: *Látogatás a mursidábádi fejedelem káprázatos palotájában, ahol ezer szolga és százötven palotaőr nyüzsög, de hitelbe vett petróleummal világitanak*. Alcím: *Hogyan hódították meg az angolok Indiát* (Vasárnapi Újság a Budapesti Hírlap heti melléklete. 1932. július 10. vasárnap, 1–2). Továbbá: *A Bölcsesség Iskolája, ahol az egész világ tudósai aszkéta életmódban, közös erővel kutatják az igazságot, és egyesíteni akarják Keletet és Nyugatot – Akik a kukoricán is szépet álmodnak és akik havi 40 pengőt bőséges jövedelemnek tekintenek*. Alcím: *Egy magyar tudós cikke Santiniketanból* (Pesti Napló, 1931.

április 12., 41–42). Meg lehet még említeni a *Kassai Újságban* megjelent, kisebb, indiai témájú írásait is: *A megcsömörlött nyugati lélek rajongva néz Kelet felé*. Alcímek: *A próféta tanításai*, *Az indiai nők festői ruhái és meztelen lábai* (*Kassai Újság*, 1931. október 3., 226. sz.), illetve: *Látogatás az indiai kalifánál, akinek háremében négy feleség alkotja a szent családot* (*Kassai Újság*, 1931. október 4., 227. sz.) Figyelemre méltó és elgondolkodtató riport jelent meg *India modern irodalma* címen az Indiából frissen hazatért kutatóval a *Literatura* folyóiratban is.

Szintén az indiai évekhez kapcsolódik, hogy Germanusnak az első évben fizetéses szabadságot hagyott jóvá a kultuszminiszter, de ezt 1930-ban fizetés nélkülivé módosították. Germanus valós anyagi sérelmei miatt tanártársához, gróf Teleki Pál földrajztudóshoz, a Keleti Intézet igazgatójához is fordult. A volt és leendő miniszterelnök Teleki mindent megtett Germanusért, több támogató levelet írt gróf Klebelsberg Kuno vallás-és közoktatásügyi miniszternek. Mindvégig támogatta kollégája kutatói ambícióit, érdeklődéssel fogadta beszámolóit. Teleki Germanus 1932-es hazatérte után is folytatta mentori tevékenységét, nagy szerepet játszott Germanus későbbi kairói és arábiai utazásának, illetve mekkai zarándoklatának a megvalósulásában. Germanus szintén az egyik, Telekihez szóló levelében ír az iszlám hitre való áttérésének motivációiról:

„Mivel nem-mohamedán ember a szent városok területére nem léphet, nekem is álruhában, mohamedánságot színelve kell veszélyes utamat megkísérelni. Ez a színlelés semmiben nem érinti keresztény meggyőződésemet és vallásos hitemet, de a körülmények kényszerítenek rá és a mohó kíváncsiság, hogy mint első európai ember tanulmányozhassam át a medinai mecsetekben őrzött régi arab kéziratokat, amelyekről nem tudunk mást, mint azt, hogy milyen tudománykörbe tartoznak.”¹⁰

Mindezek alapján megfogalmazódik a kérdés, hogy mennyiben volt tekinthető Germanus 1930-as, a Delhi Nagymecsetben megtörtént, nyilvános, iszlám hitre való áttérése tudatos, belülről fakadó meggyőződés következményének, vagy mennyiben volt inkább a tudásszomj, érdeklődés vagy – ha úgy tesszük – a praktikum által vezérelt cselekedet. Véleményem szerint az 1909-es kikeresztelkedése egyértelműen az asszimiláció, a jobb érvényesülés, a kínálkozó karrierlehetőség kihasználása jegyében történt. Nem lehet azonban szigorúan kettéválasztani, egyértelműen definiálni Germanus iszlám hitre való áttérésének okait, egyaránt szerepet játszhatott a belső meggyőződés, késztetés, illetve a kutatói tudásszomj, kalandvágy is.

A második világháború után az örökifjú Germanus nagy lendülettel kapcsolódott be az újjászerveződő tudományos életbe és felsőoktatásba. Előszeretettel tartott kapcsolatot a közélet szereplőivel, illetve a Budapestre akkreditált diplomaták sokaságával is. Nevét jól ismerték politikai és külügyi körökben, tudták, hogy jó nexusokkal rendelkezik a nyugati és iszlám világ felé egyaránt, sőt Indiához is megmaradt többszálú kötődése. Ehhez az „ismertséghez” köthető a Germanus-életmű talán legproblematisabb epizódja is, Dálnoki Veress Lajos vezérezredes 1947. évi letartóztatásának körülményei. Dálnoki Veress, akit Horthy Miklós kormányzó 1944

10 Magyar Nemzeti Levéltár, K636, 490 d, Germanus Gyula személyi dossziéja.

októberében „homo regius”-nak jelölt ki, az 1947-es „Magyar Közösség” per vádlottja lett. Kutatásaimhoz az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában (ÁBTL) talált dokumentumokat használtam fel. Dálnoki Veress letartóztatásához Germanus Gyula orientalista, író, egyetemi tanár feljelentése vezetett. Tanulmányomban megpróbáltam választ keresni arra a kérdésre, hogy mi készítette a tekintélyes tudóst erre a hálátlan szerepre. Az ügy kapcsán természetesen nem lehetett hetven év távlatából minden részletet tisztázni, de az mindenesetre bizonyos, hogy Germanus aktív szerepet játszott Dálnoki Veress Lajos kézre kerítésében. Ő értesítette a rendőrséget, konkrét információkat adott át a hatóságnak a Dálnoki felé közvetítő és Germanus segítségét kérő hölgyről, Bálint Dezsőnééről. Mi készítette rá erre a cselekedetre? Pusztán a – totális kommunista hatalomátvétel árnyékában talán érthető – félelem és rettegés? A dilettantizmus láttán támadt gyanú, amely szerint az egész história csak provokáció volna, amelyet az ő kompromittálására és lejáratására szerveztek? Második feleségének, Kajári Katónak energikus természete és manipulatív rábeszélőképessége? Nem tudható pontosan. Ellenben az bizonyosan állítható, hogy élete végéig furdalta a lelkiismeret, mardosta az önvád, hogy eme végtelenül furcsa és sokkoló, a közvetítővel való találkozásnak a hatóság felé történő bejelentése végül is egy ártatlan ember tragédiájához vezetett. Germanus munkássága ismeretének a tükrében kijelenthető, hogy a Dálnoki-Veress-ügy az egyik legvitatottabb és legsötétebb epizódja a tekintélyes életműnek.

Megvizsgáltam az ötvenes évektől kezdve Germanus kandidátusi és doktori fokozatai megszerzésének a körülményeit (MTA TMB), illetve az egyetemi tanári kinevezésének, oktatási és tudományszervezési tevékenységének a dokumentációit (ELTE), hogy hitelesebb Germanus-képet lehessen kialakítani. Az ELTE vonatkozó levéltári dokumentációját áttekintve kétségtelen, hogy Germanus tudományos munkásságának értéke és minősége megkérdőjelezhetetlen az utókor számára. Bár sok esetben az idézett levelezésekben is érződik a visszatetsző öntömjenezés és fontoskodás. A professzor – sűrű külföldi útjai ellenére – „gondos gazdaként” bánt a tanszékeivel, ügyelt az utánpótlás nevelésére, a nemzetközi kapcsolatok építésére és tartására, a széles körű tájékoztatásra, a minisztériummal, az ELTE Rektori és Dékáni Hivatalaival és más tanszékekkel való folyamatos együttműködésre. Az mindenesetre furcsa a források tükrében, hogy maga Germanus szinte alig ír könyveiben az ELTE-n eltöltött éveiről. A külföldi utakról szóló színes és alapos, sőt néhol terjedelmes beszámolók után kissé furcsának és kontrasztosnak is hatnak az odavetett és felszínes mondatok, amelyek csupán epizódok két nagyobb utazás és kaland között, és elvesznek a terjedelmes művekben, mint csepp a tengerben.

Germanus kapcsolatrendszere rendkívül sokoldalú volt. 1945, majd még inkább 1948, a „fordulat éve” után előszeretettel karolta fel, támogatta az üldözött, illetve perifériára sodródott barátait, volt tanítványait, kollégáit. Például az „angol beteg” Almásy László, világhírű Szahara-kutató 1946-os perében is egyedüli mentőtanúként lépett fel a bíróságon, amelynek köszönhetően Almásy végül is szabadlábra került. Továbbá arra is találtam forrást, hogy „B-listázott” egykori kolléganője érdekében a hivatalos szervekhez fordult. Egy forrásközlésben megvizsgáltam Endrédi Vendel nyugalmazott zirci főapát és Germanus barátságának a történetét. A főpap és a professzor tisztelték és kedvelték egymást. Egy meggyötört, megalá-

zott, igaztalanul börtönbe vetett katolikus főpap és egy zsidó származású, muszlimmá lett, a Kádár-rendszerben parlamenti képviselőséget is vállaló (és azzal azt legitimáló), világutazó orientalista. A két barát a kölcsönös bizalom, a közös érdeklődési kör és egymás életművének elismerése, illetve a tanári pálya iránt érzett rajongás és nosztalgia miatt is jól szót értett egymással. A rendszeres kapcsolattartás felkeltette az állambiztonsági szervek (III/III.) érdeklődését is. Hasonlóképpen érdekes, bár nem ilyen bensőséges az a kapcsolat, amely Germanust Lukács Györgyhez (1885–1971) fűzte. Azt nem állítható, hogy mély, tudományos diskurzus folyt, illetve komoly szakmai együttműködés alakult volna ki a két tudós között. Germanus azonban időről időre (1958-ban, illetve 1962–1964 között) szükségesnek érezte, hogy a korai hatvanas években meglehetősen izoláltan élő és alkotó idős Lukáccsal tudassa a keleti útjai során szerzett tapasztalatokat, különösen a Lukács-életmű recepciójára vonatkozó információkat. (Germanus kapcsolatrendszere kontinenseken ívelt át, nevét egyaránt ismerték európai, török, észak-afrikai, közel-keleti, illetve indiai tudományos körökben.) Fontosnak tartottam megemlíteni, hogy Lukács arab világbéli ismertségéről, egyiptomi és szíriai reputációjáról elsőként Germanus írt a világhírű filozófusnak, és ezzel a rövid levéllel minden bizonnyal kiváltotta a belső emigrációban élő tudóstárs elismerését is.

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverése után a vészterhes időkben a professzor – már hajlott korában – komoly közvetítő szerepet vállalt az indiai diplomaták (K. P. S. Menon, M. A. Rahman) és a Nagy Imre-kormányhoz hű erők (Bibó István, Göncz Árpád, ifj. Antall József stb.) között. Ha a szükség úgy hozta, tolmácsolt a felek közt, ha kellett, három évtizedes múltra visszatekintő indiai kapcsolatrendszerét mozgatva állt a demokratikus erők utóvédharca mellé. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában talált dokumentumok közül különösen az ifj. Antall Józsefhez és Göncz Árpádhoz köthető anyagokat közöltem. Germanus kezdeti lelkesedése és közvetítő lendülete 1957 elejére alábbhagyott. A kezdődő letartóztatások és megtorlások óvatosságra készítették. Tanítványai később részben cinikus és rendszerkritikus megjegyzéseiről, részben lelkiismereti problémát is okozó opportunizmusáról számoltak be. Az 1958-as tavaszi sikeres indiai előadókörútja azonban nem várt bonyodalmakat okozott. Elsőként publikáltam a Dzsaváharlál Nehru indiai miniszterelnökkel történt – és meglehetősen kínosra sikerült – találkozóról és az utazás más programjairól készült diplomáciai jelentéseket is. Nehru szembesítette Germanust a forradalom leveréséről, az azt követő letartóztatásokról és kivégzésekről szóló hírekkel, akit felkészületlenül értek a miniszterelnök jogos felvetései. A botránnyos és indulatos megbeszélés után Nehru csalódottan bocsátotta útjára a professzort és kíséretét. Ez is közrejátszhatott abban, hogy Germanus 1958 után többet nem tért vissza Indiába, holott több egyetemmel is élénk kapcsolatban maradt.

Antall József (1932–1993) tanár, könyvtáros, orvostörténész, múzeumigazgató, politikus, a Magyar Köztársaság miniszterelnöke (1990–1993) és Germanus Gyula példaértékű mester-tanítvány viszonyt ápoltak egymással, majd – az évek, évtizedek múlásával – mély, baráti kapcsolatba kerültek. Antall az egyetemen került kapcsolatba az akkor már idős, nemzetközi hírű arabista professzorról, Germanus Gyulával. A széles látókörű Antall bölcsészhallgatóként nemzetközi kitekintésre, orientalisztikai tájékozottságra

is törekedett, ezért is vette fel és hallgatta lelkesen – többek közt – Germanus rendkívül népszerű iszlám művelődéstörténeti, arab irodalommal foglalkozó stúdiumait, speciálkollégiumait. Germanus élete végéig óvó gondoskodással és szeretettel fordult hű tanítványai – többek között Fehérvári Géza, Fodor Sándor, Katona Tamás, Chrudinák Alajos, Gerő Győző – felé, mindent megtett szakmai karrierjük kibontakoztatása érdekében, sokszor közbenjárt a politikai okok miatt parkolópályára tett, a hatalom által végzalt-üldözött volt diákjai érdekében. Így tett Antall esetében is az ötvenes évek végén. Az 1956-os forradalom leverése után Antallt eltiltották a tanári pályától, és továbbra is az állambiztonsági hatóságok célkeresztjében volt. Az ÁBTL-ben őrzött számos, rá vonatkozó iratanyagban a Germanussal való kapcsolatát vizsgáltam meg. Később a hatvanas, hetvenes években is folyamatos volt a kapcsolattartás a muzeológus, majd múzeumigazgató Antall és a nyugdíjas professzor Germanus között. Germanus halála után a hű tanítványok nem feledkeztek el egykori mesterükről és az özvegyről, Kajári Katalin írónőről, Aisháról sem. Ápolták szellemi örökségét, gondoskodtak könyvei újrakiadásáról, rendszeresen megemlékeztek róla, tudták, hogy sokat köszönhetnek neki: karrierük beindítása, kiküldetések, előléptetések-kinevezések, kitüntetések, lakáskiutalások, útlevílkérelmek, egyetemi felvételik egyengetése terén a „Prof” nem ismert lehetetlent. Kontinensen és több rendszeren átívelő kapcsolatrendszerét mozgatva segített az arra érdemeseknek és sokszor az érdemteleneknek is. Érdekérvényesítő képességéről – amelyet sokszor ugyan saját maga és felesége érdekében kamatoztatott – legendákat meséltek/mesélnek. Végezetül röviden kitértem arra is, hogy szintén Antallnak köszönhető a Germanus-hagyatékunk az érdi Magyar Földrajzi Múzeumba kerülése is, ahol Kubassek János igazgató vezetésével professzionális és elhivatott kis közösség ápolja értő módon, évtizedek óta Germanusnak és szinte az összes jelentős magyar utazónak, keletkutatónak, földrajztudósoknak az emlékét. A gyermektelen Germanus házaspár végrendeletileg Antallt jelölte meg az irodalmi hagyatékuk örököséül. Minden bizonnyal megbíztak benne, és tudták, hogy a legjobb döntést fogja hozni a rá bízott eszmei értékekkel kapcsolatban. Így is lett. Antall – már mint miniszterelnök – 1993. január 12-én adományozta a szerzői jogokat a Magyar Földrajzi Múzeumnak. Korábban Antallnak a tárgyi hagyatékok és az iratanyag múzeumba kerülésében is jelentős szerepe volt.

1955-től Germanus újrakezdte közel-keleti kutatóútjait. A kairói és alexandriai egyetem, majd nem sokkal utána a damaszkuszi egyetem hívta meg, hogy tartson előadást az arab irodalom köréből. Elismerésként a kairói Tudományos Akadémia levelező tagjává (1956) választotta. Sorra következtek a többi arab országok is, 1961-ben Marokkó, 1965 tavaszán a szaúdi király meghívására ellátogatott Arábiába, és harmadszor is majdnem elvégezte a mekkai zárandoklatot, most már muszlim hitre áttért feleségével, Kajári Katalinnal (Aisha) együtt. 1966-ban a damaszkuszi Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta, ezután Irak következett, ahol a város évezredes alapítását ünneplő bagdadi Tudományos Akadémia is meghívta tagjai sorába (1967). A sort az ammani Tudományos Akadémia (Jordánia) zárja, amely 1978-ban választotta az agg professzort tiszteletbeli tagjává. Germanus Gyula híres volt arról is, hogy könnyen teremtett kapcsolatot a Kelet elitjével. Bármerre is járt a nagyvilágban, fogadták őt királyok, hercegek, államférfiak, vezető értelmiségiek egyaránt. Ezekről a rövid találkozásokról, vagy – sok esetben – bensőséges, évtizedes barátság-

gokról sokat írt műveiben is. Büszke volt a világhírű emberek ismeretségére, a tőlük kapott ajándékokat előszeretettel mutatta meg a – lakásában sűrűn előforduló – barátainak, újságíróknak, kollégáinak és diákjainak is. Ezért is tartottam különösnek és megmagyarázhatatlannak, hogy a részletes, alapos – sőt, sokszor terjengős és önismétlő – Germanus-írásokban alig szerepel a Gamal Abden-Nasszer (1918–1970) egyiptomi elnökkel való találkozás ténye. A tudós az 1955-ös, elnöknél tett látogatását meg sem említi a nyilvánosságának szánt műveiben, illetve a későbbi, 1964-es találkozásukról is szűkszavúan ír, és bizony kritikai megjegyzését sem rejti véka alá. Írásomban próbáltam megfejteni, mi lehetett ennek az oka: Germanus a – számára személyes tragédiát jelentő – második világháború és az ötvenes évek szörnyű terrorja után már óvatos volt, mindig figyelte a magyar külpolitika irányváltásait, kapcsolatban állt a legmagasabb rangú párt- és állami vezetőkkel, diplomatákkal; nem mert kockáztatni és nyilvánosan, a hivatalostól eltérő, egyéni véleményt megfogalmazni. Élettapasztalata, bölcs szellemisége megtanította arra is, hogy meggondolatlanul ne foglaljon állást – Magyarországról nézve – bonyolultnak tűnő kérdésekben, mint amilyen a vitatott megítélésű egyiptomi elnök politikája és sajátos rendszere, az úgynevezett „nasszerizmus” volt. Mint az köztudomású, a Szovjetunióval és a keleti blokk országaival ellentmondásos volt a nasszeri Egyiptom kapcsolata. Egy elfogult, Nasszer-párti vagy éppenséggel kritikus, az elnököt elítélő memoárrészlet, esetleg könyvfejezet, később könnyen a szabad beutazást tette volna lehetetlenné, és bizony a kellemes kairói és alexandriai környezetben, barátok közt eltöltött téli hónapokat nehezen tudta volna nélkülözni az idősödő író házaspár. „Lassan járj, tovább érsz”, illetve „A jó szabó kétszer mér, és egyszer vág” – tartja a két közmondás. És ez a két bölcsesség talán igaz volt Germanus egyiptomi, a fogadó ország aktuálpolitikájának nyilvános kommentálását mellőző munkásságára is.

Egy másik tanulmányomban Germanus egyiptomi és szíriai utazásait és tevékenységét vizsgáltam meg, a magyar külképviseletek által a Külügyminisztériumnak küldött jelentések és egyéb dokumentumok tükrében. A diplomáciai jelentések és minisztériumi levelezések jól rávilágítanak az ötvenes-hatvanas évek Magyarországnak külpolitikai helyzetére, a Kádárkorszak államigazgatásának belső felépítésére, sőt az emberi kapcsolatok komplexitására és sokszínűségére is. Bár hazánk hivatalos képviselői – az erejükhez képest – sok mindent megtettek Germanus kutatásainak, előadásainak, találkozójának a gördülékeny lebonyolítása érdekében, a neves professzor több évtizedes elismertségét, kapcsolatrendszerét, nyelv- és helyismeretét jobban és hatékonyabban is kihasználhatta volna a magyar külügyi vezetés. Sokszor bizony a forráshiány mellett adminisztrációs és kommunikációs nehézségek, félreértések is nehezítették a magyar missziók és Germanus együttműködését. Sőt a tudós útjait követően nemegyszer kínos magyarázkodásra kényszerültek a Külügyminisztérium vezetői felé a Kairóba akkreditált magyar diplomaták. Megállapítható, hogy a magyar misszióktól, a Külügyminisztériumtól, illetve a Kulturális Kapcsolatok Intézetétől származó iratok azt támasztják alá, hogy a külképviseletek sokszor inkább kényszerű teherként, mintsem kihasználható lehetőségként tekintettek az örökifjú professzorra. Germanus kétségtelenül „nehéz ember” volt, sokszor anyagias, sértődékeny, fecsegő és hiú, ugyanakkor jovialis, bölcs és előrelátó. Egy tudatosabb stratégiával, koordináltabb együttműködéssel nemcsak a tudományos-kulturális, hanem a politikai, sőt a gazdasági kapcsolatépí-

téshez is effektívebben hozzájárulhatott volna az Al-Azhar Egyetem egykori diákja és oktatója. Különösen egy olyan relációban (az arab világ), ahol – véleményem szerint – a személyes kapcsolatok varázsa, a tökéletes nyelvtudás, a hírnév és a hadzsi nimbusza sokszor többet ér bármely kifinomult tárgyalástechnikánál és vonzó üzleti tervnél.

Végezetül első jelentősebb, témába vágó publikációmban kísérletet tettem egy objektívabb Germanus-kép megalkotására az által, hogy a tudományos teljesítmény fokmérőit (akadémiai tagságok, vendégprofesszorként tartott előadások, publikációs lista, másodközlések) számba véve demonstrálni próbáltam Germanus Gyula nemzetközi ismertségét és elismertségét. Bár az ismeretterjesztés sok ízben előtérbe került műveiben, sőt a könyved, anekdotázó, sok esetben önismétlő stílus a tudományos nivó rovására is ment, voltak Germanusnak – ha nem is például Goldziherhez mérhető mennyiségben és minőségben – tudományos munkái. A kortársai által nagyra becsült magyar orientalista a komolynak és elismertnek tekinthető, többnyire angol nyelvű szakfolyóiratokban közölt számos írásával elsősorban az arab irodalomtörténet, nyelvészet, illetve iszlám kultúr- és művelődéstörténet terén alkotott maradandót vagy legalábbis említésre méltót. A főbb művek listája összesen 37 tételt tartalmaz, ebből 17 idegen nyelven (14 angolul) íródott. Az angol nyelvű publikációk jó része rangos szakfolyóiratokban (*Islamic Culture*, *The Islamic Quarterly*, *The Islamic Literature*) jelent meg, közülük több, azóta másodközlésben is napvilágot látott. Olvasva ezeket a cikkeket, kiváló angolságú, irodalmi igényességű, logikusan felépített és magvas mondanivalót tartalmazó írásokkal szembesülünk. Az persze már vitatható, hogy egy döntően vallásos, hitbuzgalmi folyóirat (*The Islamic Review*) mennyiben tekinthető tudományosnak is egyben, de a magyar szerző cikkeit nem a hitejlesztés motiválta. Germanus minden bizonnyal elsőrangú munkát végzett az arab nyelvű irodalom feldolgozásával és az érdeklődő közönség számára szóló, közérthető ismertetésével.

Az összes fénykép forrása: Magyar Földrajzi Múzeum, Érd, Germanus-hagyaték

1. kép. (balra)
Germanus Sándor,
Germanus Gyula
édesapja, l. sz.:
2691-91

2. kép. (jobbra)
Germanus Gyula
nővére Germanus
Janka és édesanyja
Germanus Sándorné
született Zobel
Rozália, 1890-
es évek első fele

3. kép. (balra)
Germanus Gyula első
ismert fényképe, 1885

4. kép. (jobbra)
A Germanus
testvérek, balról
jobbra Ferenc, Gyula
és Janka, 1890-
es évek első fele

5. kép. Germanus Gyula angliai útján ismerkedett meg Gwendoline Percyfull-lal, akivel baráti kapcsolata évtizedekig tartott, 1910

6. kép. A Germanus házaspár indiai otthonának fogadószobája, Santinikétán, 1929. december 20., l. sz.: 3515-91

7. kép. Germanus Gyula második felesége Kajári Katalin zarándokruhában a harmadik mekkai zarándoklaton, 1965

8. kép. Az ifjú Germanus Gyula hegedűvel, Budapest, 1912. (Germanus válla fölött félig takarásban látható Vámbéry Ármin bekeretezett, Germanusnak dedikált fényképe, amely a hagyatékkal együtt bekerült a Magyar Földrajzi Múzeumba)

9. kép. Diákok hajókiránduláson, jobb szélén fezben Germanus Gyula, Isztambul, l.sz.: 2362-91

10. kép. Utcarészlet, Isztambul, 1915, l. sz.: 2378-91

11. kép. Germanus Gyula török barátai, 1915, l. sz.: 2386-91

12. kép. Úton Indiába a Pilsna hajó fedélzetén, 1929. március

13. kép. Úton
Indiába a Pilsna
hajó fedélzetén,
bal oldalon
Germanus Gyula,
1929. március

14. kép. (lent)
Germanus Gyula
és Hajnóczy
Rózsa úton
Indiába a Pilsna
hajó fedélzetén,
1929. március,
l. sz.: 3973-91

15. kép. Hajnóczy Rózsa, Dárdzsiling, 1929–32 között,
l. sz.: 4030-91

16. kép. Badshahi mecset, Lahore, a kép jobb szélén
Hajnóczy Rózsa, 1929–32 között, l. sz.: 3204-91

17. kép. Hajnóczy Rózsa a helyi fiákerrel, Santinikétan, 1929–32 között, l. sz.: 3492-91

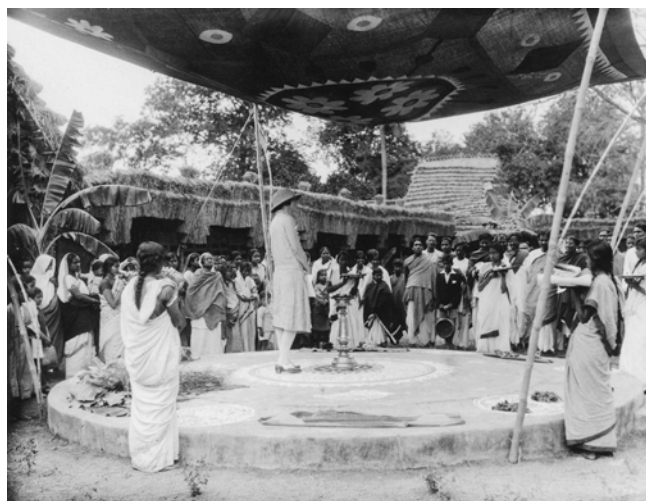
19. kép. Szabadtéri oktatás az egyetemen, Santinikétan, 1930, l. sz.: 3471-91

21. kép. Rabindranáth Tagore egyetemi tanárok között, Santinikétan, 1929–32 között, l. sz.: 3483-91

18. kép. Magvetés ünnepe Rabindranáth Tagore birtokán Sántinikétantól 3 km-re, Surul, 1929–32 között, l. sz.: 3366-91

20. kép. Frau Euhurst ünnepségen szónokol, India, 1929–32 között, l. sz.: 3326-91

22. kép. Shashi Mohashai dékán, Santinikétan, 1929–32 között, l. sz.: 3270-91

23. kép. Hajnóczy Rózsa és hindu előkelőségek, Shillong, 1930. június, l. sz.: 3651-91

24. kép. Az egyetem tanárai, állnak balról jobbra: Mr. Tucker (Lindsay), Mr. Collins, Mr. Bogdanov, Germanus Gyula, ülnek balról jobbra: Hajnóczy Rózsa, Mrs. Bogdanov, Mrs. Tucker, Santinikétan, 1930, l. sz.: 3518-91

25. kép. Germanus Gyula, Sa'd Ausari, Said és Mr. Tucker, Delhi, 1930, l. sz.: 3810-91

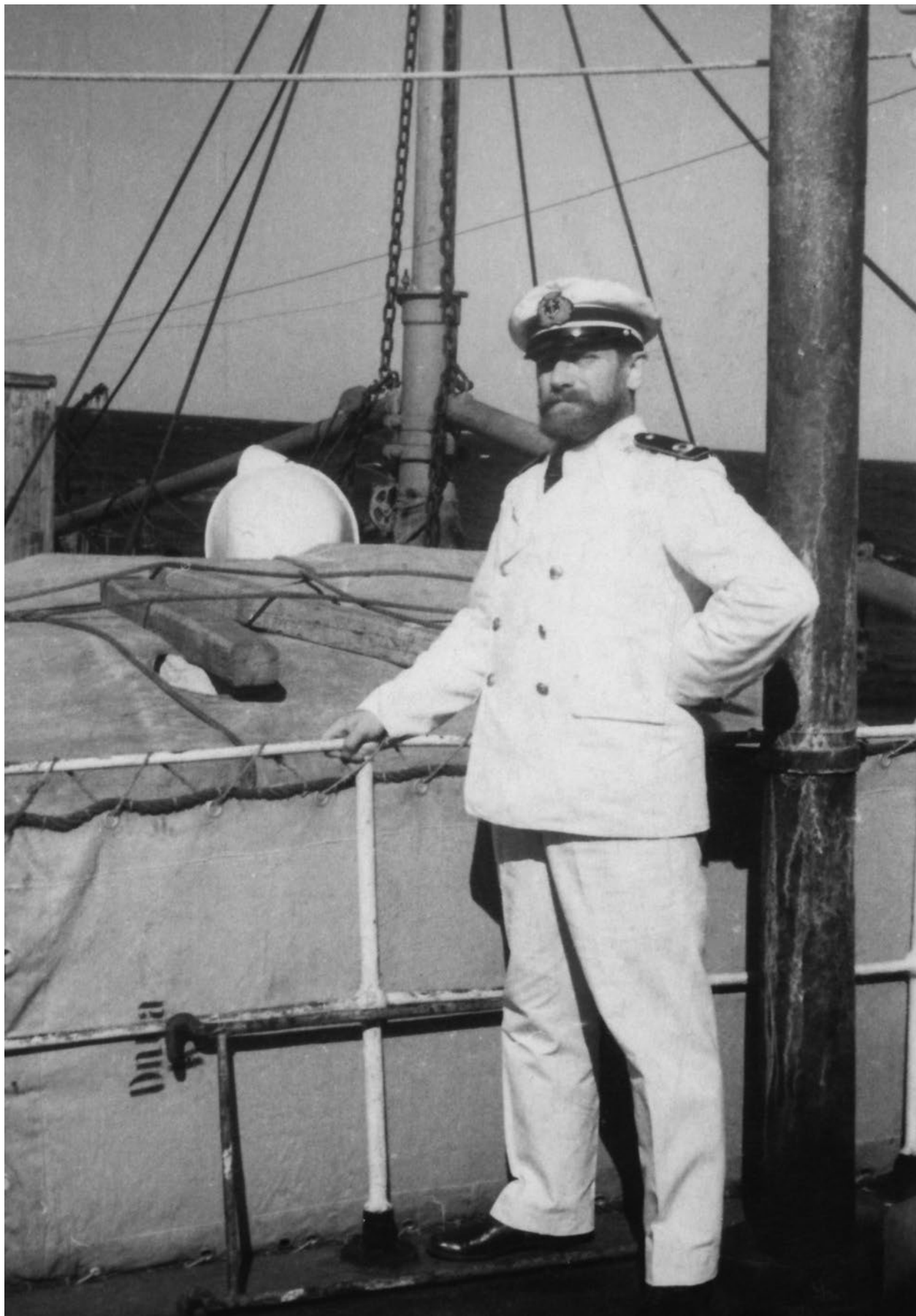

26. kép. Hajnóczy Rózsa és Herr Kondor idegenvezető, Mumbai, 1929, l. sz.: 3686-91

27. kép. Germanus Gyula a Khan el-Khalili bazár egyik kávézójában, Kairó, 1935, l. sz.: 2776-91

28. kép. Germanus Gyula, mint matróz a „Duna” hajón, 1939, l. sz.: 1674-91

29. kép. Germanus Gyula, mint matróz az emelőgépnél a „Duna” hajón, 1939, l. sz.: 1673-91

Válogatott Germanus-bibliográfia

A bibliográfiát Kovács Sándor készítette, kiegészítette Udvarvölgyi Zsolt András.

Magyar nyelvű írásai, könyvek

- Evlíja Cselebi a XVII. századbeli törökországi czéhekről.* Budapest, 1906. – 52 lap
- Schidlof 1000 szó gyakorlati módszere világnyelvek magánúton való tanulására.* Angol. Átdolgozták: Dr. Germanus Gyula és Dr. Latzkó Hugó. Budapest, Schenk Ferencz Könykereskedése, 1911, új, javított kiadás: 1939.
- Schidlof gyakorlati módszerének magyar–angol zsebszótára. Magyar–angol és angol–magyar rész I–II.* Budapest, Schenk F., 1913.
- Angol nyelvtan. Magántanulók számára a kiejtés megjelölésével. Az angol nyelvnek szóban, írásban és olvasásban tanító nélkül való elsajátítására (Lingua zsebnyelvtanok).* Budapest, Lingua Kiadó, 1916. – 159 lap
- A föld és faj hatása a történelemben.* Budapest, 1919. – 157 lap
- Török nyelvtan. Gyakorlókönyv olvasmányokkal az arab–török írás elsajátítására.* Budapest, Lingua, 1925. – 136 lap
- India világossága (Mahatma Gandhi).* Budapest, 1934. Franklin, 1939. – 109 lap
- Allah Akbar! I–II.* Budapest, 1936. – I. 333 lap, II. 311 lap, 2. kiad. Szépirodalmi Kiadó, 1968, 3. kiad. Szépirodalmi Kiadó, 1973, Palatinus Kiadó, 2004.
- Az arab szellemiség megújíthatósága.* Budapest, Franklin Ny., 1944. – 66 lap
- Bengáli tűz I–II.* (G. Hajnóczy Rózsa írói álnéven). Budapest, Singer és Wolfner, 1944, 2. kiad., Szépirodalmi Könyvkiadó, 1964, 3. kiad., Palatinus Kiadó, 2002.
- A félhold fakó fényében.* Budapest, 1957. – 253 lap. 2. kiad. 1958, 3. kiad. 1960, 4. kiad. 1963, 5. kiad. Palatinus, 2003.
- Arab költők.* Budapest: Magyar Helikon, 1960.
- Az arab irodalom története.* Budapest, Gondolat, 1962. – 391 lap. 2. bőv. átd. kiadás 1973, 3. kiad. 1979.
- Kelet fényei felé.* Budapest, Táncsics, 1966. – 295 lap. 2. kiad., 1970., 3. kiad., 1973., 4. kiad., Palatinus Kiadó, 2003.
- Kelet varázsa (A félhold fakó fényében, 7. kiadás, Kelet fényei felé, 5. kiadás).* Budapest, Magvető Kiadó, 1975, 1979. – 597 lap
- Gondolatok Gül Baba sírjánál. Művelődéstörténeti tanulmányok.* Vál., szerk., utószó: Antall József, Budapest, Gondolat, 1984. – 365 lap
- A Palatinus Kiadó által újra kiadott könyveit a Magyar Földrajzi Múzeum munkatársai (Kubassek János igazgató és Puskás Katalin gyűjteménykezelő) gondozták.

Magyar nyelvű írásai, könyvekben megjelent fejezetek

- Arabia, Szíria és Mezopotámia felfedezése és meghódítása. In: *A Föld felfedezői és meghódítói I–V.* Szerk.: Cholnoky Jenő. Vol. I. Európa, Kis-Ázsia, Belső és Kelet- Ázsia. Budapest, 1938, 367–474.
- Bevezetés. In: *Ibn Battúta zarándokútja és vándorlásai.* Budapest, 1964, 5–33.
- Bevezető. In: *Arab költők a pogánykortól napjainkig.* Szerk. Germanus Gyula. 1961, 7–58.
- Előszó. In: Mahmud Tejmur: *A halál ügynöke.* Budapest, 1958, 5–11.
- Előszó. In: Gerő Győző: *Pécs török kori emlékei.* Szerk.: Somos Jenő. Pécs, 1962, 3–6.

Germanus Gyula visszaemlékezései Keleten tett utazásaira. In: *Magyar utazók, földrajzi felfedezők*. Szerk.: Havasné Bede Piroska, Somogyi Sándor. Budapest, 1973, 324–328.

Jegyzetek. In: *Ibn Battúta zarándokútja és vándorlásai*. Budapest, 1964, 367–389.

Magyar nyelvű írásai, tanulmányok tudományos és ismeretterjesztő folyóiratokban

Evlíja Cselebi a XVII. századbeli törökországi czehekről. *Keleti Szemle* VIII: 306–323, 1907, IX: 95–126, 1908.

A törökök első föllépése az Al-Dunán és az első török-magyar összeütközés. *Századok* XLIV: 41–49, 1910.

Angolok Magyarországon. *Századok* XLIV: 316–319, 1910.

Az arab kereszténység emlékei. *Theológiai Szaklap* IX: 81–100, 1915.

A szent háború (Dsihád). *Budapesti Szemle*, 1915, 32.

A harcos iszlám. *Budapesti Szemle* 457: 132–144, 1915.

Az iszlám háborúinak színtere. *Budapesti Szemle* 459: 449–466, 1915.

Turán. *Magyar Figyelő* VI(6): 405–420, 7: 23–37, 1916.

Kulturális problémák Törökországban. *Magyar Figyelő* VII(10): 251–261, 1917.

Az arab nemzetiségi kérdés. *Magyar Figyelő* VII(24): 369–382, 1917.

A mai török nyelv és műveltség. *Budapesti Szemle* 495: 448–461, 1918.

Turanizmus és történelem. *Történeti Szemle* VI: 380–384, 1918.

A föld és faj hatása a történelemben. *Budapesti Szemle* 507: 214–231, 508: 46–68, 509: 94–136, 510: 173–204, 511: 49–74, 512: 209–225, 1919.

Az újabb török irodalomról. *Turán* 10(1–2): 19–21, 1927.

A keleti misztika és a bektási dervisek. *Budapesti Szemle* 610: 389–419, 1928.

A török forradalom. *Budapesti Szemle* 604: 342–371, 1928.

Vámbery Ármin (1832–1913). – *Nyugat* XXV(24): 605–608, 1932. december 16.

A mai India. *Budapesti Szemle* 667: 274–299, 1933.

India világossága (M. Gandhi). *Budapesti Szemle* 677: 79–94, 678: 183–216, 679: 308–339, 680: 38–61.

Nábobok és maharádzsák. *Új Idők* XL(30): 104–108, 1934.

Ahol a Pegazust Alboráknak hívják. A modern iszlám szépirodalma. *Literatura* 9: 193–194, 1934. július 1.

A törökök szerepe az iszlámban. *Turán* 18(1–4): 22–30, 1938.

Zarándoklás Mekkába. *A Földgömb* VII(5): 161–173, 1936.

Gondolatok Gül Baba sírjánál. *Budapesti Szemle* 713: 50–73, 714: 215–236, 1937.

Tengerre magyar. *Hajózási Hírlap*, 1939.

Kirándulás Arábiában. *A Földgömb* 6: 127–132, 1941.

Az arab szellemiség megújítása. *Budapesti Szemle* 801: 78–95, 802: 134–151, 803: 187–204, 804: 222–232.

Új arab regényírók. *Nagyvilág* XIV: 908–910.

Szülővárosom., Budapest. *Budapest* 7(2): 24–25.

Az arab irodalmi nyelv kialakulása. *Korunk* XXX(12): 1350–1357, 1971.

A dél-arábiai Jemen mai költészete. *Nagyvilág* XV: 1075–1080, 1970.

Az amerikai arab irodalom. *Nagyvilág* V: 1539–1543, 1960.

Emlékeim között, otthonomban. *Budapest* 15(6): 16–19.

Idegen nyelven megjelent könyvek

- Lecture on Popular Turkish Literature*. Islamic Research Institute Publications
5 Lahore, 1931. – 24 lap
- Turku-i islām khidmät*. Aurangabad, 1932. – 135 lap
- Allah akbar. Im Banne des Islams*. Berlin, Holle u. Co. 1938. – 718. lap
- Sulle orme di Maometto I-II*. Milano, Ed. Garzanti 1938. – I. 406 lap, II. 376 lap
- Anwār al-Jundi. Quissa (Preface to the Arabic Literature)*. Cairo, 1947.
- Studies in Arabic Lexicography*. Islamic Quaterly, 1951.
- Modern szaúd-arábiai irodalom (arab nyelven)*. Al-Manhal, 1953.
- Bayna Fikrayni*. Dimashq, 1956. – 128 lap
- AI-Qähira-madinatu n-nuhdati l-'adabiyati I -'Arabiya*. Qähira, 1969. – 7 lap, 1971. – 18 lap
- Daur ul-Islam fi tarikh al-Insaniyat*. 1972.
- Daur ul-Islam fi tarikh al-Insaniyat – Majallat al-Adib*. Beyruth, 1974.
- Das islamische Recht*. Acta Juridica Acad., 1974.
- Nahdrat al-Adab al 'Arabi*. 1975.
- Al-Usas al-lughawiya liwahdat an-Natiqina bi'l-dhäd*. Majallat Oafilat uz-Zayt. Zahrán, 1975.
- An-Nadhrat al-Islamiya ila'l-Hayát*. Majallat Rábita al-cAlam al-Islami. Mecca, 1975.

Idegen nyelven megjelent tanulmányok

- Geschichte der osmanische Dichtkunst*. Bécs, 1906.
- Osmanische Puristen*. *Keleti Szemle* XI: 40–57.
- New Movements in the World of Islam*. *Visva-Bharati Quaterly* VII: 246–262, 329–364.
- Modern Movements in Islam*. *Visva-Bharati Quarterly Vili*, 74–98, 1930.
- Lecture on Popular Turkish Literature*. *Islamic Research Institute Publications* 5., Lahore, 1931, 24.
- Modern Movements in Islam*. *Visva-Bharati Studies* 5. Calcutta, 1932, 78.
- The Awakening of Turkish Literature I-II*. *Islamic Culture* VII: 174–194, 353–378.
- The Role of Turks in Islam*. *Islamic Culture* VII: 519–532, 1933.
- The Role of Turks in Islam*. *Islamic Culture* VIII: 1–4, 1934.
- Ash-shac ir Petófi*. *Muqtataf* XCVI: 369–377, 1940.
- Linguistic Foundations of the Unity of the Arabic-Speaking Peoples*. *Islamic Review* XXXVIII(3): 21–24, 1950.
- Mahmoud Tejmour and Modern Arabic Literature*. *Islamic Review* XXXVIII: 21–24.
- Sources of “The Arabian Nights”*. *Islamic Review* XXXIX(7): 16–19, 1951.
- Observations on the Arabic Alphabet*. *Islamic Review* XXXIX(11): 13–15, 1951.
- Unknown Masterpieces of Arabic Literature*. *Islamic Culture* XXXVI(1): 91–112.
- Modern Saudi-Arabian Literature*. *Islamic Review* XL(11): 31–33.
- The Alleged Tomb of Jesus Christ*. *Muslim Digest* II(4): 33–39, 1952.
- The Millenary of Ibn Sina*. *Muslim Digest* II(11): 41–44, 1952.
- Causes of the Decline of Islamic Peoples*. *The Islamic Literature* V(1): 9–43, 1953.
- The New Beginning*. *Muslim Digest* III(11): 53–56, 1953.

- Studies in Arabic Lexicography. *The Islamic Quarterly* I: 12–28, 1954.
- Arab Geographers. *Islamic Review* XLII7: 9–11, 1954.
- Napoleon and Islam. *Islamic Review* XLIII(8): 30–32, 1955.
- Ibn Kathir on Husain ibn Mansur al-Hallaj. *Islamic Review* XLIII(10) 14–16.
(A címlapon hibásan jelölték a kötet számot XLIV-nek.)
- Aspects of Modern Arabic Literature. *Islamic Review* XLIII(12) 28–32.
(A címlapon hibásan jelölték a kötet számot XLIV-nek.)
- cUlama a l-jughrafiya al-muslimun. *Majallat al-Wa'y* 3. 1955.
- Ibn Rumi s Dichtkunst. *Acta Orientalia Hung.* VI: 215–286, 1956.
- Trends of Contemporary Arabic Literature. *The Islamic Quarterly* III: 88–108, 1956.
- Reflections on the Spirit of the Arabic Language. *Islamic Review* XLIV(10): 14–16, 1956.
- Muslim Invention of a Script for the Blind. *Muslim Digest* VI(9): 113–116, 1956.
- Hungarian Orientalists – Past and Present. *Indo-Asian Culture* VI: 291–298, 1957.
- The Trend of Contemporary Arabic Literature. *The Islamic Quarterly* IV: 29–42, 114–139.
- Ini 'kás al-mukhtar al-haditha fi-sh-shic r al-hadith. *Nashriyat* 2, 1958.
- Some Aspects of Modern Arabic Literature. *Islamic Culture* XXXIII(1): 1–18, 1959.
- Ash-shicr al-carabi al-hadith. *Sawt ash-sharq* 4. 1959.
- Legacy of Ancient Arabia. *Islamic Culture* XXXVII: 261–269, 1963.
- Legacy of Ancient Arabia. *Islamic Culture* XXXVIII: 1–8, 1964.
- The Literature of Morocco. *Islamic Culture* XXXVIII: 213–241, 1964.
- The Arabic Literature in America. *The Islamic Literature* XVIII(2): 1–9, 1966.
- The Islamic View of Life. *The Islamic Literature* XVIII(11): 1–9, 1966.
- La poesia degli Arabi viventi all'estero. *Atti del III. Congresso di Studi Arabi e Islamici*. Napoli 1967, 349–361.
- Reminiscences of Arab Poets and Critics. *Dr. Zakir Husain Presentation Volume*. New Delhi, 1967, 251–261.
- Ibn Khaldun, the Precursor of the Philosophy of History. *The Islamic Literature* XIX(2): 1–11, 1967.
- Hilal Naji, the Poet in the Light of his Critics. *Islamic Culture* XLII(7): 151–160, 1968.
- Some New Arab Novelists. *The Islamic Literature* XXI(4): 217–229, 1969.
- Bä'd l-kalimät an il-'adab al-'arabi l-hadth fi Maghrib al-'aqa. *Majallat majma', al-lughat al-'Arabiya ba-dimishq*. *Revue de l'Academie Arabe de Damas* XLIV(1–2): 355–362, 1969.
- Modern Poetry of South Arabia. *Acta Literaria Hung.* XIII: 101–154, 1971.
- Al-Islam kadin alami. *Al-Isala* 5: 97–99, 1971.
- Some New Arab Novelists. *Malik Ram Felicitation*, 121–134, 1972.
- The New Palestinian Poetry from beneath the Crossfire. *Islamic Culture* XLVII: 127–158, 1973.
- Travel, Teaching and Living in the East. *Sufi Studies: East and West*, Ed. by L. F. Rushbrook Williams, New York, 1973, 74–81.
- Das islamische Recht. *Acta Juridica Acad.* 1974.
- The Greatness of Ibn Sina. *Ramadhan Annual* 1976. September.
- Tala i al-Fatih (Lybia). *AI- Arab wa I Andalus*, 1977. november–december, 71–78.

Alapvető szakirodalom, források Germanusról:

- Antall József: Germanus Gyula (1884–1979). In: Germanus Gyula: *Gondolatok Gül baba sírjánál*. Budapest: Gondolat, 1984, 301–324.
- Germanusné Kajári Kató: *Kelet vándora. Visszfény*. Budapest: Magvető, 1985. (Tények és Tanúk sorozat.)
- Káldy-Nagy Gyula szerk.: *The Muslim East. Studies in honour of Julius Germanus*. Budapest: ELTE, 1974.
- Kardos István: *Sokszemközt – tudósokkal*. Budapest: Minerva, 1974, 223–236.
- Kiss Dávid Sándor: Germanus Gyula. *Terebess Online*.
- Kiss Iván: A zsidó Germanus Gyula. *Múlt és Jövő* 30(3): 96–101, 2017.
- Dr. Kubassek János: Germanus Gyula (1884–1979) és a Kelet világa. Bonyodalmak Bécsben, majd Kairóban, Arábiában és Budapesten – egy fegyelmi eljárás tanulságai elfeledett dokumentumok tükrében. In: Székely Szabó Zoltán (szerk.): *Ami minket összeköt*. Huszadik könyv. Bécs, Szombathely: B. K. L. Kiadó, 2013, 39–88.
- Dr. Kubassek János: Germanus Gyula-kiállítás Érden – Az iszlám világ tudós kutatója. *Élet és Tudomány* LXIV(40): 1261–1263, 2009.
- Lendvai Tímár Edit szerk.: *Germanus Gyula. A tudós és az ember*. Érd: Magyar Földrajzi Múzeum, 2009.
- Mestyán, Adam: Materials for a History of Hungarian Academic Orientalism: The Case of Gyula Germanus. *Die Welt des Islams* 54(1): 4–33, 2014.
- Udvarvölgyi Zsolt András: *Kelet igézetében. Germanus Gyula élete és munkássága*. Tanulmánykötet. Miskolc: Miskolci Egyetem BTK Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete, 2023.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ \$ = CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

GP

KÖZÉP-ÁZSIA

Az előző lapon

*A Horezmi Kongrat Kánság székhelye,
Híva látképe (1863, rézkarc a Travels in Central Asia könyvből)*

Életút

Almásy György (1867–1933) és Turgan Berdike-úlu (1890–?)

SOMFAI KARA DÁVID*, SÁNTHA ISTVÁN**

* tudományos főmunkatárs, Néprajztudományi Intézet (BTK, HUN-REN), somfaikara@gmail.com,
Neumann János Egyetem, Nemzetközi Iroda nemzetközi kutatási szakértő

** tudományos főmunkatárs, Néprajztudományi Intézet (BTK, HUN-REN), istvansantha@gmail.com

Kivonat: A tanulmányban röviden vázoljuk Almásy György életét és munkásságát, két közép-ázsiai utazásának rövid leírását (1900 és 1906). Almásy György Vámbéry Ármin nyomdokán indult el Közép-Ázsiába a 20. század elején. Akkor már az Orosz Birodalom gyarmatosította a térséget, és a vasútvonalak is kiépültek (Kaszpi-tenger és Taskent/Andidzsán, Almati és Orenburg). Almásy nem áruhában, hanem a helyi cári közigazgatás vendégeként utazott. Rövid utazást tett Kazakföldön a Balkas-tóhoz, de igazán Kirgizföld és a Tiensan (Ala-tau) hegyei, az ott élő kirgiz nomádok érintették meg. Első útjáról (1900) egy 730 oldalas könyvben számolt be. Második expedíciójára (1906) Prinz Gyula geográfus is elkísérte, de útjaik hamar elváltak. Almásy rövid utazást tett Kínába (Hszincsiang tartomány, Tekesz völgye). Második útjáról egy kirgiz legénnyel tért haza. Turgan Berdike-úlu éveket élt Almásy családjával, ahol a kirgiz Manasz eposz részleteit fordították Almásyval. Végül csak egy 72 soros részlet jelent meg belőle, és Turgan is nyomtalanul eltűnt az Almásyak borostyánkői kastélyából.

Kulcskifejezések: Közép-Ázsia, Almati, Karakol, Iszik-köl, Orosz Birodalom, Kína, kirgiz, kazak, kalmak, eposz, Manasz, Almásy György, Turgan Berdike-úlu

Hivatkozás: Somfai Kara D., Sántha I. (2024). Almásy György (1867–1933) és Turgan Berdike-úlu (1890–?). *Passages* 2: 385–395. <https://doi.org/10.59608/pas2024a026.00>

Kollázs képei:

Balra: Almásy György időskorában.

Forrás: wikipedia, CC BY-SA 3.0

Középen: lásd a 4. képnél

Jobbra: lásd a 7. képnél

Almásy György (1867–1933) gazdag nemesi család sarja, Felsőlendván (Muravidék, ma Szlovéniában Grad) született. Édesapja Almásy Ede a Magyar Földrajzi Társaság alapítótagja volt. Édesanyja halála után a család Borostyánkőre (Őrvidék, ma Ausztriában Bernstein) költöztek. Itt alapított családot Almásy György, amikor a tiroli Helena Pittonit feleségül vette. Három gyermekük született. Almásy György volt az apja Almásy László Afrika-kutatónak (1895–1951), akiről a többszörös Oscar-díjas hollywoodi film, *Az angol beteg* főszereplőjét mintázták. Bár filmnek kevés köze volt a valódi Almásy Lászlóhoz, mégis egy csapásra híressé tette őt. Almásy László az utazás és kutatás szeretetét apjától örökölte.

Almásy Grazban szerzett jogi diplomát, de fiatalkorától az állattan, mádártan és geográfia érdekelte. 1897-es dobrudzsai (ma Románia) utazása során érdeklődése a keleti türk rokonokaink felé fordult.¹ Ezért indult el Ázsia szívébe: a kazakok és kirgizek földjére. Almásy György azoknak a keletkutató magyaroknak a sorába tartozik,² akik Kőrösi Csoma Sándor (1784–1842) nyomában elindultak Belső-Ázsiába az őshazát keresve. Bár azt nem találták meg, de hírt hoztak az ott élő népek gazdag helyi kultúráiról, életmódjáról, világhírűvé téve ezzel a magyar keletkutatást.

Almásy György kétszer járt Kazak- és Kirgizföldön, 1900-ban utazott először Közép-Ázsiába. Vámbéry útját kívánta folytatni, ezért Szamarkandból tovább utazott Taskentbe, majd innen a kazakok által lakott Hétfolyó vidékére (Dzseti-szú vagy Szemirecsie).³ Az oroszok 1854-ben az egykori Almati város mellett építették meg Vernij erődjét, amely 1900-ra a kazak terület legnagyobb városává vált.

Almásy utazásai idején Mihail Jefremovics Ionov kozák atamán volt Szemirecsje kormányzója (1890–1907).⁴ Almásy jó barátságban volt Ionovval,

1 Dobrudzsa, a Fekete-tenger és Duna közti terület (ma Románia és Bulgária) 1877-ben lett a Román Királyság része, Almásy korában még főleg balkáni törökök és krími tatárok (nogajok és songajok) lakták, akik főleg a Krími Kánság (1441–1783) orosz annektálása után, illetve az orosz–cserkesz háború végén (1860) költöztek át az Oszmán Birodalom területére. A nogajok az Edil (Volga) és Dnyeszter (Turla) folyó közti területen éltek, és főleg a keleten maradt kunoknak a leszármazottai.

2 Az ő sorukba tartozik Vámbéry Ármin, Bálint Gábor, Baráthosi Balogh Benedek, Mészáros Gyula, Ligeti Lajos, Diószegi Vilmos és Mándoky Kongur István.

3 Az oroszok a Kazak Kánságot 1848-ban foglalták el, miután a kirgizek egy konfliktusban megölték Keneszári kazak kánt (1841–1847). Két évvel Vámbéry útja után, 1865-ben Taskentet is elfoglalták, majd 1876-ban a Kokáni Kánság következett. Így a kazak és kirgiz területek is az Orosz Birodalom részévé váltak. Almásy egészen másképpen utazott, ő nem dervisálruhában, lovon, számaron vagy tevén, hanem mint egy igazi úr, akit ráadásul a helyi orosz tisztek és tábornokok láttak vendégül. Az oroszok 1879–1888 között Szamarkandig építették ki a Transz-Kaszpi vasutat (Kaszpi-tenger partján, Krasznovodszktól indult), amely 1898-ra egészen Taskent és Andidzsán (Fergána völgye) városokig húzódott.

4 Közép-Ázsiát az oroszok a Turkesztáni Főkormányzóság alá rendelték, amelynek központja Taskent volt. Zseti-szú vidéke, az Iszik-köl és Csüj folyó völgye (Pispek vagy Biskek) a Szemirecsie megyéhez tartoztak, amelynek székhelyén, Vernüjben (Almati) székelte a katonai kormányzó (gubernator). Szemirecsie 6 ujezdből állt (Vernüj, Zsarkent, Kopal, Lepszingszk, Pispek, Przszevalszk), amelynek élén egy katonai előjáró (kazakul *ojaz*, kirgiz *ojoz*) állt.

és vendégeskedett is nála. Almásy miután az Ile folyó mentén hiába próbált eljutni a Balhas-tóig (Kazakföld), az Iszik-köl keleti felén fekvő Karakolba⁵ ment, ahol a helyi elöljáróval (Nyikolaj Grigorjevics Szatov, 1859–1930) szintén jó kapcsolatban állt. Ekkor lépett először a tiensani kirgizek földjére, akiket örökre a szívébe zárt.

Földrajzi és állattani megfigyelései mellett a nomádok élete is elkezdte érdekelni. Első útjáról 1903-ban egy 730 oldalas könyv jelent meg, amelyből egy példányt Almásy Ionov atamának is elküldött.

Almásy 1906-ban visszatért az Iszik-köl partjára, ahol Karakol városában⁶ szállt meg, és a helyi Óslakosok Iskolájának (*Tuzemnaja skola*) igazgatójával Akim Kucenkóval barátkozott össze. Kucenko Karakolban a nyáron üresen álló iskola épületét is átengedte Almásynak és útitársának, Prinz Gyula geográfusnak.

Almásy innen a Kínai (Mandzsú) Birodalom területére, a Tekesz völgyébe szeretett volna eljutni. Oda nem akarta magával vinni Prinzet, ezért elváltak útjaik.⁷ Almásy az orosz–kínai határhoz ment (Narinkol, ma Kazakisztán), ahol sikerült a Guldzsából (ma Yining, Kína) az orosz konzul segítségével vízumot szereznie. Beutazta a Tekesz folyó völgyét, és egy buddhista kolostorban is járt.⁸ Ugyancsak találkozott a Tekesz-völgyben élő őlet (dzsungar) mongol törzsszel.

Második útjáról nagyon kevés anyag volt ismert. Az 1940-es években Kőhalmi Katalin keletkutató összeismerkedett Gyömörey Zitával (1922–2014),⁹ Almásy György unokájával. Később Gyömörey Zita elárulta Kőhalmi Katalinnak, hogy birtokában van nagyapja 1906-os naplójának kézírata és egy fotóalbum, amelyet a terepmunka során készült képekből állítottak össze.¹⁰ Kőhalmi Katalin 1995-ben mutatta be Gyömörey Zitának Sántha Istvánt, akinek Gyömörey Zita átadta Almásy György fotóalbumát, amely a Néprajzi Múzeum archívumába került. Gyömörey Zita ugyancsak elkészítette Almásy naplóleveleinek fordítását, amelyeket 1906-os kirgiz- és

5 1869-ben az oroszok ugyancsak katonai állomást hoztak létre az Iszik-köl keleti partjánál, Karakol mellett. 1888-ban itt halt meg Nyikolaj Przsevalszkij lengyel–orosz utazó, akiről a várost Przsevalszkznak nevezték el.

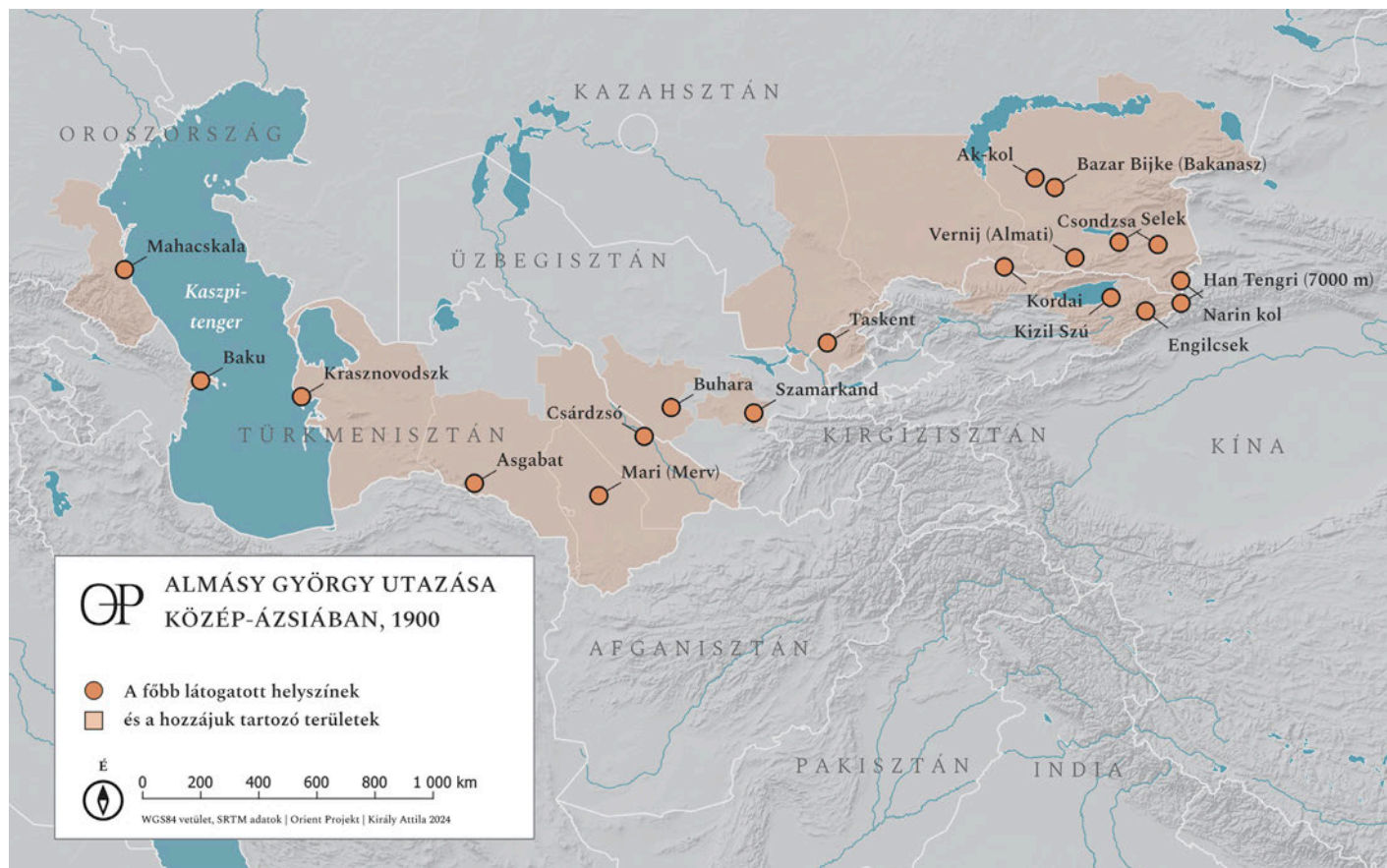
6 1889–1993 és 1939–1992 között Przsevalszk volt a neve, mert a városban halt meg Nyikolaj Przsevalszki lengyel származású, oroszországi tudós katonatiszt, aki Belső-Ázsiát kutatta. A belső-ázsiai *taki* vadlovat is róla nevezték el Przsevalszki-lónak.

7 Prinz 1911.

8 A kolostor neve Mongol-kürie „mongol kolostor”, ma Zhaosu (Kína).

9 Zita grófnő a világháború után Ausztriába került, hiszen Almásy örvidéki (Burgenland) birtokait (Borostyánkő/Bernstein) elcsatolták 1920-ban. Kőhalmi Katalin (1926–2012) Bécsben született, mert édesapja, Kőhalmi Béla részt vett a Tanácsköztársaságban, és távoznia kellett, de később visszatértek Magyarországra (1934).

10 Almásy György halálakor Grazban élt (1933), lakását találat érte, így elpusztult a hagyatéka. A naplója úgy maradt fenn, hogy azokat levél formájában feleségének, Pittoni Ilonának (Helena) írta német nyelven (Ilona asszony tiroli származású volt). Ezeket később unokája Zita grófnő megtalálta, és német nyelvről magyarra fordította. A fényképek két album formájában maradtak fenn, amelyeket Almásy György útitársának, az ír–német Herbert von Archernek küldött ajándékba, és halála után az unokái elküldték Zita grófnőnek.

kazakföldi utazása idején feleségének, Helena Pittoninak írt német nyelven. Ezekből a kiadatlan levelekből tudunk Almásy második utazásának az eseményeiről. Almásy karakoli barátja, Kucenko a magyar kutató kérésére lejegyeztette a kirgiz *Manasz* hőseposz bizonyos részleteit egy helyi *Manasz*-énekestől, aki a bugu nemzetség tagja volt.¹¹ Sajnos a *Manasz*-gyűjtés szövege elveszett, csak egy 72 soros részlet jelent meg belőle.¹² Végül 2021-ben sikerült a naplót és a fényképeket könyv formájában megjelentetni magyarul, 115 évvel az utazás után.¹³

Berdike-úlu Turgan (1892–?)

Almásy György 1906-os útjáról először kirgiz segítőjét Dzsumabeket szerte volna magával hozni Magyarországra, hogy a *Manasz* eposz szövegét oroszra fordítsa. Végül az óslakos iskola egy 16 éves tanulóját, Turgan Berdike-úlut sikerült rávennie, hogy eljöjjön vele Magyarországra. Turgan kb. két évet élt Almásy kúriáján, Borostyánkő várában. Erről fényképek is tanúskodnak. Egyiken a kirgiz fiú Almásy két fiával, Jánossal és Lászlóval láthatók. Turgan bizonyára segített Almásynak kirgiz gyűjtései feldolgozásában. De nemcsak a kirgiz *Manasz* hőseposzt fordította oroszra,¹⁴ hanem fiait Jánost és Lászlót oroszra is tanította.

Máig tisztázatlan körülmények között Turgan elhagyta Borostyánkőt, hogy szülőföldjére hazatérjen. Ugyanakkor Kirgizföldön soha nem hallottak róla, gyakorlatilag nyoma veszett.¹⁵

Almásy György születésének 150. jubileuma (2017)

Sajnos Magyarországon szinte egyáltalán nem emlékeztek meg Almásy Györgyről születésének 150. évfordulóján. Csak szülővárosában, a muravidéki Felsőlendván (ma Grad, Szlovénia) tartottak megemlékezéseket. 2017 szeptemberében érkezett a hír a kazakisztáni magyar nagykövetségtől (Dorogi Sándor), hogy egy emléktábla állítását kezdeményezték az egykori kazak fővárosban, Almatiban, ahol Almásy György 1900-ban heteken át lakott első ázsiai útja során.

11 A *Manasz*-énekes valószínűleg Csojuke Ömür-úlu (1863–1925) lehetett, Maman vagy Ücs-Kajnar faluvakból.

12 *Keleti Szemle* 1911.

13 Sántha–Somfai 2021.

14 Akim Kucenko karakoli iskolaigazgató Almásy kérésre gyűjtött a kirgiz *Manasz* hőseposzból részleteket, amelyből végül 72 sort fordított le a magyar tudós német nyelvre (*Keleti Szemle* 1911). Nyilván Turgan segített neki ebben.

15 Mikor Sántha Istvánnal Turgan felől érdeklődtünk, és elmondtuk, hogy valójában ő az első kirgiz *Manasz*-fordító, óriási visszhangja volt, de hiába kerestük a nyomát a kirgiz ifjúnak Karakol vidékén. Csojuke Ömür-úlu *Manasz*-énekes falujából származik Talantali Bakcsijev (1971, Maman, Karakol), ő segített Turgan keresésben, és a nagy *Manasz*-énekes emlékművéhez is elvitt. Aztán a mestere Sábaj Aziz-úlu (1924–2004) sírjánál révületbe esett, így próbálta kideríteni a szellemek segítségével, hogy vajon mi történhetett Turgannal. Talantali ugyancsak elregélte Almásy és Turgan által lefordított *Manasz*-részlet eredeti szövegét (*Manasz* elbúcsúzik fiától Szemetejtől). Karakolban azonban megtaláltuk Kucenko igazgató dédunkáját, a sikeres üzletember Konsztantyin Kucenkót, akinek megmutattuk ükapja fényképét, amelyet sosem látott korábban.

Mivel Almásy szállójának (Csarin) épülete már nem áll Almatiban, így végül a városi múzeum épületére esett a választás, amelyet a francia származású Paul Gourdet (1846–1914) tervezett.¹⁶ A bürokrácia útvesztőin a dolog elakadt, és végül decemberben döntöttek úgy, hogy bár a táblaavató elhúzódik, mégis e tanulmány szerzői (Sántha István és Somfai Kara Dávid) utazzanak ki a kazakföldi Asztanába, Almatiba és a kirgizföldi Biskekbe, hogy előadásokon ismertessék meg a helyi emberekkel Almásy György utazását.

Ez a közös út 2017 decemberében inspirálta a szerzőket arra a kutatásra, amely nemcsak a magyar keletkutatókra, hanem az általuk Magyarországra hozott helyi emberekre és a köztük lévő barátságra irányította a figyelmet. A 2017-es kutatóút során fedeztük fel az iskola épületét, ahol Almásy lakott, és segítőtje, Turgan is tanult. Ekkor határoztuk el, hogy az iskola falára emléktáblát helyezünk el, amelyen Almásy neve mellett Turganét is feltüntetjük. Legyen emléke a magyar tudós és a kirgiz fiú barátságának. Turgan ugyanis az első kirgiz, aki eljutott Európába, és a *Manasz* kirgiz eposz fordításában közreműködött. Ugyanakkor hazájában szinte ismeretlen, ehhez az is hozzájárult, hogy valamilyen oknál fogva sosem tért vissza Kirgizföldre, de Magyarországról is eltűnt.¹⁷

Nyilatkozat és köszönetnyilvánítás

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ Ⓞ Ⓝ CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Köszönetünket szeretnénk kifejezni a Néprajzi Múzeumnak (Budapest) a képek publikálási jogának engedélyezéséért.

Felhasznált irodalom

- Almásy Gy. 1898. Madártani betekintés a román Dobrudzsába. *Aquila* 8: 1–207.
- Almásy Gy. 1902. Kara-kirgiz nyelvészeti jegyzetek. *Keleti Szemle* II: 108–122.
- Almásy Gy. 1903. *Vándor-utam Ázsia szívébe*. Budapest: K. M. Természettudományi Társulat LXXII.
- Almásy, Gy. (Berdike-úlu T.) 1911. Der Abschied des Helden Manas von seinem Sohne Semetej. Aus dem karakirgisischen Epos (*Manastin kisasi*). *Keleti Szemle* XII.
- Almashi, G. (Berdike-uulu, T.) 1968. Proschanie geroja Manasa s synom Semetejem. Iz karakirgizskogo eposa Smert' Manasa. In: Musaev, S. (ed.): *Manas – georicheskij epos kirgizskogo naroda*. Frunze: Ilim, 42–48.

16 Az épület egykor városi árvaház volt, 1892-ben épült (jelenleg: Kabanbaj bátir út 132.).

17 Elhatároztuk, hogy egy olyan kutatásba kezdünk, amely Almásy és Turgan barátságára összpontosít. Almásy György Berdike-úlu Turgannal tért vissza Kirgizföldről, de korábban Vámbéry Ármint (1832–1913) Ibrahim-oglu Iszhak kísérte el Karakalpakföldről (ma Özbekisztán része). Baráthosi Balogh Benedek (1870–1945) is hozott Magyarországra egy baskurt ifjút, Tagan Gálimdzsánt (1892–1948), bár őket Japánban hozta össze a sors.

- Böketova, N. “D’jord’ Almashi i Pol’ Gurde (Дьёрдь Алмаши и Польш Гурдэ) *Vlast’ (Власть)* <https://vlast.kz/gorod/28027-derd-almasi-i-pol-gurde.html>
- Kareeva, N. *Mikhail Yefromovich Ionov moj praded* (Personal website) <http://kareeva.com/Ionov.shtml>
- Mándoky Kongur I. 2012. *Kunok és magyarok*. (Közzéteszi Molnár Ádám.) Török–Magyar Könyvtár I., Budapest: Molnár Kiadó.
- Musaev, S. 1968. Predislovie. In: Musaev, S. (ed.): *Manas – georicheskij epos kirgizskogo naroda*. Frunze: Ilim.
- Prinz Gy. 1911. *Utazásaim Belső-Azsiában*. Budapest: Kertész József KNY.
- Sántha, I., Somfai Kara, D. 2002. *Menin elim da čygyštyn kulundary – mažar (vengr) sajakatčylary kyrgyz jergesinde. „moj narod tože otprysk vostoka” vengerskie putešestvennika na kyrgyzskoj zemle* [Az én népem is kelet sarkadéka]. Budapest: Főpolgármesteri Hivatal.
- Sántha I. 2006. Almásy és Prinz. Ket ellentétes arcélű magyar utazó Kirgizföldön a 20. század hajnalán. *Földgömb* 8: 54–63.
- Sántha, I., Somfai Kara, D. 2021. *Levelek és fényképek Ázsia szívéből. Almásy György második közép-ázsiai kutatóútja (1906)*. Lakitelek: Antológia kiadó és Nyomda Kft..
- Somfai Kara D. 2017. *Manasz. Kirgiz hőseposz*. (Kirgiz eredetiből a nyersfordítást készítette, a jegyzeteket és az utószót írta Somfai Kara Dávid.) Török–Magyar könyvtár II., Budapest: Molnár Kiadó.
- Somfai Kara D., Fejes Gy. 2006. *Vándorúton Ázsia szívébe*. (Film) 2006.
- Vig K. 1999. Egy tudós utazó a századelőről. Almásy György állattani kutatásai Belső-Azsiában. *Vasi Szemle* 53: 733–766.

1. kép. Ház az Iszik-köl-tó partján Almásy, a házigazda feleségével és leányaival az udvaron teáznak.
Forrás: Néprajzi Múzeum (Budapest) F343881.292

2. kép. Ház az Iszik-köl-tó partján Almásy, a házigazda feleségével és leányaival az udvaron teáznak.
Forrás: Néprajzi Múzeum (Budapest) F 343881.287

3. kép. A házigazda leánya „lovagol” az Iszik-köl-tó partján. Forrás: Néprajzi Múzeum (Budapest) F343881.293

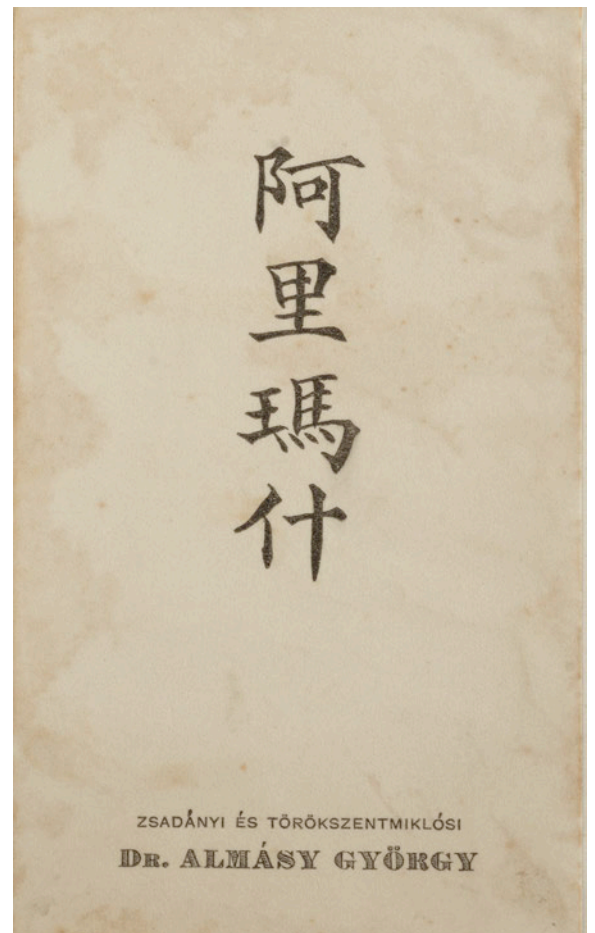
4. kép. Átkelés a folyón a Tien-san hegységben. Postakocsik a túloldalon. Forrás: Néprajzi Múzeum (Budapest) F343881.362

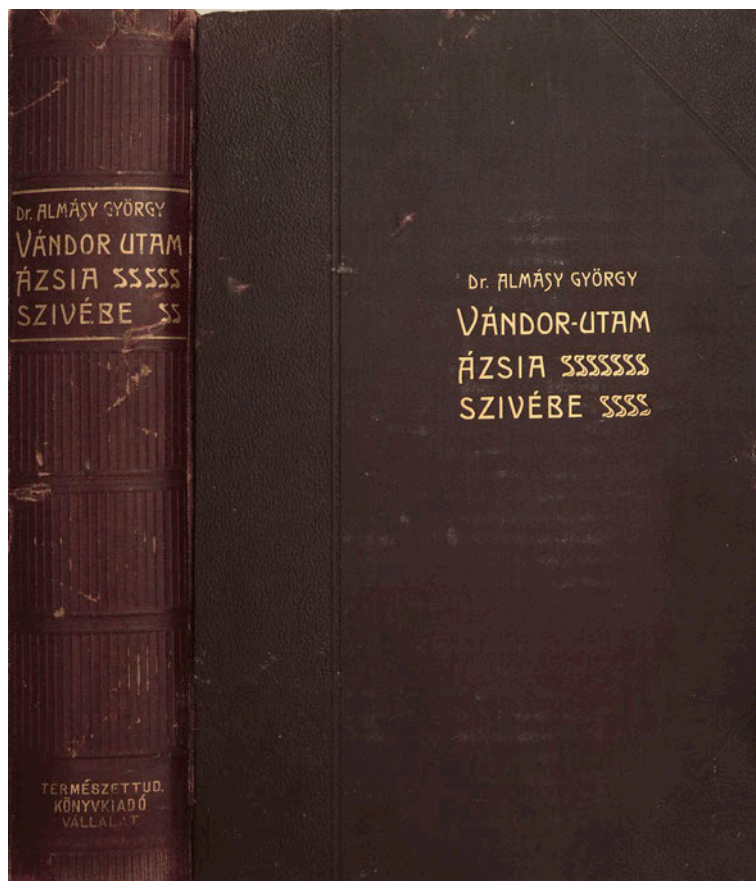

5. kép. Almásy György, Gi. Sisvinszkaja ?, N. Andrejevna K., A.A. Kutzenko a przevalszki iskola előtt. Forrás: Néprajzi Múzeum (Budapest) F343882.75

6. kép. Szári-bagis kirgiz törzsbeli asszonyok (a háttérben sátrak). Készítő: Almásy György - Herbert von Acher. Kirgizisztán, 1906. Forrás: Néprajzi Múzeum (Budapest) F343881.48

9. kép. Almásy első 1900-as közép-ázsiai útjáról írt könyve: *Vándor-utam Ázsia szívébe*. Budapest: K. M. Természettudományi Társulat, 1903 (fordította Cholnoky Jenő)

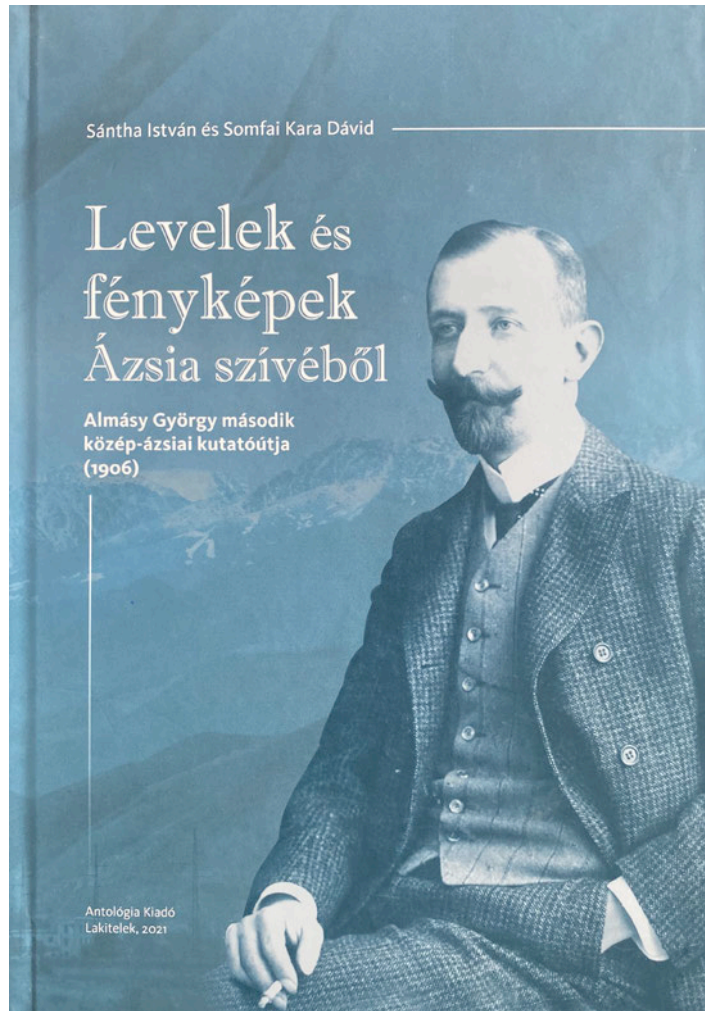
10. kép. (lent) Sántha–Somfai: *Levelek és fényképek Ázsia szívéből* – Almásy György második közép-ázsiai kutatóútja

7. kép. (bal oldalon)

Turgan Berdike-úlu (oroszosan Berdikinov) és Almásy két fia János (balra) és László (jobbra). A kép egy grazi Wilhelm Helfer stúdióban készült 1907 körül.
Forrás: Gyömörey Zita archívuma

8. kép. (bal oldalon)

Zsadányi és törökszentmiklósi Dr. Almásy György családja kínai nyelvű címere (grafika).
Forrás: Néprajzi Múzeum (Budapest) F343881.497

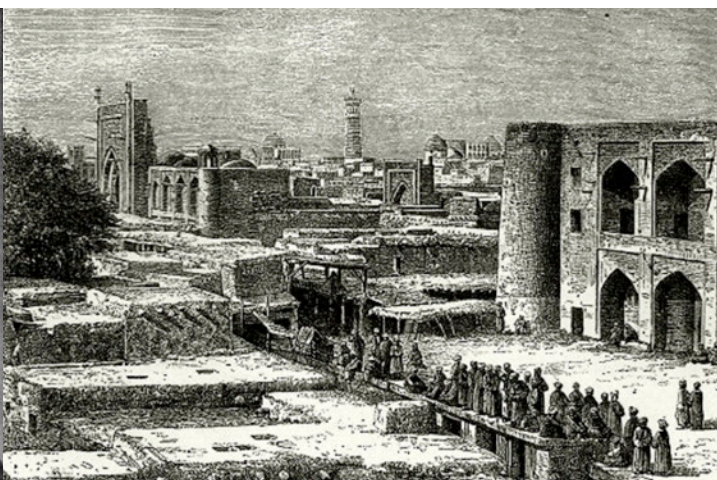
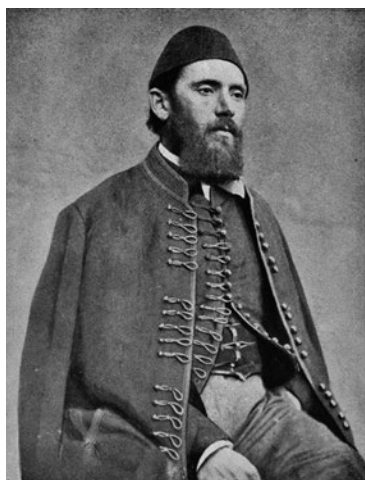

Életút

Vámbéry Ármin (Hermann Wamberger)

(1832–1913)

SOMFAI KARA DÁVID

tudományos főmunkatárs, Néprajztudományi Intézet (BTK, HUN-REN), somfaikara@gmail.com,
Neumann János Egyetem, Nemzetközi Iroda nemzetközi kutatási szakértő

Kivonat: A tanulmány röviden vázolja Vámbéry Ármin életét és munkásságát, valamint híres közép-ázsiai utazásának leírását: hogyan indult el álruhában, Resíd efendi kisázsiai (rúmi) dervisnek adva ki magát, hogyan kereste fel utazása során Közép-Ázsia (Horezm és Transzoxánia) két legfontosabb városállamát: Hívát és Buharát, és miként találkozott a városállamok uralkodóival (Kongrat Szeid-Mohamed kánnal és Manggit Muzaffar emírel). Vámbéry utazásáról híres, Londonban megjelent könyvében (*Travels in Central Asia*) számolt be. Később Vámbéry a magyarok türk eredete mellett érvelt, ezért összetűzésbe került Budenz Józseffel, aki az ugor eredetet feltételezte nyelvészeti érvek alapján (ugor-török háború). Ugyancsak szó esik Vámbéry keleti barátjáról, Iszhák molláról (karakalpakföldi Kongratból), aki követte őt, és Magyarországon telepedett le.

Kulcskifejezések: Közép-Ázsia, Híva, Buhara, Szamarkand, Oszmán Birodalom, dervis, özbek, karakalpak, türkmén, ugor-török háború, Csodaszarvas

Hivatkozás: Somfai Kara D. (2024). Vámbéry Ármin (Hermann Wamberger, 1832–1913). *Passages* 2: 397–402. <https://doi.org/10.59608/pas2024a027.00>

Kollázs képei:

Balra: Vámbéry Ármin oszmánkori fezfjedőben, isztanbuli tartózkodása idején
 Forrás: *Küzdemeim*, Bp., 1905

Középen: a Horezmi Kongrat Kánság székhelye, Híva látképe.
 Forrás: *Rézkarc a Travels in Central Asia c. könyvből.*
 London, 1863

Jobbra: Vámbéry és tatárja.
 Forrás: *Küzdemeim*, Bp., 1905

Vámbéry Ármin (született Herman Wamberger) fiatalon árván maradt, mivel apja, egy Pozsony környéki (Szentgyörgy) rabbi, a születése évében (1832) meghalt a nagy kolerajárvány idején.

A család Dunaszerdahelyre költözött, és Vámbéry anyja férjhez ment egy ottani szatócshoz. A fiú gyermekkorában csípőficam miatt sánta lett, és a betegség élete végéig elkísérte. Az elemi iskola után anyja piarista gimnáziumba íratta, ahol világi nevelést kapott. Érettségi után házitanítóként dolgozott, és már akkor hét nyelven beszélt (német, magyar, latin, héber, francia, angol, olasz). Bécsben, Budapesten, majd Kecskeméten élt.

Kőrösi Csoma Sándor tibeti utazásai nyomán (1820–1842) a magyar tudomány az őshazakutatás hevében élt. Vámbéry is megismerkedett Reguly Antallal (1819–1858), a híres utazóval, aki az Urálon túli obi-ugorok (hanti és manysi) nyelveit kutatta. Vámbéry mégis a magyarság türk eredetét kívánta bizonyítani. Nyelvtudásával sokakat elkápráztatott a Tudományos Akadémián, és Eötvös József támogatásával 1857-től összesen négy évet tölthetett az Oszmán Birodalom fővárosában, Isztambulban, ahol törökül, arabul és perzsául is megtanult. Itt ismerkedett meg az iszlám hittel is.

Célja azonban az volt, hogy eljusson Közép- és Belső-Ázsiába, ahol nézete szerint a magyarhoz hasonló nyelvet beszélő türk törzseket akart felkeresni. Tervében nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia támogatta, de az oszmán szultán körei is mellé álltak. 1862-ban Isztambulból Teheránba utazott, ahol az Oszmán Birodalom nagykövetének, Hajdar efendinek a vendége volt.

1863-ban olyan mekkai zarándokokkal (hádzsik) ismerkedett meg, akik Fergánából (ma Özbekisztán) és a Tárím-medencéből (ma Hszincsiang, Kína) származtak. Akkortájt Turkesztánt, azaz Közép-Ázsia türkök lakta részét mindenféle törzsi vezetők uralták, bár az oroszok és a kínaiak már elkezdtek a vidék gyarmatosítását. A gyanakvó muzulmán uralkodók a legtöbb idegent kivégeztették. Vámbéry előtt jó néhány brit utazó lelte így halálát. Nagy volt a kockázat, ezért a magyar tudós úgy döntött, hogy magát kisázsiai török (rúmi) szúfi szerzetesnek (dervisnek) adja ki. Resid efendi álnéven néven vágott neki a fárasztó és veszélyes útnak, és csatlakozott egy közép-ázsiai Hívába tartó karavánhoz.

Ahhoz, hogy megőrizze inkognitóját, tökéletesen kellett ismernie az iszlám szokásait, a török, arab és perzsa nyelvet. Emellett több ezer kilométert kellett megtennie teveháton vagy számárháton Közép-Ázsia úttalan útjain. Vámbéry rátermettsége révén épségben megúsza a 10 hónapos utazást ezeken a veszélyes vidékeken.

Heteket töltött az Etrek folyó menti jomut-türkmenek szállásán a karavánra várva. Tevekaravánjuk a Kaszpi-tenger partvidéken jutott el az Hívai Özbek Kánságba, ahol Vámbéryt maga a kongrat kán, Szeid-Mohamed (1856–1864) is fogadta. Itt ismerkedett meg későbbi hűséges útítársával és barátjával, a Hívában élő Iszhák mollával (muszlim tanító).

Hívai tartózkodása alatt az Amu-darján tett kisebb hajókirándulást. Iszhák mollával Kongrat városába utazott, mert a molla el akart búcsúzni rokonaitól, mielőtt mekkai zarándoklatra indul a dervisálruhában utazó tudóssal.

A karaván az Amu-darja mentén indult tovább a Buharai Emírség felé a Kizil-kum sivatagon keresztül. Vámbéry itt látott először kazak nomádot, akiket az ősmagyarokkal rokonított. A vad teke-türkmen törzsek miatt az Amu-darját elkerülve a sivatagon keltek át, ahol majdnem szomjan haláltak, mire elérték Buharát, az ősi várost.

Innen Szamarkandba mentek, ahol Vámbéry találkozott a buharai mangit emírrrel, Muzaffarral (1860–1885). Mivel az emír körei gyanakodtak rá, hamarosan el kellett hagynia a várost. Zarándok útitársai magukkal akarták vinni őt szülőföldjükre, Fergánába és a Tárím-medencébe, de a vidéket már az orosz cári csapatok és a mandzsu–kínai seregek fenyegették. Ezért Vámbéry úgy döntött, hogy Horaszánba (ma Afganisztán) indul, ahol közben véget ért az afgán–özbek háború (1843–1863). A magyar tudós addig ismeretlen törzsekről szerzett tudomást (hazára, csár-ajmak). Innen Horaszán központjába, a híres Herát városába utazott, ahol már az afgánok uralkodtak. Végül decemberben ért vissza Iránba, 10 hónap alatt olyan utazást vitt végbe, amely még egyetlen európai utazónak sem sikerült korábban.

Vámbéry egy csapásra világhírű lett, a magyar tudóst meghívták a brit fővárosba, ahol ünnepelve várták Doverban, és még a királynő is fogadta. 1864-ben aztán Londonban angol nyelven jelentette meg híres művét: *Travels in Central Asia* (Közép-ázsiai utazás), amelyet sok nyelvre le is fordítottak (1865-ben oroszra is). Pár év múlva az orosz csapatok elfoglalták Nyugat-Turkesztánt, a kínaiak pedig a Tárím-medencét. Vámbéry könyvének példányaival kezükben mentek az orosz gyarmatosítók Buharába és más közép-ázsiai városokba.

Vámbéry Magyarországon egyetemi tanár lett, és megalapította a török filológiát, amikor 1870-ben egyetemi tanári kinevezést kapott. Közép-ázsiai útjáról számos helyi türk nyelven írt kézirattal tért vissza, az egyik Maghrúfi által lejegyzett Juszúf és Ahmed története, amelyet később német nyelven publikált is (1911).

Bár a század végére kiderült, hogy a magyar nyelv nem a türk, hanem az obi-ugor nyelvekkel áll rokonságban, Vámbéry haláláig vallotta a magyar nyelv türk eredetét.

Öregkorában angolul megírta önéletrajzi művét: *The Story of my Struggles* (Küzdélmeim), amely szintén bestseller volt Angliában. Vámbéry egyes tudományos nézetei felett eljárt az idő, de néprajzi és antropológiai megfigyelései ma is egyedülállóak.

Ugor–török Háború

Vámbéry Árminnak 1882-ben jelent meg *A magyarok eredete* című műve, amelyben a magyar nyelv és nép türk eredete mellett érvelt. Egykori jó barátja és kollégája, Budenz József azonban hevesen cáfolta Vámbéry téziseit és etimológiáit, és ez a barátságuknak is véget vetett. A tudományos vita megosztotta a közvéleményt, és sokan Vámbéry védelmére keltek. A Magyar Tudományos Akadémia azonban egyértelműen Budenz ugor elmélete mellett tört lándzsát. Később Vámbéry is visszakozott, és már csak a magyar nép türk eredetét próbálta bizonyítani, nézetét úgy módosította, hogy a magyar nyelv kevert türk–ugor eredetű. 1914-es, *A magyarság bölcső-*

jénél című munkájában is amellet érvelt, hogy a magyarok Attila hun népe, avarok és Árpád magyarjai révén a Kárpát-medencébe betelepült ugor és türk népek keveredéséből keletkezett. László Gyulához hasonlóan ő is a „kettős honfoglalás” mellett érvelt.

Ibráhim-oglu Iszhák (Csagatáj Izsák vagy Molla Szádik, 1836–1892)

Hívában találkozott össze Vámbéry, azaz Resíd efendi egy Kongrat városából (Aral tó vidéke) való Iszák mollával, aki a helyi medreszében (muszlim vallási iskola) dolgozott. Iszhák végül úgy határozott, csatlakozik Resíd efendihez, aki a Buhara közelében eltemetett híres szúfi szent (evlija) Beháeddín Naksbendí sírjához tartott. Iszhák (magyarosan Izsák) a nagy út előtt még hazatért szülővárosába, Kongratba, hogy rokonaitól elbúcsúzzon. Erre az útra Vámbéry is elkísérte. Vámbéry az Amu-darján hajózáva járta be a Karakalpakok földjét egészen Kongrat városáig, a Horezmi (Hívai) Kánság legészakibb pontjáig. Onnan lóháton tértek vissza Hívába.

Ezután indultak tovább Buharába átkelve a Kizil-kum sivatagon. Közben a Buharai Emírség és a Kokáni Kánság közt háború tört ki, így Vámbéry úgy döntött, nem utazik Kasgárba (Tárim-medence), hanem Szamarkandból visszatér Isztambulba.

Iszhák vállalkozott, hogy Iránig elkíséri. Meshedben (Horaszán központja, Irán) azonban megdöbbenve látta, hogy Resíd efendi angolul beszélget egy brit tiszttel (korábban egy afgán előljáró Mohamed Jakúb kán Herát városában már meggyanúsította Vámbéryt, hogy angol). Teheránban aztán úgy döntött, hogy tovább utazik Vámbéryval Isztambulba, de mikor kiderült, hogy ő valójában Európába (Ferengisztán) készül, és nem oszmán-török, hanem magyar, fölébredt benne a kíváncsiság a magyarok és a nyugati kultúra iránt.

Mikor később Vámbéryt Londonba hívták, Szilády Áron és Budenz József barátaira bízta Izsákot, akik a Tudományos Akadémia könyvtárában alkalmazták (ott is kapott szállást). Mire Vámbéry hónapok múlva visszatért Londonból, Iszhák molla már folyékonyan beszélt magyarul, és európai öltözékben járt. Később közép-ázsiai türk (özbek és karakalpak) meséket fordított magyarra, és anyanyelvére is lefordította Arany János *Rege a Csodaszarvasról* című művét (Adzsáib szujgunnung hikájeti).

Csagatáj Izsák később megnősült, de arról nem tudunk semmi bizonyosat, hogy lettek-e volna gyermekei.¹ Idősebb korában tüdőbetegséget kapott, ezért felesége szülőfalujába, Velence községbe költözött, ahol 56 éves korában hunyt el (tüdőnagyobbodásban). A helyi református temető szélén temették el, sírját nemrég fel is újította a Lakitelek Alapítvány. Sírja már kultikus hely lett, ahova a közép-ázsiai vendégek ellátogatnak.

1 Péry Benedek turkológus kutatásai alapján egy Géza nevű fia született, aki talán anyja után a Laskovics családnevet viselte. A család valószínűleg Nagykanizsáról származott (Péry 2021: 133).

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ ⓘ ⓘ ⓘ) CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Ajánlott irodalom

- Arany J. (2016). *Rege sodaszarvasról – Adzsáin szujgunnun hikájeti*. Fordította Iszhak molla. Lakitelek: Antológia Kiadó.
- Budenz J., Kongrati I. 1865. Khivai tatárság. *Nyelvtudományi Közlemények* 4(2): 269–329.
- Budenz J., Kongrati I. 1865. A Csoda-szavas regéje. *Nyelvtudományi Közlemények* 4(2): 305–315.
- Fodor P. szerk. 1986. *Vámbéry Ármin emlékezete*. Keleti Értekezések 2. Budapest: Kőrösi Csoma Társaság.
- Kovács S. I. szerk. 2001. *Batu kán pesti rokonai: Vámbéry Ármin és tatárja, Czagataj Izsák*. Pozsony: Kalligram.
- Péri B. 2021. Adalékok „Vámbéry tatárjának” életrajzához. Molla Izsák magyarországi élete a korabeli sajtó tükrében. *Keletkutatás*, 127-135.
- Vámbéry Á. 1864. *Travels in Central Asia*. London: John Murray.
- Vámbéry Á. 1865. *Közép-ázsiai utazás*. Pest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Vámbéry, Á. 1868. *Sketches on Central Asia*. Philadelphia: J. B. Lippincott & Co.
- Vámbéry Á. 1882. *A magyarok eredete*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Vámbéry Á. 1885. *A török faj ethnológiai és ethnographiai tekintetben*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Vámbéry Á. 1905. *Küzdalmeim*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Vámbéry, Á. 1911. *Jusuf und Ahmed: ein özbekisches Volksepos im chiwaer Dialekte*. Leipzig: Druck der Franklin-Verein.

GP

SZIBÉRIA

Az előző lapon

A Konda folyó vidéke Reguly térképének könyomatos változatán.

*Forrás: MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár
és Régi Könyvek Gyűjteménye; jelzet: Tört. Földr. 4. r. 1. sz.*

Életút

Reguly Antal

(1819–1858)

nyelvész, etnográfus, térképész, utazó,
földrajzi felfedező, a finnugor népek jeles kutatója

GULYÁS ZOLTÁN

térképész, tudománytörténeti kutató, szibir@map.elte.hu

Kivonat: Reguly Antal (1819–1858) utazó, a magyar tudomány jeles személyisége, aki elsősorban a finnugor népek körében végzett páratlanul gazdag nyelvészeti és néprajzi gyűjtőmunkájáról vált híressé. Mindemellett a földrajz és a térképészet területén is maradandót alkotott: 1846-ban Szentpéterváron – döntően a saját terepi vázlataira támaszkodva – elkészítette az Urál hegység északi vidékeinek első részletes térképét, amely még napjainkban is értékes forrásul szolgál több tudományterület kutatásaihoz. Reguly számos új információt hozott az európai ember számára addig jórészt ismeretlen észak-uráli területekről, továbbá elvülhetetlen érdemeket szerzett az obi-ugor nyelvek és kultúrák megismerésében.

Kulcskifejezések: Szibéria, Urál, nyelvészet, néprajz, földrajz, térképészet, őshazakutatás.

Hivatkozás: Gulyás, Z. (2024). Reguly Antal (1819–1858). *Passages*, 2, pp. 407–420. <https://doi.org/10.59608/pas2024a028.00>

*Kollázs képei:**Balra: Reguly Antal arcképe**Középen: az Urál hegység a magasból, Dr. Gercsák Gábor felvétele.**Jobbra: lásd a 3. képnél*

Reguly Antal 1819. július 11-én született Zircen. Szellemi tekintetben igényes, anyagiakban tehetős család gyermekeként nőtt fel. Apja Reguly István jogász, a ciszterci apátság uradalmi ügyviselője, anyja Ettl Alojzia, egy veszprémi gyógyszerész leánya. Reguly a születési helyén kezdte meg tanulmányait, 1828 és 1833 között a ciszterci rend székesfehérvári gimnáziumába járt, a hatodik osztályt pedig Nagyszombatban végezte el. Ezt követően a győri királyi akadémián tanult bölcseletet, majd 1836-tól a pesti egyetem jogi fakultásának hallgatója lett. Kivételes szorgalma már diákként megmutatkozott, iskolában kiváló eredményeket ért el. Legfőképpen a történelem iránt érdeklődött. Szabadidejében szívesen foglalkozott költészettel, festéssel, énekkel és nyelvtanulással, de közel állt hozzá az úzás és a kardvívás is. Reguly életében az utazások korszaka az egyetemi évek során vette kezdetét: kirándulásokat tett Bécsben és a Felvidéken, és mindezekről részletes feljegyzéseket készített.

1839-ben Reguly a jogi tanulmányainak befejeztével nyugat-európai utazásra indult. Kezdeti tervei szerint cseh és német városokat akart bejárni, ezután Dániát és Svédországot kívánta megismerni, akkor azonban még maga sem gondolta, hogy a mindössze néhány hónapra tervezett külföldi tartózkodásából csak nyolc év múlva tér haza újra Magyarországra. Reguly sorsának alakulásában döntő eseménynek bizonyult, hogy Stockholmban találkozott Adolf Ivar Arwidsson finn tudóssal, aki felhívta a figyelmét a lehetséges finnugor nyelvrokonság kérdésére. Az ifjú magyar elhatározta, hogy a nyelvi vizsgálódásoknak fogja szentelni az életét, hozzáfogott a téma tanulmányozásához, majd Arwidsson biztatására Finnországba indult. 1839. november 8-án lépett finn földre, ahol másfél esztendőt töltött. Ez idő alatt beutazta az országot, elsajátította a finn és a svéd nyelvet, szakirodalmakat olvasott, megismerkedett a finn népköltéssel, valamint folklórgyűjtést is végzett. Tudományos tervei finnországi tartózkodása idején alakultak ki. Reguly – akit időközben a Finn Irodalmi Társaság levelező tagjává választottak – arra a következtetésre jutott, hogy nyelvünk legközelebbi rokonságát a keleti finnugor nyelvek körében kell keresnie. Mivel szeretett volna minél többet megtudni ezekről a nyelvekről, ezért a korabeli oroszországi tudományos élet központja, Szentpétervár felé vette az irányt.

Szentpéterváron Reguly az orosz nyelv tanulásával egyidejűleg a mordvin, a mari és a komi nyelv megismeréséhez is hozzákezdett, mindemellett számos tudományágban képezte magát. Egyik legjelentősebb helyi pártfogója és tanítómestere Karl Baer akadémikus volt, aki a városban sok tudósnak és közéleti személyiségnek bemutatta a jó kiállítású, finom műveltségű magyar fiatalembert. Baer vetette fel Regulynak, hogy az obi-ugor népek nyelvét és kultúráját érdemes volna a helyszínen tanulmányoznia. Körvonalazódó uráli és nyugat-szibériai expedícióját az oroszországi tudományos körök támogatták volna, Reguly azonban nem fogadta el a segítségüket, mivel mindenképpen magyar megbízatásból kívánta megvalósítani az elképzeléseit. 1841. június 11-től 1843 őszéig időzött Szentpéterváron, miközben tervei és reményei mellett állandó kétségek és anyagi nehézségek gyötörték. Munkájának új lendületet a Magyar Tudományos Akadémiától érkező támogatás híre adott. A pénzbeli segítséget viszont Reguly csak jóval később, részletekben kapta meg, így 1843. szeptember 29-én, a támogatás ígéretével és pártfogóinak személyes kölcsöneivel indult el az Urál hegység irányába Moszkva, Nyizsnyij Novgorod és Kazany városok érintésével.

Reguly szűkebb értelemben vett uráli és nyugat-szibériai utazása – amelynek kiindulási és végpontja egyaránt Perm városa volt – 1843. november 7-én vette kezdetét, és 1845. március 12-ig tartott. Miután Szentpétervárról megérkezett Permbe, ahol közel egy hétig tartózkodott, Reguly részletesen tanulmányozta a Permi Kormányzóság földrajzi és etnikai viszonyait. Munkáját nagyban segítette, hogy a kormányzó személyes vendége volt, és az ismeretség révén értékes geográfiai anyagokhoz, valamint a kormányzóság területét bemutató igazgatási térképhez jutott hozzá. Permből Uszoljéba utazott tovább, itt négy napot töltött Volegov úrnál, a híres sztroganovi sófőzés igazgatójánál, akitől földrajzinév-jegyzékeket és különféle etnográfiai térképeket kapott. Rövid szolikamszki tartózkodás után a Jajva és a Koszva folyók keresztezésével elindult az Urál felé, majd Pavda településre érkezve első ízben kelt át a hegyláncon. Innen egészen a Tura folyó partjáig, Verhoturjéig jutott, ezután az Urál keleti oldalán északi irányban haladt tovább.

1843. december 4-én érkezett meg első jelentősebb uráli állomáshelyére, Vszevolodo-Blagodatszkojéba, ahol közel három hónapig maradt. Itt kezdte meg manysi tanulmányait, amelyben két őslakos férfi, Bahtyijár és Jurkina volt a segítségére. Bahtyijár a későbbiek folyamán is Reguly szolgálatában állt. Reguly a településen nyelvészeti, néprajzi és földrajzi munkálatokkal foglalkozott, koponyákat gyűjtött, továbbá antropológiai vizsgálatainak keretében gipszlenyomatokat készített az őslakosok fejről és mellkasáról. Vszevolodo-Blagodatszkojét elhagyva déli irányba indult el, majd Bogoszlovszkon és Verhoturjén át 1844. február 24-én megérkezett Irbitbe. Egyhetes irbiti tartózkodása idején megtekintette a város nevezetes vásárát, és a távoli vidékekről odasereglett kereskedőktől számos információt tudott meg. Március 1-jén kelet felé folytatta az útját, és a Tavda folyó mentén a Szibéria korabeli fővárosaként emlegetett Tobolszkba ért, és töltött el tíz napot.

Március 16-án Reguly északnak vette az irányt, és először az Irtis vizén hajózva, azután a Konda folyó medencéjén átutazva megérkezett Pelim településre, ahol egészen a tavaszi olvadásig időzött. Itt is fáradhatatlanul dolgozott: folytatta földrajzi és etnográfiai munkáit, népköltészeti anyagokat gyűjtött, valamint kisebb kirándulásokat tett a környéken. Reguly június 12-én hagyta el a települést. Csónakkal felment a Pelim folyó felső szakaszához, ahonnan a nehezen járható mocsárvidékeken keresztül az őslakos kísérelével együtt gyalog érte el az Északi-Szoszva medencéjét, majd a Tapszuj és a Ljapin folyókon ismét csónakkal haladt tovább. Augusztus elején újra az uráli vonulatok felé igyekezett. A heglánc keleti előterében hideg, viharos időjárás nehezítette az előrehaladását. Reguly ezen a vidéken már rénszarvasszánon utazott a helyi nomádok kíséretében. Szeptember elején az uráli heglánc legmagasabb csúcsainak vidékét kutatta, ezt követően a manysi őslakosok társaságában először északra, majd kelet felé haladt. Szeptember 26-án érte el az Ob folyót, amelyen erős vihar közepette kelt át, és jutott el Obdorszkba, a helyi kereskedelem és adminisztráció egyik fontos településére.

Kéthetes obdorszki időzés után Reguly újra útnak indult, megint átkelt az Obon, és szánon közlekedve a tengerparti területekhez utazott. Október 18-án a Kara folyó torkolatánál járt, három nappal később a Paj-Hoj dombvidék keleti oldala mentén elérte a Jugor-félszigetet és a Vajgacs-szigetet elválasztó Jugorszkij Sar tengersizort, oroszországi utazásának legészakibb pontját. Itt megfordult, és a dombvidék nyugati oldalán folytatta az útját. November 2-án már az Usza folyó partjánál volt, majd a Lahorta-hágón nyugati irányból átszelte a Sarki-Urált, és közeledett az Obhoz. Öt napig tartózkodott az Ob partján fekvő Muzsiban, azután november 12-én megérkezett téli szálláshelyére, Berjozovóba.

Reguly Berjozovóban főként a hanti nyelvet és kultúrát tanulmányozta, hősénekeket jegyzett fel, és a korábban összegyűjtött földrajzi anyagait is rendszerezte. Berjozovót elhagyva az Északi-Szoszva és a Manja folyók vidékén át először nyugat felé, majd déli irányban Vszevolodo-Blagodatszkoje, Bogoszlovszk és Verhoturje érintésével ment tovább az általa már jól ismert úton. A további útvonala Szerebrjankán, Nyizsnij Tagilon és Jekatyerinburgon keresztül vezetett, végül 1845. március 12-én érkezett vissza Permbe, és ezzel befejezte utazásának uráli és nyugat-szibériai szakaszát.

Reguly uráli terepmunkájának legfőbb célja a nyelvészeti és néprajzi adatgyűjtés volt, ezen kívül azonban még térképezéssel is foglalkozott, a helyszínen terepi vázlatokat állított össze. Ezek megrajzolását Reguly két okból is szükségesnek látta. Egyrészt a terepen mozogva nagyon hamar szembesült az uráli területekről addig megjelent térképek hiányosságai-val, pontatlanságaival, és mindezeket javítani kívánta. Másrészt – és ami a legfontosabb – az általa feljegyzett nyelvészeti és néprajzi információkat igyekezett a földrajzi térben is elhelyezni, márpedig ennek leglátványosabb formája a térkép.

Reguly a térképezést mérőeszközök nélkül, mindössze szemmérték szerint, a terepi objektumok egymáshoz képest történő felvételezésével végezte. A földrajzi adatokat részben a saját megfigyelései alapján, részben a helyi lakosok közléseire támaszkodva jegyezte fel. Az adatgyűjtés eredményességéhez nagyban hozzájárultak Reguly egyéni képességei és jellembeli

tulajdonságai, valamint az a tény, hogy ő nem gyarmatosító szándékkal érkezett. Szorgalmának és kivételes nyelvrészének köszönhetően mindenütt könnyedén meg tudta magát értetni a helyiekkel. Kiváló kapcsolatteremtő képességéből eredően gyorsan elnyerte az őslakosok bizalmát, akik készségesen osztottak meg vele minden információt, és amiben csak tudtak, a segítségére voltak. Reguly első kézből származó topográfiai információkat hozott az európai ember számára addig jórészt ismeretlen észak-uráli vidékekről, térképvázlataira pedig nagy mennyiségben vett fel földrajzi neveket. Reguly térképes névgyűjtése igazi értékmentő munka, mivel az adatközlői révén a terepelemek elnevezéseit sok esetben olyan nyelveken rögzítette, amelyek akkoriban még nem rendelkeztek írásbeliséggel. A nevek csupán szóshagyomány útján terjedtek, így jóval gyorsabban kikerülhettek a köztudatból.

Reguly 1845 tavaszán Permből visszaindult Kazanyba. A kedvezően alakuló anyagi helyzete lehetőséget kínált a mordvin, a mari és a csuvas nyelv vizsgálatára. Mari nyelvi tanulmányait a rajfai kolostorban kezdte meg, ősszel pedig a mordvin nép kutatására indult. Télre Kazanyba visszatérve folytatta csuvasokkal kapcsolatos munkáit, a tavaszt viszont már a hegyi marik között töltötte. A Volga-vidéki népek körében gyűjtött gazdag nyelvészeti anyag és rendezett jegyzetek birtokában 1846. augusztus 25-én érkezett vissza Szentpétervárra.

A cári orosz fővárosban Reguly közel egy hónapot időzött a pártját fogó honfitársánál, Balugyánszky Mihály államtanácsosnál. Már készen állt tovább folytatni az útját Magyarország felé, amikor a szentpétervári tudományos körök részéről Peter Köppen és Friedrich Struve akadémikusok – az előző évben megalakult Orosz Földrajzi Társaság képviselőjében – felkérték, hogy maradjon még a városban, és az utazása során gyűjtött földrajzi anyagokat dolgozza fel náluk. A tudósok azzal érveltek, hogy más országban a munkájához szükséges segítség hiányozna, másrészt az uráli vidékek ismerete sehol nem találhat nagyobb érdeklődésre, mint a korabeli oroszországi tudományos élet fellegvárának számító Szentpéterváron. Reguly belátta, ha rögvést elhagyja Oroszországot, akkor a nyelvészeti feladatai miatt még hosszú ideig nem lesz alkalma arra, hogy a geográfiai munkáival foglalkozzon, ezért elfogadta a felkérést. Hazatérését későbbre halasztotta, és hozzáfogott a feldolgozási munkálatokhoz. Ennek eredményeként készült el az Urál északi vidékeit bemutató első részletes térkép, valamint a Köppen akadémikusnak írt, 1847. január 21-én keltezett levél, amely valóságos tudományos tanulmány, és a kéziratos térképhez fűződő magyarázatokat tartalmazza.

Reguly 1847 februárjától – miután az akkoriban az Orosz Birodalomhoz tartozó Lengyel Nagyhercegségen keresztül megérkezett – több hónapot töltött a sziléziai Gräfenbergben és a hegy túloldalán, Freiwaldauban, hogy megtépázott egészségét helyrehozza. Hosszú utazásai után 1847 szeptemberében tért először haza a szüleihez, ezt követően pedig több alkalommal is németországi gyógyfürdőket keresett fel. Távollétében a Magyar Tudományos Akadémia novemberi ülésén bemutatták az általa gyűjtött tárgyakat. Az anyag a Nemzeti Múzeumba került, ahol az 1872-ben megalakuló Néprajzi Tár, a mai Néprajzi Múzeum elődjének alapjait vetette meg. 1848 júniusában Eötvös József kultuszminiszter Regulyt – ugyancsak távollétében

– kinevezte a pesti Egyetemi Könyvtár első őréré. A szabadságharc leverése után a döntést átmenetileg érvénytelenítették, ezért csak 1850 januárjában foglalta el az állását.

Itthon Reguly a várakozások ellenére nem fogott hozzá azonnal a gyűjtött nyelvészeti anyagának feldolgozásához, hanem újabb kutatásokat végzett. Az 1850. szeptember 16-án megrendezett akadémiai székfoglalóját a dzsungár nép magyarral való állítólagos rokonságának cáfolatáról tartotta, ám a finnugor nyelvrokonság kérdéséről itt sem nyilatkozott. Reguly a finnugor népek és nyelvek mindegyikét azonos módszerrel kívánta vizsgálni, hogy saját tapasztalatai útján és alapos áttekintést követően foglaljon állást. Ezért végzett antropológiai tanulmányokat, tanult meg fényképezni, valamint továbbra is foglalkoztatta a földrajz és a térképészet.

1856 őszén, rendes évi szabadsága idejében végigutazta a Duna mentét a Nürnberg–Regensburg–Linz–Bécs–Pozsony–Pest-útvonalon. Mindent alaposan megnézett, művészeti, antropológiai, térképészeti jegyzeteket készített. 1857. augusztus 31-től október 10-ig Palócföldön végzett részletes kutatásokat. Az erről az útvjáról származó feljegyzései a palóckutatás értékes forrásai, egyszersmind a magyar néprajztudomány kialakulásának egyik fontos dokumentuma.

Reguly ezután hozzálátott manysi anyagának rendezéséhez. A feldolgozást az 1858. augusztus 23-án – mindössze 39 esztendő korában – váratlanul bekövetkezett halála szakította félbe. Regulyt a fővárosban helyezték végső nyugalomra. Emlékezete napjainkban is jelentős: számos intézmény névadója, valamint az Urálban egy 1711 m magas hegycsúcs is a nevét viseli.

Tematikus bibliográfia

Reguly Antal életéhez és munkásságához kapcsolódó válogatott publikációk, tudományágak szerint, időrendben közreadva.

Életrajzi írások, hagyatéék

- Hudi J. 1984. Reguly Antal utazásai 1839-ben. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17: 401–412.
- Szj E. 2003. Reguly Antal és a Tagil-menti sziklarajzok. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 289–300.
- Szj E. 2009. Reguly Antal életpályája. *Nyelvtudományi Közlemények* 106: 284–290.
- Csúcs S. 2022. Reguly Antal Finnlandi úti jegyzetei. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 21: 15–20.
- Ruttkay-Miklián E. 2022. A hét lakattal lezárt ládák. Miből is áll a Reguly-hagyatéék? *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 21: 88–98.
- Szj E. 2022. Reguly a századközepi magyarországi változások és a korabeli tudományos paradigmaváltás idején. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 21: 8–14.
- Vándor A. 2022. Ahol Reguly „igazán jó kedvű és derült” volt. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 21: 51–65.

Antropológia

- Vándor A. 2009. Az antropológus Reguly adatközlői. *Nyelvtudományi Közlemények* 106: 306–342.

Nagy Z. 2021. Reguly Antal és a kultúratudományok. *Magyar Tudomány* 182(1): 24–30.

Selmecki Kovács A. 2022. Reguly Antal magyarországi antropológiai és néprajzi kutatásai. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 21: 73–80.

Földrajz és térképészet

Pápay J. 1906. Reguly Antal urali térképe. *Földrajzi Közlemények* 34(9): 349–370.

Borbély A. 1955. Reguly Antal térképének szerepe az Észak-Ural megismerésében. *Földrajzi Közlemények* 79(3): 231–241.

Kubassek J. 1990. Reguly útján a Sarki-Uralban. *Föld és Ég* 26(12): 372–377.

Gábris Gy. 1991. Reguly-expedíció a Sarki-Uralban (1990). *Földrajzi Közlemények* 115(1–2): 80–82.

Klinghammer I., Gercsák G. 2009. Reguly Antal északi-uráli térképezése. *Magyar Tudomány* 170(7): 858–865.

Márton M. 2009. Reguly Antal és az Északi-Ural térképe. *Geodézia és Kartográfia* 61(11): 20–30.

Gulyás Z. 2015. Reguly Antal kartográfiai munkái. *Folia Uralica Debreceniensia* 22: 47–62.

Gulyás Z. 2018. 19. századi kartográfiai alkotások Reguly Antal térképéhez kapcsolódóan. *Folia Uralica Debreceniensia* 25: 33–52.

Gulyás Z. 2022. Reguly Antal kartográfiai szemlélete. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 21: 116–122.

Márton M. 2022) Az ELTE Térképtudományi és Geoinformatikai Tanszékének szerepe Reguly térképészeti munkássága értékeinek feltárásában. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 21: 109–115.

Nyelvészet, földrajzi nevek

Karelin V. G. 1991. Hegynevek Reguly Antal Északi-Ural térképén. *Földrajzi Közlemények* 115(1–2): 37–47.

Onyina, S. 2009. Reguly Antal obi-ugor gyűjtése. *Nyelvtudományi Közlemények* 106: 300–305.

Ruttkay-Miklián E. 2009. A forrásoknál. Reguly Antal adatai az Uralban élő népek kapcsolatairól: Az urali nyelvecekről. In: Oszkó B., Sipos M. (szerk.): *Tanulmányok a finnugrisztika és a nyelvtörténet köréből*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 69–103.

B. Székely G. 2009. Reguly Antal kéziratos térképvázlatok és térképe (filológiai vizsgálatok). *Folia Uralica Debreceniensia* 16: 99–120.

B. Székely G. 2011. Javítások Reguly térképének első olvasatához. *Folia Uralica Debreceniensia* 18: 143–154.

Gulyás Z. 2020. Földrajzi nevek Reguly Antal úti naplójában (oroszországi utazása és hazatérése). *Folia Uralica Debreceniensia* 27: 49–66.

Csepregi M. 2022. Reguly öröksége – egy tudományág születése. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 21: 66–72.

Néprajz, népköltészet, folklórananyagok

A. Molnár F. 1973. Reguly Antal Kalevala-fordítástörédeke. *Könyv és Könyvtár* 9: 261–282.

Sipos M. 2019. Formula és mondatszerkezet Reguly Antal hőseinekben. *Folia Uralica Debreceniensia* 26: 259–276.

Kerecsi Á. 2021. Reguly Antal tárgyi néprajzi gyűjtései. *Magyar Tudomány* 182(1): 9–16.

Sipos M. 2021. Reguly Antal népköltészeti gyűjtéseinek jelentősége. *Magyar Tudomány* 182(1): 17–23.

Kerecsi Á. 2022. Reguly tartózkodása a finnugor népek között. Reguly Antal – a néprajzi gyűjtő. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 21: 21–27.

Lázár K. 2022. Reguly Antal manysi dallamgyűjtése. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 21: 28–32.

Sipos M. 2022. Forma és típusjelenet a Reguly-hősénekekben. *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 21: 33–41.

Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ Ⓞ ☹) CC BY-NC-ND 4.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

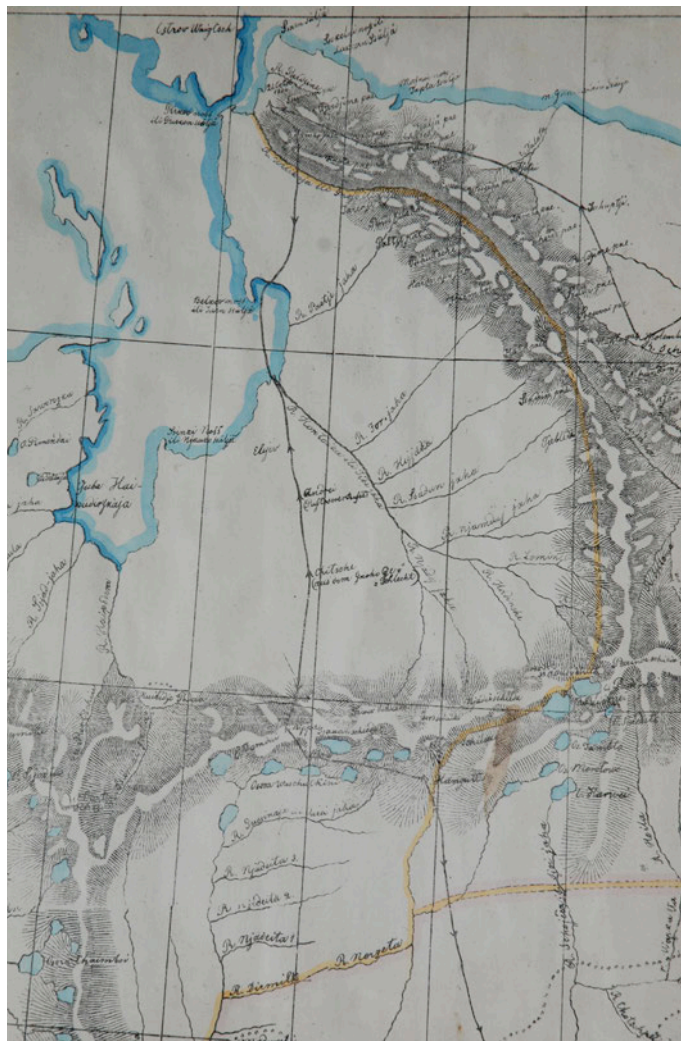

1. kép. Reguly „Karte Nro II.” terepi vázlatának részlete

Forrás: MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye; jelzet: M. Nyelvtud. 2drét. 4. r. 5. sz.

Reguly az őslakosok közlései nyomán elsőként határozta meg és vitte térképre a megfelelő helyen – vagyis a mai Narodnaja-csúcs (1895 m) közelében – az Urál legmagasabb pontját a hegylánc egészére vonatkozóan. Reguly vázlatán német nyelvű leírás tanúskodik arról, hogy: „hier ist der Ural am höchsten”, azaz itt a legmagasabb az Urál. A hegység legmagasabb részének hollétéről az idők során – földrajzi megismerésétől függően – folyamatosan változtak a vélemények.

A 18. század végétől a 19. század közepéig a legmagasabb csúcsokat a Déli-Urálban, illetve az Északi-Urál déli részén helyezték el. Az Orosz Földrajzi Társaság 1847–1850-es, Ernst Hofmann vezette észak-uráli expedíciója – amelynek tagjai Reguly térképét és földrajzi gyűjtéseit is felhasználták terepi munkájukhoz, de a magasságokat illetően nem számoltak Reguly megállapításaival – után a Szablját és a Tyelposzizt kezdték az Urál legmagasabb csúcsainak tekinteni. És csak jóval később – 1927-ben – az Uráli Tervhivatal és a Szovjet Tudományos Akadémia uráli expedíciója igazolta mérésekkel, hogy a hegylánc legmagasabb pontja a Naroda folyó felső folyásánál van, tehát ott, ahol Reguly meghatározta.

2. kép. Tengerparti részlet

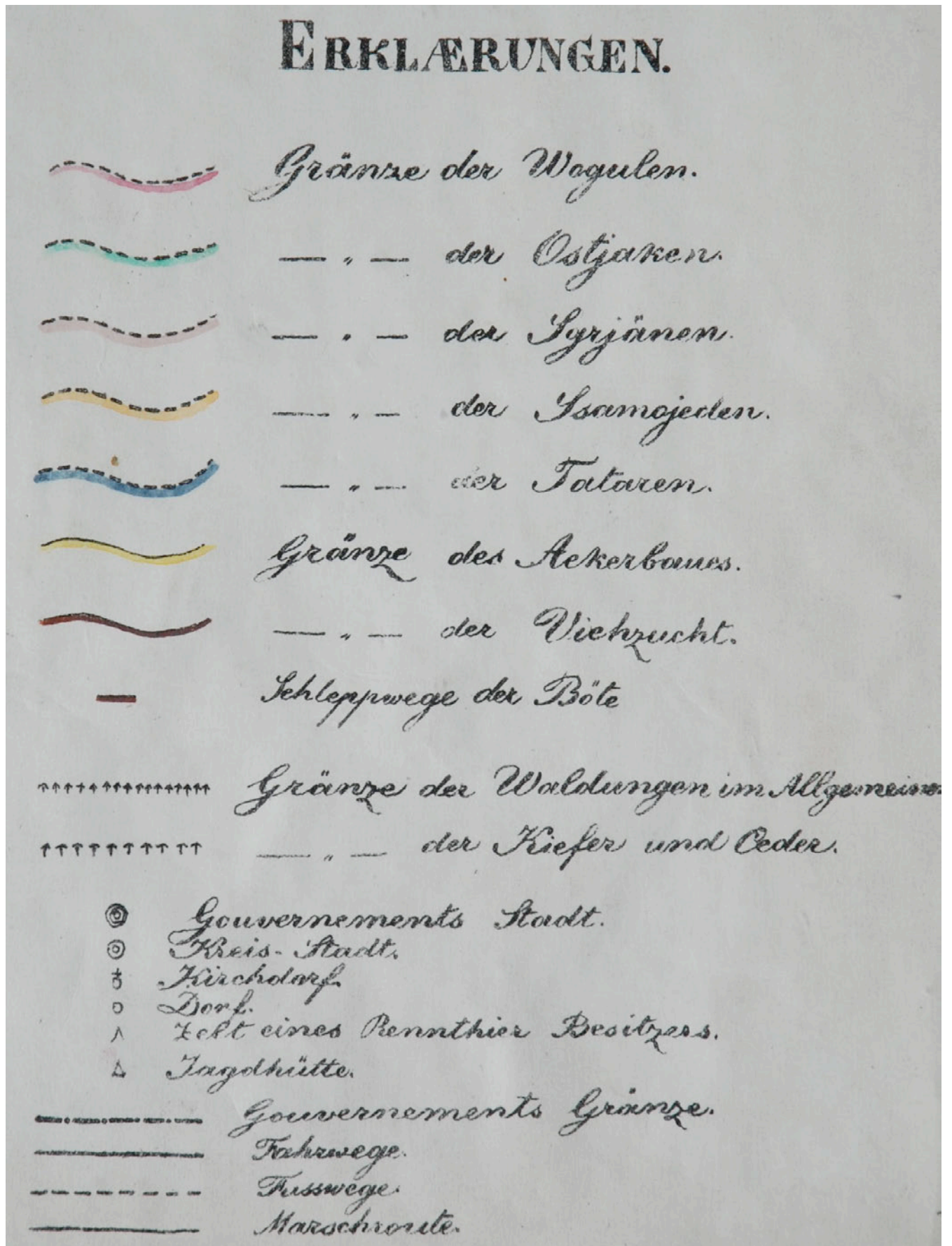
Reguly térképének
könyvatos változatán.

Forrás: MTA Könyvtár
és Információs Központ,
Kézirattár és Régi Könyvek
Gyűjteménye; jelzet:
Tört. Földr. 4. r. 1. sz.

Reguly 1844. október 21-én érte el utazásainak legészakibb pontját, a Jugorszkij-Sar-tengerszorost, amely a Vajgacs-sziget és a Jugor-félsziget között található. A félszigeten elterülő Paj-Hoj-dombvidéken Reguly őslakosok kíséretében, rénszarvasszánon haladt előre.

3. kép. A Konda folyó vidéke Reguly térképének könyvatos változatán. Forrás: MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye; jelzet: Tört. Földr. 4. r. 1. sz.

4. kép. A Reguly-térkép könyvomas változatának jelmagyarázata. Forrás: MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye; jelzet: Tört. Földr. 4. r. 1. sz.

Reguly a térképén öt különböző etnikum – a vogulok (manysik), az osztjások (hantik), a zürjének (komik), a szamojédok (nyenyecsek) és a tatárok – népterületének határait ábrázolta. Emellett bejelölte a földművelés és az állattenyésztés kiterjedésének északi határát, továbbá az erdei fenyő és a cédrusfenyő, valamint általában az erdőségek előfordulásának határvonalait. A térképre számos település, illetve a fontosabb közlekedési útvonalak is felkerültek.

1843
1844
1845
1846

Calendarium

Sept. die Reise nach dem Ural

29 Mittwoch. aufgefahren um 4 Ubr a. Mitt.
in Soona Thee getrunken

30 Donn in Nowgorod mittag gegessen Jaitzau aber
Thee

1. Freitag durch Walden, in Eswow gegessen
Wjehni wolotschki aber Thee

2. Sonntabend ~~Soona~~ Mednoe Thee - Swer
Gorodna mittag - Klein Thee

3. Sonntag Moskwa am 1/2 früh nach Kal
jost. nach Diligence gefahren
zu Kolnait - mit dem gefahrt
bei Petrovits den Peltz ge
kauft - abend bei Pogodin

4. Montag. früh den Krenk beschen
Herrn Gidrowits Namen geberht
bei Jafski - mit Kouille an
Mittag bekant geworden
abend angegriffen, Lade an
in Durchfall - Kaufe mit
eine Mütze.

5. Dienstag - auf der Peltzi um
meinen Pass - auf den Gofthaus
Dooer Kaufe Kupfahk und
Kupfeln - schreibe an Baer

6. kép. Reguly „Calendarium” című oroszországi útinaplójának első oldala. Forrás: MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye; jelzet: M. Nyelvtud. 16. r. 22

Ez a napló az utazás 1843. szeptember 29. és 1846. március 5. közötti időszakának eseményeit mutatja be, Szentpétervárról elindulva az Urálba és Nyugat-Szibériába, majd onnan vissza a cári fővárosba. A német nyelven írt napló bejegyzései rövidek és tömörek, ám annál informatívabbak. Segítségével viszonylag jól rekonstruálható Reguly útvonala, terepi munkájának menete, továbbá a magyar utazó oroszországi kapcsolati hálójáról is értékes információkhoz juthatunk.

Ms 4754/70
 Wsewolodo Blagodatszkoje
 5.)
 Verehrtester Herr Staatsrath!
 Sie haben heute aus mir einen so reichen
 und mächtigen Mann gemacht, daß
 ich mich im Stande fühle, nun das große
 Manysisthum, so weit sich auch ihre
 gränzen in alle Welttheile erstrecken
 mögen, zu erobern. – Ich habe von
 einer Viertel Stunde 500 rubel silber
 unter Ihrem Namen empfangen, und
 ich sage Ihnen meinen innigsten
 Dank für diese große Wohlthat.
 – Indem die Post schon abgefertigt
 werden soll, so lasse ich es auf
 nächstemal Ihnen von meiner letz-
 ten Thätigkeit eine Nachricht
 zu geben. – Wenn Sie die Gnade
 werden haben

7. kép. Reguly 1844. február
 3-án, Vsevolodo-Blagodatszkoje
 településen írt levele az egyik
 legfőbb oroszországi pártfogójához,
 Karl Baer akadémikushoz. Forrás:
 MTA Könyvtár és Információs
 Központ, Kézirattár és Régi Könyvek
 Gyűjteménye; jelzet: Ms. 4754/70

8. kép. Reguly terepen készített
 szamojéd szójegyzékének részlete.

Forrás: MTA Könyvtár és
 Információs Központ, Kézirattár
 és Régi Könyvek Gyűjteménye;
 jelzet: M. Nyelvtud. 2-r. 54

Reguly 1844. augusztus 16–29. között
 a Szigva folyó menti Sukerje (Scsekurja)
 településen szamojéd tanulmányokat
 folytatott. A szójegyzéket egy
 Voigenpäng nevű manysi férfi
 segítségével állította össze, aki gyermek-
 és felnőttkorát az Urálban a szamojédok
 között töltötte rénszarvastenyéssel,
 és maga is szamojéd származású volt.

	<u>Pronomina.</u>	<u>Samoj.</u>
manj	ich	am
puđer	du	ranj
puďä	es	täu
manjin	wir zwei	mên / (kit-kät-pä)
puđerin	ich zwei	nên
puđjir	sie zwei	tên
manje	wir	mân
puđere	ich	ran
puđu	sie	tamm
manjyaan	mit geben	anem / (mifo)
puđeryan	dir	ranjen
puđeryan	ich	täuen
manjinyan	unf (zwei)	menemen

BUDDHIZMUS MAGYARORSZÁGON

Az előző lapon

*Ven. Dr. Hetényi Ernő, Rev. Dr. Fazekas László,
Rev. Dr. Rács Géza. Budapesti puja, 1958. március 30.*

Életút

Hetényi-Heidelberg Ernő

(1912–1999)

író, műfordító, orientalista

SZATHMÁRI BOTOND

Tan Kapuja Buddhista Főiskola, botond@tkbf.hu

Kivonat: Hetényi-Heidelberg Ernő (1912–1999) író, műfordító, orientalista, kezdetben újságíróként tevékenykedett, könyveket fordított, verseket írt. 1948-ban az állambiztonság ügynökként beszervezte. 1952-ben megalapította a Magyarországi Buddhista Missziót, amelyet az állam nem üldözött. Felvette a kapcsolatot a nyugat-berlini székhelyű Ārya Maitreya Maṇḍala renddel, majd számtalan buddhista közösséggel, az előbbibe 1953-ban megtörtént a felvétele. 1956-ban megalapította a Kőrösi Csoma Sándor Intézetet, amelynek célja a buddhista papképzés volt. Egy évvel később az állam hivatalosan elismerte a Missziót. Hetényi óriási szerepet játszott abban, hogy hazánkban meggyökeresedett a buddhizmus. 1989-ben elérte, hogy a Nemzetközi Buddhista Kongresszust Budapesten tartsák. Számtalan buddhista könyvet fordított és írt. Tudományos tevékenységéről több orientalista is, például Giuseppe Tucci, elismerőleg nyilatkozott.

Kulcskifejezések: Hetényi-Heidelberg Ernő, Dharmakírti Padmavadzsra, Teozófiai Társaság, buddhizmus, Magyarországi Buddhista Misszió, Kőrösi Csoma Sándor Intézet

Hivatkozás: Szathmári B. (2024). Hetényi-Heidelberg Ernő (1912–1999). *Passages* 2: 425–442. <https://doi.org/10.59608/pas2024a029.00>

Kollázs képei:**Balra:** lásd a 20. képnél**Középen:** lásd a 6. képnél**Jobbra:** lásd a 22. képnél

Hetényi-Heidelberg Ernő Albert (1912–1999) író, műfordító, orientalista volt, buddhista nevén Láma *Dharmakīrti Padmavadszra* (szkt: *Dharmakīrti Padmavajra*). Evangélikus művészcsaládba született, apja Hetényi-Heidelberg Albert (1875–1951) bécsi születésű operett- és kabaré-zeneszerző, édesanyja, a szász–székely származású Heidel Erzsébet pedig színésznő volt. A fasori Evangélikus Gimnáziumba járt, ahol a német nyelvért és irodalomért lelkesedett, ami nem csoda, hiszen ez volt a második anyanyelve, de szerette a magyar irodalmat és a zenét is. Majd szabadúszó újságíróként tevékenykedett, főleg színházi lapoknál dolgozott, film- és színikritikákat írt, fordított, de verseket is írt. Ebben az időszakban beutazta Európát, járt Észak-Afrikában és Indiában is. Saját beszámolója szerint 1931-ben, mint fiatal újságíró Nápoly és Bari között gyalogolt, amikor találkozott egy osztrák *Padma* (szkt: *Padma*) nevű szerzetessel. Hetényi három hónapon át tanulta tőle a Tant, és amikor 1938-ban rokonlátogatásra ment Bécsbe, *Padma* ismét három hónapon át tanította, majd felavatta, így a *szangha* (szkt: *saṅgha*) tagjává vált. Hazatérve belépett a Teozófiai Társaságba. Több fordítást és verseskötetet publikált, többek között 1941-ben lefordította Christian Morgenstern *Bitófa énekek* című kötetét, amely három kiadást ért meg.

1948-ban Hetényit az állambiztonság ügynökként beszervezte, a 6-os kartonja szerint 3/3-as (belső elhárítás) ügynök volt, a dokumentum szerint a 3/1-től (hírszerzés) vették át. A fedőneve Viktor, később Pap Viktor volt. Hetényit egyházi vonalon alkalmazták, és nem egyszerű ügynök volt, inkább titkos munkatárs. Később, amikor a Missziót az állam elismerte, az Állami Vallásügyi Hivataltól kapta a fizetését.

1950 és 1954 között vendéghallgatóként orientalisztikai tanulmányokat folytatott az ELTE-n, Ligeti Lajostól (1902–1987) tibeti, Gaál László (1891–1964) professzortól szanszkrit nyelvet tanult. Ugyanakkor a Római Katolikus Hittudományi Akadémián teológiai stúdiumokat hallgatott.

1952. február 18-án Hetényi megalapította a Magyarországi Buddhista Missziót, amelyet furcsa módon a legkeményebb diktatúra idején sem üldözött az állam. Azonnal megkísérelte a Misszió állami elismertetését, ám ez ekkor még nem történt meg, a működését azonban nem gátolták. Ennek érdekében az Állami Egyházügyi Hivatal vezetőjének, Veres Pálnak írt beadványt, arra hivatkozva, hogy a Berliini Buddhista Egyházközösség a Missziós Központ iránt érdeklődött, valamint arról akart tudomást szerezni, hogy Magyarországon az egyházak szabadon működhetnek-e. Őt magát arra szólították fel, hogy kérjen engedélyt a Magyarországi Buddhista Misszió Működésére. Azért levelezett a berlini központtal, hogy elnyerje a támogatásukat, ami alapot adhat a beadványához. Ezzel a tétével Hetényi elindította az első magyar szervezett buddhista közösség kiépítését, amelyet később sikeresen meg is szilárdított, és gazdag tartalommal töltött meg.

Az, hogy az állambiztonság szemet hunyt egy buddhista csoport működése fölött, első pillantásra hihetetlennek tűnik, ez azonban több indokkal is magyarázható. Az egyik, hogy a vezetője beszervezett, megbízható ügynök volt, ráadásul egy ilyen közösség révén könnyen megfigyelhetővé válnak a másként gondolkodó személyek. A másik, hogy a kommunista párt fő ellenségnek a katolikus egyházat tekintette, és a kisegyházaknak tett engedményekkel kívánta elősegíteni a nagy egyház „felszalámizását”. Az is lehetséges, hogy a pártvezetők éppen ezzel a kis buddhista közösséggel kívánták bizonyítani, hogy hazánkban vallásszabadság van.

Hetényi azonban nem nyugodott bele a buddhista közösség eltűrt státuszába, szívósan dolgozott a hivatalos állami elismertetés érdekében. Folyamatosan levelezett különböző buddhista szervezetekkel, amelyeknek elnyerte az elismerését és a támogatását. 1953. március hó holdtölte napján Berlinben megtörtént Hetényi felvétele a Láma *Anagárika Góvinda* (szkt: *Anagārika Govinda*) (Ernst Lothar Hoffmann, 1898–1985) által 1933-ban Indiában alapított Árja Maitréja *Mandala* (szkt: *Ārya Maitreya Maṇḍala*) rendbe, akik a *szthavira* (szkt: *sthavira* = idősebb szerzetes) méltósággal ruházták fel. 1953. március 29-én megkapta a *gese* (t: *dge-bshes*), azaz *doctor philosophiae buddhologiae* címet.

Hetényi azonban kiváló diplomáciai képességének köszönhetően a Buddhista Misszió számára több más szervezettől nyert képviselői jogokat, így a *Propagation Bouddhique Mondiale* (Brüsszel, 1953), *The Harmony Buddhist Mission* (Arkansas, USA, 1955), *The Western Buddhist Order* (London, 1956) vagy később a *Jodo-shin-su* (Berlin–Budapest, 1967). Mindezzel sikerült védetté tennie a Missziót itthon, hiszen a kiterjedt nemzetközi kapcsolatok igencsak megnehezítették az ellenük induló politikai támadások lehetőségét.

Hetényi 1954. július 26-án, alig több mint egy évvel rendi felvétele után, a Nyugat-európai Tartományi Központ vezetőjétől, Láma *Dapa Kasszapától* (Hans-Ulrich Rieker) (1920–1979) megkapta a *mKhan-po bLa-ma* címet, amely jogot biztosított számára a rendi pecsét vörös színű használatához és egy *ásram* (szkt: *āśrama*) alapításához. Ezen kívül joga volt rendtagok felvételéhez és avatásához. Hetényi rendkívül ambivalens személyiség volt, aki buddhistaként is megmaradt bohémnak, és aki egyszerre volt kedves, jó szándékú, ugyanakkor egy „diktatórikus vallatótiszt” is, ahogyan egyik rendtársa jellemezte.

Az intenzív nemzetközi kapcsolatai gyümölcseként 1957-ben az állam hivatalosan elismerte a Missziót, és ebbe talán a Kádár-kormány forradalom utáni elfogadtatási kényszere is belejátszott. Egy ilyen lépéssel a nemzetközi szintén demonstrálni tudta, hogy hazánkban milyen nagyfokú vallásszabadság van. Azt is fontos azonban megemlíteni, hogy a belső elhárítás nem elégedett meg azzal, hogy a közösség vezetője beépített ügynök, rá és a buddhista csoportra más ügynököket is ráállítottak. Az AVH-s iratokból kiderül, hogy a Buddhista Missziót a rendszerváltásig megfigyelték.

Hetényi a Misszió alapítása után többször járt keleten, így eljutott Indiába, Laoszba, Mongóliába és a Burját Köztársaságba, ahol a buddhista kolostorok rendre vendégül látták. Gurujának tekintette *Erdeni-phelt*, az ulánbátori Gandan (mo: *Гандаан*) kolostor főapátját és a burját *Gombodzsabot* (Gombojav). Mesterének tekintette Baktay Ervint és Felvinczi Takáts Zoltánt is, akik részt vettek a Misszió tevékenységében. Utazásai során olyan mesterekkel találkozott, mint *Nyánapónika Théra* (Anton Gueth) (1901–1994), *Pijadasszi Maháthéra* (1914–1998), *Kákkápalijé Anuruddha* (p: *Kākkāpalliye Anuruddha Nāyaka Mahāthera*) (1929–2013), *Gunapána Pijaszéna Malalaszékera* (1899–1973), de ismerte Walter Yeeling Evans-Wentzet (1878–1965), Alexandra David-Néelt (1868–1969), Giuseppe Tuccit (1894–1984) és Siegbert Hummelt (1908–2001) is.

1956-ban az *Ārya Maitreya Maṇḍala* rend a *Buddha dzsajanti* alkalmából megalapította a Kőrösi Csoma Sándor Intézetet, amelynek célja egyfelől

a buddhista papok képzése, másfelől a hazai buddhista irodalom megteremtése. Az itt folyó képzést kezdetben 8 + 4 szemeszterre tervezték. Az intézet munkájáról Hetényi tudósításai nyomán, rendszeresen beszámolt a rend hivatalos németországi lapja, a *Der Kreis*. Az 1960-as évektől tibeti magyar szójegyzékeket, tibeti nyelvtani összefoglalót készített, és egyes tibeti buddhista szövegek átírását tette közzé, amelyek a *Kőrösi Csoma Sándor Intézet Közleményei* sorozatban jelentek meg. Hetényi elkezdte a tibeti szent szövegek fordítását, részben eredetiből, részben nyugati tibetológusok átdolgozása nyomán. Hetényi azt is elérte, hogy a Kőrösi Csoma Sándor Intézetben végzetek beadhattak egy olyan doktorátust, amelyet az állam is elismert. Az elsőt éppen a helyettese, Rács Géza kapta meg. Hetényi nagyon sokat tett Kőrösi Csoma Sándor szellemi hagyatékának ápolásában és hazai kultuszának őrzésében, valamint külhonban is elősegítette a mind szélesebb körű ismertetését.

Hetényi kapcsolatainak köszönhetően a nyolcvanas évek második felében egyre gyakrabban érkeztek külföldi buddhista tanítók a Misszióba. A legnagyobb esemény a Misszió életében az 1989 szeptemberében zajló Nemzetközi Buddhista Kongresszus volt. Hetényi, aki az előző évi párizsi kongresszuson részt vett, kiváló diplomáciai képessége révén Budapestre hozta a következő rendezvényt, amelyre hivatalosak voltak az Európai Buddhista Unió különböző országokból érkező buddhista vezetői. Ez volt a szervezet első találkozója a kelet-európai régióban.

Hetényi a hatvanas években rendszeresen megfordult Petrigalla Pál Vécsey utcai szalonjában, ahol megismert több művészt, Hamvas Bélát és Végh László röntgenorvost, művészetszervezőt, aki a hazai földalatti neo-avantgárd kulcsalakja volt. A Misszió vezetője jó barátságba került Papp Oszkár (1925–2011) festőművésszel és művészetszervezővel, akivel közösen foglalkoztak az asztrológiával. Az is hozzáteendő, hogy az ötvenes-hatvanas években Hetényi a feleségével többször járt turistaként Ausztriában, Olaszországban, amikor egy átlagos állampolgárnak még kelet-európai útlevelet is nehezen adtak.

Hetényi minden kétséget kizáróan óriási szerepet játszott abban, hogy hazánkban meggyökeresedett a buddhizmus. Kiváló szervező- és diplomáciai képessége révén elérte, hogy a vallások számára legnehezebb rákosista korszakban elinduljon és fennmaradjon egy kis, de egyre bővülő buddhista közösség. Hetényi mind a hazai, mind a külföldi média számára folyamatosan demonstrálta, hogy Magyarországon nagyon jelentős buddhista élet zajlik, ami annyiban igaz is volt, hogy a kis csoportja igen aktívnak bizonyult, más kiségyházakhoz képest azonban messze felülreprezentálódott. A Filmhíradó többször tudósított róluk, így az 1965. februári összeállításban *Pesti Láma (Hetényi Ernő a buddhista tudományok doktora)* címmel.

Az biztos, hogy Hetényi igen felkészült volt a buddhista tanítások és művészetek terén. Számtalan tanulmánya máig kéziratban van, ezeket azonban még életében az MTA Keleti Gyűjteményének és a Hopp Ferenc Kelet-ázsiai Múzeum könyvtárának a rendelkezésére bocsátotta. Az évtizedek alatt számtalan munkát lefordított és megjelentetett, így a Kádár-korszakban olyan műveket juttatott a magyar érdeklődőkhöz, amelyek bizonyosan nem jelenhettek meg a hivatalos könyvkiadásban. Értekezései, cikkei és fordításai főként a *mahájána* és *vadszrajána* irányzatok történelmével,

bölcséletével és művészetével foglalkoznak. Igaz e művek nem kerültek be a könyvesboltokba, de a Missziónál beszerezhetők voltak. Másfelől mind a buddhista országok, mind a nyugati buddhista szervezetek felé folyamatosan demonstrálta, hogy hazánkban él és virul a buddhista közösség. Így a magyar Misszió az évtizedek alatt 46 külföldi buddhista szervezettel épített ki kapcsolatot, és több mint egy tucat nemzetközi hírű orientalistát nyert meg az együttműködésre. Ezek közül jó néhány, mint Giuseppe Tucci, elismerőleg nyilatkozott Hetényi tudományos tevékenységéről.

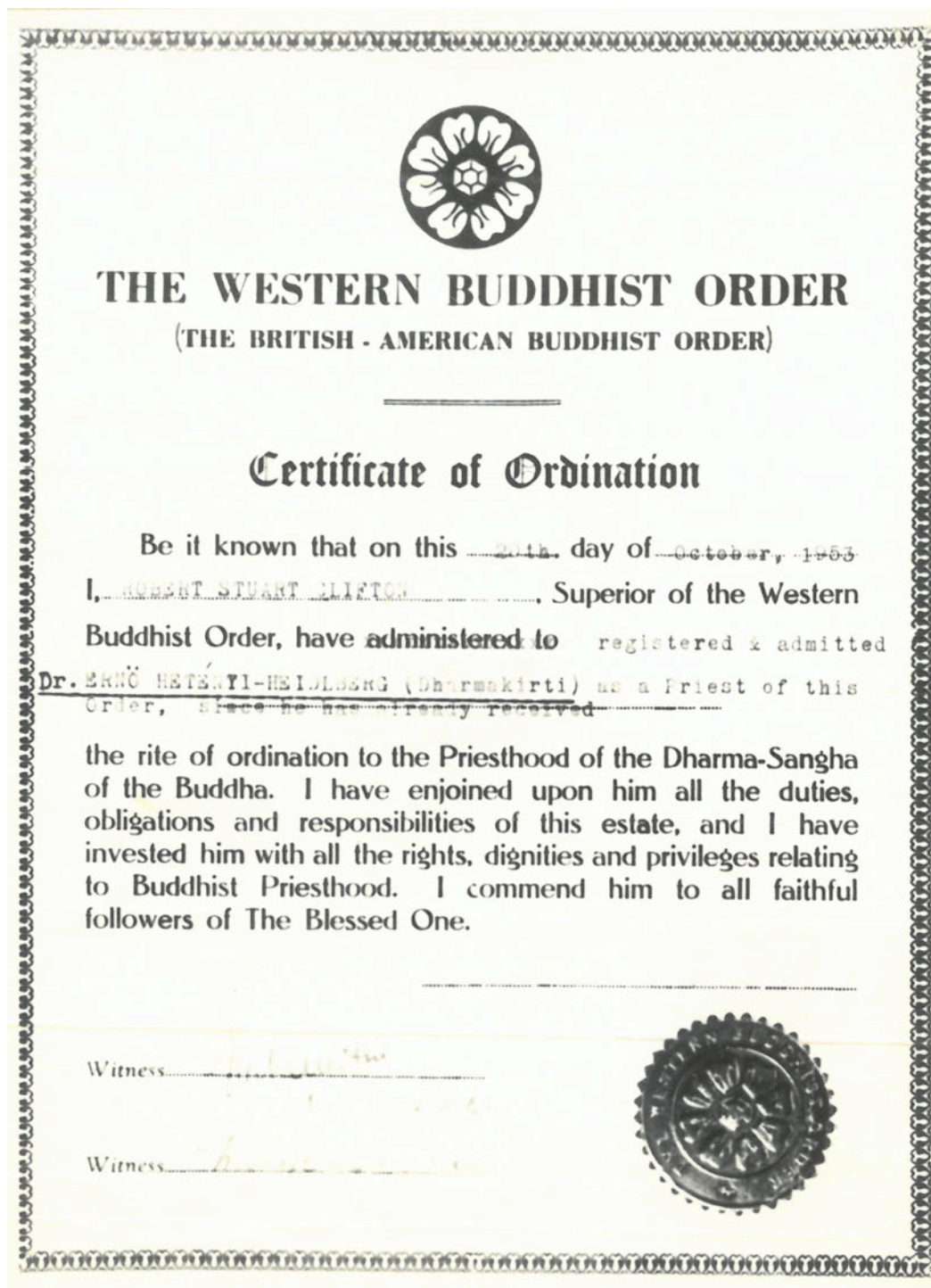
Nyilatkozat

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (© ⓘ \$ ⊖ CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Tájékoztató irodalom

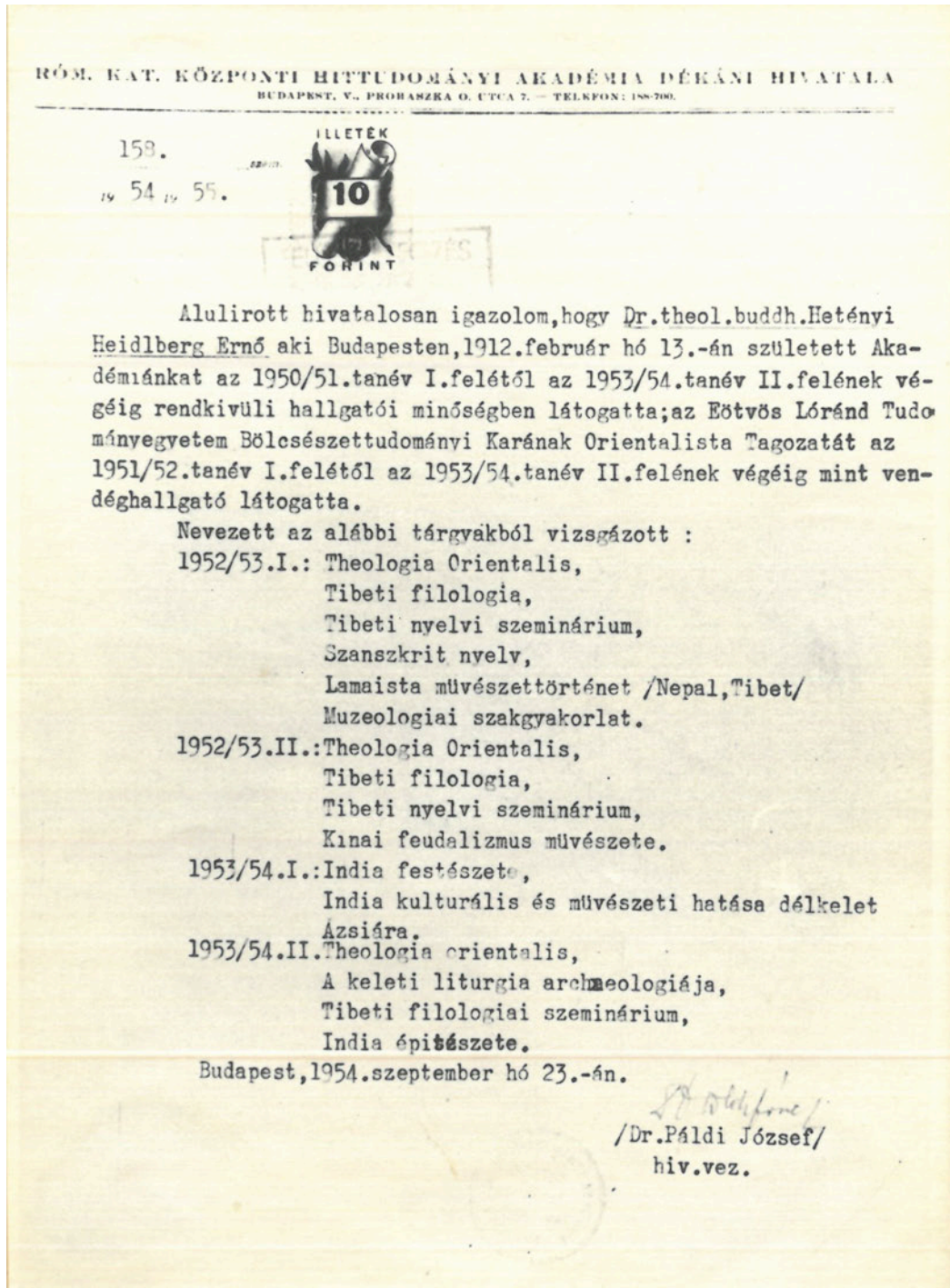
- Farkas A. M. 1998. *Buddhizmus Magyarországon. Az alternatív vallásosság egy típusának anatómiája*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Ferenczy É. szerk. 1989. *A Buddhista Misszió szervezeti felépítése és tevékenysége*. Budapest: Buddhista Misszió Dokumentáció.
- Kárpáty Á. 2001. *Buddhizmus Magyarországon: avagy egy posztmodern szubkultúra múltja és jelene*. Budapest: MTA Politikatudományi Intézet Etnoregionális Kutatóközpont.
- Szathmári B. 2022. *A buddhizmus magyarországi elterjedésének korai szakasza: A kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest: A Tan Kapuja.

Képek és dokumentumok a Hetényi-hagyatékából
© Tan Kapuja Buddhista Főiskola, 2024

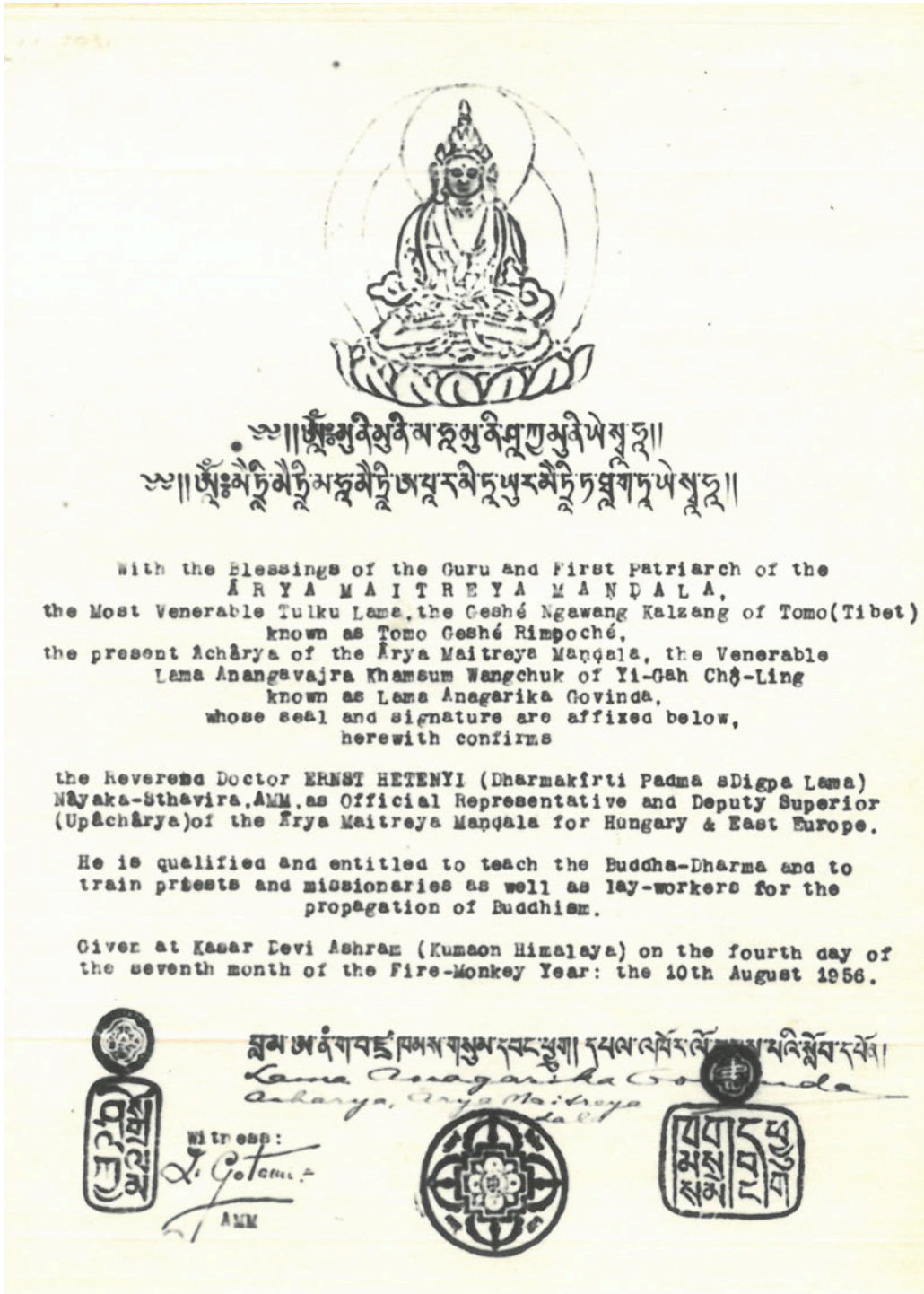

1. kép. Ven. Dr. Hetényi Ernő fölavatási okmánya.
„The Western Buddhist Order”/The British-American Buddhist Order/, London, 1953. október 20.

2. kép. Ven. Dr. Hetényi Ernő főiskolai bizonyítványa.
Róm. Kat. Központi Hittudományi Akadémia, Budapest, 1954. szeptember 23.

3. kép. Ven. Dr. Hetényi Ernő tartományfőnöki, upācārya AMM kinevezési okmánya. Kasar Devi Ashram, India, 1956. augusztus 10.

Vélemény Dr. Hetényi Ernő munkásságáról.

Dr. Hetényi Ernőt közel másfél évtized óta ismerem, tudományos és irodalmi munkásságát figyelemmel kísértem. Tudomásom szerint negyed évszázada foglalkozik a buddhizmus beható tanulmányozásával vallástörténeti, bölcséleti és művészettörténeti, valamint irodalmi szempontból. E tárgykörökben száznál jóval több tudományos értekezést és hosszabb-rövidebb tanulmányt írt, vagy fordított le magyarra. Munkáinak nagy részét kéziratban a Magyar Tudományos Akadémia Keleti gyűjteményének, a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeumnak vagy más intézeteknek, keletkutató tudósoknak rendelkezésére bocsátotta. Tanulmányait és tudósításait a buddhizmussal foglalkozó keleti vagy nyugati sajtó sok esetben értékelte és közölte. Dr. Hetényi állandó tudományos kapcsolatot tart fenn magyar és külföldi keletkutatókkal, különösen olyanokkal, akik a buddhizmussal foglalkoznak és Dr. Hetényinek a buddhizmus ismertetésében vagy komoly propagálásában végzett munkásságát becsülik.

Dr. Hetényi munkája a buddhizmus minden területére kiterjed; értekezései, cikkei vagy fordításai mégis elsősorban a Mahájána irányzat bölcséletével, történelmével, művészetével és ikonográfiájával foglalkoznak. Különleges kutatásainak területe a tibeti buddhizmus /lámaizmus/, amellyel hazánkban eddig tudományosan alig foglalkoztak. Mint a magyarországi Buddhista Misszió vezetője, ez intézmény tagjait a fentemlített tárgyakban oktatja, tudományos kutatásait irányítja. Egész tevékenységével elősegíti a vonatkozó tudományágak fejlesztését hazánkban, és felhívja a buddhista országok figyelmét ilyen irányú tevékenységünkre. Ezzel feltétlenül hasznos propagandát szolgál.

Budapest, 1962 szeptember 30.

Dr. Baktay Ervin

nyug. önkéntes múzeumi kutató; a Keletázsiai Műv. Múzeum indiai, hátsóindiai és tibeti gyűjteményeinek tudományos feldolgozója.

4. kép. Ven. Dr. Hetényi Ernő buddhológiai munkásságáról Dr., Dr.h.c. Baktay Ervin véleményezése, Budapest, 1962. szeptember 30.

Vélemény Ven.Dr.Hetényi Ernő buddhológiai munkásságáról:

Ven.Dr.Hetényi Ernő negyed évszázada foglalkozik a buddhológia tudományos művelésével. Ez idő alatt több mint 150 tudományos értekezést, rövidebb-hosszabb tanulmányt írt, illetve ültetett át magyar nyelvre. Kéziratos munkáinak egy részét a Magyar Tudományos Akadémia Keleti Gyűjteményének, a "Hopp Ferenc" Kelet-ázsiai Múzeum könyvtárának és más keletkutató intézeteknek, magántudósoknak – kutatás céljából – rendelkezésére bocsájtotta. Tanulmányait és tudósításait keleti és nyugati buddhista sajtó több alkalommal értékelte. Élénk tudományos kapcsolatot tart fenn nem csupán a magyar keletkutatókkal, de több nagyvirű külföldi orientalista tudóssal is, így Dr.Dr.hc.Siegbert Hummel és Dr.Hc. Tucci profeszorokkal, kik a buddhizmus propagálásában végzett munkásságát nagyra értékelik. Munkássága felöleli a buddhizmus és ezen belül a Mahayana-irányzat minden területét. Értekezései, cikkei és fordításai egyaránt foglalkoznak a buddhista filozófiával, yogával, történelemmel, művészettörténettel, ikonográfiával és a szimbolumok elemzésével. A tibeti buddhizmus, ill. lamaista vallásfilozófia és ikonográfia a speciális kutatási területei és eredményei, magyar vonatkozásban, e területeken a legjelentősebbek. Mint a magyarországi Buddhista Misszió vezetője, számos tanítvánnyal rendelkezik, kiknek tudását átadni igyekszik, kiknek tudományos kutató munkáját és békeművét irányítja, miáltal elősegíti a buddhológia tudományos ismeretkörének fejlődését, hivatásának érvényesülését és anyagának gyarapítását Magyarországon.

Budapest, 1962. október 2.

Prof. Dr. Dr. H. Felvincze Takáts Zoltán

5. kép. Ven. Dr. Hetényi Ernő buddhológiai munkásságáról
Dr., Dr.h.c. Felvinczi-Takáts Zoltán prof. véleményezése, 1962. október 2.

6. kép. Ven. Dr. Hetényi Ernő upācārya AMM házioltára, Budapest

7. kép. Ven. Dr. Hetényi Ernő upācārya AMM, F. Hungerleider a Buddhistische Gesellschaft vezetője és tagjai társaságában Dr. Lénárd Jenő sírjánál. 1957, Klosterneuburg, Ausztria

*8. kép. Dr. Ligeti Lajos professzor, a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke
Ven. Dr. Hetényi Ernő és a magyarországi Sangha társaságában*

*9. kép. Dr. Rin-Chen professzor (Ulanbator, Mongólia) Ven. Dr. Hetényi Ernő, Rev.
Dr. Rács Géza és Rev. Kurucz Andor társaságában. Budapest, 1957*

10. kép. Dobi István, Ho Shi Minh vietnámi államfő, Dr. Münnich Ferenc, Ven. Dr. Hetényi Ernő és Dr. Germanus Gyula prof. Parlament, Budapest, 1957

11. kép. Ven. Dr. Hetényi Ernő és Rev. Dr. Rács Géza a Buddhista Misszió titkára a Zsidó Hitközség székházában. Budapest, 1957

12. kép.
Szóts István
filmrendező Ven.
Dr. Hetényi Ernő
tartományfőnök
otthonában.
Budapest,
1957. augusztus 1.

13. kép. Ven. Dr. Hetényi Ernő, Rev. Dr. Fazekas László,
Rev. Dr. Rács Géza. Budapesti puja, 1958. március 30.

14. kép. Ven. Dr. Hetényi Ernő és Dr. Felvinczi-Takáts Zoltán prof. Budapest, 1958. március 30.

15. kép. Dr. Baktay Ervin, Dr. Germanus Gyula és Ven. Dr. Hetényi Ernő az Indiai Nagykövetség fogadásán. Budapest, 1958. november 20.

16. kép. Kőrösi Csoma Sándor oldalági (budapesti) leszármazottai Dr. Baktay Ervin, Ven. Dr. Hetényi Ernő, Rev. Dr. Rács Géza és Dr. Felvinczi-Takáts Zoltán társaságában a Hopp Ferenc Múzeum kertjében. Kőrösi Csoma Emlékiállítás, Budapest, 1959. január 20.

17. kép. Dinnyés Lajos, Ven. Dr. Hetényi Ernő, Rev. Dr. Rács Géza és Dr. Baktay Ervin az Indiai Nagykövetség fogadásán. Budapest, 1959. január 26.

18. kép. Ven. Dr. Hetényi Ernő, Dayka Margit és Ferencsik János társaságában az Izraeli Követség fogadásán. Budapest, 1961. április 20.

19. kép. Weöres Sándor költő Ven. Dr. Hetényi Ernő és Rev. Dr. Rács Géza társaságában. Budapest, 1961. május 28. Vesakh 2505 alkalmából

20. kép. Ven. Dr. Hetényi Ernő a házioltára előtt. Budapest, 1968. Az MTI felvétele

*21. kép. Ven. Dr. Hetényi Ernő felesége
(Dr. Ferenczy Éva) társaságában.
Budapest, 1968. Az MTI felvétele*

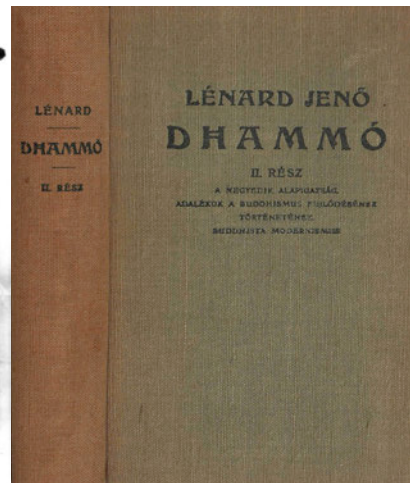
*22. kép.
Ven. Dr. Hetényi Ernő
és Rev. Dr. Rács Géza.
Temetési szertartás,
Budapest, 1969*

Életút

Lénárd Jenő

A nagykereskedő, aki „a buddhizmus lelkes híve”
és „a gazdasági idealizmus bölcséletének irodalmi
szószólója” volt

KELÉNYI BÉLA

tibetológus, info@orient-projekt.hu

Kivonat: A címben foglalt *epitheton ornans*okat az 1924 decemberében megjelent *Világ* című polgári radikális lap *Halálozás* rovatában, néhai Lénárd Jenő személye kapcsán írták le, azt is megjegyezve, hogy az illető nemcsak a keleti bölcsélet magyarországi megismertetésének tett „komoly és nagy szolgálatot”, hanem mint „nemzetgazdasági író is számottevő sikereket ért el”.¹ Ki volt valójában ez a meglehetősen korán, 46 éves korában Ausztriában elhunyt magyar üzletember és gondolkodó, akinek halálával kapcsolatban a *Népszava* még azt is lényegesnek tartotta megemlíteni, hogy „az alkoholelles Forel-páholyon át, amelyet a szociáldemokraták alapítottak, a munkássággal is kapcsolatba került”?

Kulcskifejezések: Lénárd Jenő, gazdaságfilozófia, neobuddhizmus, Buddhist Society of Great Britain and Ireland, Dhammó, Magyar Tudományos Fekete-tengeri Expedíció

Hivatkozás: Kelényi, B. (2024). Lénárd Jenő (1878–1924). *Passages* 2: 443–483. <https://doi.org/10.59608/pas2024a030.00>

---

1 Halálozás: 1924.

Kollázs képei:**Balra:** lásd a 20. képnél**Középen:** lásd a 6. képnél**Jobbra:** lásd a 22. képnél

Lénárd Jenő (született Eugen Isak Lévy [Léwy], Krefeld, 1878. május 2. – Bécs, 1924. december 2.) édesapja a poroszországi Wormsból származó Karl Levy, azaz Lévy Károly (1848–1912),² Krefeldből 1880-ban Budapestre költözött „sörfőző” (ahogy nevezetes unokája, az orvos-író Lénárd Sándor aposztrofálta),³ azaz gabonakereskedő és malátagyáros, édesanyja pedig a Mainzból származó Ida Johanna Weller (?–1922) volt. A Lévy család a wormsi Bayerthal családdal közösen, feltehetően 1865-ben alapította meg a Bayerthal és Levy gabonakiviteli céget (Bayerthal & Levy Gerste-Export & Malzfabriken),⁴ amely 1884-ben nyitott fiókot a kiegyezés után közvetlenül Magyarországhoz tartozó és a magyar árukivitel szempontjából egyre fontosabbá váló kereskedelmi központban, Fiumében, hogy a legnagyobb magyar árpaexportőr vállalkozássá küzdje fel magát.⁵ A cég főnöke, Lévy Károly nemcsak arra figyelte fel, hogy a gabonakivitel legalkalmasabb helyszíne Fiume, hanem felállította itt az első árpatisztító üzemet, és megnyitotta az utat a magyar árpa exportjának: „a magyar árpát nagy szakismertének segítségével alkalmassá tette maláta- és sörgyártásra, és helyes üzleti érzékkel helyet teremtett a magyar árpának a nagy külföld piacain”.⁶ Kezdeményezésére hozták be Magyarországra az úgynevezett rinfuza vasúti kocsikat,⁷ és hogy az árpát ne külföldön dolgozzák fel malátának, 1894-ben többekkel együtt megalapította az Első Magyar Malátagyár-Részvénytársaságot.⁸ Ugyanakkor más vállalkozásokban is részt vett: igazgatósági tagja volt az 1891-ben megalakuló Siófok Balatonfürdő Részvénytársaságnak,⁹ amely felvásárolta a fürdőtelep építéséhez és a parkosításhoz szükséges területet, később pedig a Turul Alkoholmentes Italgyár Rt. igazgatósági tagja is volt.¹⁰ A sikeres vállalkozások mellett azonban 1900-ban, bizonyos „tárházakkal” kapcsolatos, közelebbről nem ismert problémák miatt a Bayerthal és Levy cégnek fel kellett oszlatnia fiumei üzletét.¹¹

Lévy Károlynak két gyermeke született: Jenő és öccse, a majd grafikusként ismertté váló Róbert (született Robert Jakob Levy, 1879–1936).¹² Édesanyjuk krefeldi otthonukat feladva, 1883-ban költözött a gyerekekkel az üzleti ügyek miatt többnyire Budapesten tartózkodó férje után.¹³ Lévy Jenő 1887 és 1895 között a Budapesti V. Kerületi Magyar Királyi Katolikus Főgimnázium (a mai XIII. kerületi Berzsenyi Dániel Gimnázium elődje)

2 Lásd Lénárd Sándor 2010: 21.

3 Lásd Lénárd Sándor 2010: 28.

4 Egy újságcikk szerint a cég 1905-ben ünnepelte 40 éves jubileumát, lásd: Egy gabonakiviteli cég jubileuma, 1905.

5 Fest, Holek 1896: 240.

6 Egy gabonakiviteli cég jubileuma, 1905.

7 Az ömlesztett áruk, így a gabona szállításánál a teherkocsik ajtónyílásának elzárására a rinfuza ajtóbetételet szolgált, hogy a nyomás ne közvetlenül az ajtóra nehezedjen.

8 Malátagyár-Részvénytársaság 1894.

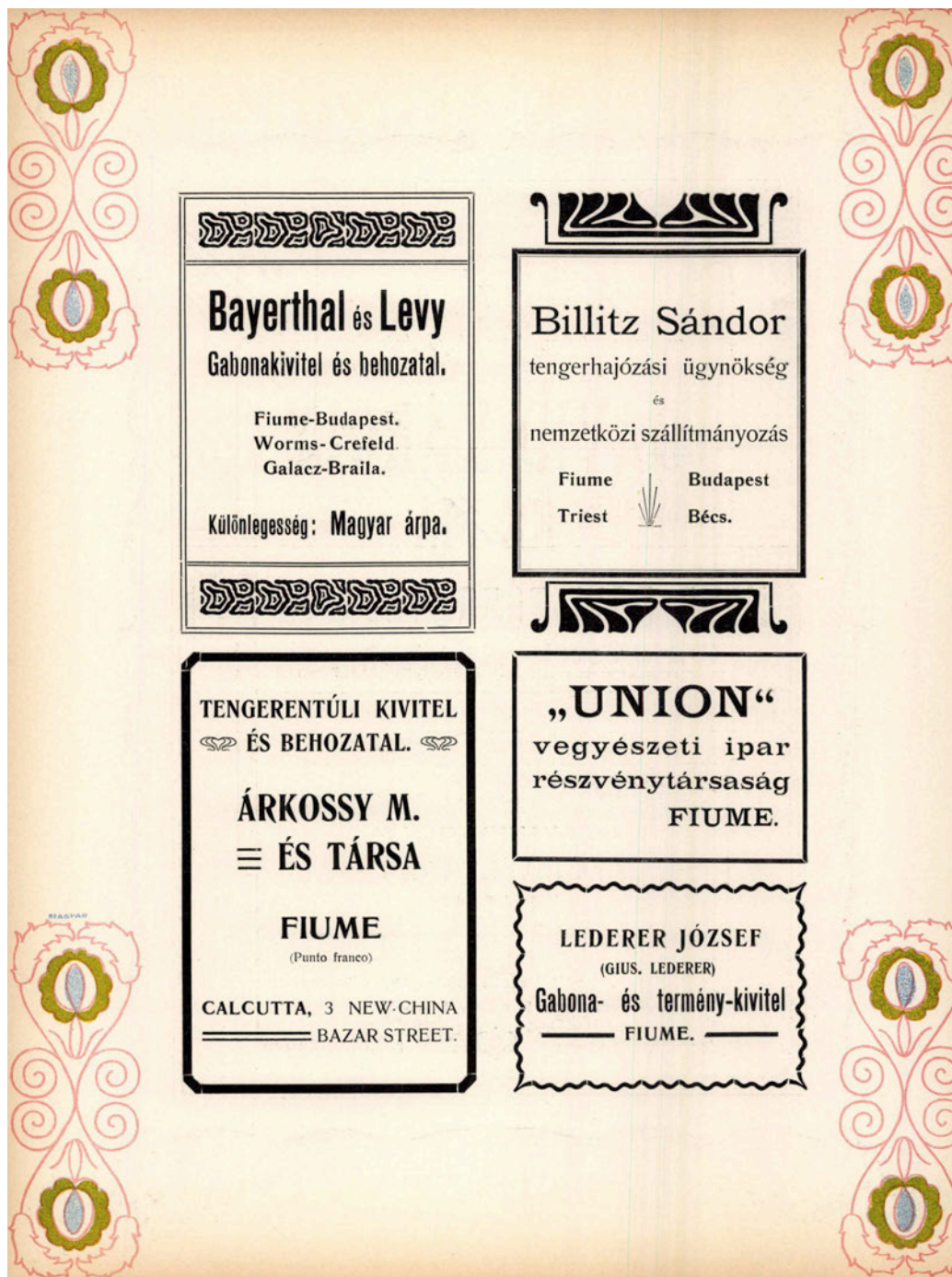
9 A „Siófok” Balatonfürdő Részvénytársaság 1891.

10 Turul Alkoholmentes Italgyár Rt. 1905.

11 Felosztatott gabonacég, 1900. A fiumei fiókvállalat megszüntetése egyéb okok (nemzetközi verseny, kedvezőtlen termékek) miatt már korábban is felmerült, lásd: Fiumei levelezőnk jelenti, 1897.

12 Lénárd Róbertről lásd: Földi 2013: 187–191.

13 Siklós 2002:145.

1. kép. A Bayerthal és Levy cég hirdetése az Ország Világ szépirodalmi képes hetilap jubiláris almanachjában, 1905

nyolc osztályát végezte el,¹⁴ Az elkövetkező években apja különböző nagyvárosokba (Prága, Fiume, London) küldte, hogy kereskedelmi tanulmányokat folytasson, és üzleti tapasztalatokat szerezzen, feltehetően nem túl nagy sikerrel.¹⁵ 1899-ben jegyezték be Lévy Jenő és testvére, Lévy Róbert önálló cégvezetői jogosultságát a Bayerthal és Levy cégbe,¹⁶ majd 1905-ben Lévy Jenő igazgatósági tagságát a fent említett Siófok Balatonfürdő Rész-

14 A Budapesti V. Kerületi Kir. Kath. Főgymnázium értesítője az 1894/95-iki iskolai évről, 1896: 40.

15 Lásd erről Lénárd Sándor 2010: 48–50.

16 A cégbírószági bejegyzés dátuma: 1899. november 3., megjelent a Központi Értesítő 1899. november 12-i számában (irattári szám: 210/83), 1602.

The advertisement is a vertical rectangular page with a decorative border. It is divided into several sections:

- Top Left:** Text about 'A „CSÉRY-féle szemétfuvarozási és feldolgozási gyár részv.-társ.' (The Cséry family eye carriage and processing factory share company), mentioning 'szeméttárgya' (eye medicine) and 'Bayerthal és Levy cégét (V., Bálvány-u. 26.)' (Bayerthal and Levy company, V., Bálvány street 26.).
- Top Right:** 'A peronospora ellen' (Against Peronospora), 'Kristályazurin (rézoxydammóniák)' (Crystal azurin), and 'a Mylius-féle Forst u. Gutsverwaltung' (The Mylius family Forst u. Gutsverwaltung).
- Middle Left:** 'kizárólagos képviselők' (exclusive representatives) section for Bayerthal és Levy, Budapest, V., Bálvány-u. 26. sz.
- Middle Right:** 'SCHWARZ NÁNDOR HORDOGYÁR-ÉS FASSZABRIK BUDAPEST' (Schwarz Nándor watch and cabinet maker factory, Budapest).
- Bottom Right:** 'Figyelmeztetés!' (Warning!) section for 'SEITZ THEO SZÜRÖGYÁR ÉS ASZESZTMŰVEK BÉCS, I., POSTGASSE II. I.' (Seitz Theo wine press and distillery, Vienna, I., Postgasse II. I.).

2. kép. A Cséry-féle szemétfuvarozási és feldolgozási gyár és a Bayerthal és Levy cég közös hirdetése. Borászati Lapok, 1907. június 23.

vénytársaságba¹⁷ és a Turul Alkoholmentes Italgár Részvénytársaságba is (1. kép).¹⁸ 1907-ben a Bayerthal és Levy cég „trágyaosztálya” forgalmazni kezdte a Cséry-féle szemételepen árusított természetes „szeméttárgyat”, vagyis talajjavító komposztot,¹⁹ felhasználásának a műtrágyával szembeni előnyeiről – mármint hogy nemcsak tápanyagot juttat a talajba, hanem annak fizikai tulajdonságait is feljavítja – pedig külön kiadványt is készítettek (2. kép).²⁰ Az utóbbi két vállalkozás már a korábbiaktól eltérő üzleti szemléletre utalt.

Ha feltehetően nem is elsősorban a családi vállalkozások terén, de Lévy Jenő igen aktív volt ebben az időszakban. Főmunkatársa lett a szabadgondolkodók 1904-ben indult radikális lapjának, a *Világosságnak*,²¹ vezetőségi tagja az 1907-ben megalakuló Angol–Magyar Biztosító-Társaságnak²² és az Országos Iparegyesület felolvasóüléseinek rendszeres résztvevője volt. Előadásaiban a tengeri kereskedelem és a magyar nemzeti hajózás kérdése foglalkoztatta. 1907-ben, *Az új osztrák hajózási törvények és a magyar ipari fejlődés jövője* címen megtartott előadásában azt elemezte, hogy bármennyire is előnyös anyagilag az osztrák Lloyd tengerhajózási vállalattal fennálló addigi viszony, nemzeti szempontból a keleti „Levante forgalom” (Kis-Ázsia) önálló magyar kisajátítása lenne hasznosabb, és kiemelte a kevésbé támo-

17 A cégbírószági bejegyzés dátuma: 1905. július 7., megjelent a *Központi Értesítő* 1905. július 23-i számában (irattári szám: 2565/21), 1113.

18 A cégbírószági bejegyzés dátuma: 1905. október 11., megjelent a *Központi Értesítő* 1905. december 17-i számában (irattári szám: 8016/1), 1909.

19 Hirdetés 1907.

20 Bayerthal & Levy 1908.

21 *Világosság* 1906.

22 Angol–Magyar biztosító-társaság 1907.

gatott Magyar Keleti Tengerhajózási Részvénytársaság szerepét, amely „nemzeti missziót” tudna teljesíteni.²³ A nemzetközi védővámok és az általános mezőgazdasági túltermelés következtében szorgalmazta a magyar termelési kapacitás átállítását a mezőgazdaságról az iparra, illetve a világpiacra, elsősorban pedig a kereskedelem keleti kitörését, amelynek kulcsát az önálló magyar tengeri hajózásban látta.²⁴ Ez az elképzelés a Bayerthal-Levy cég hagyományos üzletpolitikájával is ellentétes lehetett, amennyiben az addig nyugatra exportált magyar mezőgazdasági terményekkel szemben a keletre irányuló ipari termékek kereskedelmét kívánta felerősíteni. Nagy port felvert, *Az Osztrák Lloyd új szerződése és a magyar érdekek* című előadás- és cikksorozatában részletesen elemezte a problémát. A *Gazdasági Mérnök* című hetilapban három részben közzétett, statisztikai adatokkal érvelő tanulmányában az osztrák gazdasági érdekeket szolgáló, 1907-ben életbe lépett Lloyd-szerződést állította a magyar viszonyokkal párhuzamba. Az osztrák és magyar iparcikkek világpiaci kereskedelmét ugyanis alapvetően a kelet-ázsiai és levantei járatokra fókuszáló Lloyd hajózási társaság biztosította, amellyel szemben Lévy szerint még egy különálló magyar tengeri kereskedelem is kevésnek bizonyulna: „Hogy mi még most a keleti, egyiptomi, kisázsiai piacokon a mi áruinkkal sikeresen versenyezhesünk, nem is volna elégséges az önálló magyar hajójárat, hanem még az is kívánatos volna, hogy a már megerősödött külföldi kereskedelemmel szemben, ezen viszonylatokban oly hajójáratok bocsájtatnának rendelkezésünkre, melyek idegenek által csak kedvezőtlenebb feltételek mellett volnának igénybe vehetők.”²⁵ És némi malíciával hozzátette: „Földrajzi fekvésünk is, de sok már ezerszer agyoncsépett tényező mind a kelet felé tereli legelső sorban figyelmünket. A Balkán, Kis-Ázsia, Egyiptom, első sorban tehát a Levante forgalom az, melyet feltétlenül elvesztünk ha nem tudunk önállóan ezekre a relációkra berendezkedni. Hiába a keleti akadémia, keleti kereskedelmi expositurák, a balkáni kereskedelem folytonos ismertetése hirlapi cikkekben, felolvasásokban, parlamentben.”²⁶ Ami pedig a távolabbi, kelet-ázsiai kereskedelmet (India, Kína, Japán) illeti, a cikk önálló magyar hajójáratok indítását javasolta a gazdasági szempontból egyre nagyobb szerepkört kapó Fiuméből.²⁷ Működésének következménye lehetett, hogy jeles tudósok társaságában bekerült az Adria tudományos kutatása céljából a Magyar Tudományos Akadémián 1910-ben megalakult *Magyar Adria Egyesület* választmányába,²⁸ majd a közgazdasági szakosztálynak lett az elnöke.

Időközben egyre nagyobb jelentőségre tett szert Lévy Jenő tevékenységének egy másféle irányultsága is. 1904-ben vették fel a szabadkőműves társaság 1902-ben megalakult Madách-páholyába, amelynek „mesterfokon” lett tagja.²⁹ Meglehetősen aktívan vehetett részt a páholy életében, mivel 1905-ben már egy alapos, összefoglaló „tárczát” írt a Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy hivatalos közlönyébe, a *Keletbe* az angol, német és olasz szabadkőművesség jellegzetességeiről, amelyeket alapvetően meg is külön-

23 Iparügyek 1907. Az előadásról lásd Lévy Jenő felolvasása 1907.

24 Lévy 1907. Lásd még erről Gonda 1906.

25 Lévy 1907b: 3.

26 Lévy 1907b: 4.

27 Lévy 1907c: 3.

28 Magyar Adria Egyesület 1910.

29 Dömölki 2017, 293.

böztetett egymástól: „az angol szabadkőművesség társadalmi faktor, a német szabadkőművesség egy spekulatív philosophiai systéma, világnézet, az olasz szabadkőművesség pedig politikai tényező”.³⁰ Összegzésének lényegi konklúziója azonban a szabadkőművesség klerikalizmus elleni küzdelmének a szükségessége volt, mégpedig a nemzeti célok érdekében: „Tudjuk ma, hogy csak nemzeti alapon épült egységes, hazafias és független ország lehet boldog, melyben a tudományos kutatásnak, a vélemény és sajtó szabadságának, az egyén teljes jogbiztonságának és szabadságának minden garanciája megvan.”³¹ Itt folytatott tevékenységéből az is kitűnik, hogy ekkor már komolyan foglalkoztatta a buddhizmus, amennyiben a „Szks eszmékről a Buddhizmusban” címmel tartott a különböző páholyokban előadásokat.³² Valószínűleg ebben az időszakban formálódtak ki Lévy Jenő számára annak a szemléletnek az alapjai, amely a társadalom jobbítását a buddhizmus iránti elkötelezettség révén, egyrészt erkölcsi, másrészt gazdasági alapon, minde mellett pedig a klerikális befolyás ellenében kívánta megvalósítani.

A Jó Törvény felé

Gyökeres fordulatot jelentett Lévy életében, amikor 1907-ben, Londonban megismerkedett az angliai buddhistákkal, akikkel együtt (visszaemlékezése szerint kb. 25-en voltak) megalapították a Buddhist Society of Great Britain and Irelandet (Nagy-Britannia és Írország Buddhista Társasága),³³ az első buddhista szervezetet Európában. A társaság elnökének Thomas William Rhys Davidst (1843–1922) választották,³⁴ aki akkor már komoly tudományos karriert tudhatott maga mögött. A ceyloni közszolgalatban eltöltött évei alatt Rhys Davids módszeresen tanulmányozta a szanszkritnál hitelesebbnek tekintett páli nyelvű buddhista forrásokat és a théraváda buddhizmust,³⁵ majd Londonba visszatérve alapvető fordításokat és tanulmányokat tett közzé. 1881-ben számos kiváló tudós támogatásával a páli nyelv tanulmányozására megalapította a Pali Text Societyt, majd 1882-ben a páli nyelv professzora lett a londoni University College-ban, 1887-ben pedig a Royal Asiatic Society Council titkárává választották. Részben ebbéli tevékenységének köszönhető, hogy 1908-ban megalakult a School of Oriental Studies (a későbbi SOAS), a londoni Keleti (és Afrikai) Tudományok Intézete. Rhys Davids 1905-ben foglalta el a Manchesteri Egyetem összehasonlító vallástudományi tanszékét.³⁶ Az általa vezetett Buddhista Társaság rövidesen kidolgozta alapszabályait, mégpedig a Nemzetközi Buddhista Társaság (*Buddhasāsana Samāgama*) mintájára.³⁷

A burmai (Myanmar) Rangoonban (Yangon) 1903-ban alapított Nemzetközi Buddhista Társaság a buddhisták globális hálózatának a kialakítását tűzte ki célul. Társalapítói a londoni Buddhista Társaság megalapításában

30 Lévy 1905: 192.

31 Lévy 1905: 196–197.

32 Berényi 2000: 161. 1906-ban Lévy Jenő összeállította a páholy almanachját is, lásd *A Magyarországi Symbolikus Nagypáholy...* 1906.

33 Lásd erről Lénárd 1913: 218.

34 Bluck 2006: 7.

35 A páli források korai kutatásáról lásd Orosz 2010: 77–78.

36 Rhys Davis életéről és működéséről lásd Harris 2006: 127–138.

37 Lénárd 1913: 218.

3. kép. A Nemzetközi Buddhista Társaság tanácsa, középen Ānanda Metteyya. *Buddhism: An Illustrated Quarterly Review*, 1. kötet, 3. szám, 1904. március

is részt vevő Ernest Reinhold Rost (1872–1930) őrnagy és egy angol származású buddhista szerzetes, Ānanda Metteyya (született Charles Henry Allen Bennett, 1872–1923) voltak. A fiatakorában vegyésznek készülő Bennett már korán elidegenedett a kereszténységtől, 18 éves korában pedig rendkívüli hatással volt rá Edwin Arnold *Ázsia világossága* (*The Light of Asia*, 1879) című, Buddha életét bemutató elbeszélő költeménye. 1893-ban csatlakozott a különböző misztikus tanításokat ötvöző Teozófiai Társulathoz, majd 1894-ben az ezoterikus tudáson keresztül elérhető spirituális fejlődéssel foglalkozó Arany Hajnal Hermetikus Rendjéhez, ahol magas beavatási fokozatokat ért el; tanítványának és barátjának számított a hírhedt okkultista mágus és költő, Aleister Crowley. Bennett 1900-ban Ceylonba (Srí Lanka) utazott, hogy javítson egészségi állapotán, tanulmányozza a buddhizmust és a jógát, és elsajátítsa a páli nyelvet, majd 1901-ben a burmai Rangoonba ment, hogy buddhista szerzetes (p. *bhikkhu*) legyen. 1902-ben megkapta a magasabb rendi felszentelést is, és ettől fogva az Ānanda Metteyya (kezdetben Ānanda Maitreya) nevet viselte (3. kép). Ő volt a második olyan angol, akit az 1899-ben Bhikkhu Asoka néven, Sziámban felszentelt Gordon Douglas után buddhista szerzetessé avattak. A következő évben, Metteyya Rangoonban megalapította a *Buddhasāsana Samāgamát*, amelynek hamarosan Ausztriában, Srí Lankán, Kínában, Németországban, Olaszországban, Amerikában és Angliában is voltak hivatalos képviselői,³⁸ 1908-ban pedig már a frissen alakult londoni Buddhista Társaság fogadta Metteyya Burmából érkező misszióját.³⁹

Ezek voltak a személyes kapcsolatokkal egybekötött közvetlen hatások a nemzetközi buddhizmussal immár szoros kapcsolatba került Lévy Jenő életében. 1909 különösen jelentős év volt számára. Ekkor tért át az izraelita vallásról az evangélikus hitre, nevét is ekkor magyarosította Lénárdra.⁴⁰

38 Bennett életéről és működéséről lásd Harris 2006: 148–160.

39 Bluck 2006: 7.

40 Siklós 2002: 145.

4. kép. Lénárd Jenő és felesége, Hoffman Ilona. Ismeretlen felvétele, 1910 körül. Giovanni S. Lenárd családi archívuma

Ugyanebben az évben megnősült, a keszthelyi állatorvos, Hoffmann Sándor leányát, Ilonát (Budapest, 1888 – Bécs, 1938) vette feleségül,⁴¹ és folytatta egyetemi tanulmányait is (4–5. kép). Bár már 1905-ben beiratkozott a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karára,⁴² folyamatosan csak 1909-től 1913-ig található meg a neve a hallgatók között, az egyetem almanachjában.⁴³ Hogy alapvetően mi foglalkoztatta, arra a Budapesti Orvosi Kaszinóban a buddhizmusról megtartott előadása utal, amelyben a buddhista filozófia és pszichológia, valamint a modern természettudományok következtetései közötti kapcsolatról beszélt.⁴⁴ Ugyanebben az évben Lénárd egy összefoglaló jellegű cikket is publikált a buddhizmus magyarországi hatásáról a *Buddhist Society* folyóiratában, a *The Buddhist Review*-ban. Ebben Kőrösi Csoma Sándor munkásságából kiindulva ugyan kitért arra, hogy a magyarokat elsősorban eredetük kutatása vezérelte Ázsiába, lényegében azonban azt emelte ki, hogy Magyarországon a páli, szanszkrit és tibeti filológiának nincs olyan tudósa, a buddhizmusnak pedig szószólója, mint a nyugati országokban, bár a német nyelvű buddhista kiadványoknak jelentős hatása van. A csekély számú, németből magyarra fordított buddhista irodalom, Subhadra Bhikkhu

41 Feleségének anyai nagyapja, Löwy Mór gazdag virilista, aki 1871–1873 között vásárolta meg az örökösök között a 18. század végén három részre felosztott nagytétényi kastély (és a birtokrészek) kétharmad részét, majd azt helyre is állíttatta. Az első világháború utáni gazdasági válság során Löwy Mór fia, Ernő birtokcsere útján vált meg a kastélytól; lásd Geszti 1972: 59.

42 *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1904–1905*, 1905: 222.

43 *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1908–1909*, 1909: 244.
A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1912–1913, 1913: 277.

44 *A Budapesti Orvosi Kaszinóban*, 1909.

(Friedrich Zimmermann) buddhista katekizmusának⁴⁵ és Karl Eugen Neumann két szútrafordításának⁴⁶ bemutatása mellett leginkább a buddhizmussal foglalkozó magyar katolikus egyházi kiadványokra tért ki, jobban mondván valóságos kirohanást intézett az egyház ellen; ezt bővebben is érdemes idézni:

„Az élénk és éber Római Egyház barátságatlan szemmel nézi a Jó Törvény ismeretének e terjedését. Ennek az Egyháznak a tudós társaságai legjobb embereiket küldték az első vonalba, hogy szétzúzzák azt, folyóirataik rendszeres időközönként közölnek cikkeket a buddhizmus ellen, időnként pedig röpirat formájában nyomják újra az ilyen cikkeket, körülbelül három pennytől egy shilling hat pennyig terjedő áron. Ezekben az ömlengésekben a buddhizmust »pesszimistának« és olyan kultusznak ítélik, amely csak a világ beteges, megcsömörlött, fásult embereihez illik. A Nibbánát »nagy Semmi«-nek nevezik; a Szamszárát halálos fantomnak, rémálomnak; Sákjamuni egész filozófiáját pedig irreális, beteges, tétlen és enerváló »melegházi« terméknek, amely India fojtogató hőségéből nőtt ki, ahol minden cselekedet erőfeszítés és a lustaság uralkodik. Az egyháziak ily módon próbálják elűzni azt, amit ellenfélnek tartanak, ezekhez hasonló érvekkel cáfolva a Tathágata »abszolút logikáját«.”⁴⁷

Ezután beharangozta a buddhizmusról a következő évben megjelenni tervezett könyvének első kötetét, amely „a Négy Nemes Igazság nagyon részletes és világos kifejtését fogja tartalmazni”, a szerző neve – itt még Lévy – után pedig ez áll: „A budapesti Buddhhasasana Samagama képviselője.”⁴⁸ Erre az állításra – amennyiben a Nemzetközi Buddhista Társaságon belül egy már létező, budapesti közösségre utal – azonban nincs semmilyen bizonyíték.

Ezután aktív időszak következett Lénárd Jenő életében. 1910-ben megszületett első gyermeke, a majd nevezetes íróvá váló Sándor (1910–1972). Nemsokára Az *Ujság* tudósítója abból az alkalomból készített vele exkluzív interjút, hogy „»The Buddhist Society of Great Britain and Ireland« tanácsának tagjai sorába emelte, megbízva egyúttal őt azzal, hogy a buddhizmusnak Magyarországon is tért teremtsen”.⁴⁹ Lénárd ekkor már határozottan úgy gondolta, hogy a buddhizmus egy új világnézet alapja lehet a nyugati ember számára: „Azoknak, a kik kételkednek a többi vallási tanok igazában, a kiknek erkölcsi támaszra van szükségük, a kik a mai keretekbe a modern és tudományos nézeteket beilleszteni nem tudják, egységes igaz világnézetet ad. Kiegyenlítő szerepet töltene be a különféle törekvések között.”⁵⁰ Az is tanulságos, amit a buddhizmusról összefoglalásképpen kifejtett:

45 Addigra már két fordítása is megjelent: Szubhádra Bhikshu: *Buddhista Káté bevezetésül Gótamó Buddha tanához az európaiak használatára*. Ford. Hollósy József. Mayer és Berger Könyvkereskedése, Máramarosziget, 1893; Subhadra Bhikschu: *Buddhista Katekizmus. Bevezetés a Gótamo Buddha tanába*. Ford. Erőss Lajos. Debrecen, 1906.

46 *Buddha mondák*. Ford. Hollósy József. Mayer és Berger Könyvkereskedése, Máramarosziget, 1896.

47 Levy 1909: 85.

48 Levy 1909: 87.

49 Látogatás egy magyar buddhistánál, 1910.

50 Látogatás egy magyar buddhistánál, 1910: 11.

5. kép. Lénárd Jenő és felesége. Ismeretlen felvétele, 1910 után. Giovanni S. Lenard családi archívuma

„Pompásan összeegyeztethető a mai természettudományos felfogással, hiszen domináló részei a buddhizmusnak az evolúció hirdetése, a periodicitás gondolata, az energia és az anyag fenmaradásának törvénye. A buddhizmus abban, hogy a rövid rosszút után hosszú jólétezés következne, tehát a tulvilágban, nem hisz. Azt mondja, hogy a megváltás ott van mindenkinek az életében, melyet cselekedetei útján szerezhet meg magának. Nem ismeri az eredendő bűn fogalmát. Nem ismer a kauzalitás törvényein kívül álló intelligenciát, a ki a mi sorsunkat igazgatná. Morálját es etikáját jellemzi az, hogy azt mondja: jó az, a mi szenvedést szüntet meg és rossz az, a mi szenvedést okoz. A buddhizmusnak dogmai nincsenek és rítusa sincs.”⁵¹

---

51 Látogatás egy magyar buddhistánál, 1910: 11.

Hasonlóképpen fogalmazott a *Keletbe írt tárcájában*, ahol a szabadkőművesség és a buddhizmus eszméinek hasonlóságát bizonygatta, összefüggésbe hozva ezeket a tudományos felfogással.⁵² Lénárd presztízsének növekedését jelzi, hogy amikor a Buddha megvilágosodásának 2500. évfordulója alkalmából tartott megemlékezések kapcsán, a *Budapesti Hirlap* hírt adott a buddhista Tiszta Föld iskola japán apátjának, Otani Kozui grófnak Budapestre tervezett látogatásáról, akkor befejezésként megemlítette: „A gróf Budapesten Lévy Lénárd Jenőt látogatja meg, a kit a minap nevezett ki a *Deutsche Pāli (= Pāli) Gesellschaft* magyarországi képviselőjévé.”⁵³ Ugyanez év végén, 1910 novemberében jött létre a később Lénárd gondolkodásában is nagy szerepet játszó, a magyarság kulturális, tudományos és gazdasági vezérszerepét a „turáni népcsaládban” kialakítani szándékozó Turáni Társaság.⁵⁴ Az alakuló közgyűlésen a társaság ügyvezető elnöke, Paikert Alajos mondott beszédet, amelynek egyes részletei meglepően egybevágtak Lénárd felfogásával: „A társaság megalakításánál, úgymond, az a gondolat és óhajtás vezetett bennünket, hogy alkalmat és teret adjunk fiatal magyar tudósainknak, mérnökeinknek, iparosainknak, gazdáinknak, kereskedőinknek és vállalkozóinknak egyaránt, hogy a haza határain kívül is saját maguk és nemzetünk javára részt vehessenek a világ gazdasági haladásában, elsősorban pedig a nekünk legközelebb eső és ma alig belátható nagy jövővel bíró Ázsia tudományos és közgazdasági evolúciójában.”⁵⁵

Időközben Lénárd nem hagyott fel a megélhetését biztosító kereskedelmi tevékenységgel sem; a Bayerthal és Levy cég igazgatása mellett, testvérével, Róberttel együtt 1911-ben igazgatósági tagja lett a magyarországi sörfőzdeket malátával, árpával és komlóval, illetve más szükségleti cikkekkel ellátni szándékozó *Magyar sörgyári és pinczészeti cikkek részvénytársaságának*, illetve a *Magyar Ásványvíz Forgalmi és Kiviteli Rt.*-nek is.⁵⁶ Ugyanakkor már mint „upaszakó” (páli *upászaka*, azaz a Buddha tanainak világi követője), újra publikált egy összefoglalást a magyarországi buddhizmusról, a brit Pali Text Society mintájára 1909-ben, Breslauban megalapított (csak 1913-ig létező) *Deutsche Pāli-Gesellschaft* havonta megjelenő folyóiratában, a *Die Buddhistische Weltben*. Ebben azt is kifejtette, hogy Európában az állam hatalmának növekedése az államegyházak befolyásának növekedését is hozza magával, ezért az egyházak és a tudomány közötti fokozódó konfliktusban nagy jövő vár a buddhista gondolkodásra: „A buddhizmus tisztán racionális alapokon áll, és semmilyen ponton nincs ellentmondásban az egzakt tudományok tanításaival, ám a buddhizmusnak az a felbecsülhetetlen előnye a tisztán tudományos alapokon kialakult világnézetekkel szemben, mint például Haeckel monizmusa, Ostwald energizmusa vagy Schopenhauer, Nietzsche vagy Ernst Mach nézetei, hogy olyan vallás,

52 „Csodásan meglepő, hogy a modern természettudomány vezető gondolataival: evolúció, periodicitás, az anyag és energia megmaradásának elve, az abszolút törvényszerű kauzalitás, mindez integráló része a buddhista világnézetnek” (Lénárd 1910: 198).

53 Jubiláló buddhizmus. *Budapesti Hirlap*, 1910. szeptember 22., 8.

54 Lásd erről Ablonczy 2016: 47–61.

55 Turáni Társaság 1910.

56 A cégbírósi bejegyzés dátuma: 1911. augusztus 22., megjelent a *Központi Értesítő* 1911/92. számában (Iráttári szám: 12056/1), 2747. *Közgazdaság. Az Ujság*, 1911. szeptember 10. 50; A Magyar Ásványvíz Forgalmi és Kiviteli rt. közgyűlése. *Pesti Napló*, 1911. február 22., 19.

amely tapasztalat szerint minden igényt kielégít, mind érzelmi, mind logikai szempontból: egy tömegmozgalom számára nélkülözhetetlen feltétel és nagy előny a pusztán az intellektuson alapuló elméleti világnézetekkel szemben.”⁵⁷ És Lénárd cikkéből érdemes hosszabban idézni azt a gondolatmenetet is, amelyben a buddhizmus jövőbeni társadalmi, mondhatni forradalmi szerepét részletezi:

„De eljön majd az idő, amikor az államhatalom rájön arra, hogy a jelenlegi gyakorlattal szemben a buddhista gondolat elleni küzdelem minden államérdek ellen való. Hogy az európai államok úgynevezett keresztény alapítása nem felel meg a meghatározó állami tényezők meggyőződésének, ahogy ezt az alapító valódi küldetésének és szándékainak megfelelő szavahihetőség vagy törekvés igazolná, az valószínűleg ma már teljesen világos. Ahol az államegyházak megsértik az igaz emberség, a tudomány és az ész (logika) szabadságának diktátumát, ott a szabadgondolkodók, az emberiség barátai – és a buddhisták egyre növekvő számát találják ellenfélként; ahol emberbaráti, jótékonyági célokat követnek, ott a buddhisták segítőként csatlakoznak hozzájuk. A buddhizmusnak a belátható jövőben egyesítenie kell a különböző törekvéseket, amelyek mind ugyanabból a forrásból, a dolgozó emberiség szeretetéből fakadnak, nem formálisan, hanem vezérgondolatként. Az alkohol, a prostitúció, a rabszolgaság minden formája, a szabadságjogok elnémítása, az államhatalommal való visszaélések ellen harcolók az iskolákban, az igazságszolgáltatásban és a közigazgatásban még mindig sok csoportra, egyesületre és szervezetre vannak széttagolva. Hiányzik az irányadó filozófiai gondolat, és ez a buddhizmusban található meg.”⁵⁸

S hogy ezt valóban így gondolhatta, azt egy akkori újságcikk is megerősíti:

„Pár év előtt aztán Lévy Jenő megalapította a budapesti *Budhasasana Samagana* társaságot is, s ez a társaság, persze nem annyira a komoly siker reményében, mint inkább a propaganda érdekében a kormányhoz is beadványt intézett a buddhizmus hivatalos és bevett felekezeti szintű elismerése és tanításának az iskolákba való bevezetése céljából.”⁵⁹

Ez a híradás érdekes módon nemcsak ismét egy már meglevő budapesti buddhista közösségre utal, hanem arra is, hogy Lénárd célja ténylegesen a buddhizmus általános és széles körű elfogadtatása lehetett Magyarországon.

A Nagy Mű, avagy „egy magasabb idealizmus szolgálatában”

1911-ben azután megjelent Lénárd nagylélegzetű munkája, a buddhizmust a páli nyelvű szöveghagyomány alapján tárgyaló összefoglalás első kötete,⁶⁰ a *Tanba* (p. *dhamma*) bevezető mű, a *Dhammó*.⁶¹ A szerző az elő-

57 Lénard 1911a: 224–225.

58 Lénard 1911a: 225.

59 Z. Z. 1910.

60 A Buddha nyelvhasználatáról lásd Porosz 2013: 49–51. A páli nyelvű buddhista forrásokról lásd Hidas 2013: 26–28.

61 Lénárd a páli fogalmakat következetesen nominativusban használja könyvében (*dhamma* = *dhammó*).

szóban részletezi a buddhizmus kutatásának nyugati és magyar nyelvű előzményeit, bemutatja a nyugati és a keleti buddhista társaságokat, röviden kifejti a páli nyelv viszonyát a magasabb irodalmi nyelvnek tekintett szanszkrithez, és megpróbálja kibontani a két fő indiai irányzatként bemutatott, „rég, tiszta” páli nyelvű hínájána („kis hajó”), illetve az „újabb”, szanszkrit nyelvű, a szerző által lényegében elutasított mahájána („nagy hajó”) buddhizmus alapvetéseit. Majd a nyugati és keleti világnézetet szembeállítva, Schopenhauertől kezdve kifejti a buddhizmus hatását a nyugati bölcseletre és a jelenkor tudományára, összehangolva az evolúció gondolatát a cselekedetek (p. *kamma*, sz. *karma*) energiájával. Ezzel kapcsolatban Lénárd – mint azt jelzi is – szinte teljes egészében belefördította könyvébe a londoni vegyészprofesszor, Edmund J. Mills (a Buddhist Society alelnöke) a buddhizmus és tudomány viszonyáról a *Buddhist Review*-ba írott, a kontinuitás és periodicitás gondolatát a buddhista újjászületés tanításával összevető tanulmányát.⁶²

Ezután következik a könyv lényegi része, a Buddha első beszédében nyilvánított „négy alapigazság” (p. *cattāri ariya saccāni*) magyarázata. Az első igazság, a létezés mivoltát kifejező elégtelenség vagy szenvedés (p. *dukkha*)⁶³ kapcsán Lénárd számos természettudományi példával is megvilágítja a buddhista szemlélet alapvetését, a valóság (p. *dhamma*) három tulajdonságát (p. *tilakkhaṇa*): az állandótlanságot vagy „folytonos változást” (p. *anicca*), az emiatt érzett kielégületlenséget (szenvedést) és a változással rokon „éltelenség”-et beláttató szubsztancianélküliséget (p. *anattā*). Ez utóbbi kapcsán összegzi saját szemléletét is: „...a buddhista bölcseletben nem is emberről van szó, nem is egy énről, hanem az egész mindenséget áthatoló nagy energiákról, melyek ideiglenesen emberi formában nyilvánulnak bizonyos magasabb célok elérése végett, mikor is ez energiák a mindenkori egyéniségben, az azt szalagként körülfontó öntudattal, a kammam hatása alatt egyik létből a másikba szövednek.”⁶⁴ Ez a folyamatos változás segít megérteni a második igazságot, az érzékiség, a lét és a nemlét iránti „szomjúhozás” (p. *taṇhā*) mibenlétét, amelynek kapcsán Lénárd kifejti az „okozati alapon” való, a létezést kialakító és alkotó tényezők feltételes viszonyain alapuló tizenkét tagú függő keletkezés (p. *paṭicca-sammupāda*) folyamatát. Ez a könyv legjobban kidolgozott része, és Lénárd hozzáfűzött, helyenként kimódoltnak tűnő magyarázatai jól tükrözik azokat a vívódásokat, ahogy a kor nyugati szellemisége próbálta asszimilálni a buddhista gondolkodást.⁶⁵

A létezés okának „visszaszorítása”, a „vágyakozás” megszüntetése eredményezi a harmadik igazság kapcsán kifejtett cél, a „kialvás” (p. *nibbāna*) mibenlétét, amely alkalmat ad arra, hogy Lénárd a fogalom nyugati félreértésének tisztázása mellett a buddhista szövegekben részletezett érveket bemutassa. Az általában tévesen „semmi”-ként vagy „megsemmisülés”-ként értelmezett kifejezést frappáns okfejtéssel összegzi: „Csak a »levés« fogható

62 Lénárd 1911: 43–53; lásd még Mills 1909. De átvett a tudományos materializmust megkérdőjelező más korabeli természettudományos fejtegetéseket is, hogy bizonyítsa az anyagot működtető energia azonosságát a *kammával*, lásd Lénárd 1911: 59–62.

63 A kifejezés értelmezésével kapcsolatos eszmefuttatást lásd Lénárd 1911: 91–92.

64 Lénárd 1911: 109–110.

65 Lásd Lénárd 1911: 188–198.

fel értelmünkkel, csak ezt foghatjuk fel életnek, csak ezt a lett, levő és többé nem levő életet szenvedésnek. Nem is beszélhetünk tulajdonképpen a nibbánamról. Ha beszélünk róla, felidéztük, életbe hoztuk, valami létezővé: keletkezővé, elmúlóvá tettük.”⁶⁶ Végül a szenvedés megszüntetéséhez vezető negyedik igazságot a „nagy nyolcútú utat” (p. *ariya-aṭṭhaṅgika-magga*) itt csak kivonatosan ismerteti (ezt majd a később kiadott második kötetben tárgyalja részletesen), mivel már nem a szorosán vett buddhista filozófia keretébe, hanem annak moráljához és etikájához tartozik. S hogy milyen óvatosan alakította ki Lénárd a könyvében használt fogalomrendszert, arra jó példa a tizenkét tagú függő keletkezés és a nyolcútú út egyes tagjainak táblázatokban összefoglalt különböző fordításai, amelyek segítségével jobban lehet értelmezni a magyarul kialakított megnevezéseket.⁶⁷ A könyvet függelékként egészíti ki a mű gerincét adó páli *Tipitaka* (a Buddhista Kánon három fő részre osztott gyűjteménye) felosztása, kiadásainak és fordításainak jegyzéke, a páli szavak átírásának a módszere, a „buddhizmus statisztikája”, vagyis az Ázsia különböző részein élő buddhisták száma, valamint a különböző buddhista társaságok és kiadványaik, illetve a forrásmunkák listája. Ez utóbbit böngészve megnyugodhat a kései olvasó: Lénárd mondhatni teljes szélességében ismertette az akkor számításba vehető szakirodalmat. A legtöbbet mindenképpen a *Sacred Books of the East* című, az ázsiai vallási szövegek 1879 és 1910 között, angol fordításban kiadott monumentális sorozatának köszönhetett, amelyet korának egyik legnagyobb szanszkrit tudósa, az oxfordi egyetem komparatívfilológia-professzora, a „turáni” nyelvcsalád gondolatát is meghirdető német származású Max Müller (1823–1900) szerkesztett. A sorozatban megjelent buddhista szövegek nagy részét Lénárd régi ismerőse, Thomas William Rhys Davids és a Kielben és Göttingenben tanító indológus professzor, Hermann Oldenberg (1854–1920) fordította páliból. Kettejük munkássága meghatározó kellett, hogy legyen a *Dhammó* egészére nézve, csakúgy, mint az ugyancsak páliból fordító bécsi Karl Eugen Neumann (1865–1915) műveinek⁶⁸ vagy a kor olyan „modernista” buddhistáinak, mint a Lénárdnak ugyancsak ismerős Ānanda Metteyya és a német *Ñāṇatiloka bhikkhu* (Anton Walther Florus Gueth, 1878–1957). Mindebből érzékelhető, hogy egy szokatlanul igényes, átgondolt kiadványról van szó, amelynek – néhány nagyobb lélegzetű, ám elfogult ismertetéstől eltekintve – nem volt komoly előzménye a magyar szellemi életben. Ezt a meghökkenést mutatják a könyvvel kapcsolatos első kritikák is, annak ellenére, hogy a tudományos és irodalmi közeg számára a szerző meglehetősen ismeretlennek tűnt.⁶⁹ A nagyobb lapok kiemelten és részletesen foglalkoztak vele, és hogy milyen felhangokkal, annak érzékeltetésére érdemes kiragadni a *Pesti Hirlap* publicistájának már-már költői ömlengését:

„Mint valami nagyszerű lélekfestő regényből, meglevenedik előttünk a buddhista hívő, aki nemcsak az álmod tartja álomnak, hanem aki- nek az ébrenlét is álom. A halál pedig fölébredés az élet-álomból és

66 Lénard 1911: 254–255.

67 Lénard 1911: 156–157, 274–275.

68 1891-ben megjelent *Zwei buddhistische Suttas* című munkáját 1896-ban Hollósy József fordította magyarra, *Buddha mondák* címen, lásd 46. lábjegyzet.

69 A *Budapesti Hirlap* újságírója fel is teszi a kérdést: „Ki az a Lénárd Jenő, a ki egyszerre vaskos terjedelmű, szinte szenzációs tartalma és formában is csaknem kész művel jelentkezik? Megvallom, soha hírét se hallottam” (Buddhó tanítása, 1911: 35).

a közönséges álomból. A buddhista tehát álomból ébred az álomba, és életét is úgy éli, mintha körülötte minden ködkép és képzeletvilág volna, amelynek nincs realitása.”⁷⁰

Időközben Lénárd kereskedelmi tevékenysége és publicisztikája sem maradt abba. 1912-ben a Bayerthal és Levy cég az ekkor elhunyt Lévy Károly, a „fiumei magyar kiviteli kereskedelem egyik első úttörője” emlékének megörökítésére és a „fiatal magyar kereskedő gárda igazán magas fokú gyakorlati irányú kiképzésére” alapított ösztöndíjat.⁷¹ Az Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés márciusban megtartott szakértekezletének nyomán, a *Közgazdasági Szemlében* jelent meg Lénárdnak a *Többtermelés* című nagy tanulmánya, amelyben az értekezleten elhangzott előadásokra reagálva, saját elképzeléseit is összegezte. Legfőbb mondandója az volt, hogy a magyarországi kereskedelmi és ipari viszonyok javulása csakis a mezőgazdasági többlettermelés révén jöhet létre.⁷² Ahhoz, hogy ez megvalósulhasson, a megfelelő szántással és trágyázással és a korszerű mezőgazdasági gépek használatával vissza kell állítani az alkalmatlan gazdálkodás eredményeképpen kimerült talaj termőerejét. Másrészt fel kell oldani a termelők és a terményeket közvetítő kereskedők közötti ellentéteket, valamint megoldást kell keresni a nagybirtokok létének kérdésére, mivel a többlettermelést nem lehet úgy megvalósítani, ha „a föld nagy része kötött birtok, holt kézben van, hit-bizomány”.⁷³ Az ipari, gyári és kereskedelmi üzemek menetébe való állami beavatkozás mintájára meg kell valósítani a „kötött birtokok productivitásába” való állami beavatkozást.⁷⁴ Mindemellett alapvető fontosságot tulajdonított a népnevelésnek, illetve az ifjúság „gyakorlati szellemen való nevelésének” is.⁷⁵

Ebben az évben Lénárd még két cikket is közzétett. A *Nyugatban* a korabeli orientaliztika egy érdekes és sokrétű személyiségéről, az éppen akkor elhunyt Arthur Joseph Pfungst (1864–1912) német gyárosról írt.⁷⁶ A kémiai és matematikai doktorátussal rendelkező Pfungst ugyanis mint a Frankfurt am Mainban működő, 1871-ben családi vállalkozásként alapított egyik első csiszolóanyag- és csiszológépgyár, a Naxos-Union egyik társtulajdonosa, behatóan tanulmányozta az ókori indiai irodalmat és filozófiát, és a buddhista művek német fordítójaként (angol nyelvből), illetve kiadójaként tevékenykedett. Az „európai buddhista modernizmus” egyik alapítójának tekintett, költőként is ismert Pfungst azonban nemcsak a londoni Royal Asiatic Societynek, a kalkuttai Mahabodhi Societynek és a rangooni Nemzetközi Buddhista Társaságnak volt tagja, hanem a több szabadgondolkodó szervezet szövetségeként működő, 1911-ben újjáalakult Weimari Kartell első elnökének is megválasztották.⁷⁷ Lénárd úgy jellemezte Pfungstot, mint aki „argumentumot szolgáltat Ázsia népeinek arra, hogy igyekezzenek megőrizni nemzeti gondolatviláguk jelentőségét”, de minden valószínűség szerint

70 Könyv a buddhizmusról, 1911.

71 Kritza 1913: 7.

72 Lénárd 1912b: 568.

73 Lénárd 1912b: 578.

74 Lénárd 1912b: 580.

75 Lénárd 1912b: 571.

76 Lénárd 1912a: 618–619.

77 Pfungstról lásd Weitensfelder 2023: 277, 279.

számára leginkább a német tudós és szabadgondolkozó gyáros személyes életpályája lehetett vonzó, mi több, egyenesen ideál. A *Buddhist Review*-ban megjelent tanulmányában pedig újfólag a tudomány és a vallás kapcsolatát illető nézőpontját fogalmazta meg: „Az igazság az a próbatétel, amelyen minden tudomány, legyen az empirikus vagy egyéb, megáll vagy elbukik, és olyan platformot kell képeznie, amely biztos és szilárd álláspontot biztosít számunkra. Az empirikus, kísérleti, tudományos igazságot tekintjük az abszolút valóság legközelebbi megközelítésének, amelyet az emberi belátás, gondolkodás és tudás elérhet, és meglátjuk, hogy ezek a különféle vallások mennyire harmonizálnak azzal, amit a kutatásból és tapasztalatból ismerünk, hogy igazságnak tekintsük.”⁷⁸ És hozzátette: „...a keresztény egyház nagyobb teret veszített, mint az előző tizennyolc évszázad során. Az ok még a legfelszínesebb szemlélő számára is egyértelmű – a keresztény hit nem felel meg a tudomány igazságainak. A kereszténység statikus; a tudomány viszont dinamikus, mivel az emberi tudás folyamatosan bővülő összegén alapul, és ezért végül minden olyan tanítást félre kell szorítania, amely pusztán a hit változó alapján nyugszik.”⁷⁹ Lénárd szerint az ortodox vallásokkal szemben kialakult a tudomány és az emberi szolidaritás új vallása, a „szocializmus evangéliuma”. S hogy a közlegő történelmi események realitásával szemben a rajongó idealizmus milyen következtetésekre képes, azt jól tükrözi, hogy Millstól átvett kedvenc gondolatát folytatva végül így összegezte véleményét: „Az evolúció és a periodicitás a tudomány és a buddhizmus világosságai; a mások céljaival és szenvedésével való szolidaritás a szocializmus és a buddhizmus vezető eszméje. A jó cselekedet eszméje fokozatosan elválk a halál utáni Mennyre és a Pokolra való jellegzetes felosztásba vetett hittől; a világ kezdót tenni önmaga érdekében. Az abszolút ok-okozatiság törvénye messzire terjed, és az örök boldogságot vagy büntetést osztó mindenható lény, isten, szentháromság vagy hatalom eszméje egyre inkább elhalványul egy szellemi világban.”⁸⁰

1913-ban jelent meg a *Dhammó* második kötete, amelyet Lénárd alapvetően a negyedik „alapigazság”, az elégtelenséget/szenvedést a gyakorlatban megszüntető „nyolcrétű út” most már részletes kifejtésének szentelt. A Buddha által a szenvedés megszüntetéséhez vezető középútnak (p. *majjhimā-paṭipadā*) nevezett tanításba Lénárd érdekes módon próbálta meg beépíteni a saját etikai és gazdasági nézeteit is, a buddhista magyarázatok mellé. Így például az első tényező, a „helyes megértés” (p. *sammā-diṭṭhi*) erkölcsi parancsai között, a „ne lopj” (p. *adinnādāna*) kapcsán mindjárt a következő kitétel olvasható: „Nagy tőkék felhalmozásának kevés ember kezében semmiféle morális igazolása nem lehet. A tőke nem egyéni megtakarítások eredménye, mint a hogy néhány közgazda tanítja, hanem eredetileg azon jövedelemnek összetevéséből, melyeket a *termelőktől* vett el, kiknek nagy számát néhányak kényelmére és örömére valóságos rabszolgasorsba nyomja. Miben különbözik ez a lopástól?”⁸¹ Majd a „helyes meggyőződés” (p. *sammā-saṅkappa*), azaz a rosszindulattól mentes jóakarát gyakorlása, a „helyes beszéd” (p. *sammā-vācā*), vagyis a hazug, durva és fecsegő beszédttől való tartózkodás taglalása után a „helyes tettek”-et (p. *sammā-kammaṅta*),

78 Lénárd 1912c: 37.

79 Lénárd 1912c: 38.

80 Lénárd 1912c: 42.

81 Lénárd 1913: 39.

az élet és a tulajdon elvételeitől, az érzéki kicsapongástól való tartózkodást a következőképpen összegzi Lénárd: „Csak a tudatos cselekedetek, melyek a helyesnek felismeréséből fakadnak, adnak morális értékű cselekedeteket. Így hát világnézet, világfelfogás nélkül nincs morál. Lehet ugyan csupán érzelmi morál, melynek forrása csak az együttérzésen, a szánakozáson alapszik, belőlük fakad, de ezek csak ott lehetnek irányadók, ahol az emberiség fejlődése csak az érzelmi értékekig emelkedett. Mihelyt az értelmi értékek magaslatára helyezkedik, elégtelenek.”⁸²

Ezek után nem meglepő, hogy „helyes életpályá”-nak (p. *sammā-ājiva*), azaz a nem megfelelő életviteltől való tartózkodásnak szentelt fejezetben Lénárd egyenesen megragadta az alkalmat, hogy kifejtse a kereskedelemmel és a gazdasági élettel kapcsolatos nézeteit is. Eszerint, amíg az olyan foglalkozási ágaknál, mint a közhivatal, diplomácia vagy katonaság, az etikus elvek irányítják a cselekedeteket, illetve szervezetek öröködnék a morál betartásán, addig a gazdasági életben a szélsőséges felfogások uralkodnak.

„A közfelfogásban, különösen a magyar közgazdasági életben még nem alakultak ki azok az elemi normatívok, melyek után csak bárki is igazodhatnék. A régi ind kategorizálásnál nem állhatunk meg tehát, hogy pusztán az áruban, a »cikkbek« magában, amellyel foglalkozunk, már meg legyen adva annak a mértéke, hogy magasabb társadalmi értelemben »helyesen« üzzük-e élethivatásunkat. Nemcsak a magyar közgazdasági irodalomban, hanem a világirodalomban sincsen még meg a közgazdasági élet bölcselete, mely filozófiáját, morálját, etikáját, pszichológiáját egészében felölelné. Ennek megírására olyan ember volna hivatva, ki beható filozófiai iskolázottság mellett, aktíven benne él a gazdasági életben, kinek gazdasági, kereskedelmi és ipari érdeklődése révén a lüktető gazdasági életbe betekintése van, és a ki áttekintve a gazdasági élet elaprózott és százfelé ágazó részleteit, szintetikus felépítene belőlük korunk ezen bölcseletét, mely után számosan vágyakoznak, hogy nekik iránytűül, irányelvül szolgálva, biztosan vezesse lépteiket az élet nagy útvesztőjében.”⁸³

Ebből adódik a Lénárd korában meglehetősen különlegesnek látszó következtetés:

„Nem lehet tehát egyedüli normatív a gazdasági életben sem, különösen a társadalmi helyzet és a magasabb állampolitikai megítélések szempontjából, a pusztán pillanatnyi anyagi haszon, melyet egy bizonyos cselekedet, üzlet, kombináció vagy megállapodás mutat a cselekvő fél javára. Ha csak, mint többé-kevésbé fontos *korrektívumok* az anyagi haszon megítélésén felül bizonyos *erkölcsi* direktívumok is kell, hogy kifejezésre jussanak.”⁸⁴

Ezután a „helyes igyekezet” (p. *sammā-vāyāma*) az érzékek feletti uralkodásért való küzdelem, majd a „helyes kontempláció” (p. *sammā-sati*), azaz a testi adottságokból következő gyakorlati tapasztalatok tudatosítása, az éberség megalapozása (p. *satipatthāna*),⁸⁵ végül a „helyes meditáció”

82 Lénárd 1913: 90–91.

83 Lénárd 1913: 96–97.

84 Lénárd 1913: 97–98.

85 Lásd erről Porosz 2018: 223–224.

(p. *sammā-samādhī*), az elmélyedés (p. *jhāna*)⁸⁶ gyakorlásának taglalása következik. Ezt Lénárd a következő – korábbi gondolatainak kissé ellentmondó – konklúzióval zárja: „Maga a nagy Buddhó-igazság is a tudomány módszereivel, indukcióval vagy dedukcióval végig nem bizonyítható. A tudomány theoretikusan megszerkesztett világgal operál, amennyiben identitásokat tételez fel, melyek egymás közötti relációit méri és vizsgálja. A Buddhó-igazság csak processzusokat ismer. Ezen processzusok megértése, főleg hogy valóságos belső lényeg nélkül szűkölködnek (anattá) és csak a strukturájuk kontinuitásának formája a kammam (illetőleg szankhárók es vinnyánam): csak az intuicióból fakad, mert az egyetlen tényleg adott a saját magunk öntudata. Ezt pedig csak saját magunk ismerhetjük meg.”⁸⁷

Lényegében itt zárul a könyv érdemi része. Az ezután következő adalékfejezetekben Lénárd bemutatja a Buddha életével kapcsolatos kutatásokat, áttekinti a buddhizmus elterjedését, befolyását az európai szellemiségre (részletesen ismertetve a magyar és nyugati keresztény gondolkodók buddhizmusról alkotott torzképét...), körvonalazva azokat a kétségtelen hatásokat, amelyek a nyugati filozófiában, irodalomban és művészetben megmutatkoztak. Mindebből pedig szinte következik a buddhista „modernista” mozgalom és a „metempsychózis” áttekintése, amelyet így összegez: „Tehát az én-processzus, egy valóságos energia *formája*, létezésének minden pillanatában bizonyos potenciális energia-értéket képvisel, egy sajátos feszültségi állapotot, egyéni tendenciát. Ez az, ami a régi forma szertehullásánál, a halálnál, átmenet nélkül újra gyökeret ver. Nem valami egyed (mint az upanisadok hernyója levélről-levéltre), hanem az egyéni tendencia, a jellem, az öntudat, vagy ahogy épen nevezzük azt a potenciális energia-értéket, amelyet az én-processzus halála pillanatában képvisel.” És hozzáteszi: „Ez a potenciális érték a halál pillanatában nem tűnhetik el nyomtalanul.”⁸⁸

Az eddigiekből az is következik, amit Lénárd a könyv kapcsán Felvinczi Takács Zoltánnak, a Hopp múzeum későbbi igazgatójának írott levelében kifejtett: „Tizenöt év munkáját mutatja a könyvem és a gazdasági élet filozófiájának alapgondolatait tartalmazza tulajdonképpen, amelynek megírása most foglalkoztat – csak ki van kerekítve, kiegészítve a buddhista gondolatiság feldolgozásának tudományos apparátusával. Úgy mint a filozófiában általában, gazdaságfilozófiámban is egészen a magam útjait járom, egy magasabb idealizmus szolgálatában, melynek a gyakorlati gazdasági életben való megvalósítása életemnek legszebb feladata.”⁸⁹ Vagyis Lénárd a buddhizmus örvén ekkor egy idealista gazdaságfilozófiát is megpróbált körvonalazni, amelyre a *Nyugatba* írt ismertetésében Felvinczi Takács azonban még csak érintőlegesen sem utalt. Bár konklúziójában a buddhizmust a „turáni öntudat”-nak rendeli alá, azért szekundál Lénárdrnak is: „Úgy hiszem, helyesen értelmezem intencióját, ha azt látom benne, hogy a buddhizmust mindenekfölött úgy fogja fel, mint azt a nagy szellemi erőt, mely értelmi jellegénél fogva elsősorban hivatott arra, hogy a modern ember

86 Lásd erről Porosz 2018: 108–110.

87 Lénárd 1913: 138–139.

88 Lénárd 1913: 239–240.

89 Lénárd Jenő Felvinczi Takács Zoltánnak írott levele, 1913. december 11. HFA (Hopp Ferenc Művészeti Múzeum Adattára), A 2601.1.

életfilozófiájába jótékony boldogító egységet vigyen.”⁹⁰ Mindenesetre a kritikát követő levelében Lénárd így válaszolt: „Valamennyi eddig megjelent kritikát a tied toronymagassággal felülmúlja, te voltál az egyetlen, aki az intencióimat kerested ki és azokat teljesen megértetted.”⁹¹ Megjegyzésére talán a polgári radikális *Huszadik Század* című folyóiratban a matematikus és filozófus Dienes Pál fokozottan távolságtartó tanulmánya adott elsősorban okot. Dienes egyfelől a nyugati filozófiával – pontosabban Hérakleitossszal, az újplatonista Plótinossal, illetve a rá jelentős hatást gyakorló francia filozófussal, Henri Bergsonnal – párhuzamot vonva próbálta megközelíteni a szubsztancia nélküli változásra vonatkozó, Lénárd által kifejtett buddhista tételeket. Másfelől azonban a könyv legnagyobb hiányaként tüntette fel, hogy teljességgel mellőzi a buddhizmust megelőző hindu bölcsélet kifejtését (vagyis nem ennek bonyolult és sokrétű szövegében vizsgálja a buddhizmus tantételeit), sőt a második kötet buddhista modernizmus-sal foglalkozó részét az európai és hindu filozófia összevetésének hiánya miatt egyenesen dilettantizmussal vádolta meg. Azt is kárhoztatta, hogy a szerző buddhizmust kizárólag a páli források alapján ismerteti. Érdemes hosszabban idézni Dienes helyenként eltúlzott kritikáját, már csak néhány jellemző kitétele miatt is:

„Ha a buddhizmust ily módon a nagy hindu közösségben elhelyezve látnók, sokszorosán érdekes volna részletesebben megismerkedni annak sajátos, a többi rendszertől elütő vonásaival, pl. demokrata jellegével, mely indiai szerepére oly végzetesen hatott; egyensúly-keresésével a tunya és csak örömeire leső élet és a kontemplatív elmerülés másik végletének tétlen eksztázisa között, ami megint nem bírta ki India sajátos természeti és társadalmi viszonyait, ellenben hatalmas elterjedésre segítette a buddhizmust Indián kívül; bizonyos fokú agnoszticizmusával, az emberi s egyszersmind gyakorlati morál előtérbe helyezésével, mely épen nem mond ellent kontemplatív irányzatának, s mely közelíti őt az európai népek vallásosságához s ma is jelentékeny ható erőt ad neki az emberek nagy tömegeivel szemben, stb.”⁹²

Mindemellett Dienes egyáltalán nem vette figyelembe azt a hatalmas munkát, amelyet Lénárd az egyes buddhista tantételek áttekintésért, a kulcsfogalmak megértetéséért és helyes magyarításáért folytatott, és meglehetősen jogosulatlanul kérte számon rajta azt a hiányt, amely könyvének keretét túlzottan kitérítette volna. S hogy mindezt Lénárd zokon is vette, azt tanúsítja egyik Felvinczi Takácsnak írott levelében az a Dienesre vonatkozó kitétel, amely szerint kritikája „bosszantóan felületes” volt.⁹³

Mint az fiának visszaemlékezéséből kiderül, a *Dhammó* után Lénárd tervezett még egy – soha meg nem valósult – harmadik kötetet is, amelyben a Buddha életét írta volna meg.⁹⁴ 1913-ban viszont a magyar szecessziós mozgalom tagjait tömörítő Kéve Művészegyesület által kiadott, *A Kéve könyve* című sorozatában megjelent a *Buddhó-rúpam*, a Buddha „testiségét”, azaz ábrázolásait a különböző ázsiai országokban, különböző korokban és stílu-

90 Felvinczi Takács 1914b: 862.

91 Lénárd Jenő Felvinczi Takács Zoltánnak írott levele, 1914. február 17. HFA, A 2601.2.

92 Dienes 1914: 101.

93 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, Budapest, 1914.10.8. HFA 2601.8, 2.

94 Lénárd Sándor 2010: 217.

sokban bemutató kompendiuma.⁹⁵ A nem túlságosan eredeti okfejtés a nyugati analógiákkal szemben elsősorban a megjelenítések személytelenségében, az egyéniség kultuszának hiányában állapítja meg a Buddha-képmások keleti jellegét. A buddhizmus szellemisége azonban jóval kevésbé hatotta át Lénárdnak a művészetről való elképzeléseit, mint a gazdasági életről való gondolkodását; erre (vagy inkább őszinte és nyílt idealizmusára) mi sem volt jellemzőbb, mint az a hírlapi vita, amelybe 1913-ban keveredett Ignotusszal, a *Nyugat* főszerkesztőjével, az éppen akkor sikasztással megvádolt francia iparmágnás, a selyemkereskedőként befutott, de a korszerű francia repülőgépgyártásban kulcsszerepet játszó vállalkozása miatt ismertté vált Armand Deperdussin (1864–1924) ürügyén, a *Világ* hasábjain.⁹⁶ Ignotus ugyanis egy erősen ironikus és cinikus cikkben arról elmélkedett, hogy a tisztességes hazai üzleti vállalkozások finanszírozása egyáltalán nem működik, ám a nincstelenül indult, de hitelt hitelre halmozó, sokáig rendkívül sikeres – nem véletlenül Napóleon egyéniségével párhuzamba állított – Deperdussin viszont tudott pénzt kicsalni vállalkozásaira a gazdag üzletemberektől. És nem titkolta véleményét sem: „Mert így kell, a legbaromibb butaságú módokon megnyerni [...] a világ legokosabb és legegészségesebb embereit is!”⁹⁷ Olvasói levelében Lénárd leplezetlen különvéleményének adott hangot: „Ne vedd rossz néven tőlem azon kijelentésemet, hogy nem tartom szerencsés gondolatnak éppen az üzleti életben a conquistadore típusának az idealizálását, különösen nálunk nem, ahol minden kis üzleti szélhámos tarsolyában véli hordani a marsal-botot és ahol éppen a komoly, szolid üzleti munkának a megbecsülése még oly ismeretlen fogalom.”⁹⁸ Ám Ignotus bármennyire is alapvetően értett Lénárddal egyet, válaszában erősen – és joggal – fájlalta cikkének teljes félreértését, mondván: „S az nem áll, amit Lénárd barátom oly magától értetődőnek állít, hogy »éppen a praxis mutatja azt, hogy minden szolid és jövedelmező vállalkozásra még a legpénzszűkebb időben is van tőke, még pedig sokkal inkább, mint fantasztikus és hazard üzletekre«. Szó sincs róla. Látszik, hogy Lénárd barátom már teljesen megalapozott s jövedelmezősége felől kipróbált üzletet vett örökbe, különben nem ezek volnának a tapasztalatai azokról, kiknek tisztjük és kötelességük, hogy tisztességes és kilátásos vállalkozásoknak tőkét adjanak rendelkezésére.”⁹⁹ Bár nem tudható, hogy Lénárd kereskedelmi tevékenysége ebben az időszakban valóban olyan megalapozott és jövedelmező volt-e, mint azt Ignotus vélte, válaszában nem habozott kifejtetni, hogy miért alapvető probléma, ha egy üzletembernek – jelen esetben a laptulajdonos Ignotusnak – szimpatikusabb a csaló, mint akiket becsapott, és világos különbséget tett az „üzlet” és a „spekuláció” között. A továbbiakban pedig részletezte, hogy a spekulációval szemben az „egészséges alapon nyugvó, fokozatos organikus életfejlődésben levő” üzlet nemcsak „tudáson, egészséges, biztos speciális ismereteken” alapul, hanem új szükségleteket és kultúrát teremt, és ösztönzi a tudományt is. Végül azt is megfogalmazta, hogy a hazardőrrel szemben ki a valódi üzletember: „A napi munkájába komoly szak- és áruismereteinek legjavát be-

95 Lénárd 1913a. A sorozatban testvérének, a kör alapító tagjának, Lénárd Róbertnek a rézkarcairól is jelent meg külön monográfia; lásd Plesznivy 1982: 272.

96 Róla lásd Laux 1973.

97 Ignotus 1913a: 5.

98 Ignotus 1913b: 1.

99 Ignotus 1913b: 2.

fektető, teremtő, alkotó munka embere.”¹⁰⁰ Mintegy ezt a vitát egészítette ki Lénárd cikke a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban*, ahol a Budapesten megtartott nemzetközi kereskedelmi szakoktatási kongresszus kapcsán „az üzleti, gazdasági élet praktikus, egészséges és józan morál-etikáját” taglalta, amelynek erkölcsi ideáljait az egyháznak és iskolának kell a fiatalság számára vonzóvá tennie.¹⁰¹ Hogy ezek a gondolatok mennyire lehettek sikeresek a gyakorlatban, arra fiának, Lénárd Sándornak egy megjegyzése utal: „Egy kissé életidegen, papi gesztussal cikkeket kezdett írni a kereskedelmi morálról. [...] Az erkölcsi normák egyszerűségét a közgazdasági elvek zavaros sokaságával állította szembe.”¹⁰² Mindazonáltal Lénárdot 1913-ban a Magyar Közgazdasági Társaság tagjává választották,¹⁰³ valamint az 1912-ben megalakult kereskedelmi egyesület, a Budapesti City Klub elnökévé,¹⁰⁴ és ez a klub életét (közgazdasági előadások, kereskedelmi kérdésekről való viták, társadalmi események) bemutató híradások alapján ugyancsak komoly elfoglaltság lehetett. Időközben Lénárd családja is gyarapodott, 1913-ban megszületett leánya, Johanna (Hansi, 1913–1961).

Közben Lénárd reflektált Felvinczi Takács Zoltánnak a Turáni Társaságról írott eszmefuttatására, amelyben ahhoz hasonló gondolatokat fedezett fel, mint amelyek a *Dhammó* megírásához vezették. Ugyanis Felvinczi Takács, miközben tisztázni kívánta a Turáni Társaságot időközben ért vádak, megfogalmazta szerepkörét is; ennek kapcsán a következő konklúziót vont le: „Az új lehetőségek kutatása kelet felé hajtja a korrallal haladó modern embert és a magyarságnak éreznie kell, hogy ebben a jegyben jóvá tehet sok mulasztást. Ha eddig azt kifogásolhatták, hogy nem asszimilálódtunk eléggé a Nyugathoz, ne érhessen ezután minket az a nevetséges vád, hogy nem értjük meg ősi erőforrásunkat, a Keletet.”¹⁰⁵ Lénárd erre reagálva fejtette ki: „Most értem meg világosan, hogy miért oly kedves a magyarnak az ősi ind kontemplatív szellem, és hogy mily fontos szerep vár azokra, akik a te felismeréseidet a magukévá tudnák tenni, hogy a tátongó űrt a magyar irodalomban kitöltsék.” És öntudatosan még hozzáteszi: „Csak tényt konstatalok, hogy a buddhizmus szellemi világáról az egész nagy magyar literatúrában egyáltalán nem volt semmi az én első szerény kísérletemet megelőzően. A távol kelet művészetét pedig te fedezted fel a mi számunkra.”¹⁰⁶ Ezzel a némileg eltúlzott megfogalmazással Lénárd egyrészt összekapcsolta kettejüknek a Kelet szellemi és művészeti hagyományát feldolgozó miszsióját, másrészt pedig az általa ostromozott egyházi szerzők buddhizmussal kapcsolatos fejtegetéseit és az addigi szerény fordításirodalmat figyelmen kívül hagyva, magát jelölte ki a buddhizmus magyarországi terjesztőjeként. És talán innen eredeztethető, hogy ettől fogva fokozott érdeklődéssel és rokonszenvvel tekintett a Turáni Társaságra.

Időközben Lénárd Országos Magyar Kereskedelmi Egyesülés kongresszusán a kereskedelmi választottbíróságokról – azaz a felek által kijelölt

100 Lénárd 1913c: 7.

101 Lénárd 1913b: 598.

102 Lénárd Sándor 2010: 48.

103 *Közgazdasági Szemle*, 1912: 710.

104 A City Klub, 1913.

105 Felvinczi Takács 1914a: 287.

106 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánhoz, Budapest, 1914.05.10. HFA A.2601.3.1.

6. kép. Lénárd Jenő
katonaruhában.
Ismeretlen felvétele,
1914 körül. Giovanni
S. Lenárd családi
archívuma

magánbíróságokról – is tartott előadást, amelynek intézményét a peres eljárás szakszerűsége és gyors lebonyolítása, valamint a kereskedelmi közszellem emelése érdekében tartotta kívánatosnak.¹⁰⁷ Az viszont már kevésbé tudható, hogy saját üzleti vállalkozásaiban milyen sikerrel járhatott,¹⁰⁸ a morálról, gazdaságról és magáról a történelemtől alkotott elképzeléseit rövidesen egy egészen más szituációban kellett alkalmaznia. Mert hát van

---

107 Az OMKE kongresszusa, 1914.

108 A cégbírósági bejegyzés szerint 1914-ben nemcsak Bayerthal Jakab és Bayerthal Mór lépett ki a Bayerthal & Levy cégtől, szüntette meg társtagi minőségét és cégjegyzési jogosultságát, hanem Lénárd Jenő is; az egyedüli cégtulajdonos Lénárd Róbert maradt. A cégbírósági bejegyzések dátuma: 1914. július 10. és július 14., megjelent a *Központi Értesítő* 1914. augusztus 13-i számában (irattári szám: 210/1883), 1862.

abban valami hátborzongató, hogy Lénárd Jenő még 1912 decemberében [!] így fejezte be a *Dhammó* második kötetének előszavát: „Ma – mikor Európa állig fegyverben világháború küszöbén áll, talán időszerűtlen is ez a kísérlet és nagyobb érdeklődésre nem számíthat. Mégis, ha csak néhány vívódó, igazságkereső léleknek megnyugvást- és vigaszt ad, nem hiába íródott.”¹⁰⁹

Világháború és nemzeti idealizmus

Az 1914 júliusában kitört világháborúban a tartalékos hadnagyként bevonult Lénárd részvételét elsősorban felesége, Hoffmann Ilona naplója és Felvinczi Takács Zoltánnak írt levelei alapján követhetjük nyomon. Öccsével, Róberttel együtt már július végén behívták, a szerb frontra, Eszékre került, ahol a 38. ezred „pótkereténél”, a tüzéretet kiképző hadnagyként szolgált (6. kép).¹¹⁰ A front mögötti karitatív munkákban részt vevő felesége az ápolónői tanfolyam elvégzése után budapesti kórházakban dolgozott, majd lakásuk felmondása után a gyerekekkel együtt Lénárd után utazott, hogy az eszéki kórházban teljesítsen szolgálatot.¹¹¹ Nemsokára azonban férjét kellett ápolnia, aki bélfekélye miatt kórházi kezelésre szorult, de aki ekkor már a magyarság háború utáni szerepkörét próbálta Felvinczi Takácsnak megfogalmazni: „Ahogy a szláv és német, meg a német–latin nagy leszámolás első etapjánál mi csak mint első assistens működünk közre, de egész existenciánkkal angazsálva vagyunk, úgy a még sokkal nagyobb leszámolásban, mely szintén nem lehet messze: a fehér vagy sárga faj hegemoniájáért fontos szerep vár ránk. És ebben precíz turáni irányt kell inaugurálnunk, már most, minden erővel, minden eszközzel.”¹¹² Itt még egy ekkori, Felvinczi Takácsnak írott levelét kell idéznünk, amelyben a háborúig vezető társadalmi és gazdasági viszonyok folyamatát buddhista szemlélettel, nevezetesen a függő keletkezés láncolatának működésével magyarázta,¹¹³ majd ezt a konklúziót vont le: „A nagy igazságok, a Buddhó-igazságok felismerése nem mehet végbe küzdelem nélkül. Ezen felismerés – az avidyā leküzdése a turáni népeknek lesz a világtörténelmi feladata, amikor a szláv és germán egymást marja. Mert a végleszámolás most még nem lesz meg. És akkor mi talán a Magyarság szellemi vezetése alatt ázsiai fajrokonaink élén fogunk az új emberi kultúra – az ősi emberi kultúra jegyében – új tömlőkbe

109 Lénárd 1913: 14.

110 Siklós, valamint Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona 2015: 348, 355.

111 Lénárd Jenőné megdőbentő kórházi tapasztalatairól lásd Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona 2015: 355–359. A családdal együtt eltöltött eszéki időszakról lásd Lénárd Sándor 2010: 95–98.

112 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, Eszék, 1914.07.27. HFA 2601.5.

113 Érdeemes ezt a részletet teljes egészében idézni: „Ami a világfelfordulást illeti, úgy előttem tisztán áll az, hogy mindig az adott társadalmi és gazdasági viszonyok képe az illető ország szellemi élete is. Tehát több a függésnél. Olyanformán függenek a dolgok össze, mint a 12 nidánam egyes szeme. Ettől feltételezetten... ha ez így, amaz úgy... Már pedig ezek a fundamentális viszonyok oly gyökeresen változnak meg már is, és fognak a béke után még gyorsabb tempóban átalakulni, hogy a várható változásokat ma előrelátni csak próféta ihletettséggel tudná. Valami azonban pozitívnak látszik előttem, aminek igazsága talán csak egyéni felfogás gyümölcse, de én így látom: az Anattá gondolata mint kap gyökeret, főleg a katonában. Hogy olvad össze a katona egyedében is a nagyobb egységben, egyénisége, még a legkisebb is, hogy olvad fel az egészben” (Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, Eszék, 1914.10.05. HFA 2601.6, 2).

régi bort szüretelni.”¹¹⁴ Lénárd nyilván ezekre a gondolatokra való hivatkozásként olvashatta Felvinczi Takácsnak a magyarság és a németiség viszonyáról szóló, neki ajánlott cikkét a novemberben megjelent *Nyugatban*; a „magasztos küzdelmet” folytató németséget a magyarság természetes szövetségeseként kijelölő írás végének következtetése ugyanis ez volt: „A magyarság se várja fellendülését semmiféle hatalmi politikától. Államhatalmi törekvéseinknek pontosan körülírt természetes határai vannak. Egyetemes jelentőséget csak kulturális téren érhetünk el – azt is csak akkor, ha áldatlan hagyományainkkal teljesen szakítunk. Biztosra vehetjük, hogy első és legalaposabb megértőink a németek lesznek.”¹¹⁵

1914 októberében Lénárd *summa cum laude* doktori szigorlatot tett filozófiából a Királyi Magyar Tudományegyetemen,¹¹⁶ majd nemsokára arról érdeklődött Felvinczi Takácsnál, hogy szerinte kaphatna-e habilitációt Ázsia ókori bölcséletéből, mivel a Turáni Társaság érdekében is fontos lenne, ha taníthatna.¹¹⁷ (Ez arra utal, hogy a kereskedelmi tevékenységtől a tudományos pálya felé szeretett volna távolodni. De levelezésükből az is kiderül, hogy a háborús helyzetben Felvinczi Takácsal kölcsönösen igyekeztek egymásnak segíteni,¹¹⁸ és barátait, rokonaikat is beajánlották egymásnak.¹¹⁹) 1915 márciusában írt levelében viszont Lénárd már azzal kapcsolatban fejtette ki nézeteit, hogy Japán pánázsiai törekvéseit kifejező „békés célzatú” buddhista missziók felállítását követelte Kínában. Ezt azzal – a valóságtól meglehetősen elrugaskodottnak látszó – elképzelésével hozta összefüggésbe, hogy India hindu népességénél – a páli kánon és a japán zen buddhizmus alapján [!] – a buddhizmus egységesítő vallásként léphetne fel, ennélfogva az egész Távol-Keleten kiszorítaná a keresztény missziókat: „De vége a politikai, sőt nemsokára reá a gazdasági befolyásnak is és ez a kettő az, egy pénétration pacifique Khina, Japán és a kis indiai félszigeten amit Japán politikusai akarnak. Okuma, aki mély buddhista filozófus, szintén ilyen ideálokat szolgál.”¹²⁰ De miért lehetett ennyire fontos Lénárd számára a pánázsiai mozgalom, és ki volt az általa említett japán „buddhista filozófus”?

A 19. században az európai imperializmus terjeszkedése egyre több ázsiai értelmiségit és politikust késztetett arra, hogy valamiféle választ keressenek a nyugati fenyegetésekre. Az ázsiai identitás megteremtésére, az egymás iránti szolidaritásra, integrációra és egységre irányuló törekvések egy pánázsiai világkép alapjait hozták létre, amely Japántól Koreán, Kínán, Indonézián és Indián át egészen az Oszmán Birodalomig elterjedt. A sokféle formában jelentkező ázsiai szolidaritás eszméi között csakúgy helyet kapott a faji egység feltételezése, mint a közös kulturális vonások. Ugyanakkor a nemzeti gondo-

114 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, Eszék, 1914.10.05. HFA 2601.6, 4.

115 Felvinczi Takács 1914c: 451.

116 A későbbi Pázmány Péter, majd Eötvös Loránd Tudományegyetem. Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, Budapest, 1914.10.8. HFA 2601.8, 1.

117 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, Eszék, 1914.12.19. HFA 2602.4.v.

118 Lénárd arra is utal, hogy ha Felvinczi Takácsot behívnák, és hozzá kerülne, akkor „jó katonát és tisztet” tudna belőle nevelni. Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, Eszék, 1915.01.11. HFA 2602.6.v.

119 Az is felvetődött, hogy Felvinczi Takács unokaöccse Lénárdhoz kerül tüzértiszti kiképzésre. Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, Eszék, 1915.01.13. HFA 2602.7.v.

120 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, Eszék, 1915.04.09. HFA 2602.9, 3.

lattal bizonyos fokig szembenálló pánázsianizmust Japán területi és gyarmati terjeszkedésének legitimálására is felhasználta, bár az ázsiai együttműködés keretében számos egyesületet alapítottak. 1907-ben a kínai, japán és indiai szocialisták és anarchisták Tokióban létrehívták az Ázsiai Humanitárius Testvériséget, 1909-ben pedig a japán és muszlim pánázsiaiakkal a céllal alakították meg az Ázsiai Kongresszust (Ajia Gikai), hogy előmozdítsák az ázsiai szolidaritás és felszabadulás ügyét, ahol a Japán birodalmi érdekeit korábban miniszterelnökként szolgáló államférfi, egyébként a nyugati tudomány és kultúra szószólójaként is ismert Ōkuma Shigenobu gróf (1838–1922) tartott egy Amerika-ellenes előadást.¹²¹ Nyilván ezekre a folyamatokra reagált Lénárd, amikor levelében kifejtette, hogy Japánban a Pan Asiatic Society és a Young Men Buddhist Society is csak az alkalomra vár, hogy a porondra lépjen, ehhez pedig óriási segítség lehetne az európai neobuddhizmus. És még hozzátette: „Képzeld el, ha a mi speciális magyar nemzeti törekvéseinknek mondjuk Indiában vagy Japánban ilyen irányú irodalmi támogatásáról tudomást szereznének hogy ez mit jelentene számunkra.”¹²²

Időközben 1915 október 18-án, főműve, a *Dhammó* alapján Lénárdot bölcsészettudományi doktorrá avatták a Királyi Magyar Tudományegyetemen.¹²³ Nemsokára, 1916 februárjában az olasz frontra, a „Monarchia legdélibb csücskére” (Bruneck, Dél-Tirol) vezényelték, ahová családja is rövidesen odaköltözött.¹²⁴ Lénárdot ekkor egy „magyar nemzeti filozófia” gondolata foglalkoztatta;¹²⁵ március végén pedig már arról tudósította Felvinczi Takácsot, hogy ennek alap gondolatait megírta, a kéziratot pedig egy budapesti barátjánál helyezte el, hogy az elolvasható legyen.¹²⁶ A tanulmány bevezetésében a szerző kifejti, hogy a technika fejlődésének (azaz „quantitatív” értékelésének) materialista tendenciáit meg kell haladni, mivel: „Természetszerű velejárója ugyanis gondolkodásunknak a sematizálás. Legegyszerűbb kifejezője a statisztika. Minden megfontolás kritériuma pedig a célszerűség. Erre van felépítve úgyszólván minden, és ha az Úristen maga is az erősebb hatalmakkal tart, ugyan kinek juthatna eszébe, az így megalapozott felfogásnak egy más felfogást szembeállítani.”¹²⁷ Szerinte ez a célszerűség okozza az erkölcsi korlát nélküli kizsákmányolást, az erkölcsi értékek egyedüli hordozója pedig a tőke és a munkásság közé szorult gyengülő polgárság maradt. S hogy ez az érték mindenkire érvényes legyen, arra Lénárd szerint csak a filozófia vállalkozhat, sőt ennek magyar filozófiának kell lennie, mivel ázsiai, turáni eredeténél fogva a magyar néplélek kontemplatív. Ez azonban csak egy magas szintű szervezettségben jöhet létre: „Ha semmi más, épen hogy a világháború tanít meg arra, hogy a szabadság csak erős társadalmi szervezettségben uralkodik, és ilyen társadalmi szervezettség és szervezhetőség csak nagy ideális elvek alapján történhetik.”¹²⁸ És elég kísérteties azt is hozzáolvasni, amit két oldallal később kifejt, mi-

121 Szpilman, Saaler 2011: 3–5.

122 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, Eszék, 1915.04.09. HFA 2602.9, 3.

123 *A Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1914–1915*, 1915: 141. Lásd még Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona 2015: 360.

124 Brunecki életéről lásd Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona 2015: 379–381.

125 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, 1916.02.27. HFA 2602.11, v.

126 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, 1916.03.30. HFA 2602.16, v.

127 Lénárd [1916]: 7.

128 Lénárd [1916]: 17.

szerint Németországban már egy új idealizmus alakul ki, mivel a német nép egy olyan egységes gondolatvilág alapjait rakja le, amelyre nálunk is nagy szükség lenne, azaz hogy „egy zárt, egységes, ideális, tehát az emberi és isteni törvények alapján álló magasabb magyar néppsziché” alakuljon ki.¹²⁹

Lénárdnak még arra is volt energiája a fronton, hogy egy regénybe belekezdjen; ennek tartalmi vázlata, szereplőinek listája és első két fejezete maradt fenn. Bevezetésében a Harvardi Egyetem kultúrtörténet-tanára arról beszélget indiai asszisztensével, hogy Gótamó Buddhó halála után 2600 évvel, a 19. század végén és a 20. század elején a magyarok között élt a XV. Buddhó, Maitriyya Buddhó, akinek ugyan a világháborúban nyoma veszett, de maradt utána egy könyv...¹³⁰ Nemsokára azonban Lénárd egy hegyi „erődüzérségi” (Festungsartillerie) ütegállásba (Col di Lana) került,¹³¹ és az is egészen különleges, ahogy a „szebb jövőt” előkészítő háborús tapasztalatokra reagált: „Testi és lelki erőm minden koncentrációja az Anatta gondolatát ma jobban mint valaha kézzelfoghatóvá teszi. Valamennyien egyért és egy valamennyiért. Általában úgy találom, hogy nemzeti és tudományos idealizmusom gyakorlatiasságának éppen a háborúban szerzett egyéni tapasztalataim legjobb bizonyítékai.”¹³² Mindebben talán az is szerepet játszott, hogy időközben felvételt nyert a Turáni Társaságba,¹³³ nemsokára pedig egy elesett bajtársa helyébe lépett ütegparancsnokként, és továbbra is lelkes hangulatban írta leveleit: „A buddhista filozófia tanulmányozása sok olyan dolognak a megértésére vezet, ami más előtt segít. Így a magyar nemzet karmája, kammamja, sorsa tisztán áll előttem és a nagy nemzeti perspektívában, bár mily jelentéktelen legyen is az egyéni sors, minden igaz igyekezetnek megvan a maga jelentősége és helye.”¹³⁴ Harctéri tapasztalatairól pedig így számolt be barátjának: „Fogalmad sincs milyen elhatározás egy 30 méteres sziklára felhúzódkodni, amikor gépfegyverrel puskáznak reád és a fejed felett fehér shrapnell báránnyfelhők úsznak. Vagy egy hegytetőn távcsővel lenézni, rajzolni, telefonálni, tüzet dirigálni és körülötted 28 és 34es nehéz hajóágyuk óriási tölcseket vágnak és dobálják a nagy köveket, mint egy vesuvi kitörés alkalmából. Vagy éjjel kormosötétben gleccseren felmászni, napokig ruckzsákból hideg ételt enni, fázni, éjjel kövön hálni, finom permetszerű hóban.”¹³⁵ Azt is megemlíti – és ennek nem sokkal később jelentősége lesz –, hogy egy „feld-imám”-tól (muzulmán tábori pap) törökül tanul.¹³⁶ Egy másik levelében pedig szinte propagandaszöveggé írt le „meseszerű” életét, magashegyi tapasztalatait és mindennapi tevékenységét, ahogy éberén őrzi a hátszázgot, ahol a családja álmodik.¹³⁷ Nemsokára azonban már a hatméteres hóról és a lavinákról tudósítva jegyezte meg, hogy úgy élnek a hegyek között, mint egy „piciny

129 Lénárd [1916]: 19.

130 Lénárd: *Jöjjön el a Te országod*, é. n.

131 Az erődített hegy súlyos harcok színhelye volt az első világháborúban; az olaszok 1916 áprilisában aláaknázták és felrobbantották a hegycsúcsot, amelyet ezután az osztrákoknak fel kellett adniuk.

132 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, 1916.05.24. HFA 2602.24, 1.

133 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, 1916.05.30. HFA 2602.25, v.

134 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, 1916.06.15. HFA 2602.22, 1.

135 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, 1916.07.02. HFA 2602.27, 3.

136 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, 1916.11.14. HFA 2602.3, v.

137 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, 1917.01.07. HFA 2601.11, 1–4.

hangyaboly”,¹³⁸ majd ismét arról tudósított, hogy szabadságáról visszatérve törökül tanul, amennyire csak ideje engedi.¹³⁹ Hogy a háborús helyzet közben fokozódott, arra leginkább az utal, hogy a későbbiekben már csak olyan levelezőlapokat küldött Felvinczi Takácsnak, amelyekre csak annyi volt több nyelven rányomtatva, hogy egészséges, és jól érzi magát.

Rövidesen azonban Lénárd helyzete gyökeresen megváltozott. 1918-ban Teleki Pál, az időközben Magyar Keleti Kultúrközpont nevet felvett Turáni Társaság elnökének felkérésére, a közös hadügyminisztérium és a magyar kormány jóváhagyásával, a világháborúban katonai szolgálatot teljesítő szakemberekből egy tudományos expedíció szerveződött, amelynek célja Kis-Ázsia északnyugati partvidékének gazdaságföldrajzi és néprajzi tanulmányozása volt. A hat hónapra tervezett törökországi küldetés parancsnoka Lénárd Jenő, ekkor már a konstantinápolyi katonai kirendeltség gazdasági osztályához beosztott százados lett, tagjai pedig: Györffy István etnográfus, aki a néprajzi kutatásokért, László Gábor geológus, aki a geológiai kutatásokért, gróf Széchenyi Rudolf, aki a mezőgazdasági, erdőgazdálkodási, vadászati és halászati kutatásokért volt felelős, és Vidéky Emil műegyetemi magántanár, aki a műszaki feladatokat látta el.¹⁴⁰ Az expedíciónak voltak a közvetlen párhuzamai is. 1917 nyarán a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából a gróf Széchenyi Béla nevezetes kelet-ázsiai expedíciójában (1877–1880) is részt vett Lóczy Lajos a Balkánon (a megszállt Szerbia, Montenegró és Albánia nagy részén), majd ősszel ismét Szerbia északnyugati részén végzett geológiai kutatásokat,¹⁴¹ 1918 áprilisában pedig Ukrajnában (az egykori Levédia és Etelköz területén) a paleontológus, etnográfus Lambrecht Kálmán expedíciója gyűjtött néprajzi, állattani és őslénytani anyagot.¹⁴² De a magyar kultúrpolitika törökországi tájékoztatójának is megvoltak a maga előzményei. 1916-tól fogva a Turáni Társaság csereprogramot üzemeltetett török, bosnyák és szerb diákok számára, a művészettörténész Hekler Antal vezetésével pedig megnyílt a Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet, amely a két világháború között külföldön létrehozott magyar intézetek mintája lett. Még ugyanebben az évben Bánffy Miklós és Teleki Pál megalakították a Török–Magyar Baráti Társaságot, magyarországi testvérszervezete pedig Széchenyi Béla elnökletével, 1917-ben kezdte meg működését.¹⁴³ Ezek a törekvések egyrészt azt tükrözik, hogy a magyar külpolitika régóta stabil helyet akart biztosítani magának a Balkánon,¹⁴⁴ másrészt pedig – a Turáni Társaság elveivel összhangban – a távolabbi Kelet felé való gazdasági és politikai orientáció elmélyítése is szándékában állt;¹⁴⁵ ennél fogva a Magyar Tudományos Fekete-tengeri Expedíció által elérendő eredmények is egy későbbi magyar–török gazdasági kapcsolatnak lettek volna az alapjai.¹⁴⁶

138 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, 1917.01.19. HFA 2602.36, v.

139 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, 1917.04.21. HFA 2602.37, v.

140 Lásd erről: Magyar Tudományos Fekete-tengeri Expedíció, 1918.

141 Szemle 1917: 478. Lóczy 1918: 2.

142 Lásd erről Lambrecht 1918.

143 Lásd ezekről Oláh 2012: 71–73; Fodor 2019: 100–101.

144 Lásd erről Ablonczy 2016: 43–45.

145 Lásd erről Ablonczy 2016: 56–57.

146 Györffy 1921: 311.

7. kép. Az 1918. szeptember 23-tól október 27-ig tartó expedíció útvonalának térképe. Király Attila munkája

Az expedíció legprominensebb tagja a Kereskedelmi Akadémia Keleti Múzeumának gyűjteményét is gondozó néprajzkutató, Györffy István (1884–1939) volt, aki már több alkalommal tett a Balkán egykor Magyarországhoz tartozó területein (Horvátország, Dalmácia, Bosznia, Szerbia és Bulgária) a térségek történeti, földrajzi és etnikai sajátosságait elemző gyűjtőutakat.¹⁴⁷ Mint az Teleki Pál hozzá intézett leveléből és későbbi jelentéséből is kiderül, eredetileg nem akarta félbehagyni a moldvai csán-góknál végzett kutatását,¹⁴⁸ de aztán a felsőbb parancsnak engedelmessé próbált az expedícióra felszerelkedni (többek között az üvegnegatívok, filmek és a fizető-, illetve csereeszköznek szánt nagy mennyiségű cukor beszerzésével), majd csatlakozott a Konstantinápoly ázsiai részén fekvő Hajdárpasában már összegyűlt expedíciós társasághoz.¹⁴⁹ A gépészmérnök végzettségű, a Műegyetemen magántanárként és a Fővárosi Iparrajziskola igazgatóhelyetteseként is működő Vidéky viszont már régóta Konstantinápolyban tartózkodott. Mint a budapesti katonai gépkocsipóttár és javítóműhely műszaki vezetőjét azért vezényelték oda még 1916-ban, hogy a török hadiiskolában az autómobilokkal kapcsolatos előadásokat tartson, és csak a felettesével való nézeteltérések után tudott az expedícióhoz csatlakozni.¹⁵⁰ Az expedíció vezetőjének kijelölt Lénárdot pedig feltehetően korábbi közigazdasági tevékenysége, tagsága a Turáni Társaságban és nyelvtudása tette alkalmassá a feladatra, mindemellett pedig már régi terve volt a kis-ázsiai kereskedelem különutas fejlesztése. Lénárd meghívásának

147 Bartha 2001: 290–291.

148 Lásd erről Czinege 2020: 200–202.

149 Györffy 1984: 596–597.

150 Lásd Tóth 2018.

azonban volt egy közvetlen előzménye is; öccse, Róbert éppen akkor került kapcsolatba egykori iskolatársukkal, az éppen regnáló miniszterelnök fiával, a Kereskedelmi Akadémián tanító, a háborúban önkéntesként századosi rangban szolgáló ifj. Wekerle Sándorral, akinek beajánlotta törökül tanuló bátyját a törökországi küldetéshez.¹⁵¹ Bár az előkészítés sok időt vett igénybe, és 1918 májusában Lénárd még arról értesítette Bécsből Felvinczi Takácsot, hogy Teleki segítsége ellenére az expedíció dolga a szűkös hozzájárulások miatt a Hadügyben húzódik,¹⁵² szeptemberben már egy előre nyomtatott tábori levelezőlapot vitt ki a résztvevők aláírásával a posta: „Elutazása előtt a Magyar Tudományos Feketetengeri Expedíció hálásan emlékezik azokról meg akik megértően támogatták keletkezésében és hazafias üdvözlettel búcsúzik.”¹⁵³

8. kép. Lénárd Jenő és tisztiszolgája. Ismeretlen felvétele, 1918, Györffy István Nagykun Múzeum, Orientalisztikai Gyűjtemény, Karcag, ltsz. 88–2000

9. kép. Az expedíció Szultancsifiliknél. Györffy István felvétele, 1918, Györffy István Nagykun Múzeum, Orientalisztikai Gyűjtemény, Karcag, ltsz. 87–2000

Mint az Lénárd és Györffy jelentéseiből kiderül, a jól felszerelkezett expedíció tizenhat emberrel, harminckét lóval és két szekérrel, az előgyakorlatok után végül szeptember 23-án indult útnak a Fekete-tenger déli partvonalára felé,¹⁵⁴ útvonalát a jelentésekből jól nyomon követhető (7. kép).¹⁵⁵ A nehézségek már az első napokban jelentkeztek; az expedícióba beosztott vegyes nemzetiségű kísérő katonaság nem bírta a fáradalmakat, és a kincstári lovak sem voltak alkalmasak a terepre, ezért később bivalyok vontatta török szekerekre kellett váltaniuk (8–9. kép). A helyi lakossággal való kommunikációs problémák miatt (a hadba vonult férfiak hiánya miatt az otthon

151 Lásd erről Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona naplója, 2015: 382, Lénárd Sándor 2010: 103.

152 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, 1918.05.13. HFA 2601.10, 1. Lásd még Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona naplója, 2015: 385.

153 Lénárd Jenő levele Felvinczi Takács Zoltánnak, 1918.09.24. HFA 2602.43, v.

154 Lénárd jelentése szerint a tiszti rangban levő öt kutató és a trén vezetője mellett öt tisztiszolga, egy szakács, hat katona és két, a hadisajtóosztályhoz tartozó személy állt az expedíció rendelkezésére; lásd Lénárd 1919. Külön köszönöm Bartha Júliának, hogy Lénárd Jenőnek a bécsi Hadügyminisztérium Keleti Osztálya részére készített úti jelentését a rendelkezésemre bocsátotta.

155 Az expedíció útvonalát és pihenőhelyeit Györffy lejegyzése szerint: Szkutari (Üszküdar), szeptember 23.; Bulgurli, szeptember 24–25.; Ömerlü, szeptember 26.; Hedzsizlü, szeptember 27.; Sile, szeptember 28. – október 3.; Kurudzuköj, október 4.; Tekke, október 5.; Gökszu, október 6.; Cselebi köy, október 7.; Kandra, október 8–10.; Kara-Csalli, október 11.; Hadzsilar Iszkeleszi, október 12.; a Szakaria folyó torkolata, október 13–14.; Karasz, október 15.; Melen, október 16.; Akcse Sehir, október 17.; Akkaja, október 18.; Alapli, október 19.; Csölmekcsiler, október 20.; Kurdlar, október 21.; Eregli, október 22–27.; Györffy 2001, 52.

*10. kép. Györfly István.
Ismeretlen felvétele, 1918,
Györfly István
Nagykun Múzeum,
Orientalisztikai
Gyűjtemény, Karcag,
ltsz. 88-2000*

maradt asszonyok muszlim szokás szerint elzárkóztak) Györfly tevékenysége kimerült a jegyzetek, fényképek készítésében, valamint a néprajzi, demográfiai adatok gyűjtésében, illetve a ráhárult adminisztratív teendők (élelmezés) ellátásában.¹⁵⁶ Ráadásul az október végére Ergeli városáig eljutó expedíció tagjai már a hónap elején tudták, hogy a Központi Hatalmak oldalán harcoló szomszédos Bulgária szeptember végén lerakta a fegyvert, és ez a helyzetüket is megkérdőjelezte. Lénárd a közös hadseregpáncsnoknak küldött táviratban kért választ az expedíció további sorsára vonatkozóan, aki visszatérésre utasította őket. Időközben azonban Lénárd vérhasban megbetegedett, ezért Széchenyi és Vidéky a málna nagy részével hajóra szálltak, a többiek pedig Lénárd felépülése után, szárazföldi úton jutottak november elején vissza a hajdárpasai táborba. A gyűjtött tudományos anyagot Konstantinápolyban próbálták meg biztonságba helyezni, majd az antant csapatok bevonulása után, december elején internálták őket. Végül csak 1919. január 7-én tudtak hajóra szállni, és különböző bonyodalmak után, január 21-én érkeztek haza.¹⁵⁷

Az expedíció legnagyobb eredménye mindenképpen az volt, hogy Györflynek sikerült Eregli és Bolu vonaláig Kis-Ázsia észak-bithyniai részének néprajzi térképét megszerkesztenie (10. kép).¹⁵⁸ Az adott terület különböző etnikai csoportjait behatároló, a településhálózatot is kijelölő térkép teljesen egyedülálló volt a maga korában, annál is inkább, mivel a térség etnikai viszonyait bemutató újabb térkép csak több mint 70 évvel később

156 Györfly 1984: 597.

157 Györfly 1984: 598–599. Az internálás és a hazautazás viszonyosságairól lásd Vidéky 1933: 84–95.

158 Györfly 1984: 599; Klinghammer 2015.

11. kép. Cséplés Burgurliban. Györffy István felvétele, 1918, Györffy István Nagykun Múzeum, Orientalisztikai Gyűjtemény, Karcag, ltsz. 87–2000

jelent meg.¹⁵⁹ Györffy tanulmányozta az addig ott nem vizsgált népi építészetet és a földművelési munkálatokat is,¹⁶⁰ ám sajnálatos módon jegyzőkönyveit, rajzait és a kidolgozatlan filmanyagot Konstantinápolyban kellett hagynia (11. kép).¹⁶¹ Mindazonáltal az expedíciónak nyilvánvalóan nemcsak a néprajzi kutatásokat elősegítő céljai voltak. Valódi háttere vagy inkább Lénárd elképzelései jól rekonstruálhatók Vidéky visszaemlékezéséből:

„Végül is fellobbant előtte a kérdések magva! [...] Jelen gazdálkodási politikánk és a jövőnk legfontosabb pontja a Duna torkolata mely a Romániával közös béke értelmében megnyílt és amit biztosítani is kell. Duna torkolatával szembenfekvő terület az, mely a Duna mentén fekvő államok gazdálkodásának forgalmát van hivatva lebonyolítani, mert más irányban jelenleg az nem lehet. Jövőnk már nem az Adriai tengeren van, hanem a Fekete-tenger táján, mely vidéket a szövetségeseink, a németek is inkább nekünk engednek át, mert az őket közvetlenül kevésbé érdekli. Kis-Ázsia északi partvidéke teljesen ismeretlen, orosz érdekerület volt, hova nem tehetette be a lábát más európai, annál kevésbé azért sem, mert itt voltak a megboldogult Abdul Hamid sultán óriási magánterületei [...] Nyersanyagok innen a Fekete-tengeren és a Dunán felhozhatók és az itt megkívánt tárgyak ugyanazon úton ide le jöhetnek, mindez teljes egyetértésben a törökökkel eszközölhető, mindkét fél javára. Ez a világtáj, mely oly messzi és mégis oly közel fekszik, egy expedítio megszervezésével felderíthető és az ott jelenleg féktelenkedő desertőr rablóbandák garázdálkodásától akár fegyveres erővel megtisztítható, még ha azok jól fel is vannak fegyverkezve.”¹⁶²

Vagyis Lénárd eredetileg egy, szerinte a Nyugat számára addig érdektelennek tűnő, új keleti kereskedelmi csatorna megnyitását szorgalmazta volna az expedíció révén feltárt adatokkal kapcsolatban. Ezek a lehetőségek

159 Részletesen lásd erről Bartha 2001: 292–293.

160 Györffy törökországi tapasztalatairól a *Levente* 1929 januári és februári számaiba írt cikkei tanúskodnak.

161 Györffy 1921: 312; Györffy 1984: 599–600.

162 A Vidéky-hagyatékból idézi Tóth 2018.

azonban a világháború végével és az elszenvedett veszteségekkel lezárultak. Lénárd Sándor igen érzékletesen írta le számos viszontagság után hazaérkező apja megjelenését a budapesti rokonoknál élő családnál:

„Apám éjjel érkezett meg – életem egyik legemlékezetesebb éjjelén, felismerhetetlenül, hosszú szakállal, koffer nélkül, zsebében két ezüst tojástartóval: ez volt a hadizsákmány, ajándék a gyerekeknek.”¹⁶³

A Hadügyminisztérium Keleti Osztálya számára, 1919 februárjában írt jelentésében Lénárd meglehetősen szűkszavúan jegyezte le az expedíció tudományos és politikai eredményeit (sok értékes, a faunára és flórára vonatkozó anyag, valamint etnográfiai, geológiai és gazdasági adatok gyűjtése, amelyeket Konstantinápolyban helyeztek letétbe; a magyar kezdeményezések török támogatása), Törökország instabil politikai és gazdasági helyzetének felvázolása kapcsán pedig kifejtette: szerinte kétséges, hogy az ország mint politikai, hatalmi tényező a jövőben is fennmarad, a török uralom összeomlásának tünetei pedig már azt is azt jelzik, hogy a rezsim nem tarthat ki a nemzetiségekkel szemben sem. Végül hozzátette, hogy véleménye szerint a magyar érdekeket képviselő konstantinápolyi civil kolóniát és a nagy áldozatok árán létrehozott intézményeket (kórház, tudományos intézet, iskolák) sem sikerülhet megőrizni.¹⁶⁴

A szeretet erejével

Hogy Lénárd hazaérkezésének idején, a Károlyi-kormány alatt milyen állapotok uralkodtak, arról feleségének naplója fest érzékletes képet:

„A vidékről rettenetes pusztítás-, fosztogatás-, pogromhírek érkeztek, a városban újra pusztított a spanyoljárvány, általános gyűlésezési, szervezkedési mánia keletkezett, sok beszéddel, semmittevéssel töltik a drága időt az emberek. A munkásnép nem akar dolgozni, azt hiszik, hogy a népkormány el fogja őket tartani. – A köztársaságot úgy értelmezik, hogy közös a vagyon, és nem kell dolgozni ezentúl.”¹⁶⁵

A rokonoknál elhelyezkedő Lénárd család elvesztette anyagi háttérét, és a családfő csak nehezen kapott állást az Adriai-tengeren kereskedelmi forgalmat bonyolító és a dunai hajózásban is érdekelt Atlantica Tengerhajózási Rt. szállítmányozási vállalatnál (12. kép).¹⁶⁶ Az Atlantica vezérigazgatója, a fiatakorában jogot és közgazdaságtant tanult Polnay Jenő (1873–1963) még a 20. század elején költözött Londonba, ahol a magyar származású Groedel testvérek gőzhajózási cégénél, majd pedig Fiumében, az Adria Tengerhajózási Rt.-nél lett igazgató. Banki partnerei segítségével 1906-ban alakította meg az egyre jobban terjeszkedő Atlantica Tengerhajózási Rt.-t.¹⁶⁷ Polnaynak a magyar tengeri hajózás lehetőségeiről 1913-ban írt cikke lényegében hasonló álláspontot képviselt, mint Lénárd meglátásai, nevezetesen, hogy az olcsó magyar nyersanyag révén fejlődésnek indult osztrák ipar hatalmas

12. kép. Atlantica Tengerhajózási Részvény Társaság Budapest plakátja, 1911. Országos Széchényi Könyvtár, Plakát- és Képtár, és Kisnyomtatványtár, ltsz. PKG.1914e/549

163 Lénárd Sándor 2010: 113.

164 Lénárd 1919. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet sorsáról lásd Fodor 2019: 105–106.

165 Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona 2015: 393.

166 Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona 2015: 398.

167 Pelles 2023: 790–793.

MELDEKARTE.			
Gasse, Straße, Platz	Haus-Nr.	Stockwerk	Unterschrift des Hausbesitzers, Wohnungs-, Dienst- oder Arbeitgeber (Nicht Zutreffendes ist zu streichen)
Albrecht	58		Jenő Lénárd
Tag der Ankunft	10. April 1921		
Vor- und Zuname	D. phil. Jenő Lénárd		
Charakter, Beschäftigung	Lehrer, Leiter des Sekretariates der "Interkontinentale" G. S. für Transport-Verkehrswesen		
Geburtsort (polit. Bezirk und Land)	Krefeld, Rheinprovinz, Deutsches Reich		
Jahr, Monat und Tag der Geburt	2 Mai 1878		
Zuständigkeitsgemeinde (polit. Bezirk und Land)	derzeit Budapest, Ungarn - bel. Staatsbürgerd. eingewickelt		
Religion, Stand (heir., verheiratet, verwitwet)	ev. ref., verheiratet.		
Besitz Dokumente, welches wann u. wo ausgestellt u. Nr.	Aufenthaltsbewilligung 2 2085 v. 7/1921 - auf Ausstellung		
Name, Geburtsort und Geburtsjahr der Gattin und der Kinder gleichen Namens	Gef. Hermann, Budapest, 1888, 3 Kinder: Alexander, 1910, - (Zsolt, 1911, Hanna - 1913, Karl 1921		
Hat vorher gewohnt (kommt von)	Wien, Strohgasse 13, 7. St. -		
Ist ausgezogen (ausgetreten) am		wohin	
Unterschrift des Angemeldeten:	Jenő Lénárd		

13. kép. Lénárd Jenő regisztrációs lapja a Klosterneuburgi Városi Archivumból, 1921

előnyre tett szert a közel- és távol-keleti kereskedelmi hajózás révén.¹⁶⁸ Feltehetően ez a nézetazonosság is szerepet játszott abban, hogy Lénárd munkát kapott a háború befejezése után nehéz helyzetbe került vállalkozásnál.

Időközben rohamosan követték egymást az események. Az 1919 márciusában létrejött Tanácsköztársaság július végi bukása után megalakult „szakszervezeti” Peidl-kormányt megbuktatta a Károlyi- és a Berinkey-kormányban politikai államtitkári szerepet vállaló Friedrich István által vezetett ellenforradalmi csoportosulás (Fehérvíz Bajtársi Egyesület), majd József főherceg megbízása alapján Friedrich megalakította saját, ideiglenes kormányát. Az augusztus 7-től csupán augusztus 15-ig fennálló „hivatalnokkormány” közéleti miniszterévé Friedrich Polnay Jenőt nevezte ki,¹⁶⁹ aki munkatársát, Lénárd Jenőt bízta meg az államtitkári teendők ellátásával.¹⁷⁰ Az ezt követően megalakult második Friedrich-kormányban azonban Polnay már nem került be. Ekkor a fumei helyismerettel rendelkező Lénárdot kinevezte az Atlantica helyi képviselőjének,¹⁷¹ mivel a vállalkozás tulajdonát képező tengerjáró hajók az 1918-as fegyverszünetet követően az antant országok felügyelete alá kerültek.¹⁷² Lénárd már augusztus 20-án családjával együtt Fiuméba költözött, és a várost nemsokára megszálló olaszoktól megpróbálta a hajókat visszaszerezni, de nem járt sikerrel,¹⁷³ ezért 1920 nyarán visszaköltöztek Budapestre. Csekély vígasz lehetett, hogy Lénárd mint „világhírű buddhológus”, tagja lett a japán támogatással ekkor megalakult japán-magyar propagandabizottságnak (Nippon Sonden

168 Polnay 1913.

169 Polnay kinevezéséről és az azzal kapcsolatos vitáról lásd Donáth 2022: 35–37.

170 Lásd Lénárd Sándor 2010: 124–125.

171 Siklós 2002: 146–147.

172 Pelles 2023: 797.

173 A Lénárd család Fiumében eltöltött időszakáról és az olasz megszállásról lásd Lénárd Sándor fordultatos visszaemlékezését; Lénárd Sándor 2010: 128–168.

Kiokai), amely a korszak magyar orientalistáit (Cholnoky, Barátoshi Balogh, Felvinczi Takács) is tömörítette.¹⁷⁴

Az újra munkát kereső Lénárd végül 1921 januárjában egy bécsi vállalatnál, az Intercontinental Szállítványozási és Közlekedési Rt.-nél kapott állást, februárban pedig megszületett harmadik gyermeke, Károly (1921–1944). Hogy a család lakhatását biztosítsa, egy régi ismerősétől házat vásárolt a Bécshez közeli Klosterneuburgban, ahonnan vonattal járt Bécsbe dolgozni (13. kép). Sándor fia, aki nemsokára a helyi gimnázium tanulója lett, érzékletesen írta le az új lakhelyet és környezetét: „A klosterneuburgi házat inkább kunyhó névvel kellene illetni. A kertben, néhány ribizlibokron és pár tyúkon kívül nem volt semmi. Nem csak a fürdőszoba volt ismeretlen fogalom a környéken, de az egész városban sem volt egyetlen vízvezeték sem.”¹⁷⁵ És fanyarul hozzátette: apja ezután még elég sokáig élt ahhoz, hogy „lássa a kenyérjegy eltűnését, az amerikai filmek megjelenését, és tegyük hozzá a jólét harmadik jelképét: még látta a kávé visszatérést”.¹⁷⁶ Ugyanis néhány évvel később, 1924. szeptember 5-én Lénárd Jenő bécsi munkahelyén agyvérzésben meghalt. Hogy a családot el tudja tartani, Lénárd felesége betársult férje egykori katonatársa, Kurt Barry személyfuvarozó vállalkozásába (dr. Barry & Co.),¹⁷⁷ amely a Bécs–Klosterneuburg-, 1931-től pedig már a Bécs–Budapest-autóbuszjáratokat is üzemeltette (14. kép).¹⁷⁸

14. kép. Járat érkezése az Andrássy út 50. elé. Gember felv.

Forrás: magyarjarmu.hu/tortenet/autobusz-vallalkozok/barry-dr-es-tarsa/ National Archives

Lénárd Jenő nagyszabású síremléke a klosterneuburgi Felsővárosi temetőben tulajdonképpen az első buddhista emlékműnek tekinthető Ausztriában (15. kép). A temető falánál, egy stilizált kapuzatba foglalva, egy – némileg a *Buddhó-rúpamban* bemutatott gandhári szoborra emlékeztető – Buddha-fejjel díszített, csúcsíves sírkövön olvasható Lénárd Jenő és felesége, Lénárd Ilon neve. A sírkő fölötti kapuzatot a legkorábbi indiai buddhista ereklyetartó építmények, a Szánycsiban, Bhárhutban vagy Amarávátiban épített sztúpák kapuinak mintájára építették meg. Ezeket a félgömb

174 Japán–magyar propaganda, 1920.

175 Lénárd Sándor 2010: 184. A család bécsi és klosterneuburgi életéről lásd Lénárd Sándor 2010: 181–216.

176 Lénárd Sándor 2010: 207–208.

177 Siklós 2002: 147.

178 A budapest–wieni autóbuszjárat, 1931.

15. kép. Lénárd Jenő sírja Klosterneuburgban. Nagy Elek felvétele, 2023. július 1.

alakú, hatalmas sztúpatesteket köralakú kerítés vette körül, a négy égtáj felé nyíló kapukkal (sz. *torāṇa*), amelyeknek két oszlopa fölött a Buddha életének eseményeit vagy születéstörténeteit bemutató, faragványokkal zsúfolt három kapuív emelkedett. A klosterneuburgi kapuzat stilizált kettős architrávja azonban érdekes módon egy latin feliratnak (*Fluctuat nec mergitur*) ad helyet, amelynek jelentése: „Hánykolódik, de el nem süllyed.” A Párizs városának – címerében látható vitorlás hajóra utaló – szállóigéjeként ismeretes mondás valójában a pápaság történetével kapcsolatos, középkori latin vers rövidítéséből származik: „Hiába igyekszel elsüllyeszteni Péter hajóját – hánykolódik, de ez a hajó soha el nem süllyed.” A IX. Gergely pápának vagy IV. Ince pápának tulajdonított vers ugyanis a német-római császár, II. Frigyes és IX. Gergely pápa közötti küzdelemre utal,¹⁷⁹ pontosabban a császár és a pápát támogató Genovai Köztársaság közötti, 1241-ben, a Tirrén-tengeren történt összecsapásra, amely a császári flotta győzelmével ért véget. Bár erősen kétséges, hogy Lénárd ismerte a mondás történelmi hátterét, de mottóvá rövidített változata talán a magát Buddha tanításával azonosító Lénárd emlékezetére célozhat, vagy arra, hogy a buddhizmus a nehézségek ellenére fennmarad Magyarországon. Még meglepőbb azonban a sírkő alján olvasható, János Evangéliumának 15. fejezetéből vett idézet: „Szeressétek egymást, mint én szerettelek titeket” (Jn. 15,12). Ebben a tanítványainak szóló példázatából Jézus olyan szőlőtőhöz hasonlítja magát, amely a gazda, vagyis az Atya gondozása révén terem gyümölcsöt, és csak a Jézusban egyesülő, az érte és egymásért való szeretetben életét is feláldozni

179 *Niteris incassum navem submergere Petri / Fluctuat at numquam mergitur illa ratis.* Lásd erről Feld 2014: 329–330.

tudó közösség képes életet adni, azaz a gondozott szőlőtőkéhez hasonlóan gyümölcsöt teremni.¹⁸⁰ Nem tudhatjuk, hogy a kereszténységet elvető Lénárd számára mi volt ennek a bibliai idézetnek jelentősége, ismeretes azonban egyik legkedvesebb története, amelyet fia, Lénárd Sándor idézett fel, amikor családi krónikájának végén elbúcsúzott apja emlékeitől. Eszerint a Buddha végtelen könyörületével és szeretetének erejével meg tudta fékezni az ellene támadó megvadult elefántot is. Még ha az időközben neves íróvá vált fiú hányatott élete során el is vesztette azt a meggyőződését, hogy egy Buddha képes az emberiségen segíteni...¹⁸¹ (16. kép).

Ami Lénárd Jenő nagy művének, a *Dhammónak* közvetlen utóéletét illeti, még életében, 1920-ban jelent meg a Tanácsköztársaság idején vállalt szerepe miatt egyetemi állásáról lemondásra kényszerített tudós, az indoeurópai nyelvészettel foglalkozó Schmidt József könyve, a *Buddha élete, tana és egyháza*.¹⁸² Mint azt a Budapesti Philológiai Társaság választmányi tagjának, Lajti Istvánnak a könyvet dicsérő korabeli ismertetése megjegyazte: „Magyar elődeit meg sem említi Schmidt, s joggal. Lénárd, Szeghy s Goldziher enemű könyvei vagy tendenciosusak, vagy csak részletkérdésekre

16. kép. Buddha-fej
Lénárd Jenő sírján.
Nagy Elek felvétele,
2023. július 1.

180 Lásd János Evangéliuma, 15, 1–17.

181 Lénárd Sándor 2010: 217–218. A Nálágiri elefánt története a buddhista szerzetesek életét szabályozó kanonikus szövegek gyűjteményének, a Vinaja-pitaka második részének „kisebb” felosztásában, a Csúlavaggában található; Lénárd Jenő így foglalja össze könyvében: „A szeretet ezen erejének a buddhista legenda valóságos csoda-erőt tulajdonít. Így mikor egyszer Dévadatta – aki a Judás szerepét játssza a legendákban – egy szűk hegyi úton Buddhóra egy megvadult elefántot ereszt. [...] De a Mester a megvadult elefántra irányította szeretetének erejét. Es az elefánt leeresztette ormányát es odalépett szelíden elébe...” (Lénárd 1913: 76).

182 Schmidt 1920.

vonatkoznak.”¹⁸³ Bár a Lénárdra is vonatkoztatott megállapítás joggal vitatható, Schmidt ugyancsak a páli forrásokat vette alapul a buddhizmus bemutatásához, gondosan kerülve és jórészt lebecsülve a buddhizmus későbbi fejleményeit. Mindenesetre könyvének átdolgozott változata, az éppen Lénárd halála utáni évben, 1925-ben megjelent *Ázsia világossága*, amely hosszú évtizedekig lesz majd a buddhizmus legavatottabb magyar nyelvű összefoglalója, azért tesz egy igencsak áttételes – és epés – utalást Lénárd munkájára: „A modern nyugati buddhisztikus propaganda szemében persze a buddhizmus filozófia volna – és pedig atheisztikus erkölcsbölcselet, racionalisztikus bölcseleti rendszer, amelyről azt hiszik, hogy mint pótvalás minden nehézség nélkül beoltható a nyugati szellemi életbe, amint már Schopenhauer is azt prófétálta, hogy a buddhizmus a jövő vallása. Erről szó sem lehet. A buddhizmus nem atheizmus a szónak nyugati értelmében, nem is pusztá bölcseleti racionalizmus (csak a kamman és az újraszületés misztériumára kell gondolni!), s ami fő, sohasem teljesíthetne oly kulturális missziót nyugaton, mint keleten.”¹⁸⁴

Nyilatkozatok és köszönetnyilvánítás

Szerzői jogi nyilatkozat. Ez a mű a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Ne változtasd! 4.0 nemzetközi licenz feltételeinek megfelelően felhasználható. (CC BY-NC-ND 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Felhasznált irodalom

- A *Budapesti V. Kerületi Kir. Kath. Főgymnázium értesítője az 1894/95-iki iskolai évről* 1896. Budapest.
- A *Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1904–1905* 1905. Budapest: Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda.
- A *Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1908–1909* 1909. Budapest: Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda.
- A *Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1912–1913* 1913. Budapest: Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda.
- A *Budapesti Királyi Magyar Tudomány-Egyetem almanachja, 1914–1915* 1915. Budapest: Magyar Királyi Tudományegyetemi Nyomda.
- A *Budapesti Orvosi Kaszinóban* 1909. *Pesti Napló*, március 28., 21.
- A budapest–wieni autóbuszjárat 1931. *A Kerék* 4: 8.
- A City Klub 1913. *Budapesti Hirlap*, január 26., 14.
- A *Magyar Ásványvíz Forgalmi és Kiviteli Rt. közgyűlése 1911*. *Pesti Napló*, február 22., 19.
- A *Magyarországi Symbolikus Nagypáholy védelme alatt álló törv. és tök. Madách Páholyok almanachja 1905–1906*. 1906. Budapest: Márkus Samu tv. könyvnyomdája.
- A „Siófok” Balatonfürdő részvénytársaság 1891. *Budapesti Hirlap*, április 21., 12.
- Az OMKE kongresszusa 1914. *Világ*, május 6., 9.
- Ablonczy B. 2016. *Keletre, magyar! A magyar turanizmus története*. Budapest: Jaffa Kiadó.
- Angol–Magyar biztosító-társaság 1907. *Pesti Napló*, október 5., 17.

183 Lajti 1921: 45.

184 Schmidt 1925: 285.

- Bartha J. 2001. A keletkutató Györffy István. In: Bartha J. (szerk.): *Györffy István írásai a Balkánról és Törökországról*. Budapest: Terebess Kiadó, 2–4.
- Bartha J. 2001. Györffy István balkáni és törökországi kutatásai. In: Barna G. (szerk.): *Társadalom, kultúra, természet*. Tanulmányok a 60 éves Bellon Tibor tiszteletére. Karcag: A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága, 289–300.
- Bayerthal, Levy 1908. *A Cséry-Féle szemétrágyák ismertetése. A főváros szeméttelapén összegyűjtött házi- és utczaik szemétekből előállított trágyák értékéről és használatukról*. Budapest: Pátria Nyomda.
- Berényi Zs. Á. 2000. A Madách-páholy ünnepei. In: Tarjányi E., Andor Cs. (szerk.): *VII. Madách Szimpózium Budapest-Balassagyarmat*: Madách Irodalmi Társaság, 159–190.
- Bluck, R. 2006. *British Buddhism: Teachings, practice and development*. London, New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203970119>
- Buddhó tanítása 1911. *Budapesti Hírlap*, április 30., 35.
- Czinege J. 2020. Elvesztett részletek. Györffy István és a Lénárd-féle expedíció. In: Marinka M. (szerk.): *Háború és Katonasors*. Debrecen: Györffy István Néprajzi Egyesület, Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, 197–213.
- Dienes P. 1914. A buddhizmusról. Lénárd Jenő Dhammója. *Huszedik Század* 2: 93–102.
- Donáth, P. 2022. Imre Sándor feljegyzései „ügyvivő” miniszterségének napjairól (1919. augusztus 7–15.) Emlékei, értékelése az „ügyvivő” Friedrich-kormány megalakulásáról, működéséről. (Első rész). *Polymatheia* 1–2: 24–62. <https://doi.org/10.51455/Polymatheia.2022.1-2.03>
- Dömölki J. 2017. *„A népért, a sötétség ellen, az igazsággal!” A szabadkőműves szövetség magyar nyelvű irodalmának kalauza és bibliográfiája 1786-2017*. Budapest: Szabad Szellem – Magyar Kultúra Alapítvány.
- Egy gabonakiviteli cég jubileuma 1905. *Független Magyarország*, augusztus 24., 25.
- Feld, H. 2014. *Franziskus von Assisi: Der Namenspatron des Papstes*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.
- Felozlatott gabonacég 1900. *Magyar Nemzet*, február 7., 20.
- Felvinczi Takács Z. 1914a. Turáni Társaság, *Nyugat*, 1914. február 16., 285–287.
- Felvinczi Takács Z. 1914b. Dhammó. Lénárd Jenő könyve. *Nyugat*, június 16., 860–863.
- Felvinczi Takács Z. 1914c. A magyarok és a németek. *Nyugat*, november 1., 449–451.
- Fest A., Holek S. 1896. Fiume kereskedelme. In: Borovszky S., Sziklay J. (szerk.) *Magyarország Vármegyéi és Városai. Fiume és a Magyar-Horvát tengerpart*. Budapest: Apollo Irodalmi és Nyomdai Rt. kiadása, 218–258.
- Fiumei levelezőnk jelenti 1897. *Magyar Lloyd*, július 18., 2.
- Fodor G. 2019. A Konstantinápolyi Magyar Tudományos Intézet megalapítása: titkos tárgyalások, tervek és kultúrdiplomácia. *Keletkutatás*, 2019. tavasz, 97–106.
- Földi E. 2013. *A képzőművészet mostohagyereke. A magyar művészi grafika kezdetei 1890–1914*. Budapest: L'Harmattan Könyvkiadó.
- Gesztai E. 1972. A nagytétényi kastély története. In: *Magyar Műemlékvédelem 1969–1970*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 53–61.

- Gonda B. 1906. *A Magyar Tengerészet és a Fiumei Kikötő*. Budapest: Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai Részvénytársaság.
- Györffy I. 1921. A Lénárd-féle kis-ázsiai expedíció. *Kőrösi Csoma-Archívum*, I. kötet, 310–313.
- Györffy I. 1984. Jelentés a kisázsiai tudományos expedícióról – 1919. február 28. *Ethnographia*, 4: 596–600.
- Halálozás 1924. *Világ*, december 4., 10.
- Harris, E. J. 2006. *Theravāda Buddhism and the British Encounter: Religious, missionary and colonial experience in nineteenth-century Sri Lanka*. London, New York: Routledge.
- Hidas G. 2013. Indiai források. In: Szilágyi Zs., Hidas G. (szerk.): *Buddhizmus*. Budapest: Magyar Vallástudományi Társaság, L'Harmattan Kiadó, 25–37.
- Hirdetés 1907. *Borászati Lapok*, június 23., 424.
- Ignotus 1913a. Olvasás közben. Duperdussin. *Világ*, augusztus 17., 1–5.
- Ignotus 1913b. Olvasás közben. Még egyszer Duperdussin. *Világ*, augusztus 24., 1–4.
- Iparügyek 1907. *Pesti Hirlap*, február 15., 16.
- Japán–magyar propaganda 1920. *Az Ujság*, október 30., 2.
- Jubiláló buddhizmus 1910. *Budapesti Hirlap*, szeptember 22., 8.
- Klinghammer I. 2015. Tudomány – politika – térkép. Györffy István balkáni és törökországi néprajzi térképezése. *Külügyi Szemle* 4: 141–147.
- Könyv a buddhizmusról 1911. *Pesti Hirlap*, május 25., 33.
- Közgazdaság 1911. *Az Ujság*, szeptember 10., 50.
- Közgazdasági Szemle 1912. Budapest.
- Kritza I. 1913. *Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémia első évi jelentése az 1912/13. tanévről*. Fiume: Fiumei M. Kir. Kiviteli Akadémia.
- Lajti I. 1921. Schmidt József: *Buddha élete, tana és egyháza*. Kazinczy Kiadás, Budapest, 1920. *Egyetemes Philológiai Közlöny* 45: 45–47.
- Lambrecht K. 1918. Tanulmányok Ukrániában. *Turán* 9–10: 541–564.
- Látogatás egy magyar buddhistánál 1910. *Az Ujság*, április 18., 11.
- Laux, J. M. 1973. The Rise and Fall of Armand Deperdussin. *French Historical Studies* 8(1): 95–104. <https://doi.org/10.2307/285960>
- Lénárd, E. 1919. *Reisebericht*, 1919. február 21. Österreichisches Staatsarchiv/Kriegsarchiv, Kriegsministerium, Orientabteilung Karton 3093, Zl. 33037 aus 1918.
- Lénárd J. 1910. Buddhizmus és szabadkőművesség. *Kelet*, április 15., 195–200.
- Lénárd J. 1911. *Dhammó. Bevezetés a Buddhó tanába*. 1. kötet. Budapest: Lampel Rt. Könyvkereskedése.
- Lénárd, J. (1911a). Buddhismus in Ungarn. *Die Buddhistische Welt* 4(10–11): 220–226.
- Lénárd J. 1912a. A buddhista Pfungst. *Nyugat* 20: 618–619.
- Lénárd J. 1912b. Többtermelés. *Közgazdasági Szemle* 36(48): 567–589.
- Lénárd, J. 1912c. Buddhism in Modern Western Thought. *Buddhist Review* 4(1): 36–42.
- Lénárd J. 1913. *Dhammó. Bevezetés a Buddhó tanába*. 2. kötet. Budapest: Franklin-Társulat.
- Lénárd J. 1913a. Buddhó-rúpam. *A Kéve Könyve*, Budapest.
- Lénárd J. 1913b. Ad vocem – üzleti élet. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 38: 598.

- Lénárd J. 1913c. Üzlet. *Világ*, augusztus 28., 7.
- Lénárd Jenő kéziratos tanulmánya. Cím nélkül, évszám nélkül [1916]. Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, ltsz.: 2016.22.5.
- Lénárd Jenő: *Jöjjön el a Te országod*. Regényfogalmazvány, vázlatok, kézirat, évszám nélkül. Petőfi Irodalmi Múzeum, Kézirattár, ltsz.:2016.22.4.
- Lénárd Jenőné Hoffmann Ilona naplója 2015. In: Molnár, E. E. (szerk.): „...az irodalmat úgyis megette a fene” – *Naplók az első világháború idejéből*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 353–401.
- Lénárd S. 2010. *Családtörténeteim. Levelek fiaimhoz*. Budapest: Typotex Kiadó.
- Lévy J. 1905. Az angol, német és olasz szabadkőművességről. *Kelet* 6–12: 191–199.
- Lévy J. 1907. Nemzeti tengeri hajózás. *Pesti Napló*, február 10., 22–23.
- Lévy J. 1907a. Az Osztrák Lloyd új szerződése és a magyar érdekek. *Gazdasági Mérnök*, március 31., 1–3.
- Lévy J. 1907b. Az Osztrák Lloyd új szerződése és a magyar érdekek. *Gazdasági Mérnök*, április 7., 2–4.
- Lévy J. 1907c. Az Osztrák Lloyd új szerződése és a magyar érdekek. *Gazdasági Mérnök*, április 14., 2–3.
- Levy J., 1909. Buddhism in Magyar Literature. *The Buddhist Review* 1(2): 84–87.
- Levy Jenő felolvasása 1907. *Honi Ipar*, február 15., 25.
- Lóczy L. 1918. Nyugatszerbia geológiai viszonyairól. *Földtani Közlöny*, január–június, 1–13.
- Magyar Adria Egyesület 1910. *Budapesti Hirlap*, február 27., 10.
- Magyar Tudományos Fekete-tengeri Expedíció 1918. *Turán* 8: 509–510.
- Malátagyár-Részvénytársaság 1894. *Pesti Napló*, május 24., 12.
- Mills, E. J. 1909. Buddhism and Science. *The Buddhist Review* 1(1): 26–35.
- Oláh P. 2012. A török és a magyar turanizmus kapcsolata a 20. század első felében. *Keletkutatás*, 2012 tavasz, 67–86.
- Orosz G. 2010. A buddhizmus fogadtatása Európában Kégl Sándor írásainak tükrében. In: Dévényi K. (szerk.): *Varietas Delectat. Tanulmányok Kégl Sándor emlékére*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára, 75–88.
- Pelles, M. 2023. Az Atlantica Trust története (1906–1944). *Századok* 157(4): 789–814.
- Plesznivy E. 1982. A Kéve művésztársulat 1907–1914 közötti működése. *Művészettörténeti Értesítő* 4: 269–291.
- Polnay, J. 1913. Tengerhajózásunk. *Világ*, október 5., 7–8.
- Porosz, T. 2013. A Buddha nyelvhasználata az antik nyelvértelmezések közepútján. *Keréknymok* 7: 41–74.
- Porosz T. 2018. *A buddhizmus lexikona*. Budapest: A Tan kapuja Buddhista Egyház.
- Schmidt J. 1920. *Buddha élete, tana és egyháza*. Budapest: Kazinczy Kiadás.
- Schmidt J. 1925. *Ázsia világhossága. Buddha élete, tana és egyháza*. Budapest: Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-T.
- Siklós P. 2002. Budapesttől a világ végi völgyig. Lénárd Sándor regényes életútja. *VÁRhely* 1–2: 145–152.
- Siklós P. 2015. Bevezető (Lénárd Jenőné naplójához). In: Molnár E. E. (szerk.) „...az irodalmat úgyis megette a fene” – *Naplók az első világháború idejéből*. Budapest: Petőfi Irodalmi Múzeum, 347–349.

- Szemle 1917. *Turán* 10: 478.
- Szpilman, C. W. A., Saaler, S. 2011. Pan-Asianism as an Ideal of Asian Identity and Solidarity, 1850–Present. *The Asia-Pacific Journal* 9(1): 1–17.
- Tóth B. 2018. A „Fekete-tengeri Tudományos Katonai Expedíció”. *Napi Történelmi Forrás*, <https://ntf.hu/index.php/2018/03/21/a-fekete-tengeri-tudomanyos-katonai-expedicio/>
- Turáni társaság 1910. *Budapesti Hirlap*, december 6., 5.
- Turul alkoholmentes italgyár rt. 1905. *Magyar Kereskedők Lapja*, november 4., 8.
- Vajdovics Zs. 2010. Apák és fiúk. In: Lénárd, S.: *Családtörténeteim. Levelek fiaimhoz*. Budapest: Typotex Kiadó, 9–16.
- Vidéky E. 1933. *Törökországi kalandok a világháborúban*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Vidéky E. é. n. *A kelő hold és a törökök ötágú csillagának ezüst fényárja varázsának lenyűgöző hatása alatt*. Vidéky Emil-hagyaték, Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum, Technikatörténeti Okmánytár, ltsz. 81.2.2.
- Világosság 1906. *A Jövő*, június 1., 192.
- Weitensfelder, H. 2023. *Österreich und der Buddhismus: Asiatische Abenteuer vom 16. Jahrhundert bis um 1960*. Wien, Köln: Böhlau Verlag. <https://doi.org/10.7767/9783205217442>
- Z. Z. 1910. Magyar buddhisták és más exotikus felekezetek. *Pesti Hirlap*, augusztus 20., 83.

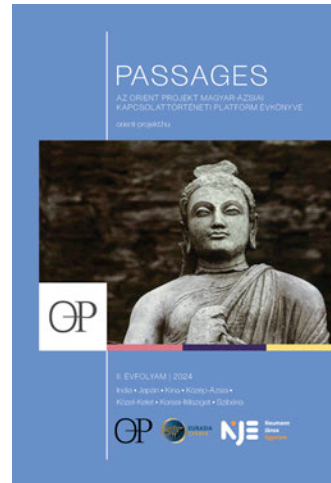
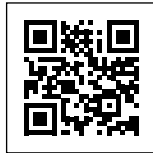
ORIENT-PROJEKT

Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform

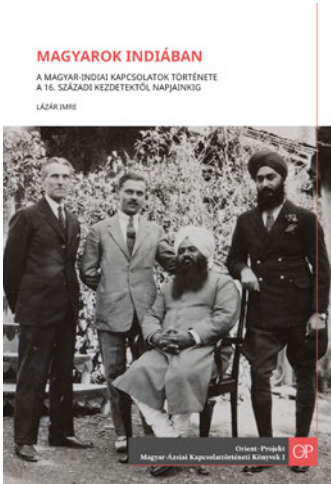
orient-projekt.hu

A hazai keletkutatás tudományos forrásbázisa és szakmai publikációs felülete

Passages

Az Orient-Projekt Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Platform évkönyve

OP Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Könyvek

Megjelenik 2025. tavasztól

OP Szalon

Magyar-Ázsiai Kapcsolattörténeti Szalon, 2025-től kéthavonta

A keletkutatás története része kulturális örökségünknek. A gazdag intézményi múlt, a szerteágazó tudománytörténetre, tudósainkra, utazóinkra, a hazai kulturális és közéletet évszázadok óta megtermékenyítő Ázsia-kapcsolatra szinte kimeríthetetlen erőforrásként tekinthetünk. Ennek a gazdag tudásnak korszerű rendezésére és közérthető bemutatására vállalkozik az Orient-Projekt.

Az előző lapon

Elked Antal kocsijával

(1899, Sanghaj Opel Darracq, 1899-es modell)

Forrás: Kiss Sándor gyűjteményéből

